Lactantii Firmiani de diuinis institutionibus aduersus gentes. Rubricę primi libri incipiunt.



a 2

Lactantii Firmiani de origine erroris.
Rubricę libri. ii. incipiunt.

errorum. & q deus ipse natura est: qui materiam pmordialem & omnia fecit ex nihilo. Cap. ix. Exponam igitur omnium.

Quod deus quatuor elementa distinxit: & quatuor qualitates & quatuor tempora: & quod ex calore & humore sit uita: & quare hoies igne: cętera aialia aqua magis utant. Ca. x. Nūc quoniā.

Quod creato mundo: facta animalia propter homines sunt: & tādem homo ipse. Et quid sit quod poetę finxerunt Deucalionem homines reparasse. Et q Aristoteles falsum putauit mūdum eē ęternum. Et q̄ sunt tres partes. Cap. xi. Consummato igitur.

Quod non de terra uel sponte nata sunt aialia: sed dispositōne diuina cui9 fecisset de9 nos cōscios si scire expediret. Ca. xij. Aiūt

Quare duo sex9 mūdi mioris id ē hoīs: & qd sit mors ei9 pma: qd secūda: & de pmoꝝ parētū culpa & pęna. Cap. xiij. Cū ḡ marē.

Quod non liber pater fuit inuētor uini: sed Noe post diluuiū. & quę fuit origo gentium. & qui pmi habuerint scientiam astroꝝ: & ignorantiam dei. Cap. xiiij. Deus autem postea.

De inquinatione angelorum: & duobus generibus dęmonū: qui se persuaserunt ut deos coli: quos etiā familiares philosophi habuerunt ut Socrates. Cap. xv. Cum ergo numerus.

Quod hi prodesse putātur cū nocere desinunt: nec possunt aliqd in eos qui in fide solidati sunt: sed sancti subiecti eis tanq̄ serui obediunt. Cap. xvi. Quarum omnium fallaciarum ratio.

Quod hi astrologiam aurispicinā & omnes artes reprobas inuenerunt: & persuaserunt cultum idolorum per miracula & uarias fallaciarum tendiculas. Cap. xvij. Eorum inuenta.

Cur deus humano generi sic patiatur illudi. & q tribus de causis uana est deorum religio. Cap. xviij. Dicet aliquis.

Quod in cultu simulacrorum nulla pōt esse religio: nā a simulatione id est a fallacia dicta sunt. Cap. xix. Quicunq; igitur.

Breuis epilogus quo docet gentibus superatis: sibi a philosophis grauius imminere certamen. Cap. xx. Peracta est igitur.

Lactantii Firmiani de falsa sapientia
Rubricę tertii libri foeliciter incipiunt.

COmmendatur ipprimis ueritas: & oī pfertur eloquentię: & quare eā non sint assecuti philosophi aperitur. & quare stilo

uitę & uirtutū parens : expultrix & ultrix uitiorum : quod tamē Cicero & alii astruere conati sunt. Cap. xiii. Res exigere.

Quod Lucretius & alii errauerunt opinati sapientiam inuentam esse ab homine : & nec datam hominibus a creatore. & quomodo Cicero suis uerbis conuincitur. & ꝙ philosophia nec uerum docet : nec ad recte uiuendum instruit. Cap. xiiii. Rectius itaq̧.

Quod in eodem errore fuit Seneca. Et quid philosophia secundū ipsū. Et ꝙ sicut deus unus & ueritas una : ita una est & simplex sapiētia : & q̄uo phõꝝ oīo pugnet cū uita. Cap. xv. Eodē duct⁹.

Quod recte docentes & male uiuentes teste Cicerone non utilitatem ex philosophia : sed inanem percipiūt delectationem. & ꝙ sapientia seipsam semper exercet in bonis actibus. & quare nō philosophię sed sapientię ipi iugiter īsistēdū sit. Ca. xvi. Verum

Quę fuit ipsa doctrina epicuri q̄ morib⁹ omnium appositissima loquebat̃. & q̄uo Leucippum & Democritum habuerit autores erroris & fabros athomorum & assertores uoluptatis. Ca. xvii. Dixi de philosophis.

Quomodo pytagorici & stoici contrario epicureis errore desipiāt sic animarū immortalitatem statuentes : ut eas in uaria corpora transire mentiantur : & uoluntariam mortem persuaserūt inanit philosophantibus. Cap. xviii. Alii autem.

Quod Cicero & alii sapientissimi immortalitatem animarū sed infideliter docent. & ꝙ mala uł bona mors sit pōderanda ex anteacta uita & gratia dei. Cap. xix. At illi qui de.

Quod Socrates in eo fuit cordatior ceteris quia a scrutinio cęlestium & naturalium causis disputationem suspendit : in quibus temere cōsumitur īgenium & tempus : sed & in multis desipiunt : quorū subiiciuntur exempla. Cap. xx. Videamus nunc.

Quod Plato didicerit a Socrate : quod si optineret : humani generis periret societas. Cap. xxi. Videamus tamen quid.

Quod dogma Platonis nō erat nisi criminis fons & fomes & uirtutum omnium exterminium. Cap. xxii. Restat.

De minorib⁹ philosophis : & quaten⁹ īuicē rōe ex reꝝ cōtemptu pficiāt & erroris assertores sint. Cap. xxiii. Cum igitur in tanta.

De antipodibus quos ideo esse finxerūt : ꝙ opinati sunt mundum esse rotundum. Cap. xxiiii. Quid illi qui esse contrarios.

Quot & quanta prędicenda sunt : & alias necessarias gentiliter

Lactantij Firmiani de uera sapientia
Rubricę libri quarti foeliciter incipiunt.

Quod oracula prophetarum sollicite inspicienda sunt: quos diui nitus esse locutos rerum multo ante prędictarũ cõuincit euẽtus. Et quo tẽpore ꝓphetauerit Moyses. Quot annis Iosue rexerit populũ. Quot ꝑfuerint iudices. q̃ diu regnauerint reges. Quo tẽpore dominatus Cyrus. Quod in philosophis & sapientię funda mentum. Cap. v. Nunc quoniam docui.
Quod deus creator omnium coomnipotentem genuit filium: & p eum creauit uniuersa: testes sunt Sibylla & Trismegystus: oracu la cõsona ꝓphetis & sapiẽtissimo Salomoni. Ca. vi. Deus igĩ.
Quod nomen filii & angelis ãꝑt hominib⁹ sit ignotũ: licet nomẽ habeat quod non ab utrisq; adoratur. & unde dicatur Iesus & unde christus. Cap. vii. Fortasse quęrat aliquis.
Quod filius bis natus est: ęternaliter de patre: temporaliter de uir gine matre: sed natiuitate inexcogitabili & ineffabili. & quare dicatur uerbum: & in quo ab aliis ãgelis differat: & quare illi nõ dicantur uerbũ dei uel uerba. & quare hominis spiritus dissolu bilis. & quid Dauid & Salomon prophetauerĩt de hoc uerbo. & ꝙ Salomon pręcesserit troianum bellum. & q̃d Iohãnes euange lista de eodem uerbo. Cap. viii. Imprimis enim.
Quod melius a gręcis logos q̃ a latinis uerbũ. & q̃d de deo sense rint gẽtiles philosophi Zeno & Trismegyst⁹. Ca. ix. S; melius
De secunda natiuitate filii quã prophetę multo ante prędixerunt & quomodo eductus sit israel ab ęgypto. & quibus ingratus be neficiis caput bouis in memoriam Apis dei ęgyptiorũ figuraue rit. & quis ordo publicarum fuerit potestatum usq; ad domini passionem. Cap. x. Imprimis igitur.
Quę fuerit causa incarnationis christi. Cap. xi. Cum sępe.
De conceptu & partu uirginis prędicto a prophetis. de passione re surrectione: & ascensione: & iudicio. Cap. xii. Descendens.
Quod filius a patre est secũdum deitatem. & ꝙ geminę substan tię esse cõuincitur: tum ex operibus propriis: tum ex oraculis ꝓ phetarum: & etiam Apollinis Millesii testimonio. & quare nec ad Salomonem: nec ad alium q̃ ad christum referri possunt uati cinia prophetarum. Cap. xiii. Summus igitur deus.
De ęterno christi sacerdotio: ꝙ prophetę sicut & cętera ꝑdixerũt sic exprimentes Iesu; christũ: ut oracula nec ad filiũ Naue: nec ad filiũ Iosedech ualeãt retorq̃ri. & de uiis quas docuit xp̃us: q

christus gessit aut pertulit. & quomodo p̄figuratus sit in immolatione agni legalis. Cap. xxvi. Dixi de humanitate.

De potētia signi crucis quātę efficacię sit inuocatō noīs crucifixi. & quātū a dę monius timeat signū crucis. Ca. xxvii. Nūc sat ē.

De uera & singulari religione: & unde dicatur religio: uel secūdū Ciceronem uel alios. Cap. xxviii. Quę cum ita se habeant.

De unitate patris & filii: ut liq̄at qūo unius dei p̄nt esse cultores q̄ duos colūt: alterū p̄rem: alterū filiū: p̄remq̄ īmortalē: filiū mortalē: de quo superius dictū est. Cap. xxix. Fortasse q̄rat aliqs.

De hęresibus quas nō modo prophetę: sed etiam xp̄us & apostoli prędixerunt emersuras esse uitādas. & q̄ illa sola ecclesia catholica est & uera: in qua est confessio & medicina peccatorum per poenitentiam & fidei sacramenta. Cap. xxx. Sed quoniam

## Lactantii Firmiani de iusticia libri quinti Rubrice incipiunt.

QVod iniquū & īpiū est aū dānare: uel personam uel cām: q̄ de merito ei⁹ cognoscere. & quare sapīa iūgēda sit religioni. & quare sapīa hui⁹ mūdi litteras sacras cōtēpserit. & q̄ eloq̄ntia fuit sęculo: & pleruq̄ ut āplius elucescat ex industria īpugnat ueritatē: q̄ fere semp idoneis assertorib⁹ īdiget. Ca. i. Non est apud me.

Quod ex defectu doctorum data est temerariis hominibus audacia impugnandi ueritatem ignotam: & hoc p̄bat exemplo duorum philosophorum quos uiderat in bithynia. Ca. ii. Ergo qa.

Quod a discipulis christi uolūtas mentiendi abfuit: qui uitam exercebant cōtrariam uitiis. & quid respōdēdum fuit blasphemię eorum: qui christum magum fuisse mentiti sunt: & sibi ipsis contraria docuerūt. Cap. iii. Abfuit ergo ab his fingendi.

Quare hoc opus incoeptum sit: & contra quos: & ad quid prosit. Cap. iiii. Hi ergo de quibus dixi cum presente.

De iusticia quam nonmodo philosophi: sed etiam poetę qui eos pręcesserunt tantis quęsierunt uiribus. & qūo p̄ uero haberi debeat non figmento poetico: q̄ iusticia terras incolebat regnante Saturno: & aurea fuisse sęcula: sed Ioue regnante iusticiam esse fugatam. Cap. v. Nunc reddenda est.

Quod cupiditas fons malorum omnium expulsas iusticia suas id est iniquissimas promulgauit leges. & quomodo sub Ioue naturę consortes seruituti subiecerit audax: auara: ambitiosa: superba: & crudelis impietas hominum: & aureum expulit sęculum: quod sola facit puritas uerę religionis. Capitulum sextū. Quorum omnium.

De aduentu christi aureum sęculum restituentis in electis: id est ueram reformantis religionem. & ꝙ uirtus innotescat: & probatur exercitio uitiorum: ut liquidum sit quare deus mala esse permiserit. Cap. vii. Sed deus ut parens.

Quare iusticia quę improbatio est non uideatur ab hominibus. & ꝙ homo dei templum est non aurum uel lapides. & ꝙ deus uirtutibus colendus ē nō corruptibilibus donis. & ꝙ omīa mala ex eo prouenunt: ꝙ plures dii coluntur: quia si unus solus uere coleretur: omnes iura fraternitatis agnoscerent & exercerent. Ca. viii. Qui ergo putant.

Quod iniqui iusticiam quam sibi abesse sentiunt: omnibus abeē putant. & in eos qui iustiores & innocentissimi sunt: atrotius seuiunt id est in seruos christi mensuram patrum implentes: qui caput omnium iustorum christum occiderunt: eo ꝙ dissimilitudo uitę criminosę sitiat sanguinē innocentiū. Ca. ix. Nōnunq̄.

De impia iniquorum qui deum nesciunt pietate. & quid & ubi sit uera pietas: quam deorum cultores assequi nequiunt propter subiectas causas. Cap. x. Operepretium est.

Quod persecutores christianorum non modo bestię fuerint: sed ipsis bestiis brutiores & truciores. Quibus & quare tormentis martyres afficiant. Cap. xi. His igitur hominibus.

Quomodo ipsi carnificibus grati facti sunt: ꝙ diligunt inimicos & ꝙ expetibilius est esse bonum & malum putari: q̄ malum esse & uideri bonum. Cap. xii. Quid his facias.

Quod ex eo patre iusticia christianę religionis & ueritas fidei: ꝙ de cultoribus deorū crescit ecclesia: sed de ecclesia nec minis nec tormentis cōpelli possit ad cultū deorum: licet quidā sacrificasse ex infirmitate legantur inuiti: qui tamen postea per poenitentiam in quo nouatiani confutanē surrexerunt fortiores. & ꝙ patientia martyrum solidissimum est christianę religionis fundamē tum. Cap. xiii. Cum autem noster numerus.

Lactantii Firmiani de uero cultu libri sexti Rubricę incipiunt.

QVod innocentia uerissimus dei cultus est: quam carnalis homo corpori deditus nescit. Cap.i.Quod erat officium.

Quod deus nec esurit nec sitit nec in tenebris est: ut ei oporteat hostias immolari aut uina offerri uel lumina. & quare hęc offerantur diis gentium quę fidem rectam & ueram innocentiam offerre nesciunt. In quibus cōsistit dei cultus. & quod īter omnia quę ad cultū dei pertinent pręstantissimū est: hoīes ad ueritatem & iustitiā erudire. & quare nolit ab elementis īcipere. Ca.ii.Mactāt igit.

De duabus uiis quarum altera uirtutum altera uitiorum est: quę in littera pythagorica figurātur: & fidelius tractantur a christianis quam a philosophis. & de duob⁹ ducibus uiarū. Ca.iii.Duę sūt.

De uia uirtutis quę in elisios cāpos deducere dicit: & uitiorū quę ad impia tartara ducit: & ducibus utriusque. Cap.iiii.Vna est.

De falsa diffinitōe phię: quā autore Lucilio posuerūt philosophi: & uera differētia scientię & uirtutis. Ca.v.Sed priusquam.

Quod philosophi nescierunt quid esset bonum aut malum: quia fontem boni lucidum nesciebant: nec intellexerunt quis debeat rerum & operum finis esse. & quomodo cōstet Lucilium falso diffiniuisse uirtutis officia. Cap.vi.Dixi quod erat.

Quod in uia erroris est species sapientie & uirtutis. & quod uia ueritatis & sapientię est simplex & angusta & ardua: & deum habet ducem. Cap.vii.Nam illi omnes.

Quare a philosophis ueritas inueniri non poterat: nec ab his qui terrenis dediti sunt: sed ab electis inuenitur per legem dei: cui pōt Ciceronis diffinitio adaptari. Cap.viii.Hęc est uia.

Quod caput religionis & uia ueritatis ē deū fidelit' noscere et fidelit' colere. & quare diūsę leges sint a gētib⁹ īstitutę: & qs sēsū ītegritate uigeat: quā gr͞a largit' poti⁹ quam natura. C.ix.Cui⁹ legis.

Quod religio deo misericordia homini debet. & quas causas ędificandi ciuitates & conueniendi socialiter: & inuentionis uerborum falso cōmenti sunt. Cap.x.Dixi quid debeatur.

In quos precipue sit humanitas exercenda: & in quibus liberalitatibus imaginariis pereant opera: & quę impensa pręstantis. Ca.xi.Conseruanda est.

De differentia doni & sacrificii diuini: & forma laudandi deum: & orationis forma & fructu. Cap.xxv.Nunc de sacrificio.

Lactantii Firmiani de beata uita Rubricę libri septimi incipiunt.

Lactantii Firmiani de ira dei sequuntur Capitula foeliciter.

¶ Lactantii Firmiani de opificio dei
uel formatione hoĩs Capitula sequũtur.

¶ Lactantii Firmiani errata p̄mi libri q̄bus ipse deceptus est per fratrem Antonium Raudēsem theologum collecta & exarata sunt.

PRimus error: quando dicit: & quidem uniuersaliter fieri nō posse q̄n omne quod sit: aliquando esse coeperit. Cap. vii.

Secundus error: quando ex precedenti errore credidit deum seipsum genuisse & fecisse. Ibidem.

¶ In .ii. libro errata.

PRimus error: quando dicit angelos non statim a mundi p̄ncipio ad hominū tutelā esse decretos. Cap. xv.

Secundus error: dum dicit deum angelis precepisse: ne terre contagione macularentur. Ibidem.

Terti⁹ error dū dicit diabolū angelos paulatī ad uitia pellexisse. Ibidem.

Quartus error: quando dicit angelos dei mulierum congressibus inquinatos: & filios genuisse. Ibidem.

Quintus error: q̄ñ dicit oēs animas celo creatas esse. Cap. ix.

Sextus: q̄ñ dicit celum stelliferum eē supremū: & esse sedem ipsius conditoris: & ibi superos omnes habitare. Cap. x.

Septimus error: quando dicit deum posuisse solem & lunā in firmamento. Ibidem.

Octau⁹: q̄ñ dicit aīam ex dei sbstātia eē decisā. Ca. xi. &. ca. xiii

Nonus: quando dicit deum infinitas aīas seu infinitam multitudinem animarum a p̄ricipio procreasse. Cap. xi.

Pulchra contentio inter Ciceronem & Lactantium de materia prima. Ille eternam esse dicit: hic creatā nititur cōprobare. Ca. ix.

Sequitur incidens materia de īduratōne cordis humani: de causa quoq; predestinationis reprobationisq;. Cap. ix.

Decimus: quando dicit deum post diluuium instituisse: ut hoīes post centum uiginti annos non amplius uiuerent. Cap. xiiii.

Arguit Aristotelē q̄ mūdi eternitatē posuit: ipē aūt a deo p̄ductā eē testat̄: qd' cū uerissime dicat̄: tñ ista exilit̄ ita uñ aduūs eum philosophū arguit: ut somniare poti⁹ q̄ litigare nedicā disputar̄ uideatur. Cap. xi.

Scribit de diluuio tempore Deucalionis: & quid antea dixerit de diluuio: obliuiosus esse dignoscitur. Cap. xi.

## ❡ Errata tertii libri.

PRimus error in philosophia: quādo dicit si antipodes essent capita deorium haberent: pedes uero sursū. Et ubi uere sint antipodes ibi docetur. Cap. xxiiii.

Secundus quando Platoni dat uitio eum audisse dicere matrimonia esse cōia: sed tā illustre pbūm nequaq̄ intellexit. Cap. xxi.

Sequit̄ defensio Platonis aduersus Aristotelem q̄ Platone; ipsū; & Socratem reprehēdit: q̄ uoluerit uxores eē cō.munes. C. xxi.

Item Platonis alia defensio contra Aristotelem: q̄ illum & socratem damnat q̄ uoluerit facultates esse cōmunes. Cap. xxi.

Tertius: quando dixit omnē phīam abiciendam: & eam prolixi⁹ insectatur de laudibus Socratis & Platonis. Cap. xiiii.

## ❡ Quarti libri errata.

PRimus: quando spiritus sancti omnino negat sb̄stantiā & ibi incipit tractatus de trinitate psonarū. Cap. vi.

Secundus error: quādo dicit ex deo deū. s. filium ex prolatione potuisse generari. Cap. viii. & etiam. xiii. & Cap. vi.

Tertius error: qn̄ ait q̄ pater filiū & filius patrē facit. Cap. xxx.

Quartus est: qn̄ ait q̄ integrū corpus christi e patibulo tractum ēne lęsum & diminutū ad resurgēdū ībabilie redderet̄. C. xxv.

Quintus error est: quādo dicit christum in galileam pfectum noluisse se iudeis ostendere: ne adduceret eos in poenitentiā & improbos resanaret. Cap. xx.

Sextus error est. quando dicit Pilatum in christum mortis sententiam nequaq̄ pertulisse. Cap. xviii.

Septimus error: quando dicit christū in principio adolescētię à Iohanne esse baptizatum. Cap. xv.

Octauus error est: quādo dicit nihil credendum quod oculis mortalibus cernitur: quia mortale sit necesse est. Cap. xxiiii.

Nonus error est: quando dicit deum uirtutem docere nō posse q̄ expers corporis non faciet quę docebit. Cap. xxiiii.

Decimus: quādo dicit christum soluisse legē Moysi. Cap. xvii.

## ❡ Libri sexti errata.

PRimus error est: quando dicit eos esse stultissimos: qui cādelas & cereos in ecclesia succēdunt. Cap. ii.

Secundus error est: quādo dicit non esse congruens deū; in nostrum adiutorium inuocari debere. Cap. ultimo.

Reprehendit Lactantius Ciceronem: ꝙ dixerit eum uirum bonuꝫ esse q̃ ꝓsit quibus possit: noceat nemini nisi lacessitus iniuria: sed ibi Cicero defēdit: Lactanti⁹ uero iure rep̄hēdit. Ca.xviij.
Quartus: quādo dicit si quis liberos ob pauperiē non poterit educare: sanctius est ut se ab uxoris congressione contineat: q̃ sceleratis manibus dei opera corrumpat. Cap.xx.
Disputatio pulchra ubi Lactantius reprehendit Ciceronem nō recte sensisse de liberalitate & hospitalitate & multis aliis: uerum calumniator est: non ueritatis assertor. Cap.xii.

¶ Errata septimi libri.

Primus error est: quādo dicit completis sexmillibus annoꝝ mundūꝫ desituruꝫ esse. Cap.xiiij.
Secundus: dū dicit ꝙ omnis expectatio de fine mundi non amplius a se q̃ ducentorum uidetur annoꝝ. Eodē loco: & Cap.xxij.
Tertius error: & deridēdus est dum dicit: ꝙ incolumi urbe roma de interitu mundi nihil esse metuendum. Cap.xxv.
Quart⁹: de diuinatōe & astrologia m̄lta īcidēter & pulchra dicūt ꝑ Lactātiū: nescit quo oraculo diuinare p̄sūpserit. Cap.xv.
Quintus quādo de fine septimi millesimi: & fine ducētorū annorum sibimet aduersatur & contradicit. Cap.xxv.
Sextus quādo mille annos illos famosissimos q̄bus diabolus carcerandus est: quid sibi uelint nō ītelligit sed delirat. Ca.xxiiij.
Septimus error est: quādo dicit homines post iudicium ad paradisum deliciarum redituros. Cap.xxvi.
Octauus error est. fortasse somniaret: quādo dicit romanorum imperium in Asiam reuersurum iterum. Cap.xv.
Nonus: quādo dicit ꝙ qui in die iudicii erūt uiui: nequaq̃ morient̄ sed ꝑ mille ānos īfinitā m̄ltitudinē generabūt. Cap.xxiiij.
Decimus est: quādo dicit ꝙ gentes in iudicio non extinguentur omnino. Cap.xxiiij.
Vndecimus est: quando dicit ꝙ peracto iudicio: ciuitas sancta pulcherrima a deo in medio terrę cōstituetur. Cap.xxiiij.
Duodecim⁹ error ē: q̄ñ īplicat ī suis elogiis duos ī fine mūdi Antichristos eē uēturos: nec īprudēs errorē suū ꝑcepit. Cap.ultio.
Xiij. quādo cęlum mediū in tempesta nocte & non ex tenebrosa aperiri debere quādo dominus ad iudicium uenerit. Cap.xix.
Xiiii. quādo putat dominū christū comitātibus angelis adūsum

ātichristū i aerē descēsuꝝ:& q̄rto ꝑlio illū supari debere. C.xix.
Decimusq̄ntus est:quādo credit ante diem iudicii christū uēturū de cęlo cum antichristo conflicturum:& ita aduentus duos imprudēs ponit admodum propinquos. Cap.xxiij.
Xvi.ꝙ cōtra Platonē differere & disputare de mundo contemnit. sed friuolis & exilibus nimium argumentis. Cap.i.
Xvij.quādo dicit in resurrectione uniuersali nō erit caro illa quaꝫ deus homini superiecit huic terrenę similis. Cap.xxiiij.
Xviii.quādo dicit deum in fine mundi factuꝝ.ne sol per triduū occidat.& de Lactantii eloquētia uideatur:quid Seneca multis annis ante pręsenserat. Cap.penulti.
Xix.error est:quādo non a deo iudicandos dicit:sed tantum eos qui in dei religione uersati sunt. Cap.xxv.
XX.error:quando dicit ꝙ illi quos plena iusticia & maturitas uirtutis incoxit ignem iudicii non sentient. Cap.xxi.
XXi.error est quando dicit animas usq; ad diem iudicii in una cōmuniq; custodia detineri reclusas. Eodem loco.
Vicesimussecundus est:quādo dicit ꝙ qui ab inferis suscitabuntur hi pręerunt uiuentibus ueluti iudices. Cap.xxiiij.
Vicesimustertius est:quando credit ętatem auream propositam a poetis esse ueram:quidem pꝰ diē iudicii eē futurā. Cap.ij.
Vltimus error est:quando dicit duo iudicia uniuersalia : duasq; resurrectiones uniuersales esse futuras:tempus aūt intermediuꝫ esse mille annorū plenuꝫ oī iusticia & pace omnibusq; deliciis : quo tempore finito scilicet in fine septimi millesimi soluet dia bolus & persequetur fideles ut prius. Capitulo ultimo.

His carminibus:frater Adā genuensis increpat fratrem Antoniū

Hic male corripuit stolidis Antonius ausis
Auctorem:in uariis causa pianda locis.
Non erat in tenebris errantis imaginis astrum
Dicere:uel nitidum luce carere iubar.
Deniq; cum sanctę ecclesię pia lumina:constet
Obsequio:ex tanto conticuisse uiro.
Tu uero eloquio lingua interdicta latino:
I cubitum:nam te pensitat eleborum.

L. Coelij Lactācij firmiani diuinarꝝ institutionū aduersus gētes
liber prim⁹ de falsa religione ad Cōstātinū Impatorē.

Quāti sit: & fuerit semp cognitio ueritatis: & ꝙ nec sine religi
one sapiētia: nec sine sapiētia sit ꝓbāda religio. Ca. i.

MAgno & excellenti ingenio uiri cū sese doctrinę
penitus dedidissent: qcquid laboris poterat im
pendi: cōtemptis omnib⁹ publicis & ꝑuatis acti
onibus: ad īqrendę ueritatis studiū contulerūt:
existimātes multo esse pręclarius humanarꝝ di
uinarūqꝫ rerum inuestigare ac scire rationē: ꝙ̄ struēdis opib⁹ aut
cumulādis honoribus inhęrere. Quibus rebus qm̄ fragiles ter
ręnęqꝫ sunt: & ad solius corporis ptinent cultū: nemo melior:
nemo iustior fieri pōt. Erāt qdem illi ueritatis cognitōe dignis
simi: quā scire tantopere cupiuerūt: atqꝫ ita ut eā rebus omnib⁹
anteponerēt. Nam & abiecisse quosdā res familiares suas & re
nunciasse uniuersis uoluptatib⁹ cōstat: ut solā nudāqꝫ uirtutē:
nudi expeditiqꝫ sequerenť: tm̄ apud eos uirtutis nomē & aucto
ritas ualuit: ut in ea omne summi boni premiū prędicarēt. Sed
neqꝫ adepti sunt id qđ uolebāt: & operā simul atqꝫ industriā p
diderūt: ꝙ ueritas idest arcanū summi dei: qui fecit omnia inge
nio ac ꝓprijs nō pōt sensib⁹ cōprehēdi: alioquin nihil inter deū
hominemqꝫ distaret: si cōsilia & dispositiones illius maiestatis
ęternę cogitatio assequeretur humana. Quod ꝙ fieri non potu
it: ut homini per seipsum ratio diuina notesceret: nō est passus
hominem deus lumen sapientię requirentem diutius oberrare:
ac sine ullo laboris effectu uagari per tenebras īextricabiles: ape
ruit oculos eius aliquando: & notionem ueritatis munus suū fe
cit: ut & humanā sapiētiam nullam esse monstraret: & errāti ac
uago uiā cōsequendę immortalitatis ostenderet. Verum quo
niam pauci utunť hoc cęlesti beneficio ac munere: quod obuolu
ta in obscuro ueritas latet: eaqꝫ uel contemptui doctis est: ꝙ ido
neis assertoribus eget: uel odio indoctis ob insitā sibi austerita
tem: quam natura hominum procliuis in uicia pati non potest.
Nā ꝙ uirtutibus amaritudo permixta est: uicia uero uoluptate
condita sunt: illa offensi: hac deliniti feruntur in pręceps: ac bo
norum specie falsi mala ꝓ bonis amplectunť. Succurrendū esse

his erroribus credidi:ut & docti ad uerā sapientiam dirigant̃: & indocti ad uerā religionē. Quę pfessio mlto melior:utilior gloriosior putāda est:q̃ illa oratoria in q̃ diuersati:nō ad uirtutē:sed plane ad argutā malitiā iuuenes erudiebamus. Multo ꝗppe nūc recti⁹ de preceptis cęlestib⁹ differām⁹:qb⁹ad cultū uerę maiestatis mētes hominū īstruere possim⁹. Nec tam de reb⁹ humanis bene meret̃:q sciētiā bene dicēdi affert:q̃ q pie atq̃ innocenter docet uiuere:iccirco maiore in gloria philosophi:q̃ oratores fuerūt apud grecos. Illi enī recte uiuēdi doctores sunt existimati:qđ est longe prestabilius:qm̃ bene dicere ad paucos ptinet:bene aūt uiuere ad omnes. Multū tñ nobis exercitatio illa fictarū litiū cōtulit:ut nūc maiori copia & facultate dicēdi causaꝫ ueritatis perorem⁹:quę licet possit sine eloquētia defendi:ut est a multis sępe defensa:tñ claritate ac nitore sermonis illustrāda & quodāmodo differēda est:ut potētius in animos influat: & ui sua instructa: & luce oratōis ornata. De religione itaq̃ nobis: rebusq̃ diuinis instituit̃ disputatio. Nā si quidā maximi oratores professionis suę quasi ueterani decursis operib⁹ actionū suarū:postremo se philosophię tradiderūt:eāq̃ sibi reqem laboꝝ iustissimā putauerūt:si animos suos in eaꝝ rerū quę inueniri ñ poterāt inqsitione torquerēt:ut nō tam ociū sibi q̃ negociū quęsisse uideant̃:Et qdem multo molestius q̃ in quo fuerāt añ uersati:quāto iustius ego me ad illā piam:uerā:diuinā sapiētiā q̃si ad portū aliquē tutissimum conferā:in qua omnia dictu prona sunt:auditu suauia:facilia intellectu:honesta susceptu. Et si quidā prudētes & arbitri ęqtatis institutiones ciuilis iuris cōpositas ediderūt:quib⁹ ciuiū dissidentiū lites cōtentionesq̃ sopirēt, quāto melius nos & recti⁹ diuinas institutiones litteris psequemur:in qb⁹ nō de stillitidiis:aut aquis arcēdis:aut de manu cōserēda:sꝫ de spe:de uita:de salute:de īmortalitate:de deo loq̄mur ut supstitiōes mortiferas:erroresq̃ turpissimos sopaim⁹. Qđ opus nūc nominis tui auspicio inchoamus Cōstātine impator maxime:qui primus romanoꝝ pricipū repudiatis errorib⁹ maiestatē dei singularis ac ueri & cognouisti & honorasti. Naꝫ cū ille dies foelicissimus orbi terraꝝ illuxisset:quo te deus summ⁹ ad beatum imperii culmen euexit:salutareꝫ uniuersis & optabilem principatum preclaro initio auspicatus es. Cum euersam

sopiamus

sublatamq; iusticiā reducēs:teterrimū alioꝝ facinus expiasti: ꝑ quo facto dabit tibi de⁹ foelicitatē:uirtutē:diuturnitatē:ut eadē iusticia qua iuuenis exorsus es gubernaculū reipublicę etiā senes teneas tuisq; liberis ut ipse a patre accępisti tutelā romani nominis tradas. Nā malis q adbuc aduersus iustos & alijs terraꝝ ptibus sęuiūt:quāto serius,tāto uebemētius idē omnipotēs mercedes sceleris exoluet:qꝛ ut est erga pios idulgētissim⁹ pr̄:sic aduersus impios rectissimus iudex:cuius religionē cultūq; diuinū cupiens defendere,Quē potius appellē?Quē alloquar? Nisi eū ꝑ quē reb⁹ bumanis iusticia ac sapiētia restituta est. Omissis ergo buiuse terręne pbilosopbię auctorib⁹ nibil certi asserentib⁹: aggrediamur uiā rectā:quos quidē si putarē satis idoneos ad bene uiuendū duces esse:& ipe sequerer:& alios ut sequerent bortarer:sed cū inter se magna cōcertatione dissideant: secūq; ipsi plerūq; discordēt:apparet eoꝝ iter nequaq̄ esse directū: siquidē sibi quisq; ut est libitū proprias uias impresserūt: cōfusionemq; magnā,quęrentibus ueritatē,reliquerūt. Nobis autem qui sacramentū uerę religionis accępimus:cū sit ueritas reuelata diuinit⁹, cū doctorē sapientię:ducēq; ueritatis deum seq̄mur:uniuersos sine ullo discrimine uel sexus uel ętatis ad cęleste pabulū conuocamus. Nullus enim suauior animo cibus est:q̄ cognitio ueritatis:cuius asserendę atq; illustrandę septem uolumina destinauimus:q̄uis ea res infiniti pene sit operis & immensi: ut si qs bęc dilatare atq; exequi plenissime uelit:tanta illi rerū copia exuperet:ut nec libri modū nec finem reperiat oratio. Sed nos iccirco breuiter omnia colligemus:qꝛ omnia quę allaturi sum⁹ tam clara sunt & lucida:ut magis mirum esse uideatur: tam obscuram uideri bominibus ueritatem:& bis pręcipuę:qui sapientes uulgo putantur:uel qꝛ tantūmodo instruendi nobis bomines erūt: boc est ab errore quo sint impliciti,ad rectiorem uiā reuocādi. Quod si fuerimus(ut spero) assecuti,mittemus eos ad ipsuz doctrinę uberrimum fontem ac plenissimuz:cuius baustu atq; potu,conceptam uisceribus sitim sedent: ardoremq; restinguant. Eruntq; illis omnia facilia:prona:manifesta:modo ne pigeat ad percipiendam sapientię disciplinā,legendi uel audiendi patientiam cōmodare. Multi enim uarijs superstitionibus pertinacit̄ inbęrentes obturant se contra manifestam ueritatem:non tā de

ſuis religionibus quas praue afferũt bene meritiq̃ de ſe male:q
cũ habeãt iter rectũ:deuios ſequũtur anfractus: planũ deſerunt
ut p̃ pręcipitiũ labãt:lucẽ relinquũt:ut in tenebris cęci ac debiles
iaceant. His conſulendum eſt ne contra ſe pugnẽt:uelintq; ſe tan
dem ab inueteratis erroribus liberari:quod utiq; faciẽt: ſi quare
ſint nati aliquando p̃uiderint:hęc enĩ prauitatis eſt cauſa: igno
ratio ſui:quam ſi quis cognita ueritate diſcuſſerit:ſciet quo refe
renda:& quemadmodũ ſibi degenda ſit. Cuius ſcientię breuit̃
ſummam circũſcribo:ut neq; religio ulla ſine ſapientia ſuſcipiẽ
da ſit:nec ulla ſine religione probanda ſapientia.

## Capitulum.ij.De errore philoſophorum euacuantium prouidentiam:& publica ſtatuentium fide.

SVſcepto igit̃ illuſtrãdę ueritatis officio: nõ putaui adeo
neceſſariũ ab illa quęſtione principium ſumere:quę ui de
tur prima eſſe natura. Sit ne prouidentia:quę rebus omnibus cõ
ſulat:an fortuitu uel facta ſint omnia uel gerantur? Cuius ſenten
tię auctor eſt Democritus:confirmator Epicurus. ſed & antea
Pythagoras:qui deos in dubium uocauit: & poſtea Dyagoras
qui excluſit:& alij nonnulli qui non putauerunt deos eſſe: quid
aliud effecerunt:niſi ut nulla eſſe prouidẽtia putaretur: quos ta
men cęteri philoſophi:ac maxime ſtoici:acerrime retuderũt do
centes:nec fieri mundũ ſine diuina ratione potuiſſe: nec cõſtare
niſi ſumma ratione regeretur. Sed & . M . Tul. q̃uis academicę
diſciplinę defenſor eſſet,de prouidentia gubernatrice rerum:&
multa ſępe diſſeruit:ſtoicorũ argumenta cõfirmãs: & noua ipẽ
afferens plurima:quod facit:tum in omnibus ſuę philoſophię
libris:tum maxime in his qui ſunt de natura deoꝝ. Nec difficile
ſane fuit paucoꝝ hominum praue ſentientiũ redarguere menda
cia:teſtimonio populoꝝ atq; gẽtiũ in hac una re nõ diſſidẽtiũ.
Nemo eſt enim tam rudis:tam feris moribus:qui nõ oculos ſu
os in cęlũ tollẽs:tam & ſi neſciat cuius dei prouidentia regatur,
hoc om̃e quod cernitur:aliquam tamen eſſe intelligat ex ipſa re
rum magnitudine:motu:diſpoſitione:conſtantia:utilitate:pul
chritudine:comparatione. Nec poſſe fieri quin id quod mirabi
li ratõe conſtat:niſi cõſilio maiori aliquo ſit inſtructũ. Et nobis

utiq; facillimũ est, exequi hãc ptẽ quãlibet copiose. Sʒ ꝙ multuʒ inter phos agitata res est: & prouidẽtiã tollẽtibꝰ: satis respõsuʒ uidet̃ ab hominibus argutis & eloquẽtibꝰ: & de solertia diuinę ꝓuidẽtię ꝑ totũ hoc opus: qđ suscępimꝰ sparsim dicere nos necesse est. Omittamꝰ hãc in pręsenti questionẽ: quę cũ cęteris sic coherʒ: ut nihil a nobis disseri uideat̃: ut ñ sil' de ꝓuidẽtia disserat̃.

## Capi. iij. An potestate uniꝰ dei mũdꝰ regat̃: an multorum.

SIt igitur nostri operis exordium quęstio illa cõsequẽs ac secũda. Vtrum potestate unius dei mundus regat̃: an ne multorum. Nemo est: q deũ sapiat, rationem: qui secum putet: q nõ unũ esse intelligat: q & condiderit omnia: & eadeʒ quę cõdidit uirtute moderet̃. Quid enim multis opus est, ad mũdi regimen sustinendum: nisi forte arbitremur si plures sint: minus habere singulos neruorum atq; uirium? Quod quidẽ faciunt hi q esse multos uolunt: ꝙ necesse est imbecilles esse: si qdẽ singuli sint auxilio reliquoꝝ: tantę molis gubernaculum sustinere non possent. Deus aũt q ẽ ęterna mens: ex omni utiq; parte perfectę cõsumatęq; uirtutis est. Quod si uerũ est: unꝰ sit necesse est. Potestas enĩ uel uirtus absoluta retinet suã propriã firmitatẽ. Id autem solidũ existimandũ est: cui nihil decedere: id perfectuʒ: cui nihil possit accedere. Quis dubitet potentissimum esse regem: q totius orbis habeat imperiũ? Neq; immerito cũ illiꝰ sint: quę ubiq; sint omnia: cum ad eum solum omnes undiq; copię cõgerantur. At si plures partiãtur orbem: minus certe opum: minus uirium singuli habebunt: cum intra pręscriptam portionem se quisq; contineat. Eodem modo etiam si dij plures sunt minus ualebunt: alijs tantundem in se habentibus. Virtutis aũt ꝑfecta natura in eo põt esse: in quo totũ est q̃ in eo in quo pars exigua de toto est. Deus uero si ꝑfectus est: ꝙ perfectus est: ut esse debet, non potest esse nisi unus: ut in eo sint omnia. Deorũ igitur uirtutes ac potestates infirmiores sint necesse est: ꝙ tantuʒ singulis deerit: quantum in cęteris fuerit: ita quanto plures tãto minores erunt. Quid quod illa summa reꝝ potestas ac diuina uis: ne sel' quidem diuidi potest. Quicquid enim capit diuisionem, & interitum capiat necesse est. Si autem interitus procul est a deo: ꝙ

incorruptibilis est:& ęternus:consequens est.ut diuidi potestas
ęterna nō possit:deus ergo unus est,si nihil aliud esse potest: qđ
tantūdē capiat potestatis. At hi tñ qui multos esse arbitrant̄: of
ficia dicūt inter se partitos:de quibus omnib⁹ suo loco disputa
bimus. Illud interī qđ ad pręsentē locū pertinet teneo. Si parti
ti sunt officia inter se:eodē reuoluit̄ res:ut ex his q̄libet sufficere
omnibus nequeat. Perfectus igit̄ nō erit:qui cessantibus cęteris
nō pōt omnia gubernare. Ita fit ut ad regendū mundū uni⁹ per
fecta uirtate magis op⁹ sit:q̄ imbecillitate multoꝝ. Qui aūt pu
tat hāc tantā magnitudinē non posse ab uno regi:fallit̄ enim:nec
quāta sit potestas diuinę maiestatis intelligit;si existimat singu
larem deum qui facere mundū potuit:eundem regere nō posse,
quem fecit. At si concipiat animo:quāta sit diuini huius operis
immensitas:cū antea nihil esset:tñ uirtute atq; cōsilio dei ex ni
hilo esse conflatā, Quod opus nisi ab uno inchoari pficiq; non
potuit:iam intelliget mlto facilius ab uno regi:qđ est ab uno cō
stitutum. Dicat fortasse aliquis:ne fabricari quidem tam immē
sum opus mundi nisi a pluribus potuisse. Quanlibet multos:
quālibet magnos faciat:qcqd in mltis magnitudinis: potestatis
uirtutis:maiestatisq; posuerit:id totum in unum confero: & in
uno esse dico:ut tantum in eo sit istarum rerum:quantū nec ex
cogitari:nec dici potest. Qua in re quoniam aut sensu defecim⁹
& a uerbis:quia neq; tantę intelligentię lucem pectus humanū:
neq; explanationem tantarum capit lingua mortalis:id ipsū nos
intelligere oportet ac dicere. Video rursus quid econtrario dici
posset,tales esse illos plures:qualem nos uolumus unū. At hoc
fieri nullo pacto potest:quoniam singulorum potestas progre
di longius non ualebit:occurrētibus sibi potestatibus cęteroꝝ.
Necesse est enim ut suos quisq; limites:aut transgredi nequeat:
aut si transgressus fuerit:suis alterum finibus pellat. Non uidēt
qui deos multos esse credunt fieri posse:ut aliquid diuersū ue
lit:ex qua re disceptatio inter eos & certamen oriatur:sicut Ho
merus bellantes inter se deos finxit:cum alii troiam capi uellent:
alii repugnarent. Vnius igitur arbitrio mundum regi necesse ē:
nisi & singularum partium potestas,ad unam prouidentiam re
feratur:non poterit summa ipsa cōstare:vno quoq; currēte nihil
amplius:q̄ quod ad eum proprie pertineat. Sicut nec res quidē

nec res quidē militaris nisi unū habeat ducē atq; rectorē. Q; si in uno exercitu tot fuerit impatores: quot legiones: quot cohortes: quot cunei: quot alę: p̄mū nec instrui poterit acies uno quoq; periculū recusāte: nec regi facile ac tēperari: q; suis ꝓpriis cōsiliis utant̄ oēs: quoꝝ diuersitates plus noceant q̄ prosint. Sed in hoc reꝝ naturę imperio nisi un⁹ fuerit ad quē totius summę cura referat̄: uniuersa soluent̄ & corruēt. Dicere aūt multoꝝ arbitrio regi mūdū tale est: quale si quis affirmat in uno corpore multas mentes: quoniā multa & uaria sunt ministeria mēbrorū: ut singulos corporis sensus singulę mentes regere credantur. Itē multi affectus quibus commoueri solemus: uel ad iram: uel ad cupiditatem: uel ad lętitiam: uel ad metum: uel ad miserationem: ut in his omnibus totidem mentes putentur operari.

## Capitulum. iiii. Quod sub uno humili deo particulares plures esse non possunt.

Quod si quis profecto dicat: ne ipsam quidem, quę una est habere uideatur: quod si in uno corpore tantarū reruȝ gubernationem mens unam possideat: & uniuersis semel intenta est: cur aliquis existimet mundum non posse ab uno regi: a pluribus posse? Quod q; intelligunt isti assertores deorum: ita eos pręesse singulis rebus ac partibus dicunt: ut tñ unus sit rector eximius. Iaȝ ergo cęteri dii nō erūt: sȝ satellites ac ministri: quos ille unus maximus & potens omnium, officiis his pręfecerit: & ipsi eius imperio ac nutibus seruiant: si uniuersi pares non sunt non igit̄ dii oēs sunt. Nec enim potest hoc idem esse quod seruit & quod dominatur. Nam si deus est nomē summę potestatis incorruptibilis esse debet: pfectus: impassibilis: nullę rei subiectus: ergo dii nō sunt: quos parere uni maximo deo necessitas cogit. Sed quia non frustra falluntur: qui hoc ita putant causam huius erroris paulo post aperiemus. Nūc unitatem diuinę potestatis testimoniis cōprobem⁹. Prophetę qui fuerūt admodum multi unū deū prędicāt: unū loquūtur: quippe qui uni⁹ dei spiritu pleni: quę futura essent pari & consona uoce prędixerunt. At enī ueritatis expertes nō putāt his esse credēdū: illas enī non diuinas sed humanas uoces fuisse aiunt: uidelicet q; de uno deo

prçconiũ faciunt:aut insani aut mẽdaces fuerũt. Atqui impleta esse implerisq; quotidie illoꝝ uaticinia uidemꝰ: & in unã sentẽ tiã cõgruẽs diuinatio docet nõ fuisse furiosos. Quis enĩ mentis emotç:nõ modo futura prçcinere:s; etiã cohçrẽtia loqui possit? Num ergo fallaces erant:q talia loquebantur? Quid ab his tam lõge alienũ fuit:ꝗ ratio fallendi,cũ cçteros ab omni fraude cohi berẽt? Iccirco enĩ a deo mittebanẽ:ut & prçcones essent maiesta tis eius: & correctores prauitatis humanç. Prçterea uolũtas fin gẽdi ac mentiẽdi eoꝝ est,q opes appetũt:lucra desiderãt:quç res ꝑculdubio ab illis sanctis uiris absuit. Ita enĩ delegato sibi offi cio functi sunt:ut derelictis omnibꝰ ad tutelã uitç necessariis: nõ modo in futuꝝ:sed in die quidẽ laborarẽt cõtenti tẽporali cibo, quẽ deus subministrasset: & hi nõ modo quçstũ ullũ habuerũt sed etiã cruciatũ atq; morte;. Amara sunt enim uiciosis ac male uiuentibus prçcepta iusticię. Itaq; hi quoꝝ peccata & arguebanẽ & prohibebanẽ,excruciatos eos acerbissime necauerũt. Ergo a q bus absuit studiũ lucri:absuit etiam uoluntas & causa fallendi. Quid ꝙ aliqui eorũ principes:aut etia; reges fuerũt: in quos ca dere non posset suspicio cupiditatis ac fraudis: & tamẽ prçco niũ dei singularis eadem ꝗ cçteri diuinationem fecerunt.

## Capitulum. v. De testimoniis poetarum.

SEd omittamꝰ sane testimonia ꝓphetarum? ne minus ido nea probatio uideatur esse de quibꝰ his omnino nõ credi tur. Veniamus ad auctores: & eos ipsos ad ueri ꝓbationẽ testes citemus:quibus cõtra nos uti solẽt,poetas dico aut philosophos. Ex his unum deum probemus necesse est:nõ quod illi habuerĩt cognitam ueritatem:sed ꝙ ueritatis ipsius tanta uis est:ut nemo possit esse tam cçcus:qui non uideat ingerentẽ se oculis diuina; claritatem. Poetç igitur ꝗuis deos carminibus ornauerint: & eo rum res gestas amplificauerint summis laudibꝰ: sçpissime tamẽ confitentur spiritu,uel mente una contineri regiq; oĩa. Orpheus qui & uetustissimus poetarum & çqualis ipsorum deorum siq dem tradunt inter argonautas cum Tindaridis & Hercule naui gasse,deum uerum, προτόγονον, & magnum primogenitum appellat: quodãte ipsum nihil sit genitu;:sed ab ipso sint cũcta

generata. Eundē etiā. φανῆτα nominat. i. apparētē: q̄ cū adhuc nihil esset, prim⁹ ex infinito apparuerit & extiterit: cui⁹ originē atq; naturā q̄ cōcipere animo nō poterat: ex aere immēso natū esse dixit. πρωτόγονος φαέθων περιμήκεος ἠέρος υἱός. Aliud enī amplius qđ diceret nō habebat. Hūc ait esse omnium parentē: quoꝝ cā cęlū cōdiderit: liberisq; prospexerit: ut haberēt habitaculū sedēq; cōem. ἔκτισεν ἀθανάτοις δόμον ἄφθιτον idest condidit immortalib⁹ domū incorruptibilē. Natura igit̄ & ratione ducēte intellexit esse pręstātissimā potentiā cęli ac terrę cōditricē. Nō poterat enī Iouē dicere esse principē reꝝ: q̄ erat Saturno genitus: neq; Saturnū ipsum: q̄ cęlo natus ferebat̄. Cęlū aūt tanq̄ deū primū cōstituere nō audebat: quod uidebat eē elementū mundi: quod ipsū eguerit auctore. Hęc enī ratio ꝑduxit ad illū deū primogenitū: cui assignat & tribuit principatū. Homer⁹ nihil nobis dare potuit: quod ꝑtineat ad ueritatē: q̄ humana potius q̄ diuina cōscripsit. Potuit Hesiodus: q̄ deorū generationē unius libri opere cōplexus est: sed tñ nihil dedit: nō a deo cōditore sumēs exordiū: sꝫ a chao quod est rudis inordinatęq; materię cōfusa cōgeries: cū explanare ante debuerit chaos ipsū unde: quando: quomō esse: aut constare coepisset. Nimirū sicut ab aliquo artifice disposita: ordinata: effecta sunt omnia: sic ipsam materiā factam esse ab aliquo necesse est. Quis igit̄ hanc nisi dominus fecerit: cuius potestati subiacent omnia? Sed refugit hoc ille, dum horret incognitam ueritatem. Non enī musarū instinctu sicut uideri uolebat in helicone carmen illud effudit: sed meditatus uenerat etiā paratus. Nostrorū primus Maro nō longe fuit a ueritate: cuius de summo deo: quem spiritum ac mentē nominauit: hęc uerba sunt. Principio cęlum ac terras camposq; liquētes: Lucentēq; globum lunę: titaniaq; astra: Spiritus intus alit: totamq; infusa per artus, Mens agitat molē: & magno se corpore miscet. At ne quis forte ignoret: quisnā esset ille spiritus: q̄ tantum haberet potestatis declarauit alio loco dicens. Deū nāq; ire per oēs terrasq; tractusq; maris: cęlūq; profundum. Hinc pecudes: armenta: uiros: genus omne ferarū: Quēq; sibi tenuis nascentem arcessere uitas. Ouidius quoq; in principio preclari operis sine ulla nominis dissimulatione: a deo quē fabricatorē mundi: quem rerum opificem mūdū fateī instructum. Quod si uel

Orpheus uel hi nostri quę natura ducente senserũt in perpetuũ
defendissent: eãdem quã nos seqmur doctrinã cõprehẽsa uerita
te tenuissent. Sed hactenus de poetis, ad philosophos ueniam⁹:
quoꝝ grauior est auctoritas: certiusq; iudiciũ: q nõ rebus cõmẽ
ticiis: sed inuestigandę ueritati studuisse credunť. Thales Milesi
us: qui vn⁹ e septem sapiẽtiũ fuit: qui prim⁹ omniũ quęsisse de
causis naturalibus traditͬ: aquaꝫ esse dixit: a qua nata sint omnia:
deum autem esse mẽtem: qui ex aqua cuncta formauerit. Ita ma
teriam omnium rerum posuit in humore: principiũ & causam
nascẽdi posuit in deo. Pythagoras ita diffiniuit qd esset deus:
animus qui per uniuersas mundi partes omnemq; naturã cõme
ans atq; diffusus: ex quo omnia quę nascunť animalia uitaꝫ capi
unt. Anaxogoras deum esse dixit infinitam mentem: quę per se
ipsam moueatur. Antisthenes multos qdẽ esse populares deos:
unũ tamen naturalẽ summę totius artificem. Cleantes & Anaxi
menes ęthera dicũt esse summũ deũ: cui opinioni poeta noster
assensit. Tum pater omnipotens foecundis imbribus ęther. Cõ
iugis in gremiũ: lętę descendit & omnes, Magnus alit magno ꝑ
mixt⁹ corpore foetus. Crysippus naturalẽ uim diuina ratõe prę
ditã: interdum diuinã necessitatẽ deũ nũcupat. Itẽ Zenon diui
nam naturalemq; legem. Hoꝝ enĩ omniũ sententia q̃uis sit incer
ta eodẽ tamen spectat: ut prouidentiam unam consentiant: : siue
enim natura: siue ęther: siue ratio: siue mens: siue fatalis necessi
tas: siue diuina lex: siue qcquid aliud dixeris: ideꝫ est quod a no
bis dicitͬ deus. Nec obstat appellationuꝫ diuersitas: cũ ip̃a signi
ficatione ad unum omnia reuoluanť. Aristoteles q̃uis ipse secuꝫ
dissideat ac repugnantiã sibi & dicat & sentiat: in summum ta
men, unam mentem mundo pręesse testatur. Plato q omniuꝫ sa
piẽtissimus iudicatur: monarchiam plane aperteq; defendit: nec
ęthera: aut rationem: aut naturam: sed ut est deum nominat ab
eo mundũ hũc perfectum atq; mirabilem esse fabricatũ: quẽ Ci
cero secut⁹ atq; imitat⁹ in plurimis, deũ frequẽť cõfitetur: ac sup
mum uocat in his libris: quos de legibus scripsit: ab eoq; mun
dum regi argumentatur: cum disputat de natura deorum. Hoc
modo, nihil est pręstantius deo: ab eo igiť mundum regi necesse
est. Nulli igitur est naturę obędiens aut subięctus, deus: omnem
ergo regit ipse naturam. Quid autem sit deus in consolatõe dif

nulli

finit. Mec uero deus ipse qui intelligit a nobis alio modo intelli gi potest: nisi mens soluta quędā libera & segregata ab omni cō cretione mortali: omnia sentiēs & omnia mouēs. Anne⁹ quoq; Seneca q̇ ex romanis: uel acerrimus stoicus fuit: q̄ sepe summū deum merita laude prosequtur! Nam cum de immatura morte differeret. Mō intelligis inquit auctoritatē ac maiestatē iudicis tui: rectoris orbis terrarū cęliq; & deoꝝ omniū deū: a quo ista numina quę singula adoramus: & colim⁹ suspēsa sunt. Itē in ex hortationib⁹. Hic cū prima fundamēta molis pulcherrimę iace ret, & hoc ordiret: quo neq; maius qcq̄ nouit natura: nec meli⁹ ut omnia sub ducib⁹ suis irēt: q̄uis ipse p totū se corpus intēderat: tñ mistros regni sui deos genuit: & q̄ multa alia de deo, nostris similia locut⁹ est: quę nūc differo: quę alio loco oportuna sunt. Nūc satis est demōstrare summo ingenio uiros attigisse uerita tę ac pene tenuisse: nisi eos retrorsū infucata prauis opinionib⁹ cōsuetudo rapuiss; : q̄ & deos alios eē opinabāt. Et ea q̄ in usū hoīs de⁹ fecit tāq̄ sensu prędita essent, p diis habēda & colenda credebant.

Capitulū. vi. De testimoniis pphetaꝝ & philosophoꝝ. Et de testimoniis Cottę pōtificis Trismegysti. Et de. x. Sibyllis.

Vnc ad diuina testimonia trāseam⁹: sed prius unū pferā: quod est simile diuino: & ob nimiā uetustatē: & quod is quem nominabo ex hominibus inter deos relatus est. Apud Ci cerone Claudius Cotta pōtifex disputās cōtra stoicos de religi onib⁹ & de uarietate opinionū: quę solēt esse de diis: ut more a cademicoꝝ omnia faceret incerta: quinq; fuisse Mercurios ait: & enumeratis p ordinē quatuor: quintum fuisse eū a quo Arg⁹ occisus sit: ob eamq; causam in ęgyptum pfugisse: atq; ęgyptiis leges ac litteras tradidisse. Hunc ęgyptii. πνοῦτηα. appellant, a quo apud eos primus anni sui mensis id est september nomē ac cępit. Idem condidit oppidum: quod etiam nunc gręce uocat Mercurii ciuitas: & faemate seruant & colunt eū religiose. Qui tam & si homo fuerit antiquissim⁹ tamen & instructissim⁹ om ni genere doctrinę: adeo ut ei multarum rerum & artium scien tia Trismegysto cognomē imponeret: hic scripsit libros & qui dem multos ad cognitionem diuinarum rerum pertinentes: in

ϖνοῦτηα

quibus maiestatem summi ac singularis dei asserit: hisdēq; no
minibus appellat:quibus nos deū & patrē. Ac ne qs nomē ei⁹ re
quireret. ἀνώνυμον. i. sine nomine esse dixit:eo ꝙ nomīs ꝓpri
tate nō egeat ob ipsā. s. unitatē ipsi⁹:hęc uerba sunt. ὁ δὲ θεὸς
εἷς: εἷς ὀνόματος οὐ προσδεῖται, ἔστι γὰρ ὁ ὢν ἀνώνυ-
μος. i. Deus aūt un⁹:un⁹ aūt nomine:est enī qui est sine nomīe.
Deo igiť nomē nō est:ꝙ solus est:nec opus est proprio uocabu
lo:nisi cū discrimen exigit multitudo:ut unam quāq; personā
sua nota & appellatione designes. Deo autē ꝙ semper unus est
propriū nomē est deus. Supest de respōsis carminibusq; sacris
testimonia:quę sunt multo certiora proferre. Nam fortasse hi
contra quos agim⁹:nec poetis putāt esse credēdū:tanꝗ uana fin
gentibus:nec philosophis q errare potuerūt:ꝙ & hi homīes fue
rūt. M. Varro quo nemo unꝗ doctior:neq apud grecos quidē:
neq; apud latinos, uixit, in libris rerū diuinarū:quos ad. C. Cęsa
rē scripsit pōtificē maximū:cū de quindecim uiris loqueret: Si
byllinos libros ait nō fuisse unius Sibyllę: sed appellari uno no
mine Sibyllinos:ꝙ oēs foeminę uates, Sibyllę sunt a ueterib⁹ nū
cupatę:uel ab unius delphidis noīe:uł a cōsiliis deoꝝ enūciādis.
σιούς enī deos nō θεούς, & cōsiliū nō βουλὴν: sꝫ βουλίαν
appellabant ęolico genere sermonis. Itaq; Sibyllam dictam esse
quasi. θεόβουλην. Cęterum Sibyllas decem numero fuisse:
easq; omnes enumerauit sub auctoribus:qui de singulis scripti
tarunt. Primam fuisse de Persis cuius mentionē fecit Nicanor:
qui res gestas Alexandri macedonis scripsit. Secundam Liby
cam :cuius meminit Eurypides in Lamię prologo. Tertiā Del
phicam: de qua Chrysippus loquitur in eo libro:quem de diui
natione composuit. Quartam Cumęam in Italia: quam Neui⁹
in libris belli punici:Piso in annalibus nominat. Quintam Eri
thręam:quam Appollodorus Erithręus affirmat suam fuisse ci
uem:eamq; grais Iliū petentibus uaticinatam & perituram esse
troiā: & Homerum mendacia scripturū. Sextam Samiā:de qua
scripsit Eratosthenes in antiquis annalibus Samioꝝ reperisse se
scriptū. Septimam Cumanā noīe Amolthęā:quę ab aliis Hero
phyle uel Demophyle nominetur:eamq; nouem libros attulisse
ad regem Tarquiniū Priscum: ac pro eis trecentos philippeos
postulasse:regemq; aspernatum preciū magnitudinē: & mulieris

insaniam derisisse illã in conspectu regis tres cõbusisse:ac ꝑ reli
qs idẽ prẹciũ postulasse. Tarquiniũ multomagis mulierẽ insani
re putasse:quẹ denuo trib⁹ aliis exustis cũ in eodẽ prẹcio ꝑseue
raret:motũ esse regẽ:ac residuos trecẽtis aureis emisse:quoꝝ po
stea numerus sic auctus:capitolio refecto: quod ex õnibus ciui
tatibus & italicis & grẹcis & prẹcipue erithrẹis coacti allatiq;
sunt romã:cuiuscũq; Sibyllẹ noĩe fuerũt. Octauã Hellespõtiacã
in agro troiano natã uico marnesso circa oppiduꝫ girgithium
quã scribit Heraclides Põticus Solonis & Cyri fuisse tẽporib⁹.
Nonã Phrygiã:quẹ uaticinata sit Ancyre. Decimã Tiburteꝫ no
mine Albuneã:quẹ tiburi colitur ut dea iuxta ripas amnis anie
nis:cui⁹ in gurgite simulacbrũ eius inuẽtũ esse dicit̃ tenẽs in ma
nu librũ. Harũ omniũ Sibyllarũ carmina: & ferunt̃: & habent̃
p̃ẹterq̃ Cumeẹ cui⁹ libri a romanis occulunt̃: nec eis ab ullo nisi
qndecim uiris inspici fas est. Et sunt singularũ singuli libri:q̃ q̃
Sibyllẹ nomine inscribunt̃ unius esse credunt̃:suntq; cõfusi:nec
discerni:ac suũ cuiq; assignari põt. Nisi erithrẹẹ:quẹ & nomen
suũ carmini ueꝝ inseruit:& erithrẹã se nomĩat:ubi prẹlocuta ẽ:
cũ esset orta babyloniẹ:sed & nos cõfuse Sibyllã dicem⁹ sicubi
testimoniis earum fuerit abutendum. Omnes igitur hẹ Sibyllẹ
vnũ deum prẹdicãt maxime tamen erithrẹa:quẹ celebrior inter
cẹteras ac nobilior habet̃. Siquidẽ Fenestella diligẽtissimus scri
ptor de quindecim uiris dicẽs ait. Restituto capitolio retulisse
ad senatum. C. Curionem consuleꝫ:ut legati erithrẹas mitterẽt̃
qui carmina Sibyllẹ conquisita romã deportarent. Itaq; missos
esse. P. Gabinum. M. Octatilium. L. Valerium: qui descriptos
a priuatis uersus circa mille roman deportarunt:id supra osten
dimus dixisse Varronem. In his ergo uersib⁹ quos legati romã
attulerũt:de uno hẹc sunt testimonia. εἷσ θεόσ, ὃσ μόνοσ ἐςί,
δλέ ὑπερμετέθησ ἀγένητοσ. i. unus deus:qui solus principa
tur:isq; amplissimus increatus. Hunc esse solum deũ summum
qui cẹlum fecerit luminibusq; distinxerit. ἀλλά θεόσ μόνοσ,
εἷσ, πἀνυπέρτατόσ, ὃσ πεποίηκεν οὐρανόντε, ἥλιόν
τε, ἀςέρασ, ἠδλε σελήνην, καρποφόρον γαῖαντε, καί ὕδα
τοσ οἴδματα ποντου. i. Sed deus solus unus eminẽtissim⁹
qui fecit cẹlum: solemq; & stellas lunamq;:fructiferam terrã &
aquẹ tumores ponti. Qui quomodo solus sit ẹdificator mũdi

& artifex rerum:ul' quę in eo sunt,solum coli oportere testatur. ἀυτὸν τὸν μόνον ὄντα,σέβεσθε ἡγήτορα κόσμου: ὃσ μόνοσ,εἰσ αἰῶνα καὶ αἰῶνόσ,ἔτυχεν.i.Ipsū:qui sol⁹ est coli te principem mundi:q̄ solus est in sęculo atq; a sęculo factus. Itē alia Sibylla quęcūq; est,cū pferre se ad hoīes,dei uocē,diceret sic ait.μόνοσ γάρ.ἐιμὶ θεόσ:καὶ οὐκ ἔστι θεόσ ἄλλοσ.i.Sol⁹ enī de⁹ sum:& nō est alius.Exequerer nūc testimonia ceterarū nisi & hęc sufficerēt:& illa opportunioribus locis reseruarem. Sed cū defendam⁹ cām ueritatis apud eos:qui aberrātes a ueritate falsis religionib⁹ seruiūt:qd' genus pbatōis aduersus eos magis adhibere debem⁹:q̄ ut eos deoꝝ suoꝝ testimonijs reuīcam⁹?

## Capitulum.vij.De testimonio Apollinis & deorum.

APollo enim quem pręter ceteros,diuinum maximeq; fatidicum existimant:colophone respondens quod delphis credo emigrauerat amoenitate ductus asyę:querēti cuidā quis esset:aut quid esset omnino deus:respondit uiginti & unū uersibus:quorum hoc principiū est. αὐτοφυήσ,ἀδίδακτοσ,ἀμήτωρ,ἀστυφέλικτοσ,ὄυνομα,μηδὲ λόγω χωρούμενον,ἔμπυροσ αἰὼν τοῦτι θεόσ,μικρά δὲ θεοῦ μερίσ ἄγγελοι ἡμεῖσ.idest.Ex se ortus indoctus,sine matre,inexpugnabile nomē:nec uerbo capiendū,in igne habitās:modica aūt dei portio angeli nos.Nunqd potest suspicari de Ioue esse dictum quare matrē habuit & nomē?Quid qd' Mercurius ille ter maximus cuius supra mētionē feci nomō.ἀμήτορα.i.sine matre:ut Apollo sed ἀπάτορα.sine patre quoq; appellāt deum:q: origo illī nō sit aliūde:nec enī pōt ab ullo generatus esse:qui ipse uniuersa generauit:satis ut opinor & argumentis docui & testibus cōfirmaui:quod per se satis clarum est.Vnum esse regē mūdi:unū patrem:unum deū.Sed fortasse quęrat aliquis a nobis idem illud:quod apud Ciceronem quęrit Hortensius.Si deus unus est quę esse beata solitudo queat?tanq̄ nos qui unum esse dicim⁹ desertum ac solitarium esse dicamus?Habet enim ministros:quos uocamus nuncios.Et est illud uerum,quod dixisse in exhortationibus Senecā supra retuli,genuisse regni sui ministros deū.Verū hi neq; dij sunt:neq; deos se uocari:aut coli uolūt:quippe q

quare m[...] quare matrem habuit & nomen

nihil preter iustum ac uolũtatẽ dei faciãt. Nec tñ illi sunt: q uul
go colunt: quoꝝ & exiguus & certus est numer⁹. Q. si cultores
deoꝝ ipsos eos se colere putant: quos summi dei ministros ap
pellamus: nihil est ꝙ nobis faciãt inuidiã qui unum dicam⁹: mul
tos negemus. Si eos multitudo delectat: nõ duodecim dicim⁹:
aut trecẽtos sexagintaquinq; (ut Orpheus) sed innumerabiles eẽ.
arguim⁹ eoꝝ errores in diuersum: qui tam paucos putant. Sciãt
tñ quo nomĩe appellari debeãt: ne deũ ueꝝ uiolẽt: cuius nomen
exponũt dũ plurib⁹ tribuũt. Credãt Apollini suo: q eodẽ illo re
spõso: ut Ioui ꝑncipatũ: sic etiã ceteris diis abstulit nomẽ. Terti
us enĩ uersus ostẽdit dei mĩstros: nõ deos: sed ueꝝ angelos ap
pellari oportere: de se qdẽ ille mẽtitus est: q cũ sit e numero de
monum, angelis se dei aggregauit: deniq; in aliis respõsis demo
nem se esse cõfessus est. Nam cum interrogaretur: quomodo si
bi supplicari uellet: ita respõdit. πάνσοφε, παντοδίδακτε,
διὰ πολυστροφὲ, κλῦθι δαῖμον. idest: omnia sapiẽs: omnia
docte: qui per multa uersaris exaudi demon. Irẽ rursus cũ ꝑces
in Apollinem sminthiũ rogatus exprimeret ab hoc uersu exor
sus est. ἁρμονίη κόσμου, φαεσόλε καί σοφὲ δαῖμον. idest
captatio mundi fere totius sapientie demon. Quid ergo super
est nisi ut sua cõfessiõe uerberib⁹ ueri dei: ac poene sẽ iaceat sem
piterne? Nam in alio respondit. δαίμονες οἵ φοιτῶσι, περί
χθονα, καί περί πόντον, ἀκάματοι δάμανται ὑπαί μασ
τιγη θεοιο. i. demones qui pergunt circa terram & circa põtum
infessi domantur sub uerbere dei. De utrisq; generibus in secun
do libro disseremus: interim nobis sat est: quod dum se bono
rare uult: & in celo collocare confessus est id: quod res se habet
quomodo sint appellandi: qui deo semper assistunt. Retrahãt
ergo se homines an erroribus & abiectis religionib⁹ prauis pa
rentẽ suũ: dominũq; cognoscãt: cuius nec uirtus existimari pot
nec magnitudo ꝑspici: nec principiũ cõprehẽdi: cũ ad illũ men
tis hũane intentio, & acumẽ & memoria puenerit: que si subdu
ctis & cõsũmatis oĩbus uiis substitit, Heret, deficit: nec ẽ aliqd
ulterius quo ꝑgredi possit: ueꝝ ꝙ fieri nõ potest: quin id qd sit
aliquando esse coeperit: consequens est: ut quoniam nihil ante
illũ fuit: ipse ante omnia ex seipso sit ꝓcreatus: ideoq; ab Apol
line. αὐτόφυης. idest ex se ort⁹. A Sibylla. αὐτογενής. idest

ex se genitus. & ἀγένητος .idest ingenit⁹. & ἀποίητος . id est nō fact⁹ noiat̃:qđ Seneca hō acut⁹ĩ exbortatōib⁹ uidit. Nos inqt aliū de pēdem⁹. Itaq; ad aliquē pspicim⁹:cui qđ est optimū in nobis debeam⁹. Ali⁹ nos edidit:ali⁹ instruxit:de⁹ ipe se fecit.

Capitulū. viij. De cęcitate eo℞ qui plures deos opinantur: & unde hic error habuit originem:& φ corpus deo non est necessarium:nec propagatio liberorum.

His igitur tot & tantis testib⁹ cōprobat̃ unius dei potestate ac prouidētia mundū gubernari:cuius uim maiestatemq; tantā esse dicit in thimęo Plato:ut eam neq; mēte cōcipere neq; uerbis enarrare quisq̃ possit:ob nimiam & ięstimabilē potestatem. Dubitet ergo aliqs an qcq̃ difficile aut impossibile sit deo: qui tanta tanq; mirifica opera prouidentia excogitauit: uirtute cōstituit:ratione perfecit:nunc autem spiritu sustentet:potestate moderetur:inexcogitabilis:ineffabilis:& nulli alij satis notus q̃ sibi. Vnde mihi de tanta maiestate sępius cogitanti qui deos colunt interdum uideri solent:tam cęci:tam incogitabiles:tam excordes:tam nō multum a mutis animalibus differentes:qui credant eos:qui geniti sunt maris ac foeminę coitu aliquid maiestatis diuinęq; uirtutis habere potuisse:cum Sibylla Erithręa dicat οὐ δύναται, ἀνδρὸς ἐκ μηρῶν μήτρας τε, θεὸς τετυπωμένος εἶναι .i. Nō potest ex uiri semie & matrice deus formatus esse. Quod si uerum sicuti est:apparet Herculem: Apollinē: Liberum: Mercurium: Iouēq; ipsum cū cęteris homines fuisse: qñ sunt ex duobus sexibus nati. Quid est autem tam remotū a deo qđ id opus quod ipe ad ppagandam sobolē mortalib⁹ tribuit:& φ sine sbstātia corporali nullū pōt esse. Dij ergo si sunt immortales et ęterni:qd op⁹ est altero sexu nimi℞ ut generent ipa ꝓgenie q̃ op⁹ est cū successione nō egeāt:q futuri sunt semp. Nā pfecto in homīb⁹ cęterisq; animalibus diuersitas sexus coitio & generatio nullam habet aliam rationem nisi ut omnia genera uiuētium(quoniā sunt conditione mortalitatis obitura) mutua possint successione seruari. Deo autem:qui est sempitern⁹: neq; alter sexus:neq; successio necessaria est. Dicet aliquis ut habeat ministros:uel in quos ipse possit dominari. Quid ergo op⁹ est

sexu foemineo: cũ de⁹ q est omnipotẽs, ut uocat̃ sine usu & ope
ra foeminę possit filios ꝑcreare? Nã si qbusdã minutis aĩalibus
id prestitit: ut sibi e foliis natos e suauib⁹ herbis ore legãt: cur ex
istimet aliqs ipm deũ nisi ex ꝑmixtione sexus alteri⁹ non posse
generare? Illos igit̃ quos imperiti & insipiẽtes tãq̃ deos & nũcu
pãt & adorãt, Nemo est tam incõsiderat⁹: q nõ intelligat fuisse
mortales. Quomõ ergo inqt aliqs: dii crediti sunt? Nimiꝫ qꝫ re
ges maxĩ ac potẽtissimi fuerũt ob merita suaꝫ uirtutũ: aut mũe
rũ: aut artiũ repertaꝫ: cũ cari fuissẽt his: qb⁹ iperitauerãt: ĩ memo
riã sunt cõsecrati: qđ si qs dubitet res eoꝫ gestas & facta cõside
ret: quę uniuersa tam poetę q̃ historici ueteres prodiderunt.

## Capitulum. ix. De Hercule: & gestis eius: atqꝫ ortu eius ex Ioue & Alcumena & morte eius.

Hercules q ob uirtutẽ clarissimus & quasi african⁹ inter de
os habebat̃: nonne orbẽ terrę quẽ ꝑagrasse ac purgasse nar
rat̃ stupris; libidinibus; adulteriis inqnauit? nec miꝫ cũ esset ad
ulterio genit⁹ Alcũmenę. Quid tandẽ potuit in eo esse diuini: q
suis ipse uiciis mãcipatus: & mares & foeminas cõtra oẽs leges
infamia; dedecore; flagitio affecit? Sed ne illa qdẽ quę magna &
mirabilia gessit, talia iudicãda sunt: ut uirtutib⁹ diuinis tribuen
da uideant̃? Quid enim tã magnificũ si leonẽ aprũqꝫ superauit:
si aues sagittis deiecit: si regnũ stabulũ egessit: si uirginẽ uicit:
cingulũqꝫ detraxit: si equos feroces cũ domino interemit? Ope
ra sunt ista fortis uiri: hominis tñ: illa enĩ quę uicit fragilia & mor
talia fuerũt. Nulla est enĩ (qđ ait orator) tanta uis quę non ferro
aut uiribus debilitari frangiqꝫ possit. At animũ uincere: iracũdi
am cohibere fortissimi est: quę ille nec fecit unq̃ nec potuit. Hęc
qui faciat nõ mõ ego eũ cũ summis uiris cõparo: sꝫ simillimum
deo iudico. Vellem adiecisset de libidine: luxuria: cupiditate:
insolentia: ut uirtutem eius impleret: quem similem deo iudica
bat. Non enim fortior iudicandus est: qui leonẽ: q̃ qui uiolentiã
& in seipso inclusaꝫ feram superat iracũdiã: aut q rapacissimas
uolucres deiicit: q̃ qui cupiditates auidissimas coercet. Aut qui a
mazonem bellatricem: q̃ q libidinẽ uincit pudoris ac famę de
bellatricẽ: aut q fimuꝫ de stabulo: q̃ qui uicia de corde suo egerit

quę magis sunt pernitiosa: q̄ domestica & ꝓpria mala sunt: q̄ illa quę uitari poterãt & caueri. Ex quo fit ut ille solus uir fortis debeat iudicari: q̄ tẽperãs & moderat⁹ est & iustus. Quod si cogitet aliq̄s quę sint dei opera: iã hęc oĩa quę mirant̄ homĩes ineptissimi, ridicula iudicabit. Illa enĩ nõ diuinis uirtutibus quas ignorãt: sed infirmitate suarũ uiriũ metiunt̄: nã illud quidẽ nemo negauit: Herculẽ nõ tm̃ Heuristeo seruisse regi: q̄d aliq̄tenus honestũ uideri potest: sȝ etiã impudicę mulieri Omphalę: quę illũ uestib⁹ suis indutũ sedere ad pedes suos iubebat pensa facientem, detestabilis turpitudo: sed tanti erat uoluptas. Quid tũ inquiet aliq̄s: poetis ne credendũ putas? Quid ni putẽ? Nõ enĩ ista Lucillius narrat: aut Lucianus: q̄ dijs & hominib⁹ nõ pepercit: sed potissimum: qui deoꝝ laudes canebãt: ergo q̄bus credemus? si fidẽ laudantibus nõ habemus? Qui hos mentiri putat proferat alios q̄b⁹ credam⁹ auctores, q̄ nos doceant: qui sunt isti dij? Quomõ: unde orti? Quę sit uis eoꝝ? Qui numerus? Quę potestas? Quid in his admirabile? Quid cultu dignum? Quid deniq̄ certius ueriusq̄ mysterium? nullus dabit. Credamus igitur istis q̄ non ut reprehenderent sunt locuti: sed ut prędicarẽt: nauigauit ergo cum argonautis: expugnauitq̄ troiam. Iratus Laomedonti, ob negatam pro filię mercedem salute. Vnde quo tempore fuerit apparet. Idem furore atq̄ insania percitus: uxorem suã cum liberis interimit: hunc homines deum putãt? Sed Philotecte ei⁹ hęres nõ putauit: qui facem supposuit arsuro: qui artus suos & neruos cremari ac dissoluer̄ uidit. Qui ossa eius ac cineres in oeteo monte sepeliuit: pro quo munere sagittas eius accępit.

## Capitulũ. x. De Esculapio: Apolline: Neptuno: ac Marte & Castore: Polluce atq̄ Mercurio.

ESculapius & ipse non sine flagitio Apollinis natus: quid fecit aliud diuinis honorib⁹ dignũ: nisi q̄ sanauit hipolytũ? mortẽ sane habuit clariorẽ: q̄d a deo meruit fulminari. Hunc Tarquitius de illustribus uiris disserens: ait incertis parẽtib⁹ natum, expositum & a uenatoribus inuẽtum canino lacte nutritũ chironi traditu; didicisse medicinã: fuisse aũt meseniũ: sed epidauri moratũ. Tulli⁹ etiã Cinosuris ait sepultũ. Quid Apollo

pater eius? Nonne ob amorē quo flagrabat turpissime gregē p
uit alienū? & muros laomedonti extruxit: cū Neptuno merce
de cōductus quę illi negari potuit impune: ab eoq; p̄mo Rex p
fidus qcqd cū dijs pepigisset didicit abnegare? Idē formosū pu
erū: & dū amat uiolauit: & dū ludit occidit. Homicida Mars:
& p gratiā, cędis crimine ab atheniēsibus liberat⁹: ne uideret ni
mis ferus: & immanis adulteriū cū Venere cōmisit. Castor &
Pollux dū alienas spōsas rapiūt esse gemini desierūt: nā liuore
iniurię cōcitatus Idas, alterū gladio trāsuerberauit: & eosdē poe
tę alternis uiuere alternis mori narrāt: ut iā sint nō deoꝝ tm̄: sed
omniū mortaliū miserrimi: qbus semel mori non licet. Hos tñ
Homerus ambos simpliciter (nō ut poetę solēt) mortuos esse te
staī. Nā cū faceret in muris assidentē Priamo Helenā cūctos
gręcię principes recognoscere: solos aūt se fratres suos reqrere.
sbiecit orationi ei⁹ huiusmōi uersū. Hęc ait: ast alios retinebat
terra supultos. Fur ac Nebulo Mercuri⁹ quid ad famā sui reliqt
nisi memoriā fraudum suarm̄? Cęloꝝ dignus q palestrā docuit
& lyram primus inuenit. Liberum patrem in senatu deorū sum
mę auctoritatis primęq; esse sententię necesse est: quia pręter Io
uem solus omnium triumphauit: exercituq; duxit: indos debel
lauit: sed inuictus ille imperator inclyt⁹ maximus ob amorem
ac libidinem turpissime uictus est. Delatus enim cretam cum se
miuiro comitatu. nactus est impudicam mulierem in littore ac
fiducia uictorię indicę uir esse uoluit: ne nimium mollis esse ui
deretur: atq; illaq; patris proditricē fratris interemptricē ab alio
relictam & repudiatam in coniugium sibi uēdicauit & liberaq;
fecit: & cum ea pariter ascendit in cęlum. Quid omnium borū
pater Iupiter: qui in solenni pręcatione optimus maxim⁹ nomi
natur? Nonne a prima sua pueritia impius ac pene parricida de
prębēditur? Cum patrē regno expulit: ac fugauit: nec expectauit
mortem decrepiti senis cupiditate regnādi? Et cū paternum so
lium per uim: p arma cępisset: bello est a titanibus lacescitus: qđ
humano generi pricipiū fuit maloꝝ: quibus uictis: & pace in p
petuum cōparata: reliquam suā uitam in stupris adulterijsq; cō
sumpsit. Omitto uirgines quas imminuit: id eni iudicari solet
tolerabile. Ampbitrionē ac Tindarū p̄terire nō possū: quoꝝ do
mos dedecore atq; ifamia plenissīas reddidit. Illud uero sūmę

impietatis ac sceleris quod regiuz puerũ rapuit ad stuprũ. Parũ enĩ uidebat̃ si in expugnãda foeminarũ pudicitia: maculosus ac turpis esset: nisi etiã sexui suo iniuriã faceret: hoc est uerũ adulteriũ qđ fit cõtra naturã: hęc qui fecit uiderimus an maxim⁹ certe optimus nõ est: qđ nomen a coruptoribus: ab adulteris: ab incestis abest: nisi forte nos erramus homines: qui talia faciẽtes sceleratos uocamus ac pditos: omnibusq́ poenis dignissimos iudicamus. Stultus autez. M. Tul. qui. C. Varri adulteria obięcit. Eadẽ enim Iupiter quẽ colebãt admisit. Qui. P. Clodio fororis incestum. At illi optimo maximo eadẽ fuit soror & cõiunx.

Capitulum. xi. De ipsius Iouis parentibus & ortu & uita ei⁹ flagitiosissima: morte & sepultura & opificio poetaꝝ

QVis est igitur tam excors: q hunc in cęlo regnare putet: q ne in terra quidẽ debuit? Nõ insulse quidã poeta triũphũ cupidĩs scripsit: quo in libro nõ modo potentissimum deoruz cupidinem: sed etiam uictorem facit. Enumeratis enĩ amoribus singulorum: quibus in potestatẽ cupidinis ditionẽq́ uenissent: instruit pompã in qua Iupiter cum cęteris dijs ante currum triumphantis ducitur cathenatus. Elegãter id quidẽ dicitur a poeta figuratum: sed tamen nõ multũ distat a uero. Qui enim uirtutis est expers: qui cupiditatibus: ac libidinibus malis uincitur: non cupidini (ut ille finxit) sed morti subięctus est sempiternę. Sed omittamus de moribus dicere: rem considiremus: ut intelligãt homĩes: in quibus miseri uersentur erroribus. Regnare in cęlo Iouez uulgus existimat: id doctis pariter & indoctis ꝑsuasũ est. Quod & religio ipsa & precatões & hymni: & delubra & simulachra demonstrant. Eundem tamen Saturno & Rhea genitum confitentur. Quomodo potest deus uideri: aut (ut ait poeta) hominum rerumq́ repertor? ante cuius ortum infinita hominum milia fuerunt: eorum scilicet qui Saturno regnante uixerunt: ac priores luce quam Iupiter sunt potiti. Video alium deum regem fuisse primis temporibus: alium consequentibus. Potest ergo fieri: ut ali⁹ sit postea futurus. Si enim regnum prius mutatum est: cur desperem⁹ & posterius posse mutari nisi forte Saturnus regnare potuit fortiorem Iupiter non potest?

Atq̄ diuinū imperiū; aut semꝑ imutabile est: aut si est mutabile quod fieri nō pōt) sempꝛ utiq̄ mutabile ē. Pōt enī Iupit regnum amittē: sicut & pr̄ ei⁹ amisit: ita plane, Nā cū idē neq̄ uirginibus neq̄ maritatis unq̄ pepcisset: & abstinuit se tn̄ una thetide: quod rēspōsū; fuit maiorē prē suo futuꝝ: q̄sq̄s ex illa nat⁹ eēt: & pmū in eo prudētia nō dei (cui nisi themis futura dixisset, ipē nesciret,) Si autem diuinus nō sit: ne deus quidem sit: unde ipsa diuinitas nominatur: ut ab homine humanitas. Deinde conscientia imbecillitatis qui timuit utiq̄ maiorem: quod q̄ fecit, scit utiq̄ pfecto nō esse se maximum: quod quidem pōt aliquid maius existere. Idem per stygiam paludem sanctissime iurat. Vna superstitio superis quę reddita diuis. Quę ē ista superstitio? Aut a quo reddita est? Ergo aliqua potestas maxima est: quę peierātes deos puniat: quę tanta formido est paludis infernę: si sunt immortales? Quid metuunt eam: quam uisuri nō sunt: nisi quos mori necesse est? Quid igitur homines oculos suos in cęlū; tollunt? Quid superbos deierant: cum ipsi superbi ad inferos deuoluant: ibiq̄ habeant quod uenerentur & adorent? illud uero quale est esse fata quibus dii omnes & ipse Iupiter pareat: si parcarum tanta uis est: ut plus possint q̄ cęlestes uniuersi: quāq̄ ipse rector ac dominus: cur non illę potius regnare dicantur: quarum legibus ac statutis parere omnes deos necessitas cogit? Nunc cui dubium est: quin is qui alicubi res obsequitur maximus non sit? Nam si sit nō accipiat fata: sed faciat. Nunc ad illud quod omiseraꝫ redeo. In una itaq̄ sola fuit continentior cū eam reperiret: & nō uirtute aliqua: sed metu successoris. Quę fortitudo utiq̄ eius ē? qui sit mortalis & imbecillis: & nihil quippe q̄ potuit & tūc cuꝫ nasceretur extingui: sicut frater eius antegenitus extinctus est qui si uiuere potuisset; nunq̄ minori concessisset imperium: ipse autem furto seruatus: furtimq̄ nutritus ζενσ siue ζήν appellatus est: nō ut isti putāt a feruore cęlestis ignis: uel q̄ uitę sit dator: uel q̄ animantibus inspiret animas: quę uirtus solius dei est: quam enim possit inspirare animam: qui ipse accipit aliūde? Sed quod pm⁹ ex libris Saturni maribus uixerit. Potuerunt igitur homines alium deum habere rectorem; si Saturnus non fuisset ab uxore delusus. At enim poetę ista finxerunt. Errat quisquis hoc putat: illi enim de hominibus loquebantur: sed ut eos ornarent quorum

memoriā laudibus celebrabant: deos esse dixerūt. Itaq; illa poti
us ficta sūt, q̄ tanq̄ de diis, nō illa q̄ tāq̄ de hominib⁹ locuti sūt:
qd' claꝝ fiet exēplo: qd' īferem⁹. Danaen uiolaturus Iupit̄ aureos
nūmos largiter ī sinu ei⁹ īfudit: hęc stupri merces fuit. At poetę
q quasi de deo loquębāt̄: ne auctoritatē creditę maiestatis infrin
gerēt finxerūt ipm in aureo imbre delapsū: eadē figura: qua im
bres ferreos dicunt: cum multitudinē telorum sagittaꝝq; descri
bunt: rapuisse dicit̄ in aqla catamitū: poeticus color est: sed aut
per legionē rapuit cuius īsigne aqla ē: aut nauis ī qua est īpositus
tutelam habuit in aqla figuratā: si tauruꝫ figuratū cum rapuit &
transuexit Europā: eodem mō conuertisse ī bouem traditur Io
Inachi filiā: quę ut irā Iunonis effugeret ut erat iā setis obsita iā
bos tranasse dicitur mare: in ęgyptumq; uenisse: atq; ibi recępta
pristina forma dea facta: quę nunc Isis uocatur. Quo igitur ar
gumento probari potest: nec Europam in tauro sedisse: nec Io
factam bouem: quod certus dies habetur in fastis: quo Isidis na
uigium celebratur: quę res docet non tranasse illam: sed nauigas
se. Igitur qui sapere sibi uidentur: quia intelligunt uiuum terrę
numq; corpus in cęlo esse non posse: totam ganymedeaꝫ fabulā
pro falso repudiant: nonnam sentiunt in terra id esse factum: qa res
ac libido ipsa terręna est. Non ergo res ipsas gestas finxerūt poe
tę: quod si facerent essent uanissimi: sed rebus gestis addiderūt
quendam colorem. Non enim obtrectantes illa dicebant: sed or
nare cupientes: hinc homines decipiuntur, maxime quod dum
hęc omnia ficta esse arbitrantur a poetis, coluntq; quod ignorant:
nesciunt qui sit poeticę licentię modus: quousq; progredi fingē
do liceat: cum officium poetę sit in eo: ut ea quę gesta sunt uere
in aliquas speties obliquis figurationibus cum decore aliquo cō
uersa traducant. Totum autem quod referunt fingere: idest ineptū
esse: & mendacem potius q̄ poetam: sed finxerunt ista: q̄ fabulo
sa creduntur. Num etiam illa: quę de diis foeminis deorumq; cō
nubiis dicta sunt? Cur igitur sic figurantur: sic coluntur: nisi for
te non tantum poetę: sed ut pictores fictoresq; imaginum men
tiuntur? Si enim hic Iupiter: qui a uobis dicitur deus: non is est:
q ex Saturno & ope natus est: nō oportuit nisi soli⁹ simulachrū
ī tēplis oīb⁹ collocari. Quid sibi mulieꝝ effigies uolunt? Quid
sexus īfirm⁹? ī quē si cecidit ipe Iupit̄: eū uero ipi lapides hoīem

fatebuntur. Mentitos aiunt esse poetas: & his tamē credunt. imo
uero nō eē mētitos re ipā ꝓbant. Ita enim deoꝝ simulacbra cōfin
gunt: ut ex ipā diuersitate sexus appareāt uera eē: q̄ dicūt poetę.
Nā qd est aliud argumētū imago catamiti: & effigies aqlę: cum
añ pedes Iouis ponūt ī tēplis: & cū ipō parit adorant: nisi ut ne
fandi sceleris ac stupri memoria maneat ī ęternū? Nō igit̃ a poe
tis totū fictū est: aliquid fortasse traductū & obliqua figuratio
ne obscuratum: quo ueritas inuoluta tegeretur: sicut illud de sor
titione regnorum. Aiunt enim Ioui cęlum obtigisse: Nepcuno
mare: inferna Plutoni. Cur non terra potius in sortem tertiam
uenit nisi ꝙ in terra gesta res est? Ergo illud in uero est: quod re
gnum orbis ita partiti sortitiq; sunt: ut orientis imperium Ioui
cederet: Plutoni cui cognomen agesilao fuit: pars occidentis ob
tingeret Eo ꝙ plaga oriētis ex qua lux mortalibus datur superi
or: occidentis autem īferior esse uideatur. Sic ueritatem mēdacō
uelauerunt: ut ueritas ipsa persuasioni publicę nihil denegaret.
De Neptuni sorte manifestum est: cuius regnum tale fuisse dici
mus: quale. M. Antonii fuit infinitū illud imperium: cui totius
orę maritimę potestatem senatus decreuerat: ut prędones perse
queretur: ac mare omne paccaret. Sic Neptuno maritima omnia
cum insulis obuenerunt. Quomodo id probari potest? nimirū
ueteres historię docent. Antiquus auctor Euhemerus qui fuit ex
ciuitate messana res gestas Iouis & cęterorū: qui dii putantur col
legit: historiamq; contexuit ex titulis & inscriptionib⁹ sacris: q̄
in antiquissimis templis habebantur: maximeque in fano Iouis
triphilii: ubi auream columnam positā eē ab ipso Ioue titulus in
dicabat: in qua columna sua gesta perscripsit: ut monumēta eēnt
posteris rerum suarum: hanc historiam interpretatus est Ennius
& secutus: cuius hęc uerba sunt. Vbi Iupiter Imperiū neptuno
dat maris: ut insulis omnibus: & quę loca sunt secūdū mare om
nibus regnaret. Vera sunt ergo quę loquunt̃ poetę: sed obtentu
aliquo specieq; uelata. Potest & modos olympus figurā poetis
dedisse: ut Iouē dicerēt cęli regnū eē sortitum: quod olympus
ambiguū nomē ē: & mōtes & cęli. In olympo aūt Iouē habitasse
se docet historia eadē: quę dicit eadē tēpestate Iupiter in monte
olympo maximam partem uitę colebat: et eo ad eum in ius ueni
ebāt: si q̄ res in controuersia erant. Itē si quis quid noui īuenerat:

c z

quod ad uitam humanam utile esset: eo ueniebat atq; Ioui osten
debat. Multa ĩ hũc modũ poetę trãsferũt: nõ ut ĩ deos mentiant:
quos colũt: sed ut figuris uersicoloribꝰ uenustatẽ: ac leporem car
minibꝰ suis addãt: q aũt nõ ĩtelligũt qũo: aut quare quidq; figu
ret, Poetas uelut mẽdaces & sacrilegos ĩsequũt: hoc errore decę
pti etiã philosophi: q ea q̃ de Ioue ferũt minime cõuenire ĩ deũ
uidebãt, duos Ioues fecerũt: unum naturalem: alterũ fabulosũ.
Viderũt ex parte q erat uerum: eum. s. de quo poetę loquuntur
hominem fuisse. In illo aũt naturali Ioue uulgari consuetudine
religionis inducti errauerunt: q in deũ nomen hominis trãstule
runt: qui (ut supra diximus) quia solus est non indiget nomine.
Iouẽ aũt illũ eẽ: qui sit ex ope Saturnoq; natum: negari non põt.
Vana igitur persuasio est eoꝝ: qui nomen Iouis summo deo tri
buunt. Solent enim quidam errores suos hac excusatione defen
dere. Qui cõuicti de uno deo cum id negare non possunt: ipsũ
se colere affirmãt. Verum hoc sibi placere: ut Iupiter nominet:
quo quid absurdius? Iupiter enim sine contubernio coniugis fi
lięque: non solet coli. Vnde quis sit apparet: nec fas est: id nomẽ
eo transferri: ubi nec Minerua est ulla nec Iuno. Quid q huius
nominis proprietas: non diuinam uim exprimit: sed humanã?
Iouem enim Iunonenque a iuuando esse dictos Cicero interpre
tatur. Et Iupiter quasi iuuans pater dicitur: quod nomen in de
um minime congruit: quia iuuare hominis est: opis aliquid con
ferentis in eum qui sit alienus: & exigui beneficii. Nemo sic de
um precatur: ut se adiuuet: sed ut seruet uitam salutemque tribu
at: quod multo plus est: ac maius est: q̃ iuuare. Et quoniam de pa
tre loquimur: pater dicitur filios iuuare cum eos generat. aut
educat. Illud enim leuiꝰ est q̃ ut eo uerbo magnitudo paterni be
neficii exprimatur: quanto id magis inconueniens est deo: qui
uerus est pater: per quem sumus: & cuius toti sumus: a quo fingi
mur: animamur: illuminamur: qui nobis uitam impartit: salutẽ
tribuit: uictum multiplicem sũministrat: non intelligit beneficia
diuina: qui se iuuari modo a deo putat. Ergo non imperitꝰ mõ:
sed etiã impiꝰ est: qui nomine Iouis uirtutem summę ptãtis im
minuit. Quare si Iouem ex rebus gestis & ex moribus hoĩem fu
isse in terraq; regnasse deprehendimus: superest ut mortẽ quoq;
eius inuestigemus. Ennius in sacra historia descriptis omnibus

quę in uita sua gessit ad ultimũ sic ait. Deinde Iupit᷑ postq̃ terras
q̃nq̃es circuiuit: oĩbusq; amicis atq; cognatis suis ĩperiũ diuisit:
reliq̃tq; hoĩbus leges: mores: frumẽtaq; parauit: multaq; alia bo
na fecit: ĩmortali gloria memoriaq; affect⁹ sẽpiťna monumenta
suis reliq̃t: ętate p̃sũmata ĩ creta uitã cõsũmauit: et ad deos abiit.
Eũq; curetes filij sui decorauerũt curauerũtq; eũ: & sepulchꝝ ei⁹
ẽ ĩ creta ĩ oppido genoso: & dicit᷑ Vesta hãc urbẽ creauisse ĩ quo
sepulchro ei⁹ est inscriptũ antiq̃s litteris gręcis. ζευσ κρόνου. i.
latine, Iupiter Saturni. Hoc certe non poetę tradunt: sed antiqua
rum rerum scriptores: quę adeo uera sunt: ut ea sibyllinis uersi
bus confirmentur: qui sunt tales. Δαίμονεσ ἀψύχουσ, νεκ
ύων εἴδωλα καμόντων, ὧν κρήτη κάνχημα τάφουσ
ἡ δυσμορoσ ἕξει. i. demones inanimes cadauerum simulacbra
mortuorum: quoꝝ sepulcbra habet creta male peritura. Cicero
de natura deoꝝ cum tres Ioues a theologis enumerari diceret: ait
tertium fuisse cretensem Saturni filium: cuius in illa insula sepul
cbrum ostendit᷑. Quomodo igit᷑ põt deus alibi esse uiuus: alibi
mortuus: alibi babere templum: alibi sepulcbrum? Sciãt ergo ro
mani, capitolium suum: id est summum caput religionum suaꝝ
publicarum, nibil esse aliud q̃ inane monumentum. Veniamus
nunc ad eius patrem: qui añ regnauit: & qui fortasse plus babebat
in se: q̃ ex coitu tãtoꝝ elementoꝝ genitus esse dicat᷑. Videamus
q̃d in eo fuerit deo dignũ. In p̃mis illud quod aureum sęculum
narratur babuisse: q̣ iustitia sub eo fuerit in terra. Teneo aliq̃d ĩ
eo quod in eius filio non fuit. Quid enĩ tã cõueniẽs deo q̃ iustuꝫ
regimen ac piũ sęculũ? Sed cũ eadẽ rõe natũ eẽ cogito: nõ possũ
putare deũ summũ: q̃d uideam eẽ aliq̃d antiquius, cęlũ atq; terram.
At ergo deum quęro ultra quẽ nibil est omnino: qui fons & ori
go sit rerum. Hic sit necesse est: qui cęlum ipsum cõdidit: terrãq;
fundauit. Saturnus autem si ex bis natus est ut putatur: quemad
modum potest esse deus p̃ncipalis: qui aliis ortum suum debet?
Aut quis pręfuit mundo: antequam Saturnus gigneretur? Sed
boc poeticum est (ut dicebam ante) figmentum; nec enim fieri po
terat: ut elementa insensibilia tantoq; interuallo separata in unuꝫ
coirent ac filium procrearent: aut is qui natus esset non potentis
simum genitoribus similis existeret: sed eã formam gereret: quã
parẽtes sui ñ babebãt. Quęram⁹ ergo q̃d ueritatis sb̃ bac figura

latcat. Minutius foelix in eo libro q octauius inscribitur sic argu
mētatus ē. Saturnū cū fugat⁹ eēt a filio ī italiāq; uenisset, cęli filiū
dictū, q soleam⁹ eoꝝ, quoꝝ uirtutē miremur ad eos, q repētine
aduenerit de cęlo cecidisse dicē: terrę aūt q ignotis parentib⁹ na
tos filios nominem⁹. Sūt hęc qdē similia ueri nō tñ uera: q con
stat etiā tū cum regnaret ita eē habitū. Potuit & sic argumentari. Sa-
turnū cū potētissim⁹ rex eēt ad retinēdā parētū suoꝝ memori
am nomina eoꝝ cęlo terręq; indidisse: cū hęc prius aliis uocabu
lis appellarent: qua rōne et montibus & fluminibus nomina sūt
imposita. Neq; enī cum dicunt poetę de progenie Athlantis aut
Inachi fluminis: id potissimum dicūt homines ex rebus sensu ca
rentibus potuisse generari: sed eos utiq; significant q nati sūt ex
his hominibus: qui uel uiui uel mortui nomina mōtibus aut flu
minibus indiderunt. Nam id apud ueteres maxime grecosque
usitatum fuit: sic maria eorum traxisse nomina accipimus: qui
deciderant in ea: ut Egeum Icarium hellespontū: et in latio Auē
tinus uocabulum monti dedit ī quo sepultus est. Tyberinus uel
tyberis, amni quo mersus est. Non ergo mirandū si nomina eo
rum cęlo terręq; attributa essent: qui reges generant potentissi-
mos. Apparet ergo non e cęlo natum esse: quod fieri non potest
sed ex eo hoc homine: cui nomē Vrano fuit: quod esse ueꝝ Tris
megystus auctor est: q cum diceret admodum paucos extitisse: ī
quib⁹ esset perfecta doctrina, in his, Vranum, Saturnū, mercuriū,
noīauit cognatos suos. Hęc ille, q ignorauit alio traduxit histo
riā: qui quomodo potuerit argumentari ostendi: nunc dicā quo
modo: ubi: a quo sit hoc dictum. Non enim Saturnus hoc: sed
Iupitē fecit, in sacra hostoria sic Ennius tradit. Deinde Paneū de
ducit in montem: qui uocatur cęli stella. Postq̄ eo ascēdit cōtem
platus est late terras: ibiq; in eo monte arā creat cęlo: primusque ī
ea ara Iupiter sacrificauit: in eo loco suspexit in cęlum: quod nūc
nos nominamus: idque quod supra mundum erat: quod ęther
uocabatur, de sui aui nomine cęlo nomen indidit. Idq; Iupiter
quod ęther uocatur placans, primus cęlum nominauit: terręque
hostiam: quā ibi sacrificauit totā adoleuit. Nec hic tantū sacrifi
casse Iupit inuenitur. Cęsar quoq; in arato refert Agloastenem
dicere Iouem: cum ex insula naxo aduersus titanas proficiscere-
tur & sacrificiū faceret in littore: aquilā ei in auspiciū aduolasse

quã; uictor bono omine acceptã tutelę suę ascripsit. Sacra uero historia & aũ cõsedisse illi aqlã ĩ capite:atq; ei regnũ portẽdisse testat̃. Cui ergo sacrificare Iupiter potuit nisi cęlo auo: quẽ dicit Euhemerus ĩ oceania mortuũ : & ĩ opido aulatia sepultum?

Capitulum.xii. Quomodo stoici figmenta poetarum ad philosophicam transferant rationem.

Voniam reuelauimus mysteria poetaꝝ,& Saturni parẽtes inuenimus,ad uirtutes eius & facta redeamus. Iustus in regno fuit:primum ex hoc ipo iã deus nõ est :q fuit. Denique quod ne iustus quidem fuit:sed impius nõ modo in filios: quos necauit uerum etiam in patrem:cui dicitur abscidisse genitalia : quod forsitan uere acciderit. Sed homines respectu elementi: quod dicit̃ cęlum totam fabulam explodũt:tanq̃ ineptissime fictam:quam tamẽ stoici(ut solent)ad rationem physicam conãtur traducere: quorum sententiam Cicero de natura deoꝝ disserens posuit. Cęlestem, inquit, altissimam ętherearq; naturã: id est igneam :quę per sese oĩa gigneret:uocare uoluerũt ea parte corporis:q̃ cõiunctione alterius egeret ad procreandum:quę ratio in Vestam potuit conuenire:si mas diceretur. Iccirco enim uirginem putãt Vestam; quia ignis inuiolabile sit elementum:nihilque nasci posse ex eo: quippe qui omnia quę arripuerit assummat. Ouidi⁹ ĩ fastis. Nec tu aliud Vestam q̃ uiuam intellige flammam . Nataque de flamma corpora nulla uides . Iure igitur uirgo est:quę semina nulla remittit nec capit:& comites uirginitatis amat. Vulcanoque id potuit ascribi:qui quidem putatur ignis:et tamen poetę eum nõ absciderunt. Potuit & soli:in quo est natura & causa gignentiũ: nam sine solis igneo calore:neq; nasci quicq̃:augeri potest:ut nulli alii elemento magis opus sit genitalibus q̃ calori:cuius fętu cõcipiuntur:nascuntur:sustentantur omnia. Postremo etiam si ita sit;ut uolunt,qui magis abscissum cęlo putemus:q̃ omnino sine genitalibus natum? Nam si per se gignit non indigebat utiq; genitalibus:cum Saturnum ipm procrearet. Si uero habuit : & a filio abscissa sunt:ort⁹ rerum & natura omnis interisset. Quid q̃ ipsi Saturno non diuinum modo sensum:sed humanum quoq; adimunt:cum affirmant esse eum Saturnum:qui cursum & conuersionem spaciorum ac temporum continet? Eũq; grece idipm

nomen habere ΚΡΌΝΟΝ enī dicit̃:q eſt idē quod ſpaciū tēporis. Saturn⁹ enī ē appellat⁹ ꝙ ſaturet̃ ānis. Hęc Ciceronis uerba ſunt exponētis ſnīam ſtoicoꝝ:q̄ q̄ uana ſit cui uis ītelligē promptiſſimū ē. Si enī Saturn⁹ cęli ē fili⁹:q̄uo potuit aut tēpus e cęlo gigni? aut cęlū a tempore abſcīdi?aut poſtea tēp⁹ īperio ſpoliari a filio Ioue:aut quomodo Iupiter natus eſt ex tempore:aut quibus annis ſaturari poſſit ęternitas:cui nullus eſt finis?

## Capitulū.xiiij. Quomodo poetę & hiſtorici euacuant ſtoicorum traditionem de Ioue & aliis dijs.

SI ergo uanę ſunt iſtę rationes philoſophorū:quid ſupeſt niſi ut uere factum eſſe credam⁹:ideſt hominem ex homine abſciſſū:niſi forte aliqs exiſtimet dictū fuiſſe:qui timuit coheredem:cum ſi quid diuinitatis habuiſſet non patris genitalia debuerit amputare:ſed propria:ne Iupiter naſceretur:qui eum regni poſſeſſione priuauit. Idem ſororem ſuam Rheam:quam latine Opem dicimus:cum haberet uxorem : reſponſo uetitus eē dicitur mares liberos educare:quod futurū eſſet:ut a filio pelleret̃:quā rem metuens natos ſibi filios non utiqꝫ deuorabat :ut ferunt fabulę:ſed necabat:q̄q̄ ſcriptū ſit in hiſtoria ſacra Saturnū & Opem:cęteroſqꝫ tunc homines humanam carnem ſolitos heſitare. Verum primum Iouem leges hominibus moreſqꝫ condētem edicto prohibuiſſe ne liceret eo ciboueſci:quod ſi uerū eſt quę poteſt in eo fuiſſe iuſticia? Sed fictum ſane putemus Saturnum filios deuoraſſe modo cum aliqua ratione. Nūc iccirco qđ ait uulgus comediſſe filios eum qui extulerit ſepulturęque mandauerit. Ops autem cum Iouem peperiſſet ſubtraxit infantē:eūqꝫ nutriendum furtim miſit in cretam. Rurſum imprudentiam reprehendam neceſſe eſt . Cur enim reſponſum ab alio accępit potius?Cur in cęlo conſtitutus in terra non uidebat? Cur cum coribantes cymbalis fefellerunt?Poſtremo cur extitit aliqua uis potētior aut maior:quę illius uinceret poteſtatem ? Nimirum ſenex a iuuene facile uictus eſt:ac ſpoliatus imperio:fugit igitur expulſus:& in italiam nauigio uenit cum erraſſet diu: ſicut Ouidius ī faſtorum libris refert.Cauſa ratis ſuper eſt tuſcum rate uenit ad amnem:Ante pererrato falcifer orbe deus.Hunc errantem atque

inopem Ianus excępit: cuius rei argumēta sunt nummi [illegible]
in quibus est cum duplici fronte Ianus. Et in altera parte [illegible]
sicut idem poeta subiecit. At bona posteritas puppim formauit in
ęre: hospitis aduentum testificata dei. Omnes ergo non tantum
poetę: sed historiarum quoque ac rerum antiquarum scriptores homi
nem fuisse consentiunt: qui res eius in Italia gestas memorię pro
diderūt. Gręci Diodorus & Tallus: latini Nepos & Cassius &
Varro: nam cum agresti quodam more in Italia uiueretur: is ge
nus indocile ac dispersum montibus altis composuit: legesque
dedit: latium & uocari maluit; his quoniam tutus latuisset ī oris.
Censet ne aliquis deum esse: qui pulsus est: qui fugit: qui latuit?
Nemo tam stultus est: qui enim fugit aut latet & uim & mortem
timeat necesse est. Orpheus quia temporibus eius recentior fuit
aperte Saturnum in terra & apud homines regnasse cōmemorat
πρῶτιϛος μὲν ἄναξεν ἐπὶ χθονίων κρόνος ἀνδρῶν. ἐκ
δὲ κρόνου γένετ' ἄναξ μέγας εὐρύοπα ζεύς: idest primus
quidem regnauit terrestrium Saturnus uirorum: ex Saturno aūt
generatur ipse rex magnus latus uisibus Iupiter. Item noster Ma
ro. Aureus hanc uitam in terris Saturnus agebat. Et alio loco, Au
rea ut perhibent, illo sub rege fuere Secula sic placida: populos in
pace regebat. Neque superius dixit in cęlo egisse uitam: neque inferi
us superos in pace rexisse. Vnde apparet illum regem fuisse ter
renum: quod alibi apertius declarat. Aurea cōdet sęcula: qui rur
sus latio regnata per arua Saturno quondam. Ennius quidem in
Euhemero non primum dicit regnasse Saturnum: sed Vranum
patrem. Initio inquit primus in terris imperium summū Celus
habuit: is id regnū una cū fratribus suis instituit atque parauit. Nō
magna dissentio: si quidē maximorum auctorum de filio ac patre du
bitatio est: sed tn̄ utrūque fieri pōt: ut & primus Vranus eminere
īter ceteros potētia coeperit: & principatū habē non regnū: postea
Saturnus maiores sibi opes comparauit: ac regium nomē asciuerit.

## Capitulum. xiiii. Quid inde Ennius doceat ī sacra historia.

NVnc quoniā ab his quę retulimus aliquātulum sacra histo
ria dissentit apiamus ea q̄ ueris litteris cōtinētur: ne poeta
rum ineptias in accusandis religionibus sequi ac probare uideamur.

Hęc enĩ uera sunt: Exin Saturnus uxorem duxit Opem. Titan q maior natu erat: postulat ut ipse regnaret: ubi Vesta matẽ eorũ & sorores Ceres atq; Ops suadẽt Saturno: ut de regno non cõce dat fratri. Ibi Titã: q facie deterior esset: q̃ Saturn⁹: iccirco & q uidebat matrẽ atq; sorores suas operã dare: ut is Saturnus regna ret: cõcessit ei ut is regnaret. Ita q pact⁹ ẽ cũ Saturno uti: si quid liberũ uirilis sexus ei natũ eẽt: ne quẽ educaret: id ei⁹ rei cã fecit: uti ad suos gnatos regnũ rediret. Tũ Saturno fili⁹: q p̃m⁹ nat⁹ ẽ, eũ necauerũt. Deinde posteri⁹ nati sũt gemini Iupitẽ atq; Iuno. Tũc Iunonẽ Saturno ĩ cõspectu dedere: atq; Iouẽ clã abscõdũt: dãtq; eum Vestę educandum celantes Saturno. Itẽ Neptunũ clam Saturno Ops parit: eumq; clanculum abscondit: ad eundem modũ tertio partu Ops parit geminos Plutonem & Glaucam. Pluto latine est Diespiter: alii Orcbum dicũt: ibi Glaucam filiã Saturno ostendunt: ac filium Plutonem celant atq; abscondunt. Deinde Glauca parua emoritur. Hęc utiq; scripta sunt Iouis fratrũ: atq; eius stirps aut cognatio in hunc modum nobis ex sacra scriptione traditum est. Item paulopost hęc refert. Deinde Titan postq̃ resciuit Saturno filios procreatos atque educatos esse clam seducit secum filios suos: qui Titani uocantur: fratremque suum Saturnum atque Opem comprehendit: eosque muro circumegit & custodiam his apponit. Hęc historia q̃ uera sit: docet Sibylla eritbręa: eadem fere dicens nisi q in paucis: quę ad rem non pertinent discrepat. Iupiter ergo liberatur summi sceleris crimine: q patrem uinxisse compedibus perhibetur. Id enim Titã patruus fecit: q ille contra pactionem iusq; iurandũ mares liberos sustulisset. Reliqua historia sic contexitur: Iouem adultum cum audiuisset patrem atq; matrem custodiis circumseptos: atq; in uincula coniectos uenisse cũ magna cretẽnsium multitudine titanũq; ac filios eius pugnando uicisse: parentes uinculis exemisse: patri regnum reddidisse: atq; ita in cretam remeasse. Post hęc deinde Saturno dacam sortem: ut caueret ne filius eum regno expelleret: illũ eleuandę sortis atq; effugiẽdi pericui gr̃a insidiatũ Ioui ut eũ necaret. Iouẽ cognitis insidiis regnum sibi denuo uendicasse ac fugasse Saturnum: qui cum iactatus esset per omnes terras persequentibus armatis: quos ad eũ cõprehendendum uel necandũ Iupiter miserat: uix in Italia locum in quo lateret inuenit.

periculi

## Capitulũ.xv. Qua ratione homines dii coeperĩt nominari.

QVibus ex reb⁹ cũ constet illos hoĩes fuisse:nõ est obscuruꝫ qua rõe dii coeperĩt noĩari. Si enĩ nulli reges añ Saturnum uel Vranũ fuerũt ꝓpť hominũ raritatẽ:q agrestẽ uitã sine ullo rectore uiuebãt:nõ ẽ dubiũ qn illis tẽporibus hoĩes regẽ ipm totãqꝫ gẽtẽ sũmis laudib⁹ ac nouis honoribus ĩctare coeperunt:ut etiã deos appellarẽt:siue ob miraculũ uirtutis,hoc uere putabant rudes adhuc & simplices):siue ut fieri solet in adulatione pñentis potẽtię siue ob bñficia:qbus erant ad hũanitatem cõpositi. Deinde ipsi reges cũ cari fuissent his:quoꝝ uitã cõposuerãt,magnum sui desiderium mortis reliquerunt. Itaqꝫ homines eorum simulachra finxerunt:ut haberent aliquod ex imaginũ cõtemplatione solatium:progressiqꝫ longius per amorem meriti,memoriã defunctoꝝ colere coeperunt:ut grãm referre benemeritis uiderenť: & successores eorum allicerent ad bene imperandi cupiditatem: quod Cicero de natura deorum docet dicens. Suscępit autem uita hominum consuetudoqꝫ communis:ut beneficiis excellẽtes uiros,in cęluꝫ fama ac uoluntate tolleret. Hinc Hercules: hinc Castor:hinc Pollux:hinc Aesculapius:hinc liber. Et alio loco,atqꝫ alio in plerisqꝫ ciuitatibus intelligi potest acuendę uirtutis grã: aut quo libentius reipublicę causa periculuꝫ adiret optimus quisqꝫ, uirorum fortium,memoriam,honore deorum immortaliũ consecratam. Hac scilicet ratione romani Cęsares suos consecrauerunt: & mauri suos reges. Sic paulatim religiones esse coepere, dum illi primi qui eos nouerant eo ritu: eos liberos ac nepõtes: deinde omnes posteros imbuerunt. Et hi tamẽ summi reges ob celebritatem nominis in prouintiis omnibus colebantur. Priuatĩ uero singuli populi gentis;aut suę urbis cõditores: seu uiri fortitudine insignes erãt: seu foeminę castitate mirabiles sũma ueneratione coluerunt:ut ęgyptii Isidem:mauri Iubam: macedones Cabyrim:poeni Vranũ:latini Faunum:sabini Xanctũ:romani Quirinũ:eodẽ utiqꝫ mõ Athenę Mineruã: samos Iunonem: paphos Venerem:lemnos Vulcanũ: naxos Liberꝫ: Apollinẽ delphos. Sic per populos atqꝫ regiones uaria sacra suscępta sũt: dumꝫ grati homines eẽ ĩ suos principes cupiunt. Et quod alios honores uita carentib⁹ deferant,inuenire non possunt. Pręterea pietas

eorum;q successerant plurimū contulit ad errorē: qui ut diuina stirpe nati uiderēt, diuinos honores parētib⁹ detulerūt: deferriq; iusserūt. An nō pōt aliqs dubitare quō religiones deoꝝ sint īsti-tutę: cū apud Maronē legat Aeneę uerba socijs īperātis! Nunc pa-teras libate Ioui, pręcibusq; uotate Anchisen genitorē: cui nō tan-tū īmortalitatē: ueꝝ etiā uentoꝝ tribuit ptātem. Poscamus uētos atq; hęc mea sacra quotannis: urbe uelit posita templis sibi ferre dicatis. Idem. s. de Ioue, Liber & Pean & Mercurius & Appollo fecerunt. Ac postea de his ipsis, successores eorum, accesserunt etiam poetę & compositis ad uoluptatem carminibus in cęlum eos sustulerunt: sicut faciunt qui apud reges etiam malos panegi-ribus mendacibus adulantur: quod malum a gręcis ortū est: quo-rum leuitas instructa, dicendi facultate et copia: incredibile ē quā-tas mendaciorum nebulas excitauerit. Itaq; admirati ęos et suscę-pęrunt, primi sacra illorum & uniuersis gentibus tradiderunt. Ob hanc uanitatem Sibylla sic eos increpat. ἑλλὰσ δὴ τί πέ-ποιθασ ἐπ' ἀνδρασ ἐν ἡγέμονασ; πρόσ τι δὲ δῶρα ματαία καταφθιμένοισ ἀνατιθῆσ θύεισ εἰδώλοισ. τίσ σοι ἐν νῷ πλάνην ἔβαλεν, ὥστε σε τάδε ποιεῖν μεγάλου θεοῦ προσώπου ἀπολελιμμένου. i. gręcia quid confidis in uiros principes? quid dona inania mortuis acquiris? immolas idolis? qui tibi in mentē errorē imposuit, dei faciem relinquēti! Marcus Tullius qui nō tantū perfectus orator: sed & philosophus fuit: si quidē solus exstitit Platonis imitator in eo libro: quo seipm de morte filię consolatus est: nō dubitauit dicere deos qui publi-ce colerentur homines fuisse. Quid ipsius testimonium eo de-bet grauissimum iudicari: quod & augurale habuit sacerdotiū & eosdem se colere uenerariq; testatur. Itaq; intra paucos uersi-culos duas res nobis dedit. Nam dum imaginem filię eodem se modo consecraturum esse profiteretur: quo illi a ueteribus sunt consecrati: et illos mortuos esse docuit: originem uanę supstitiō-nis ostendit. Cum uero, inquit, & mares & foeminas cōplures ex hominib⁹ in deoꝝ numero esse uideamus: & eorum in urbibus atq; agris augustissima delubra ueneremur: assentiam eoꝝ sapiē-tię: quoꝝ īgenijs & īuentis omnem uitam legibus & īstitutis ex-cultā cōstitutāq; habem⁹. Quod si ullū unq̄ animal consecrādū fuit: illud profecto fuit. si Cadmi aut Amphitrionis progenies

aut Tyndari ĩ cęlũ tollẽda fama fuit: huic idẽ honos certe dican
dus ẽ: qđ ꝗdẽ faciã. Teq; omniũ optimã doctissimãq; approbã
tib⁹ dijs ĩmortalib⁹ ipsis ĩ eorũ coetu locatã ad opinionẽ omniũ
mortaliũ cõsecrabo: fortasse dicat aliqs ꝑ nimio luctu delirasse
Ciceronẽ. Atq; oĩs illa oratio & doctrina & exemplis & ipso lo
quẽdi genere pfecta nõ ęgri: sed cõstãtis animi ac iudicij fuit. Et
hęc ipsa snĩa nullũ ꝓfert indiciũ doloris. Neq; enĩ illũ puto tam
uarie: tam copiose: tã ornate scribere potuisse: nisi luctum ei⁹ &
ratio ipsa & cõsolatio amicoꝝ & temporis lõgitudo mitigasset.
Quid ꝙ idem dicit in libris de republica: idẽ de gloria. Naꝫ de
legibus: quo in opere Platonẽ secutus, leges uoluit ponere: quib⁹
putaret usuram esse iustam: & sapientem ciuitatem, de religione
ita sanxit. Diuos & eos qui cęlestes semper habiti sunt: colunto:
& illos: quos ĩ cęlo merita locauerunt: Herculem: Liberꝝ: Aescu
lapium: Pollúcem: Castorẽ: Quirinũ. Item in tusculanis cum di
ceret totum pene cęlũ humano genere cõpletum: si uero inquit
scrutari uetera: ut ex illis ea quę scriptores gręce prodiderũt
eruere coner: ipsi illi maiorum gentium dij qui habentur a hinc
a nobis profecti in cęlum reperientur. Quare quorum demon
strãtur sepulchra in gręcia reminiscere: quoniam es initiatus q̃
tradantur sepulchra mysterijs. Tũ deniq; quã hoc late pateat ĩtel
liges: testatus est: uidelicet Attici conscientiam, ex ipsis mysteriis
ĩtelligi posse: ꝙ omnes illi homines fuerunt: q coluntur: et cũ de
Hercule: Libero: ęsculapio: Castóre: Pollúce incunctanter fatent.
De Appollĩe ac Ioue patribus eoꝝ, Itẽ de neptuno, uulcano, mar
te & Mercurio: quos maioꝝ gentiũ deos appellauit, timuit apte
cõfiteri. Et iccirco ait late hoc patere ut idẽ de Ioue cęterisq; anti
qorib⁹ dijs intelligamus: quoꝝ memoriã si eadem ratione uete
res consecrauerunt: qua se imaginem nomenq; filię consecratum
esse dicit, ignosci merentibus potest: credentibus non põt. Quis
enim tam demens qui consensu & placito innumerabilium stul
torum, aperiri cęlum mortuis arbitretur: aut aliquem, quod scele
rato homini placuit Antonioꝫ deus Quirinus, quia hoc ipse
non habeat dare alteri posse! Apud romanos deus Iulius ꝙ hoc
storibus uisum est: cum alter gemini fratris extiterit: alter pa
trię parricida: quod si consul non fuisset Antonius. C. Cęsar
pro suis in rempublicam meritis: etiã defuncti hominis honore

caruisset. Et qdem cõsilio Pisonis soceri: & .L. Cęsaris ppinqui quetabãt fun⁹ fieri. Et Dolobellę cõsul' q columnã ĩ foro: idest in titulũ ei⁹ euertit: ac foꝝ expiauit. Nã Romulũ desiderio suis fuisse declarat Enni⁹: apud quẽ popul⁹ amissũ regẽ dolẽs hęc loqtur. O Romule Romule dic q̃lẽ te patrię custodẽ dij genuerũt. Tu pduxisti nos ĩtra luminis oras. O pr̃: o genitor patrię: o sanguinẽ dijs oriũdũ: ob hͦ desideriũ facili⁹ creditũ ẽ Iulio Proculo mẽtiẽti: q subornatus a patribus est ut nunciaret plebi siue uidisse se regem humano habitu augustiorem: eumqꝫ mãdasse ad populum ut sibi delubrum fieret: se diuum esse & Quirinum uocari: quo facto & ipsi populo persuasit Romulum ad deos abiisse: & senatum suspitione cędis regię liberauit.

## Capitulũ. xvi. Qua ratione dij esse nõ possunt: quos sexus discernit. Et ꝙ in naturam dei non accidit: aut sexus: aut coitus: aut officium generandi.

POteram his quę retuli esse contentus: sed supersunt adhuc multa suscępto operi necessaria. Nam quamuis ipso religionum capite destructo uniuersa sustulerim: libet tamẽ prosequi cętera & redarguere plenius inueteratam persuasionem: tandem homines pudeat suorum ac poeniteat errorum. Magnum hoc opus & homine dignum. Religionum animos nodis exoluere pergo: ut ait Lucretius: qui quidem hoc efficere non poterat: q̃re nihil ueri afferebat. Nostrum est hoc officium: qui & uerum deum asserimus: & falsos refutamus. Illi ergo qui poetas finxisse de dijs fabulas opinantur: et deas foeminas esse credunt et colũt: reuoluuntur imprudentes ad id quod negauerant: coire illos ac parere. Nec enim fieri potest: quin duos sexus generandi causa sint instituti. Recepta uero sexuum diuersitate non intelligunt consequens esse: ut concipiant: quod in deum cadere non potest sed ut isti putant: nã & Iouis esse filios dicunt & cęterorum deorum. Nascuntur ergo et quotidie quidẽ dij noui: nec enim uĩcũt ab hominibus fęcunditate. Igitur deoꝝ innumerabilium plena sunt omnia: nullo scilicet moriente. Nã cũ uis hominũ ĩcredibil' numerus sit inęstimabilis: quos tamen sicuti nascuntur mori necesse est. Quid deoꝝ eẽ tandem putemus: q tot sęculis nati sunt:

immortalesq̧ manserunt? Cur ergo tam pauci colunt̃? nisi forte arbitramur nõ generãdi cã: sed tantũmodo capiẽdę uoluptatis duos eẽ sexus deoꝝ: & ea exercẽ: q̃ homũculos & facẽ & pati pudet! Cũ uero dicãt̃ aliq ex aliqb⁹ nati: cõsequẽs ẽ ut semp nascãtur: si qdẽ aliqñ sunt nati: uel si aliqñ nasci desierunt scire nos cõuenit. Cur aut qñ desierint: non illepide Seneca in libris moralibus philosophię. Quid ergo est, inqt, q̃re apud poetas fallacissimus Iupit̃ desierit liberos tollere? Vtꝝ sexagenari⁹ fact⁹ est: & illi lex papia tabulã imposuit! An imperauit ius triũ liberorum: an tandem illi uenit in mentem ab alio expectes, alteri quod feceris! Et timet ne quis sibi faciat: quod ipse Saturno! At isti q deos asserunt uideant quomodo respondeant huic argumento quod inferemus. Si duo sunt sexus deorum: sequitur concubit⁹. Si coeunt: & domos habeant necesse est. Nec enim carent uirtute ac pudore: ut hoc promiscue aut in propatulo faciant: sicut multa uidemus facere animalia. Si domos habent consequens est: ut & urbes habeant: & quidẽ auctore Nasone qui ait. Plebes habitat diuersa locis, ac fronte potẽtes / Cęlicolę, clariq̧ suos posuere penates. Si habent urbes: & agros igitur habebunt. Iam quis nõ uideat quę sequantur: arare illos & colere quod uictus causa fit: ergo mortales sunt: quod argumentum idem retrouersuꝫ ualet. Si enĩ agros non habent: nec urbes quidem. Si urbes non: nec domos q̧dem. Si domibus carent: ergo & concubitu. Si concubit⁹ ab his abest: et sexus igitur foemineus. In dijs aũt uidem⁹ & foeminas esse ergo dij non sunt. Dissoluat hoc argumentum si quis põt. Ita enim res rem sequitur: ut hęc ultima necesse sit confiteri. Sed ne illud quidem dissoluet aliquis ex duobus sexib⁹ alter fortior alter infirmior est. Robustiores enim mares sunt: foeminę imbecilliores. Imbecillitas autem non cadit in deum: ergo nec foemineus sexus. Huic additur superioris argumenti extrema illa conclusio: ut dij non sint: quoniam in dijs & foeminę sunt.

climax figura

Capitulũ. xvij. Quod stoici fidem historiaꝝ & poetarum figmenta inani physiculatiõe peruertũt: & quę miserię & turpitudines de dijs referantur.

OB has rationes stoici alio uersũ deos interpretantur. Et q̧ non uident quid sit in uero, conantur eos cum rerum

naturalium ratione cõiungere: quos Cicero secutus de diis: ac religionib⁹ eoꝝ hãc sñiam tulit. Videtis ne igiť: ut a physicis reb⁹ bñ atq; utilit inuentis tracta rõ ẽ ad cõmenticios ac fictos deos: q̃ res genuit falsas opiniones erroresq; turbulẽtos supstitiones pene aniles: & formę eni deoꝝ nobis: & ętates: & uestit⁹ ornatusq; noti sũt. Genera pterea, coniugia: cognatiões oẽs: oĩaq; traducta ad siĩitudinẽ ĩbecillitatis hũanę. Quid planı⁹? Quid ueri⁹ dici põt Romanę philosophię pnceps: & amplissimo sacerdotio p̃dit⁹ cõmẽticios ac fictos deos redarguit: quoꝝ cultus supstitiones pene aniles esse testať: falsis opinionibus erroribusq; turbulẽtis implicatos esse homines queritur? Nam totus liber tertius de natura deoru; omnes funditus religiones euertit ac delet. Quid ergo a nobis expectatur amplius? Num eloquentia superare possumus Ciceronem? minime id quidẽ: sed fiducia illi defuit ignoranti ueritatem: quod ipse simpliciter in eodem opere confiteť. Ait enim facilius se posse dicere quid non sit: q̃ quid sit · hoc est falsa se intelligere uera nescire. Clarum est igitur homines fuisse illos: qui dii putantur. Et eorum memoriam post mortem consecratam: ideo etiam ętates diuersę sunt: & certę imagines singulorum q̃ in eo habitu, & ętate singulorum simulachra configurata sunt: in qua quenq; mors deprehendit. Consideram⁹ si placet erũnas infęlicium deorum: Isis filium perdidit: Ceres filiam expulsam & per orbem terrę iactatam: Latona uix insulam paruã in qua pareret inuenit: Deum mater & amauit formosum adolescentẽ & eundem cum pellice deprehensum exectis uirilib⁹ se ĩuıꝝ reddidit. Et nũc a gallis sacerdotibus sacra eius celebrantur. Iuno Pellices acerrime persecuta est: quia parere ip̃a nõ potuit ex fratre. Insulam samũ scribit Varro prius partheniam nominatam, ꝗ ibi Iuno adoleuerit: ibiq; etiã Ioui nupsit: itaq; nobilissimum & antiqssimũ templum eius est Sami: & simulachrum in habitu nubentis figuratum: & sacra eius anniuersaria nuptiaru; ritu celebrantur. Si ergo adoleuit: si fuit uirgo primo postea mulier: hominem fuisse qui non intelligit, pecudẽ se fatereť? Quid loquar obscoenitatem Veneris omnium libidinibus prostitutę: non deorum tãtum: sed etiam hominum? Hęc enim ex famoso Martis stupro genuit Harmoniam: ex Mercurio hermaphroditum: qui est natus Androginus: ex Ioue cupidine;: ex Anchisa

Aeneam ex hithe Herichen. Ex Adone qde; nullũ potuit q etiã tũ puer ab apro ictus, occisus ẽ: q̃ pma ut ĩ historia sacra cõtinet artẽ meretriciá ĩstituit: auctorq; mulierib⁹ ĩ cypro fuit: uti uulgo corpoꝝ q̃stũ facerẽt. Qd' iccirco ĩperauit, ne sola pręt' alias mulieres ĩpudica & uiroꝝ appetẽs uideret. Etiã ne habet hęc aliqd numinis: cui⁹ plura numerãt adulteria q̃ part⁹. Sed ne illę quidẽ uirgines illibatam castitatem seruare potuerunt. Vnde enim putemus Erichthonium eẽ natũ: an ex terra: ut poetę uideri uolũt? At res ipsa clamat. Nam cũ Vulcanus diis aema fecisset: eiq; Iupiter optionem dedisset pmii quod uellet postulandi: iurassetq; ut solebat per infernam paludem: se nihil negaturum: tum faber claudus Mineruę nuptias postulauit. Hic Iupiter optimus maximus tanta religione constrictus abnuere non potuit: Mineruam tamen monuit repugnare pudicitiamq; defendere: tũ in illa colluctatione Vulcanum in terram profudisse aiunt semẽ unde sit Erichthonius natus: idq; illi nomen impositum: ἀπὸ τῆσ ἐρίδοσ καὶ χθονόσ. idest ex certamine atq; humo. Cur igitur uirgo eum puerum cum dracone conclusum & obsignatum tribus uirginibus cecropidis commendauit: euidẽs ut opinor incestũ: quod nullo modo tolerari possit. Altera cum pene amatorem suum perdidisset: qui erat turbatis distractus ęquis: pręstantissimum medicum Aesculapium curando iuueni aduocauit: eumq; sanatũ secretis alma recondit sedibus. & Nymphę egerię: nemoriq; relegat. Solus ubi in syluis italis ignobil' ęuum exigeret: uersoque ibi nomine uirbius esset. Quid sibi uult hęc tam diligens tam solicita curatio? Quid secretę sedes? Quid relegatio uel tam longe: uel ad mulierem: uel ad insolitudinem? Quid deinde nominis commutatio? Postremo quid equorũ tam ptinax abominatio? Quid significãt hęc omnia nisi cõsciẽtiaꝫ stupri: aut amorẽ minime uirginalem? Erant plane: cur tantum laborem pro cã fideli iuuene susciperet: qui amanti nouercę obsequm pnegaret.

## Capitulum. xviii. Quomodo refellantur hi qui deos esse factos ex hominibus mentiantur.

HOc in loco refellendi sunt etiam hi qui deos ex hominib⁹ esse factos non tantum fatentur: sed ut eos laudent etiam

gloriant̃ aut uirtutis gr̃a:ut Herculē:aut munerũ:ut Cererem ac Liberũ:aut artiũ repertarũ:ut Aesculapiũ uel Mineruã. Hęc uero q̃ iepta sint:q̃q; nõ digna ꝓpt̃ q̃ hoĩes ĩexpiabili se scelere cõtaminent:hostesq; deo uero fiãt:q̃ cõtẽpto mortuorũ sacra suscipiũt ex singulis reb⁹ ostẽdã. Virtutē eē dicũt:q̃ hoĩem tollat in cęlũ: nõ illã de qua philosophi dixerũt:quę posita est in bonis animi sed hanc corporalem quę dicitur fortitudo:quę quoniam precipua in Hercule fuit:immortalitatem meruisse creditur. Quis tã stulte ineptus est:ut corporis uires diuinum uel etiam humanũ bonum iudicet:cum sint et maiores,pecudibus attributę:ut uno morbo sępe frangãtur:uel ipsa senectute oculi minuantur et corruant? Itaq; idem ille cum deformari ulceribus thoros suos cerneret:nec sanari se uoluit:nec senem fieri:ne quãdo seipso minor aut deformior uideretur. Hunc ergo quo uiuum seipsum combusserat,ascendisse in cęlum putauerunt:eaque ipsa quę stultissime admirati sunt,simulachris & imaginibus compressa & consecrata posuerunt:ut imperpetuum uanitatis eorum monumenta pręstarent:qui ob necē bestiarum deos fieri credidissent. Sed hęc grecorum fortasse culpa sit:qui res leuissimas pro maximis semp habuerũt. Quid nostri num sapientiores:q athleticã q̃dē uirtutem cõtemnunt? quia nihil obest sed regiam: quia late solet nocere:sic admirant̃ ut fortes & bellicosos duces in deorũ coetu locari arbitrentur. Nec esse ullã aliã ad ĩmortalitatem uiã:q̃ exercitus ducere:aliena uastare:urbes delere,oppida excidere:liberos populos aut trucidare:aut subicere seruituti:uidelicet quo plures homines afflixerint:spoliauerint:occiderint:eo se nobiliores & clariores putant:& inanis glorię specie capti scelerib⁹ suis nomē uirtutis imponunt. Iam mallem ut a ferarũ cędibus deos sibi fingerent:q̃ immortalitatem tam cruentam probarent. Si quis unũ hominem iugulauerit pro contaminato ac nefario habetur. Nec ad terrenum hoc domicilium deorum admitti eum fas putant. Ille autem qui infinita hominum milia trucidauerit:cruore campos ĩundauerit:flumina ĩfecerit:non mõ in templũ: sed etiã in cęlum admittitur. Apud Enniũ sic loquit̃ Africanus. Sic fas cedendo cęlestia scandere cuiq̃ est:mihi soli cęli maxima porta patet:scilicet quia magnam partem generis humani extinxit ac perdidit. O quãtis in tenebris Africane uersat⁹ es:uel poti⁹ o poeta

qui per cędes & sanguinē patere hominib⁹ ī cęlū ascensū putaue
ris. Cui uanitati etiā Cicero assentit. Est uero īquit Africane: naꝫ
& Herculi eadē ipa porta patuit, tāq̄ ipe plane, cū id fieret ianitor,
fuerit ī cęlo: eq̄dē statuere nō possū dolēdū ne poti⁹, ridendū an
putē: cū uideā & graues & doctos & (ut sibi uident) sapiētes ui
ros: ī tā miserādis erroꝝ fluctib⁹ uolutari: sed hęc ē uirtus q̄ nos
īmortales facit: mori q̄dē malī q̄ exitiū eē q̄plurimis: si aliť para
ri īmortalitas nō pōt: nisi ꝑ sanguinē: quid fiet: si omnes ī cōcor
diam cōsenserīt. Quod fieri pōt: si pernitioso & impio furore
proiecto īnocentes esse ac iusti uelīt. Num igitur nemo erit cęlo
dignus? Num peribit uirtus: quia hominibus in homines sęuire
non dabitur? Sed isti qui euersiones urbium populorumq; sum
mam gloriam computant: ocium publicum non ferent: rapient
sęuient: & iniuriis insolenter illatis, hūanę societatis foedus irrū
pent: ut habere hostem possint: quē sceleratius deleant q̄ lacesse
rint. Nunc ad reliqua pergamus. Nomē deorū Cereri ac Libero
traditio munerum fuit. Possum diuinis docere litteris: uinum
atq; fruges ante progeniem cęli; atq; Saturni fuisse in usuꝫ homi
num: sed ab his sane inuenta esse fingamus. Num potest plus ui
deri aut maius collegisse fruges: hisq; fractis panem facere docu
isse: aut uuas de uitibus lectas expressisse: uinumq; fecisse: q̄ fru
ges ipsas aut uites generasse aut protulisse de terra? Reliquerit
hęc sane deus humanis ingeniis eruenda: tamen fieri non potest
quin ipsius sint omnia: qui tribuit sapientiam homini: ut inueni
ret & ipsa illa: quę possent inueniri primus inuenit. Artes quoq;
suis inuentoribus immortalitatem peperisse dicuntur: ut Aescu
lapio medicina: Vulcano fabrica. Colamus igitur & illos q̄ ful
lonicā sutrināq; docuerūt. Cur aūt figulino reptori honos non
habetur? An quia isti diuites uasa samia cōtemnunt? Sunt & alię
artes quaꝝ repertores humanę uitę plurimū profuerūt. Cur non
etiam illis attributa sunt templa? sed nimirum Minerua est: quę
omnes reperit. Ideoq; illi opifices supplicant. Ergo ab his sordi
bus Minerua ascendit in cęlum. Est uero causa cur quisq̄ dereliu
quat eum: qui terram cum animantibus: cęlum cuꝫ astris & lumi
nibus exorsus est: ut eaꝫ ueneretur: quę telā docuit ordiri. Quid
ille qui uulnera in corporibus sanare docuit? Num potest esse
pręstantior; q̄ qui corpora ipsa formauit? sentiendi aut uiuendi

rationem dedit. Herbas deniq; ipsas & cetera quibus medendi ars constat: excogitauit atq; protulit.

## Capitulum.xix. Quod deos uanos & deum uerum nemo simul potest colere.

AT enim dicet aliquis & huic sũmo: qui fecit omnia: & illis qui partem proferunt suam, uenerationem esse tribuendã. Primum nec factum est unq̃: ut qui bos colit etiam deum coluerit: neq; fieri potest: quoniam si honos idem tribuitur aliis: ipse ideo non colitur: cuius religio est illum esse unum, ac uerum deũ credere. Clamat summus poeta eos omnes: qui inuentas uitam excoluere per artes apud inferos esse: ipsumq; illum medicinę repertorem talis & artis ad stygias undas fulmine esse detrusũ: ut intelligamus quãtum ualeat pater omnipotens: qui etiã deos fulminibus extinguat: sed homines ingeniosi hanc secum habebãt fortasse rationem: quia deus fulminari non potest: apparet non esse factum: imo uero quia factum est apparet hominem fuisse non deum. Mendacium enim poetarum non in facto sed in nomine. Metuebant enim malũ si cõtra publicã psuasionẽ faterent qđ erat uerꝫ. Qđ si hoc cõstat iter ipos, ex hominib⁹ deos factos: cur ergo nõ credunt poetis: si qñ illoꝫ fugas & uulnera: & mortes: et bella: & adulteria describũt? Quib⁹ ex reb⁹ itelligi dat nõ potuisse ullo pacto fieri deos: q̃ ne hoïes q̃dem, pbi fuerunt: eaq; in uita sua gesserunt quę mortem pariunt sempiternam.

## Capitulum.xx. De propria romanorum religione.

UEnio nunc ad proprias romanorum religiones: quoniam de communibus dixi. Romuli nutrix Lupa, honorib⁹ est affecta diuinis. Et ferrem si animal ipsum fuisset: cuius figuram gerit. Sed auctor est Liuius: larentinę eẽ simulachrum: & q̃dem non corporis: sed mentis ac morum. Fuit enim Faustuli uxor: & ,ppť uulgati corporis uilitatem Lupa iter pastores: i dest meretrix nuncupata ẽ: unde etiã Lupanar dicif. Exemplũ scilicet athenienslum in ea figuranda, romani secuti sunt: apud quos meretrix quędam nomine Leęna cum tyrannum occidisset: quia nefas erat simulachrum constitui meretricis in templo: animalis

effigiem posuerunt:cuius nomē gerebat. Itaq; ut illi monumen tū ex noīe: sic isti ex pfessione fecerūt. Huius nominis etiā dies festus dicat⁹ est, & larētilinalia cōstituta. Nec hāc solā Romani meretricē colūt: sed Faulam quoq; quā Herculis scortū fuisse Verrius scribit. Iam quanta ista immortalitas putanda sit: quā etiam meretrices assequātur. Flora cū magnas opes ex arte meretricia quęsiuisset: populū Romanū scripsit herēdē: certāq; pecuniā reliquit: cuius ex ānuo foenore suus natalis dies celebrareť editione ludorū quos appellāt floralia. Quod q; senatui flagitiosum uidebať, ab ipso nomine argumentū sumi placuit: ut pudēdę rei quędā dignitas addereť. Deā finxerūt esse: quę florib⁹ pręsit: eāq; oportere placari: ut fruges cū laborib⁹: aut uitib⁹ bene prospereq; florescerēt. Eū colorē secutus in fastis poeta non ignobilē nymphā fuisse narrauit quę sit coloris uocitata: eamq; Zephyro nuptā quasi dotis loco id accępisse muneris a marito ut haberet omniū florū ptātem. Honeste quidē ista dicunť: sed inhoneste turpiterq; credūť. Nō debēt, cū ueritas qriť, huiusmodi nos uelamēta decipere. Celebranť ergo illi ludi cū omni lasciuia cōuenīētes memorię meretricis. Nam pręter uerboꝝ licētiā; quibus obscoenitas oīs effundiť: exuūtur etiā uestibus populo flagitante meretrices: quę tunc mimorum funguntur officio: etiam in conspectu populi usq; ad satietatem impudicorum luminū cū pudendis motibus detinentur. Cloacinę simulachriū in cloaca maxima repertum Tatius consecrauit: & quia cuius esset effigies ignorabat ex loco illi nomen imposuit. Pauorem palloremq; Tullius Hostilius figurauit & coluit. Quid de hoc dicā nisi dignum fuisse, qui semper deos suos sicut optari solet pręsentes haberet. Ab hoc illud. M. Marcelli de cōsecratione honoris atq; uirtutis, honestate nominum differt, re congruit. Eadem uanitate, mentem quoq; inter deos Senatus quoque collocauit: quam profecto si habuisset eiusmodi sacra nūquam suscępisset Magnum Cicero audaxq; cōsilium suscępisse gręciā dicit: q; cupidinū & amoꝝ simulachra in gymnasiis cōsecrasset: adulat⁹ est uidelic; Athico: & irrisit hoīē familiarē. Nō est enim illud magnū aut omnino cōsiliū dicēdū fuit: sed impudicoꝝ hominum perdita & deplorata nequitia: qui liberos suos: quos erudire ad honesta deberent: prostituerunt libidini iuuentutis: a quibus

flagitiorum deos,& in illis potissimuꝫ locis: ubi nuda corpora
corruptorũ lumib⁹ patẽt: & in illa coli ętate uoluerunt: quę sim
plex & improuida prius irretit: & in laqueos põt cadere q̃ caue
re. Quid mirũ si ab hac gẽte uniuersa flagitia manarunt: apud
quã ipsa uicia religiosa sunt: eaqꝫ nonmõ nõ uitanẽ: uerũ etiã co
lunẽ. Et ideo huic sentẽtię tanq̃ gręcos prudẽtia uinceret,adiecit
Virtutes enĩ oportere non uicia consecrari. Quod si recipis o
Marce Tulli,nõ uides fore ut irrũpãt uicia cũ uirtutibus: q̃ ma
la bonis adhęrẽt & in animis hominũ potentiora sunt: quę si ue
tas cõsecrari: respõdebit tibi eadẽ illa gręcia se alios deos colere
ut ꝓsint,alios ne noceãt. Hęc enim excusatio semꝑ est eorum: q
mala sua pro diis habent: ut Romani rubiginem ac febrem: si er
go uicia cõsecrãda nõ sunt: in quo tibi assentior: ne uirtutes qui
dem. Non enim per se sapiunt: aut sentiunt: neqꝫ intra parietes:
aut ędiculas luto factas: sed intra pectus collocandę sunt: & in
terius comprehendendę ne sint falsę: si extra hominem fuerint
collocatę. Itaqꝫ pręclaram illam legem tuam derideo: quam po
nis his uerbis. Ast illa propter quę datur homini ascensus in cę
lum: mentem: uirtutem: pietatem: fidem: earumqꝫ laudum delu
bra sunt. An quin hęc separari ab homine non possunt? Si enim
colenda sint: in homine ipo necesse est sint. Si aũt sint extra ho
minẽ: quid opus est ea colere quibus careamus. Virtus colenda
est nõ imago uirtutis: & colẽda est nõ sacrificio aliquo: aut thu
re: aut precatione solemni: sed uolũtate sola aut proposito. Naꝫ
quid est aliud colere uirtutem: nisi eam comprehendere animo
& tenere: quod unusquisqꝫ simul accępit uelle consequitur? Hic
solus uirtutis est cultus: nam religio & ueneratio nulla alia nisi
unius dei tenenda est. Quid igitur opus est o uir sapientissime
superuacuis extructionibus loca occupare: quę possint humanis
usibus cedere? Quid sacerdotes constituere uana & insensibilia
cultores? Quid immolare uictimas? Quid tantos sumptus: uel
fingendis uel colẽdis imaginibus impendere? Firmius & incor
ruptius templum est pectus humanum: hoc potius ornetur: hoc
ueris illis numinibus impleatur. Has ergo falsas consecrationes
sequitur quod necesse est. Qui enim uirtutes sic colunt: id est q
umbras atque imagines uirtutem consectantur: ea ipsa quę uera
sunt: tenere non possunt. Itaqꝫ nulla in quoquã uirtus est,uicis

quod

ubiq̧ dominantibus nulla fides: omnia pro se quoq̧ rapiente ꝑ
fidia: nulla pietas nec cõ sanguineis: nec parẽtibus: parcente auari
tia & cupiditate in uenenũ & ferrũ ruete; nulla pax: nulla cõcor
dia; publice bellis seuiẽtibus: priuatis īimicitiis usq̧ ad sangui
nẽ furẽtibus: nulla pudicitia, libidinibus effrenatis omnẽ sexum
& oẽs corporis ꝑtes cõtaminãtibus nec tñ desinũt ea colere quę
fugiũt & o derũt. Colũt enĩ thure ac summis digitis: quę senti
bus intimis colere debuerũt: qui error oĩs ex illius principalis ac
summi boni ignoratione descendit. Vrbe a gallis occupata, ob
sessi ĩ capitolio Romani cũ ex mulierũ capillis tormẽta fecissẽt.
ędẽ Veneri caluę cõsecrarũt. Nõ igit̃ intelligũt q̃ uanę sint reli
giones: uel ex eo ipo q̧ eas his ineptiis cauillant̃. A lacedęmoniis
fortasse didicerãt: deos sibi ex euentis fingere. Qui cum messa
nos obsiderẽt: & illi furtim deceptis obsessoribꝰ egressi ad diri
piendã lacedęmonẽ cucurrissent: a spartanis mulieribus fusi fu
gatiq̧ sunt. Cognitis aũt hostium insidiis lacedęmonii sequebã
tur. His armatę mulieres obuiã longius exiuerũt: quę cũ uiros
suos cernerent parare se ad pugnã: qui putarent messenios esse:
corpora sua nudauerunt. At illi uxoribus cognitis & aspectu
in libidinem concitati sicut erant armati permixti sunt utiq̧ ꝑ
miscue. Nec enim uacabat discernere: sic iuuenes hasdem antea
missi cum uirginibus: ex quibus sunt parthenii nati. Propter hu
ius facti memoriã ędem Veneri armatę simulachrũ posuerũt.
Quod tam & si ex causa turpi: tamen honestius uidet̃ armatam
Venerem cõsecrasse: q̃ caluam. Eodẽ tempore Ioui quoq̧ pasto
ri ara apposita est: q̧ eos in quiete monuisset ut ex omni frumẽ
to quod habebant panem facerent: & in hostium castra iactarẽt
eoque facto soluta esset obsidione: desperantibus gallis inopia
subigi posse Romanos. Quę ista religionum derisio est: si eo
rum defensor essem quid tam grauiter queri possunt: q̃ deo no
men in tantum uenisse contemptum: ut turpissimis nominibus
ludibrio habeatur? Quis non rideat fornacem deam: uel potiꝰ
doctos uiros celebrandis fornacalibus operari? Quis cũ audiat
deam mutam, tenere risum queat? Hanc esse dicunt ex qua sint
nati lares: & ipsam laram nominãt uel larundam. Quid pręsta
re colenti potest: quę loqui nõ potest? Colitur & cęca: quę Her
culi fecit indiciũ de furto boũ: diuinitatem cõsecuta q̧ perdidit

d iii

fratrē. Et Cunina quę infantes tuetur in cunis ac fascinas summo uet. Et Sterculi⁹ q stercorādi agri rōem primus induxit. Et Tutinus in cui⁹ sinu pudēdo nubētes pręsidēt ut illaꝝ pudicitiā ꝑor de⁹ delibasse uidcaẽ. Et mille alia portēta: ut iam uaniores q hęc colēda susceperit quā ęgyptios eē dicam⁹: q monstruosa & ridicula quędā simulachra uenerātẽ & colūt: hęc tñ aliquā habēt imaginē. Quid q lapidē colūt informē atq3 rudē: cui nomē erat Termin⁹. Hic est quē ꝑ Ioue Saturn⁹ dicitẽ deuorasse: nec īmerito illi honos tribuitẽ. Nā cū Tarqni⁹ capitoliū facere uellet: eoq3 in loco multoꝝ deoꝝ sacella essent: cōsuluit eos ꝑ auguria: utrū Ioui cedere uellēt: & cedētib⁹ cęteris solus Termin⁹ māsit. Vnde illū poeta capitoli īmobile saxū uocat. Iam ex hoc ipo q̄ magnus Iupiter inuenitẽ cui nō cessit lapis: ea fortasse fiducia q illū de paternis faucib⁹ liberauerat. Facto itaq3 capitolio supra ipm Terminū foramē est in tecto relictū: ut q non cessaret libero cęlo frueretẽ: quo ipsi neqdē fruebātur: qui lapidē frui putauerūt. Et huic ergo publice supplicatur quasi custodi finiū deo: qui ñ tantum lapis sed etiam stipes interdum est. Quid de his dicam qui colunt talia: nisi ipsos potissimū lapides ac stipites esse?

## Capitulum. xxi. de sacrificijs & mysterijs eorum.

Diximus de dijs ipsis: q coluntur. Nūc de sacrificijs: ac mysterijs eoꝝ pauca dicēda sunt. Apud cypros autē humanā hostiam Ioui Theucrus immolauit. Idq3 sacrificiū posteris tradidit: quod est nuper Adriano imperante sublatum. Erat lex apud tharos inhumanam & feram gentem: ubi Diane hospites imolarent: & id sacrificium multis temporibus celebratum est. Galli Esum atq3 Theutantem humano cruore placabant. Nec latini quidem huius immanitatis expertes fuerunt. Siquidē latialis Iupiter: & nunc sanguine colitur humano. Quid ab his boni precantur qui sic sacrificāt? Aut quid tales dij hominibus pręstare possunt? quorum poenis propiciantur: sed de barbaris nō est adeo mirādum: quorum religio cum moribus cōgruit. Nostri uero qui semper mansuetudinis & humanitatis gloriam sibi uendicauerunt: nonne sacrilegis his sacris immaniores reperiuntẽ? Hi enim potius scelerati sunt habēdi: qui cū sint liberalium

disciplinarũ studiis expoliti ab humanitate desciscũt: quã q̃ ru
des & imperiti ad mala facinora bonoꝝ ignoratõe labunt. Ap
paret tñ antiquũ esse hũc immolandoꝝ hominũ ritũ. Siqdem
Saturnus in latio eodẽ genere sacrificii cult⁹ est: nõ qdem ut ho
mo ad arã immolaret: sed uti in tiberim de ponte miluio mitte
retur: qđ ex responso quodã factitatũ, Varro auctor est. Cuius
respõsi ultimus uers⁹ ẽ talis. καὶ κεφαλὰς κρονίδῃ καὶ τῷ πα
τρὶ πέμπετε φῶτα. & capita Saturnio & patri mittite lũina:
idest hominem. Quod quia uidetur ambiguum: & fax illi &
homo iaci solet. Verum id genus sacrificii ab Hercule cum ex
Hispania rediret dicitur esse sublatum ritu tamen ꝑmanente:
ut pro ueris hominibus imagines iacerentur ex scirpo: ut Oui
dius in fastis docet. Donec inde uenit thirynthius arua quot ãnis
Tristia: Leucadio sacra parata modo. Illum stramineum in a
quã misisse quirites. Herculis exemplo corpora falsa iace. Hęc
sacra uestales uirgines faciunt: ut ait idem. Tum quoq; priscoꝝ
uirgo simulachra uirorum. Mittere roboreo scyrpea põte solet
Nam de infantibus qui eidem Satueno immolabantur propter
odium Iouis: quid dicam! Non inuenio tam Babaros tam ima
nes fuisse homines: ut parricidium suum: idest tetrum atq; exe
crabile humano generi facinus sacrificium uocarent: cum tene
ras atq; innocentes animas: quę maxime est ętas parentib⁹ dul
cior sine ullo respectu pietatis extinguerẽt: immanitatemq; om
nium bestiarum: quę tamen ꝑoetus suos amãt feritate superarẽt.
O dementiã insanabilem: quid illis isti dii amplius facere non
possent: si essent iratissimi q̃ faciunt propicii! Cũ suos cultores
parricidiis inquinãt: orbitatibus mactãt: humanis sensibus spo
liãt. Quid põt esse his hominibus sancti! Aut qđ in ꝓphanis locis
faciẽt: q inter aras deoꝝ summa scelera cõmittunt! Pescenius fe
stus in libris historiarũ per satyram refert, Carthaginẽses Satur
no humanas hostias solitos immolare: & cum uicti essent ab A
gathocle rege siculorũ iratũ sibi deũ putauisse: itaq; ut diligẽti
us piaculũ soluerẽt: ducentos nobiliũ filios immolasse. tantũ re
ligio potuit suadere maloꝝ: quę peperit scelerosa atq; impia fa
cta. Cui ergo dementissimi homini illi sacrificio consulebant: homines
cum tantam partem ciuitatis occiderent: quantam fortasse ne
Agathocles quidem uictor occiderat! Ab isto genere sacroꝝ nõ

d ʒ:

minoris insanię iudicanda sunt publica illa sacra: quorum alia sũt matris, in quib⁹ homĩes suis ipsis uirilib⁹ litãt. Amputato enim sexu nõ uiros se nec foeminas faciũt. Alia uirtutis: quã eãdẽ bellonã uocãt: in qbus ipsi sacerdotes non alieno sed suo cruore sacrificãt. Sectis nãq humeris & utraq manu districtos gladios exerẽtes currũt: & efferunť & insaniũt. Optime igiť Quĩtilian⁹ in phatico istud inqt. Si de⁹ cogit irat⁹ est: etiã ne hęc sacra sunt? Nõne satius est pecudũ mõ uiuere, q̃ deos tam impios: tam prophanos: tã sanguinarios colere? Sʒ unde isti errores: & hęc tanta flagitia manauerũt: suo loco differem⁹. Interim uideam⁹ & cętera quę carẽt scelere: ne studio insectãdi uideamur eligere peiora. Isidis ęgyptia sacra sunt q̃tenus filiũ puulũ uel pdiderit uł inuenerit. Nã pmo sacerdotes eius deglabrato corpore sua pectora tundũt: lamentanť sicut ipsa cũ perdidit fecerat. Deĩde puer pducitur quasi inuẽtus, & in lęticiã luct⁹ ille mutať. Ideo lucan⁹. Nunq̃ satis quęsit⁹ Osiris, semp enĩ pdũt: semp & inueniũt. Refertur ergo in sacris imago rei quę uera gesta est: quę pfecto (si qd sapimus) declarat, mortalẽ mulierẽ fuisse ac pene orbã: nisi unicũ reperisset: qđ illũ ipsum poetã minime fugit apud quem Põpeius adolescẽs morte patris audita hęc loqť. Euoluã busto, iam numen gẽtibus, Isim. Et tectum ligno spargam per uulgus Osirim. Hic est Osiris quem Serápym & Serapidem uulgus appellat. Solẽt enĩ mortuis cõsecratis noĩa immutari: credo ne qs putet eos homines fuisse. Nam & Romulus post mortẽ Quirinus dict⁹ est. Et Ledea Nemesis: & Circę Maríca: & Ino postq̃ se pręcipitauit Leucbotea materq Matuta: & Melicertes filius eius Palęmõ atq portun⁹. Sacra uero Cereris Heleusinę nõ sũt his dissimilia. Nam sicut ibi Osiris puer planctu matris inquiritur: ita hic ad incestuʒ patrui matrimonium rapta proserpina: quam quia facibus ex ętbnę uertice accẽsis quęsisse in Sicilia Ceres diciť: idcirco sacra eius ardentium thędarum iactatione celebrãtur. Apud lãpsacum priapo lętabilis uictima est asellus: cuius sacrificiũ ratio in fastis hęc redditur. Cuʒ diu omnes ad festuʒ matris magnę conuenissent: epulisq satiati noctem lusibus ducerẽt quieuisse humi Vestam somnumq coepisse: ibi Priapum somno ei⁹ ac pudicitię insidiatũ: sed illam ĩ tempestiuo clamore aselli quo Silenus uehebať excitatã, libidinẽ uero insidiatoris

esse detectam. Hac de causa lāpsacenos asellum Priapo quasi in ultionē mactare cōsueuisse. Apud Romanos uero eūdē, uestalibus sacris in honorē pudicitię cōseruatę panib9 coronari. Quid turpius? Quid flagitiosius: q̄ si Vesta beneficio asini uirgo est? At poeta fabulā finxit. Nū ergo illud est uerius? Quid referunt hi q̄ phenomena scripserūt: tū de duabus cancri stellis loquūtur quas gręci ὄνους uocāt asellos fuisse: q̄ Liberū patrē trāsuexerint cū amnem trāsire nō posset: quorū alteri hoc pręmiū dederit: ut humana uoce loqueref. Itaq; inter eū Priapū q; ortum esse certamē: de obsceni magnitudine Priapū uictū & iratū interemisse uictorē. Hoc uero multo magis ineptū est: sed poetis licet qcq̄d uelint. Nō excutio tam deforme mysteriū: nec Priapū denudo: ne qd appareat risu dignū. Finxerūt hęc sane poetę: s; necesse est alicui9 turpitudinis tegēdę gratia ficta sint. Quę sint ergo quęramus. At ea ꝑfecto manifesta est. Nā sicut lunę thaurus mactatur: quia similiter habet cornua, & placat equo persis radiis hyperiona cinctum: ne detur celeri uictima tarda deo. Ita in hoc q; magnitudo membri uirilis enormis est: non potuit enī mōstro aptior uictima reperiri: q̄ quę ipsū cui mactatur posset imitari. Apud Lindum quod est oppidum rhodi: Herculis sacra sunt: quorū a cęteris longe diuersus est ritus. Siquidem non Euphemia (ut Gręci appellāt) sed maledictis & execratione celebrantur. Eaq; pro uiolatis habent: si qn̄ inter solemnes ritus uel impudenti alicui exciderit bonum uerbū. Cui9 rei hęc rō redditur: si tamen ulla esse in rebus uanissimis potest: Hercules cū eo delatus esset famēq; pateretur: aratorem quēdam aspexit operātem: ab eoq; petere coepit ut sibi unū bouem uenderet. Enīuero ille negauit fieri posse: quia spes sua omnis colendę terrę duob9 illis iumentis niteretur. Hercules solita uiolentia usus: q; unū accipere non potuit: utrūq; sustulit. At ille infoelix cū boues suos mactari uideret: iniuriam suam maledictis ultus est: q̄d homini eleganti & urbano gratissimum fuit. Nā dum comitibus suis epulas apparat: dūq; alienos boues deuorat illum sibi amarissime conuiciantē cum risu & cachinis audiebat. S; postq̄ Herculi diuinos honores ob admirationem uirtutis deferri placuit a ciuibus ei ara posita est: quam de facto βούζυγον. id est bouis iugū nominauit: ad quā duo uincti boues immolarentur: sicut illi

d 4

quos abstulerat aratori: eumq; ipsum sibi cōstituit sacerdotē ac prȩcepit ut hisdē maledictis semp in celebrādis sacrificiis uterer͂ ꝙ negaret se nūq̄ epulatū iocūdius. Hȩc iam nō sacra sunt: sȝ sacrilegia in qbus id sanctū dicit͂: qđ in aliis si fiat seuerissime uindicat͂. Ipsius aūt chretici Iouis sacra qd aliud qđ quō sit aut subtractus patri aut nutrit⁹ ostēdūt? Capella enim Amalthȩȩ Nymphȩque uberib⁹ suis aluit infantē: de qua Germanicus Cȩsar in arathȩo carmine sic ait. Illa putat͂ nutrix eē Iouis si uere Iupiter īfans ubera chretȩȩ mulsit fidissima caprȩ: Sidereq; claro gratū testat͂ alūnū. Huius capellȩ corio, usū esse pro scuto, Iouem contra titanas dimicantē, Musȩus auctor est: unde a poetis ȩgiochus nominat͂. Ita qcqd est gestū in abscōdendo puero idipsū per imaginē gerit͂ in sacris. Sȝ & mr̄is eius mysteriū idē cōtinet qđ Ouidi⁹ exponit in fastis. Ardua iam dudū resonāt tinnitib⁹ idȩ. Tutus ut infāti uagiat ore puer. Pars clipeos sudibus: galeas pars tundit inanes. Hoc curetes habēt: hoc coribātes opus. Res latuit prisciq; manēt imitātia facti. Aȩra deȩ comites, raucaq; terga mouent. Cymbala ꝑ galeis: ꝑ scutis tympana pulsant. Tibia dat phrygios: ut dedit ante modos. Hāc totā opinionē quasi a poetis fictā Salustius respuit: uoluitq; īgeniose interꝑtari, Cur altores Iouis dicantur curetes fuisse, sic ait: ꝙ ꝑncipes diuini ītelligēdi fuerūt, uetustatē ut cȩtera ī maius cōponētē altores Iouis celebrauisse. Quātū errauerit homo eruditus iam res ipsa declarat. Si enim princeps est Iupiter: & deorum: & religionū: si ante illum nulli dii colebant͂ uulgo, ꝙ nōdum nati fuerāt qui colūtur, apparet, Curetes ex diuerso principes fuisse diuini nō intelligendi per quos error omnis inductus est: & dei ueri memoria sublata. Ex ipsis itaq; mysteriis & ceremoniis intelligere debuerunt hominibus se mortuis supplicare. Non igitur exigo ut aliquis poetarū fictionibus credat: qui hos mentiri putat pōtificū ipsorum scripta cōsideret: & qcquid est litterarū ad sacra ptinētium reuoluat plura fortasse q̄ nos afferimus; inueniet, in qbus intelligat inania: inepta: cōmēticia esse omnia quȩ pro sanctis habent͂ Si qs autem ꝑcepta sapiētia deposuerit errorē: ꝑfecto ridebit ineptias hominū pene dementiū: illos dico qui uel inhonesto saltatu tripudiāt: uel qui nudi uncti coronati aut ꝑsonati aut luto obliti currunt. Quid de scutis iam uetustate putridis dicam!

Quę cũ portãt deos ipos se gestare humeris suis arbitrant̃. Nã Furius Bibaculus inter pręcipua pietatis exẽpla numerat̃. Qui cũ prętor esset: cũ lictoribus pręeũtibus ancilię portauit: cũ haberet magistrat⁹ beneficio muneris eius uacationẽ. Nõ ergo ille Furius: sed plane furiosus fuit: qui eũ pręturã hoc ministerio se putauit ornare. Merito igit̃ cũ hęc a uiris non imperitis ac cudibus fiãt: Lucreti⁹ exclamat. O stultas hominũ mẽtes. O pectora cęca: q̃libet in tenebris uitę: quãtisq; periculis degit̃: hoc ęui qđ cunq; est. Quis hęc ludibria nõ derideat qui habeat aliquid sanitatis? Cũ uideat homĩes uelut mẽte captos ea serio facere: quę si quis faciat in lusu, nimis lasciuus & ineptus esse uideatur.

Capitulum. xxii. Quis auctor prędictarũ uanitatum in italia apud Romanos fuerit: & quis apud alias gentes.

Harum uanitatũ apud Romanos auctor & cõstitutor Sabinus ille rex fuit: qui maxĩe animos hominũ cudes atq; imperitos: nouis supstitionibus implicauit: quod ut faceret aliq̃ cũ auctoritate: simulauit cũ dea Egeria nocturnos se habere cõgressus. Erat quędã spelunca peropaca in nemore aricino: unde riuus perenni fonte manabat. Huc se remotis arbitris inferre cõsueuerat: ut mentiri posset monitu deę cõiugis ea sacra populo se tradere: quę acceptissima dĳs essent: uidelicet astutiam Minois uoluit imitari: qui se in antrum Iouis recõdebat: & ibi diu moratus: leges tãq̃ sibi a Ioue traditas afferebat: ut homines ad parendũ nõ modo imperio sed etiã religione cõstringerz. Nec difficile sane fuit psuadere pastoribus. Itaq; põtifices: flamines salios: augures creauit: deos per familias descripsit: sic noui populi feroces animos mitigauit: & ad studia pacis a rebus bellicis auocauit. Sz cũ alios falleret: seipsum tamen non fefellit: nã post annos plurimos Cornelio & Bebio consulibus in agro scribę Petilĳ sub ianiculo arcę duę lapideę sunt reperte a fossoribus: quarũ in altera corpus Numę fuit: in altera septẽ latini libri de iure põtificio. Itẽ gręci totidem de disciplina sapiẽtię scripti: q bus religiones nõ eas modo: quas ipe instituerat: sed omnes pręterea dissoluit. Qua re ad senatum delata decretum est: ut hi libri abolerentur. Ita eos. Q. Petilius prętor urban⁹ in concione

populi cõcremauit. Insipienter id quidẽ. Quid enĩ ꝓfuit libros esse cõbustos: cũ hoc ipsum ꝙ sunt ideo cõbusti: ꝙ religionibus derogabãt, memorię sit traditũ? Nemo ergo tũc in senatu ñ stultissim⁹. Potuerãt enim & libri aboleri: & res tñ in memoriam nõ exire. Ita dũ uolũt etiã posteris approbare q̃ta pietate defenderint religiones: auctoritatẽ religionũ ipsarũ, testando minuerũt. Sed ut Pompilius apud Romanos institutor ineptaruꝫ religionũ fuit: sic ante Pompiliũ Faunus in latio: q & Saturno auo nefaria sacra cõstituit: & Picum patrẽ inter deos honorauit: & sororẽ suã Fautam Faunã eandẽq; cõiugem cõsecrauit. Quam Gabius Bassus fatuã nominatã tradidit: ꝙ mulieribus fata canere cõsueuisset: ut Faunus uiris. Eandẽ Varro scribit tantę pudicitię fuisse: ut nemo illã quoad uixerit pręter suũ uirũ mas uiderit: nec nomẽ ẹius audierit. Idcirco illi mulieres in operto sacrificãt: & bonam deam nominãt. Et. C. Sex. Clodius in eo libro quẽ gręce scripsit, refert, Fauni hãc uxorẽ fuisse: quę ꝙ cõtra morem decusq; regium clam uini ollam ebiberat & ebria facta erat uirgis mirtheis a uiro usq; ad mortẽ cęsã. Postea uero cuꝫ euꝫ facti sui poeniteꝛ: & desideriũ ei⁹ ferre ñ possꝫ diuinũ illi honorẽ detulisse: idcirco in sacris ei⁹ obuolutã uiniꝫ amphorã poni. Reliquit ergo posteris Faunus quoq; nõ parũ erroris: quem tamen prudentes quiq; pręspiciunt. Nam Lucilli⁹ eorũ stulticiã: qui simulacbra deos putãt esse: deridet his uersibus. Terricolas lamias, Fauni quas, Pompiliusq; ĩstituęre, Numęq; tremit omnia ponit. Vt pueri infantes credunt signa omnia aena. Viuere & eẽ homines: sic isti omnia ficta Vera putant: credunt signis cor inesse aenis. Pergula pictorũ: & cętera: Poeta quideꝫ stultos homines infantibus comparauit: at ego multo imprudentiores eẽ dico. Illi enim simulacbra homines dicunt uel putant: hi deos. Illos ętas facit putare quod non est: hos stulticia. Illi utiq; breui desinunt falli: hoꝝ uanitas & durat semꝑ & crescit. Sacra liberi patris primus Orpheus induxit in gręcia: primusq; celebrauit ĩ monte boetię thebis: ubi liber natus est proximo. Qui cum frequenter citharę cantu personaret: Citheron appellatus est. Ea sacra etiam nunc orphica nominantur: ĩ quibus ipse postea dilacetatus & carptus est. Et fuit per eadẽ tempora quibus Faun⁹. Sed quis etate pręcesserit dubitari potest: siquidem per eosdẽ annos

Latinus Priamusq; regnarunt. Item patres eorum Picus & Laumedon: quo regnante Orpheus cũ argonautis ad Iliensiũ littus accessit. Procedamur igit̃ ulterius & quęramus: qs õnino colendoꝝ deoꝝ prim⁹ auctor extitit. Didim⁹ in libris ἐξηγήσεως πινδαρικῆς .i. narrationis pindaricę ait. Melissea chretensiũ regẽ primũ diis sacrificasse ac ritus nouos sacroꝝq; põpas introduxisse. Huius ducis fuisse filias: Amaltheã & Melissã: quę Iouem pueꝝ caprino lacte ac melle nutrierũt. Vnde poetica illa fabula origiñe sumpsit: aduolasse apes atq; os pueri melle cõplesse. Melissam uero a patre primã sacerdotẽ matri magnę cõstitutã: unde adhuc eiusdẽ matris antistites Melissę nuncupant̃. Historia uero sacra testat̃ ipm̃ Iouẽ postq̃ rerũ potit⁹ est: in tantã insolentiã uenisse: ut ipse sibi fana multis in locis constitueret. Nã cũ terras circuiret: in quãcũq; regionẽ uenerat: reges principesue populoꝝ hospitio sibi & amicitia copulabat: & cũ a quoq; digrederet̃: iubebat sibi Fanũ creari hospitis sui nomine: q̃si ut posset amicitię & foederis memoria cõseruari. Sic cõstituta sunt tẽpla Ioui Athabirio, Ioui Labiriãdo. Athabirius enĩ & Labiriãdus hospites eius atq; adiutores in bello fuerunt. Itẽ Ioui Laprio: Ioui Molioni: Ioui Cassio: & quę sunt in eundẽ modũ: qd̃ ille astutissime excogitauit: ut & sibi honorẽ diuinũ: & ut hospitibus suis ꝑpetuũ nomẽ acqreret cũ religione cõiũctũ. Gaudebãt ergo illi, & huic imperio eius libenter obsequebant̃: & nominis sui gratia ritus annuos; & festa celebrabant. Simile quiddã in sicilia fecit Aeneas: cũ cõditę urbis Aceste hospitis nomen imposuit: ut eam postmodũ lętus ac libẽs Acestes diligeret; augeret hornaret. Hoc modo religionẽ cultus sui ꝑ orbem terrę Iupiter seminauit: & exemplũ cęteris ad imitandũ dedit. Siue igit̃ a Melisseo (sicut Didimus tradidit) colendoꝝ deoꝝ ritus effluxit: siue ab ipo quoq; Ioue: ut Euhemerus tradit. De tẽpore tamen cõstat qñ dii coli coeperint. Melisseus quidẽ multum antecessit ętate: quippe qui educauerit Iouem pronepotẽ. Et idcirco fieri potest: uel ut ante uel ut adhuc puero Ioue deos colere instituerit: idest alumni sui matrẽ & auiam tellurem: quę fuit Vrani coniunx: patrem Saturnum. Et ipse hoc exemplo atq; instituto Iouem ad tantam superbiam prouexerit: ut postea sibi diuinos honores auderet assumere.

Melissus rex, qui primum [illegible] primus sacrificasse [illegible]

Capitulum.xxiij. Quo tempore uanę superstitiones: quibus sub auctoribus.

[N]Vnc qm̄ uanarū supstitionū originē deprehēdimus: supest ut etiā tēpora colligamus: per quę fuerint illi: quoꝝ memoria colit̄. Theophilus in libro de temporibus ad Auctbolicum scripto, ait in historia sua Tallum dicere: ꝙ Belus quem babyloni & assyri colūt antiquior troiano bello fuisse inueniatur CCC.xxij annis: Belū aūt Saturno ęqualē fuisse: & utrūq; uno tēpore adoleuisse. Quod adeo uerū est: ut ratione ipsa colligi possit. Nam & Agamemnon qui gessit bellum troicum: Iouis abnepos fuit: & Achilles Aiaxq; ꝑnepotes: & Vlixes eodē gradu ꝓximus. Priamus quidem longa serie: sed auctores quidam tradunt Dardanū & Iasiū Corynthi filios fuisse: nō Iouis. Nec enim si ita fuisset: ad usus impudicos Ganymedē pronepotem suū habere potuissꝫ. Itaq; parētibus illoꝝ: quos supra nomīaui: si cōgruenter annos diuidas, numerus cōsentiet. Ab excidio autem Troianę urbis colligunt̄ anni mille quadringēti septuaginta. Ex hac temporum ratione manifestum est ante annos nō amplius q̄ mille octingentos natum esse Saturnuꝫ: qui & sator omnium deorum fuit. Non ergo isti glorientur sacrorū uetustate: quorum & origo & ratio & tēpora deprehēsa sunt. Restant adhuc aliqua quę ad arguendas religiones falsas plurimū ualeant: sed iam finem facere libro decreuī: ne modū excedat. Ea enīꝫ plenius sunt exequenda: ut omnibus refutatis quę ueritati uidentur obstare: ut homines qui honoꝝ ignorātia uagant̄ incerti: ad religionem uerā possumus imbuere. Primus aūt sapiētię gradꝰ est falsa intelligere. Secundus uera cognoscere. Ergo apud queꝫ hęc prima institutio nostra ꝑfecerit: qua falsa deteximus: excitabit̄ ad ueri cognitionem: quia nulla est homini iocūdior uoluptas & erit iam sapiētia cęlestis disciplinę dignus: quarę ad cognoscenda cętera libens ac paratus accesserit.

L. Coelij Lactancij firmiani diuinaꝝ institutionū aduersus gentes liber de origine erroris ad Cōstantinū imperatorē.

Q̨ rationis obliuio: & ignorātia sui: facit homines ingratos ueri dei: qui colitur in aduersis & in ꝓsperitate cōtēnit̄. Ca.i.

QVanq̃ primo libro religiones deorũ falsas esse mõstrauerim:q̃ hi quorum uarios dissimilesq̃ cultus:p uniuersam terrã cõsensus hominũ stulta psuasione suscepit: mortales fuerint: functiq̃ uita, diuinę necessitati morte cõcesserint:tamẽ ne qua dubitatio reliquatur:hic secũdus liber fontem ipsum patefaciet errorũ:causasq̃ omnes explicabit:quib⁹ decepti homĩes & primit⁹ deos crediderĩt:& postmodũ inueterata psuasione in susceptis prauissime religionibus pseuerauerint. Gestio enĩ coniunctis manib⁹:& hominum impia uanitate detecta, singularis dei asserere maiestatẽ, suscipiẽs utilius & maius officiũ: scilicet reuocãdi homines a prauis itineribus:& in gratiã secũ ipsos reducendi:ne se (ut quidã philosophi faciũt) tãtopere despiciant. Neue se infirmos & superuacuos:& nihil & frustra omnino natos putent:quę opinio plerosq̃ ad uicia cõpellit. Nã dum existimãt nulli deo nos esse curę:aut post mortẽ nihil esse futuros:totos se libidinibus adiciũt. Et dũ licere sibi putãt:hauriẽdis uoluptatibus sitienter incũbunt:per quas imprudentes in laqueos mortis incurrãt. Ignorãt enim quę sit hominis ratio:q̃ si tenere uellẽt:in primis deum suum agnoscerent:uirtutem iusticiamq̃ sequerentur:terrenisq̃ figmentis animas suas non substernerent: mortiferas libidinum uoluptates nõ appeterent. Deniq̃ seipsos magni ęstimarent:atq̃ intelligerẽt plus esse in homine q̃ uideť: cuius uim conditionemq̃ non aliter posse retineri: nisi cultum ueri parentis sui:deposita prauitate, susceperint. Et quidem (sicut oportet de summa rerũ sępenumero cogitans) admirari soleo, maiestatem dei singularis:quę continet regitq̃ omnia:in tantã uenisse obliuionem:ut quę sola coli debeat:sola potissimum negligatur. Homines autem ipsos ad tantam cęcitatem esse deductos:ut uero ac uiuo deo, mortuos anteferãt:terrenos autem in terraq̃ sepultos, ei qui fundator ipsius terrę fuit: & tamen huic impietati hominum, posset uenia concedi:si omnino ab ignorantia diuini nominis ueniret hic error. Cum uero ipsos deorum cultores: sępe uideamus deum summũ & cõfiteri & prędicare q̃ sibi ueniam sperare possint impietatis suę:qui nõ agnoscunt cultum eius:quem prorsus ignorari ab homine fas nõ est. Nam & cum iurant:& cum optant:& cum gratias agunt non Iouem

aut deos multos:sed deū nominãt adeo ipſa ueritas,cogente na
tura,etiā ab inuictis peccatorib⁹ erūpit.Quod quidē nō faciūt
in proſperis rebus. Nā tū maxie deus ex memoria hominū ela
bitur:cū beneficiis eius fruētes honorē dare diuinę indulgentię
debēt.At uero ſi qua neceſſitas grauis preſſerit:tūc deū recordā
tur.Si belli terror infremuerit: ſi morboꝝ peſtifera uis incubue
rit:ſi alimēta frugibus lōga ſiccitas denegauerit: ſi ſęua tempe
ſtas:ſi grādo ingruerit ad deū confugiūt:a deo petit̃ auxilium:
deus ut ſubueniat oratur:ſi qs in mari,uento ſęuiēte iactat̃,hūc
inuocāt:ſi qs aliq̄ ui affligat̃:hūc potius iplorāt. Si qs ad extre
mam mendicandi neceſſitatē deductus,uictū precibus expoſcit,
deū ſolum obteſtatur:& per eius diuinum atq; unicum nomē,
hominum ſibi miſericordiā querit. Nunq̄ igitur dei memine
runt:niſi dum in malis ſunt . Poſtq̄ metus deſeruit: & pericula
receſſerunt:tum uero alacres ad deorum templa concurrunt:his
libant:his ſacrificant:hos coronant.Deo autem:quem in ipſa ne
ceſſitate implorauerunt:ne uerbo quidem gratias agūt:adeo ex
rerum ꝓſperitate luxuria:ex luxuria uero ut uicia omnia:ſic im
pietas aduerſus deum naſcitur.Qua nam iſtud ex cauſa fieri pu
temus:niſi eſſe aliquam peruerſam poteſtatem:quę ueritatis ſit
ſemper inimica:quę humanis erroribus gaudeat:cui unicum ac
perpetuum ſit opus effundere tenebras:& hominum cęcare mē
tes:ne lucem uideant:ne denicꝫ in cęlum aſpiciant:ac naturā cor
poris ſui ſeruent.Nam cum cęteri animantes pronis corporib⁹
in humū ſpectēt:ꝙ rationem ac ſapiētiā non accęperunt: nobis
autem ſtatus erectus:ſublimis uultus ab artifice deo datus ſit:
apparet iſtas religiones deorū non eſſe rationis humanę: ꝙ cur
uant cęleſte animal ad uenerāda terręna. Parens ille noſter unus
& ſolus cum fingeret hominem:ideſt animal intelligens & rōis
capax : eum uero ex humo ſubleuauit,ad contemplationem ſui
artificis erexit:quod optime īgenioſus poeta ſignauit.Pronaq;
cum ſpectent animalia cętera terram.Os homini ſublime dedit
cęlumq; uidere,Iuſſit,& erectos ad ſidera tollere uultus. Hinc
utiq;.ἀνθρωπος greci appellauerunt:ꝙ ſurſum ſpectet.Ipſi er
go ſibi renunciant:ſeq; hominum nomine abdicant:q non ſur
ſum aſpiciant;ſed deorſū:niſi forte ad idipſum ꝙ recti ſumus,
ſine cā homini attributū putāt. Spectare nos cęlū deus uoluit:

utiq̄ nō frustra:nā & aues & ex mutis pene oīa cęlū uidēt:sȝ no bis ꝓprię datū est cęlū rigidis ac statibus uidere: ut religionem ibi quęram⁹:ut deū cui⁹ sedes illa est:quē oculis nō possum⁹aīo cōtēplemur:qd̄ ꝑfecto nō faciūt:qui ęs aut lapidē:quę sunt terra uenerant.Est aūt prauissimū:cū ratio corporis recta sit: qd est temporale:ipsum uero animuȝ qui ęternus humilem fieri:cum figura & stat⁹ nihil aliud significēt:nisi mentē hoīs eo specta re oportere quo uultū: & animū tam rectū esse debere q̄ corp⁹. ut id cui dominari debet imitetur:uerū homines & noīs sui & rationis obliti:oculos suos ab alto deiciūt:soloq̄ desigunt: atq̄ timēt opa digitoꝝ suoꝝ:q̄si qcq̄ eē possit artifice suo mai⁹.

Capitulum.ii.Quę fuerit prima causa fingendi simu lacbra.Et q̄ uerissima dei imago est homo:& q̄ extra se deum nemo fideliter colit.

Quę igitur amētia est:aut ea fingere quę ipsi postmodū timent: aut timere quę finxerint?Non ipsa inquiunt ti memus:sed eos ad quorum imaginē ficta est: & quoꝝ nomib⁹ cōsecrata sunt.Nempe ideo timetis:q̄ eos esse in cęlo arbitrami ni.Neq̄ enim si dii sunt aliter fieri potest.Cur igitur oculos in cęlū nō tollitis:& aduocatis deoꝝ nominibus in aperto sacrifi tia celebratis?Cur ad parietes & ligna & lapides potissimum q̄ illos spectatis:ubi eos esse credātis?Quid sibi tēpla? Quid arę uolunt?Quid denīq̄ ipsa simulacbra:quę aut mortuorum: aut absentium monumenta sunt?Nam omnino fingendarum simi litudinum ratio idcirco ab hominibus inuenta est:ut posset eo rum memoria retineri:qui uel morte subtracti ꝟel absentia fue rant separati.Deos igitur in quorum numero reponemus?Si in mortuorum : quis tam stultus ut colat ? Si in absentium : colen di ergo non sunt:si nec uident:quę facimus:nec audiunt quę pre camur.Si autem dii absentes esse non possunt: qui quoniam di uini sunt:in quacunq̄ mundi parte sunt uident; & audiunt uni uersa.Superuacua ergo sunt simulacbra illis ubiq̄ pręsentibus: cum satis sit audientium nomina precibus aduocare. At enim pręsentes non nisi ad imagines suas adsunt : ita plane quemad modum uulgus existimat:mortuoruȝ animos circa tumulę⁹ & corporū suoꝝ reliqas aberrare:sed tamē postq̄ deus ille pręsto

esse coepit:iam simulachro eius opus nõ est. Quero enim si qs
imaginẽ hominis peregre cõstituti cõtẽpleť sępius:ut ex ea sola
tiũ capiat absentis:num idẽ sanus esse uideať: si eo reuerso atq;
pręsente in cõtẽplanda imagine pseueret:eaq; potius q̃ ipsi⁹ ho
minis aspectu frui uelit? Minime pfecto. Et tñ hominis imago ne
cessaria tum uideť cũ pcul abest:supuacua futura cũ pręsto est.
Dei aũt cuius spiritus ac numen ubiq; diffusus, abesse nunq̃ põt,
semp,utiq; imago supuacua est:sed uerenť ne oĩs eoꝶ religio in
anis sit & uacua:si nihil in pręsẽti uideãt quod adorẽt: & ideo
simulachra cõstituũt:quę q̄ mortuorum sunt imagines:similia
mortuis sunt:omni enim sensu carẽt. Dei aũt in ęternũ uiuẽtis
uiuũ & sensibile debet esse simulachꝶ. Quod si a similitudine
id nomen accępit:quõ possunt ista simulachra deo similia iudi
cari:quę nihil sentiũt nec mouenť? Itaq; simulachruȝ dei non il
lud est:qđ digitis hominis: & lapide aut ęre: aliaue materia fa
bricať:sed ipse homo:quoniã & sentit & mouetur: & multas
magnasq; actiones habet. Nec intelligunt homines ineptissimi
q̄ si sentire simulachra & moueri possent: ultro adoratura ho
mines fuissent:a qb⁹ sunt expolita:quę essent aut incult⁹ & hor
ridus lapis:aut materia informis ac rudis:nisi fuissent ab homĩe
formata. Homo igiť illoꝶ quasi parens putãdus est:p cuius ma
nus nata sunt:p quẽ speciem:figurã:pulchritudinem habere coe
perunt. Et ideo melior est q fecit q̃ illa:quę facta sunt: & tamen
factorem ipm nemo suscipit aut ueretur. Quę fecit, timet·tanq̃
plus possit esse in opere q̃ in opifice. Recte igiť Seneca in libris
moralibus simulachra inqt deoꝶ uenerant:illis supplicant: ge
nu posito illa adorant:illis per totum assident diem aut astant:
illis stipem iaciunt:uictimas cędunt: & cum hęc tantopere susci
piant:fabros q illa fecere contẽnũt. Quid inter se tam contrari
um:q̃ statuarium despicere factorem:statuam adorare: & eũ ne
in conuictu qdem admittere: qui tibi deos faciat? Quam ergo
uim:quã potestatẽ habere possunt:cum ipse q fecit illa non habe
at:sed ne hęc qdem dare his potuit:quę habebat, uidere:audire:
loqui:moueri? Quisq̃ne igitur tam ineptus est:ut putet aliquid
esse in simulachro dei:in quo ne hominis quidem quicq̃ est pręter umbram? sed hęc nemo considerat: infecti sunt enim per
suasione:ac mentes eorum penitus fucum stulticię perbiberũt.

Adorant ergo insensibilia qui sentiunt: irrationabilia q sapiũt: exanima q uiuũt: terrena q oriunẽ e cęlo. Iuuat ergo uelut in ali qua sublimi specula constitutũ: unde uniuersi exaudire possint Persianũ illud ꝓclamare. O curuę in terras aię & cęlestiũ inanes. cęlũ potius intuemini: ad cuius spectaculũ uos excitauit ille artifex uerus deus: ille uobis sublimẽ uultũ dedit: uos in terrã curuamĩ: uos altas mẽtes & ad parentẽ suũ cũ corporibus suis erectas ad in feriora deprimitis: tanq̃ uos poeniteat non quadrupedes esse na tos: fas nõ est cęleste animal cũ terrẽnis in terramq; uergentibus adęquari. Quid uos beneficiis cęlestibus orbati: proniq; in hu mum uestra sponte ꝓcumbitis? Humi enim miseri uolutamini: cũ deorsũ quęritis quod in sublimi quęrere debuistis. Nã ista mortalium digitoꝝ ludicra, & fragilia figmenta: ex quolibꝫ ma terię genere formata qd aliud sunt terra ex qua nata sunt? Quid ergo rebus inferioribus subiacetis? Quid capitibus uestris terrã superponitis? Cuꝫ ergo uos terrę submittitis humilioresq; facitis ipsi uos ultro ad inferos mergitis: ad mortemq; damnatis: qꝛ ni hil terra inferius & humilius: nisi mors & inferi: quę si effugere uellétis subiectam pedibus uestris terram contemneritis: corpo ris statu saluo qd idcirco rectum accepistis: quo oculos atq; mẽ tem cum eo qui fecit, conferte possetis. Contẽnere autẽ & calca re terram: nihil aliud est: q̃ simulachra nõ adorare: qꝛ de terra fi cta sunt. Iteꝫ diuitias non cõcupiscere: uoluptates corporis sper nere: quia opes & corpus ipsum cuius hospitio utimur terra est. Vnum colite ut uiuatis. Moriatur enim necesse est: qui se su amq; animam mortuis ad iudicauit.

Capitulum. iiij. Quod & alij qui uidebantur sapientes: cęteris deterius peccauerunt.

SEd qd prodest ad uulgus & ad hoĩes imperitos hoc mõ cõcionari: cũ uideamus etiã doctos & prudẽtes uiros cũ re ligionũ intelligant uanitatẽ: nihilominus tamẽ etiã in his ipsis quę dãnant colendis: nescio qua prauitate pręstare. Intelligebat Cicero falsa esse quę hoĩes adorarent. Nã cũ multa dixisset quę ad euersionem religionum ualerent: ait tamen non esse illa uul go disputanda: ne suscępta publicę religionis disputatio talis

extinguat? Quid ei facies: qui cū errare se sentiat: ultro ipe in lapides impingat ut populus oīs offendatᷣ: ipse sibi oculos eruat: ut oēs ceci sint: qui nec de aliis bene mereatᷣ quos patiᷣ errare: nec de seipo q̄ alienis accedit erroribꝰ: nec utiᷣ tandē sapiētię suę bono: ut factis impleat: qđ mente pcępit: sed prudēs & sciēs pedē laqueo inserit: ut simul cū cęteris quos liberare ut prudētior debuit & ipse capiatᷣ: quin potius si qđ tibi Cicero uirtutis est: experire populū facere sapientē. Digna res est: ubi omnes eloquentię tuę uires exeras. Nō enim uerendū est ne tibi in tam bona cā deficiat oratio: q̄ sępe etiā malas copiose ac fortiter defendisti: sed nimirū Socratis carcerē times: ideoq; patrocinium ueritatis suscipere nō audes. At mortē ut sapiēs cōtēnere debuisti. Et erat multo pulchrius: ut ob bene potius dicta q̄ ob maledicta morereris. Nec tibi laudis plus philippicę afferre potuerunt: q̄ discussus error humani generis & mētes hominum ad sanitatē tua disputatione reuocare. Sꝫ cōcedamus timiditati quę in sapiēte esse nō debet. Quid ergo ipse in eodē uersatis errore? Video te terręna & manu facta uenerari. Vana esse intelligis: & tñ eadem facis: quę faciūt ipsi quos ipse stultissimos confiteris. Quid igitᷣ pfuit uidisse te ueritatē: quā nec defensurus esses: nec secuturus? Sed si libenter errant hi qui errare se sentiunt: quantomagis uulgus indoctum? quod pompis inanibus gaudet: animisq; puerilibus spectat omnia, oblectatur friuolis: & specie simulacrorū capitur? nec ponderare secum unamquāq; rem pōt: ut intelligat nihil colendum esse quod oculis mortalibus cernitur: q̄ necesse est mortale sit? Nec mirandum esse si deum non uideant: cum ipsi nequidem hominem uideant: quem uidere se credunt. Hoc enim quod oculis subiectū est: non homo sed hominis receptaculū est: cuiꝰ qualitas & figura nō ex lineamētis uasculi quo cōtinetur: sed ex factis & moribus peruidetur. Qui ergo colunt simulachra? corpora sunt hominibus carentia: q̄ se corporalibus dediderūt: ne uidēt plus aliquid mēte q̄ corpe: cū sit animi officium ea subtilius cernere quę acies corporalis non potest intueri. Quos hoīes idē ille philosophꝰ ac poeta grauiter accusat: tanq̄ humiles & abiectos q̄ contra naturę suę rationē ad ueneranda se terręna psternāt. Ait enī. Et faciūt aīos humiles formidīe diuū Depressosq; premūt ad terrā. Aliud quidem ille cū hoc diceret

ne hominem quidem

sentiebat:nihil utiq; esse colendũ q̃ dii humana nõ curẽt. Deniq; alio loco religiones deoꝝ & cultus inane esse officiũ cõfitetur. Nec pietas ulla est uelatũ sępe uideri. Vertere se ad lapide;:atq; oẽs accedere ad aras:Et ꝓcũbere humi ꝓstratũ & pãdere palmas Ante deũ:delubra nec aras sanguine multo, Spargere quadrupe dũ:nec uotis nectere uota. Quę ꝑfecto si cassa sunt:nõ oportet sublimes & excelsos aĩos auocari atq; in terrã premi: sʒ nihil ali ud q̃ cęlestia cogitare. Impugnatę sunt ergo a prudẽtiorib⁹ falsę religiones:q̃ sentiebãt eẽ falsas:sʒ nõ est inducta uera:q̃ q̃lis aut ubi esset ignorabãt. Itaq; sic habuerũt tanq̃ nulla esset oĩo: q̃ ue rã nõ poterãt inuenire. Et eodẽ mõ inciderũt in errorẽ m̃lto ma iorẽ q̃ illi q falsã tenebãt. Nã & isti fragiliũ cultores q̃uis sint in epti:q̃ cęlestia cõstituũt in rebus corruptibilibus atq; terręnis:a liqd sapiẽtię retinẽt:& habere ueniã possunt:q̃ sũmũ hoĩs of ficiũ:& si nõ re ipa:tñ ꝓposito tenẽt:siqdẽ hominũ atq; muto rũ uel solũ uel certe maximũ in religiõe discrimẽ est. Hi uero q̃ to fuerũt sapiẽtiores q̃ intellexerũt falsę religiõis errorẽ: tanto facti sũt stultiores:q̃ eẽ aliquã ueraʒ nõ putauerũt. Itaq; q̃m faci li⁹ ẽ de alienis iudicare q̃ de suis:dũ alioꝝ pręcipitiũ uidẽt:nõ ꝓspexerũt qd ãn suos pedes eẽt. In utraq; igit̃ pte:& sũma stul ticia inuenit̃ & odor qdã sapientię:ut possit dubitare quos di cas potissimũ stultiores:illos ne q falsaʒ religionẽ susceperũt:an eos q nullã. Sʒ ut dixi uenia cõcedi posset imperitis:& q se sapien tes esse nõ fateant̃:his uero nõ põt:q sapiẽtiã ꝓfessi,stulticiam po tius exhibẽt. Non sum equidem tam iniquus:ut eos putem diui nare potuisse:ut ueritatẽ per seipos inuenirent:qđ fieri ego non posse cõfiteor:sed hoc ab his exigo:ratione ipsa pręstare potue runt. Facerẽt enim prudentius si & intelligerẽt esse aliquã uerã: & falsis impugnatis,apte ꝓnunciarẽt eã quę uera esset ab homi nibus non teneri. Sʒ mouerit eos fortasse illud qđ si q̃ uera esset religio:exerceret se uidicare:ne pateret̃ eẽ aliud q̃cq̃. Videre enĩ nullo modo potuerãt:quare aut a quo:& quẽadmoduʒ religio uera opprimeret̃:quod est diuini sacramenti & cęlestis archani. Id uero nisi doceatur:aliquis scire nullo pacto potest. Summa rei hęc est. Imperiti & insipientes falsas religiões ꝓ ueris habent quia neq; uerã sciũt:neq; falsaʒ intelligũt. Prudẽtiores uero: q̃a ueram nesciunt:aut in his quas falsas eẽ intelligunt ꝑseuerant:ut

aliquid tenere uideant̃:aut omnino nihil colunt ne incidãt in errorẽ:cũ idipm̃ maximi sit erroris:uitã pecudũ sub figura hoĩs imitari:falsũ uero intelligere:est qdẽ sapiẽtię: sȝ humanę: ultra hũc gradũ ꝓcedi ab hoĩe nõ poterit. Itaqȝ multi phõꝝ religiões (ut docui) sustuler̃t:ueꝝ aũt scire diuinę ẽ sapientię. Homo aũt p seipm̃ puenire ad hãc sapiẽtiã nõ põt:nisi doceat̃ a deo. Philosophi qd̃ summũ fuit hũanę sapiẽtię assecuti sunt:ut ĩtelligerẽt qd̃ ñ sit:illud asseq nequerũt ut dicerẽt qd sit. Nota Ciceronis uox est:utinã tam facile uera inuenire possem:q̃ falsa cõuincere. Quod qꝛ uires humanę cõditõis excedit:eius officiũ facultas nobis est attributa:qbus tradidit deus sciaȝ ueritatis. cui explicãdę q̃tuor posteriores libri seruiẽt. Nũc interim falsa ut coepim9 detegamus.

Capi. iiij. Quod nil maiestatis & reuerentię habeãt idola.

Quid igitur maiestatis possunt habere simulacbra:quę fuerũt ĩ homũculi ptãte:ul'ut aliud fierẽt:ul'ut oĩo nõ fierẽt! idcirco apud Horaciũ Priapus ita loqt̃. Olim trũcus erã ficulnus inutile lignũ. Cũ faber incert9 scãnũ faceret ne Priapũ. Maluit esse deũ:de9 inde ego, furũ, auiũqȝ maxĩa formido. Quis ñ sit tãto hoc custode securus! Fures enĩ tã stulti sunt:ut Priápi tẽtiginẽ timeãt:cũ aues ipsę quas terrore falcis, aut inguinis, abigi existimãt simlacbris fabrefactis .i. hoĩuȝ plane silib9 insideãt: nidificẽt: ĩngnẽt. Sȝ Flacc9 ut satirici carmĩs scriptor, derisit hoĩuȝ uanitatẽ. Veꝝ hi q faciũt:seriã se rẽ facere opinant̃. Deniqȝ poeta maxim9: hõ in cęteris prudẽs: in solo nõ poetice: sȝ anilit̃ desipiuit: cũ ĩ illis emẽdatissimis libcis etiã fieri hoc iubet. Et custos furꝝ atqȝ auiũqȝ cũ falce saligna. Hellespõtiaci seruet tutela Priapi. Adorãt ergo mortalia: aut a mortalib9 facta: frãgi enĩ, cremari possunt ac pire: nam & tectis, uetustate labẽtib9 sępe cõminui solẽt: & cõsumpta incẽdio dilabunt̃ ĩ cinerẽ: & plerũqȝ nisi sua illis magnitudo sbuenerit: aut custodia diligẽs sepserit in prędã furib9 cedũt. Quę igit̃ insania est: ea timere: ꝑ qb9 aut ruinę aut ignes aut furta timeantur! Quę uanitas aliquã ab his spectare tutelam: quę tueri semetipsa nõ possunt! Quę puersitas ad eorum presidia decurrere: quę ipsa cũ uiolant̃ multa sunt: nisi a colentibus uindicent̃! Vbi ergo ueritas est: ubi nulla uis adhiberi põt religiõi: ubi nil qꝛ uiolari possit appȝ: ubi sacrilegiũ fieri ñ põt!

Quicq̃d aũt oculis manibusq; ſbiectũ eſt:id uero q fragile eſt: ab oĩ rõe ĩmortalitatis eſt alienũ. Fruſtra igiť hoĩes auro:ebore: gemmis deos excolũt & exornãt:q̃ſi uero ex his reb⁹ nullã poſſint cape uoluptatẽ. Quis uſus ẽ p̃cioſoꝝ muneꝝ nihil ſẽtiẽtib⁹? An ille q̃ mortuus? Pari enĩ rõe defũctoꝝ corpa odorib⁹ ac p̃ciosis ueſtib⁹ illita & cõuoluta humi cõdũt qua deos honorãt: q neq; cũ fierẽt ſentiebãt:neq; cũ colũť ſciũt. Nec enĩ ſenſum,cõſecratione,ſũpſerũt. Nõ placebat Perſio:q aurea uaſa templis inferanť: ſupuacuum putãti eẽ ĩter religiones:q nõ ſanctitatis:ſed auaritię ſit ĩſtrm. Illa enĩ ſati⁹ẽ deo,quẽ recte colas ĩferre,p munere,Cõpoſitũ ius,fas q animi ſanctoſq; receſſus Mẽtis,& ĩcoctũ generoſo pect⁹ honeſto. Egregie ſapienterq; ſenſit:ueꝝ illud ridiculũ ſbdidit. Hoc eſſe auꝝ in templis q ſint Veneri donatę a uirgine pupę:quas illa,omittẽ fortaſſe cõtempſit. Nõ uidebat.n. ſimulachra ĩpa & effigies deoꝝ,Polycleti & Eufranoris & Phydię manu,ex auro atq; ebore p̃fectas, Nihil aliud eſſe q̃ grandes pupas:nõ a uirginib⁹,quaꝝ luſibus uenia dari põt)ſed a barbatis hominib⁹ cõſecratas. Merito igiť etiã ſenũ ſtulticiã Seneca deridet. Nõ inq̃t his pueri ſumus ut uulgo diciť;ſed ſemp,ueꝝ h̃ iter eſt:q maiores nos ludimus. Ergo his ludicris & oenatis & grãdibus pupis:& unguẽta & thura & odores inferũt: his opimas & pingues hoſtias immolãt:qb⁹ eſt q̃dem os:ſed carent officio dẽtiũ. His peplos & indumẽta pręcioſa:quibus uſus uelaminis nullus eſt. His aurũ & argentum cõſecrãt:quę tã non habent qui accipiũt:q̃ qui illa donarũt Nec immerito Dionyſius ſicilię tyrannus:poſt uictoriã gręcia potitus,deos tales cõtempſit:ſpoliauit:illuſit. Si quidẽ ſacrilegia ſua,iocularibus etiã dictis,proſeq̃batur. Nam cũ Ioui olympio aureũ amictũ detraxiſſet:laneum iuſſit imponi dicens:ęſtate eſſe graue aureum: hyeme frigidum: laneum uero utriq; tempori aptum. Idem auream barbam detrahens:et Aeſculapio incõgruẽs:& iniquũ eẽ ait,Cũ apollo pr̃ ei⁹ imberbis eſſet adhuc ac lęuis,priorẽ filiũ,q̃ patrẽ,barbatũ uideri. Item pateras & exuuias:& parua quędã ſigilla quę ſimulachrorũ protentis manib⁹ tenebantur detrahebat:& accipe ſe illa non auferre dicebat. Per q̃ enim ſtultũ eſſe & ingratũ:nolle accipere ab his ultro porrigentibus:a quibus bona ſibi hoĩes precarẽtur. Hęc enim fecit impune:q rex & uictor fuit. Quĩ etiam ſecuta ẽ

eum solita foelicitas. Vixit enī usq3 ad senectutē: regnūq3 p manus filio tradidit. In eo igit̄ q̄ hoīes sacrilegia uindicare non poterāt: oportuit deos ipsos sui uīdices eē. At si humil' qd tale cōmiserit: huic p̄sto sūt flagella: ignes: eculei: cruces: et quicqd excogitare iratis & furētib⁹ licz. Sed cū puniūt dep̄hēsos ī sacrilegio ipsi de deoꝝ suoꝝ p̄tāte diffidūt. Cur enī nō illis potissimū relīquāt ulciscēdi sui locū: si eos posse aliqd arbitrāt̄: q̄n etiā putant illoꝝ numine accidisse: ut p̄dones reꝝ sacraꝝ dep̄hēsi tenerēt̄: & sęuiūt nō tā ira q̄ metu: ne si deoꝝ iniuriā nō uīdicauerit: ipsos expectāt pene īcredibili. ſ. uanitate: q nocituros sibi deos putant ob aliena scelera: q ipsis a qbus uiolati spoliatiq3 sunt: p se ipsos nihil nocē potuerūt. At enī sępe ipi quoq3 in sacrilegos uīdicauerunt, pōt id uel casu accidisse: q̄ aliqn̄ nō sēper: sed tamen paulo post: quando id acciderit ostēdam. Sed quęro cur illi tot & tanta sacrilegia in Dionysio non uindicauerint: qui non furtim sed palam deos ludibrio habuit? Cur hūc tā potentē sacrilegū a templis, a ceremoniis: ab imaginib⁹ suis nō arcuerit? Cur etiam sacris rebus ablatis ,p̄spere nauigauit: quod ,ioco, ipse testatus est ut solebat? Videtis ne, inqt comitibus suis, naufragium timētib⁹: q̄ p̄spera sacrilegis nauigatio ab ipis diis īmortalib⁹ tribuat̄? Sed hic fortasse a Platone didicerat deos nihil eē. Quid. C. Verres quē Tullius accusator ei⁹ eidē Dionysio: & Phalaridi: & tyrānis oībus cōpat: nonne omnem siciliā cōpilauit sublatis deoꝝ simulachris ornamētisq3 phanoꝝ? Ociosū est p̄seq singula. Vnū libet cōmemorare: in quo accusator, omnib⁹ eloquētię uiribus: omni deniq3 conatu uocis & corporis deplorauit. De Cerere uel cathinensi uel ętherēsi: quaꝝ alterius tanta fuit religio: ut adire tēpli ei⁹ secreta penetralia, uiris nefas eēt. Alterius antiquitas tāta fuit: ut omnes historię loquāt̄ ipsam deā fruges ī ętbnę solo, p̄mū reperisse: filiāq3 ei⁹ uirginē ex eodē loco raptā. Deniq3 gracchanis tēporib⁹ turbata republica & seditiōib⁹ & ostentis cū reptū eēt in carminib⁹ sibillynis: antiquissimā Cererē debere placari: legati sunt ętbnā missi. Hęc igit̄ Ceres uel religiosissima q̄ uidē maribus, ne adorandi qdā gratia licebat, uel antiqssima, quē: S. P. Q. R. sacrificiis donisq3 placauerat: ex arcanis & uetustis penetralibus a. C. Verre īmissis latronib⁹ seruis impune sblata ē: idē uero cum affirmaret se a siculis ut causam p̄uīcię susciperet oratū: his

accuerint

uerbis usus est sese iam ne deos quidem in suis urbibus ad quos
confugerēt habere: ꝙ eorum simulachra sanctissima. C. Verres
ex delubris religiosissimis sustulisset. Quasi uero si Verres ex
urbibus delubrisq; sustulerat: de cęlo quoq; sustulerat. Vñ ap
paret istos deos nihil habere in se amplius: q̃ mām de qua sunt
fabricati: nec imerito ad te. M. T. hoc est ad te ipsum hominē si
culi cōfugerūt quoniā triēnio sunt expti deos illos nihil ualere.
Essent enī stultissimi: si ad eos ob defendēdas iniurias hominū
cōfugissent. Qui. C: Verri ne ꝑ seipsis irati eē potuerūt. At. n.
Verres ob hęc facinora dānat⁹ ē: nō ġ dij uidicauerunt: sed Cice
ronis īdustria qua uel defensores eius oppssit: uel gratię restitit.
Quid ꝙ apud ipsum Verrem nō fuit ulla dānatio: sed uacatio:
ut queadmodū Dionysio deoꝝ spolia gestāti: dij īmortales bo
nā dederāt nauigationē: sic etiā Verri bonā qetē tribuisse uide
antur: in qua sacrilegijs suis trāquille frui posset. Nā fremētibus
postea ciuilib⁹ bellis, sb optētā dominationis ab omni piculo &
metu remotus: alioꝝ graues casus & miserabiles exit⁹ audiebat:
& q cecidisse solus omnibus stantib⁹ uidebatur: is uero uniuer
sis cadentibus solus stetit: donec illum & opibus sacrilegio par
tis & uita saciatū: ac senectute cōfectum: ꝓscriptio triumuiralis
afferret eadē scilicet quę Tullium uiolatę deoꝝ maiestatis ulto
rem. Quinetiam foelix in eo ipso fuit: ꝙ añ suā mortem crude
lissimum exitum sui accusatoris audiuit: dijs uidelicet ꝓuidenti
bus: ut sacrilegus ac prędo ille religionum suaꝝ nō añ moreret:
q̃ solatium de ultione cępisset.

¶ Capitulū. V. Q; solus omniū creator uerus de⁹ est: solusq;
colēdus: nec elemēta nec corpa cęlestia aliqd diuinitatis habēt: i
quo & stoici desipiūt: q stellas deos putāt: quę nō sua uoluntate
mouentur: sed dei: & qua ratione eas sic fieri uoluit.

QVanto igit rectius est, omissis insensibilibus, et uanis, ocu
lis eo tēdere: ubi sedes: ubi habitatio est dei ueri: q terram
stabili firmitate suspendit: qui cęlum distinxit astris fulgentib⁹:
qui solem rebus humanis clarissimum: ac singulare lumē in argu
mētū suę unicę maiestatis accēdit. Terris aūt maria circūfundit:
flumina sempiterno lapsu fluere pcępit: iussit & extēdi campos
subsidere ualles: fronde tegi syluas: lapidosos surgere montes

Quę utiq; oīa non Iupiter fecit:q añ annos mille septingētos natus ē:sed ille opifex rez mūdi melioris origo:q uocat̃ de⁹:cuius ꝑncipiū qm̄ nō pōt cōphendi:nec q̄ri debet qdē. Satis ē homini ad plenā pfectāq; prudētiā:si deū eē ītelligat:cui⁹ ītelligētię uis & sūma hęc ē:ut suscipiat & honorificet cōem parētem generis humani:& rez mirabiliū fabricatorē.uñ qdā hebētis obtutiq; cordis:elemēta,quę & facta sīt & carēt sensu tāq̄ deos adorant:q cū dei opa mirarētur:cęlū cū luminib⁹ uariis:terrā cū campis & mōtib⁹:maria cū fluminib⁹:& stagnis:& fontib⁹:eaz rerū admiratiōe obstupefacti:& ipi⁹ artificis obliti:quē uidē nō poterāt:ei⁹ opa uenerari & colere coeperūt:nec unq̄ ītelligē querūt:quāto maior q̄to mirabilior sit:q illa fecit ex nihilo:quę cū uideant diuinis legibus obsequentia:commodis atq; usibus hominum perpetua necessitate famulari:tamē illa deos existimant esse ingrati aduersus bñficia diuina:q deo & pr̄i idulgētissimo:sua sibi opa prętulerūt. Sed qd miruz si aut barbari:aut īperiti homines errāt:cū etiā pħi & stoicę disciplinę ī eadē sint opinione:ut oīa cęlestia,q mouēt,ī deoz numero habēda eē cēseant.Siqdē Lucillius stoicus apud Ciceronē sic loquitur.Hanc igit̃ in stellis cōstantiā:hāc tantā,in tā uariis cursib⁹ in omni ęternitate,cōuenientiā tempoz:non possum intelligere sine mente:rōne:consilio:quę cū in sideribus esse uideamus:non possumus ea ipsa non in deorū numero ponere.Item paulo superius. Restat inqt ut motus astroz sit uoluntarius:quę qui uideat,nō indocte solum:uerum etiā impie faciat si deos esse neget.Nos uero & qdē cōstant̃ negamus:ac uos o pħi nō solū īdoctos:& īpios:uerū etiā cęcos & ineptos:deliros probamus:q ignorātiam impitorum uanitate uicistis.Illi enī solem & lunam:uos etiam sidera deos putatis. Tradite igit̃ nobis stellaz mysteria:ut aras & tēpla singulis erigamus:ut sciamus:quo quāq; ritu:quo die colamus:qbus noīb⁹ quibus precibus aduocemus:nisi forte nullo discrimine tam innumerabiles:tā minutos deos aceruatim colere debemus.Quid q argumentū illud quo colligunt uniuersa cęlestia deos eē incōtrarium ualet.Nam si deos eē idcirco opinant̃:q cęteros & rōnabiles cursus habent:errāt.Ex hoc enī apparet deos non esse:q exorbitare illis a prestitutis itineribus non licet.Cęterum si dii essent:huc atq; illuc passim sine ulla necessitate ferrentur:sicut

exigamus

animãtes in terra:quoꝝ ꝙ liberę sunt uolũtates: huc atq; illuc uagant̃ ut libuit:et quo quãq; mens duxerit eo fert̃. Nõ ẽ igit̃ astrorũ motꝰ uolũtariꝰ sed necessariꝰ:ꝙ pręstitutis legibꝰ officiisq; deseruiũt:sed cũ disputaret de cursibꝰ sideꝝ:quos ex ipa reruꝫ ac tẽpoꝝ cõgruẽtia ĩtelligebat nõ eẽ fortuitos,existimauit uoluntarios eẽ,tãq̃ nõ possẽt tã disposite;tã ordinate moueri. nisi sensus illis ineẽt officiꝫ sui sciẽs. O q̃ difficilis ẽ ignorãtibꝰ ueritas: & q̃ facilis sciẽtibꝰ. Si motꝰ inqt astrorum fortuiti nõ sũt:nihil aliud restat:nisi ut uolũtarii sint:immo uero ut nõ eẽ fortuitos manifestum est: ita nec uolũtarios. Qũo igit̃ in cõficiẽdis itineribus cõstãtiã suaꝫ seruant:nimiꝝ deꝰ uniuersi artifex sic illa disposuit:sic illa machinatus ẽ:ut ꝑ spacia cęli,diuina & admirabili rõe decurrerẽt:ad efficiẽdas succedẽtiũ sibi tempoꝝ uarietates. An Archimedes siculus cõcauo ęre similitudinẽ mũdi ac figurã potuit machinari:in quo ita solẽ:ac lunãq; cõposuit: ut ĩęquales motus & cęlestibus similes:cõuersionibꝰ singulisq; quasi diebꝰ efficerẽt:& nõ mõ accessus solis & recessus:uel incrementa diminutionesq; lunę ueꝝ etiã stellaꝝ:uel errantiũ uel uagaꝝ:dispares cursus orbis ille dũ uertit̃ exhiberet,Deus ergo illa uera non potuit machinari & efficere:quę potuit solertia hominis imitatione simulare! Vtrum ne igitur stoicus si astrorum figuras in illo ęre pictas effictasq; uidisset:suo illa consilio moueri diceret:ac non potius artificis ingenio! Inest ergo sideribus ratio:ad pagẽdos meatus suos,apta:sed dei est illa ratio:q & fecit & regit omnia:non ipsorum siderum,quę mouentur. Nam si soleꝫ stare uoluisset,perpetuus itaq; dies esset. Item si motus,astra nõ haberẽt: quis dubitat sempiternã noctem fuisse futuram! Sed ut diei ac noctis uices essent:moueri ea uoluit:& tam uarie moueri:ut nõ modo lucis ac tenebrarum mutuę uicissitudines fierẽt:quibus laboris & qetis alterna spacia cõstarẽt:sed etiaꝫ frigoris & caloris & diuersoꝝ tempoꝝ uis ac potestas:uel generandis uel maturandis frugibus conueniret. Quam solertiã diuinę ꝑtãtis in machinandis itineribꝰ astroꝝ:ꝙ ꝓbi non uidebãt: aĩalia esse sidera putauerunt:tãq̃ pedibus & spõte,non diuina ratione,procederent. Cur aũt excogitauerit illa deus:quis non intelligit! Scilicet ne solis lumine decedente:nimium cęca nox terris atq; horrentibus tenebris ingrauesceret:noceretq; uiuentibus. Itaq; & cęlum simul

mira uarietate distinxit: & tenebras ipsas multis minutisq; lum
nibus temꝑauit. Quãto igiť Naso sapiẽtius: q̄ illi q sapiẽtię stu
dere se putant: q sentit a deo lumina illa ut horrorẽ tenebrarũ de
pellerẽt ĩstituta. Is eũ libꝝ quo phęnomena breuiť cõp̄hẽdit: his
trib⁹ uersib⁹ terminauit. Tot numero taliq; de⁹ simulachra figu
ra: Imposuit cęlo perq; atras sparsa tenebras: Clara pruinosę ius
sit dare lumina nocti. Quod si fieri non põt: ut stellę dij sint: ğ
nec sol q̄dẽ ac luna dij eẽ possunt: qm̃ luminibus astroꝝ nõ rõne
diffeciũt: sed magnitudine. Quod si hi dij nõ sunt: ğ nec cęluʒ q
dem in quo illa oĩa continẽtur.

Capitulũ. Vi. Quod nec terra: nec aqua: nec pars aliqua mũ
di: nec totus ipse deus est animatus stoici mentiuntur: qui quod
astruunt pariter & euertunt.

Similí modo si terra quã calcamus: quam subigimus & coli
mus ad uictũ: deus non est: nec campi q̄dem ac montes dij
erunt. Sed hi nõ sunt: ğ nec tellus quidem uniuersa deus uideri
põt. Item si aqua quę seruit aĩantibus ad usum bibendi aut lauan
di: deus nõ est: nec fontes quidem: ex quibus aqua ꝑfluit. Si fon
tes nõ sunt: ne flumina q̄dẽ: q̄ de fontib⁹ colligũtur. Si flumina
quoq; dij non sunt: ğ & mare: quod ex fluminibus constat deus
haberi nõ põt. Q ꝫ si neq; cęlũ: neq; terra: neq; mare: q̄ mũdi ꝑtes
sunt: dij eẽ possunt: ergo nec mũdus q̄dem totus deus est: quem
idem ipsi stoici & animantẽ & sapiẽtem eẽ contendunt. Et ꝓpte
rea deũ in quo tã incõstantes fuerũt: ut nihil dictũ sit ab his: qd'
nõ ab hisdem fuerit euersuʒ. Sic enĩ argumẽtanť fieri nõ posse ut
sensu careat: quod sensibilia ex se generat. Mũdus autem generat
hominẽ: q est sensu pręditus: ğ & ipsum sensibilẽ esse. Item sine
sensu esse non posse: cui⁹ pars habeat sensuʒ. Igitur q̄ hõ sensibil'
est: etiã mũdo, cuius pars homo est, inesse sensuʒ. Propositiões q
dem uerę sunt: & sensibile esse quod sensu pręditum gignat: &
habẽ sensuʒ: cui⁹ pars sensu aucta sit: sed assũptiões falsę: quibus
argumenta concludunt: q̄ neq; mundus generat hominem: neq;
mundi homo pars est: nã hominẽ a ꝑncipio idem deus fecit: qui
& mundũ: & nõ est mundi pars homo: sicut corporis membꝝ.
Potest enĩ mundus esse sine homine: sicut urbs & domus. Atq
ut dom⁹ uni⁹ hominis habitaculũ ẽ: & urbs unius populi: sic &

mundus domiciliũ totius humani generis. Et aliud ẽ qđ ĩcolit: aliud qđ ĩcolit. Sed illi dum studẽt id qđ falso susceꝑant cõfir mare & sensibilẽ eẽ mũdũ: & deũ: argumẽtoꝝ suoꝝ cõsequẽtia nõ uiderũt. Nã si mũdi pars ẽ hõ: & sensibilis ẽ mũdus ꝙ ĩterit. Ergo ꝙ mortalis ẽ hõ: mortalis sit mũdus necesse est: nec tantum mortalis: sed etiã oĩb⁹ morbis & passionib⁹ sbiect⁹. Et econtra rio si de⁹ ẽ mũdus: & ptes ei⁹ utiqꝫ ĩmortales sũt: ergo & hõ de⁹ ẽ: ꝙ ps ẽ (ut dicitis) mũdi. Si hõ, ergo iumẽta & pecudes: & cętera gñra bestiaꝝ: & auiũ: & pisciũ: quoniã illa eodeꝫ mõ sentiũt: & mun di ptes sunt. At hoc tolerabile est. Nã & hęc colunt ęgyptii: sed res eo ꝑuenit: ut & ranę & culices & formicę dii eẽ uideantur: ꝙ & ipsis inest sensus: & ex parte mũdi sunt: ita semper argumẽta ex falso petita: ineptos & absurdos exitus habent. Quid ꝙ idẽ ipsi aiunt: deoꝝ & hominũ cã mundum esse constructuꝫ: quasi cõmunem domum. Ergo nec mundus deus est nec animãs: si cõ structus est: animans enim nõ construitur: sed nascitur. Et si est ędificatus; & sic utiqꝫ tanq̃ domus tanq̃ nauis. Est ergo aliquis artifex mundi deus: & seorsum erit mundus q factus est: seorsũ ille qui fecit. Iam illud q̃ repugnans & absurdum: ꝙ cum cęlestes ignes cęteraqꝫ mundi elementa deos esse affirment, Item ipsum deum mundum dicunt, Quomodo potest ex deorum multorũ aceruo unus deus cõfici? si astra dii sunt: mundus ergo non deus sed domicilium deorum est. Si uero mundus deus est: ergo illa oĩa quę sunt in eo dii non sunt: sed dei mẽbra: quę utiqꝫ sola, dei no men accipere non possunt. Nec enim recte quis dixerit membra hominis unius, multos homines esse: sed tamen non est similis comparatio animalis & mundi. Animal enim quia sensu ꝑdituꝫ est: etiã membra eius habent sensum: nec nisi a corpore diuulsa putrescunt. Cuius igitur rei similitudinem gerit mundus? Nimi rum ipsi docent cum factum esse non diffitentur: ut esset diis & hominibus quasi cõmunis domus. Si ergo est constructus ut do mus: nec ipse deus est: nec elemẽta quę sunt partes eius: ꝙ neque domus habere dominium sui potest: neqꝫ illa de quibus domus constat. Non tantum igitur ueritate: sed etiam uerbis suis reuin cuntur. Sicut enĩ domus in usum habitandi facta per se nihil sen tit dominoqꝫ subięcta est: qui eam fecit aut incolit: ita mundus per se nihil sentiens: factori deo subiacet: q eum in usuꝫ sui fecit.

Capitulum. Vij. Quod dupliciter peccant insipiẽtes. Et q̃ auaritia sb optẽtu religionis colit̃, p̃ualẽte rõe ꝗ traditõe maiorũ, & qui fuerint maiores: quoꝝ auctoritas pręiudicat ueritati.

DVplici ḡ rõe peccat̃ ab insipiẽtib⁹. Primũ q̃ elemẽta idest dei opera, deo p̃ferũt. Deinde q̃ elementoꝝ ipsoꝝ figuras hũana specie cõp̄hensas colunt. Nã solis lunęq; simulacra, hũanum ĩ modũ formãt. Itẽ ignis & terrę & maris, q̃ illi Vulcanũ; uestã; Neptunũ uocãt; nec elemẽtis ipsis ĩ aperto litãt. Tãta hoĩes imaginũ cupiditas tenet: ut iã uiliora dicãt̃ illa q̃ uera sũt: auro ĩ, gemmis & ebore delectãtur. Hoꝝ pulchritudo & nitor p̃stringit oculos: nec ullã religionẽ putãt: ubicũq; illa nõ fulserit. Itaq; sb optẽtu deoꝝ auaricia & cupiditas colit̃. Credũt enĩ deos amare quicq̃d ipsi cõcupiscũt: q̃cq̃d est, p̃p̃ quod furta; & latrocinia; & homicidia quotidie sęuiũt: p̃p̃ quod bella p̃ totũ orbẽ populos urbesq; sbuertunt. Consecrant ergo diis manubias & rapinas suas: quos certe necesse est imbecilles esse: ac summę uirtutis expertes: si subięcti sunt cupiditatibus. Cur enim cęlestes eos putemus: si desiderãt aliquid de terra? Vel beatos: si aliqua re indigent? Vel incorruptos: si uoluptati habent ea: in quibus appetendis, cupiditas hominum non immerito damnatur? Veniunt igitur ad deos non tam religionis gratia: quę nulla potest esse in rebus male partis & corruptibilibus: q̃ ut aurum oculis hauriant: nitorem leuigati marmoris aut eboris aspiciant: ut ĩsignes lapillos & coloribus uestes: uel distincta gemmis fulgentibus pocula insatiabili contemplatione contrectent. Et quanto fuerint ornatiora templa & pulchriora simulacra: tanto plus maiestatis habere credãtur: adeo religio eorum nihil aliud est: q̃ q̃d cupiditas hũana mirat̃. Hę sũt religiones quas sibi a maioribus suis traditas p̃tinacissime tueri ac defendere p̃seuerant: nec considerãt quales sint: sed ex hoc p̃batas atq; ueras esse cõfidunt: q̃ eas ueteres tradiderũt: tantaq; est auctoritas uetustatis: ut inquirere in eam, scelus eẽ dicat̃. Itaq; credit̃ ei passim tãq̃ cognitę ueritati. Deniq; apud Ciceronẽ sic dicit Cotta Lucillio. Hebes Balbe: q̃d Cotta: q̃d pontifex sentiat: fac nunc ego intelligam: quid tu sentias: a te enim philosophe, rõnem religionis accipere debeo. Maioribus aũt nostris etiã nulla rõe reddita rationis, est credẽ. Si credis cur

ergo rationē requiris que pōt efficere ne credas? Si rōnē requiris & querendā putas: ḡ nō credis? Ideo enī q̄ris ut eā seq̄ris cū inueneris: docet te ecce rō: nō eē ueras religiones deoꝝ: q̄d facies? Maiores ne poti⁹ an rationē sequeris? Que q̄dē tibi nō ab alio īmuata: sed a te ipso īuēta & electa ē: cū oēs religiões radicit⁹ eruisti. Si rōnem mauis: discedere te necesse ē ab īstitutis & auctoritate maiorū: quoniā id solum rectum est, quod ratio prescribit. Si autē pietas maiores sequi suadet: fatere igitur & stultos illos fuisse: qui excogitatis contra rationem religionibus seruiunt, & te ineptum qui id colas quod falsū esse cōuinceris. Sed tamen q̄m nobis tantopere maioꝝ nomen opponitur: uideamus tamē qui fuerint maiores illi, a quorum auctoritate discedi nefas dicitur. Romulus urbem cōditurus: pastores inter quos adoleuerat conuocauit: cūq; is numerus cōdende urbi parum idoneus uideret̄: constituit asylum. Eo passim confugerūt: ex finitimis locis pessimi quiq; sine ullo cōditōis discrimine: ita cōflauit: ex his oībus populū, legitq; ī senatum eos: q etate anteibant: & patres appellauit: quorum cōsilio gereret oīa: de quo senatu Propertius elegiaꝝ scriptor hec loqtur. Buccina cogebat priscos ad uerba quirites. Centū illi in prato sepe senatus erat: Curia pretexto nunc q̄ nitet alta senatu: Pellitos habuit, rustica corda patres. Hi sunt patres quorū decretis eruditi ac prudētes uiri deuotissime seruiebant: idq; ueꝝ ac īmutabile omnis posteritas iudicet: q͂ centum pelliti senes senatū esse uoluerūt: quos tamen (ut in primo libro dictuꝫ est) Pompilius illexit ut uera crederent esse sacra: que ipse tradebat. Est uero q͂ illorum auctoritas tanti habeat̄ a posteris: quos nemo cū uiuerēt neq; sūm⁹ neq; īsim⁹ affinitate dignos iudicauit.

Capitulū. Viii. Quod ratione poti⁹ intendū ē: & que miracula scripta sunt ad confirmationem erroris multorum.

Quare oportet in ea re eē maxīe in qua uite ratio uersat̄ sibi quēq; cōfidere: suoq; iudicio ac ꝓpriis sensib⁹ niti ad inuestigādā & ꝑpendendā ueritatē: q̄ credentem alienis errorib⁹ decipi, tanq̄ ipm rationis exptem: dedit oībus deus ꝓ uirili portione sapientiam: ut & inaudita inuestigare possent & audita ꝑpendere. Nec q͂ nos illi temporibus antecesserunt, Sapientia quoq;

añcesserunt: quę si oĩbus ęqualit̃ datur, occupari ab añcedentib⁹ nõ põt: illibabilis ẽ tãq̃ lux & claritas solis: ꝙ ut sol oculoꝝ: sic sapiẽtia lumẽ ẽ cordis hũani. Quare cũ sapẽ; idest ueritatẽ q̃rere oĩb⁹ sit inatũ, sapiẽtiã sibi adimũt: q sine ullo iudicio iuẽta maiorũ ꝓbãt: & ab aliis pecudũ more ducũt̃: sed h̃ fallit ꝙ maiorũ noĩe posito nõ putãt fieri posse, ut aut ipi plus sapiãt: ꝙ minores uocãt̃: aut illi desipuerĩt: ꝙ maiores noĩant̃. Quid ḡ ĩpedit quin ab ipsis sumam⁹ exẽplũ? Aut qũo illi qui falsa ĩuenerãt posteris tradiderũt: sic nos q ueꝝ ĩuenim⁹ posteris meliora tradam⁹. Sup est ingens q̃stio cui⁹ disputatõ nõ ab ingenio sed a sciẽtia uenit: quę plurib⁹ explicãda erit: ne q̃d dubiũ omnino reliquat̃. Nam fortasse aliquis ad eã cõfugiat: q̃ a multis et nõ dubiis traduntur auctoribus eos ipsos quos docuimus deos nõ eẽ: maiestatẽ suã persępe ostendisse: & ꝓdigiis: & somniis: auguriis: & oraculis: & sane m̃lta enumerari possunt digna miracula. Imprimis illud quod Actius Nauius sũmus augur cũ Tarquiniũ Priscũ cõmoneret: ut nihil noui facere ĩciperet, nisi prius esset inaugurat⁹: eiq̃ Rex, artis eius eleuans fidem, diceret ut consultis auibus renũciaret sibi: utrũ ne fieri posset id q̃d ipe aĩo cõcępisset, affirmaretq̃ Nauius posse. Cape igit̃ hãc, inq̃t, cotem, eamq̃ nouacula discĩde: at ille incunctãter accępit ac secuit. Deinde illud quod Castor & Pollux bello latino, apud lacum Iuturnę uisi sũt, equoꝝ sudorẽ abluentes, cum ędes eoꝝ: quę iuncta fonti erat, sua sponte patuisset. Iidem bello macedonico equis albis insidẽtes Publio Vatieno romam nocte uenienti se obtulisse dicuntur: nũciãtes eo die regem Persen uictum atq̃ captũ: quod paucis post dieb⁹ litterę Pauli, ueꝝ fuisse docuerũt. Illud etiã mirabile ꝙ simulachrũ fortunę muliebri non semel locutũ esse tradit̃. Itẽ Iunonis monetę cum captis ueiis unus ex militibus ad eam transferendam missus, iocabũdus; ac ludens interrogaret utrũ ne romã migrare uellet? Respondit uelle: Claudia quoq̃ proponitur in exemplo miraculi. Nam cũ ex libris sibyllinis idęa mater eẽt accita, & in uado tiberini fluminis, nauis in qua uehebatur hęsisset: nec ullo modo aut ulla ui commoueretur: Claudiam ferunt quę semꝑ impudica esset habita ob nimios corporis cultus, deam sũmissis genib⁹ orasse: ut si se castam iudicaret suum cingulum sequeretur. Ita nauĩ quę ab omni iuuẽtute non ualuit cõmoueri ab una muliere

eſſe commotam. Illud ęque mirum ꝙ Lue ſequente Aeſculapius Epidauro accitus, urbē romā diuturna peſtilētia liberaſſe ꝓhibetur. Sacrilegi quoqꝫ numerari poſſūt: quoꝝ pręſētib⁹ poenis iniuriam ſuā dii uīdicaſſe credūtur. Appius Claudi⁹ cenſor cum aduerſus reſpōſum ad ſeruos publicos ſacra Herculis trāſtuliſſet: luminib⁹ orbat⁹ ē. Et potitiorum gens ꝗ ꝑdidit, ītra uni⁹ anni tempus extīcta eſt. Itē cenſor Fuluius cū ex Iunonis lacinię templo marmoreas tegulas abſtuliſſet: qb⁹ deę ędē fortunę eqſtris quā romę fecerat, tegeret ⱥt mēte captus ē, Et amiſſis duob⁹ filiis ī illirico militātib⁹ ſūmo animi merore cōſumptus eſt. Pręfect⁹ etiā M. Antonii Turullius cum apud choos euerſo Aeſculapii luco claſſem feciſſet: eodē poſtea luco a militib⁹ Cęſaris ē īterfect⁹. His exemplis adiungitur Pirrhus: qui ſblata ex theſauro Proſerpinę locrēſis pecunia, naufragiū fecit, a uicinis deę littoribus illiſus eſt: ut nihil pręter eā pecuniam incolumē reperiretur. Ceres quoqꝫ Milleſia multū ſibi apud homines uenerationis adiecit. Nam cum ab Alexandro capta ciuitas eſſet: ac milites ad eā ſpoliandam irrumpiſſent, omnium oculos repente obiectus fulgor ignis extinxit. Reperiūtur etiam ſomnia ꝗ uim deoꝝ uideantur oſtendere. Tiberio nāqꝫ Attinio homini plebeio ~~qui~~ per qetem obuerſatus eſſe Iupiter dicitur: & pręcepiſſe ut cōſulibus et ſenatui nūciaret, ludis circenſibus ꝓximis, ꝓſultorē ſibi diſplicuiſſe, ꝙ Antronius maximus qdā diuerberatū ſeruū ſub furca medio circo ad ſuppliciū duxerat: ideoqꝫ ludos inſtaurari oportere: ꝙ cum ille neglexiſſet eodē die filiū ꝑdidiſſe: ipſe aūt graui morbo eſſe correptus. Et cū rurſus eandē imaginē cerneret quęrentem ſatis ne poenarū ꝓ neglecto imperio pependiſſet, lectica delat⁹ ad cōſules: & omni re in ſenatu expoſita recępiſſe corporis firmitatē: ſuiſqꝫ pedibus domū rediiſſe. Illud quoqꝫ ſomnium nō minoris admirationis fuit: quo Cęſar Auguſt⁹ dicit eē ſeruat⁹. Nam cum bello ciuili brutiano, implicitus graui morbo abſtinē proelio ſtatuiſſet medico ei⁹ Artorio, minerue ſpecies obſeruata eſt: monens ne ꝓpter corporis imbecillitatē caſtris ſe continēt Cęſar. Itaqꝫ in acie lectica platus eſt. Eodē die a Bruto caſtra capta ſunt. Multa pterea exempla ſimilia poſſūt ꝓferri: ſed uereor ne ſi fuero in ꝓpoſitione reꝝ coñriaꝝ diutius īmoratus: aut oblitus eſſe propoſiti uidear: aut crimen loquacitatis incurram.

Capitulũ.ix. Quod p inuidiã diaboli intrauit mors & pullulant radices errorum. Et q deus ipse natura est qui materiam primordialem & omnia fecit ex nihilo.

EXponã igit̃ oĩum istoꝝ rõnem quo facili⁹ res difficiles & obscurę ĩtelligant̃: & has oẽs simulati numinis p̃stigias reuelabo: qb⁹ ĩducti hoĩes a ueritatis uia lõgius recesserunt: sed repetã lõge lati⁹ ut si qs ad legẽdũ expers ueri & ignar⁹ accesserit: Instituat̃ atq intelligat, q tãdẽ sit caput boꝝ: & cã maloꝝ: & lumine accępto suos ac toti⁹ generis hũani p̃spiciat errores. Sicut mater sine exemplo genuit auctorẽ suum: sic ĩeffabilit̃ p̃r genuit se credẽdus ẽ coęternũ. De matre nat⁹ ẽ: q añ iam fuit, de patre q aliquando non fuit: hoc fides credat: intelligentia non requirat.

caute legendum

Ne autem non inuentum putet incredibile: aut repertum nõ credat singulare. Cum esset deus ad excogitandum prudẽtissimus ad faciendum solertissimus anteq̃ ordiretur hoc opus mundi: quoniã pleni & cõsũmati boni fons in ipo erat: sicut est semper ut ab eo bono tãq̃ riuus oriretur: lõgeq pflueret, pduxit similez sui spiritu; qui esset uirtutibus dei patris pręditus. Quomodo autem id uoluerit: in quarto docere conabimur libro. Deinde fecit alterum in quo ĩdoles diuinę stirpis nõ pmansit. Itaq suapte inuidia tanq̃ ueneno infectus est: & ex bono ad malũ trãscendit: suoq arbitrio quod a deo illi liberu; datum fuerat contrarium sibi nomen asciuit. Vnde apparet cunctorum malorum fontem esse liuorem. Inuidit enim illi antecessori suo: qui deo patri perseuerando tum cõprobatus etiam & cárus est. Hunc ergo ex bono p se malũ effectũ gręci ΔιαβόΛον.i. diabolũ appellãt: nos criminatorẽ uocamus: q crimina in q̃ ipse illicit ad deu; deferat. Exorsus igitur deus fabricam mundi, illum primu; & maximũ filium pręfecit operi uniuerso: eoq simul & consiliatore usus ẽ: & artifice in excogitandis: ornandis: pficiẽdisq rebus: quonia; is & prudẽtia: et puidẽtia: & ratione: & potestate pfectus est: de quo nũc partius q̃ alio loco: & uirtus: & nomẽ eius: & ratio ine narrãda nobis erit. Nemo quęrat ex qb⁹ ista materijs: tã magna: tam mirifica opera de⁹ fecerit. Omnia enim fecit ex nihilo: Nec audiendi sunt poetę: qui aiunt chaos in principio fuisse: idest cõfusionem rerum atq elemẽtorum. Postea uero deum dirimisse

omnē illā cōgeriē:singulisq; reb⁹ex cōfuso aceruo ſeparatis,i ordi
nemq; descriptis,istruxisse mūdū parit̄ & ornasse:qb⁹ facile est
rñdere,ptātē dei nō ītelligentib⁹:quē credūt nihil efficē posse ni
si ex mā̄ ſbiacente ac parata:in q̄ errore etiā pħi fuerūt.Nā Cice
ro de natura deoꝝ disputās ait sic.Primū igit̄ nō est ꝓbabile eā;
materiā rerum:unde orta sunt omnia,eē diuina ꝓuidētia effectā:
sed habere & habuisse uim:& naturam suā;:ut igitur faber cum
quid ędificaturus est:non ipse facit materiam :sed ea utitur quę
sit parata fictorq; ita cera.Sic isti ꝓuidentię diuinę,materiā; prę
sto esse oportuit nūquā ipse faceret:sed quam haberet paratam
q̄ si non est a deo materia facta:ne terra quidem:& aqua:& aer:
& ignis a deo factus est.O q̄ multa sunt uicia ī his decē uersib⁹.
Primum q̄ is qui in aliis disputationibus & libris fere omnibus
ꝓuidentię fuerit assertor:& qui acerrimis argumentis impugna
uerit eos:qui prouidentiam non esse dixerunt,Idem nunc quasi
proditor aliquis aut transfuga prouidentiam conatus est tollē:
in quo si contradicere uelis:nec cogitatione opus est : nec labore,
sua illi dicta recitanda sunt. Nec enim ab ullo poterit Cicero q̄
a Cicerone uehementius refutari.Sed concedamus hoc mori &
instituto academicorum : ut liceat hominibus ualde liberis di
cere ac sentire quę uelint:sententias ipsius consideremus.Nō est
inquit,ꝓbabile materiam rerum a deo factam.Quibus hoc argu
mentis probes?Nihil enī dixisti quare hoc non sit ꝓbabile.Itaq;
mihi econtrario uel maxime probabile uidetur: nec tamen temē
uidetur,cogitanti plus esse aliquid in deo:quem profecto ad im
becillitatem hominis redigis:cui nihil aliud q̄ opificiū cōcedis.
Quomodo igitur ab homīe diuina illa uis differret:si ut homo
sic etiam deus ope indigeat aliena?Indiget autem si nihil moliri
potest:nisi ab altero illi materia ministretur:quod si fit imperfe
ctę utiq; uirtutis est:& erit iam potentior iudicandus materię in
stitutor.Quo igitur nomine appellabitur qui potentia deū; uin
cit?Siquidē; maius est propria facere:q̄ aliena disponere.Si aūt
fieri non potest ut sit potentius deo quicq̄·quē necesse est ꝑfectę
esse uirtutis potestatis rationis: Idem igitur materię fictor est :
qui & rerum ex materia constantium(neq; enim deo non faciēte
& inuito)esse aliquid:aut potuit aut debuit . Sed probabile est
inquit materiam rerum & habere & habuisse uim & naturā suā.

quã uim potuit habere nullo dante: quã naturã nullo generante? Si habuit uim: ab aliquo eã assũpsit. A quo aũt sumẽ nisi a deo potuit? Si habuit nãm, q̃ utiq; a nascẽdo dicit̃: nata ẽ: a quo autẽ nisi a deo potuit ꝓcreari? Natura enĩ qua dicitis orta eẽ oĩa, si cõsiliũ nõ habet: efficẽ nihil põt. Si aũt gñandi aut faciẽdi potẽs ẽ: habet ꝫ cõsiliũ: & ꝓpterea deus sit necesse est. Nec alio nomine appellari põt ea uis: in qua inest & ꝓuidẽtia excogitãdi & solertia potestasq; faciẽdi. Meli⁹ igit̃ Seneca omniuꝫ stoicoꝝ acutissimus: qui uidet nil aliud eẽ nãm q̃ deum. Ergo inquit deũ non laudamus: cui naturalis est uirtus: nec illam didicit ex ullo? imo laudabimus: quãuis enim naturalis illi sit: sibi illam dedit: quoniaꝫ deus ipsa natura est. Cum igitur ortum rerum tribus naturę: ac detrahis deo, in eodem luto hęsitans uersuram soluis. A quo.n. fieri negas: ab eodem plane fieri, mutato nomine confiteris. Sequtur ineptissima comparatio: ut enĩ faber inquit cum quid ędificaturus est: non ipse facit materiam: sed utitur ea quę sit parata: fictorq; item cera. Sic isti prouidentię diuinę materiam esse ꝓsto oportuit: nõ quã ipse faceret: sed quam haberet paratam: immo uero non oportuit. Erit enim deus minoris potestatis si ex parato facit quod est hominis. Faber enim sine ligno nihil ędificabit quia lignum ipsum facere non potest. Non posse autem, imbecillitatis est humanę: deus uero facit sibi ipe materiam: quia potest. Posse enim dei est: nam si non potest: deus non est. Homo facit ex eo quod est: qꝛ per mortalitatẽ ĩbecillis est: per imbecillitatem definitę ac modicę potestatis. Deus aũt fecit ex eo qđ non est: qꝛ per ęternitatem fortis est: per fortitudinem potestatis immensę: quę fine ac modo caret, sicut uita factoris. Quid ergo mirum si facturus mundum deus: prius materiam de qua faceret prępauit ex eo quod non erat: quia nefas esset deum aliunde aliquid mutuari: cum in ipso uel ex ipso sint omnia. Nam si est aliquid añ illum factum: & quicq̃ non ab illo factum est: potestatem dei et nomen amittet. At enim materia nunquam facta ẽ, sicut deus qui ex materia fecit hũc mundum. Duo igitur constituuntur ęterna: & quidem inter se contraria: quod fieri sine discordia & pernicie non põt. Collidant enim necesse ẽ ea: quorum uis & ratio diuersa ẽ: sic utraq; ęterna esse non poterunt: si repugnant: qꝛ supare alterum necesse est: ergo fieri nõ potest: quin ęterni natura sit

ſimplex:ut ide oĩa uelut ex fonte deſcẽderit .Itaq3 aut de⁹ ex mã ortus ẽ:aut mã ex deo. Quid hoꝝ ſit ueri⁹ facile eſt intelligi. Ex his enĩ duob⁹ alteꝝ ſenſibile ẽ:alteꝝ caret ſenſu. Ptãs faciendi ali qd nõ põt eſſe niſi in eo qđ ſentit:qđ ſapit:qđ cogitat:qđ moue tur. Nec incipi aut fieri aut conſũmari quicq̃ põt:niſi fuerit rõne preuiſu3:Et queadmodum fiat anteq̃ eſt:aut queadmodum con ſtet poſtq̃ fuerit effectum. Deniq3 is facit aliquid qui habet uolũ tatem ad faciendum:& manus ad id quod uoluit implendum . Quod autem inſenſibile eſt:iners & torpidũ ſemper iacet:nihil inde oriri põt:ubi nullus eſt motus uoluntarius . Nam ſi omne animal ratione conſtat:certe naſci ex eo non põt:quod ratione ꝑ ditum nõ eſt:nec aliunde accipi poteſt id:quod ibi unde petitur non eſt. Nec tamẽ commoueat aliquem:ꝙ animalia quędam de terra naſci uidentur. Hęc enim nõ terra per ſe gignit:ſed ſpirit⁹ dei ſine quo nihil gignitur. Non ergo deus ex materia:quia ſen ſu prędıtum ex inſenſibili:ſapiens ex bruto : impatibile de pati bili:expers corporis de corporali nũq̃ poteſt oriri: ſed materia potius ex deo eſt . Quicquid enĩ eſt ſolido & contractabili cor pore:accępit externa3 uim:quod accępit uim diſſolubile eſt: qđ diſſoluitur interibit:quod interit ortum ſit neceſſe eſt . Quod ortum eſt habuit fontem unde orıretur:ideſt factorem aliquem ſentientem:prouidum:peritumque faciendi:is eſt profecto nec ullus alius q̃ deus. Qui quoniam ſenſu:ratione:prouidentia:po teſtate:uirtute pręditus eſt:& animantia & inanimata creare & efficere põt:quia tenet quomodo quicq3 ſit faciendum. Materia uero ſemp fuiſſe nõ põt:quia mutationẽ non caperet: ſi fuiſſet . Quod enim ſemper fuit:ſemper eſſe nõ deſinit: & unde abfuit ꝑncipiũ,abeſſe hinc etiã finẽ neceſſe eſt. Quinetia3 facilius eſt ut id quod habuit initium fine careat:q̃ ut habeat finẽ:quod initio caruit. Materia ergo ſi facta non eſt·nec fieri ex ea quicq̃ poteſt . Si fieri ex ea non poteſt:nec materia quidem erit. Materia enim eſt,ex qua fit aliquid. Omne autem ex quo fit:quia recipit opifi cis manum deſtruitur:& aliud eſſe incipit. Ergo quoniam fine3 habuit materia:tum cu3 factus eſt ex ea mundus:& initiũ quoq3 habuit. Nã quod deſtruitur:ędificatũ eſt:qđ ſoluit:alligatum : quod finitur:incoeptũ eſt. Si ergo ex commutatione ac fine ma teria colligit habuiſſe ꝑncipiũ:a quo alio fieri niſi a deo potuit?

Solus igit̃ deus est q factꝰ nō est: & idcirco destruere alia potest ipse destrui nō pōt: ꝑmanebit semꝑ in eo qđ fuit: q nō ē aliunde gn̄atꝰ: nec ortꝰ: nec natiuitas eiꝰ ex aliqua re alia pēdet: q̄ illū mutata dissoluat. Ex seipō ē ut i p̄ diximꝰ libro. Et iō talis ē qualē se eē uoluit ĩpassibilis: ĩmutabilis: ĩcorruptꝰ: beatꝰ: ęternus. Iā uero illa cōclusio q̄ sn̄iam terminauit Tullius multo absurdior: q si mā inquit a deo nō est facta: nec terra qdem: & aqua: & aer: & ignis a deo factus est. Quā callide ꝑiculum pręteruolauit. Sic .n. superiꝰ illud assūpsit tanq̄ ꝓbatione non indigeret: cū id multo esset incertius: q̄ illud ꝓpter quod assūptū ē. Si nō est inqt a deo facta mā: nec mundus a deo factus est. Ex falso maluit colligere quod falsum est: q̄ ex uero quod uerum. Et cum debeant incerta de certis ꝓbari: hic ꝓbationē sumpsit ex incerto ad euertēdū qđ erat certum. Nam diuina prouidentia effectum eē mundū: ut taceam de maxīo Trismegisto q hoc prędicat. Taceā de carminibus Sibyllaꝝ: quę idē nūciant. Taceā de ꝓphetis: q opus mundi & opificiū dei uno spiritu ac pari uoce testāt̃. Etiā inter p̄hos pene uniuersos cōuenit. Idē etiā pythagorici: stoici: ꝑipateticí: q sūt p̄ncipales oīum disciplinę. Deniq; a p̄mis illis septē sapientibus: uti a Socrate usq; ad platonē ꝓ cōfesso etiā ĩdubitato hītū ē, donec unꝰ multis post seculis, extitit delirus Epicurus, q auderet negare id qđ ē euidētissimū, studio. s. inueniēdi noua, ut nomīe suo cōstitueret disciplinam: & q nihil noui potuit repire: ut tñ dissentire a cęteris uidēt̃: uetera uoluit euertē: in quo illū circūlatrantes p̄hi oēs coarguerūt. Certius ē igit̃ mūdū ꝓuidētia īstructū: q̄ mām ꝓuidentia cōglobataꝫ. Quare non oportuit putare: idcirco mūdum non eē, diuina ꝓuidentia factum: q mā eius diuina ꝓuidentia facta non sit: sed q mundus diuina ꝓuidentia sit effectus: etiam mām esse factam diuinitus. Credibilius est enim mām potius a deo factam: q deus oīa pōt: q̄ mūdum a deo non esse factū: q sine mēte, rōe, cōsilio, nihil fieri pōt. Veꝝ hęc nō Ciceronis est culpa: sed sectę. Cū enī suscępisset disputatiōem qua deoꝝ nām tollēt: de qua p̄hi garriebant: oēm diuinitateꝫ ignorātia ueri putauit eē tollēdaꝫ. Itaq; deos potuit tollē: q non erant. Cū aūt ꝓuidētiā diuinaꝫ: q̄ ē in uno deo, conaretur euertere: quia contra ueritatem niti coeperat: sed deficientibus argumentis in hanc foueaꝫ necessario decidit: unde se extricare nō posset. Hic ḡ

illū teneo hęrentē:teneo defixū:quo Lucilli⁹ q̄ cōtra differebat
obmutuit. Hic est ergo cardo reꝝ:hic uertūť oīa. Expliceť se Cot
ta si pōt ex hac uoragine: pferat argumēta qb⁹ doceat semper
fuisse mām:quā nulla puidētia effecerit. Ostēdat qūo qcq̄ pōde
rosū & graue aut eē potuerit sine auctore:aut imutari ualuerit:
ac desierit eē qď semp fuit:ut icipet eē qď nūq̄ fuit. Quę si docue
rit:tū demū assētiaŕne mūdū q̄ dē diuina puidētia cōstitutū: &
tū sic assentiar:ut alius illū laq̄is tenca. Eodē .n. quo nollet reuol
uef:ut dicat & mām de q̄ mūd⁹ ē:& mūdū q̄ de mā est, nā exti
tisse:cū ego ipsam nām deū esse contendam. Nec enim potest fa
cere mirabilia:idest maxima ratione cōstantia:nisi qui habet mē
tem:prouidentiam:potestateꝫ:ita fiet:ut deus fecerit omnia: nec
quicq̄ esse possit omnino:quod nō originem a deo traxerit. At
idem quotiens Epicureus est:& nō uult a deo factū esse mundū
querere solet qbus manibus:quibus machinis:quibus uectibus:
qua molitione hoc tantum opus fecerit. Videret fortasse si eo
tempore potuisset esse quo deus fecit. Sed ne perspiceret homo
dei opera:noluit eum inducere in hunc mundum nisi pfectis oī
bus sed ne induci quidem poterat. Quomodo enim subsisteret
cū fabricaretur desup cęlū:terra subter fundaretur:cum fortasse
humida uel nimis corporata rigorib⁹ concresceret:uel igneis ca
loribus incocta & solidata duresceret? Aut quomō uiueret io
le nōdū instituto:nec frugibus ac animalibus natis? Itaq; necesse
fuit hominē postremo fieri:cum iam mundo cęterisq; rebus ma
nus summa esset īposita. Deniq; sanctę litterę docent hominem
fuisse ultimū dei opus:& sic inductū fuisse in hūc mūdū:quasi
in domū iā paratā & instructā. Illius enim causa facta sunt oīa.
Idem etiā poetę fatentur. Ouidius perfecto iā mundo & uniuer
sis animalib⁹ figuratis hoc addidit. Sancti⁹ his aīal mentisq; ca
patius alte: Deerat adhuc:et quod dominari in cętera posset. Na
tus homo est:a deo nefas extimandum est ea scrutari q̄ deus uo
luit eē celata. Veꝝ ille non audiendi aut discendi studio require
bat:sed refellēdi qꝫ cōfidebat neminē id posse dicere. Quasi ue
ro ex hoc putādū sit nō esse hęc diuinit⁹ facta:qꝫ qūo fcā sint nō
pōt puideri. An tu si educat⁹ ī domo fabrefacta & ornata nullā
unq̄ fabricā uidisses:domū illā putasse nō ab hoīe eē ędificataꝫ:
qꝫ qūo edificatur ignorares? Idem profecto de domo quęreres

quod núc de mundo reqris: qbus manib⁹ qb⁹ ferramētis homo
tāta cēt opa molit⁹: maxíe si saxa ígentia: ímēsa cemēta: uastas co
lūnas opus totū sblime & excelsū uideres. Nōne hęc tibi huma
naꝝ uiriū modū uiderēt excedere: qꝛ illa nō tā uiribus q̄ rōe atq;
artificio facta eē nescires! qꝛ si hō q̄ nihil pfectū est tn̄ plus efficit
rōe q̄ uires ei⁹ exiguę patiāt: qd ē cur ícredibile tibi eē uideat: cuꝫ
mundus dicit fact⁹ a deo: in quo qꝛ pfect⁹ est nec sapiētia potest
habere terminum: nec fortitudo mensuram! Opera ipsius uiden
tur oculis quomodo aūt illa fecerit nec mēte qdem uidētur: qꝛ ut
Hermes ait mortale immortali temporale perpetuo: corruptile
incorrupto propinquare non pōt: idest ppius accedere & intelli
gentia subsequi. Et ideo terrēnum adhuc animal reꝝ cęlestium p
fectionē nō capit: quia corpore quasi custodia septuꝫ tenet: quo
minus soluto ac libero sensu cernat oīa. Sciat igit q̄ inepte faciat
qui res inenarrabiles quęrit: hoc est enī modum conditionis suę
trāsgredi: nec intelligere quousq; homini liceat accedere. Deniq;
cū aperiret homini ueritatē deus ea sola scire nos uoluit: quę int
fuit hominē scire ad uitā consequendam. Quę uero ad curiosaꝫ
& pfanā cupiditatem pertinebāt reticuit ut arcana essent. Quid
ergo quęris quę nec potes scire! Nec si scias beatior fias. Perfecta
est in homine sapiētia: si & deū eē unū: & ab ipo eē facta uniuer
sa cognoscat.

Capitulū .x. Quod deus quatuor elementa distinxit & qua
tuor qualitates: & quatuor tempora: & qꝛ ex calore & humore
sit uita: & quare homines igne: cętera animalia aqua magis utant

NVnc quoniam refutauimus eos qui de mundo & factore
eius deo aliter sentiūt q̄ ueritas habet: ad diuinam mundi
fabricā reuertamur: de qua in arcanis sanctę religionis litteris tra
ditur. Fecit igitur deus pmū oīum cęlum: & in sblime suspēdit.
quod esset sedes ipsius dei conditoris. Deinde terrā fundauit ac
cęlo subdidit: quā homo cum cęteris animaliū generibus incole
ret. Eā uoluit humore circūflui & cōtineri: suū q; uero hītaculuꝫ
distīxit claris luminib⁹: & ipleuit sole. s. lunęq; orbe fulgenti, &
astroꝝ micātiū splēdētib⁹ signis adornauit: tenebras aūt qꝛ ē his
cōtrarium cōstituit in terra. Nihil enim per se continet luminis
nisi accipiat a cęlo: in quo posuit lucem perennem: & superos et

uitam perpetuã. Et cõtra in terra, tenebras & inferos & mortem. Tanto enĩ hęc ab illis ſupiorib⁹ diſtãt: quantũ mala, bonis & ui cia uirtutib⁹. Ipſi⁹ quoq; terrę binas partes contrarias inter ſe di uerſaſq; cõſtituit. ſ. orientẽ occidẽtemq;: ex qbus oriẽs deo accẽſe tur: q ipſe luminis fons & illuſtrator eſt rerũ: & qd' oriri nos facit ad uitã ſempiternã. Occidẽs aũt cõturbatę illi prauęq; menti aſcribit: qd' lumẽ abſcõdat: qd' tenebras ſemp inducat. Et quod homines faciat occidere atq; interire peccatis. Nã ſicut lux oriẽtis eſt: in luce aũt uitę ratio uerſat: ſic occidẽtis tenebrę ſunt. In tene bris autem mors & interitus continetur. Deinde alteras partes eadem ratione dimenſus eſt meridiem ac ſeptentrionem: quę par tes, illis duabus ſocietate iunguntur. Ea enim quę eſt ſolis calore flagrantior: proxima eſt & cohęret orienti. At illa quę frigori bus & perpetuo gelu torpet: eiuſdem eſt cuius extremus occa ſus. Nam ſicut contrarię ſunt lumini tenebrę: ita frigus calori: ut igitur calor lumini eſt proximus: ſic meridies orienti, ut frig⁹ tenebris: ita plaga eſt ſeptentrionis occaſui. Quibus ſingulis par tibus ſuum tempus attribuit: Ver ſcilicet orienti: Aeſtatem me ridionali plage: Occidentis autumnus eſt: Septentrionis hiber nus. In his quoq; duabus partibus meridionali & ſeptentriona li figura uitę & mortis continetur: quia uita in calore eſt: mors ĩ frigore. Sicut autem calor ex igne eſt: ita frigus ex aqua. Secũdũ harum partiũ dimẽſionẽ, diem quoq; facit ac noctem: quę ſpatia et orbes temporum, perpetuos ac uolubiles, quos uocam⁹ annos, alter na, per uices ſucceſſione cõficiant. Dies quem primus oriẽs ſbmini ſtrat: dei ſit neceſſe eſt: ut omnia quęcũq; meliora ſunt. Nox aũt quam occidens extremus inducit: ei⁹ ſcilicet quẽ dei eſſe ęmulum diximus. Quę duo etiã in hoc prę̨ſcius futurorum, deus fecit: ut ex his & uerę religionis: & falſarum ſuperſtitionum imago quedam oſtenderet. Nam ſicut ſol qui oritur in diem licet ſit unus: unde ſolem eſſe appellatũ Cicero uult uideri: q obſcuratis ſideribus ſolus appareat: tamen q uerum ac perfectę plenitudinis lumẽ eſt: et calore potiſſimo: & fulgore clariſſimo illuſtrat omnia: ita ĩ deo licet ſit unus: & maieſtas & uirtus & claritudo perfecta ẽ. Nox autem q̃ prauo illi Antitheo dicimus attributam eius ipſius mul tas & uarias religiones per ſimilitudinem demonſtrat. Quãuis enĩ ſtellę innumerabiles micare ac radiare uideant: tamẽ quia nõ

ſunt plena ac ſolida lumina nec caloris pferũt quicq̃:nec tenebras multitudine ſua uincunt. Duo igiť illa pncipalia inueniunť:q̃ di uerſam & cõtrariã ſibi habẽt ptãtem:calor & humor: quę mira biliť deus ad ſuſtẽtãda & gignẽda oĩa excogitauit. Nã cũ uirt⁹ dei ſit in calore & igni:niſi ardorẽ uimq; ei⁹ admixta humoris ac frigoris mã tempaſſet:nec naſci quicq̃:nec cohęrere potuiſſet qn ſtatĩ cõflagratiõe ĩteriret:quicqd eẽ coepiſſet. Vñ pbi quidã & poetę, diſcordi cõcordia, mundũ cõſtare dixerũt:ſed rõnem penitus non uiderũt. Heraclius ex igne nata eſſe oĩa dixit. Tales Mileſius ex aqua. Vterq; uidit aliquid:ſed errauit tamẽ uterq; : quod alterutrum ſi ſolum fuiſſet:neq; aqua naſci ex igne potuiſ ſet:neq; rurſus ignis ex aqua:ſed eſt uerius ſimul ex utroq; pmi xto cuncta generari. Ignisquidem permiſceri cum aqua non po teſt:quia ſunt utraq; inimica:& ſi cõminus uenerint:alterutrum quod ſuperauerit conficiat alterum neceſſe eſt:ſed eorum ſubſtã tię permiſceri poſſunt. Subſtantia ignis, calor eſt: aquę humor. Recte igitur Ouidius. Quippe ubi temperię; ſũpſere humorq; calorque, concipiunt:& ab his oriuntur cuncta duobus. Cumq; ſit ignis aquę pugnax uapor humidus oĩs:Res creat & diſcors cõcordia foetibus apta eſt. Alterum enim quaſi maſculinum ele mentum eſt:alterũ quaſi foemininum: alterum actiuũ : alterum patibile. Ideoq; a ueteribus ĩſtitutum eſt:ut ſacramento ignis et aquę, nuptiarum foedera ſanciantur:quod foetus animantium calore & humore corporentur:atq; animentur ad uitam. Cum enim conſtet omne animal ex anima & corpore:materia corpo ris in humore eſt:animę calore. Quod ex auium foetibus datur ſcire: quos craſſi humoris plenos niſi opifex calor fouerit : nec humor poteſt corporari :nec corpus animari. Exulibus quoq; ignis & aqua interdici ſolebat. Adhuc enĩ uidebatur nefas: q̃uis malos tamen homines ſupplicio capitis afficere. Interdicto igiť uſu earum rez:quibus uita cõſtat hominum:perinde habebatur ac ſi eſſet qui eam ſententiam excęperat morte mulctatus. Adeo iſta duo elemẽta prima ſunt habita:ut nec ortum hominis:nec ſi ne his uitam crediderĩt poſſe conſtare. Horũ alterũ nobis com mune eſt cũ cęteris animantibus:alteruz ſoli homini datũ. Nos enĩ quoniã cęleſte atq; ĩmortale animal ſum⁹:igne utimur: q no bis ĩ argumẽtũ ĩmortalitatis dat⁹ eſt:qm̃ ignis e cęlo ẽ: cuius nã

ꝙ mobilis est: & sursum nititur: uitę continet rationem. Cętera uero aīalia qm̄ tota sunt mortalia: tantūmodo aqua utuntur: qđ est elementū corporale atq̧ terrenū: cuius nā ꝙ mobilis ē: ac deorsū uergēs: figurā mortis oñdit: iō pecudes neq̧ ī cęlū suspiciunt: neq̧ religiones sentiūt: qm̄ ab his usus ignis alienus est. Vñ aūt uel qūo deus hęc duo ꝑncipalia: ignem & aquā uel accēderit uel eliquauerit: solus scire potest qui fecit.

Capitulū. xi. Quod creato mundo facta animalia ꝑpter homines sunt: & tandem homo ipse. Et qđ sit ꝙ poetę finxerunt Deucalionem homines reparasse: Et ꝙ Aristoteles fallum putauit mundum esse ęternum. Et quę sunt tres partes.

Consūmato igitur mundo: animalia uariī generis dissimilibus formis: & magna & minora uti fierent imparauit. Et facta sunt bina: idest diuersi sexus singula: ex quorum foetibus & aer: & terra: & maria completa sunt. Deditq̧ his omnibus generatim deus alimenta de terra: ut usui esse hominibus possent. Alia nimirum ad cibos: alia uero ad uestimentum. Quę aūt magnaꝝ sunt uiriū: ut in excolēda terra iuuarent: unde dicta sunt iumenta: ita rebus omnibus mirabili descriptiōe cōpositis: regnuꝫ sibi ęternum parare constituit: & innumerabiles animas ꝑcreare quibꝰ īmortalitatem daret. Tum fecit ipē sibi simulachrum sensibile atq̧ ītelligens: idest ad imaginis suę formam: qua nihil potest esse perfectius: hominē figurauit ex limo terrę: unde homo nuncupatus est: ꝙ sit factus ex humo. Deniq̧ Plato humanā formaꝫ theoidē esse ait. Et Sibylla quę dicit. εικωμ εστ αθρώποσ εμη λότον ορθον εχουσα. i. imago est homo mea rationem rectam habens. De hac hominis fictione poetę quoq̧ quāuis corrupte: tamen non aliter tradiderūt. Nāq̧ hominē de luto a Prometheo factum eē dixerunt. Res eos non fefellit: sed nomē artificis. Nullas enim litteras ueritatis attigerāt: sed quę ꝓphetarum uaticinio tradita, in sacrario dei continebant: ea de fabulis & obscura opinione collecta & deprauata, ut ueritas a uulgo solet uariis sermonibus dissipata corrumpi: nullo addente aliqđ aliud quod audierat, carminibus suis cōprehenderūt. Et hꝰ qđē inepte ꝙ tā mirabile: tamq̧ diuinū opificiū homini dederūt. Quid. n.

opus fuit hominem de luto fingi: cum posset eadem ratione ge
nerari qua ipse Promoetheus ex Iapetho natus ē? Qui si fuit hō
generare hominem potuit: facere non potuit. De diis aūt illum
non fuisse poena eius, in caucaso monte, declarat. Sed neq; patrē
ipsius Iapethum: patruumq; Thitana, quisq̃ deos nuncupauit: q
regni sublimitas penes Saturnum solum fuit: per quam diuinos
honores cum omnibus suis posteris consecutus est. Multis argu
mentis hoc figmentum poetarum coargui potest. Factū est dilu
uium: ad perdendam tollendamq; ex orbe terrę maliciam cōstāt
inter omnes. Idem enī & phī poetę scriptoresq; rerum antiqua
rum loquuntur: in eo maxīe cum pphetarū sermone consentiūt.
Si ergo cathaclismus a deo ideo factus est: ut malicia: q̄ p nimiā
multitudinē increuerat, perderet: quō fictor hominis Promoe
theus fuit: cuius filium Deucalionem iidem ipsi ob iustitiam so
lum esse dicunt seruatum? Quomodo unus gradus & una pro
genies orbem terrę tam celeriter potuit hominibus implere? Sed
uidelicet hoc quoq; sic corruperunt: ut illud superius: cum igno
rarent in quo tempore cathaclism⁹ sit factus in terra: & quis ob
iustitiam meruerit, genere hūano pereunte, saluari: & quomodo
aut cum quibus seruatus sit: quę omnia pphetice litterę docent.
Apparet ergo falsum esse quod de opificio Promoethei narrāt.
Veų q poetas dixeram non omnino mentiri solere: sed figuris
inuoluere & obscurare: q̄ dicāt, nō dico esse mētitos: sed pmum
omnium Promoetheum simulachrum hominis formasse depi
gi & molli luto, Ab eoq; natā eē primo artem, statuas & simula
chra fingendi. Siquidem Iouis temporibus fuit: quibus primū
templa cōstitui & noui deoų cultus esse coeperunt: sic ueritas fu
cata mendacio est: & illud quod a deo factū ferebat, homini qui
opus diuinum imitatus est coepit ascribi. Cęterū fictio ueri ac
uiui hominis e limo dei est: quod Hermes quoq; tradidit: q nō
tantum hominē ad imaginem dei factū eē dixit a deo: sed etiam
illud explanare tentauit: q̄ sbtili rōe, singula queq; in corpore ho
minis mēbra formauerit: cū eorum nihil sit qđ non tantundem
ad usus necessitatē: quantū ad pulchritudinē ualeat. Id uero etiā
stoici, cum de prouidentia dixerunt, facere conant: & secutōs eos
Cicero pluribus quidē locis: sed tamen materiam tam copiosaz
& uberem strictum contigit: quam ego nunc idcirco pretereo: q

nuper proprium de ea re librū ad Demetrianū auditorem meū
ſcripſi. Illud h̄ loco pterire nō poſſū: ꝙ errātes philoſophi qdā
aiunt hoīes cęteraqȝ aīalia ſine ullo artifice orta eſſe de terra. Vñ
illud uirgilianū ē. Terrea ꝓgenies duris caput extulit aruis. Et hi
maxīe fuerūt ī ea ſnīa: q eſſe ꝓuidētiā negāt. Nā ſtoici aīantium
fabricā diuinę ſolertię tribuūt: Ariſtoteles aūt labore ſe ac mole
ſtia liberauit dicens ſemꝑ fuiſſe mūdū. Itaqȝ & hūanū genus &
cętera quę in eo ſunt initium nō habere: ſed fuiſſe ſemꝑ: ac ſemꝑ
fore. Sed cum uideamus ſingula quęqȝ aīalia quę añ non fuerunt
incipere eſſe & eſſe deſinere: neceſſe eſt totum genus aliquando
eē coepiſſe: aliquādo deſiturꝫ eſſe ꝙ coepit. Omnia enim trib⁹
temporib⁹ contineri neceſſe eſt: pterito: pręſenti: futuro. Pręteri
ti eſt origo: pręſentis ſbſtātia: futuri diſſolutio. Quę omnia in
ſingulis hominibus apparent: & incipim⁹ enī cum naſcimur: &
ſumus cum uiuimus: & deſinimus cum interimus. Cloto colū
baiulat, Lachesis trahit: Atropos ocaet. Vñ etiā tres parcas eē uo
luerunt: unā quę uitā hominibus ordiať: alterā q̄ cōtexat: tertiā
quę rumpat ac finiat. In toto aūt genere hominum: ꝙ ſolum pręſens tempus apparet: ex eo tamen & pręteritum: ideſt origo col
ligiť: & futurꝫ ideſt diſſolutio. Nam quoniam ē: apparet aliqñ
coepiſſe: eſſe. n. nulla res ſine exordio poteſt: et ꝙ coepit apparet
quandoqȝ deſitura Nec enī poteſt id totū eē immortale: quod
ex mortalibus conſtat. Nā ſicut uniuerſi per ſingulos interimus,
fieri poteſt: ut aliquo caſu omnes ſimul: uel ſterilitate terrarū: q̄
accidere uel pticulatim ſolet: uľ peſtilentia ubiqȝ diffuſa: quę ſin
gulas urbes atqȝ regiones plerūqȝ populať: uel incendio in orbē
miſſo: quale iā fuiſſe ſb Phętonte diciť: uel diluuio aquarū: qua
le ſub Deucalione traditur: cum pręter unum hominem, genus
omne deletum eſt. Quod diluuium ſi caſu accidit: profecto po
tuit accidere: ut & unus ille qui ſuperfuit interiret. Si autem diui
nę prouidentię nutu: quod negari non poteſt: ad reparandos ho
mines reſeruatus eſt: apparet in dei poteſtate eſſe: uel uitā uel īte
ritū generis humani. Quod ſi uult poteſt accidere in totū: ꝙ p
partes occidit: apparet aliquando eſſe ortum: & fragilitas ut ini
tium: ſic declarat & terminum. Quę ſi uera ſunt: non potuit de
fendere Ariſtoteles: quo minus habuerit & mūdus ipſe ꝓncipiū.
Quod ſi Ariſtoteli Plato & Epicurus extorquēt: & Platoni &

Aristoteli qui semp̃ fore mundum putauerũt. licet sint eloquentes: ingratis tamen idem Epicurus eripiet: q̄ sequit̃ ut habeat & finẽ. Sʒ hec ĩ ultĩo libro plurib⁹: nũc ad hoĩs originẽ recurram⁹.

Capitulũ. xii. Quod nõ de terra uel sponte nata sunt animalia: sed dispositione diuina: cui⁹ fecisset de⁹ nos cõscios si scire expediret.

Aiunt certis cõuersionib⁹ celi: & astroꝝ motib⁹ maturitatẽ quãdã extitisse aĩaliũ serẽdoꝝ. Itaq̧ terrã nouã semẽ genitale retinẽtẽ: folliculos ex se quosdã ĩ uteroꝝ similitudinẽ ꝓtulisse. De qb⁹ Lucreti⁹. Crescebãt uteri terrã radicib⁹ apti. Eosq̧ cuʒ maturasset nã cogẽte ruptos: aĩalia tenera ꝓfudisse. Deinde terrã ipsam hũore quodã q̄ eẽt lacti similis exuberasse: eoq̧ alimento aĩantes eẽ nutritos. Qũo aũt uim frigoris aut caloris ferre aut uitare potuerũt: aut omnino nasci cum sol exureret: frigus abstringeret: Nõ erant inquint in principio mundi hyems nec estas: sed ꝑpetua tempies et uer equabile. Cur ergo nihil hoꝝ fieri etiã nũc uidemus? q̄ semel fieri necessarium fuit: ut animalia nascerẽtur. Postq̄ uero eẽ coeperũt: concessa his facultate generãdi: & terra parere desiit: & temporis conditio mutata est. O q̄ facile est mendacia redarguere. Primũ q̄ nihil põt esse in hoc mundo: qđ non sic permaneat ut coepit. Nec enim sol & luna & astra tunc non erant: aut cũ essent meatus nõ habebãt: aut nõ diuina moderatio, que cursus eoꝝ temperat & gubernat cũ ipsis simul coeperit. Deinde (q̄ si ita sit ut dicũt) ꝓuidẽtiam eẽ necesse ẽ: & in idipsum ĩcidũt quod maxime fugiũt. Nõdũ enĩ natis aĩalibus aliqs utiq̧ ꝓuidit ut nascerent̃: ne orbis terre desertus aut incultus horrẽt. Vt autẽ de terra sine officio parentum nasci possent: necesse est magna rõe esse ꝓuisum. Deinde ut humor ille concretus de terra in uarias imagines corpoꝝ fingeret̃. Itẽ ut e folliculis qb⁹ tegebãtur accepta uiuẽdi sentiẽdiq̧ rõe: tanq̃ ex aluo matrũ ꝓfunderentur: mira inexplicabilisq̧ ꝓuisio est. Sed putemus id quoq̧ casu accidisse: illa certe que sequũt̃ fortuita eẽ nõ possũt: ut terra cõtinuo lacte manaret: ut aeris temperies eẽt eq̄lis: q̄ si cõstat idcirco eẽt facta: ut aĩalia recẽter edita uł haberẽt alimẽtũ: uł nõ haberent ꝑiculũ: necesse ẽ ut aliqs diuina nescio q̄ rõe ꝓuiderit. Quis autẽ põt prouidere nisi deus? Videamus tamen an idipsum quod dictitant fieri potuerit: ut hoĩes nascerentur e terra. Si consideret

aliquis q̃diu & qbus educeť infans: itelliget, pfecto non potuisse terrigenas illos pueros sine ullo educatore nutriri. Fuit n. necesse q̃plurib⁹ mēsib⁹ iacere piectos: donec confirmatis neruis mouere se: locūq; mutare possēt: qđ uix itra uni⁹ āni spaciū fieri potest. Iā uideut̃ ne īfans eodē mō & eodē loco q̃ ē effusus iacē p m^ltos mēses ualuerit: an nō humore illo terrę q̃ alimēti grā ministrabat̃: & sui corporis purgamētis ī unū mixtis: obrut⁹ corruptusq; moreret̃. Itaq; nullo mō fieri pōt: qn ab aliquo fuerit educat⁹: nisi forte aīalia oīa nō teneta nata sūt: sed excreta, qđ ut dicerent, nūq̃ uenit illis ī mētē. Omnis ẽ illa ratio impossibilis & uana est: si tamen ratio dici potest: qua id agit̃ ut nulla sit rō. Qui enim dicit omnia sua sponte esse nata: nihilq; diuinę ꝓuidentię tribuit: hic profecto rationem non asserit sed euertit. Quod si neq; fieri quicq̃ sine ratione neq; nasci potest: apparet diuinā esse ꝓuidētiā: cui⁹ ē ꝓpriū quod dicit̃ ratio. Deus igit̃ rex omnium machinator, fecit hominē: qđ Cicero q̃uis expers cęlestiū lr̃arū uidit tn̄: q libro de legibus primo hoc idem tradidit, quod prophetę, cuius uerba subieci. Hoc aīal prouidum, sagax, multiplex; acutū, memor; plenū rationis & cōsilii: quē uocamus hominem, p̃clara quadam conditione generatum esse a summo deo solum. Est enim ex tot animantium generibus atq; naturis, particeps rōnis & cogitationis: cum cętera sint omnia expertia. Vides ne hominem quāuis longe a ueritatis noticia remotum: tn̄ quoniam imaginem sapientię tuebatur: intellexisse non nisi a deo hominē potuisse generari: sed tamen diuinis, opus est, testimoniis, ne minus humana sufficiant. Sibylla, hominem dei opus esse, testatur: ὅσ μόνοσ ἐστὶ θεόσ κτιστήσ ἀκράτητοσ ὑπάρχων, αὐτόσ δὲ ἐστήριξε τύπον μορφήσ μερόπων τε, αὐτόσ ἔμιξε φύσιν πάντων γενέτη βιοτοῖο. i. qui solus est deus creator liber, ipse autem statuit figuram formę homini. Ipse miscuit naturam omnium in generatione uitę. Eadem tamen sanctę lr̃ę cōtinēt. Deus ergo ueri patris officio funct⁹ ē: ipe corpus effinxit: ipse aīam q̃ spiramus infudit: illius ē totū quicqd sumus. Qūo id effecerit, si nos oporteret scire, docuisset: sicut docuit cętera q̃ cogitationē nobis & pristini erroris & ueri luminis attulerunt.

¶ Ca. xiii. Quare duo sexus mūdi minoris idest hōis: & qd sit mors ei⁹ p̃ma: qd secūda: & de p̃mox parētū culpa & poena.

(C)Vm ergo marem ad similitudinē suā primū finxisset:tuꝫ
etiā foeminā cōfigurauit ad ipsius hominis effigiē: ut duo
iter se pmixti sexus: ppagare sobolē possent: & omnē terrā mul
titudine opplere. In ipsi⁹ aūt hōis fictiōe illarū duaꝝ materiaꝝ:
quas īter se diximus eē cōtrarias: ignis & aquæ cōclusit pfecitqꝫ rō
nem. Ficto enī corpore spirauit ei animā de uitali fonte spirit⁹
sui, qui est perennis: ut ipsius mūdi ex cōtrarijs cōstātis elemētis, si
militudinē gereret. Constat enī ex anima & corpore: idest quasi
ex cęlo & terra: quādo qdē anima qua uiuimus, uelut e cęlo orit
a deo, corpus è terra: cui⁹ e limo diximus esse formatum. Empe
docles quē nescias utrum ne inter poetas an īter philosophos nu
meres: qꝫ de rerum natura uersib⁹ scripsit: ut apud romanos Lu
cretius & Varro, quatuor elemēta cōstituit: idest ignē: aerē: aquā
et terrā: fortasse Trismegystum secutus, q nostra corpora ex his
quatuor elementis constituta esse dixit a deo. Habere nāqꝫ in se
aliquid ignis: aliquid aeris: aliquid aquę: aliquid terrę: & neque
ignem esse: neqꝫ aerem: neqꝫ aquam: neqꝫ terram: quę quidem fal
sa non sunt. Nā terrę ratio in carne est: humoris in sanguie: aeris
in spiritu: ignis in calore uitali: sed neqꝫ sanguis a corpore secer-
ni pōt: sicut humor a terra: neqꝫ calor uitalis a spiritu: sicut ignis
ab aere: adeo rerum omnium duo sola reperiunt elementa: quo
rum omnis ratio in nostri corporis fictiōe cōclusa est. Ex rebus
igit diuersis ac repugnantibus homo factus est sicut ipse mūd⁹
ex luce ac tenebris: ex uita & morte: quę duo inter se pugnare in
homine pręcepit: ut si anima supauerit: quę ex deo orit sit īmor
talis: & in ppetua luce uersetur. Si aūt corpus uicerit aīam ditio
niqꝫ subięcerit: sit in tenebris sempiternis & in morte: cuius non
ea uis est ut iniustas aīas extinguat oīo: sed ut puniat in ęternum.
Eā poenā, secundā mortē noīamus: q est & ipsa ppetua: sicut &
īmortalitas. Primā sic diffinim⁹. Mors est naturę aīantiū disso
lutio: uel ita. Mors ē corporis aīeqꝫ seductio. Secundā uero sic.
Mors est ęterni doloris ppessio: uel ita. Mors ē aīaruꝫ p meritis
ad ęterna supplicia dānatio. Hęc mutas pecudes nō attingit: qrū
aīę nō ex deo cōstātes: sed ex cōmuni aere morte soluunt. In hac
igit societate cęli atqꝫ terrę: quoꝝ effigies ī hōie expssa ē: supiorē
ptē tenent ea q sūt dei: aīa. s. quę dominium corporis habet: infe
riorem autem ea quę sunt diaboli. Corpus utiqꝫ quod qꝛ terrenū

est:animę debet esse sbiectum:sicut terra cęlo. Est eni terra quasi uasculū quo tanq̄ domicilio temporali hic spirit⁹ cęlestis utat̄. Vtriusq; officia sūt:ut hoc qđ ē ex cęlo,& deo,iperet:illud uero qđ ex terra ē:diabolo seruiat. Qđ qdē nō fugit hōie;: neq; Salustiū q ait. Sed oīs nr̄a uis ī aīo et corpore sita ē:animi īperio:corporis seruitio magis utimur:recte si ita uixisset ut locutus ē. Seruiūt.n. foedissimis uoluptatib⁹: suāq; ipe sentētiā,uitę prauitate, dissoluit. Qđ si aīa ignis ē(ut ostēdimus)ī cęlū debet eniti,sicut ignis,ne extīguat̄: hoc ē ad īmortalitatē q̄ in cęlo ē. Et sicut ardē ac uiuere nō pōt ignis:nisi aliqua pingui mā̄ teneat̄,ī qua habtat alimentū: sic animę materia;& cibus est sola iusticia: q̄ tenet̄ ad uitā. Post hęc deus hoīem,qua exposui rōe,generatū,posuit ī padiso.i.in horto fęcūdissimo & amoenissimo:quē ī ptib⁹ orientis omni genere ligni árbo⁊;q; cōseruit:ut ex ea⁊ uariis fructibus aleretur:expersq; omniū labo⁊ deo patri sūma deuotione seruiret. Tum dedit ei certa mādata q̄ si obseruasset,immortalis maneret:si transcendisset,morte afficeret̄. Id aūt pręceptum fuit,ut ex arbore una,quę fuit in medio padisi non gustaret:ī qua posuerat intelligentia; boni & mali. Tū criminator ille inuidens operibus dei:oēs fallacias & calliditates suas ad decipiēdū hominē ītendit,ut ei adimeret īmortalitatē:et p̄mo mulierē dolo illexit: ut uētitū cibū sumeret:& p eā ipi quoq; homini psuasit:ut trāscēderet dei legē. Percępta igit̄ sciētia boni & mali,pudere eū nuditatis suę coepit,abscōditq; se a facie dei,quod antea non solebat. Tū deus,sentētia in peccatores lata,eiecit hominē de paradiso:ut uictū sibi labore cōquireret:ipsūq; paradisū igni circūuallauit: ne hō posset accedere: donec summum iudiciū faciat in terra: & iustos uiros cultores suos in eūdē locū reuocet,morte sublata:sicut sacrę lr̄ę docēt & Sibylla erithręa cū dicit. οἱ δὲ θὸν τιμῶντεσ ἀλιθινὸν,ἀέηχὸν τε ζωήν,κληρονομοῦσι τὸν,αἰῶνοσ χρόνον. αὐτοὶ οἰκοῦντεσ παράδεισον ἐριθηλέα κήπον Qui autem deum honorant uerum:sapientiam utiq; uitam hereditario iure possident sęculi tempus,ipsi habitantes ad paradisum similiter florentissimum hortum. Verū quoniā hęc extranea sūt,tota in ex̄nea operis hui⁹ parte tractabimus. Nūc ea quę p̄ma sūt explicemus. Mors itaq; secuta est hoīe; secūdū dei snīa; qđ etiā Sibylla ī carmīe suo doc; dicēs. ἄνθρωπον πεπλᾶσθαι

θεοῦ παλάμαισ, ὃν καὶ πλάνησεν ὄφισ δολίωσ ἐπὶ μοῖ
ραν ἀνελθεῖν τοῦ θανάτου, γνῶσιν τε λαβεῖν ἀγαθοῦ τε κα
κοῦ τε. i. hoīem factū dei manibꝰ quē & ſeduxit ſerpēs doloſe
ad fatū aſcēdere mortis: notionēq; boni & mali, hoīem plaſma
tam, dei ipiꝰ palmis: quē dolis fefellit ſerpēs: ut uim mortis īcur
reret: & ſcietiā accipē boni & mali. Sic fcā hōis uitā ē: & p oēm
ſcietiā publicatū: cū Varro nō ignoraret argumētari nixus eſt:
cur putarēt antiq mille ānos uictitaſſe. Ait eni apud ęgyptios ꝓ
annis mēſes haberi: ut nō ſolis p duodecī ſigna circuitꝰ faciat an
num: ſed lunāꝗ orbē illū ſigniferū. xxx. dierum ſpatio luſtrat:
quod argumentum perſpicue falſum eſt. Nemo enim tunc mille
ſimum annum tranſgreſſus eſt. Nunc uero qui ad centeſimū per
ueniunt: quod fit ſępiſſime: mille certe ac ducentis menſibus ui
uunt. Et auctores idonei tradūt ad cētū. xx. annos peruenīri ſolē.
Sed ꝙ ignorabat Varro cur aut quādo uita hōis eſſet diminuta
ipſe diminuit, cū ſciret mille &. cccc. mēſibꝰ poſſe uiuē hominē.

Capitulū. xiiii. Quod nō Liber pater fuit inuentor uini: ſed
Noe poſt diluuium. Et quę fuerit origo gentium. Et qui primi
habuerint ſcientiam aſtrorum & ignorantiam dei.

Eus aūt poſtea cum uideret orbem terrę malitia & ſceleri
bus oppletum: ſtatuit humanū genus diluuio perdere: ſed
tamen ad multitudinem repandam delegit unū: quod corruptis
omnibus quod ſingulare iuſtitię ſuperat exemplum. Hic cū ſex
centoꝝ eēt annorum: fabricauit arcam ſicut pręceperat ei deus: in
qua ipſe cum cōiuge ac tribus filiis totidēq; nuribꝰ reſeruatus eſt,
cum aqua uniuerſos montes altiſſimos operuiſſet. Deinde orbe
ſiccato execratus in iuſtitiā ꝑoris ſęculi deus ne rurſus lōgitudo
uitę, cā eēt excogitandoꝝ maloꝝ: paulatī p ſingulas progenies di
minuit hominis etatē: atq; in centū et. xx. annis metā collocauit:
quam tranſgredi non liceret. Ille uero cū egreſſus eēt ex archa: ut
ſanctę litterę docēt: terrā ſtudioſe coluit: atq; uineā ſua manu ſe
uit. Vnde arguūtur q auctorē uini Libeꝝ putant. Ille enim non
modo Liberum: ſed etiā Saturnū atq; Vranū mltis āñceſſit ęta
tibus. Qua ex uinea cum ꝑmū fructum coepiſſet: lętus factus bi
bit uſq; ad ebrietatem: iacuitq; nudus: quod cum uidiſſet unus
ex filiis cui nomē fuit Cham: nō texit pr̄is nuditatē: ſed egreſſus

etiã fratribꝰ indicauit. At illi sumpto pallio intrauerunt auersis uultibus patrẽq; texerũt. Quę cũ facta recognouisse: pr̃: abdicauit atq; expulit filium. At ille profugus in eius terrę parte consedit: quę nunc arabia nominat̃. Eaq; terra de nomine suo chanaan dicta est: & posteri eius chananei. Hęc fuit ꝑma gens quę deum ignorauit: quoniã ꝑnceps eius & conditor cultũ dei a patre non accępit: maledictꝰ ab eo. Itaq; ignorantiã diuinitatis, minoribꝰ suis reliquit. Ab hac gente ꝓximi quiq; populi multitudine ĩcrescente fluxerunt. Ipsius autem patris posteri hebręi dicti: penes quos religio dei resedit. Sed & ab his postea multiplicato in immensum numero: cũ eos angustię locoꝝ suoꝝ capere nõ possẽt: tũ adolescẽtes uel missi a parentibus: uel sua sponte: cũ reꝝ penuria cogeret, ꝓfugi ad quęrendas sibi nouas sedes huc atq; illuc dispersi: omnes insulas et orbẽ totum repleuerũt: et a stirpę sanctę radicis auulsi: nouos sibi mores atq; instituta ꝓ arbitrio cõdiderunt. Sed omniũ ꝑmi q ęgyptũ occupauerãt, cęlestia suscipẽ atq; adorare coeperũt. Et ꝙ domiciliis non tegabantur propter aeris qualitatẽ: nec ullis in ea regione nubibus subtexit̃ cęlũ: cursus siderum & defectus notauerũt: dũ ea sępe uenerantes curiosius atq; liberius intuerentur. Postea deinde portentificas aĩaliũ figuras quas colerent cõmenti sunt ꝗbusdam ꝓdigiis ĩducti. Quorum mox auctores aperiemus: Cęteri aũt qui per terram dispersi fuerunt admirãtes elementa mundi, cęlum; solẽ; terram; mare; sine ullis imaginibꝰ ac templis uenerabant̃. Et his sacrificia in aperto celebrabãt: donec ꝓcessu tempoꝝ potẽtissimis regibꝰ templa & simulachra fecerũt. Eaq; uictimis & odoribꝰ colere ĩstituerunt: sic aberrãtes a notitia dei gẽtes eẽ coeperũt. Errant igit̃ q deoruꝫ cultus, ab exordio reꝝ fuisse cõtendũt: & ꝑorẽ eẽ gentilitatem ꝗ̃ dei religionem: quã putãt posterĩꝰ ĩuentã: ꝙ fontẽ atq; originem ueritatis ignorant. Nunc ad principium mundi reuertamur.

Capitulũ. xv. De inquinatione angelorũ: & duobus generibus dęmonum: qui se persuaserũt ut deos coli: quos etiam familiares philosophi habuerunt ut Socrates.

CVm ergo numerus hominũ coepisset ĩcresere: ꝓuidẽs deus ne fraudibꝰ suis diabolꝰ: cui ab ĩitio dederat terrę ꝑtatẽ

uel corrumperet uel disperderet hoīes:quod in exordio fecerat:
misit angelos ad tutelā cultūq; generis hūani:qbꝰ p̃cepit añ om
nia:ne terrę cōtagione maculati,sbstātię cęlestis amitterēt dignita-
tem.S.id eos facē ꝓhibuit:qd' sciebat eē facturos:ut ueniā iperare
nō possent.Itaq; illos cū hōībꝰ cōmorātes:dominator ille terrę
fallacissimꝰ,cōsuetudine ipā paulatī ad uicia pellexit:& mulierū
cōgressibꝰ inquinauit. Tū ī cęlū ob peccata (qbꝰ se īmerserāt)non
recępti,ceciderūt ī terrā :sic eos diabolus ex angelis dei,suos fecit
satellites ac ministros. Qui aūt sūt ex his ꝓcreati: q̄ neq; angeli
neq; hoīes fuerūt:sed mediam quandā naturā gerentes:non sunt
ad inferos recępti:sicut in cęlum parentes eorum:ita duo genera
dęmonum facta sunt, Vnum cęleste:alterum terręnum.Hi sunt
immundi spiritus,maloꝝ quę gerunt,auctores:quoꝝ idem dia
bolus est p̃nceps. Vñ Trismegystus illū dęmonarchen uocat.
Dęmonas aūt grāmatici dictos aiunt:quasi δαήμονας.idest
peritos ac rerū scios.Hos aūt putant deos eē:sciunt illi quidem
futura multa:sed nō omnia:quippe qbꝰ penitus cōsiliū dei scire
nō liceat.Et ideo solent respōsa ī ābiguos exitꝰ temperare. Eos
poetę & sciūt eē demonas,& loquūtur.Hesiodus ita tradit.τοὶ
μὲν δαίμονες εἰσὶ Διὸς μεγάλου,διὰ βουλὰς ἐσθλοὶ
ἐπιχθόνιοι φύλακες θνητῶν ἀνθρώπων.i. hi quidē dęmo
nes sūt Iouis magni:ꝓpter uoluptatem boni terrestris custodes
mortaliū hominū.Quod iccirco dictū ē:quoniā custodes eos
hūano generi deꝰ miserat:sed ipi cū sint p̄ditores hominum:cu
stodes tñ se uocari uolūt:ut ipi colant:& deꝰ nō colat .Philoso
phi quoq; de his dixerūt.Nā Plato etiā naturas eoꝝ ī simposio
exprimere conatus est.Et Socrates esse circa se assiduū dęmona
loquebat:q puero sibi adhęsisset:cuius arbitrio & nutu sua uita
regeret.Magorum quoq; ars omnis,ac potentia horum aspirató
nibus constat:a quibus inuocati uisus hominū pręstigijs obcęcā
tibus fallunt:ut non uideant ea quę sunt:& uidere se putēt illa q̄
non sunt.Hi(ut dico) spiritꝰ cōtaminati ac p̄diti per omnē terrā
uagant:& solatium p̄ditionis suę,perdēdis hominibꝰ opantur.
Itaq; omnia,insidijs,fraudibꝰ,erroribꝰ complent.Adhęrent enī
singulis hominibus:& oēs ostiatī domos occupāt : ac sibi geni
orū nomē assumūt:sic enī latino sermone dęmonas interp̃tant.
Hos in suis penetralibus cōsecrant.His quotidie profundunt:et

demonarchen

icietes demonas uenerant̃:quasi terręstres deos: & q̃si depulso
res maloꝝ:q̃ ipi faciūt & irrogāt. Qui quoniā sūt spirit⁹ tenues
& icōphēsibiles.īsinuāt se corporib⁹ hominū:& occulte ī uisce
rib⁹ operti ualitudinē uiciāt:morbos citāt:sōnijs aīos trēt: men
tes furorib⁹ quatiūt·ut hoīes his malis cogant ad eoꝝ auxilia de
currere

¶ Capitulum.xvi. Quod hi ꝓdesse putant̃ cū nocere desinūt:
nec possūt aliq̄d ī eos q in fide solidati sunt:sed sanctis sbięcti:
eis tanq̄ seruis obediunt.

QVarū omniū fallaciaꝝ ratio,ex ꝑtibus ueritatis obscura ē.
Prodesse eni eos putant;cum nocere desinunt:qui nihil ali
ud possunt q̄ nocere. Dicat fortasse aliquis colēdos esse ergo,ne
noceant:si quidem possunt nocere. Nocent illi quidem: sed his
a quibus timentur:quos manus dei potens & excelsa non ꝓtegit,
qui ꝓphani sunt a sacramento ueritatis. Iustos aūt.i.cultores dei
metuūt:cuius nomine adiurati de corporibus excedūt:quorum
uerbis tanq̄ flagris uerberati:nō modo dęmonas eē se confitent̃,
sed etiam nomina sua ędunt:illa quę in templis adorātur: quod
plerunq3 coram cultoribus suis faciunt: non utiq3 in obprobriū
religionis:sed honoris sui:quia nec deo per quē adiurantur: nec
iustis,quorum uoce torquentur,mentiri possunt. Itaq3 maximis
sępe ululatibus ęditis:uerberari se & ardere & iam iāq3 exire ꝓ
clamant. Tantū habet dei cognitio ac iustitia ptātis:cui ergo no
cere possunt:nisi his quos habēt ī sua ptāte? Deniq3 affirmat,eos
Hermes;q cognouerūt deū:nō tātū ab īcursionib⁹ dęmonū tu
tos eē:ueꝝ etiam ne fato quidem teneri. μία φυλακὴ εὐσέβεια
εὐσεβοῦς γὰρ ἀνθρώπου,οὔτε δαίμων κακὸς,οὔτε εἱμαρ
μένη κρατεῖ,θεὸς γὰρ ῥύεται τὸν εὐσεβῆ ἐκ παντὸς κα
κοῦ. τὸ γὰρ ἓν καὶ μόνον ἐν ἀνθρώποις ἐστὶν ἀγαθὸν εὐσέ
βεια.i.una inquit custodia pietas. Pium enim homini est nec dę
mon malus: nec fatum tenet: nam deus liberat pium ab omni
malo:q̄d piū unū & solū in omnib⁹ bonū est pietas. Quid sit
aūt pietas:alio loco his uerbis testatur dicens. ἡ γὰρ εὐσέβεια
γνῶσις ἐστὶ θεοῦ.i.pietas notio est dei. Asclepius autē audi
tor eius eandem sententiā lati⁹ explicauit:ī illo sermone ꝑfecto
quē scripsit ad regē. Vterq3 uero dęmonas eē affirmat īimicos
& uexatores hoīum: quos iō Trismegystus angelos malignos

appellat: adeo nõ ignorãt ex cęlestibus, deprauatos terrenos esse coepisse

Capitulũ. xvii. Quod hi astrologiam aruspicia et omnes artes reprobas inuenerunt & persuaserunt cultum idolorũ per miracula: & uarias fallaciarum tendiculas.

EOrum inuenta sunt astrologia: & aruspicia: & auguratio & ipsa quę dicuntur oracula & necyomantia: & ars magica & quicquid pręterea malorum exercent homines uel palã: uł occulte: quę omnia per se falsa sunt: ut Sibylla erithrea testatur. ἐπεὶ πλάνη πάντα τάδ' ἐστὶν ἅπερ ἄφρονες ἄνδρες ἐρευνῶσι κατ' ἦμαρ .i. quia error hęc omnia sunt quę stulti homines scrutãtur quotidie. Sed idẽ ipsi auctores presentia sua faciunt: ut uera esse credantur. Ita hominũ credulitatem, mentita diuinitate, deludunt: quod illis uerum aperire non expedit. Hi sunt qui imagines & simulachra fingere docuerunt: qui ut & hominũ mẽtes a cultu ueri dei auerterent: & fictos mortuoꝵ regũ uultus et ornatos exq̃sita pulchritudĩe statui cõsecrariq; fecerũt: & illoꝵ sibi nomina quasi ꝑsonas induerũt aliquas: sed eos magi & hi quos uere maleficos uulgus appellat: cũ artes suas execrabiles exercent: ueris suis nominibus cient illis cęlestibus: quę in litteris sanctis leguntur. Hi porro incesti ac uagi spiritus: ut turbent omnia & errores humanis pectoribus offundunt: serunt ac miscent falsa cum ueris. Ipsi enim, cęlestes multos finxerũt eẽ unũq; regẽ omniũ Iouẽ: eo q multi sunt spiritus angeloꝵ ĩ cęlo & unus parens ac dominus omniũ de⁹: sed ueritatẽ, mentitis nominib⁹, ĩuolutam: ex oculis abstulerũt. Nã deus (ut in principio docui) neq; nomine cum solus sit eget: neq; angeli cũ sint ĩmortales diui se deos aut patiũtur aut uolunt: quoꝵ unũ solũq; officiũ est seruire nutibus dei: nec omnino quicq̃ nisi iussu facere. Sic.n. mundũ regi a deo dicimus: ut a rectore prouintiam: cuius apparitores nemo socios esse in regenda prouintia dixerit: q̃uis illorũ ministerio res geraẗ. Et hi tñ possunt aliquid pręt iussa rectoris ꝑ ipsius ignorantiã: quę est cõditionis humanę. Ille aũt ꝑses mundi & rector uniuersi: qui scit omnia: cuius diuinis oculis nihil septũ est: solus habet reꝵ omniũ cũ filio suo ptãtẽ: nec est in angelis quicq̃: nisi parendi necessitas. Itaq; nullũ sibi honorẽ tribui uolunt: quorũ honor in deo est. Illi autem qui desierũt a dei

ministerio: ꝙ sunt ueritatis inimici & preuaricatores· dei nomē sibi & cultū deoꝝ uēdicare conāť: nō quo ullū bonorem desiderēt. Quis.n. bonor pditis ē? Nec ut deo noceāt cui noceri nō potest: sed ut hominibꝰ quos nitūť a cultu & noticia uerę maiestatis auertē: ne imortalitatē adipisci possint: quā ipi sua neqtia perdiderūt. Offundūt itaq̄ tenebras: et ueritatē caligine obducunt. ne dominū: ne patrē suū norīt: & ut illiciāt facile: in tēplis se occulūt: & sacrificijs oībꝰ ꝓsto adsūt. Edūtq̄ sępe ꝓdigia: qbꝰ obstupefacti homines fidē cōmodēt simulachris diuinitatis ac numinis. Inde est ꝙ ab augure lapis nouacula icisus est: & ꝙ Iuno ueiensis migrare se romā uelle rñdit: ꝙ fortuna muliebris piculum denūciauit: ꝙ Claudię manū nauis secuta ē: ꝙ i sacrilegos et Iuno nudata: et Locrensis Proserpina: & Ceres Milesia uindicauit: & Hercules de Appio: & Iupiter de Atinio: & Minerua de Cęsare. Hinc ꝙ serpēs urbē romā pestilētia liberauit Epidauro arcessitꝰ. Nam illuc dęmoniarches ipe i figura sua sine ulla dissimulatōe perductꝰ est: si qdē legati ad eā rē missi draconē secum mirę magnitudinis attulerūt. In oraculis aūt uel maxime fallūt quoꝝ prestigias ꝓphani a ueritate itelligere non possunt: ideoq̄ ab illis attribui putāt: & iperia: & uictorias: & opes: & euentus ꝓsperos reꝝ. Deniq̄ ipsoꝝ nutu sępe rēpublicā piculis iminentibus liberatam. Quę picula & responsis denunciauerūt: & sacrificijs placati auerterunt: sed omnia ista fallacię sunt. Nam cū dispositiones dei pręsentiant: quippe qui ministri eius fuerunt: iterponunt se in his rebus: ut quęcūq̄ a deo uel facta sunt uel fuerūt, ipsi potissimum facē aut fecisse uideāť. Et quotiēs alicui populo uel urbi secundum dei statutū boni quid impendet: illi se id facturos: uel ꝓdigijs: uel sōnijs: uľ oraculis pollicēť: si sibi templa: si honores: si sacrificia tribuantur. Quibus datis cum illud acciderit: quod necesse est: summā sibi pariunt ueneratōem. Hīc templa deuouētur: & nouę imagines cōsecrāť: mactāť greges hostiarū. Sed cū hęc facta sunt: nihilominꝰ tñ & uita & salus eoꝝ qui hęc fecerit imolanť. Quotiens aūt picula impendent: ob aliquā se ieptam & leuem causam ꝓfitētur iratos: sicut Iuno Varroni: ꝙ formosum puerum in templo Iouis ad exuuias tenendas collocarat: & ob hanc cām romanū nomen apud Cannas pene deletum est: quod si Iuno alterū Ganymeden uerebatur: cur iuuentꝰ

romana luit poenas? Vel si dii tantũmodo duces curãt: ceteram mltitudinẽ negligũt. Cur Varro solus euasit: q̄ h̄ fecit? Et Paul⁹ q nihil meruit occisus ẽ? Videlicet nil tũc romanis accidit fatis Iunonis iniq̄: cũ Hanibal duos exercit⁹ populi romani & astu et uirtute cõfecit. Nã Iuno audere nõ poterat, aut carthaginẽ defendere: ubi arma ei⁹ & currus fuit: aut romanis nocẽ: q̄ ꝓgeniẽ troiano a sanguine duci audierat tirias olĩ q̄ uerteret arces. Sed illorũ sũt isti lusus: q̄ s̄b noĩbus mortuoꝝ, delitescẽtes, uiuẽtib⁹ plagas tẽdũt. Itaq̃ siue illud piculũ qđ ĩminet uitari põt, uideri uolũt id placati auertisse: siue nõ põt, id agũt ut ꝓpt illoꝝ cõtẽptũ accidisse uideatur. Itaq̃ sibi apud homines, q eos nesciunt, auctoritatẽ ac timorẽ pariũt. Hac uersutia & his artibus, notitiam ueri ac singularis dei, apud oẽs gẽtes ĩueterauerũt. Suis enĩ uiciis pditi seuiũt & grassanẽ ut pdãt. Iccirco etiã hũanas hostias excogitauerũt: ipi hostes hũani generis: ut q̄mltas deuorarẽt animas.

Capitulum. xviii. Cur deus humano generi sic patiatur illudi. Et q̄ tribus de causis uana est eorum religio.

Dicet aliquis, cur ergo deus hęc fieri patitur: nec tã malis succurrit erroribus: ut mala cum bonis pugnent: ut uicia sint aduersa uirtutib⁹: ut habeat alios quos puniat: alios quos honoret? Vltimis enim temporibus statuit de uiuis ac mortuis iudicare: de quo iudicio mihi erit in ultimo libro disputatõ. Differt ergo donec ueniat temporum finis: quo effundat iram suam in potestate ac uirtute cęlesti: sicut uatum prędicta priorum, terribili monitu horrificant. Nunc autem patitur homines errare: & aduersum se quoq̃ impios esse: ipse iustus & mitis & patiens. Nec enim fieri potest: ut non is in quo perfecta sit uirtus: sit etiã perfecta patientia. Vnde quidã putãt: ne irasci q̄dẽ deũ omnino, q̄ affectibus, qui sunt pturbationes animi, s̄biect⁹ nõ sit: q̄ fragile ẽ oẽ animal: qđ afficiẽ & cõmouetur. Quę persuasio ueritatẽ atq̃ religionem funditus tollit. Sed seponatur interim locus hic nobis de ira dei disserendi: q̄ & uberior est materia: & opere ꝓprio latius exequenda. Illos ergo nequissimos spirit⁹ q̄squis ueneratus fuerit & secutus: ne cęlo nec luce potiaẽ: quę sunt dei: sed in illis decidet q̄ in distributione reꝝ attribuca esse ipsi malorũ

principi,disputauimus:in tenebras.s.& inferos:& in suppliciū sempiternū.Docui religiones deoꝝ triplici rōe uanas esse. Vna ꝙ simulachra ipsa q̄ coluntˀ:effigies sint hominū mortuoꝝ.Est aūt puersū & incongruēs:ut simulachrū hōis a simulachro dei colatˀ.Colit enī qd' est deteri⁹ & ībecilli⁹:Tū inexpiabile facinus eē:desere uiuērem:ut defunctoꝝ monumētis seruias:q nec uitā nec lucē dare cuiq possunt qua ipi carent.Nec eē aliū quenq̄ deū preter unū:cui⁹ iudicio ac potestati omnis anima sbiecta sit. Altero ꝙ ipse imagines sacrę:quibus inanissimi homines seruiūt: omni sensu carent:quoniam terra sint. Quis autem nō ītelligat nefas esse:rectum animal curuari ut adoret terram?Quę idcirco pedibus nostris subiecta est:ut calcanda nobis nō adoranda sit: qui sumus ideo excitati:& ex ea statū sblimen preter cęteras animantes accępimus:ut non reuoluamur deorsum:nec hūc cęlestē uultum pijciamus ad terram:sed oculos eo dirigamus:quo illos naturę suę conditio direxit:nihilq aliud adoremus:nihil colamus:nisi solum artificis parentisq nostri unicum nomen:qui ppterea hominem rigidum figurauit:ut sciamus nos ad superna & cęlestia prouocari. Tertio ꝙ spiritus qui pręsunt ipsis religionibus:cōdēnati & abięcti:adeo per terram uolutentur: qui non tantum nihil pręstare cultoribus suis possunt:quoniam rerū potestas penes unum est:Veꝝ etiā mortiferis eos illecebris & erroribus perdant:quoniā hoc illis quotidianū est opus:tenebras hominib⁹ obducere:ne q̄rat ab his uerus deus. Non igit colēdi sūt ꝙ sententię dei sbiacent.Est enī piaculū maximum abdicere potestati eorum:quibus si iustitiā sequare potentior esse possis:& eos adiuratione diuini nominis expellere ac fugare. Quod si apparet religiones istas tot modis esse uanas:quibus docui:manifestum est eos q uel mortuis supplicāt:uel terrā uenerant:uel spiritib⁹ īpuris aīas suas mācipāt rōem hominū nō tenē: eosq īpietatis ac sceleris sui supplicia pēsuros:q rebelles aduersus parētē generis hūani deū,susceptis inexpiabilib⁹ sacris fas oē uiolauerūt.

Capitulū.xix. Quod in cultu simulachrorū nulla potest eē religio:nam a simulatione:idest a fallacia dicta sunt.

Vicūq igit sacramētum hominis tueri: rationēq naturę suę nitit optinere:ipse se ab humo suscitet & erecta mente

oculos suos tendat in cęlũ nõ sb pedibus quęrat deũ: nec a uesti
gĩis suis eruat qd adoret: qr qcqd hõi sb iacet: ĩfra hoĩe sit necesse
ẽ: sed qrat ĩ sblimi: qrat ĩ sũmo: qr nihil põt hõie mai⁹ eẽ: nisi qd
fuerit supra hoĩe: de⁹ aũt maior ẽ hõie supra ergo nõ ĩfra ẽ. Nec
in ima poti⁹: sed ĩ sũma regione qrend⁹ ẽ. Quare nõ ẽ dubium:
qn religio nulla sit: ubicũq; simulachrũ ẽ. Nã si religio ex diui
nis reb⁹ ẽ: diuini aũt nihil ẽ: nisi ĩ cęlestib⁹ reb⁹. Carẽt ğ religiõe
simulachra: qr nihil põt eẽ cęleste in aere qd fit ex terra. Qd qdẽ
de noĩe ipo apparere sapiẽti põt. Quicqd enĩ simulat: id falsum
sit necesse ẽ: nec põt unq̃ ueri nomẽ accipere: qd ueritatẽ fuco &
imitatõe mẽtitur. Si aũt oĩs imitatio nõ res potissimũ seria: sed
quasi ludus ac iocus est: non religio in simulachris: sed minus
religionis ẽ. Pręferendum est igitur uerum omnib⁹ falsis. Calcã
da terręna ut cęlestia consequamur. Ita enĩ res se habet: ut qsq;
animam suam cuius origo de cęlo est: ad ĩferna & ima pstraue
rit: eo cadet quo se ipse deięcerit. Ideoq; oportet rõnis ac stat⁹ sui
memorem: non nisi ad supna niti semp ac tendere. Quod qui fe
cerit hic plane sapiens: hic iustus: hic hõ: hic cęlo deoq; dignus
iudicabitur: quẽ suus parẽs nõ humilẽ: nec ad terrã more quadru
pedũ abięctũ: sed stãtẽ poti⁹ ac rectũ sicut eum fecit agnouerit.

Capi. xx. Breuis Epilogus quo docet gentibus superatis: si
bia philosophis grauius imminere certamen.

Eracta est igit̃ ni fallor: magna & difficilis suscępti operis
portio: & maiestate cęlesti suggerẽte nobis dicẽdi faculta
tem iueteratos depulimus errores. Nũc uero maior nobis ac dif
ficilior eum philosophis pposita luctatio ẽ: quorum sũma do
ctrina & eloquentia quasi moles aliqua mihi opponit̃. Nam ut
illic multitudine ac prope cõsensu omniũ gentiũ pmebamur: ita
hic auctoritate pręstãtiũ omni genere laudis uiroꝝ. Quis autẽ
nesciat plus esse momenti in paucioriib⁹ doctis: q̃ in plurib⁹ im
peritis? Sed non est desperandũ: istos quoq; de sententia deo ac
ueritate ducibus posse depelli. Nec tã pertinaces fore arbitror: ut
clarissimum solem sanis ac patẽtibus oculis uidere se negẽt: nõ
illud uerũ sit: quod ipsi solẽt profiteri studio ĩuestigãdę uerita
tis se teneri. Efficiã profecto: ut quęsitã ueritatẽ diu & aliqñ ĩuẽ
tam eẽ credãt: & hũanis ingeniis inueniri non potuisse fateãtur.

L. Coelii lactantii firmiani diuinaꝝ institutionū aduersus gētes libro .iii. de falsa sapientia ad Constantinum Imperatorem.

Cōmēdaẽ ī pimis ueritas: & omnium pferẽ eloquētię. Et quare nō sint eā assecuti philosophi apitur. Et quare stilo simplici sacra scribãẽ eloqa. Et ꝙ pħis tūc maxīe credēdū ē: cū suā ignorātiam profitentur. C. i.

Vellē mihi (quoniā ueritas in obscuro latere adhuc existimaẽ: uel errore atqꝫ īperitia uulgi uariis et ineptis supstitiōib⁹ seruiētis: ul' pħis prauitate ingenioꝝ turbātib⁹ eā poti⁹ ꝙ̄ illustrātibus) & si nō q̄lis in Marco Tullio fuit: ꝙ pcipua & admirabil' fuit: aliquā tñ pximā eloquētię cōtigē facultatē: ut quātū ueritas ui sua ppa ualeat: tātū īgenii quoqꝫ uirib⁹ nixa exercēt se aliqn̄: et discussis cōuictisqꝫ tā publicis: ꝙ̄ eoꝝ q sapiētes putãẽ erroribus hūano generi clarissimū lumē īferret. Qđ' qdē duab⁹ ex causis fieri uellē: uel qđ' magis possēt credē hoīes ornatę ueritati q etiā mēdacio credūt; capti orationis ornatu, lenocinioqꝫ uerboꝝ: uel certe ut ipsi philosophi suis armis potissimu; : qbus placere sibi & confidere solent, opprimereñ a nobis: sed quoniā deus hanc uoluit rei esse naturam: ut simplex & nuda ueritas eēt luculētior quia satis ornata per se est: Ideoqꝫ ornamentis extrinsecus additis fucata, corrumpiẽ: Mendaciū uero specie placet aliena: ꝙ p se corruptu; uanescit ac defluit: nisi aliunde ornatu quęsito circūlitum fuerit ac politum: ęquo animo fero ingenium mihi mediocre fuisse concessum. Verum ego non eloquentię sed ueritatis fiducia suscępi hoc opus, maius fortasse ꝙ̄ ut possit meis uiribus sustineri: quod tamen etiam si ego defecerim, deo cuius est hoc munus adiuuante: ueritas ipa complebit. Etenim cum sciam maximos quosqꝫ oratores a causidicis mediocribus sępe uictos: ꝙ tanta est potentia ueritatis: ut seipsam quanuis in rebus exiguis sua claritate defendat: Cur hanc ego in maxima causa ab ingeniosis quidem illis ac disertis uiris. sed tamen falsa dicentibus opp̄ssum iri putem? ac nō illa si minus oratione nostra: quę de tenui fonte admodum exilis emanat: lumine tamen suo clara & illustris appareat? Nec si philosophi doctrina litterarum mirabiles extiterint: ego illis etiam scientiam ueri, cognitionemque concesserim: quam nemo cogitando aut disputando assequi potest.

Neqꝫ enim nunc reprehendo eorꝫ studium:qui ueritatem scire uoluerūt:q͂ naturā hominis deꝰ ueri adipiscendi cupientissimā fecit:sed id arguo:id reuīco:q͂ honestā illoꝝ & optimaꝫ uolūtatem nō sit secutꝰ effectꝰ:q͂ neqꝫ qd eēt uerꝝ ipm̄ sciebāt:neqꝫ qūo aut ubi aut qua mēte q̄rendū:ita dū succurrē hūanis erroribꝰ cupiunt:ipi se ī plagas & errores maximos īduxerūt. Ad hᷓ igitur me opus coarguēdi pħiam:susceptę materię ordo ipe deduxit. Nā cū error omnis:aut ex religione falsa oriat̄:aut ex sapientia:in eo conuincendo necesse est utrunqꝫ subuertere. Cum enim sit nobis diuinis litteris traditum:cogitationes hominum philosophoꝝ stultas esse:idipm̄ re & argumētis docēdū est:ne qs honesto sapientię nomine inductus:aut inanis eloquentię splendore deceptus:humanis malit q̄ diuinis credere; quę quidem tradita sūt breuit̄ ac nude. Nec enī decebat alit̄,ut cum deꝰ ad hominem loqueret̄,argumētis assereret suas uoces:tanq̄ fides ei non haberetur:sed ut oportuit est locutus:quasi reꝝ omniū maximꝰ iudex cuius non est argumentari:sed pronunciare uerum. Ipse ut deꝰ: nos autem cum ad res singulas testimonia diuinę uocis habeamus.profecto monstrabimus: quanto certioribus argumentis possunt uera defendi:cum etiam falsa sic defendant̄:ut uera soleant uideri:quare non est quod philosophis tātū honoris habeamus:ut eorum eloquentiam pertimescamus. Loqui enī bene potuerunt ut homines eruditi:uere autem loqui nullo modo:quia ueritatem non didicerant ab eo qui eius potens esset. Nec sane magnum aliquid efficiemus:q͂ illos ignorantię redarguemus: quam ipsi sępissime confitentur:in eo solo quoniam eis non creditur:in quo solo credi debuit,conabor ostendere nunq̄ illos tā ueridicos fuisse:q̄ cum sententiam de sua ignoratiōe dixerunt.

Capitulum.ii. Quod ipso nomine philosophię conuīcitur: q̄ inanis fuerit gentiliter philosophantium occupatio.

NVnc quoniam duobus superioribꝰ libris religionū falsitas demōstrata ē:necnon origo ipa totiꝰ erroris exposita: huiꝰ libri munꝰ ē:philosophiā quoqꝫ ostēdere:q̄ inanis & falsa sit ut omni errore sblato:ueritas patefacta clarescat. Ordiamur itaqꝫ a communi philosophię nomine:ut ipso capite destructo

facilior nobis aditus pateat,ad extidendū omne corpus:si tamē
potest corpus uocari:cuius partes ac mēbra discordēt nec ulla cō
pāge inter se cohęreant:sed quasi disięcta & dissipata palpitare
potius q̄ uiuere uideātur. Philosophia est ut nomen indicat:
ipsiq; diffiniunt studium sapientię. Vnde igit̄ probem magis,
philosophiam non esse sapientiam.q̄ ex ipsius nominis signifi
catione:Qui enim sapientię studet:utiq; nondū sapit: sed ut sa
pere possit studet. In cęteris artibus studiū qd efficiat et quo ten
dat apparet:quas cum discendo aliquis assecutus est:iam nō stu
diosus artificū:sed artifex nominatur. At enim uerecūdię causa
studiosos se sapiētię:nō sapiētes uocauerūt. Immo uero Pytha
goras qui hoc primus nomen inuenit: cum pauloplus saperet q̄
illi priores:qui se sapientes putauerunt intellexit nullo humano
studio posse ad sapientiā peruenuri:& ideo non oportere incō
prehensę atq; imperfectę rei pfectum nomen imponi. Itaq; cum
ab eo quęreret:quēnam se profiteretur. Respondit philosophū
i.quęsitorem sapientię. Si ergo philosophia sapientiam quęrit
nec ipsa sapientia est:quia necesse est aliud ēst quod quęrit:aliud
quod quęritur:nec quęsitio sapientię recta est:quia nihil potest
inuenire. Ego uero ne studiosos quidem sapientię philosophos
esse concesserim:quia illo studio ad sapientiam non puenit̄. Nā
si facultas inueniendę ueritatis huic studio sbiaceret:et si esset id
studium tanq̄ iter ad sapientiam:aliq̄n esset inuenta. Cum uero
tot temporibus:tot ingeniis in eius inquisitione cōtritis,non sit
cōprehensa:apparet nullam esse ibi sapientiam. Non ergo sapiē
tię student:qui philosophant̄:sed ipsi studere se putant: q̄ illud
quod quęrunt:ubi aut quale sit nesciunt. Siue ergo sapientię stu
dent:siue non student:sapientes non sunt:quia nunq̄ reperiri po
test:quod aut non recte quęritur:aut omnino non quęritur.

¶ Capitulum.iii. Ex quibus rebus philosophia constet. Et qs
fuerit auctor academicę sectę:quę nihil recte diffinit,q̄ solā opi
nionem esse in philosophia gentilium,qui ideo plus audent: q̄a
errores eorum non arguit nisi deus.

Videamus tamen idipsū,possit ne hō studio reperiri aliqd an
nil:Duabus rebus uidetur philosophia cōstare,scientia: &

opinatiõe:nec ulla alia re. Sciẽtia uenire ab ĩgenio nõ põt:nec co
gitatione cõprehendi:qꝛ in seipso habere ꝓpriã sciẽtiã:nõ homi
nis sed dei est. Mortalis autem natura nõ capit scientiã:nisi q̃ ue
niat extrĩsecus. Idcirco enĩ oculos:& aures:& cęteros sensus pa
tefecit in corpore,diuina solertia:ut ꝑ eos adit⁹ sciẽtia ꝑueniret
ad mentem. Nã causas naturaliũ reꝝ disq̃rere:aut scire uelle: sol
utꝝ ne tantus quãtus uideatur:an multis partib⁹ maior sit q̃ oĩs
hęc terra. Item luna globosa sit:an cõcaua. Et stellę utrum ne co
hęreant cęlo : an per aerem libero cursu ferantur . Cęlum ipsum
qua magnitudine:qua materia constet:utrum quietum sit an mo
bile:an incredibili celeritate uoluatur . Quanta sit terrę crassitu
do:aut quibus fundamentis librata & suspensa sit. Hęc inquam
disputando & coniecturis uelle comprehendere : tale est profe
cto:quale si differere uelimus:qualem esse arbitramur cuiuspiã
remotissimę gentis urbem:quam nunquam uidimus : cuiusque
nihil aliud q̃ nomen audiuimus : si nobis in ea re scientiam uen
dicemus : quę non potest sciri:nonne insanire uideamur:qui af
firmare id audeamus:in quo reuinci possumus! Quãto magis q
naturalia quę sciri ab homine non possunt: si scire se putant : fu
riosi dementesq; sunt iudicandi! Recte ergo Socrates & eum se
cuti academici,scientiam sustulerunt:quę nõ disputantis: sed di
uinantis est. Superest ut opinatio in philosophia sola sit . Nam
unde abest scientia:id totum possidet opinatio. Id enim opinaẽ
quisq; quod nescit. Illi autem qui de rebus naturalib⁹ disputãt :
opinantur ita esse ut disputant. Nesciunt igitur ueritatem : quo
niam scientia certi est:opinatio incerti. Redeamus ad illud supe
rius exemplum. Age opinemur de statu & qualitate urbis illius:
quę nobis rebus omnibus pręter nomen ignota est. Verisimile
est in plano sitam lapideis moeniis:ędificijs sublimibus :uijs plu
ribus : magnificis ornatisq; delubris. Describamus si placet mo
res habitumq; ciuiũ. Sed cũ hęc dixerimus alius contraria dispu
tabit:& cum hic quoq; perorauerit:surget & tertius:& alij dein
ceps:& opinabunẽ multo disparia:q̃ nos sumus opinati. Quid
ẽ erit ex oĩbus ueri certius! Fortasse nihil. At oĩa sunt dicta:q̃ in
reꝝ natura cadunt:ut necesse sit aliquid eoꝝ esse uerum:at nescie
tur:quis uerum dixerit: potest fieri:ut omnes ex parte aliqua er
rauerint : ex parte attigerint ueritatem . Stulti ergo sumus si

hoc disputatione queramus. Potest enim superuenire aliquis: qui opiniones nostras derideat: nosq; pro insanis habeat: quelimus id qd' nescim⁹ q̃le sit opinari. Verũ nõ opus est: longe posita cõquirere. Vnde nemo fortasse ueniat: q nos redarguat. Age opinemur: qd nũc in foro geraẽ; qd in curia lõgu; est id quoq; dicam⁹: interposito uno pariete qd fiat: nemo potest id scire: nisi q audiuerit aut uiderit. Nullus enĩ audet id dicere: q̃ nõ statim uerbis sed re ipa presenti refutabiẽ. Atq hoc idem faciũt philosophi: q disputãt in celo quid agaẽ: sed eo se id impune facere arbitrãtur: quia null⁹ existit qui errores eorum coarguat. Quod si existimarent descensurum esse aliquẽ: qui eos delirare ac mentiri doceret: nunq̃ quicq̃ de his rebus quas scire non possent disputarẽt. Nec tamen ideo foelicior putanda est eorum imprudentia & audacia quia non redarguunẽ. Redarguit enĩ deus: cui soli ueritas nota est: licet conniuere uideatur: eamq; hominũ sapientiam pro summa stulticia computat.

Capi. IIII. Quõ Zeno & Socrates totã philosophiam sustulerũt de medio: & q̃si quodã ciuili bello suis cõfecta est armis.

Recte igitur Zeno ac stoici: opinationem repudiarunt. Opinari enim te scire quod nescias: non est sapientis: s; temerarij potius ac stulti. Ergo si neq; sciri quicq̃ potest (ut Socrates docuit) nec opinari oportet (ut Zeno) tota philosophia sublata est. Quidem q̃ non tantum ab his duobus euertitur: qui philosophie principes fuerunt: sed ab omnibus ut iam uideatur iam pridem suis armis esse confecta: in multas sectas philosophia diuisa est: & omnes uaria sentiunt: in qua ponimus ueritatẽ: in omnibus certe non potest: designemus quanlibet nempe in ceteris omnibus sapientia non erit. Transeamus ad singulas. Eodẽ modo quicquid uni dabimus. ceteris auferemus. Vnaqueq; enĩ secta, omnes alias euertit: ut se suaque confirmet. Nec ulli alteri sapere concedit: ne se desipere fateatur: sed sicut alias tollit: sic ipsa quoq; ab alijs tollitur omnibus. Nihilominus enim philosophi sunt: qui eam stulticie accusant. Quãcunq; laudaueris: ueramq; dixeris: a philosophis uituperatur ut falsa. Credemus ne igitur uni: se suãq; doctrinã laudãti: an multis unius alterius ignorãtiã

culpantibus?Rectius ergo sit necesse est:quod plurimi sentiunt: q̃ quod unus. Nemo enim potest de se recte iudicare:qđ nobi lis poeta testať. Ita enim cõparatam esse hominum naturã omni um:aliena ut melius uideãt & diiudicẽt q̃ sua. Cum igiť omnia incerta sint:aut omnibus credendũ sit:aut nemini. Si nemini:sa pientes ergo nõ sunt:quia singuli sapientes esse se putãt:si omni bus:ęque nõ sunt sapientes:quia singuli ab omnib⁹ esse neganť sapiẽtes. Pereũt igiť uniuersi hoc mõ:& tãq̃ spartiatę illi poeta rũ:sic se inuicẽ iugulãt:ut nemo ex omnibus restet: quod eo fit: quia gladiũ habent:scutum nõ habẽt. Si ergo singulę sectę mul tarum sectarũ iudicio,stulticię conuincuntur:omnes igitur uanę atq; inanes reperiuntur. Ita seipsam philosophia cõsumit & cõfi cit. Quod cũ intelligeret Archesilas academię cõditor reprehẽsi ones omniũ inter se collegit:cõfessionẽq; ignorantię claroꝝ phi losophorũ:armauitq; se aduersus omnes. Itaq; cõstituit nouam nõ philosophandi philosophiaꝫ. Eo igiť auctore: duo philoso phię genera esse coeperũt. Vnũ illud uetus quod scientiam sibi uendicat. Alterũ nouũ repugnãs:quod eam detrahit. In his duo bus generibus uideo dissidiũ:& quasi ciuile bellum!sapientiam quę distrahi nõ potest: in qua parte ponemus? Si natura rerũ sci ri potest:hęc tironũ caterua interibit:si non potest,ueteranı cõfi ciẽt:si pares fuerũt:nihilomin⁹ peribit dux omniũ philosophia, quia distracta est. Nihil eniꝫ potest sine interitu suo sibi esse cõ trarium. Si autẽ(ut docui)nulla potest esse in homine interna & propria scientia:ob fragilitatem conditionis humanę Archesilę man⁹ uincit:sed ne ipsa qdẽ stabit:q; nõ põt omnino nihil sciri.

## Capitulum. v. Contra academicos multa scire & natura reruꝫ & uitę necessitas cogit.

SVnt enim multa quę natura ipsa nos scire:& usus frequẽs & uitę necessitas cogit. Itaq; pereundum est nisi scias quę ad uitam sunt utilia;ut appetas:quę periculosa;ut fugias & uites. Preterea multa sunt quę usus inuenit. Nam solis ac lunę uarii cur sus:& meatus siderum:& ratio temporum deprehensa est:& na tura corporum a medicis,herbarũq; uires: & ab agricolis natura terrarum:necnon imbriũ futuroꝝ:ac tempestatum signa,collecta

sunt. Nulla denique ars est: quę nō scientia cōstet. Debuit ergo Archesilas si qd saperet distinguere: quę sciri possent: quęue nesciri. Sed si id fecisset ipse se in populū redegisset. Nā uulgus interdū plus sapit: qꝛ tantū quātū opus est sapit: a quo si quęras utruȝ sciat aliqd; an nihil: dicet se scire quę sciat: fatebit̃ se nescire quę nesciat. Recte ergo alioꝝ sustulit disciplinas: sed nō recte fundauit suā. Ignoratio enim rerū omniū nō potest esse sapiētia: cuiꝰ est scire propriū. Ita cū philosophos expugnauerit: ac docuerit nihil eos scire: ipse quoque nomen philosophi pdidit: qa doctrina eius est nihil scire. Nā q alios rep̄hendat quod nesciāt, ipse debet sciēs esse. Cū autē nihil sciat: quę puersitas: quęue insolentia est: ob idipsum se philosophū cōstituere propter qđ cęteros tollat? Possunt eniȝ sic respōdere: si nihil nos scire cōuincis: & ideo non esse sapientes: quia nihil sciamus: ergo ne tu qdem es sapiēs: quia te quoque cōfiteris nihil scire. Quid ergo promouit archesilas nisi qꝛ confectis omnibus philosophis: seipm̄ quoque eodem mucrone transfixit? Nusq̃ne igitur sapientia est?

Capitulū. vi. Quomodo sapientia in medio errantiuȝ fuerit. Et academici cōtra physicos: & physici cōtra academicos dimicauerint. Et quę sint assistataruȝ exempla questionum. Et qꝛ rationes cęlestium siue naturalium scire non possunt.

Immo uero īter philosophos fuit: sed nemo uidit. Alij putauerunt scire posse omnia: sapiētes utique non fuerunt. Alij nihil: ne hi quidem sapientes fuerunt. illi: quia plus homini dederūt: hi quia minus. utriusque in utrāque partem modus defuit. Vbi ergo sapientia est: ut neque te omnia scire putes quod dei est: neque omnia nescire quod est pecudis. Est enim aliquid mediuȝ quod sit hominis: idest scientia cum ignoratione coniuncta & temperata. Scientia in nobis ab anima est: quę oritur e cęlo: ignoratio a corpore quod est e terra. Vnde nobis & cuȝ deo: & cum animalibus est aliqua communitas. Ita quoniam ex his duobus cōstamus elementis: quorum alterum luce preditum est: alterum tenebris. Pars nobis data est scientię: pars ignorantię: per hunc quasi pontem transire sine cadendi periculo licȝ. Nam si illi omnes q in alteram partem inclinauerunt: aut dextro: aut sinistro uersus

ceciderũt. Vtraqꝫ aũt pars quo errauerit dicã. Academici contra physicos ex rebus obscuris argumentati sunt nullã esse scientiã: & exemplis paucarũ rerũ incõprehẽsibiliũ cõtẽti: amplexi sunt ignorantiã: tanq̃ scientiã totam sustulissent: quia in parte sustulerãt: physici contra ex his quę aperta sunt: argumentum trahebant sciri posse: cõtentiqꝫ ꝑspicuis retinebant sciẽtiã: tanq̃ totã defendissent: quia ex parte defenderãt. Ita neqꝫ hi clara: neqꝫ illi obscura uiderũt: sed utriqꝫ dum solã scientiã consertis manibus: uel retinẽt uel eripiũt: nõ uiderunt in medio constitutã fore: quę illos ad sapiẽtiã transmitteret. Verũ Archesilas ignorantię magister: cũ Zenoni obtractaret principi stoicorũ: ut totã philosophiam euerteret (auctore Socrate) suscepit hãc sententiam: ut affirmaret nihil sciri posse. Itaqꝫ coarguit ad existimatõem philosophorũ: q putassent ingeniis suis erutã esse atqꝫ inuentã ueritatẽ: uidelicet ꝙ mortalis fuerat illa sapiẽtia: paucisqꝫ ante temporibus instituta; ad summũ iam incrementũ ꝑuenerat: ut iam necessario cõsenesceret ac periret, repẽte exstitit academia tãq̃ senect⁹ philosophię quę illã cõficeret iam deflorescentẽ. Recte uidit Archesilas arrogãtes uel potius stultos esse: q putẽt sciẽtiam ueritatis cõiectura posse cõprehẽdi: sed tamen falsa dicentẽ redarguere nõ põt, nisi qui scierit ante quid sit uerum: ꝙ Archisilas ueritate non cognita facere conatus: introduxit genus philosophię assistatum: quod latine instabile siue inconstans possumus dicere. Vt enim nihil sciendum sit: aliquid sciri necesse est. Nam si omnino nihil scias idipsuꝫ nihil sciri posse, tolletur. Itaqꝫ qui uelut sentẽtię loco pronunciat: nihil sciri tanq̃ perceptũ ꝓfitetur & cognitum: ergo aliquid sciri potest. Huic simile est illud ꝙ in scholis ꝓponi solet in asystati generis exemplum somniasse quendam. ne somniis crederet. Si enim crediderit: tum sequitur ut non sit credenduꝫ si aũt non crediderit: tum sequitur ut credendum sit. Ita si nihil sciri potest: necesse est idipm̃ sciri: ꝙ nihil sciatur: si auteꝫ scitur, posse nihil sciri: falsum est ergo ꝙ dicitur nihil sciri posse. Sic inducitur dogma sibiipsi repugnãs: seqꝫ dissoluens. Sed homo uersutus cęteris philosophis: uoluit sciẽtiã eripere: ut eam domi absconderet. Nam sibi illã profecto non adimit: qui aliquid affirmat: ut cęteris adimat: sed nihil agit. Apparet enim, ac fureꝫ suum prodit. Quãto faceret sapientius ac uerius: si exceptõe facta

diceret causas: rationesq̧ dũtaxat reꝝ cęlestiũ seu naturalium q̄ sunt abditę nesciri posse: q̄ null⁹ doceat: nec quęri oportere q̄ inueniri quęrẽdo nõ possunt. Qua exceptõe interposita: & physicos admonuisset: ne quęrerẽt ea quę modum excederẽt cogitationis humanę: & seipsuꝫ calũnię inuidia liberasset: & nobis certe dedisset aliquid quod sequeremur. Nunc aũt quõm ab his sequẽdis nos retraxerit: ne uelim⁹ plus scire q̃ possum⁹: nõ minus a se quoq̧ ipso retraxit. Quis enĩ uelit laborare: ne qcq̃ sciat: aut eiusmodi suscipere doctrinã: ut etiã communẽ scientiã perdat? quę si doctrina est: sciẽtia est necesse, ut cõstet. Si nõ est: quis tam stultus: ut discẽdũ id putet: in quo aut nihil discit: aut omnino dediscit? Quare si neq̧ omnia sciri possunt q̄ physici putauerunt, neq̧ nil, q̄ academici: philosophia omnis extincta est.

Capitulum. vii. De morali philosophia: & quare sicut utilior: ita & cęteris philosophię ptibus sit facilior: quę fuerint omniũ philosophoꝝ fere sententię de summo bono.

TRanseamus nũc ad alterã philosophię partẽ quã ipsi moralẽ uocãt: in q̃ toti⁹ philosophię ratio cõtinet. Si qdẽ in illa physica sola oblectatio est: in hac etiã utilitas. Et quoniã in disponẽdo uitę statu: formãdisq̧ moribus piculo maiore peccat: maiorẽ diligẽtiã necesse est adhiberi: ut sciam⁹ quõ nos oporteat uiuere. Illic enĩ põt uenia cõcedi: q̄ siue aliqd dicũt: nihil psũt siue delirãt: nihil nocẽt. Hic uero null⁹ discidio: null⁹ errori est loc⁹. Omnes unũ sentire oportet: ipamq̧ philosophiã uno q̃si ore pręcipe: q̄ si qd fuerit erratũ: uita omnis euertit in illa priori parte: ut periculi minus ita plus difficultatis est: q̄ obscura rerũ ratio cogit diuersa & uaria sentire. Hic ut periculi pl⁹: ita min⁹ difficultatis: q̄ ipe usus reꝝ & quotidiana experimẽta possunt docere: qd sit uerius & meli⁹. Videam⁹ ergo utrũne cõsentiãt: aut qd nobis afferãt: quo rectius uita degat. Non necesse est omnia circuire. Vnũ eligam⁹ ac potissimũ: qd est summũ ac pncipale: in quo totius sapiẽtię cardo uersat. Epicurus summũ bonuꝫ in uoluptate animi esse censet. Aristippus in uoluptate corporis Chaliphon & Dynomachus cyrenaici; honestatẽ cuꝫ uoluptate iunxerũt. Diodorus in priuatõe doloris: summũ bonũ posuit

Hieronym⁹ i nō dolēdo. Peripathici aūt in bonis animi & cor
poris & fortunę. Erilli summū bonū est sciētia. Zenonis cū na
tura cōgruenter uiuere: quorundā stoicoꝝ uirtutē seq. Aristote
les in honestate ac uirtute summū bonū collocauit. Hęc sunt fe
re omniū sentētię. In tāta diuersitate quē seq̄mur? Cui credim⁹?
Par est omnib⁹ auctoritas. Si eligere possumus qd' est meli⁹: iaꝫ
nō est philosophia nobis necessaria: qꝛ sapientes iam sum⁹: q de
sapiētiū sentētijs iudicem⁹. Cū uero discēdi sapientię cā uenia
mus: qd possum⁹ iudicare q nōdum sapere coeperim⁹: maxime
cum presto assit academicus: q nos pallio retrahat ac uetet cuiq̄
credere: nec tamen afferat ipse quod sequamur.

Capi. viij. Quod uera sapiētia docet summū bonū hōis, nō
esse animi uel corpis uoluptatē: aut aliqd eoꝝ quę a philoso
phis sunt ꝓposita.

Quid ergo supest: nisi ut omissis litigatōib⁹ furiosis ac pti
nacib⁹: ueniam⁹ ad iudicē illum: scilicet datorē simplicis
& qetę sapiētię, q nō tm̄ formare nos ac inducere in uiā possit:
ueꝝ etiā de cōtrouersijs istoꝝ ferre sententiā? Hęc nos docet qd
sit hoīs ueꝝ ac summū bonū: de quo prius q̄ dicere incipio: il
lę oēs sentētię sunt refellendę: ut appareat neminē illoꝝ fuisse sa
pientē. Cū de officio hoīs agat: oportet summū summi aīalis
bonū in eo cōstitui: qd cōe cum ceteris aīalibus esse nō possit: sꝫ
ut feris dētes: armentis cornua: uolucrib⁹ pēnę propria sunt: sic
homini aliqd suū debet ascribi: sine quo rationē sue cōdtōnis
amittat. Nā qd uiuendi aut generādi cā datum est omnib⁹, qdeꝫ
bonū naturale, summū tn̄ nō est: nisi qd est unicuiqꝫ generi ꝓpri
um. Sapiēs ergo nō fuit: q summum bonū credidit animi uolu
ptatē: qm̄ siue ulla securitas siue gaudium est: cōis est omnibus.
Aristippo ne respondēdum quidē duco: quē in corporis semꝑ
uoluptatē ruentem, nihilqꝫ aliud q̄ uentri & uēeri seruienteꝫ: ne
mini dubiū est hominē nō fuisse. Sic eni uixit: ut nihil inter euꝫ
pecudēqꝫ distaret: nisi unum qd loquebatur: qꝛ si asino aut cani:
aut sui facultas loquēdi tribuat: quęrasqꝫ ab his quid sibi uelint
cū feminas tam rabide cōsectant: ut uix diuelli queāt: cibos etiā
potumqꝫ negligant: Cur aut alios mares uiolenter abigant: aut
ne uicti quideꝫ assistāt: sed a fortioribus sępe contriti: eo magis

infectent? Cur nec imbres: nec frigora pertimescant: laborē suscipi ant: periculū nō recusent? Quid aliud respōdebūt: nisi summū bonū esse corporis uoluptatē? eā se appetere: ut afficiant suauis simis sensib⁹, eosq; esse tanti: ut assequendorū causa: nec labore; sibi ullū: nec uulnera: nec mortē ipsam recusandā putent. Ab his ne igit̄ pręcepta uiuēdi petem⁹: q hoc idē sentiunt: qd aīę ratōis expertes? Aiūt cyrenaici uirtutē ipsam ex eo ipso esse laudandā: q sit effigiēs uoluptatis. Verū ergo inqt obscoenus canis: aut sus il le lutulētus. Nā ideo cū aduersario summa uiriū cōtētōe depu gno: ut uirtus mea pariat mihi uoluptatē: cui⁹ expers sim: necesse est si uictus abscessero. Ab his ergo sapere discem⁹: quos a pe cudib⁹ ac beluis nō sñia sed lingua discernit? Priuatōe; doloris summū bonū putare: nō plane ꝑipatheticoꝝ ac stoicoꝝ: sed cy ni coꝝ phōꝝ est. Quis enī nō intelligat ab ęgrotis: & in aliquo do lore positis: esse hoc disputatū? Quid tā ridiculū: q̄ id habere ꝑ summo bono: qd medic⁹ possit dare? Dolēdū est ergo ut fru amur bono: & qdē g̃ui ac sępe: ut sit postea nō dolore iucūdi⁹. Miserrimus est igit̄ q nunq̃ doluit: q bono caret: que, nos feli cissimū putabam⁹: q malo caruit. Ab hac uanitate n̄ lōge absuit q ōnino nihil dolere summū bonū dixit. Naz pręter qd omne animal doloris est fugiēs: qs pōt sibi hoc bonu pręstare: qd no bis ut eueniat nihil aliud possumus q̄ optare? Sūmum aūt bonū nō pōt efficere quenq̃ beatū: nisi semꝑ fuerit in ipsi⁹ ptāte. Hoc aūt nō uirt⁹ homini: nō doctrina: nō labor: sꝫ natura cūctis ani mantibus pręstat. Qui uoluptatē cū honestate iūxerūt: cōionē hāc effugere uoluerūt: sed effecerūt repugnās bonū: qm̄ q uolu ptati deditus est: honestate careat necesse est: q honestati studet, uoluptate. Peripatheticorū bonum summum multiplex exceptis animi bonis: quę ipsa quę sint: magna cōtentio est, cōe cū beluis potest uideri. Nam corporis idest incolumitas: indolentia: uali tudo: nō minus sunt mutis: q̄ homini necessaria: ac nescio an eti am magis, q homo & medelis & ministerijs subleuari pōt: mu ta nō possunt. Itē quę appellāt fortunę bona: nā sicut hōi opib⁹ ad uitā tuendā: ita illis pręda & pabulis est opus: ita inducēdo bonū: qd nō sit in hominis ptāte totū hominē alienę ditioni sb iugauerūt. Audiam⁹ etiā Zenonē (nā is īterdū uirtutē somniat) Sūmū inquit est bonū: cū natura cōsentanee uiuere. Beluarum

igitur nobis more uiuendū est. Nā quę abesse debent ab homie in his oīb⁹ deprehēdunť: uoluptates appetūt: metuūt: fallūt: insidianť: occidūt. Et qđ ad rē maxīe attinet: deū nesciūt. Quid ergo me docet: ut uiuā secūdū naturā: q̄ ipsa in deteri⁹ ꝓna est: & qbusdā blādimētis lenioribus in uicia pręcipitat: uel si aliā muto rū: aliā hoīs dicit esse naturā: q̄ homo ad uirtutē sit genit⁹: non nihil dicit: sȝ tn̄ nō erit diffinitio sūmi boni: q̄ nullū est aīal: qđ nō secūdū naturā uiuat. Qui sciētiā sūmū bonū fecit: aliqd hōi ꝓprium dedit: sȝ sciētiā alteri⁹ rei gr̄a hōies appetūt nō ꝓpter ipaȝ. Quis enī scire cōtēt⁹ est: nō expetēs aliquē fructū sciētię? Artes iō discunť: ut exerceanť. Exercēť aūt uel ad subsidia uitę: uľ ad uoluptatē: uel ad gloriā. Nō ē igiť summū bonū qđ nō ꝓpter se expetiť. Quid inť est: utrū sciētiā sūmū bonū putem⁹: an illa ipsa quę sciētia ex se parit: idest uictū: gloriā: uoluptatē: quę nō hōi sunt ꝓpria: & iō ne summa qdē bona? Nā uoluptatis & uictus appetētia nō hōi solū: sȝ etiā mutis inest. Quid cupiditātis glorię? Nōne in equis depꝛhēdiť: cū uictores exultēt: uicti dolēt? Tātus amor laudū: tātę uictoria curę. Nec īmerito summus poeta expiēdū eē ait. Et qs cuiq̄ dolor uicto, quę gloria palmę? Quid si ea quę parit sciētia cōia sūt cū aliis aīalib⁹? nō ē ergo sūmū bonū sciētia. Pręterea nō mediocre hui⁹ diffinitōis ē uiciū: q̄ sciētia nuda poniť. Incipiēt enī beatiores uideri: q artē aliquā scierīt immo uero q & res malas scierīt: & tā beat⁹ sit q uenena didicerit tpare: q̄ q mederi. Quęro igiť ad quā rē scientia referēda sit? Si ad causas reꝝ naturalium: quę beatitudo erit mihi ꝓposita: si sciero unde nil⁹ oriať: uel qcqd de cęlo physici delirāt? qd q̄ eaꝝ rerū nō est scīa: sȝ opinatio quę ꝑ ingeniis uaria est? Restat ut scientia bonoꝝ ac maloꝝ sūmū bonū sit. Cur ergo scīaȝ maluit: q̄ ipaȝ sapiētiā summū bonū dicere: cū sit utriusq; significatio & uis eadē? Nemo tn̄ usq; ad summū bonū dixit eē sapiētiam: qđ meli⁹ dici potuit. Nā scīa paꝝ est ad bonū suscipiendū: malūq; fugiēdū: nisi accedat & uirtus. Multi enī phōꝝ cū de bonis malisq; differerēt: aliter tn̄ q̄ loquebanť natura cogēte uixerūt: quia uirtute caruerūt. Virt⁹ aūt cū scīa cōiūcta: sapiētia ē. Supest ut eos etiā refellam⁹: q uirtutē ipaȝ sūmū bonū putauerūt: in q̄ opinione etiā. M. Tul. fuit in quo mľtū īcōsiderati fuerūt. Nō enīȝ uirt⁹ ipa ē sūmū bonū: sȝ effectrix & mr̄ ē sūmi boni: qm̄ pueiri

usq; adhuc, hactenus

ad illud sine uirtute nõ põt. Vtrũq; intellectu est facile. Quero enĩ utrũ ne ad preclarũ illud bonũ facile pueniri putẽt: an cũ diffi cultate ac labore expediãt accumẽ suũ, errorẽq; defendãt. Si faci le ad illud: ac sine ullo labore pueniri põt summũ bonũ nõ est. Quid enĩ nos cruciem⁹? Quid cõficiam⁹ enitẽdo dieb⁹ & nocti b⁹? Qñ qdẽ tã in prõptu id qd̃ querim⁹ iacet: ut illud qlibet sine ulla cõtẽtiõe animi dephẽdat? Sz si cõe quoq; ac mediocre quodli bet bonũ nõ nisi labore asseqmur: qm̃ bonorũ natura ĩ arduo po sita ẽ: malorũ ĩ precipiti, Sũmo igit̃ labore sũmũ bonũ asseq ne cesse ẽ: qd̃ si uerissimũ ẽ: ergo altera uirtute op⁹ ẽ ut pueniamus ad eã uirtutẽ: que dicit̃ sũmũ bonũ: qd̃ ẽ incõgruẽs & absurdũ ut uirt⁹ p seipaz: pueniat ad seipaz. Si nõ põt ad ullũ bonũ nisi p laborẽ pueniri: apparet uirtutẽ eẽ p quã peueniat̃: qm̃ ĩ suscipien dis pferẽdisq; laborib⁹: officiũq; uirtutis ẽ. Ergo sũmũ bonuz nõ põt eẽ id p qd̃ necesse ẽ ad aliud pueniri. Sz illi cũ ignorarẽt qd efficeret uirt⁹: aut quo tẽderet: honesti⁹ aũt nihil reperirẽt: sb stiterũt in ipsi⁹ uirtutis noĩe: quã nullo pposito emolumẽto: ap petẽdã esse dixerũt: ut bonũ sibi cõstituerũt q bono indigerẽt. Aristoteles ab his nõ lõge recessit: q uirtutẽ cũ honestate sũmuz bonũ putauit: q̃si ulla uirtus possit esse inhonesta: ac nõ si quid habuerit turpitudĩs uirtus esse desinat: sed uidit fieri posse: ut de uirtute prauo iudicio sentiat̃ male: & iõ existimatõi hõinũ fuiẽdũ putauit. Quod q facit: a recto bonoq; discedit: q nõ est in nr̃a ptãte: ut uirtus p suis meritis honestet̃. Nam qd est hone stas: nisi honor ppetu⁹: ad aliquẽ secundo populi rumore dela tus? Quid ergo fiet? si errore ac prauitate hõinũ: mala existĩatio sbseq̃tur? Abijciem⁹ ne uirtutẽ: q flagitiosa & turpis ab ĩsipiẽti bus iudicet̃? Que qm̃ inuidia pmi ac uexari põt: ut sit ipm ppri um ac ppetuũ bonum: nullo extrĩsecus adiumẽto ĩdigere debet, quin suis p se uirtutibus nitat̃ & cõstet. Itaq; nec ullũ ei ab hoĩe bonũ sperãdum ẽ: nec ullum malum recusandum. Venio nunc ad uere sapiẽtie sũmũ bonũ: cui⁹ natura hoc mõ detminãda est.

## Capi. ix. Quid sit uere sapiẽtis summum bonum. Et q̃ uicio sa fuerit ratio Anaxagore ad qd nat⁹ sit homo.

PRimum ut soli⁹ hõis sit: nec cadat in ullum aliud aĩal. Deĩ de ut soli⁹ animi, nec cõicari possit cum corpe. Postremo

ut nõ possit cuiq̃ sine sciẽtia & uirtute cõtingere. Quę circũscri
ptio illas oẽs sciẽtias excludit ac soluit. Eoꝝ enĩ q̃ dixerũt nihil
tale est. Dicã nũc qd sit: ut doceã qd institui phõs oẽs cęcos atq;
insipiẽtes fuisse: q qd est hõi summũ bonũ cõstitutũ: nec uidere
nec intelligere: nec suspicari aliquãdo potuerũt. Anaxagoras cũ
ab eo quęreret: cui⁹ rei cã nat⁹ esset: respõdit solis ac cęli uidẽdi.
Hãc uocẽ admirant oẽs: ac philosopho dignã iudicant. At ego
hũc puto nõ inueniẽtẽ qd respõderet effudisse hoc passim ne ta
ceret. Quod qdem secũ si sapiẽs fuisset: cõmẽtatũ & meditatũ
habere debuit: q̧ si qs rationẽ sui nesciat: ne hõ sit qdẽ: sed pute
mus nõ ex tẽpore dictũ illud effusum. Videam⁹ in trib⁹ uerbis
quot & quãta peccauerit. Primũ q̧ omne hoĩs officium in solis
oculis posuit: nihil ad mẽtẽ referẽs: sed ad corp⁹ oĩa. Quid si cę
cus fuisset: officiũ ne hoĩs amitteret? qd fieri sine occasu animę
nõ põt. Quid cęterę corpis ptes: unde carebũt suis quoq; mune
ribus? Quid qd plus est in auribus q̃ in oculis sitũ? qm̃ doctrina
& sapiẽtia pcipi aurib⁹ solis põt: oculis solis nõ põt. Cęli ac so
lis uidẽdi cã natus es. Quis te in hoc spectaculũ induxit: aut qd
cęlo: rerũq; naturæ uisio tua cõfert? Nimiꝝ ut hoc immẽsum &
admirabile opus laudes? Cõfitere ergo reꝝ omniũ esse constitu
torẽ deũ: q te in hũc mũdũ quasi testẽ laudatorẽq; tanti sui ope
ris induxit. Magnũ esse credis uidere cęlum atq; solẽ. Cur ergo
gratias nõ agis ei: q huius beneficii auctor est? Cur nõ ipsius uir
tutẽ: prouidẽtiã: ptãtemq; metiris aĩo: cuius opa miraris? Etenĩ
necesse est ut multo mirabilior sit: q mirabilia pfecit. Si te qspi
am uocasset ad coenã: in eaq; optime acceptus esses: nõ san⁹ uide
reris: si pluris faceres ipsam uoluptatẽ: q̃ uoluptatis auctorem.
Adeo philosophi ad corpus oĩa referũt: nihil prorsus ad mentẽ
nec uidẽt amplius: q̃ qd sb oculis uenit. Atqui remotis omnib⁹
officiis corporis in sola mente ponẽda est hoĩs ratio. Non ergo
ideo nascimur: ut ea que sunt facta uideamus: sed ut ipsum facto
rem rerum omniũ cõtemplemur: idest mente cernamus. Quare
si quis hominẽ qui uere sapit interroget: cuius rei gratia nat⁹ sit
Respondebit intrepidus ac paratus: colendi se dei gratia natũ:
qui nos ideo generauit: ut ei seruiamus. Seruire autem deo nihil
aliud est: q̃ bonis operibus tueri: & cõseruare iusticiã: sed ille ut
homo diuinaꝝ rerũ imperitus: rẽ maximã redegit ad minimũ:

duo sola diligēda quę sibi diceręꝫ intuēda. Quod si natū se esse dixisset: ut mūdū intuereť: q̄q̄ oīa cōprehēderet: ac maiori uteretur sono: tñ nō implesset hōis officiū: ꝗ quāto pluris est aīa q̄ corp⁹: tāto pluris est de⁹ q̄ mūdus: ꝗ mūdū deus fecit & regit. Nō ergo mūdus oculis: ꝗ utrūq; est corp⁹: sed deus aīa cōtēplādus est: ꝗ de⁹ ut est ipse immortalis: sic animū uoluit eē sempiternū. Dei aūt cōtēplatio est uenerari & colere cōem parēteꝫ generis humani. Quod si a pħis abfuit, piecti q; in terrā ierūt diuina ignorādo: existimādus est Anaxagoras ad ea quę uidenda natū esse se dixit: nec cęlū uidisse nec solem. Expedita est igitur hominis ratio: si sapiat cuius ꝓpria est humanitas. Nam ipsa humanitas quid est nisi iusticia? Quid est iusticia nisi pietas? Pietas autem nihil aliud est q̄ de parentis agnitio.

¶ Capi. x. Quod ea quę uidenť hōis eē ꝓpria: cęteris quoq; aīalibus cōia sunt: hōi uero ꝓpriū est deū noscere & colere.

SVmmū igiť bonū homīs in sola religione est. Nā cętera etiā quę putanť esse homini ꝓpria: in cęteris quoq; aīalib⁹ reperiunť. Cum enī suas uoces ꝓpriis inter se notis discernunt. atq; dinoscūt: colloq uidenť: ridēdi quoq; ratio apparet in his aliqua: cū deuulsis auribus: cōtractoq; rictu & oculis in lasciuiā resolutis: aut homini alludūt: aut suis quisq; cōiugibus ac foetibus ꝓpriis. Nōne aliqd amori mutuo: & indulgētię simile impertiūt? Iā illa quę sibi ꝓspiciūt in futuꝝ: & cibos reponūt: habēt utiq; prudētiā: rōis quoq; signa in mltis deprēdunť. Nā quādo utilia sibi appetūt: mala cauēt: pericula uitāt: latibula sibi parāt in plures exitus disparentia, ꝑfecto aliqd intelligunt. Potest aliqs negare illis ineē rōem: cū hoīeꝫ ipsuꝫ sępe deludant? Nam quibus generādi mellis officium est: cū assignatas incolunt sedes: castra muniūt: domicilia ienarrabili arte cōponūt: regi suo fuiūt. Nescio an in his sit ꝑfecta prudētia. Incertū est igiť: utꝝ ne illa quę hōi tribunť: cōia sint cū aliis uiuētibus. Religiōis certe sunt expertia. Eqdeꝫ sic arbitror uniuersis aīalibus esse dacā rationē sꝫ mutis tātūmō ad uitā tuēdā: homini aūt ad ꝓpagādā. Et ꝗ in hoīe ipsa ratio ꝑfecta est: sapiētia noiať: quę in hoc eximiuꝫ facit hoīem: ꝗ soli datū ē hōi itelligere diuina. Qua de re Ciceronis

uera est sniã. Ex tot inqt generib⁹ nullũ est aĩal pręter hoĩem: qđ habeat noticiã aliquã dei. Ipsisq; ĩ hoĩb⁹ nulla gẽs ẽ: neq; tã ĩmã sueta: neq; tã fera: quę nõ etiã si ignoret: qualẽ deũ haberi deceat, tñ habẽdũ sciat. Ex quo efficit ut is agnoscat deũ: q unde ortus sit q̃si recordet. Qui ergo philosophi uolũt animos omni metu liberare: tollũt etiã religionẽ & orbãt hoĩez suo ꝓprio ac singulari bono: qđ est a recte uiuẽdo atq; ab oĩ humanitate disiunctũ: ꝗ deus ut cũcta uiuẽtia subięcit hoĩ: sic ipm hoĩez sibi. Naz qd est cur iidẽ disputẽt: eo dirigendã esse mentẽ: quo uultus erectus est: Si enĩ nobis in cęlũ spectãdũ est: ad nihil utiq; aliud: q̃ ob religionẽ: si religio tollit: nulla nobis ratio cũ cęlo est. Itaq; aut eo est spectandũ: aut in terra ꝓcũbendũ. In terrã ꝓcũbere nisi uelim⁹: qđ ẽ nõ possum⁹: quoꝝ stat⁹ rectus est: in cęlũ igit spectandũ est: quo natura corporis ꝓuocat. Quod sic cõstat esse faciendũ: aut ideo est faciẽdũ: ut religioni seruiamus: aut ideo: ut rationẽ reꝝ cęlestiũ cognoscam⁹. Sed rõem reꝝ cęlestiũ cognoscere nullo mõ possum⁹: ꝗ nihil eiusmõi põt cogitãdo inueniri sicut supra docui. Religioni ergo seruiẽdũ est: quã q nõ suscipit: ipse se ꝓsternit in terrã: & uitã pecudũ secut⁹ humanitate se abdicat. Sapiẽtiores ergo imperiti: q etiã si errãt in religione diligenda: tñ naturę suę cõditionisq; meminerint.

## Capi. xi. Quod deus fecit hominẽ cupidũ religionis & sapientię: quoꝝ alteꝝ cõstare sine altero ñ potest. Et ꝗ nihil eoꝝ quę mortales appetunt summum bonum sit.

Constat igitur totius humani generis consensu, religionez suscipi oportere: sed quomodo in ea erret explicãdum ẽ. Naturã hoĩs deus hãc esse uoluit: ut duarum rerum cupidus & appetẽs esset: religionis & sapiẽtię: sed hoĩes ideo fallunt: ꝗ aut religionẽ suscipiunt omissa sapientia: aut sapiẽtię soli studẽt, omissa religione: cum alteꝝ sine altero esse non possit ueꝝ. Cadunt ergo ad multiplices religiones: sed ideo falsas: ꝗ sapiẽtiã reliquerũt: quę illos docere poterat: deos multos eẽ nõ posse. Aut student sapientię: sed ideo falsę: quia religionẽ summi dei omiserunt: q eos ad ueri scientiã potuit erudire. Sic hoĩes q alteruteꝝ suscipiũt, uitã deuiã maximisq; erroribus plenã sequunt.

qm̄ in his duob⁹ inseperabiliter connexis: & officiū hōis: & ueritas oīs inclusa est. Miror itaq; nullū oīno phōꝝ extitisse: q sedē ac domiciliū sūmi boni reperiret. Potuerunt enī sic quęrere. Quodcūq; est summū bonū: necesse ē oīb⁹ esse ꝓpositū. Voluptas ē quę appetit̄ a cūctis: sȝ hęc & cōis est cū beluis: & honestiuim nō hȝ: & satietatē affert: & nimia nocet: & ꝓcessu minuitur ętatis: & multis nō cōtigit: Nā q opib⁹ carēt: quorū maior ē numerus: etiā uoluptate careāt necesse est. Nō ē igit̄ summū bonū: sȝ ne bonū qdē uoluptas? Quid diuicię? Multo magis. Nam & plerūq; & paucioribus casu: & inertib⁹ sępe: & nōnūq̄ scelere cōtigunt & optant̄ ab his q eas iam tenēt. Quid regnū ipm? ne id qdē? Nō enī cūcti hoīes regnare possūt: & necesse est uniuersos sūmi boni capaces esse. Quęram⁹ igit̄ aliqd: qđ ꝓpositū sit omnibus. Num uirtus negari nō pōt: quin & bonū nō sit: & omnium certe bonū? Sȝ si beata eē nō pōt: q uis & natura eius ī malorū pferētia posita est: nō est ꝓfecto sūmū bonū. Quęramus aliud: at nihil uirtute pulchri⁹: nihil sapiētia digni⁹ inueniri potest. Si enī uicia ob turpitudinē fugiēda sunt: uirt⁹ igit̄ appetēda ē ob decorē. Quid ergo? Potest ne fieri ut qđ bonū: qđ honestū esse cōstat: mercede ac pręmio careat: sitq; tam sterile: ut nihil ex se cōmodi pariat? Labor ille magn⁹ & difficultas & eluctatio aduersus mala: qbus hęc uita plena est: aliqđ magni boni pariat necesse est. Id uero quid eē dicem⁹: num uoluptatē? At nihil turpe ex honesto nasci potest. Num diuitias? Num potestates? At ea quidem fragilia sunt & caduca. Num gloriam? Num honorē? Num memoriā nominis? At hęc oīa nō sunt in ipa uirtute: sed ī aliorum existimatōe atq; arbitrio posita. Nā sępe uirtus & inuisa est: & malo afficitur. Debet autem id bonuȝ qđ ea nascitur ita cohęrere: ut diuelli atq; abstrahi ne queat: nec aliter summuȝ bonum uideri potest: q̄ si & proprium sit uirtutis & tale ut neq; adiici quicq̄: neq; detrahi possit. Quid qđ in his omnib⁹ cōtennēdis uirtutis officia cōsistūt: nā uoluptates: opes: potētias: honores: eaq; oīa quę ꝓ bonis habēt̄ nō cōcupiscere: nō appetere: n̄ amare: qđ cęteri faciunt uicti cupiditate, idest profecto uirtus. Aliud ergo sublimius atq; pręclari⁹ efficit: nec frustra his pręsētib⁹ bonis reluctāt̄: nisi qđ maiora & ueriora desiderat non desperemus inueniri posse. Modo uerset se cogitatio in oīa. Neq;

enim leuia: aut ludicra premia petuntur.

Capitu. xii: De duplici pugna corporis & anime & hostibus utriusq; : Et q̄ uirtus nō ꝓpter se appetēda est: sed ꝓpter uitā eternā que summū bonū est. Et uirtutē necessario seq̄ & in presenti haberi non potest.

SEd q̄ritur qd sit: propter qd nascimur: qd efficiat uirtus: possumus sic inuestigare. Duo sunt ex q̄bus homo cōstat: anim⁹ & corpus. Multa sunt ꝓpria animi: multa ꝓpria corporis multa utriq; cōia: sicut est ipsa uirtus: que quotiēs ad corpus refert: discernēdi gratia fortitudo nomiāt. Quoniā igit̄ utriq; sb iacet fortitudo: utriq; ꝓposita dimicatio est: & utriq; ex dimicatōe uictoria. Corpus q̄ solidū est: & cōprehēsibile: cum solidis & cōprehēsibilibus cōfligat necesse est. Anim⁹ aūt q̄ tenuis & inuisibilis est: tū his cōgredit̄ hostibus: q̄ uideri tangiq; non possunt. Qui sunt aūt hostes animi: nisi cupiditates: uicia: peccata: que si uicerit uirtus ac fugauerit: immaculat⁹ erit anim⁹ ac purus. Vnde ergo colligi pōt: qd efficiat animi fortitudo? Nimirū ex cōiūcto & pari: hoc est ex corporis fortitudine. Quod cū in aliquā cōgressiōe; certamēq; uenerit: qd aliud ex uictoria q̄ uitā petit? Siue enī cū homine: siue cū bestia dimices: pro salute certatur. Ergo ut corp⁹ uincēdo id assequtur: ut nō intereat: sic etiam anim⁹ ut ꝑmaneat: & sicut corp⁹ ab hostibus suis uictū; morte mulctat̄: ita superatus a uiciis anim⁹ moriat̄ necesse est. Quid ergo intererit inter animi corporisq; dimicatōe;: nisi q̄ corp⁹ temporalē uitā expetit: anim⁹ sempiternā? Si ergo uirt⁹ ꝑ seipsā; beata nō est: qm̄ in ꝑferēdis (ut dixi) malis: tota uis ei⁹ est: si oīa que pro bonis cōcupiscunt̄ negligit: si summ⁹ eius gradus ad mortem patet: quandoquidē uitā que optatur a ceteris sepe respuit: mortemq; quā ceteri timēt: fortiter suscipit. Si necesse est aliq̄d ex se magni boni pariat: quia sustentati & sup̄ati usq; ad mortē labores sine premio esse non possunt. Si nullū premium quod ea dignum sit in terra reperitur: quandoquidem cuncta que fragilia sunt & caduca spernit. Quid aliud restat: nisi ut celeste aliquid efficiat: quia terrena uniuersa contēnit: & altiora nitatur: quia humilia despicit. Id uero nihil aliud potest esse q̄ immortalitas. Merito ergo philosophorum non obscuris Euclides: qui fuit conditor megaricorū discipline: dissentiēs a ceteris id esse

summū bonum dixit:qđ simile sit & idem semp. Intellexit pfe
cto quę sit natura summi boni:licet id nō explicauerit qd sit:id
est autē immortalitas. Nec aliud omnino qcq̄:q sola nec immi
nui:nec augeri:nec immutari pōt. Seneca quoq3 imprudēs īcidit
ut fateret nullū esse aliud uirtutis pręmium:q̄ immortalitatem:
laudās enī uirtutē,in eo libro quē de immatura morte cōscripsit,
Vna,inqt,res est uirtus quę nos immortalitatē donare possit:
& pares dijs facere. Sed & Stoici quos secut⁹ est negāt sine uirtu
te effici quēq̄ beatū posse:ergo uirtutis pręmiū beata uita est: si
uirtus(ut recte dictū est)beatā uitā facit. Nō est igit(ut aiūt) p
pter seipsam uirtus expetenda:sed ppter uitā beatā:quę uirtutē
necessario sequit. Quod argumētum docere eos potuit: qđ esset
summū bonū. Hęc autē uita pręsens & corporalis beata esse nō
pōt:q malis est subiecta per corpus. Epicurus deū beatū & in
corruptū uocat:q sempitern⁹ est. Beatitudo enī pfecta esse deb3,
ut nil sit quod eam uexare:ac imminuere:aut immutare possit.
Nec aliter quicq̄ existimari beatum pōt:nisi fuerit incorruptu3.
Incorruptum autē nihil est:nisi quod est immortale. Sola ergo
immortalitas beata est:qa corrumpi ac dissolui nō pōt. Quod
si cadit in hominem uirtus(quod negare nullus potest)cadit &
beatitudo. Nō pōt enī fieri ut sit miser:qui uirtute est pręditus.
Si cadit beatitudo:ergo & immortalitas cadit in hominē:quę
beata est. Summum igit bonum:sola immortalitas inuenit:qa
nec aliud animal: nec corpus attingit. Nec potest cuiq̄ sine scien
tię uirtute idest sine dei cognitione ac iusticia puenire. Cui⁹ ap
petitio q̄ uera:q̄ recta sit:ipsa uitę huiusce cupiditas idicat: quę
licet sit tēporalis & labore plenissima:expetitur tamē ab omni
bus & optat. Hanc enī tam senes q̄ pueri:tam reges q̄ infimi: tā
deniq3 sapiētes q̄ stulti cupiūt. Tāti ē(ut Anaxagorę uisū est)cō
templatio cęli ac lucis ipsius:ut quascunq3 miserias libeat susti
nere. Cum igitur laboriosa hęc & breuis uita: non tantum bo
minum:sed etiam cęterorum animātium consensu,magnum bo
num esse ducatur. Manifestum est eandē summū ac pfectum fie
ri bonū si & fine careat & omni malo. Deniq3 nemo unq̄ extitis
set:q hāc ipsam breuē cōtemneret:aut subiret mortē:nisi spe uitę
longioris. Nā illi qui pro salute ciuiū uoluntarie se neci optule
rūt sicut Thebis Meneoch⁹, Athenis Codrus. Romę Curci⁹ &

mures,duo Deciȷ̄:nunq̄ mortē uitę cōmodis prętuliſſent:niſi ſe
immortalitatē opinione ciuiū cōſeq̄ putauiſſēt. Qui tñ & ſi ne
ſcirēt immortalitatis uiā:res tñ eos nō fefellit. Si enī uirtꝰ diuiti
as & opes ideo contēnit:q̄ fragiles ſunt:uoluptates ideo q̄ bre
ues:ergo & uitā fragilē breuēq̄ iō cōtēnit:ut ſolidā & ꝑpetuā cō
ſequat̄. Ipſa ergo cogitatio ꝑ ordinē gradiēs & uniuerſa cōſide
rās:ꝑducit nos ad eximiū illud & ſingulare:cuiꝰ cauſa naſcimur
bonū. Quod ſi feciſſent philoſophi:ſi nō qd̄ ſemel apprebēde
rāt tueri ꝑtinacit̄ maluiſſent:ꝓfecto ꝑueniſſent ad uerū,boc,ut
oſtēdi mō. Quod ſi nō fuit eorū q̄ cęleſtes aīas una cū corpori
bꝰ extinguūt:illi tñ q̄ de immortalitate di  putant animi:intelli
gere debuerūt. Ideo ꝓpoſitā nobis eē uirtutē:ut ꝑdomitis libi
dinibꝰ rerūq̄ terreſtriū cupiditate ſuperata:purę ac uictrices aīę
ad deū idest ad originē ſuā reuertant̄. Idcirco enī ſoli animātiū
ad aſpectū cęli erecti ſumꝰ:ut ſummū bonū noſtrū in ſummo
deo eſſe credamꝰ. Ideo religionē ſoli capimꝰ:ut ex boc ſciamus
bumanū ſpiritū nō eē mortalē: q̄ deū q̄ eſt immortalis & deſi
derat & agnoſcit. Igit̄ ex omnibꝰ philoſophis:q̄ aut ꝓ ſummo
bono ſciētiā:aut uirtutē ſunt amplexi:tenuerūt q̄dē uiā uerita
tis:ſed nō ꝑuenerūt ad ſummū. Hęc enī duo ſunt:quę ſimul effi
ciāt illud qd̄ querit̄:ſciētia id pręſtat:ut q̄uo:& quo ꝑueniēdū
ſit nouerimus:uirtus ut ꝑueniamꝰ. Alterū ſine altero nibil ualet.
Ex ſciētia enī uirtus:ex uirtute ſummū bonū naſcitur. Beata igi
tur uita quam philoſophi quęſiuerunt ſemper & quęrunt:ſiue
in cultu deorum:ſiue in piloſophia:nulla eſt.& ideo ab bis non
potuit reperiri:quia ſummū bonum nō in ſummo quęſiuerūt:
ſed in imo. Sūmum autē q̄d eſt niſi cęlum & deus:unde animus
orit̄? Imū quid eſt niſi terra:unde corpus eſt? Itaq̄ licet quidam
philoſophi ſummum bonum non corpori ſed animo dederint,
tamē quoniam ad illud banc uitam retulerūt:quę cum corpore
terminatur:ad corpus reuoluti ſunt:cuius eſt omne boc tempꝰ
quod trāſigitur in terra. Quare non immerito ſummū bonum
non cōprebenderunt:quia q̄cquid ad corpus ſpectat:& immor
talitatis eſt expers:unum ſit neceſſe eſt:nō cadit ergo in bominē
beatitudo illo modo quo philoſophi putauerunt:ſed ita cadit
nō ut tūc beatus ſit cū uiuit in corpore:quod utiq̄ ut diſſoluat̄
neceſſe ē corrūpi:ſ3 tūc cū aīa ſocietate corporis liberata in ſolo

ſpiritu uiuit. Hoc uno beati eſſe in hac uita poſſum⁹: ſi minime beati eſſe uideamur: ſi fugientes illecebras uoluptatū: ſoliꝗ uirtuti ſeruientes: in omnibus laborib⁹ miſeriiſꝗ uiuam⁹: quę ſunt exercitia & coroboramēta uirtutis: ſi denique aſperā illā uiā difficilemꝗ teneamus: quę nobis ad beatitudinem patefacta eſt. Sūmum igiť bonum: quod beatos facit, non poteſt eſſe, niſi in ea religione atque doctrina: cui ſpes immortalitatis adiuncta eſt.

Capi. xiij. Quod anima immortalis: & q̄re diuina traditio logicā non deſiderat aut philoſophiam: ſed ethicā ſolā in q̄ docēda ſummi philoſophi errauerūt. Et quare philoſophia non ſit dux uitę & uirtutum parens: expultrix & ultrix uitiorum quod tamen Cicero & alij aſtruere conati ſunt.

REs exigere uideť hoc loco: ut quoniā docuim⁹ immortalitatē eſſe ſummū bonū: idipm immortalē eſſe animā comprobem⁹. Qua de re ingēs inter philoſophos diſceptatio ē: nec q̄ꝗ tñ explicare, aut probare potuerūt: hi q ueꝝ de aīa ſentiebāt, exptes eni hui⁹ diuinę eruditionis; nec argumēta uera; qb⁹ uincerēt attulerūt: nec teſtimonia qb⁹ ꝓbarēt: ſed oportunius hāc queſtionē tractabim⁹ in ultimo libro: cū de uita beata nobis erāt diſſerēdū. Supeſt pars illa tertia philoſophię: quā uocāt logicā id eſt rationalē: in q̄ tota dialetica & omnis loquēdi ratio cōtineť. Hāc diuina eruditio nō deſiderat: q̄ non in lingua; ſed in corde ſapiētia eſt. Nec īntereſt q̄li utať ſmone: res eni nō uerba quęrunť. Et nos nō de grāmatico aut oratore: quoꝝ ſciētia eſt quomodo loqui deceat: ſed de ſapiēte diſſerimus: cuius doctrina eſt q̄uo uiuere oporteat: q̄ ſi neque phyſica illa ratio neceſſaria ē, neque hęc logica; q̄ beatos facere nō poſſunt: reſtat ut in ſola ethica totius philoſophię uis cōtineať: ad quā ſe abiectis omnibus Socrates cōtuliſſe dicitur. In qua etiam parte quoniā philoſophos erraſſe docui: qui ſummū bonū (cuius capiendi gratia generati ſunt) nō cōprehēderunt: apparet falſam & inanē eſſe omnē philoſophiā: quia nec inſtruit ad iuſticię munera: nec officiū homīs rationē ꝗ confirmat. Sciant igitur errare ſe: qui philoſophiam putant eſſe ſapientiam: non trahanť auctoritate cuiuſq̄: ſed ueritati potius: & faueant & accedant. Nullus hic temeritati locus eſt: in ęternū

ſtulticię poena ſubeũda eſt, ſi aut pſona inanis, aut opinio falſa
deceperit. Homo aũt ꝗliſcũqꝫ eſt ſi ſibi credit: hoc eſt ſi hōi cre
dit (ut nō dicā ſtult⁹) qui ſuũ nō uideat errorē: certe arrogās eſt:
q ſibi audeat uēdicare quod humana cōditio nō recipit. Ille ipſe
romanę linguę ſumm⁹ auctor quātũ fallat̃: licet ex illa ſentētia ꝑ
uidere: qui cũ in libris officioꝝ philoſophiā nihil aliud eē dixiſ
ſet ꝗ̃ ſtudiũ ſapiētię: ipſam autem ſapiētiā rerum diuinaꝝ & hu
manarũ ſcientiā: tum adiecit: cuius ſtudiũ: qui uituperat haud ſa
ne intelligo qd nam ſit quod laudādũ putet. Nam ſi oblectatio
quęrit̃ animi: requieſqꝫ curarũ: quę cōferri cũ eoꝝ ſtudijs poſſunt:
qui ſemꝑ aliqd inquirunt: quod ſpectet & ualeat ad bene beateqꝫ
uiuēdũ? Si uero ratio cōſtātię uirtutiſqꝫ ducit̃: aut hęc ars eſt: aut
nulla omnino per quā eas aſſequamur. Nullam dicere maximaꝝ
rerum artem eſſe: cum minimarũ ſine arte nulla ſit, hominum eſt
parum conſiderate loquentiũ: atqꝫ in maximis rebus errantium.
Si aũt eſt aliqua diſciplina uirtutis: ubi ea quęrat̃: cũ ab iſto gene
re diſcēdi diſceſſeris? Et qdem tam & ſi operaꝫ dederim: ut quā
tulũ cũqꝫ dicendi aſſequerer facultatem propter ſtudiũ dicendi:
tamen eloquens nunꝗ̃ fui: quippe qui forum ne attigerim qdem,
ſed neceſſe eſt ipſa me faciat eſſe bonitas eloquentem: ad quā di
ſerte copioſeqꝫ defendendam: ſciētia diuinitatis & ipſa ueritas
ſufficit. Vellem igit̃ Ciceronem pauliſper ab inferis ſurgere: ut
uir eloquentiſſimus ab homunculo non diſerto doceretur. Pri
mumqꝫ qdnam ſit quod laudandum putet: qui uituperat id ſtudi
um quod uocatur philoſophia. Deniqꝫ neqꝫ illam eſſe artem qua
uirtus & iuſticia diſcatur: nec aliaꝫ ullā ſicut putauit. Poſtremo
quoniā eſt uirtus diſciplina, ubi quęrenda ſit: cũ ab illo diſcendi
generē diſceſſeris: quod ille nō audiendi diſcēdiqꝫ grã quęrebat,
A quo enim poſſet audire: cũ ſciret id nemo? Sed ut in cauſis fa
cere ſolebat interrogatione uoluit urgere: ad confeſſionēqꝫ dedu
cere: tanꝗ̃ conſideret reſponderi prorſus nihil poſſe: quo minus
philoſophia eſſet magiſtra uirtutis. Quod qdem in tuſculanis
diſputationib⁹ apte ꝓfeſſus eſt: ad eā ipam cōuerſa oratōe tanꝗ̃
ſe declamatorio dicēdi genere iactaret. O uitę philoſophia dux
inquit. O uirtutis indagatrix expultrix uitiorũ: quid nō modo
nos: ſed omnino uita hominũ ſine te eſſe potuiſſꝫ? Tu inuētrix
legũ: tu magiſtra morũ ac diſciplinę fuiſti. Quaſi uero aliqd ꝑ

seipã sentiret: ac nõ poti⁹ ille laudãdus esset q eã tribuit. Potuit eodẽ mõ grãs agere cibo & potui: qꝛ sine his rebus constare uita nõ possit: in qbus ut sensus, ita beneficiũ nihil est: atqui ut illa corporis alimenta sunt: sic animę sapientia.

Ca. xiiii. Quod Lucretius & aliĩ errauerũt opinati sapiẽtiã inuentã esse ab homine: & nec datã hominib⁹ a creatore. Et qũo Cicero suis uerbis cõuincit. Et qꝛ philosophia nec uerõ docꝫ: nec ad recte uiuendũ instruit.

RECtius itaqꝫ Lucretius cũ eũ laudat q sapiẽtiã primus inuenit: sed hoc inepte: qꝛ ab homine inuẽtã putauit: q̃si uero illaꝫ alicubi iacentẽ, homo ille, quẽ laudabat, iuenerit: tãq̃ tibias ad fontẽ (ut poetę aiũt) qꝛ si repertorẽ sapientię ut deũ laudauit, (ita enĩ dicit. Nemo (ut opinor) erit mortali corpe cret⁹. Nã sicut ipa petit maiestas cognita rerũ: dicẽdũ est, deus ille fuit. Deus inclyte memini) tñ nõ erit sic laudãd⁹ de⁹, qꝛ sapiẽtiã inuenerit: sꝫ qꝛ hominẽ fecerit q posset capere sapiẽtiã. Minuit enĩ laudẽ: q ptẽ laudat ex toto: sꝫ ille ut hoĩeꝫ laudauit: q tñ ob id ipm deberꝫ p deo haberi qꝛ sapere iuenerit. Nã sic ut ait. Nõne decebit hũc hoĩem diuũ numero dignarier esse? Vnde apparet: aut Pythagorã uoluisse laudare: q se prim⁹ ut dixi phũm noĩauit: aut Milesiũ Thalẽ q de rerꝫ natura prim⁹ tradit̃ disputasse. Sꝫ dũ hoĩeꝫ quęrit extollere: rẽ ipam depssit. Non enĩ magna si ab hoĩe potuit iueniri: uerũ põt ut poetę dari uenia. At ille idẽ pfect⁹ orator sũmusqꝫ philosoph⁹ (ne gręcos repħẽdã) quorꝫ leuitatẽ semp accusat: & tñ sequit̃ ipaꝫ sapiẽtiã: quã alias donũ: al's inuẽtũ deorꝫ uocat: poetice figuratã laudat in faciẽ. Grauit̃ etiã quęrit̃ extitisse aliquos q eaꝫ uituparẽt. Quisq̃ ne inqt uituperare uitę parẽtem: & hoc parricidio se inqnare audeat: & tã ĩpie ingrat⁹ rẽ? Nos ergo Mar. Tul. parricidę sum⁹: & in suẽdi ꝑe iudice in culeũ: q in phiam negam⁹ parẽtẽ esse uitę. An tu q aduersus deũ tã ĩpie ingrat⁹ es? Nõ hũc cuius effigiem ueneraris in capitolio sedentẽ: sed illũ q mũdum fecit hoĩemqꝫ figurauit: q sapiẽtiã quoqꝫ ipaꝫ iter cętera cęlestia sua beneficia largit⁹ est. Magistrã tu uirtutis: aut parentẽ uitę uocas: ad quã si qs accesserit: m'to sit icertior necesse est: q̃ prius fuerit. Cui⁹ enĩ uirt⁹, quę ipsa ubi sita sit: adhuc philosophi non expediũt? cui⁹ uitę, cũ ipsi doctores ante fuerint senectute ac morte cõfecti: q̃ cõstituerit qũo uiui deceat? cui⁹ ueritatis idagatricẽ

profiteri potes qui sepe testaris: cũ tãta multitudo fuerit philoso phorum: sapientem tamẽ extitisse adhuc neminẽ? Quid ergo te magistra illa uitę docuit? An ut potentissimũ cõsulẽ maledictis incesseres: eũq; hostem patrię uenenatis orationibus faceres? Sed omittamus illa quę possunt excusari fortunę nomine. Studuisti nempe philosophię: & qdem sic ut nullus unq̃ diligẽti⁹: quippe q omnes cognoueris disciplinas: sicut ipse gloriari soles: eamq; ipã latinis litteris illustraueris: imitatorẽq; te Platonis ostẽderis. Credo igit̃ quid didiceris: aut in qua secta ueritatẽ deprehẽderis? In academia scilicet quã secutus es: quã ꝓbasti: at hęc nihil docet nisi ut scias te nihil scire. Tui ergo te libri arguũt: q̃ nihil a philo sophia disci possit ad uitã. Hęc tua uerba sunt. Mihi aũt nõ mo do ad sapientiam cęci uidemur: sed ad ea ipsa: quę aliqua ex par te cerni uideantur hebetes & obtusi. Si ergo philosophia est magi stra uitę: cur tibi cęcus & hebes & obtusus uidebare: quem opor tuit, illa docentẽ, & sentire & sapere: & in clarissima luce uersari? At quã cõfessus fueris philosophię ueritatẽ: docẽt ad filiũ cõpo sita pręcepta: qb⁹ mones philosophię qdẽ pręcepta noscẽda: ui uẽdũ aũt esse ciuiliter. Quid tam repugnãs dici potest? Si noscẽ da sunt pręcepta philosophię: ideo utiq; noscẽda sũt: ut recte sapiẽterq; uiuam⁹. Vł si ciuiliter uiuẽdũ est: nõ est igit̃ philoso phia sapiẽtia: siqdem melius est ciuiliter q̃ philosophice uiuere. Nam si sapiẽtia est quę dicitur philosophia: stulte ꝑfecto uiuit: qui nõ secundũ philosophiã uiuit. Si aũt non stulte uiuit: qui ci uiliter uiuit: seqtur ut stulte uiuat q philosophice uiuit. Tuo ita q; iudicio philosophia stulticię inanitatisq; damnata est. Idẽ in consolatione: idest in opere nõ ioculari: Hãc de philosophia sen tentiã tulisti. Sed nescio q uos teneat error: aut miserabilis igno ratio ueri. Vbi est ergo philosophię magisteriũ? Aut qd te docu it illa uitę parens: si uerũ miserabiliter ignoras? Quod si hęc erro ris ignorationisq; confessio: pene inuito tibi ab intimo pectore cõpressa est: cur nõ tibi aliquãdo uerũ fatearis philosophiã: quã tu nihil docentem in cęlum laudibus extulisti: magistram uirtu tis esse non posse?

Cap. xv. Quod in eodẽ errore fuit Seneca. Et quid phiã se cundũ ipm. Et q sicut deus unus & una ueritas: ita una est & simplex sapientia. Et qũo pho℞ oratio pugnet cũ uita.

EOdem ductus errore Seneca (Quis enim uerā uiā teneret errāte Cicerone?) Philosophia inqt) nihil aliud est q̄ recta uiuendi ratio: uel boneste uiuēdi sciētia: ul' ars rectę uitę agēdę. Nō errabimus: si dixerimus phiā esse legē bene honesteq; uiuēdi. Et q dixerit illā regulā uitę: suū illi reddidit. Hic plane nō respexit ad cōe philosophię nomē: quę cū sit in pluris sectas disciplinasq; diffusa: nihilq; habeat certi: nihil denique de quo uniuersi una mēte, ac uoce cōsentiāt. Quid pōt esse tam falsū q̄ regulā uitę phīam uocari: in q̄ diuersitas pręceptorum rectū iter īpediat & turbet? Aut legē bene uiuēdi: cuius capita lōge dissonāt: aut sciētiā uitę agēdę: in q̄ nihil cōtraria sępe dicendo: q̄ ut nemo qcq̄ sciat. Quęro enim utrū ne academiā philosophiā putet esse an non? Negaturū nō arbitror: quod si est: nihil ergo illorum cadit in philosophiam: quę ut oīa reddat incerta legē abrogat: artem nullam putat: rationem subuertit: regulā deprauat: sciētiam funditus tollit: falsa igitur illa omnia: quę in rem semp incertā: & adhuc nihil explicātē cadē nō possūt. Nulla itaq; ratio uel scientia ul' lex bene uiuēdi: nisi in hac unica & uera & cęlesti sapiētia cōstituta est quę philosophis fuerit ignota. Nam illa terręna quoniam falsa est: fit uaria & multiplex: sibiq; tota cōtraria est. Et sicut unus est huius mundi cōstitutor & rector deus: una ueritas: ita unā esse ac simplicem sapientiam necesse est: quę quicqd est uerū ac bonū id perfectum esse nō potest: nisi fuerit singulare. Quod si philosophia uitā posset instruere: nulli nisi philosophi essent boni. Et qui eā nō didicissent: essent omnes semp mali: cū uero innumerabiles existant: & semp extiterint qui sunt aut fuerint sine ulla doctrina boni. Ex philosophis perraro fuerit: qui aliquid in uita fecerit laude dignū. Quis est tandem qui nō uideat eos homines uirtutis, qua ipsi egent, nō esse doctores? Nam si quis mores eorum diligēter inquirat: inueniet iracūdos: cupidos: libidinosos: arrogantes: proteruos: & sub obtentu sapiētię sua uicia celātes: domi faciētes ea quę in scholis arguissent. Fortasse mentior accusandi gr̄a: nōne idipsū Tullius & fatet̄ & querit̄? Quotus inqt qsq; philosophorum inuenit̄, q sit ita moratus, ita animo ac uita cōstitutus, ut ratio postulat: q disciplinā uerā nō ostentationē scientię, sed legē uitę putet: qui obtemperet ipse sibi, & decretis pareat suis. Videre autem licet alios tanta leuitate & iactatione:

ut his fuerit nō didicisse melius: alios pecūię cupidos, alios glo
rię, multos libidinū seruos, ut cū eoꝝ uita & uicijs mirabilit̃ pu
gnet oratio. Neposq; Cornelius ad eundē Ciceronē ita scribit.
Tantū abest ut ego magistrā esse putē uitę philosophiā: beatęq;
uitę pfectricē: ut nullis magis existimē opus esse magistros ui
uēdi: q̄ plerisq; q in ea disputanda uersant̃. Video enī magnam
ptem eoꝝ: q in schola de pudore & cōtinētia precipiāt argutissi
me: eosdē in omniū libidinū cupiditatib⁹ uiuere. Itē Seneca ī ex
hortatōibus. Plerique inquit philosophoꝝ tales sunt diserti in cō
uiciū suū: quos si audias in auaritiā: in libidinē: in ambitōe; per
orātes: in iudiciū suū putes pfessos. Adeo redūdant ad ipos ma
ledicta in publicū missa: quos nos nō alit̃ intueri decet, q̄ medi
cos: quoꝝ tituli remedia habēt pixides uenena. Quosdam uero
nec pudor uiciorum tenet: s; patrocinia turpitudini suę fingūt: ut
etiā honeste peccare uideant̃. Faciet (inqt sapiēs idē Seneca) etiā q̄
nō pbabit: ut etiā ad maiora trāsitū inueniat: nec relinquet bonos
mores: s; tēpori aptabit: ut qbus alij utunt̃ in gloriā aut uolupta
tē; utat̃ agendę rei cā. Deinde paulopost. Omnia quę luxuriosi
faciūt: quęq; imperiti: faciet & sapiēs: s; nō eodē mō: eodēq; pro
posito. Atqui nihil interest quo animo facias: quod fecisse uicio
sum est: q̄ facta cernunt̃: animus nō uidet̃. Aristippo cirenaicoꝝ
magistro cū Laide nobili scorto fuit cōsuetudo: quod flagitiu;
grauis ille philosophię doctor sic defendebat: ut diceret multū
inter se & ceteros Laidis amatores interesse: q̄ ipse haberet Lai
de;: alij uero a Laide haberent̃. O pręclara & imitanda bonis sa
pientia. Huic uero liberos in disciplinā dares: ut discerēt habere
meretricem. Aliquid inter se ac perditos interesse dicebat: scilic;
q̄ illi bona sua perderent: ipse gratis luxuriaret̃. In quo tamen sa
pientior meretrix fuit: quę sic philosophu; habuit pro Lenone
ut ad se omnis iuuentus, doctoris exemplo, & auctoritate, cōcur
reret corrupta sine ullo pudore. Quid ergo īterfuit: quo animo
philosophus ad meretricē famosissimā cōmearet: cū enī popul⁹
& riuales sui uiderēt omnibus pditis negorē! Nec satis fuit ita
uiuere: s; docere etiā libidines coepit: ac mores suos de lupanari
ad scholā trāstulit: disserēs uoluptatē corporis eē sūmū bonu;.
Quę doctrina execrabilis & pudēda: nō in corde philosophi:
sed in sinu meretricis est nata. Nam quid ego de cinicis loquar!

Quibus in propatulo coire cum cõiugibus mos fuit. Quid mirũ si a canibus quoꝝ uitam imitanť: etiã uocabulũ nomẽq; traxerũt! Nullũ igiť in hac disciplina magisteriũ uirtutis est: cũ etiaꝫ illi qui honestiora pręcipiũt: aut non faciũt ipsi quę suadẽt: aut si faciunt quod raro accidit: nõ disciplina eos ad rectum: sed natura producat: quę sępius etiã indoctos impellit ad laudem.

Capitulũ. xvi. Quod recte docentes & male uiuẽtes teste Cicerone nõ utilitatẽ ex philosophia: sed inanẽ ꝑcipiũt delectationẽ. Et ꝙ sapiẽtia seipsaꝫ semp exercet in bonis actib⁹. Et q̃re nõ philosophię ſꝫ sapiẽtię ipsi iugiter insistendũ sit.

Uerũ enĩ cũ se ꝑpetuę desidię tradãt: nullãq; uirtutẽ capessant: & oẽ; suã uitã nihil aliud q̃ in eloquẽtia peragãt: qd aliud q̃ inertes putari debẽt! Sapiẽtia aũt nisi in aliquo actu fuerit: quo uim suã exerceat: inanis & falsa est. Recteq; Tulli⁹ ciuilis uiros q rẽpublicã gubernẽt: q urbes aut nouas cõstituãt: aut cõstitutas ęqtate tueanť: q̃ salutẽ libertatẽq; ciuiũ; uel bonis legibus; uel salubrib⁹ cõsilijs, uel iudicijs grauib⁹ cõseruent, philosophię doctorib⁹ pręfert: Bonos enĩ facere oportet, potius q̃ inclusos in angulis faciẽda pręcipere; quę ne ipsi qdẽ faciũt q loquũtur. Et quoniã sea ueris actibus remouerũt : apparet eos exercẽdę linguę cã: uel uacandi gratia artem ipsam philosophię repperisse. Qui autem docent tm̃ nec faciũt: ipsi pręceptis suis detrahũt põdus. Quis enĩ obtẽperet: cũ ipsi pręceptores doceãt non obtẽperare! Bonũ est aũt recta & honesta pręcipere: ſꝫ nisi & facias mendaciũ est: & est incõgruẽs atq; ineptũ nõ in pectore; sed in labijs habere bonitatẽ. Nõ ergo utilitatẽ ex philosophia: sed oblectationẽ petunt. Quod quidẽ Cicero testatus est. Profecto inquit, omnis istoꝝ disputatio q̃q̃ uberrimos fontes uirtutis & sciẽtię cõtineat: tñ collata cũ hoꝝ actis ꝑfectisq; rebus: uereor ne tm̃ uideatur attulisse, negocijs hominũ, quãdã oblectationẽ ocij. Vereri quidẽ non debuit cum uerum diceret: sed quasi timeret ne proditi mysterij reus a philosophis citareť, Nõ est ausus cõfidenter pronunciare quod fuit uerũ: illos non ideo disputare ut doceãt: sed ut se oblectẽt in ocio : qui qm̃ auctores sunt reruꝫ gerendarũ: nec ipsi quicq̃ gerunt: ꝓ loquacibus sunt habendi. Sed

profecto ꝙ nihil boni ad uitã afferebãt:nec ipſi decretis ſuis op tẽperauerũt:nec qſq̃ ꝑ ſecula inuentꝰ eſt:q eorum legibꝰ uiueret. Abũtiẽda eſt igit̃ oĩs philoſophia:ꝙ nõ ſtudendũ ſapientię: ꝙ fine ac mõ carꝫ:ſed ſapiendũ ꝗdem eſt:& mature. Nõ enĩ nobis altera uita cõcedit̃;ut cũ quęramꝰ in hac ſapientiam;in illa ſapere poſſimus:in hac utrũqꝫ fieri neceſſe eſt:cito inueniri debet: ut ci to ſuſcipi poſſit:ne quid pereat ex uita:cuius finis incertꝰ eſt. Ciceronis Hortenſius cõtra philoſophiã diſſerẽs:circũuenit̃ arguta cõcluſione:qui cum diceret philoſophandũ non eſſe: nihilominus philoſophari uidebat̃:quoniã philoſophi eſt quid in uita faciendũ uel non faciendũ ſit diſputare. Nos ab hac calumnia immunes ac liberi ſumus:qui philoſophiã tollimꝰ: ꝙ humanę cogitationis inuentio eſt:ſophiã defendimꝰ: ꝙ diuina traditio eſt. Eamqꝫ ab omnibꝰ ſuſcipi oportere teſtamur. Ille cũ philoſophiã tolleret:nec melius aliqd afferret:ſapientiã tollere putabat̃: eoqꝫ facilꝰ de ſapiẽtia pulſus eſt:ꝙ cõſtat hominẽ nõ ad ſtulticiam:ſꝫ ad ſapiẽtiã naſci. Pręterea illud quoqꝫ argumentum cõtra philoſophiã ualet plurimũ:quo idem eſt uſus Hortẽſius ex eo poſſe intelligi phĩam nõ eſſe ſapiẽtiã:qđ principiũ & origo eiꝰ appareat. Quãdo,inquit,philoſophi eſſe coeperũt. Thales(ut opinor)primus recẽs:hęc qdẽ ętas. Vbi ergo apud antiquiores latuit amor iſte inueſtigãdę ueritatis?idẽ Lucretius ait, Deniqꝫ natura hęc rerũ;ratioqꝫ reperta eſt:Nuper & hac primum,cũ ꝑmis ipſe repertus. Nunc ego ſum in patrias q poſſum uertere uoces. Et Seneca. Nondũ ſunt inquit mille anni ex quo initia ſapientię nata ſunt:multis ergo ſęculis humanum genus ſine ratõe uixit. Quod irridens Perſius. Poſtq̃,inquit,ſapere urbi cũ pipere & palmis uenit,tanq̃ ſapiẽtia cũ ſaporis mercibus fuerit inuecta: ꝗ ſi ſecundum hominis naturã eſt:cũ homĩe eſſe coeperit neceſſe eſt. Si uero nõ eſt:nec capere ꝗdem illã poſſit humana natura: ſꝫ ꝙ recępit:igit̃ a principio fuiſſe ſapiẽtiã neceſſe eſt. Ergo philoſophia ꝙ nõ a principio fuit:nõ eſt eadẽ,uera ſapiẽtia:ſed uidelicet gręci ꝙ ſacras ueritatis litteras nõ attigerãt : quẽadmoduꝫ depra uata eſſet ſapiẽtia neſciuerũt. Et ideo cum uacare ſapiẽtia humanam uitã putarẽt:philoſophiã commenti ſunt:ideſt latentẽ atqꝫ ignotã ſibi ueritatem diſſerẽdo eruere uoluerũt:qđ ſtudiũ per ignorantiam ueri,ſapientiam putauerunt.

Cap.xvij. Quę fuit ipsa doctrina Epicuri quę morib⁹ omniũ appositissima eloq̃bat̃. Et q̃uo Leucippũ & Democritũ habue rit auctores errorꝝ & fabros athomoꝝ & assertores uoluptatis

Ixi de philosophia q̃ breuiter potui: nũc ad philosophos ueniam⁹: nõ ut cũ eisdẽ certem⁹: q̃ stare nõ pñt: s; ut eos fu gientes atq; deiectos nostro cãpo insequimur. Epicuri disciplina multa celebrior semꝑ fuit q̃ ceterõꝝ: nõ ꝙ ueri aliq̃d afferat: sed ꝙ multos ad populare nomẽ uoluptatis inuitat. Nemo enĩ non in uicia pronus est. Preterea ut ad se multitudinẽ cõtrahat: appo sita singulis q̃buiq; moribus loq̃t̃. Desidiosum uetat litteras di scere: auaꝝ populari largitione liberat: ignauum ꝓhibet accedere ad rẽpublicã: pigrũ exercere: timidũ militare. Irreligiosus audit deos nihil curare: inhuman⁹ & suis cõmodis seruiẽs iubet̃ nihil cuiq̃ tribuere. Omnia enĩ sui cã facere sapientẽ: fugiẽti turbã soli tudo laudat̃. Qui nimiũ parcus est: discit aqua & polenta uitã posse tolerari. Qui odit uxorẽ: huic enumerant̃ celibatus bona. Habẽti malos liberos: orbitas pr̨edicat̃. Aduersus impios parẽ tes nullũ uinculũ esse naturę. Impatiẽti ac delicato, dolorẽ esse omniũ maloꝝ maximũ dicit̃, forti etiã in tormẽtis beatũ eẽ sa pientẽ. Qui claritati ac potentię studet: huic pr̨ecipit̃ reges cole re. Qui molestiã ferre nõ põt: huic regiã fugere. Ita homo astut⁹ ex uariis diuersisq; modis circulũ cogit: & dum studet placere omnibus: maiori discordia secũ ipse pugnauit; q̃ inter se uniuer si. Vnde aũt disciplina eius tota descendat: quã originẽ habeat, explicãdũ est. Videbat Epicurus bonis aduersa semper accide re: paupertatem: labores: exilia: carorũ amissiones: malos cõtra bo nos esse: augeri potẽtia: honoribus affici: uidebat innocẽtiã mi nus tutã: scelera impune committi. Videbat sine dilectu morũ sine ordine ac discrimine annoꝝ sęuire mortẽ: sed alios ad sene ctutem ꝑuenire: alios infantes rapi: alios iam robustos interire: alios in primo adulescentię flore immaturis funeribus extingui, in bellis potius meliores & uinci & perire. Maxime aũt cõmo uebat homines in primis religiosos grauiorib⁹ malis affici. His aũt qui aut deos omnino neglexerũt: aut nõ pie coluerũt: uel mi nora icõmoda euenire uel nulla: ipsa etiã sępe templa fulmĩbus cõflagrare: quod Lucretius querit̃ cũ dicit de deo. Tũ fulmina

mittat,& ędes Ipse suas disturbet,& in deserta recedēs Sęuiat
exercēs telū:qđ sępe nocētes Pręterit,examiatq; indignos inq;
merētes.Quod si uel exiguā ueritatis aurā colligere potuisset:
nunq̄ diceret ędes illū suas disturbare,cū ideo disturbet,q͂ non
sunt suę.Capitoliū qđ est romanę urbis & religionis caput sū-
mū,nō semel,s; sępius fulmīe ictū cōflagrauit.Homīes aūt in-
geniosi qd de hoc existimauerint:ex dicto Ciceronis apparet:q
ait diuinit⁹extitisse illā flammā:nō quę terrestre illud domicili
um Iouis deleret:s; quę sublimius magnificētiusq; deposceret.
Qua de re etiā in libris cōsulatus sui,eādē dixitq; quę Lucreti⁹.
Nā pr̄ altitonās stellāti nixus olympo:Ipse suas arces atq; īclita
tēpla petiuit,Et capitolinis iniecit sedibus ignes. Pertinaci ergo
stulticia nō modo uim maiestatēq; ueri dei nō intellexerūt: sed
etiā impietatē sui erroris auxerūt:q tēplum cęlesti iudicio ,sępe
dānatu;, restituere cōtra fas omne contenderint. Cū hoc igitur
cogitaret Epicurus earum rerum uelut iniquitate inductus,(Sic
enim causam rationemq; ignoranti uidebat)existimauit nullam
esse prouidentiā.Quod cū sibi psuasisset:suscępit etiā defendē
dum:sic in errores inextricabiles se ipse inclusit.Si enim proui-
dentia nulla est:quomodo tam ordinate tam disposite mūdus
effectus est?Nulla inqt,dispositio est:multa enī facta sunt aliter
q̄ fieri debuerūt:& inuenit hō diuin⁹,quę repręhēderet:quę sin
gula si uacarūt refellere,facile ostenderē,nec sapientē hunc fuisse
nec sanū.Itē si nulla prouidentia est:quomō animaliū corpora
tam prouidenter ordinata sunt:ut singula queq; mēbra mirabili
ratōe disposita:sua officia cōseruent?Nihil inqt in procreandis
animalibus ,puidētię ratio molita est.Nam neq; oculi facti sunt
ad uidendū:neq; aures ad audiendum: neq; lingua ad loquēdū:
neq; pedes ad ambulandū:qm̄ prius hęc nata sunt q̄ esset loqui:
audire:uidere:ambulare.Itaq; non hęc ad usū nata sunt: s; usus
ex illis natus est.Si nulla prouidentia est:cur imbres cadunt: fru
ges oriuntur:arbusta frondescūt?Non inqt semp animantium
causa ista fiunt:quoniam prouidentię nihil prosunt:sed oīa,sua
spōte fieri necesse est. Vnde ergo nascuntur:aut quomodo fiūt
oīa quę gerūtur? Nō est,inqt,prouidētię opus:sunt eni; semina
per inane uolitātia:quibus inter se temere conglobatis uniuersa
gignūtur atq; cōcrescunt.Cur igitur illa non sentimus:aut non

cernimus? Quia nec colorē habēt inqt: nec calorē ullū: nec odo
rē: saporis quoq; & humoris expertia sunt: & tā minuta ut seca
ri ac diuidi neqant. Sic eū qꝑ in pncipio falsū susceperat: conse-
quētiū rerū necessitas ad deliramēta pduxit. Vbi enī sūt: aut un
de ista corpuscula? Cur illa nemo preter unū Leucippū somnia
uit? a quo Democrit⁹ erudit⁹ hereditatē stulticie reliquit Epicu
ro. Que si sint corpuscula: & qdē solida ut dicūt: sb oculos cer
te uenire possunt. Si eadē est natura omniū: quō res uarias effici
unt? Vario inqt ordine ac positione cōueniūt: sicut litterę: q cū
sint paucę: uarie tamen collocatę innumerabilia uerba cōficiunt.
At litterę uarias formas habēt. Ita inqt & hec ipa primordia: nā
sunt aspera: sunt hamata: sunt leuia. Secari ergo & diuidi pnt: si
aliqd inest illis, qd emineat. Si aūt leuia sunt & humoris īdigēt,
coherere nō possunt. Hamata igit esse oportet: ut possint īuicē
cōcatenari. Cū uero tā minuta esse dicant: ut nulla ferri acie dissi
ci ualeāt: quō hamos aut āgulos habēt? Quos qꝑ extāt necesse est
posse diuelli. Deinde quo foedere inter se: qua mēte cōueniūt: ut
ex his aliquid cōstituat: si sensu careant: nec coire tam disposite
possunt? Quia nō potest qcq̄ rationale pficere nisi ratio. Quā
multis coargui hec uanitas potest: sed properat oratio. Hic est
ille qui genus humanum ingenio superauit: & oēs extinxit stel-
las: ut exortt⁹ ęthere⁹ sol. Quos eqdē uersus nūq̄ sine risu legere
possum. Non enim de Socrate aut Platone hoc saltim dicebat:
qui uelut reges habent philosophorum: sed de homine quo sa-
no ac uigenti nullus ęger ineptius delirauit. Itaq; poeta inanissi-
mus leonis laudibus murē nō ornauit: sz obruit & obtriuit. At
idē nos metu liberat mortis: de qua hec ipsius uerba sunt expssa
Quādo nos sum⁹ mors nō est. Quādo mors est: nos nō sum⁹
Mors ergo nihil ad nos: q̄ argute nos fefellit: quasi uero transa-
cta mors timeat: qua iam sensus ereptus est: ac non ipsum mori
quo sensus eripit. Est igitur temp⁹ aliquod quo & nos iam nō
sumus: & mors tamen nondū est: idq; ipsū uidet miserum esse
qꝑ & mors esse incipit: & nos esse desinim⁹. Nec frustra dictū
est: mors misera nō est. Adit⁹ ad mortē est miser: hoc ē morbo
tabescere: ictū pperi: ferrū corpore excipere: ardere igni: dētib⁹
bestiarū laniari. Hec sunt que timent: nō qꝑ mortē afferūt: sed qꝑ
dolorē magnum. Quin potius effice ne dolor malū sit: omniū

inqt maloꝶ maximũ est. Quid ergo nõ possũ nõ timere: si id qđ mortẽ antecedit aut efficit malũ est? Quid ꝙ totũ illud argumẽtũ falsũ est: ꝙ nõ intereũt animę? Verę inqt nã qđ cũ corpore nascit̃: cũ corpore intereat necesse est. Iã superi⁹ dixi differre hũc locũ meli⁹: & operi ultimo reseruarẽ: ut hãc Epicuri ꝑsuasionem: siue illa Democriti: siue Dicearchi fuit: argumẽtis & diuinis testimoniis redarguã. Verum ille fortasse impunitatẽ uiciis suis spõspõdit: fuit enĩ turpissimę uoluptatis assertor: cui⁹ capiẽdę cã nasci hominẽ putauit. Quis cum hoc affirmari audiat: uiciis & sceleribus abstineat? Nã si periturę sũt animę: appetamus diuitias: ut oẽs suauitates capere possim⁹. Quę si nobis desunt: ab hisq habent auferamus clam: dolo: ui. Eo magis si humanas res nullus deus curat: quãdocũqꝫ spes impunitatis arriserit: rapiamus: necem⁹: sapientis est enĩ malefacere: si & utile sit & tutũ: qm̃ si qs in cęlo deus est: nõ nascit̃ cuiq̃. Aeque stulti est bñ facere: ꝙ sicut ira nõ cõmouet̃: ita nec gr̃a tangit̃. Voluptatib⁹ igit̃ quoquomõ possimus seruiam⁹. Breui enĩ tempore nulli erim⁹ omnino. Ergo nullũ diẽ: nullũ deniqꝫ temporis punctũ fluere nobis sine uoluptate patiamur: ne ꝙ ipi quãdoqꝫ perituri sum⁹ idipm̃ qđ uixim⁹ pereat. Hoc ille tam&si nõ dicit uerbo: re tamen ipa docet. Nã cũ disputat oĩa sapienter sua causa facere: ad utilitatem suam refert omnia quę agit. Itaqꝫ qui audit hęc flagitia: nec boni qcq̃ faciendũ putabit: qm̃ benefacere ad utilitatẽ spectat alienã: nec a scelere abstinẽdũ: ꝙ maleficio pręda cõiũcta est. Archipirata qsq̃ uel latronũ ductor: si suos ad grassandũ cohortet: quo alio sermone uti põt: q̃ ut eadem dicat quę dicit Epicurus: deos nihil curare. Nõ ira nõ gratia tangi: inferorum poenas nõ esse metuẽdas: ꝙ animę post mortẽ occidãt: nec ulli omnino sunt inferi: uoluptatẽ esse maximũ bonũ: nullã esse humanã societatẽ: sibi quẽqꝫ cõsulere: neminẽ esse q alterum diligat nisi sua causa: mortem non esse metuẽdam forti uiro: nec ullũ dolorem: qn etiam si torqueatur: si uratur: nihil se curare dicat. Est plane cur quisq̃ putet hãc uocem uiri esse sapientis: quę potest latronibus aptissime commodari.

Capitulum. xviij. Quomodo pythagorici & stoici cõtrario epicureis errore desipiant: sic animarũ imortalitatem statuẽtes ut eas in uaria corpora transire mentiant̃. Et uoluntariã mortẽ

persuaserũt inaniter philosophantibus

ALii aũt cõtraria his dixerũt:supesse aĩas post mortẽ & hi sunt maxime Pythagorici:ac stoici:qbus & si ignoscẽdũ est:q̃ uerũ sentiũt:nõ possum tñ nõ reprehẽdere eos:q nõ scien tia:sed casu inciderũt in ueritatẽ. Itaq̃ in eo ipso qđ recte sentie bãt aliqd errarũt. Nã cũ timerẽt:argumentũ illud quo colligit necesse est:ut occidãt animę cũ corporib⁹:q̃ cũ corporib⁹ nascũ tur. Dixerũt nõ nasci aĩas:s; insinuari potius in corpora:& de a liis in alia migrare corpora. Nõ putauerunt aliter posse fieri:ut sup sint animę post corpora:nisi uideãt fuisse añ corpora. Par igit ac prope similis errorẽ partis utriusq̃:sed hęc in preterito falsa est:illa in futuro. Nemo enim uidit qđ est uerissimũ:& na sci aĩas:& nõ occidere:q̃ cur id fieret:aut quę ratio esset homĩes nescierũt. Multi ergo ex his:qui ęternas esse animas suspicaban tur:tanq̃ in cęlũ migraturi essent: sibipsis manus intulerunt:ut Cleantes & Crysippus:ut Zeno & Empedocles:qui se in arden tis ęthnę specũ in tempesta nocte deiecit:ut cũ repẽte nõ apparu isset:abiisse ad deos crederet. Et ex romanis Cato: qui fuit in oĩ sua uita socraticę uanitatis imitator. Nã Democritus in alia fuit psuasione:sed tamen sponte sua lęto caput obuius obtulit ipse: quo nihil sceleratius fieri põt. Nã si homicida nefari⁹ est:q̃ ho minis extinctor est:eidem sceleri obstruct⁹ ẽ q se necat:q̃ homi nẽ necat. Immo uere maius esse id facinus existimãdũ est: cuius ultio deo soli subiacet. Nã sicut in hãc uitã nõ nostra spõte ueni mus:ita rursus ex hoc domicilio corporis qđ tuendũ nobis assi gnatũ est:eiusdẽ iussu nobis recedẽdũ est:q nos in hoc corp⁹ in duxit:tam diu habitaturos:donec iubeat emitti:& si uis aliqua inferat:ęqua mente patiendũ est:cũ extincta innocẽtis anima in ulta esse nõ possit:habeamusq̃ iudicẽ magnũ:cui soli uindicta integra semper est. Homicidę igit illi oẽs philosophi:& ipse ro manę sapientię princeps Cato: q anteq̃ se occideret:plegisse pla tonis librũ dicit:q ẽ scriptus de ęternitate animarũ. Et ad sum mum nefas philosophi auctoritate cõpulsus est. Et hic tamẽ ali quã moriendi cãm uidet habuisse:odiũ seruitutis. Quid Am brachiotes ille:q cũ eũdẽ librũ plegisset:pręcipitẽ se dedit: nul lã aliã ob cã;:nisi q̃ Platoni credidit? Execrabilis prorsus ac fu gienda doctrina:si abigit homĩes a uita. Quod si scisset Plato

atq; docuisset:a quo:& qũo:& qbus:& quę obfacta:& quo tẽpore immortalitas tribuaẽ:nec Theobritũ impegisset in mortẽ uolũtariã:nec Catonẽ:sed eos ad uitam & ad iusticiã potiꝰ erudisset. Nam Cato uideẽ mibi cãm quęsisse moriẽdi:nõ ut tã cęsarem fugeret:q̃ ut stoicoꝝ decretis obtẽperaret quos sectabaẽ: nomẽq; suũ grandi aliquo facinore clarificaret:cui qd mali accidere potuerit:si uiuerit nõ inuenio. C. enĩ Cęsar ut clęmẽs erat: nihil aliud efficere uolebat:etiã in ipo belli ciuilis ardore:q̃ ut bene mereri de repub. uidereẽ:duobꝰ optimis ciuibꝰ Cicerone & Catone seruatus. Sed redeamꝰ ad eos q mortẽ pro bono laudãt. De uita quereris q̃si uixeris:aut unq̃ tibi ratio cõstiterit:cur omnino sis natus. Nõne igitur tibi uerus ille & cõis omnium pater terẽtianũ illud iure increpauerit! Prius disce qd sit uiuere: si displicebit uita:tum istoc utitor:indignaris te malis esse subięctũ q̃si qcq̃ merearis boni:q p̃rẽ:q dominũ:q regẽ tuũ nescis:q quãuis clarissimã lucẽ intuearis oculis:mente tamen cęcus es:& in pfundis ignorantię tenebris iaces. Quę ignorãtia efficit:ut quosdã dicere nõ puderet:iccirco nos esse natos:ut scelerũ poenas lueremꝰ:quo qd delirius diri possit nõ inuenio. Vbi enĩ uel quę scelera potuimꝰ admittere:q omnino nõ fuimus! Nisi forte credemꝰ inepto illi seni:q se in priori uita Euforbiũ fuisse mẽtitus est. Hic credo ꝙ erat ignobili genere natus:familiam sibi ex Homeri carminibꝰ adoptauit. O mirã & singularẽ Pythagorę memoriã. Et o miserã obliuionẽ nostrũ omniũ:q nesciamꝰ ꝙ ante fuerimꝰ. Sꝫ fortasse uel errore aliquo uel gr̃a sit effectũ:ut ille solus lethęũ gurgitẽ nõ attigerit:nec obliuiõis aquã gustauerit:uidelicet senex uanus (sicut ociosę aniculę solẽt) fabulas tanq̃ infantibus credulis finxit. Quod si bene sensisset de his qbus hęc locutus est:si hoĩes eos existimasset:nunq̃ sibi tam petulanter mentiẽdi licẽtiã uẽdicasset:sꝫ deridẽda hoĩs leuissimi uanitas. Quid Ciceroni faciemꝰ:q cũ in principio cõsolatõis suę dixisset luendorũ scelerũ cã nasci hoĩes! Iterauit idipsum postea:quasi obiurgãs eũ:q uitã nõ esse malis poenã putet! Recte ergo pfatꝰ est errore ac miserabili ueritatis ignorãtia se teneri.

Capi. xix. Quod Cicero & aliĳ sapiẽtissimi immortalitatẽ animarum sẽ infideliter docent. Et ꝙ mala uel bona mors sit ponderãda ex anteacta uita & gratia dei.

A T illi q̃ de mortis bono disputãt:q̃ nihil ueri sciũt:sic ar
gumẽtant̃.Si nihil est post mortẽ:nõ est malum mors: au
fert enĩ sensuʒ mali. Si aũt supsunt animę:etiã est bonũ:q̃ imor
talitas seq̃t̃:quã sentẽtiã Cicero de legib⁹ sic explicauit.Gratule
murq; nobis:qm̃ mors aut meliorẽ q̃ q̃ est in uita:aut certe nõ de
teriorẽ est allatura statũ.Naʒ sine corpore animo uigẽte,diuina
est uita:sensu carẽte nihil pfecto est mali. Argute ut sibi uidetur
q̃si nihil esse aliud possit. At q̃n utrũq; hoc falsuʒ est. Docẽt enĩʒ
diuinę litterę nõ extingui aĩas:sed aut pro iusticia pręmio affi
ci:aut poena pro sceleribus sempiterna. Nec enim fas est: aut euʒ
qui scelerat⁹ in uita foeliciter fuerit,effugere quod meretur: aut
eum qui ob iusticiam miserrimus fuerit,sua mercede fraudari.
Quod adeo uerum est:ut idem Tullius in cõsolatione nõ easdẽ
sedes incolere iustos atq; impios prędicauerit. Nec enĩ omnib⁹
in qt iidem illi sapientes arbitrati sunt:eundeʒ cursum in cęlo pa
tere. Nam uicijs & sceleribus cõtaminatos deprimi in tenebras
atq; coeno iacere docuerũt:castos autẽ animos:puros:integros:
incorruptos:bonis etiam studijs atq; artibus expolitos:leui quo
dam & facili lapsu ad deos:idest ad naturam similem sui peruo
lare. Quę sententia superiori illi argumento repugnat. Illud enĩ
sic assumptum est:tanq̃ necesse sit omnem hominem natum im
mortalitate donari. Quod igit̃ erit discrimẽ uirtutis ac sceleris
si nihil interest:utrũ ne Aristides sit aliquis,an Phalaris? Utruʒ
Cato an Catilina? Sed hãc repugnãtiã rerũ,sententiãq; non cer
nit:nisi q̃ tenet ueritatẽ. Si q̃s igit̃ nos roget:utrũ mors ne sit bo
num an malũ:respondebimus qualitateʒ eius,ex uitę ratione,pẽ
dere. Nã sicut uita ipsa bonũ est:si cũ uirtute uiuat̃:malum si cũ
scelere:ita & mors ex pręteritis uitę actibus põderanda est. Ita
fit ut si uita ĩ dei religiõe trãsacta sit:mors malũ nõ sit,q̃ trãsla
tio est ad ĩmortalitatẽ:si aliter:malũ sit necesse est:qm̃ ut dixi)
ad ęterna supplicia trãsmittit. Quid ergo dicemus: nisi errare
illos q̃ aut mortẽ appetũt tanq̃ bonũ:aut uitã fugiũt tãq̃ malũ?
Nisi q̃ sunt iniq̃ssimi q̃ pauciora mala nõ cõpensant bonis plu
rib⁹. Nã,cũ omnẽ uitã p exq̃sitas & uarias traducãt uoluptates,
mori cupiũt,si q̃d forte his amaritudinis supuenit,& sic habent
tanq̃ illis nunq̃ fuerit bene:si aliquando fuerit male. Damnãt igi
tur uitã omnẽ bonis plenaʒ: quę nihil aliud q̃ malis opinantur.

Hinc nata est inepta illa sententia:hãc esse mortẽ:quã nos uitam putam⁹:illã uitã quã nos pro morte timeamus. Ita ꝑmũ bonuȝ esse nõ nasci:secundũ citius mori. Que ut maioris sit auctoritatis sileno attribuit. Cicero ĩ cõsolatõe. Nõ nasci inqt lõge optimuȝ:nec ĩ hos scopulos ĩcidẽ uite. Proximũ aũt si natus sis:q̃ ꝓmũ mori tanq̃ ex incẽdio effugere uiolentiã fortune credidisse se illi uanissimo dicto. Exinde apparet ꝙ adiecit aliqd de suo ut ornaret. Quero igiť:cui esse optimũ putet nõ nasci:cũ sit nullus omnino q sentiat:Nam ut bonũ sit aliqd aut malũ sensus efficit. Deinde cur omnẽ uitã nihil aliud esse q̃ scopulos & incẽdium putauerit:quasi aut in nostra fuerit potestate ne nasceremur:aut uitã nobis fortuna tribuat nõ deus:aut uiuẽdi ratio qcqd simile incẽdio habere uideať. Nõ dissimile Platonis illud est: qđ aiebat se gr̃as agere nature:primũ ꝙ hõ natus esset potius q̃ mutũ aĩal:deinde ꝙ mas potius q̃ foemina:ꝙ grecus q̃ barbar⁹:postremo ꝙ atheniẽsis non theban⁹:& ꝙ tẽporibus Socratis. Dici nõ põt quantã mẽtib⁹ cecitatẽ:quantosq; pariat errores ignoratio ueritatis. Ego plane cõtenderim nũq̃ qcq̃ dictũ esse in rebus humanis deliri⁹:q̃si uero si aut barbarus:aut mulier:aut asian⁹:deniq; nat⁹ esset idẽ ipse Plato nõ esset:ac nõ illud ipsuȝ qd nat⁹ fuisset. Sed Pythagore uidelicȝ credidit:q ut uetarȝ homĩes animalib⁹ uesci:dixit animas de corporibus in alioꝝ aĩaliũ corpora cõmeare:qđ etiã uanũ & impossibile est. Vanũ ꝙ necesse nõ fuit:ueteras aĩas in noua corpora inducere:cũ idẽ artifex qui ꝑmas aliquãdo fecerat:potuerit semꝑ nouas facere. Impossibile ꝙ recte rõis aĩatam immutare naturã stat⁹ sui nõ põt:quã ignis aut deorsum niti:aut in trãuersum fulmĩs mõ flammã suã fundere. Existimauit ergo homo sapiẽs fieri potuisse:ut aĩa q̃ tunc erat in Platone:in aliqđ mutũ aĩal includereť:eẽtq; humano sensu predita ut intelligeret ac doleret:incõgruẽti se corpore oneratã. Quãto sani⁹ faceret:si gr̃as se agere diceret:ꝙ ingeniosus:ꝙ docilis natus esset:ꝙ in his opibus ut liberaliter erudireť. Nã ꝙ athenis nat⁹ est:qd in eo beneficij fuit? An nõ plurimi extiterunt in alijs ciuitatib⁹ excellẽti ingenio atq; doctrina uiri:q meliores singuli q̃ oẽs athenienses fuerũt? Quãta hominum milia fuisse credamus q & athenis nati:& temporibus Socratis: indocti tñ ac stulti fuerũt? Nõ enim aut parietes aut locus:in quo quisq; est

effusus,ex utero cociliat homini sapiētiam. Quid uero attinuit Socratisse tēporibus natū gloriari? Num Socrates ingenia discē tibus potuit dare? Nō uenit in mente; Platoni,Alcibiadē quoq; & Critia; eiusdē Socratis assiduos auditores fuisse:quoꝝ alter hostis patrię acerrimus fuit:alter crudelissim⁹ omniū tyrānoꝝ.

Capitulū.xx.Quod Socrates in eo fuit cordatior cęteris: qꝛ a scrutinio cęlestiū & naturaliū causis disputationem suspendit:in qbus temere cōsumit̄ ingenium & tempus:& ī multis desipiunt:quoꝝ subijciuntur exempla.

Videam⁹ nūc qd in Socrate ipo tam magnū fuerit:ut hō sapiens merito gratias ageret illis temporib⁹ esse senatū: nō inficior fuisse illū paulo cordatiorē:q̄ cęteros q naturā rerū putauerūt ingenio posse cōprehēdi. In quo illos non tm̄ excordes fuisse arbitror:sed etiā impios qꝛ in secreta illi⁹ cęlestis prouidētię curiosos oculos uoluerūt immittere. Romę & in plerisq; urbib⁹ scim⁹ eē q̄dā sacra:q̄ aspici a uiris nefas habet̄. Abstinēt igit̄ aspectu:qb⁹ illa cōtaminati nō lʒ:& si forte ul'errore ul'casu quopiā,uir aspexit:pmo poena ei⁹:deīde īstauratōe sacrificij scelus expiat̄. Quid his facias:q incōcessa scrutari uolūt? Nimirū mlto sceleratiores q arcana mūdi,& hoc cęleste tēplū ,pphanari ipijs disputatōib⁹ q̄rūt:q̄ q ędē Vestę:aut bonę deę:aut Cereris ītrauerit: q̄ penetralia q̄uis adire uiris nō liceat:tn̄ a uiris fabricata sunt. Hi uero nō tm̄ īpietatis crimē effugiūt:sʒ qd est multo indignius eloquētię famā:aut ingenij gloriā cōsequūtur. Quid si aliqd inuestigare possent! Sūt enī tā stulti in asseuerādo:q̄ īprobi in q̄rēdo :cū neq; inuenire qcq̄ possūt,nec defendere:etiā si inuenerint. Nā si ueꝝ uel fortuito uiderit qd sępi⁹ cōtingit:cōmitūt ut ab alijs id ,p falso refellat̄. Nō enī descēdit aliqs de cęlo: q sentētiā,de singuloꝝ opinionibus ferat: quapropter nemo dubitauerit eos qui ista cōquitāt:stultos,ieptos,ī,lanos esse. Aliquid ergo Socrates habuit cordis humani:qui cū intelligeret hęc nō posse inueniri,ab eiusmodi questionibus se remouit. Vereorq; in eo solo: mlta enī sunt eius non mō laude īdigna:sʒ etiā rephēsione dignissima:in qb⁹ fuit suoꝝ simillim⁹. Ex his unū eligā

quod ab omnibꝰ sit probatū celebre hoc prouerbium Socrates habuit. Quod supra nos nihil ad nos. Procūbamꝰ igit̃ in terrā: & manꝰ ad prçclara opera nobis datas cōuertamꝰ in pedes. Nihil ad nos cçlū: ad cuiꝰ cōtēplationē sumus excitati: nihil deniq; lux ipa ptineat. Certe uictus nostri cā de cçlo est. Qđ si hoc sensit nō esse de rebus cçlestibus disputandū: ne illoꝝ qdē rōem potetat cōptehēdere: quç sub pedibꝰ habebat. Quid ergo num errauit in uerbis? Verisimile nō est: sꝫ nimiꝝ id sensit qđ locutus est: religioni minime seruiendū: qđ si aperte diceret: nemo pateret. Quis enim nō sentiat hunc mundū tam mirabili ratione pfectū: aliq̃ prouidētia gubernari? Quādoqdem nihil est qđ possit sine ullo moderatore cōsistere. Sic domꝰ ab habitatore dilabit̃. Nauis sine gubernatore abit pessum. Et corpus relictum ab aīa defluit: ne dū putemus tantā illā molē: aut cōstrui sine artifice: aut stare sine rectore tā diu potuisse. Quod si publicas illas religiones uoluit euertere: nō improbo: qn etiā laudabo: si ipse qđ est meliꝰ inuenerit: uerū idē p canē & anserē deierabat. O hominē scurrā (ut ait Zeno Epicureus) ineptū: pditū: desperatum: si cauillari uoluit religionē dementem: si hoc serio fecit: ut aīal turpissimū pro deo haberet̃. Quis iam supstitiones çgyptiorū audeat reprçhēdere: quas Socrates athenis auctoritate confirmauit sua? Illud uero nōne sūmç uanitatis: q̧ an̄ mortē familiares suos rogauit: ut Aesculapio gallū quē uouerat pro se sacrarent? Timuit uidelicet ne apud Rhadamātum receptorē reus uoti fieret ab Aesculapio. Demētissimū hominē putarē: si morbo affectus perisset: cū uero hoc sanꝰ fecerit: est ipe īsanꝰ q eū putet eē sapiētē. En cuiꝰ tēporibus natū esse se hō sapiēs gratuletur.

Capitulū. xxi. Quod Plato didicerit a Socrate: quod si obtineret: humani generis periret societas.

Videamus tamen quid illum Socrates docuerit: qui cū totā physicam repudiasset: eo se cōtulit ut de uirtute atq; officio quçreret. Itaq; nō dubito: qn auditores suos iusticiç prçceptis erudierit. Docēte igit̃ Socrate nō fugit Platonē: iusticiç uim in çqtate cōsistere. Siqdē omnes pari cōditione nascunt̃: ergo inquit nihil priuati ac pprij habeāt: sed ut pares esse possint: quod

iusticię ratio desiderat:oĩa in cõe possideāt : ferri hoc pōt q̃diu de pecunia dici uidet̃:qđ ipm̃ q̃ impossibile sit & q̃ iniustũ:po terā multis rõibus ostendere. Cõcedam⁹ tñ ut possit fieri. Oẽs enĩ sapiẽtes erũt & pecuniā cõtemnẽt. Quo ergo illũ cõitas ista pduxit? Matrimonia quoq̧,inq̃t,cõia esse debebũt:s.ut ad eãdeȝ mulierẽ multi uiri tanq̃ canes cõfluant: & is utiq̧ obtineat: q ui ribus uicerit. Aut si sapiẽtes sunt ut philosophi:expẽctẽt ut uici bus tā q̃ lupanar habeāt. O mirā Platonis ęq̃tatẽ. Vbi est igitur uirtus castitatis? Vbi fides cõiugalis? Quę si tollas: oĩs iusticia sublata est. At idẽ dixit beatas ciuitates futuras fuisse: si aut phi losophi regnarẽt:aut reges philosopharent̃. Huic ergo tā iusto tam ęquo uiro regnũ dares:q alijs sustulisset sua:alijs cõdonasseȝ aliena? prostituisset pudicitiā mulierũ:q̃ nullus unq̃ nõ mõ rex: seȝ ne tyrann⁹ quidẽ fecit? Quam uero intulit rationem turpissimi huius consilij? sic inquit, Ciuitas concors erit: & mutui amoris constricta uinculis: si omnes omnium fuerint: & mariti & pr̃es & uxores & liberi. Quę ista cõfusio generis humani est? Quo modo seruari potest caritas: ubi nihil est certum quod ametur? Quis aut uir mulierem: aut mulier uirum diliget: nisi habitaue rint semper una: nisi deuota mens & seruata inuicem fides indi uiduā fecerit caritatem? Quę uirtus in illa promiscua uoluptate locum non habet. Item si omnes omnium liberi sint : quis ama re liberos tā q̃ suos poterit: cũ suos esse aut ignoret aut dubitet? Quis honorẽ tanq̃ patri deferet: cũ unde nat⁹ sit nesciat? Ex quo fit: ut nõ tantum alienũ pro patre habeat: sed etiā patrẽ pro alie no. Quid q̧ uxor potest esse cõis: filius uero non potest? quem concipi non nisi ex uno necesse est. Perit ergo illi uni cõmunitas, ipsa reclamente natura. Supest ut tãtummõ cõcordię causa uxo res uelint esse cõmunes. At nulla uehementior discordiaruȝ est causa: q̃ unius foeminę a multis maribus appetitio: quod Plato si ratione nõ poterat: exemplis certe potuit admoneri: & muto rũ animaliũ quę ob hoc uel acerrime pugnẽt: & hominum qui semper ob eam rem grauissima inter se bella gesserũt.

Capitulũ.xxij. Quod dogma Platonis non erat nisi crimi nis fons & fomes & uirtutum omnium exterminium.

R Estat ut cōmunio ista nihil aliud habeat: preter adulteria
& libidines: propter quas funditus euertēdas: est uirtus uł
maxime necessaria. Itaq; nō inuenit concordiā: quā querebat: q
nō uidebat unde oriat. Nā iusticia in extra positis nihil momen
ti habet: nec in corpore quidem: sed tota in hominis mēte uersa
tur. Qui ergo uult homines adequare: nō matrimonia: nō opes
subtrahere debet: sed arrogantiā: supbiā: tumorē: ut illi potētes
& elati pares esse se, etiā mēdicissimis sciāt. Detracta enim diui
tibus insolentia & iniquitate: nihil intererit: utrū ne alij diuites:
alij pauperes sint: cū animi pares sint: quod efficere nulla alia res
preter religionē dei potest. Putauit igit se inuenisse iusticiā: cuꝫ
eam prorsus euerteret: q nō rerū fragiliū: sed mētium debet esse
cōmunitas. Nam si iusticia uirtutū omniū est mater: cuꝫ ille sin
gule tollunt: ipsa subuertit. Tulit aūt Plato ante oīa frugalitatē:
que utiq; nulla est: ubi proprij nihil habeat. Tulit abstinentiam:
si quidē nihil fuerit, quo abstineat alienū. Tulit tēperantiā: tulit
castitatem: que uirtutes in utroq; sexu maxime sunt. Tulit uere
cūdiā: pudorem & modestiam: si honesta & legitima esse inci
piunt: que solēt flagitiosa & turpia iudicari. Sic uirtutem cum
uult omnib⁹ dare: omnibus ademit. Nam rerū proprietas, & ui
ciorū & uirtutum materie cōtinet: cōmunitas aūt nihil aliud q̄
uiciorū licentiam. Nam uiri qui multas mulieres habent: nihil
aliud dici possūt q̄ luxuriosi ac nepotes. Itē mulieres que a mul
tis habent: non utiq; adultere: q certū matrimoniū nullū est: sꝫ
prostitute ac meretrices sint necesse est. Redegit ergo humanaꝫ
uitā ad similitudinē nō dico mutoꝝ: sed pecudū ac beluarū. Nā
uolucres pene omnes faciunt matrimonia: & paria iungunt: &
nidos suos tanq̄ geniales thoros cōcordi mēte defendūt: & foe
tus suos q certi sunt amāt: & si alienos obieceris abigūt. At hō
sapiēs cōtra mortē hominū cōtraq; naturā: stultiora sibi, que se
queret, elegit. Et quoniā uidebat in ceteris animalib⁹ officia mari
um foeminarūq; nō esse diuisa: existimauit oportere etiā mulie
res militare: & cōsilijs publicis interesse & magistratus gerere:
& imperia suscipere. Itaq; his arma & equos assignauit: conse
quēs est; ut lanā & telā uiris, & infantiū gestatōes: nec uidit īpos
sibilia esse: que diceret ex eo: q adhuc in orbe terre neq; tā stulta
neq; tam uaria ulla gens extiterit: que hoc modo uiueret.

¶ Capi. xxiii. De minoribus philosophis: & quatenus inuicem ratione, ex rerum cõtemptu ꝓficiãt & erroris assertores sint.

CVm igiť in tanta uanitate ipsi philosophoꝝ principes deprehẽdanť: qd illos minores putabimus: q nunq̃ sibi tã sapientes uideri solẽt: q̃ cũ pecunię cõtemptu gloriant: Fortis animꝰ: sꝫ expecto qd faciãt: & quo ille cõtẽptus euadat. Tradita sibi a parẽtibꝰ patrimonia: tanq̃ malũ fugiũt ac deserũt. Et ne in tẽpestate naufragiũ faciãt: in trãquillo se ultro pręcipitãt: nõ uirtute, sꝫ peruerso metu fortes: sicut illi q cũ timiẽt ne ab hoste iugulent, ipsi se iugulãt: ut mortẽ morte deuitẽt. Sic isti unde possẽt gloriã libertatis acqrere: sine honore sine gratia perdũt. Laudaẗ Democritꝰ qꝫ agros suos dereliquerit: eosqꝫ pascua publica fieri passus sit: probarem si donasset. Nihil aũt sapienter fit, quod si ab oĩbꝰ fiat, inutile est ac malum: sed hęc negligentia tolerabilis. Quid ille qui patrimoniũm in numos redactum effudit in mare: Ego dubito utrum ne sanus an demens fuerit. Abite inquit in ꝓfunduꝫ malę cupiditates: ego uos mergã: ne ipse mergar a uobis. Si tantus pecunię contẽptus est: fac illã beneficium: fac humanitatem: largire pauperibus. Potest hoc quod ꝑditurus es multis succurrere, ne fame aut siti, aut nuditate moriant. Imitate insaniã salteꝫ furorẽqꝫ Tuditani: sparge populo diripiẽda. Potes & pecuniã effugere: & tamẽ bene collocare: qꝫ saluum est qcqd pluribus ꝓfuit. Zenonis autem paria peccata qs ꝓbat: Sed omittamus id quod est ab oĩbus semꝑ irrisuꝫ. Illud satis est ad cohercendũ furiosi hoĩs errorẽ: qꝫ inter uicia & morbos misericordiã posuit. Adimit nobis affectuꝫ: quo ratio humanę uitę pene omnis continet. Cũ enim natura hominis imbecillior sit q̃ cęteroꝝ aĩaliũ: quę uel ad ꝑferẽdã uim tẽporum: uel ad incursiones a suis corporibus arcendas: naturalibus munimẽtis ꝓuidẽtia cęlestis armauit, Homini aũt qꝫ nihil istoꝝ datũ est: accępit ꝓ istis omnibus, miserationis affectum: qui plane uocaẗ humanitas: q̃ nosmet inuicem tueremur. Nã si hõ ad cõspectũ alterius hominis efferareẗ (quod facere uidemus animantes quarum natura soliuaga est) nulla esset hominũ societas: nulla urbium condẽdaꝝ uel cura uel ratio: sic neqꝫ uita qdem satis tuta cum cęteris animalibus exposita: esset imbecillitas hominũ & ipi inter semetipos

beluarũ more ſeq̄uirẽt. Nõ minor in aliis demẽtia. Quid enĩ dici põt de illo q nigrã dixit eẽ niuẽ? q̄ cõſequẽs erat ut etiã picẽ albã eſſe diceret. Hic eſt ille q ſe icc irco natũ eſſe diceret: ut cęlũ ac ſolẽ uideret: q in terra nihil uidebat, ſole lucẽte. Xenophanes dicentib⁹ mathematicis orbẽ lunę duo de uiginti ꝑtib⁹ maiorẽ eſſe q̄ terrã: ſtultiſſime credidit: & ꝙ huic leuitati fuit conſentaneum: dixit intra cõcauũ lunę ſinũ, eſſe aliã terrã: & ibi aliud genus hominũ ſimili mõ uiuere, quo nos in hac terra uiuim⁹. Habẽt igiť illi lunatici hoĩes alterã lunã: quę illis nocturnũ lumẽ exhibeat: ſicut hęc exhibet nobis. Et fortaſſe hic noſter orbis, alteri⁹ inferioris terrę luna ſit. fuiſſe Seneca inter ſtoicos ait: q deliberarent utꝝ ne ſoli quoq; ſuos populos darẽt: inepte. ſ. qui dubitauerit, Quid enĩ ꝑderet ſi dediſſet? Sȝ credo calor deterrebat: ne tantã multitudinẽ periculo cõmitteret: ne ſi ęſtu nimio periſſent ipſi⁹ culpa eueniſſe tanta calamitas diceretᷣ.

Capitulũ. xxiiii. De antipodibus quos ideo eſſe finxerũt: ꝙ opinati ſunt mundum eſſe rotundum.

...rat Lactantius negans anti... contra veram philosophiam nedixerint ... fidem est istius capitis sent.

Quid illi q eſſe cõtrarios ueſtigiis noſtris antipodas putãt? Nunqd aliquid loquũtur? Aut eſt quiſq̄ tam ineptus: qui credat eſſe homines: quorum ueſtigia ſint ſuperiora q̄ capita? Aut ibi quę apud nos iacent uniuerſa pendere: fruges & arbores deorſuȝ uerſus creſcere: pluuias & niues & grãdines ſurſuȝ uerſus cadere in terrã. Et miratᷣ aliquis ortos penſiles inter ſeptem mira narrari: cum philoſophi & agros & maria & urbes & mõtes pẽſiles faciãt. Huius quoq; erroris aperiẽda nobis origo eſt. Nam ſemp eodẽ mõ falluntᷣ. Cũ enim falſum aliquid in principio ſumpſerũt, uoriſimilitudine inducti: neceſſe ẽ eos in ea quę conſequuntur currere: ſic incidunt in multa ridicula: quia neceſſe eſt falſa eſſe: quę rebus falſis congruunt. Cum aũt primis habuerint fidem: qualia ſunt ea quę ſequuntᷣ nõ circũſpiciũt: ſȝ defendunt omnimõ: cum debeant prima illa utrum ne uera ſint an falſa: ex cõſequentibus iudicare. Quę igiť illos ad antipodas ratio ꝑduxit? Videbant ſiderum curſus in occaſum meantiuȝ: ſolẽ atq; lunã in eandem partẽ ſemp occidere: atq; oriri ſemper ab eadem. Cũ aũt nõ perſpicerent quę machinatio curſus eorũ temperaret: nec quomõ ab occaſu ad orientem remeant. Cęlum

aũt ipsum in oẽs fere partes putarẽt esse deuexum: qđ sic uideri ꝑpter immensam latitudinem necesse est. Existimauerũt rotundum esse mundum sicut pilam. Et ex motu siderũ opinati sunt cęlũ uolui: sic astra solemq; cũ occiderint uolubilitate ipa mũdi ad ortũ referri. Itaq; ętbereos orbes fabricati sunt: quasi ad figurã mũdi: eosq; celarũt portentuosis qbusdam simulachris quę astra esse dicerent. Hãc igiť cęli rotũditatẽ illud sequebať: ut terra in medio sinu eius esset inclusa: ꝙ si ita esset terrã ipaꝫ globo similẽ: neq; enĩ fieri posset: ut nõ esset rotũdũ: qđ rotũdo inclusũ teneret: Si aũt rotũda etiã terra esset: necesse esset: ut ĩ oẽs cęli partes eãdẽ faciẽ gerat: idest montes erigat: cãpos tendat: maria cõsternat: Quod si esset: etiã sequebať illud extremum: ut nulla sit pars terrę quę non ab hoĩbus: cęteris q; animalibus incolatur. Sic pẽdulos istos antipodas cęli rotunditas adinuenit. Quod si quęras ab his qui hęc portenta defendũt: qũo nõ cadũt oĩa in inferiorẽ illã cęli partẽ! Hãc respõdẽt reꝝ esse naturã: ut põdera in mediũ feranť: & ad mediũ cõnexa sint oĩa: sicut radios uidemus in rota. Quę aũt leuia sunt ut nebula: fum⁹: ignis: a medio deferãtur ut cęlũ petãt. Quid dicã de his nescio: q cũ semel aberrauerint: cõstãter in stulticia ꝑseuerãt: & uanis uana defendunt: nisi ꝙ eos ĩterdũ puto ioci cã philosophari: aut prudẽtes & scios mẽdacia defendẽda suscipere: q̃si ut ingenia sua in malis reb⁹ exerceãt ul' ostẽdãt. At ego multis argumẽtis ꝓbare possem: nullo mõ fieri posse: ut cęlũ terra sit inferi⁹: nisi & liber iã cõcludẽdus esset: ut adhuc aliqua restarẽt quę magis sint pręsenti operi necessaria. Et qm̃ singuloꝝ errores pcurrere nõ est vni⁹ libri op⁹ satis sit pauca enarrasse: ex qb⁹ possint q̃lia sint cętera intelligi.

Capi. xxv. Quot & quãta pręd[i]cẽda sũt: & alias necessarias gẽtilit philosophãtib⁹ ut phĩam nullus assequať aut rarus.

Nunc pauca nobis de philosophia in cõmuni dicẽda sunt: ut cõfirmata cã peroremus. Summus ille noster Platonis imitator existimauit phĩam non esse uulgarem: ꝙ eam non nisi docti homĩes asseq possent. Est inqt philosophia paucis cõtenta iudicibus: multitudinẽ cõsulto ipsa fugiens. Non est igiť sapientia si ab hominum coetu abhorreret: quoniam sapientia si

homini data est: sine ullo discrimine oībus data est: ut nemo sit prius: q̄ eā capere nō possit. At illi uirtutē humano generi datā sic amplexabanť: ut soli oīum publico bono frui uelle uiderenť: tā inuidi q̄si uelīt deligare oculos: aut effodere cęteris ne solē uideāt. Nā qd est aliud homib⁹ negare sapiētiā: q̄ mētib⁹ eoꝝ uerꝝ ac diuinū lumē auferre? Qď si natura hoīs sapiētię capax ē: oportuit & opifices & rusticos & mulieres: & oēs deniq̧ humanā q formā gerūt, doceri ut sapiāt: populūq̧ ex omni lingua & cōditione & sexu & ętate cōflari. Maximū itaq̧ argumētū est philosophiā neq̧ ad sapientiā tendere: neq̧ ipā ee sapiētiā: qď mysteriū eius barba tm̄ celebrať & pallio. Senserūt hoc adeo stoici: q & seruis & mulierib⁹ philosophādū esse dixerūt. Epicur⁹ quoq̧ q rudes omniū litterā ad philosophiā īuitat. Itē Plato q ciuitatē de sapiētib⁹ uoluit cōponere. Conati qdē sunt illi facere qď ueritas exigebat: sꝫ nō potuit ultra uerba ꝓcedi. Primū q̧ multis artibus opus est: ut ad philosophiā possit accedi. Discendę litterę istę cōmunes ꝓpter usū legendi: q̧ in tāta reꝝ uarietate: nec disci audiēdo possunt omnia: ne memoria cōtineri. Grāmaticis quoq̧ nō parū operę uel dandū est: ut rectā loquendi rationem scias. Id multos annos auferat necesse est. Nec oratoria quidem ignorāda est: ut ea quę didiceris: ꝓferri atq̧ eloq possis. Geometria quoq̧ ac musica & astrologia necessaria est: q̧ hę artes cum philosophia hn̄t aliquā societatē: quę uniuersa ꝑdiscere neq̧ foeminę possunt: qbus intra puberes annos officia mox n̄slibus domesticis ꝓfutura discenda sunt. Neq̧ serui qb⁹ ꝑ eos annos uel maxime seruiendū est: qbus possunt discere: neq̧ paupes: aut opifices: aut rustici: qbus in diē uictus labore est quęrēdus. Ob eā causam Tullius ait abhorrere a multitudine philosophiam. At enim rudes Epicurus accipiet. Quomodo ergo illa quę de principiis reꝝ dicunť intelligēt: quę ꝑplexa & inuoluta uix etiā politi homīes assequūť? In rebus igiť obscuritate implicitis: & ingenioꝝ uarietate cōfusis: & eloquentiū uiroꝝ exq̄sito sermone fucatis: quis imperito ac rudi loc⁹ est? Deniq̧ nunq̄ ullas mulieres philosophari docuerūt: pręter unam ex omni memoria Themisten. Neq̧ seruos pręter unum Pythagoram: quem male seruientem redemisse ac docuisse traduně. Enumerāt etiam Platonem ac Diogenē: qui tamen serui nō fuerūt: sed his seruitus euenerat:

fuit enī

sunt enim capti: platonē quidē redemisse Aniceris qdam tradit̄ sestertiis octo. Itaq; insectatus est cōuiciis hūc ipm redemptorē Seneca: q Platonē paruo existimauerit, furiosus ut mihi quidē uidet̄: qui homini fuit iratus q non multā pecuniam perdidit. s. aurum appendere debuit tanq̄ pro mortuo Hectore: aut tantum in genere nummorum: quantū uenditor non poposcit. Ex barbaris uero nullum preter unū Anacharsim Sytham: qui philosophiā ne somniasset quidē: nisi & linguam & lr̄as an̄ didicisset.

Cap. xxvi. Quod doctrina cęlestis sapiētiā sola largit̄: quā natura cōmunis appetit: et q̄rens philosophiā nō īuenit. Et q̄ efficax sit lex dei: & ecclesię sacramenta.

Quod ergo illi poscēte natura faciendum esse senserūt: sed tamen neq; ipsi facere potuerunt: neq; a philosophis fieri posse uiderunt. Sola hęc efficit doctrina cęlestis: quę sola sapientia est. Illi scilicet persuadere cuiq̄ potuerunt: qui nihil persuadēt etiam sibi? Aut cuiusq̄ cupiditates opprīment: temperabunt iras: libidinem cohercebūt: cū ipsi & cedant uiciis: & fateantur plus ualere naturam. Dei autem pręcepta quia & simplicia et uera sūt: quantū ualeant in animis hominum: quotidiana experimenta demonstrant. Da mihi uirum: qui sit iracundus: maledicus: effrenatus: paucissimis dei uerbis tam placidum q̄ ouem reddam. Da cupidum: auarum: tenacem: iam tibi eum liberalem dabo: & pecuniam suam plenis manibus largientem. Da timidum doloris ac mortis: iam cruces & ignes: & pericula & taurum contemnet. Da libidinosum: adulterū: ganeonē: iam sobriū: castū: continētē uidebis. Da crudelem & sanguinis appetentem: iam in ueram clęmentiā furor ille mutabit̄. Da iniustum: insipientem: peccatorē: continuo & ęquus & prudens & innocēs erit. Vno eni lauacro, malicia omnis abolebit̄: tanta diuinę sapientię uis est: ut in hōis pectus infusa: matrem delicto℞ stulticiā uno semel īpetu expellat. Ad quod efficiēdū: nō mercede: nō liberis: non lucubrationibus opus ē. Gratis ista fiūt facile; cito, mō pateāt aures: & pectus sapiētiā sitiat. Nemo uereat̄: nos aquam nō uendimus: nec solem mercede pręstamus. Dei fons uberrimus atq; plenissimus patet cunctis: & hoc cęleste lumen uniuersis oritur: quicūq; oculos habent. Num qs h̄ philosophorum: aut unq̄ pręstitit: aut pręstare

ſi uelit pōt? Qui cū ętates ſuas in ſtudio philoſophię conterant: neq; aliū quēq̄ neq; ſeipſos ſi natura paululū obſtitit poſſunt fa cere meliores. Itaq; ſapiētia eoꝝ ut plurimū efficiat: nō excīdit ui cia: ſed abſcōdit. Pauca uero dei pͨcępta ſic totū hoīem īmutant: & expoſito uetere nouum reddūt: ut nō cognoſcas eundē eſſe.

Cap. xxvii. Quod philoſophi ſępe recte pͨcipiūt: & īterdū uidēt ueꝝ. Et quare nō ſit eis credendū, in quo ſolo nitat̄ cōditō creaturę et unde: necnō aut fortunę. Et qͣ o phi ſuis īuicē gladiis pereunt.

Quid ergo: Nihil ne illi ſimile pͨcipiunt? Immo ꝑmulta & ad uerum frequenter accedunt: ſed nihil ponderis habent illa pręcępta: quia ſunt humana: & auctoritate maiori: ideſt diui na, illa carent. Nemo igitur credit: quia tam ſe hominem putat eē qui audit: q̄ eſt ille qui pręcipit. Preterea nihil apud eos certi eſt: nihil quod a ſcientia ueniat. Sed cum omnia coniecturis agant̄: multa etiam diuerſa & uaria proferantur: ſtultiſſimi ē hominis pręcęptis eoꝝ uelle parere: quę utrū ueta ſint an falſa dubitatur: & ideo nemo paret: quia nemo uult ad incertū laborare. Virtu tem eſſe ſtoici aiunt: quę ſola efficiat uitā beatā. Nihil pōt uerius dici: ſed quid ſi cruciabit̄ aut dolore afficiet̄? Poterit ne qſq̄ īter carnifices beatus eē? Immo uero illat⁹ corpori dolor, materia uir tutis eſt: itaq; ne ī tormētis qdē miſer ē. Epicurus mlto forti⁹: ſa piens inqt ſemꝑ beat⁹ ē: & uelut īcluſus in phalaridis tauro hāc uocē emittet: ſuaue ē & nihil curo: qs eū nō irriſerit? Maxīe qꝛ ho mo uoluptari⁹ perſonam ſibi uiri fortis impoſuit: & qdē ſupra modū. Non enī fieri pōt: ut qſq̄ cruciatus corporis ꝓ uoluptati bus ducat: cum ſatis ſit ad officium uirtutis implendū perferre ac ſuſtinere. Quid dicitis ſtoici? Quid tu Epicure? Beat⁹ ē ſapiēs etiam cum torquet̄: ſi propter gloriam patientia non fruatur? In tormentis enim fortaſſe morietur: ſi propter memoriam aut nō ſentiet ſi occidūt animę: aut ſi ſentiet: nihil ex ea cōſequet̄. Quis ergo alius fructus eſt in uirtute? Quę beatitudo uitę: ut ęquo ani mo moriant̄? Bonū mihi affertis unius horę aut fortaſſe momē ti: ꝓpter quod nō expediat in tota uita miſeriis & laboribus con fici. Quātum aūt temporis mors occupat, quę cum uenit: utrum ęquo animo: an iniquo eam ſbieris: iā nihil refert. Ita fit: ut nihil

aliud ex uirtute capterẽ nisi gloria. Sed hęc aut superuacua et breuis est: aut prauis hominũ iudiciis non sequetur. Nullus igitur ex uirtute fructus est: ubi uirtus mortalis est & caduca. Itaq; q hęc locuti sunt: umbram quãdã uirtutis uiderũt: ipam uirtutem nõ uidebant. Deflexi enĩ fuerũt ĩ terrã: nec uult⁹ suos ĩ altũ erigebãt: ut eã possent ĩtueri: q̃ sese cęli regionib⁹ ostẽtabat. Hęc cã ẽ, cur p̃ cęptis eoꝝ nullus obtẽperet, quoniã aut ad uicia erudiũt, si uoluptatẽ defẽdũt, aut si uirtutẽ asserũt: neq; peccato poenã minanť: nisi sol⁹ turpitudinis: neq; uirtuti ullũ p̃miũ polliceť: nisi sol⁹ honestatis & laudis: cũ dicãt nõ ꝓpter aliud: sed ꝓpter seipsam expetendam esse uirtutem. Beatus est igitur sapiens in tormẽtis: sed cum torquetur pro fide: pro iusticia: pro deo: illa patientia doloris beatissimum faciet. Est enim deus qui sol⁹ potest bonorare uirtutem: cuius merces immortalitatis sola est: quam q non appetũt: nec religionem tenent: cui ęterna subiacet uita. Profecto neq; uirtutis uim sciunt: cuius pręmium ignorãt: neq; in cęlum spectant: quod ipsi se facere putant: cum res non inuestigabiles q̃runt: quia ratio in cęlum spectandi nulla alia est: nisi aut religionem suscipere: aut animam suam immortale; esse credere. Quisquis enĩ aut deũ colendũ esse intelligit: aut immortalitatis spem sibi propositam habet: mens eius in cęlo est. Et licet id non aspiciat oculis: animę tamen lumine aspicit. Qui autem religionem non suscipiunt: terręni sunt: quia religio de cęlo est. Et q anima; putant cum corpore interire: ęque in terram spectant: quia ultra corpus quod est terra nihil amplius uidẽt: quod sit immortale. Nihil igitur prodest hominem esse fictũ: ut recto corpore spectet in cęlum: nisi erecta mente deum cernat: & cogitatio eius in spe uitę perpetuę tota uersetur.

Capi. xxviii. Quod fortuna nihil est quã philosophi non modo deam: sed deũ mentiunť. Et quomodo hunc errorem dęmones immiserint eis qui deum nesciebãt: aut contemnebant.

Q Vapropter nihil aliud est in uita, quo ratio: quo, conditio nostra nitatur: nisi dei, q nos genuit, agnitio: & religiosus ac pius cultus. Vnde quoniam philosophi aberrauerunt: sapientes utiq; nõ fuerũt. Quęsierunt illi qdem sapientiã: sed quia non rite quęrebant: ꝓlapsi sunt lõgius: & in maxĩos errores ĩciderũt:

ut etiam cõmunem sapiẽtiam nõ tenerẽt. Nõ enĩ tantũ religionẽ
asserere uoluerũt: uerũ etiã sustulerũt, dũ specie uirtutis falsę idu
cti: conãť amicos oĩ metu liberare: q̃ religiõis euersio naturę no
men iuenit. Illi enĩ cũ aut ignorãt a quo eẽt effectꝰ mũdꝰ: aut per
suadere uellẽt nihil eẽ nisi diuina mẽte pfectũ: naturã eẽ dixerũt
rerũ omniũ matrẽ: quasi dicerẽt oĩa sua spõte eẽ nata: quo uerbo
plane ĩprudentiã suã cõfitẽtur. Natura enĩ, remota ꝓuidentia &
potestate diuina prorsus nihil est. Quod si deum naturam uo
cant: quę peruersitas est: naturam potius q̃ deũ nominare. Si aũt
natura ratio est: uel necessitas uel conditio nascendi: non est p se
ipsam sensibilis: quia necesse est mentem diuinam: quę sua pro
uidentia nascendi ꝑncipium rebus omnibus prębeat. Aut si natu
ra est cęlum atq; terra: & omne quod natum est: non est de natu
ra: sed dei opus. Non dissimili errore credunt eẽ fortunã: quasi
deam quandã, res humanas uariis casibus illudentem: q: nesciunt
unde sibi bona & mala eueniant. Cum se compositos ad prę̨
liandum putant: nec ullam tamen rationẽ reddunt: a quo & quã
ob causam: sed tantum cũ fortuna se digladiari momẽtis omni
bus gloriant̃. Iã quicũq; alios cõsolati sunt ob interitũ omissio
nemq; carorum: fortunę nomen acerrimis accusationibus ꝓsci
derũt: nec omnino ulla eorũ disputatõ de uirtute ẽ: in qua nõ for
tuna uexet̃. Marcus Tullius in sua consolatione pugnasse se sem
per cõtra fortunam loquitur: eamq; a se esse superatam: cum for
titer inimicorũ ĩpetus retudisset: nec tũ q̃dem se ab ea fractũ: cum
domo pulsus patria caruit. Tũ aũt cum amiserit carissimam fili
am: uictum se a fortuna turpiter confitet̃. Cedo inquit: & manũ
tollo. Quid hoc homine miserius: qui sic iaceat? Insipienter inq̃t:
sed qui ꝓfitet̃ se esse sapientẽ? Quid ergo sibi uult assumptõ no
minis? Quid est cõtemptꝰ ille rerũ: qui magnificis uerbis prętẽdi
tur? Quid dispar cęteris habitus? Aut cur omnino pręcępta sapi
entię dantur: si nemo qui sapiat adhuc inuentus est? Et quisq̃ no
bis inuidiam facit: quia philosophos negamus esse sapientes: cũ
ipsi nec scire se quicq̃: nec sapere fateantur? Nam si quando ita de
fecerint: ut ne affigere quidem quicq̃ possint: quid faciunt in rebꝰ
cęteris? Tum uero ignorantię admonentur: & quasi furibundi
exiliunt: & exclamãt se cęcos esse & excordes. Anaxagoras pro
nunciat circunfusa esse tenebris omnia. Empedocles angustas

e de sensum lenitas queritur: tanq̃ illi ad cogitandum rheda & quadrigis opus esset. Democritus quasi in puteo quodam sic alto ut fundus sit nullus: ueritatem iacere demersam nimirum stultę ut cętera. Non enī tanq̃ in puteo demersa est ueritas: quo uel descendere uel etiam cadere illi licebat: sed tanq̃ in summo montis excelsi uertice: uel potius in cęlo quod est uerissimum. Quid enī ē cur eā poti⁹ ī imū depręssam diceret: q̃ ī summū leuatā: nisi forte mētē quoq͂ ī pedib⁹ aut in imis calcibus constituē malebat poti⁹: q̃ ī pectore aut ī capite? Adeo remotissimi fuerūt ab ea ueritate: ut eos ne status q̄dē sui corporis admoneret: ueritatē illis in sūmo eē q̄rendā. Ex hac desperatōe cōfessio illa Socratis nata ē: q̃ se nihil scire dixit nisi h̄ unū: q̄ nihil sciat. Hīc academię disciplina manauit: si tñ disciplina dici pōt: in qua ignoratio & discitur et docetur. Sed ne illi quidem: q scientiā sibi assumpserūt: id ipsum quod se scire putabant constanter defendere potuerunt. Qui quoniam ratio illis non quadrabat: per ignorātiam rerꝫ diuinarꝫ tam uarii tam incerti fuerūt: sibiq͂ sępe cōtraria disserētes: ut q̄d sentirēt quid uellēt: satis statuere ac diiudicare non posses. Quid igitur pugnes aduersus homines eos: q suo sibi gladio perēūt? Quid labores: ut eos destruas: quos sua ipsos destruit atq͂ afficit oratio? Aristoteles inq̄t Cicero, ueteres philosophos accusans ait, eos aut gloriosissimos, aut stultissimos fuisse: qui existimauissent philosophiā suis ingeniis eē pfectā: sed se uidē q̄ paucis annis magna accessio facta eēt, breui tēpore phiam plane absolutā fore. Q̄d̄ igiť fuit illud tēpus? Quo ī ore? Q̄ñ ē? aut a q̄bus absoluta? Nam q̄ ait stultissimos fuisse qui putauissent ingeniis suis perfectam esse sapientiam: uerum est: sed ne ipse q̄dem satis prudenter: qui aut a ueteribus coeptā: aut a nouis auctā: aut mox a posterioribus perfectum iri putauit. Nunq̃ enim potest inuestigari: quod non per uiam suam queritur.

## Capitulum. xxix. Item repetitio de fortuna & natura eius et diffinitione eius.

Sed repetamus id quod omisimus. Fortuna ergo nihil p se est: ~~tanq̃~~ nec sic habendū ē: tanq̃ sit ī aliquo sensu. Si quidem fortuna est accidentium rerum subitus atq͂ inopinatus euētus. Verꝫ philosophi ne aliquādo non errent: in re stulta uolunt

esse sapientes: qui fortunę sexum mutant. eamq; non deam sicut uulgus: sed deū esse dicūt. Eundē tñ īterdū naturam: īterdū fortunam uocāt. Quid mlta (inqt idē Cicero) efficiat inopinata nobis ꝓpter obscuritatē ignorationēq; causa4? Cū igiť causas ignorent ꝓpter quas fiat aliqd: etiā ipm q faciat ignorēt necesse ē. Idē in opere ualde serio: in quo pręcepta uitę deprompta ex phia filio dabat. Magnā īquit eē fortunę uim in utrāq; partē qs nesciat? Nā & cū ꝓspero flatu ei⁹ utimur: ad exit⁹ puenim⁹ optatos. Et cum reflauerit: affligimur. Primū q negat sciri posse qcq̄: sic h̄ dixit tanq̄ & ipse & omnes sciant. Deinde q etiā quę clara sunt: dubia conantur efficere: hoc putauit esse claru;: quod illi esse debuit uel maxime dubium: nam sapienti omnino falsum est. Quis inquit nescit? Ego uero nescio. Doceat me si pōt quę sit illa uis: q flatus iste: & qui reflatus. Turpe igiť est hominē ingeniosum id dicē: quod si negas probare nō possit. Postremo ꝙ is qui dicit assensus rē retinendos: ꝙ stulti sit hominis reb⁹ incognitis temē assētire: licet plane uulgi & īperitorum opinionibus credidit: q fortuna;m putant esse: quę tribuit hominibus bona & mala. Nam simulachru; eius cū copia & gubernaculo fingunt: tāq̄ hęc & opes tribuat: & humanaru; rerum regimen obtineat: cui opinioni & Virgilius assensit: qui fortunam omnipotētem uocat. Et historicus q ait: sed ꝓfecto fortuna in oī re dominať. Quid ergo ceteris diis loci supest? Cur nō aut ipa regnare diciť: si plus pōt: aut sola coliť si oīa: uł si tantū mala immittit? Aliquid causę ꝓferāt: cur si dea sit: hominibus īuideat: eosq; perditos cupiat: cū ab his religiose colať? Cur ęquior sit malis: iniqor aūt bonis: cur insidietur affligat: decipiat: & exterminet? Quis illā generi hominum uexatricem cōstituit perpetuā? Cur deniq; tā malā sortita sit ꝓtātem: ut res cūctas ex libidine mag q̄ ex uero celebret obscuretq; ? Nec inq̄ philosophos inquirere oportuit potius q̄ temere innocentem accusare fortunam: quę etiam si sit aliqua nihil tamen afferri ab his potest: cū homib⁹ tā īimica sit q̄ putatur. Itaq; illę omnes orationes quibus iniqtatem fortunę lacerāt: se suasq; uirtutes con̄ fortunā supbissime iactāt: nihil sunt aliud q̄ delirame̅ta incōsideratę leuitatis. Quare nō inuideāt nobis qbus aperuit ueritatem deus: qui sicut scimus nihil esse fortunā: ita scimus eē prauum ac subdolū spiritū: q sit inimic⁹ bonis: hostisq; iusticię

qui contraria faciat q̃ deꝰ:cuius inuidię causam in secũdo libro explicauimus. Hic ergo insidiat̃ uniuersis:sed eos qui nesciũt deum errore impedit:stulticia obruit:tenebris circũfundit:ne quis possit ad diuini nominis peruenire noticiam: in quo uno & sapientia cõtinet̃ & uita ꝑpetua. Eos aũt qui deum sciũt: dolis & astutia aggreditur:ut cupiditate ac libidine irrhetiat:aut peccatis blandiẽtibꝰ deprauatos ĩpellat ad mortem:uel si dolo nihil ꝓfecerit:ui et uiolẽtia deiicere conat̃. Icirco enĩ in ꝑmordiis trãsgressionis non statim ad poenã detrusus a deo est:ut hoĩem malitia sua exerceat ad uirtutẽ:quę nisi agitet̃:nisi assidua uexatiõe roboretur:nõ põt esse ꝑfecta. Si qdem uirtus est perferrẽdoꝝ malorũ fortis ac inuicta patientia. Ex quo fit:ut uirtꝰ nulla sit:si aduersarius desit. Huius itaq; peruersę potestatis cũ uim sentirent uirtuti repugnantem:nomen ignorent:fortunę uocabulum sibi inane finxerũt. Quod q̃ longe a sapientia sit remotũ:declarat Iuuenal' bis uersibus. Nullum numẽ habes· si sit prudentia:sed nos Te facimus fortuna deam:cęlo q; locamus. Stulticia igitur & error & cęcitas:et (ut Cicero ait) ignoratio rerum atque causarum:naturę ac fortunę nomina induxit. Sed ut aduersarium suũ nesciũt: sic nec uirtutem quidem sciunt:cuius scientia ab aduersarii notione descendit:quę si coniuncta est cum sapientia:uel (ut ipsi aiunt) eadem ipsa sapientia est:ignorent necesse est in quibꝰ rebus sita sit. Nemo enĩ põt ueris armis instrui:si hostem cõtra quem fuerit armandus ignorat:nec aduersarium uincere:qui in dimicando nõ hostẽ uerũ:sed umbram petit. Prosternet̃ enĩ qui alio intentus: uenientem uitalibus suis ictũ:nec pręuiderit ante nec cauerit.

Cap. xxx. Epilogus quo docet qũo trãseũdum sit a uanitate philosophoꝝ recedẽtibꝰ:& ad uerã sapiẽtiã aspirãtibꝰ. s. ad uerbũ dei: in quo solo ueritas inuenitur:& uirtꝰ & beatitudo:& ab eis quę dicta sunt:ad dicenda transitum facit.

QUoniam q̃tũ mea mediocritas tulit:lõge deuiũ philosophos iter a ueritate tenuisse:sentio tñ q̃ multa pręterierim:quia non erat mihi ꝓpria cõtra philosophos disputatio:sed huc necessario diuertendum fuit:ut ostenderem tot & tanta ingenia in rebus falsis esse consumpta:ne quis forte a prauis religionibus exclusus: ad eos se conferre uellet:tanquã certi aliquid reperturus.

Vna igiť spes homini: una salus in hac doctrina quã defendimꝰ posita est. Omnis sapientia hominis in hoc uno est: ut deum cognoscat et colat. Hoc nostꝝ dogma: hęc sententia ē. Quãta itaq; uoce possum testificor: proclamo: denuncio. Hoc ē illud quod philosophi omnes in tota sua uita quęsierunt: nec unquam tamē inuestigare: comprehendere: tenere ualuerunt: quia aut prauam religionē tenuerũt: aut totam penitus sustulerunt. Facessant igiť illi omnes: qui humanam uitam nõ instruunt sed turbant. Quid enim docent? Aut quem instruunt: qui seipsos nundum ĩstruxerũt? Quem sanare egroti? Quem regere cęci possunt? Huc ergo nos omnes quibus est cura sapientię, conferamus. An expectabimus donec Socrates aliqd sciat? An Anaxagoras lumē ĩ tenebris inueniat? Aut Democritus ueritatem de puteo extrahat? Aut Empedocles dilatet animi sui semitas? Aut Archesilas & Carneades uideant: sentiant: percipiant? Ecce uox de cęlo ueritatem docens: & nobis sole ipso clarius lumē ostendens. Quid nobis iniq sumus: & sapientiã suscipere cunctamur: quam docti homines cõtritis ingrendo ętatibus suis: nũquam reperire potuerunt? Qui uult sapiens ac beatus esse: audiat dei uocem: discat iusticiam: sacramētũ natiuitatis suę norit: humana cõtēnat: diuina suscipiat: ut summũ illud bonu; ad quod natus est, possit adipisci. Dissolutis religionibus uniuersis: & omnibus quęcunq; in earũ defensionem dici uel solebant uel poterant refutatis: deinde conuictis philosophię disciplinis: ad ueram religionem nobis sapientiãq; ueniēdum est: quoniam est (ut docebo) utrunq; coniunctum: ut eam uel argumentis: uel exemplis: uel idoneis testibus asseramꝰ. Et stulticiam quam nobis isti deoꝝ cultores obiectare non desinunt: ut nullam penes nos: sic totã penes ipsos esse doceamus. Et quanq̃ prioribus libris cũ falsas arguerim religiones: & hic cum falsam sapientiam tollerem: ubi ueritas sit ostenderim: planius tamen quę religio: & quę sapientia uera sit liber, pximꝰ ĩdicabit.

L. Coelij Lactantij diuinaꝝ institutionũ aduersus gētes liber quartus in quo docetur quę religio: & quę sapientia uera sit.

Quomodo uniꝰ sęculi error ĩ omnē sit trãsfusus ętatē: & orbē occupauerit: & gręcia post gloriã septem sapiētiũ studio pquirendę ueritatis exarserit: & studiosi eiꝰ se maluerĩt philosophos q̃ sapientes appellari. C. pmũ.

COgitanti mihi: & rũ animo meo sępe reputanti p̃orẽ illũ generis hũani statũ: & mir̃ pariter & ĩdignũ uideri solet: qđ uni⁹ sęculi stulticia religiones uarias suscipiẽtis: deosq; m̃ltos esse credẽtis: in tantã subito ignorationẽ sui uentũ est: ut ablata ex oculis ueritate: neq; religio ueri dei: neq; hũanitatis rõ teneret̃: hominib⁹ nõ ĩ cęlo sũmũ bonum quęrẽtib⁹: sed in terra: quã ob cãm ꝑfecto sęculor̃ ueter̃ mutata foelicitas ẽ. Coeperũt enĩ relicto parẽte & cõstitutore omnium deo, ĩsensibilia digitor̃ suor̃ figmenta uenerari: q̃ prauitas qđ se fecerit: qđ malor̃ attulerit: res ip̃a declarat. Auersa nãq; a summo bono: qđ' iõ beatũ & sempiternũ ẽ: q̃ uideri tãgi cõp̃hẽdi nõ potest: & a uirtutib⁹ ei bono cõgruẽtib⁹: q̃ sũt ęque immortales: ad hos corruptos & fragiles deos lapsi: & studẽtes his reb⁹ qb⁹ solũ corpus ornat̃: alit̃: delectat̃: mortẽ sibi ppetuã cũ diis et cũ bonis corporib⁹ q̃ sierũt: q̃ morti corpus oẽ ſbiectũ ẽ. Insecuta est igit̃ huiusmodi religionis iniusticia & ĩpietas siruti fuerat necesse. Desierũt enĩ ult⁹ suos ĩ cęlũ tollere: sed deorsũ mẽtes hominũ dep̃sse terrenis ut religiõib⁹: sic etiã bonis ĩhęrebãt. Secutũ ẽ discidiũ generis humani & fraus & nefas oẽ: q̃ spretis sempiternis atq; ĩcorruptis bonis: q̃ sola debẽt ab homine cõcupisci: temporalia & breuia maluerũt: maiorq; ad malũ hominib⁹ fides fuit: q̃ prauũ recto q̃ p̃sentius fuerat p̃tulerũt. Sic hũanã uitã p̃oribus sęculis in clarissima luce uersatã, caligo & tenebrę cõp̃hẽderũt. Et qđ huic prauitati cõgruẽs erat: postq̃ sublata sapiẽtia ẽ: rum demũ homines sapientum sibi nomẽ uẽdicare coeperũt: rũ aũt nemo sapiẽs uocabat̃: cũ oẽs erãt: uterq; nomẽ illud publicũ aliq̃n q̃uis ad paucos redactũ: tũ uim suã retineret. Possent enĩ fortasse pauci illi uel ingenio uł auctoritate: uel assiduis hortamẽtis liberare populũ uiciis & errorib⁹. Sed adeo ĩ totũ sapientia occiderat: ut ex ip̃a nominis arrogãtia, nullũ eor̃ q uocarẽt̃, apparuit fuisse sapientẽ. Et tñ p̃usq̃ hęc p̄hia quę dicit̃ eẽt inuenta: septem fuisse tradunt̃ primi omnium: qui quia de rebus naturalibus quęrere ac disputare sunt ausi: sapiẽtes haberi appellariq; meruerũt. O miserum calamitosumq; sęculũ: quo p orbẽ totũ septem soli fuerunt: qui hominum uocabulo cierentur. Nemo enim potest iure dici homo: nisi qui sapiens est. Sed si cęteri omnes pręt ip̃os

stulti fuerũt:ne illi quidē sapientes:qꝫ nemo sapiēs esse uere iudicio stultoꝝ pōt:adeo ab his abfuit sapientia:ut ne postea qdem icrescēte doctrina:& multis magnisq; ingeniis in idipm semp intentis nō potuerit pspici ueritas & cōphēdi. Nā post illoꝝ septē sapiētū gloriā:icredibile ē quāto studio iqrēdę ueritatis grecia oīs exarserit: Ac pmū nomē ipm sapiētię arrogās putauerit:ꝫ qꝫ nō sapiētes:sed studiosos sapiētię uocauerũt:quo facto & illos q temere sapiētū sibi nomē asciuerāt:erroris stulticięq; dānauerũt:& se quoq; ipsos ignorātię:quā qdē nō diffitebāt. Naꝫ ubicũq; reꝝ natura igeniis eoꝝ quasi manus opposuerat: ne rōnem possent aliq̄ reddere,testificari solebāt nihil scire se : nihil cernē. Vñ multo sapiētiores iueniũt:q se aliq̄ ex pte uiderũt:q̄ illi qui sapere crediderant.

Cap. ii. Quod ibi ē q̄renda sapiētia ubi gētib⁹ ē stulticię titulus. Et quare Pythagoras & Plato litteraꝝ psecutores nō accesserunt ad iudęos.

QVare si neq; illi fuere sapiētes:q sunt appellati:neq; posteriores:q nō dubitauerũt insipiētiā cōfiteri:qd supest nisi ut alibi sit q̄renda sapiētia:quare nō ē,ubi q̄rebať,iuēta. Quid auteꝫ putemus fuisse causę:cur tot igeniis:totq; tēporib⁹ sũmo studio & labore q̄sita non reperireť:nisi qꝫ eā philosophi extra fines suos quęsierũt? Qui quoniā pagratis & exploratis oīb⁹ nusq̄ ullā sapiētiā cōphēdeũt:& alicubi eē illā necesse ē:apparet illic potissimũ eē quęrēdā,ubi stulticię titulus apparet:cui⁹ uelamēto deus,ne arcanũ sui diuini operis in ppatulo eēt,thesauꝝ sapiētię & ueritatis abscondit. Vñ eqdē solem⁹ mirari:qꝫ cuꝫ Pythagoras & postea Plato:amore indagandę ueritatis accensi:ad ęgyptios & magos & persas usq; penetrassent:ut earũ gētiũ ritus & sacra cognoscerent. Suspicabāť enī sapiētiam in religione uersari : & ad iudęos tantũ nō accesserũt:penes quos tũc solos erat: & quo facilius ire potuissent? Sed auersos eē arbitror diuina puidētia nescire possent ueritatē:qꝫ nōdũ fas erat alienigenis hominib⁹ religionē dei ueri iusticiāq; cognoscere. Statuerat enī de⁹ appropinquante ultimo tēpore ducē magnũ cęlit⁹ mittere:q eā pfido igratoq; populo ablatā externis gentibus reuelaret. Qua de re in hoc libro aggrediar disputare:si prius ostendero sapientiam cum religione sic cohęrēre:ut diuelli utrunq; non possit.

¶ Capitulum.iij. Quod sapientia & religio inseparabiliter cohęrent: & ꝙ necesse est eosdem nō diuersos esse secretarios sapientię & numinis sacerdotes. Et quare contra naturam sit colere plures deos. Et quare necessitate naturę oportet dominum esse unum unicuiqꝫ: sic & patrem unum.

DEorū igiť cultus in priore libro docui non habuisse sapientiā, nō mōtqꝫ diuinū animal hominē terrenis fragilibusqꝫ substernit: sed ꝙ nihil ibi deseriť: qđ ꝓficiat ad mores excolendos uitāqꝫ formādam: nec habet inqsitionē aliquā ueritatis: sed tantūmodo ritū colendi: qui nō officio mentis: sed ministerio corporis constat. Et ideo nō est illa uera religio iudicanda: quia nullis iusticię uirtutisqꝫ pręceptis erudit: efficitqꝫ meliores. Ita philosophia ꝙ ī illis religionē; idest summā pietatem nō habet, nō est uera sapientia. Nā si diuinitas quę gubernat hunc mundū incredibili beneficentia genus hominū sustentat: & quasi paterna indulgentia fouet: uult ꝓfecto grām sibi referri & honorē dari. Nec cōstare homini ratio pietatis potest: si cęlestibꝰ beneficiis extiterit īgratꝰ: quod nō ē utiqꝫ sapiētis. Quoniā igitur (ut dixi) philosophia & religio deoꝝ disiuncta sunt & longe discreta: si quidem alii sunt ꝓfessores sapientię: per quos utiqꝫ ad deos non adiť, Alii religionis antistites: per quos sapere nō discitur: apparet nec illam esse ueram sapientiā: nec hanc religionē: iccirco nec philosophia potuit ueritatem comprehendere: nec religio deorum rationē sui qua caret, reddere. Vbi aūt sapiētia cū religione inseparabili nec nexu cohęret: utrūqꝫ eē ueꝝ necesse est. Quę iā et in colēdo sapere debemus: idest scire qđ nobis: & qūo sit colendum: & in sapiendo colere: idest re & actu qđ scierimꝰ implere. Vbi ergo sapientia cuꝫ religione cōiungitur: ubi .f. ibi deꝰ coliť unus: ubi uita & actꝰ oīs ad unū caput & ad unā sūmā referť. Deniqꝫ iidē sūt doctores sapientię: q & dei sacerdotes. Nec tñ moueat quēq̄ ꝙ sępe factū ē & fieri pōt: ut philosophus aliqs deoꝝ suscipiat sacerdotiū: qđ cū sit: nō tñ cōiūgiť phīa cū religione: sed etiā phīa inter sacra cessabit: & religio quando philosophia tractabitur. Illa enī religio muta est: nō tātū quia mutorum est: sed quia ritus eius in manu & in digitis eius: & nō ī corde aut in

lingua ſicut noſtra quę uera eſt. Iccirco & in ſapientia religio: & in religione ſapiētia ē: ergo nō pōt ſegregari: q̄ ſapere nihil aliud ē: niſi deū ueꝝ iuſtis ac piis cultibꝰ honorare. Multoꝝ aūt deorū cultꝰ nō eē ſecūdū naturā: etiā h̄ argumēto colligi pōt & cōphēdi. Omnem deū q̄ ab hoīe colit̄: neceſſe ē īter ſolēnes ritꝰ & p̄catio nes p̄rem nūcupari: nō tātū honoris gr̄a ſed & rōis: q̄ & antiq or ē hoīe: q̄ uitā ſalutē uictū q̄ p̄ſtat ut pr̄. Itaq̄ & Iupit̄ a p̄cāti bus pr̄ uocat̄: & Saturnꝰ & Ianꝰ & Liber & cęteri deīceps: quod Lucillius ī deoꝝ cōſilio irridet: uti nemo ſit noſtrū: q̄n aut pater optimꝰ diuū: aut Neptunꝰ pr̄: Liber: Saturnꝰ pater: Mars: Ianꝰ: Quiriuꝰ pr̄: ſic & hoc nomē pater dicat̄ ad unū: qđ ſi natura nō patit̄: ut ſint unꝰ hōis plures patres, Ex uno enī p̄creat̄: ergo de os etiā m̄ltos colere con̄ naturā ē: cōtraq̄ pietatē. Vnꝰ ergo colē dus ē: q̄ pōt uerus pr̄ nominari. Idē etiā dominꝰ ſit neceſſe ē: q̄re ſicut pōt indulgere: ita etiā cohercere. Pater ideo appellādꝰ ē: q̄a nobis multa & magna largitur. Dominus ideo: quia caſtigandi & puniendi habet maximam poteſtatem. Dominū uero eundē eſſe qui ſit pater: etiam iuris ciuilis ratio demonſtrat. Quis enī poterit filios educare: niſi habeat in eos dominū p̄tātē: nec īmeri to paterfamilias dicit̄: licet tantū filios habeat: uidelicet nomē pa tris complectitur etiam ſeruos: quia familiam ſequit̄: & nomen familię complectitur etiam filios quia pater antecedit. Vnde ap paret eundem ipſum & patrē ſeruoꝝ & dominū filioꝝ. Deniq̄ & filꝰ manumittit̄ tāq̄ ſeruus: & ſeruus liberatꝰ: patroni nomē accipit tāq̄ filꝰ. Qđ ſi p̄pterea paterfamilias nominat̄: ut appare at eum duplici poteſtate prędítū: quia & indulgere debet q̄ pat̄ ē: & cohercere q̄ dominus: ergo idē ſeruus eſt q̄ & filꝰ: & idem dominus qui & pater. Sicut igitur naturę neceſſitate non poteſt eſſe niſi unus pater: ita nec dominus niſi unus. Quid enim faciet ſeruus ſi multi domini diuerſa imperauerīt? ergo cōtra rationē cōtraq̄ naturā ſunt religiones multoꝝ deoꝝ. Si q̄dem nec patres multi poſſunt eē nec domini: deos aūt & patres & dominos nū cupari neceſſe ē. Teneri ergo ueritas nō pōt: ubi hō idē multis pa tribꝰ dominiſq̄ ſubiectus eſt. Vbi animus in multa diſperſus huc atq̄ illuc diuagat̄. Nec habere ullā firmitatē religio pōt: quā do certo & ſtabili domicilio caret. Cultus ergo deoꝝ ueri eē nō poſſunt: eodē mō quo matrimoniū dici non poteſt: ubi mulier

uiros multos habet: sed hęc aut meretrix aut adultera nominabi
tur. A qua enī pudor: castitas: fides abest: uirtute careat necesse ē:
sic & religio deoꝝ impudica est & incesta: quia fide caret: qꝫ bo
nos ille instabilis & incertus, caput atqꝫ originem non habet.

¶ Cap. iiij. Quod sapiētia spectat ad filios: religio ad seruos
& utriusqꝫ fons deus un⁹ solus & uerus: q īgratū abdicat filium
& fugitiuum punit seruum.

QVibus rebus apparet q̄ inter se coniuncta sint sapientia &
religio: sapientia spectat ad filios: quę exigit amorem: re
ligio ad seruos: quę quidem exigit timorem. Nā sicut illi patrē
diligere debent & honorare: sic hi dominū colere: & uereri. De
us autem q unus est quoniā utranqꝫ personā sustinet & patris &
domini: & amare eū debemus: quia filii sumus: & timere: qꝫ ser
ui. Nō pōt igit̄ nec religio a sapientia separari: nec sapiētia a reli
gione secerni: quia idem deus est: qꝫ & ītelligi debet: qꝫ est sapien
tię; & honorari qꝫ est religionis. Sed sapiētia pręcedit: religio se
quitur: quia prius est deum scire: cōsequēs colere. Itaqꝫ in duob⁹
nominibus una uis est: q̄uis diuersa esse uideant̄. Alteꝝ enī posi
tum est in sensu: alterū in actu: sed tñ similia sunt duobus riuis,
uno fonte manātibus. Fons aūt sapientię & religionis deus est:
a quo hi duo riui si aberrauerint, accrescāt necesse ē: quē q nesciunt
nec sapiētes esse possunt: nec religiosi. Sic fit ut philosophi & q
deos colunt similes sint; aut filiis abdicatis aut seruis fugitiuis:
neqꝫ illi patrem quęrūt: neqꝫ hi dominū: & sicut abdicati heredi
tatem non assequunt̄: & fugitiui īpunitatē, Ita neqꝫ philosophi
immortalitatē accipiunt: quę est regni cęlestis hereditas: idest sū
mum bonū: qd' illi maxīe quęrūt: neqꝫ cultores deoꝝ poenā sem
piternę mortis effugient: q̄ aīaduersio ueri domini, aduersus fu
gitiuos suę maiestatis ac nominis. Deū uero esse patrem: eūdē ꝑ
dominum utriqꝫ ignorauerunt tam cultores deoꝝ: q̄ ipsi profes
sores sapientię: quia aut nihil oīno colēdū putauerūt: aut religio
ones falsas approbauerūt: aut etiā si uim ptātemqꝫ summi dei in
tellexerūt: ut Plato: qui ait unū esse fabricatorem mundi deum:
& Marcus Tullius qui fatetur hominē pręclara quadā cōditiōe
a summo deo esse generatum: tamē et debitū tanq̄ summo patri
non reddiderūt: quod erat consequens atqꝫ necessariū. Deos aūt

neq; patres neq; dominos esse non posse:nō tantum multitudo (ut supra ostēdi) sed etiā rō declarat:qua neq; fictū esse ab his hominē tradit̄:neq; deos ipsos antecedere originem hominis inuenitur. Si quidē fuisse in terra homines anteq̄ Vulcanus & Liber & Appollo:& ipse Iupiter nascerent̄,apparet. Sed ne Saturno ficto hominis:neq; cęlo patri ei⁹ assignari solet:qd' si nullus eorū qui colūtur formasse a p̄ncipio:atq; īstituisse hominē traditur, Null⁹ igit̄ ex his p̄r̄ hominis nūcupari pōt:ita nec de⁹ qdē. Ergo fas nō ē uenerari eos a qb⁹ nō fit hō generat⁹:q: neq; a multis pōt generari. Vnus igit̄ ac solus coli debet:q Iouē:q Saturnum: qui cęlum ipsum terrāq; antecessit. Is enī necesse ē hominē figurauerit:qui añ hominē cęlū terrāq; p̄fecit. Solus pater uocandus est: qui creauit:solus dominus nūcupandus:q regit:qui habet uitę ac necis uerā ac perpetuā p̄tātē:quē q nō adorat & insipiēs seru⁹ ē: q deū suū aufugiat:& ipius filius:q suū uel p̄rem uel oderit uel ignoret.

¶ Cap. v. Quod oracula p̄phetarū solicite inspiciēda sūt:quos diuinit⁹ eē locutos,rerū multo añ p̄dictarū cōuicit euētus. Et quo tempore p̄phetauerit Moyses. Quot ānis Iosue rexerit populū. Quot p̄fuerint iudices:q̄ diu regnauerit reges. Quo tēpore dominatus Cyrus. Quod in p̄phetis & sapientię fundamentum.

NVnc quoniam docui sapientiam & religionē nō posse deduci:superest ut de ipsa religione ac sapientia differamus. Sentio quidem q̄ sit difficilis de rebus cęlestibus disputatio:sed tamen audiendum est ut illustrata ueritas pateat. Multiq; ab errore atq; interitu liberentur:qui eā sub uelamento stulticię latentē aspernant̄ ac respuunt. Sed priusq̄ incipiā de deo et operibus ei⁹ dicere:pauta mihi de p̄phetis ante dicēda sūt:quorū testimoniis nunc uti necesse est:qd' in prioribus libris ne facerem temperaui. Ante omnia qui ueritatem studet cōprehendere: non mō intelligēdis p̄phetarū uocibus animū debet intēdere: sed etiā tempora, p̄ quę quisq; illorū fuerit diligentissime inquirere: ut sciat & quę futura prędixerunt:& post quot annos prędicta completa sint nec difficultas in his colligendis inest ulla. Testati enim sunt sb quo quisq; rege diuini spiritus fuerit passus instinctum:multiq; scriptos libros de temporibus ediderūt:initiū faciētes a p̄pheta

Moyse qui troianū bellū septingētis fere annis āteceſſit. Is autē cū p̄ annos quadragīta populū rexiſſet: ſucceſſorē habuit Ioſuen: q̄ ſeptē & uiginti annis tenuit p̄ncipatū. Ex inde ſub iudicib⁹ fu erunt p̄ annos tricentoſſeptuaginta. Tū mutato ſtatu reges habē coeperūt: qbus īperiū tenētib⁹ p̄ annos quadringētoſſexaginta uſq; ad Sedechię regnū oppugnati a rege babylonico: captiq; iu dęi diuturnū ſeruitiū ꝑtulerūt: donec ſeptuageſimo poſt anno Cyrus maior captiuos iudęos terris ac ſedib⁹ ſuis redderet: q p̄ id tēpus ī perſas ſuſcępit īperiū: quo rome Targnus ſuperbus. Quare cū oīs tēpoꝝ ſeries ex iudaicis & ex gręcis romaniſq; hi ſtoriis colligatur: etiā ſingulorū prophetarum tempora colligi poſſunt: quorū tamen ultimus Zacharias fuit: quem conſtat ſub Dario rege ſecūdo anno regni ei⁹ octauo menſe cecinifſe: adeo antiquiores eſſe gręcis ſcriptoribus prophetę reperiūt. Quę oīa eo ꝓfero ut erroreꝫ ſuum ſentiant: qui ſcripturā ſacrā coarguere nitunt: tanq̄ nouā & recens fictam: ignorantes ex quo fonte ſan ctę religionis origo manauerit. Quod ſi quis collectis proſpe ctiſq; temporibus fundamētū doctrinę ſalubriter ięcerit: & ue ritatem penitus cōprehēdet: & errorē cognita ueritate deponet.

Capitulū. vi. Quod deus creator omniū coomnipotentem genuit filium: & per eum creauit uniuerſa: teſtes ſunt Sibylla & Triſmegyſtus: oracula conſona prophetis & ſapientiſſimo Sa lomoni.

Eus igitur machinator conſtitutorq; rerum ſicuti in ſecun do libro diximus: anteq̄ pręclarum hoc opus adoriretur: ſanctū et incorruptibilē incōprehēſibilē ſpiritū genuit: quē filiū nuncuparūt. Et q̄uis alios poſtea īnumerabiles p̄ ipm̄ creauiſſet quos angelos dicimus: hunc tamen ſolum primogenitum diui ni nominis appellatione dignatus eſt patria ſcilicet uirtute ac ma ieſtate pollentem. Eſſe autem ſummi dei filium: qui ſit poteſtate maxima prędıtus: non tantum congruentes in unum propheta rum uoces: ſed etiam Triſmegyſti prędicatio: & Sibyllarum ua ticinia demōſtrāt. Hermes ī eo libro q̄ λόγοσ τέλειοσ īſcribit̄ his uſus ē v̄bis. ὁ κύριοσ καί τῶν πάντων ποιητήσ, ὃν θεόν καλεῖν νενομίκαμεν: ἐπεί τόν δεύτερον ἐποίησε θεόν ὁρατόν καί αἰσθητόν. αἰσθητόν δὲ φημί οὐ διά τό αἰσθέσθαι

αυτον. περὶ γὰρ τοῦτου οὐκέστιν, πότερον αὐτὸς αἴσθοιτο, ἀλλ᾽ ὅτι εἰς αἰσθήσεις ὑποπέμπει καὶ εἰς νοῦν. ὅτι οὖν τοῦτον ἐποίησε πρῶτον καὶ μόνον καὶ ἕνα, καλὸς δὲ αὐτῷ ἐφάνη, καὶ πληρέστατος πάντων τῶν ἀγαθῶν, ἡγάσθη τε καὶ πάνυ ἐφίλησεν ὡς ἴδιον τόκον. Idest dominus & omnium creator: quem deum uocare censemus: quia secundum fecit deum uisibilem et sensibilem. Sensibilem autem nō ideo q̄ ipse sentit dicitur: de hoc enī nō ē ut q̄ ipse sentiat: sed q̄ in sensus submittit & mētē: q̄ ergo eū fecit p̄mū & unū & solū: bonus ei uisus ē & plenissimus omniū bonorum: sanctificauitq̄ & amauit quasi filiū. Sibylla erithrea in carminis sui p̄ncipio: qd' a summo deo exorsa ē: filiū dei ducē & īperatorē omniū his uersibus p̄dicat. παντοτρόφον, κτιστήν, ὅς γλυκὺ πνεῦμα ἅπασι κατέθετο, καὶ ἡγήτορα θεὸν πάντων ἐποίησε. i. ōniū nutritorē creatorēq̄: qui dulcē spiritū oīb⁹ apposuit: ac p̄ncipē omniū deo𝔯 fecit. Et rursus in fine eiusdē carminis. ἄλλ᾽ αὐτὸν ἔδωκε θεὸς πιστοῖς ἀνδράσι γεραίρειν: idest alterum dedit deus fidelibus uiris honorare, ipsum tuum cognosce deum q̄ dei filius ē. Et alia Sibylla p̄cepit hūc oportere cognosci. αὐτὸν σοῦ γινώσκε θεόν, θεοῦ υἱὸν ἐόντα. Videlicet ipse dei filius: q̄ p̄ Salomonē sapientissimū regē diuino plenū, locut⁹ ē: eaq̄ scripsit cui⁹ Deus cōdidit me ī initio uia𝔯 sua𝔯 ī opera sua an̄ secula: fūdauit me in p̄ncipio añq̄ terrā faceret: anteq̄ abyssos cōstitueret: p̄usq̄ p̄derent fontes aqua𝔯: ante omnes colles genuit me: dominus fecit regiones & terras inhabitabiles sub cęlo. Cum pararet cęlos ad eram illi: & cum secerneret suā sedē: cū sup uētos faceret ualidas nubes: & cū cōfirmatos poneret mōtes sub cęlo: quādo fortia faciebat fundamenta terrę: erā penes illū disponens: ego erā cui ag gaudebat: quotidie autē iocūdabar an̄ faciem eius: cum lętaretur orbe perfecto. Iccirco aūt Trismegyst⁹ δημιουργὸν τοῦ θεοῦ idest creatorē dei: & Sibylla. σύμβουλον. i. cōsiliariū appellat: q̄ tāta sapiētia sit īstruct⁹ a deo patre: ut cōsilio & manib⁹ uteretur in fabricatione mundi.

Cap. viij. Quod nomē filij, & angelis aut hominib⁹ sit ignotū: licet nomē habeat quod ab utrisq̄ adoratur. Et unde dicatur Iesus & unde Christus.

Fortasse quęrat aliquid hoc loco: qs sit iste tam potēs: tam

deo carus: & quod nomē habeat: cui⁹ pria natiuitas nō mō ante cessit mundū: uerū etiā prudētia disposuerit: uirtute cōstruxerit. Primū nos scire cōuenit nomē ei⁹ ne angelis qdē notū eē: q mo ranť ī cęlo: sed ipi soli ac deo patri nec añ id publicabiť: ut ē san ctis lr̄is traditū q̄ dispēsatio dei fuerit īpleta. Deīde nec enūciari posse hoīs ore, sicut docz Hermes hęc dicēs. αἴτιον δὲ τούτου τοῦ αἰτίου, ἡ τοῦ θείου καὶ ἀγεννήτου ἀγαθοῦ βούλησις. ἣ θεόν. προήνεγκεν οὗ τὸ ὄνομα οὐ δύναται ἀνθρωπίνῳ στόματι λαληθῆναι. i. e causa aūt hui⁹ causę diuini boni uolūtas cuius nomen non potest humano ore fari. Et paulo post ad filiū ἔστι γάρ τις ὦ τέκνον ἀπόρρητος λόγος σοφίας, ὅσιος ὁ σίου τοῦ μόνου κυρίου πάντων. καὶ προνοουμένου, ὃν εἰ πεῖν ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐστί. Est enim fili secretus quidā sermo sapientię, sanctus de solo domino omnium: & qui ante mente capitur: quem dicere supra hominem est. Sed quāuis nomen eius quod ei a principio pater summus imposuit: nullus alius pręter ipsum sciat: habet tamē & inter angelos aliud uocabulum: & inter homines aliud. Iesus quippe inter homines nominantur. Nā christus non propriū nomen est, nuncupatio potestatis et regni. Sed exponenda huius nominis ratio est ꝓpter ignorantium errorem: qui eū mutata littera χρηστόν solent dicere. Erat iudęis ante pręceptum ut sacrū conficerēt ungentū: quo perungi possēt: hi qui uocabāť ad sacerdotiū uel ad regnū. Et sicut nūc romanis īdumētū purpurę, īsigne ē regię dignitatis assūptę: sic illis unctō, sacri, ungentionē ac potestatē regiā conferebat. Verum quoniā gręci ueteres χρίεσθαι dicebant ungi: quod nunc ἀλείφεσθαι sicut indicat homericus uersus ille quo propiciabant unxerunt oleo τὸν δὲ δμῳαὶ λοῦσαν καὶ χρῖσαν ἐλαίῳ: Idest hunc autem famulę lauerūt & unxerunt oleo: ob hanc rationē nos eū christum nuncupamus: idest unctū: q hębraice Messias dicitur. Vnde in qbusdā gręcis scripturis: quę male de hębraicis īterp̄tate sunt ἠλειμμένος: idest ungendo creatus scriptus inuenitur ἠλειμμένος ἀπὸ τοῦ ἀλείφεσθαι: idest ab ungendo curari. Sed tū utrolibet nomine rex significatur. Non ꝙ ille regnū hoc terrenū fuerit adeptus: cuius capiendi nōdum tempus aduenit: sed ꝙ cęleste ac sempiternū est de quo differemus in ultīo libro: nunc uero de prima eius natiuitate dicamus.

Ca. viii. Quod filiꝰ bis natꝰ ē: eternaliter de patre: temporaliter de uirgine matre: sed natiuitate inexcogitabili & ineffabili. Et quare dicatur uerbū: & in quo ab aliis angelis differat: & q̄re illi non dicant uerbum dei uel uerba. Et quare hominis spiritus dissolubilis. Et quid Dauid & Salomon ꝓphetauerint de hoc uerbo. Et ꝙ Salomō ꝑcesserit troianū bellū: ꝙ Iohānes euangelista de eodē uerbo

IN primis enī testificabimur illū bis eē natū ꝑmū ī spiritu postea ī carne. Vn̄ apud Hieremiā ita dicit: ꝑusq̄ te formarem in utero noui te. Et itē apud ipm: beatus q erat anteq̄ nascere tur: quod nulli alii cōtigit preter christū: q cū eēt a ꝑncipio filius dei, regeneratus est denuo secundum carnem: que duplex natiuitas eius, magnum ītulit humanis pectoribus errorē: circūfuditq̄ tenebras ex his q̄ uere religionis sacramēta retinebāt. Sed nos id plane dilucideq̄ mōstrabimus: ut amatores sapientie facilius ac diligentius instruant: q audit dei filiū dici, nō debet tātum nefas mēte cōcipere: ut ex cōnubio ac ꝑmixtione foemine alicuius deū ꝓcreasse: qđ nō fecit nisi aīal corpale mortiq̄ sbiectum. Deꝰ aūt cū solus adhuc eēt cui ꝑmiscere se potuit! aut cū eēt tante potestatis: ut quicquid uellet efficeret: utiq̄ ad creandum societate alterius non indigeret! nisi forte existimabimus deum sicut Orpheus putauit: marē eē & foeminā: ꝙ aliter generare nō quiuerit: nisi haberet uim sexus utriusq̄: quasi aut ipse secū coiret: aut sine coitu non potuerit ꝓcreare. Et Hermes in eadē fuit opinione: cū dicit ἀυτο πάτορ ἀκαι ἀυτο μήτορα. Quod si ita eēt ut a ꝓphetis pater dicit: sic etiam mater diceret. Quomodo igitur ꝓcreauit! Primū nec sciri a quoq̄ possunt nec narrari opera diuina: sed tn̄ sancte littere docent: in qbꝰ tātū ē, illū filium dei eē sermonem: itēq̄ ceteros angelos dei spiritus eē. Nā sermo est spiritus cum uoce aliqd significāte probatus. Sed tn̄ quoniam spiritus & sermo diuersis ptibꝰ ꝓferūt: si qdē spiritꝰ naribꝰ: ore sermo procedit: magna inter hunc dei filiū: ceterosq̄ angelos differentia est. Illi enī ex deo taciti spiritꝰ exierūt: q nō ad doctrinā dei tradendam sed ad ministeriū dei creabāt. Ille uero cū sit & ipe spiritꝰ: et tn̄ cū uoce ac sono ex dei ore ꝓcessit: sicut ꝟbū, ea rōe q̄ uoce eiꝰ ad populū fuerat usus: id ē ꝙ ille magister futurus eēt doctrine dei: & celestis arcani ad hoīem ꝑferēdi: ꝙ ipm ꝑmo locutꝰ ē.

ut p eum ipse ad nos loqueret. Et ille uocē dei ac uoluntatem no
bis reuelaret. Merito ergo sermo & uerbū dei dicitur: q pceden
tem de ore suo: uocalē spiritū quē nō utero sed mēte cōceperat:
inexcogitabili quadā maiestatis suę uirtute ad effigiem q̄ pprio
sensu ac sapientia uigeat cōprehēdit: & alios itē spiritus in ange
los figurauit. Nostri spiritus dissolubiles sunt: quia mortales su
mus: dei autem spiritus & uiuunt & manent & sentiunt: qa ipse
immortalis est: sensus & uitę dator. Nostrę uoces licet aure mi-
sceant atq; euanescāt: tñ pleruq; manent lr̄is cōphensę: quanto ma
gis dei uocē cōphendēdum ē: & manere ī ęternū & sensu ac uir
tute cōmutari: quam de deo patre tāq̄ riuus de fonte traduxerit.
Quod si qs miraē ex deo, deū platione uocis ac spirit⁹ potuisse
generari: si sacras uoces pphetaꝝ cognouerit: desinet pfecto mi
rari, Salomonē patremq; ei⁹ Dauid potētissimos reges fuisse: &
eosdem pphetas: etiā his fortasse sit notū: q diuinas litteras non
attigerūt: quoꝝ alter q posteri⁹ regnauit troianę urbis excidium
cētū & quadragīta ānis añcessit. Hui⁹ pr̄ diuinoꝝ scriptor hym
noꝝ ī psalmo trigesimosecundo sic ait. Verbo dei cęli solidati
sunt: & spiritu oris ei⁹ omnis uirt⁹ eoꝝ. Item rursus in psalmo
quadragesimoquarto. Eructauit cor meū uerbum bonum: dico
ego opera mea regi. Cōstat uidelicet nulli alii opera dei eē nota
nisi filio soli q ē uerbū dei: & quē regnare īppetuū necesse ē. Itē
Salomō ipm uerbū dei eē demōstrat: cui⁹ manib⁹ opera ista mū
di fabricata sūt. Ego inqt ex ore altissimi pdiui añ omnē creatu
ram: ego in cęlis feci ut orireē lumē īdeficiēs: & nebula texi oēm
terrā. Ego ī altis habitaui: & thronus me⁹ ī colūna nubis. Iohan
nes quoq; ita tradidit. In pncipio erat uerbū: & uerbū erat apud
deū: & de⁹ erat uerbū: oīa p ipm fcā sūt: & sine ipo factū ē nihil.

Cap. ix. Quod melius a gręcis logos: q̄a latinis uerbum: &
qd de deo senserint gentiles philosophi Zeno et Trismegystus

SEd melius gręci λόγον. dicunt q̄ nos uerbū siue sermonē
λογός enim & sermonē significat & rationē: quia ille est
uox & sapientia dei: hunc sermonē diuinū ne philosophi qdem
ignorauerunt. Si quidem Zeno rerum naturę dispositore; atq;
opificem uniuersitatis λογόν pdicat: quē & fatū & necessitatē
rerum & deum & animum Iouis nuncupat ea consuetudīe: qua

ſolent Iouē pro deo accipere:ſed nihil obſtant uerba: cuꝫ ſnīa cō grↄuat ueritati. Eſt enī ſpiritus dei:quē ille animum Iouis nomīauit. Nam Triſmegyſtus qui ueritatē pene uniuerſam neſcio quo modo īueſtigauit:uirtutem maieſtatemq̄ʒ uerbi ſępe deſcripſit: ſic declarat illud ſuperius exemplum:quo fatetur eē ineffabilem quēdā ſpiritum ſanctumq̄ʒ ſermonem:cuius enarratio modum hominis excedat. Dixi de natiuitate ꝑma breuiter ut potui. Nūc de ſecunda:quoniam controuerſia ē:in ea maxime differendum eſt:ut ueritatē ſcire cupientibus lumen ītelligentię proferamus.

¶ Cap.x. De ſecūda natiuitate filij quā ꝓphetę multū añ ꝑdixerūt. Et qūo educt⁹ ſit iſrael ab ęgypto: et quib⁹ īgratus bñficiis caput bouis ī memoriā Apis dei ęgyptiorū figurauerit: et qs ordo publitarum fuerit poteſtatum uſq̄ʒ ad domini paſſionem.

IN ꝑmis igitur ſcire homines oportet ſic a principio prę ceſſiſſe diſpoſitionem ſummi dei:ut eſſet neceſſe appropinquante ſęculi termino dei filium deſcēdere:ut cōſtitueret deo tēplum, doceretq̄ʒ iuſticiam. Verūtamē nō in uirtute angeli aut poteſtate cęleſti:ſed in figura hominis & conditione mortali, & cū magiſterio functus fuiſſet:traderetur in manus īpioꝝ mortemq̄ʒ ſuſcipet:ut ea quoq̄ʒ per uirtutem domita reſurgeret: & homini quē induerat:quem gerebat: & ſpem uincendę mortis afferret:et ad pręmia immortalitatis admitteret. Hanc ergo diſpoſitioneꝫ ne quis ignoret docebimus, prędicta eſſe omnia: quę in chriſto uidemus eſſe completa. Nemo aſſeueratōni noſtrę fidē accōmodet:niſi oſtendero prophetas ante multam temporum ſeriem ꝑdicaſſe: forte ut aliquando filius dei naſceref ſicut homo: & mirabilia faceret: & cultum dei per totam terrā ſeminaret:et poſtremo patibulo figeretur: & tertio die reſurgeret. Quę oīa cū ꝓbauero eoꝝ tempoꝝ litteris q̄ deū ſummū mortali corpore uiuētē uiolauerunt, Quid aliud obſtabit quo minus, ueram ſapientiam, clarum ſit in hac religione uerſari? Nunc a principio totius ſacramenti origo narranda eſt. Maiores noſtri qui erant principes hebręoꝝ, cū ſterilitate, atq̄ʒ inopia laborarent:tranſierūt in ęgyptū rei frumentarię gratia:ibiq̄ʒ diutius cōmorantes intolerabili ſeruitutis iugo premerenf:tū miſert⁹ eoꝝ deus eduxit eos ac liberauit de manu ęgyptiorū :poſt ānos tricentos trigīta duce Moyſe

per quē postea illis lex a deo data est: in q̄ eductione ostēdit uirtutē suę maiestatis deꝰ. Traiecit enī populū medio mari rubro prędecēte angelo atq; scindēte aquā: ut populus p̄ siccum gradi posset: quē (ut ait poeta) Curuata in mōtis faciē circūstetit unda. Qua re audita tyrānꝰ ęgyptioꝝ cū magna suoꝝ manu insecutꝰ est: et mare adhuc patēs temere ingressus: coeūtibꝰ aquis cū exercitu deletꝰ est. Hebręi uero egressi i ę solitudine multa mirabilia uiderūt. Nā cū sitim paterent: ictu uirgę rupe p̄cussa: p̄siluit fōs aquę populūq; recreauit: quo rursus esuriētē, cęlestis alimēti pluuia descēdit: qn etiā coturnices in castra eoꝝ uētꝰ induxit: nō ut mō cęlesti s; etiā instructioribꝰ epulis saturarent. Pro his tñ diuinis bñficijs honorē deo nō reddiderūt: s; depulsa iā seruitute iā siti fameq; deposita: i luxuriā delapsi ad p̄phanos ęgyptioꝝ ritꝰ aīos trāstulerūt. Cū enī Moyses dux eoꝝ ascēdisset in mōtē atq; ibidē quadraginta diebꝰ moraret: aureū caput bouis quem uocāt ipsi apim quod eos signo pręcederet figurarūt. Quo peccato ac scelere offensus deus, impiū & ingratū populū p̄ merito poenis ḡuibꝰ affecit: & legi quā p̄ Moysen dederat subiugauit. Postea uero cū in deserta quadā p̄te Syrię cōsedissent: amiserūt uetus nomē Hebręi. Et qm̄ princeps eoꝝ exanimis Iudas erat, iudęi sunt appellati: & terra quā incoluere iudęa. Et primo q̄dem nō dominio regū subiecti fuerūt: sed populo ac legi ciuiles iudices pręsidebāt: nō tñ inanū cōstituti sunt: sicut romani consules: s; p̄petua iurisdictione subnixi. Tum sublato iudicū nomīe potestas regalis inducta est. Verū regimē eoꝝ iudicibus tenētibus prauas religiones sępe susceperāt: atq; offensus ab his deꝰ totiēs alienigenis subiugabat: donec rursus poenitētia populi mitigatus liberaret eos seruitute. Itē sub regibꝰ finitimoꝝ bellis ob delicta uexati. Postremo capti abductiq; babylonē poenas impietatis suę graui seruitio pepēderūt: donec Cyrus ueniret in regnū: q statim iudęos restituit edicto. Exinde thetrarchas habuerūt usq; ad Herodē: q fuit sub imperio Tyberij Cęsaris: cuiꝰ anno q̄nto decimo: idest duobꝰ geminis cōsulibꝰ: ante diē decimū calēdarū apriliū iudęi Christum cruci affixerūt: hic reꝝ exitus: hic ordo in arcanis sanctarū litterarū cōtinet: sed prius ostēdā qua de causa in terrā uenerit Christus: ut fundamentū diuinę religionis & ratio clarescat.

K

## Capitulum.xi. Quę fuerit causa incarnationis Christi.

CVm sępe iudęi preceptis salutarib⁹ repugnarēt: atq; a diui na lege desisterēt aberrātes ad impios cultus deoꝝ: cū de⁹ iustos & electos sancto spiritu implebat: ꝓphās in media plebe cōstituēs: p quos peccata ingrati populi uerbis minacib⁹ increpa retꝫ: & nihilomin⁹ ad poenitētiā sceleris agēdā hortaret: quā ni si egissent: atq; abiectis uanitatib⁹ ad deū suū redissent: forte ut testamētū suū mutaret: idest hęreditatē uitę īmortalis ad extēnas cōuerteret natōes: aliūq; sibi populū fideliorē ex alienigenis cō gregaret. Illi aūt a ꝓphetis increpati: nō mō uerba eoꝝ respuerūt, sꝫ qd sibi peccata exprobrarēt offensi, eos ipsos exq̄sitis cruciati b⁹ necauerūt: q̄ oīa diuinę litterę signata cōseruant. Dicit enī ꝓ pheta Hieremias. Ad uos seruos meos ꝓphetas añ lucē mittebā & nō obaudiebatis me: neq; intēdebatis aurib⁹ uestris cū dicerēꝫ uobis: cōuertat unusq̄sq; a uia sua mala: & neq̄ssimis affectioni bus uṙis: & habitabitis in terra ista quā dedi uobis & patrib⁹ ue stris a sęculo usq; in sęculū. Nolite ambulare post deos alienos ut seruiatis eis: & ne incitetis me in operib⁹ manuū uestraꝝ ad di sperdēdos uos. Esdras aūt ꝓpheta q fuit eiusdē Cyri tēporib⁹: a quo iudęi sunt restituti sic loqt. Desciuerūt a te & abiecerūt le gē tuā post corp⁹ suū: & ꝓphetas tuos interfecerunt: q obtesta bant eos ut reuerterent ad te. Itē Helias in libro basilion tertio. Emulādo emulatus suꝫ dño deo omnipotēti: q̄ dereliq̄runt te filij israel: & altaria demolierūt: & quęrūt animaꝫ meā auferre a me: ꝓpter has illoꝝ impietates abdicauit eos imꝑpetuū: itaq; de sijt ꝓphetas mittere ad eos: sed illū filiū suū primogenitū: illum opificē rerū & cōsolatorē suū labi iussit e cęlo: ut religionē san ctam dei trāsferret ad gentes idē ad eos q deū ignorabāt: doce retq; iusticiā quā pfidus populus abiecerat: qd iam pridē anūcia uerat se esse facturū. Sic Malachias indicat dicēs. Nō est mihi uo lūtas circa uos dicit dñs: & sacrificiū acceptū nō habeo ex mani bus uestris: q̄m a solis ortu usq; ad occasuꝫ clarificabitur nomen meū apud gentes. Item Dauid in psalmo xvi. Cōstitues me in ca put gentiū: populus quē nō cognoui seruiet mihi. Isaias quoq; sic loqtur. Venio colligere omnes gentes & linguas: & uenient & uidebunt claritatē meam: & dimittā super eos signum. Et

mittā ex his cōseruatos in gētes quę lōge sunt: quę nō audierūt gloriā meā: & nunciabūt claritatē meam in gentes. Volens igit̄ de⁹ metatorē tēpli sui mittere in terrā: noluit eū in potestate & claritate cęlesti mittere: ut ingrat⁹ in deū popul⁹ in errorē maximū induceret̄: ac poenas ꝑ facinorib⁹ suis luerēt: q dn̄m ac deū suū nō recępissent: qđ olim ꝓphetę cecinerāt sic eē̄ factū. Isaias enī, quē ipsi iudęi serra cōsectū crudelissime necauerūt, ita dicit. Audi cęlū & ꝑcipe aurib⁹ terra: qm̄ dn̄s locut⁹ est: filios genui & exaltaui: ipi aūt ſpreuerūt me. Agnouit bos possessorē suū: & asinus presepiū dn̄i sui: israel aūt me nō cognouit: & popul⁹ meus me nō intellexit. Hieremias quoq; similiter ait. Cognouit tēpus suū turtur & hyrūdo: & ruris passeres custodierūt tēpora introit⁹ sui: populus aūt me⁹ nō cognouit iudiciū domini. Quomodo dicitis sapiētes sum⁹: & lex domini nobiscū est! Incassū facta est metatura falsa. Scribę cōfusi sunt: sapiētes trepidauerūt & capti sunt: qm̄ uerbū dn̄i reprobauerūt. Ergo, ut coeperā dicere: cū statuisset deus doctorem uirtutis mittere ad hoīes: renasci eū denuo in carne pręcępit, & ipsi homini similem fieri: cui dux & comes & magister esset futurus: sz tn̄ qm̄ clęmens est & pius erga suos deus: ad eos ipsos eum misit quos oderat: ne illis in ꝑpetuum salutis uiam clauderet: sed daret hijs liberā facultatē sequēdi deū: ut & pręmiū uitę adipiscerent̄: si secuti fuissent: qđ plurimi eoꝝ faciunt atq; fecerunt: ut culpa sua in poenā mortis incurrerent: si regem suum repudiassent. Apud illos igit̄ & ex eorum semīe regenerari eū iussit: ne si fuisset alienigena iustam possent excusationē de lege prętendere: ꝙ eū nō suscępissent sil' ut nulla omnino gens eēt in terra: cui spes imortalitatis negaret̄.

## Capitulum. xij. De cōceptu & partu uirginis prędicto a prophetis. De passione resurrectione & ascensione & iudicio.

DEscendēs itaq; de cęlo spirit⁹ ille spūs dei sanctā uirginē cui⁹ utero se isinuaret elegit. At illa diuino spiritu hausto repleta cōcepit: & sine ullo attactu uiri repēte uirginalis uterus intumuit. Quod si animalia quędam uento & aura cōcipere solere omnibus notū est: cur quisq̄ mirū putet, cum spiritu, cui est facile qđ uelit, grauatā eē uirginē dicim⁹? Quod sane icredibile

posset uideri: nisi hoc futuꝝ ante multa secula ꝓphetę cecinissēt Salomon sic ait. Infirmatus est uterus uirginis: & accepit foetuꝫ & grauata est: & facta est in multa miseratione mater uirgo. Itē ꝓpheta Isaias cuiꝰ uerba sunt hęc. Propter hoc dabit deꝰ ipe nobis signū. Ecce uirgo cōcipiet in utero & pariet filiū & uocabitᷣ nomē eius Hemanuel. Quid de hoc manifestius dici pōt? Legebant ista iudęi: q eū negauerūt. Si qs nos hęc fingere arbitratᷣ ab his requirat: ab his potissimū sumat: satis firmū testimoniū ē ad ꝓbadā ueritatē: quod ab ipsis ꝓhibetᷣ & inimicis. Hemanuel nū q̄ uotatus est: sed Iesus q latine dicitᷣ salutaris siue saluator: quia cunctis gentibus salutifer uenit: sed ꝓpheta declarauit hoc nomine qđ deus ad hoīes in carne uenturꝰ esset. Hemanuel aūt significat nobiscū deus: scilicet ꝙ illo ꝑ uirginē nato cōfiteri homines oportebat: deum secum esse: idest in terra & in carne mortali. Vnde Dauid in psalmo octuagesimoquarto. Veritas inqt de terra orta est: ꝙ deus in quo ueritas est: terrenum corpus accepit: ut terrenis uiam salutis aperiret. Iteꝫ Isaias ipse. Ipsi autem non crediderunt: & exacerbauerunt spiritum sanctum: et conuersus est eis ad inimicitiā: et ipse expugnauit: & recordatus est dieruꝫ seculi qui suscitauit de terra pastorem ouium. Quis aūt futurus esset ille pastor declarauit alio loco dicens. Exultent celi desuper & nubes induant iusticiam: aperiatur terra: & pullulet saluator. Ego enim dominꝰ deus creaui eum. Saluator uero est (ut supra diximꝰ) Iesus. Sed alio loco idē ꝓphetā sic predicat. Ecce natus est nobis puer: & datꝰ est nobis filius: cuiꝰ imperiū super humeros eius: & uocatum est nomen eius magni cōsilij nuncius. Iccirco enī missus est a deo patre: ut uniuersis gentibus quę sub celo sunt: singularis & ueri dei sanctum mysteriū reuelaret ablatum perfido populo: qui aduersus deum sepe deliquit. Daniel quoq̄ similia prelocutus est. Videbā inqt in uisu noctis: & ecce in nubibus celi ut filius hominis ueniens: & usq̄ ad uetustū dieꝝ peruenit. Et q assistebant optulerūt eum: & datū est ei regnū & honor & imperium: & omnis populus tribus & lingue seruiēt ei & potestas eius ęterna quę nūq̄ trāsibit: & regnū eius qđ nō corrūpetᷣ. Quomō igitᷣ iudei & confitentᷣ & sperant Christū dei q hunc iccirco reprobauerūt: ꝙ ex homine natus est? Nā cū ita sit a deo cōstitutū: ut idem Christus bis ueniat in terram: semel ut

unum deũ gentib⁹ nunciet: deinde rursus ut regnet: q̃uo in secũ dũ eius aduentũ credunt: q primũ nõ crediderunt! Atq ꝓpheta utrosq; aduent⁹ eius paucis uerbis cõprehẽdit. Ecce inquit in nubibus cęli ut filius hoĩs ueniẽs: nõ dixit ut fili⁹ dei: sed ut fili⁹ hominis: ut ostẽderet q carne indui haberet in terra: ut suscępta hominis figura & cõditõe mortali doceret homines iusticiã. Et cũ mãdatis dei funct⁹ ueritatẽ gẽtib⁹ reuelasset: mulctaret̃ etiã morte: ut inferos etiã uinceret ac resignaret. Atq; ita demũ resurgens ad patrẽ proficisceret̃ in nube sublatus. Adiecit enim ꝓpheta & ait. Et usq; ad ãtiquũ dierum peruenit: & oblat⁹ est ei. Antiquũ dierũ appellauit summũ deũ: cui⁹ ętas & origo nõ pt̃ cõprehẽdi: q; solus a seculis affuit: & erit semp in secula. Christum autẽ post passionem & resurrectionẽ ascenturũ esse ad deũ patrem Dauid in psalmo centesimonono contestatus est his uerbis. Dixit dominus domino meo: sede a dextris meis: quo adusq; ponam inimicos tuos supedaneum pedum tuorum: qui propheta cũ rex esset: quem appellare dominum suum posset: qui sederet ad dexterã dei: nisi Christũ filium dei qui est rex regũ & dominus dominoꝝ! Quod Isaias apertius ostendit dicens. Sic dicit dominus deus Christo domino meo: cui⁹ tenui dexteraꝫ obaudire: ante eum gentes & fortitudinẽ regum dirumpam. Aperiam ante illũ portas: & ciuitates nõ claudent̃. Ego ante te ibo: & mõtes deplanabo: & fores ęreas cõteram: & seras ferreas cõfringam. Et dabo tibi thesauros absconditos & inuisibiles: ut scias q ego sum dominus deus q uoco nomen tuum deus israel. Deniq; ob uirtutem & fidem quã deo exhibuit in terra: datuꝫ est ei regnũ & honor & imperium: & oẽs populi tribus lingue serui ent ei: & potestas eius ęterna: quę nunq̃ transibit: & regnuꝫ eius nõ corrũpetur. Quod quidẽ duob⁹ modis intelligit̃: q; & nũc habet ꝑpetuã potestatẽ: cũ oẽs gentes & oẽs linguę nomẽ ei⁹ uenerant̃: maiestatẽ confitent̃: doctrinã sequunt̃: uirtuteꝫ imitant̃: habet imperiũ: habet honorẽ: cũ oẽs tribus linguę terrę pręcep tis eius obtẽperãt. Et idẽ postea. Cũ rursus aduenerit in potestate ac claritate: ut omnem animã iudicet: & iustos ad uitã restituat: tũc uere toti⁹ terrę regimẽ obtinebit. Tũc sublato de reb⁹ humanis omni malo: aureũ seculũ (ut poetę uocant) idest iustũ ac pacificũ temp⁹ orier̃: sed hęc uberius in ultimo libro disserem⁹

cũ de secũdo aduẽtu loq̃mur: nũc de p̃mo (ut coepim⁹) explicemus.

Capi. xiii. Quod filius a p̃re est secũdũ deitatẽ: & q̃ geminę sb̃stãtię eẽ cõuincit̃: tũ ex o͞pibus ꝓpriis: tũ ex oraculis ꝓphetaꝝ: & etiã Apollinis Millesii testimonio. Et q̃re nec ad Salomonẽ nec ad aliũ q̃ ad Christũ referri pñt uaticinia ꝓphetaꝝ.

SVmmus igitur deus ac parens omniũ: cũ religionẽ suam transferre uoluisset: doctorem iusticię misit e cęlo: ut nouis cultoribus nouã legem in eo uel p eũ daret: nõ sicut ante fecerat per hominẽ: sed tñ nasci eum uoluit tanq̃ hominem: ut p omnia summo patri similis existeret. Ipse enĩ deus pater & origo & principiũ rerum: q̃m & parentibus caret. ἀπάτορα atq; ἀμήτορα. idest sine patre atq; sine matre a Trismegysto, uerissime nominat̃: q̃ ex nullo sit ꝓcreatus. Iccirco etiã filium bis nasci oportuit ut ipse fieret ἀπάτορ atq; ἀμήτορ. In prima enĩ natiuitate sęculi ἀμήτορ fuit: q̃ sine officio matris a solo deo patre ꝓgenerat⁹ est. In secũda uero carnali ἀπάτορ fuit: q̃m sine patris officio uirginali utero procreatus: ut mediã inter deũ & hoĩem substantiã gerens: nostram hanc fragilẽ imbecillẽq; naturam q̃si manu ad immortalitatem posset educere: factus est dñi filius per spiritum: & hominis per carnẽ: idest & deus & homo: dei uirtus in eo, ex operibus quę fecit, apparuit: fragilitas hoĩs ex passione quã pertulit: quã cur suscępit paulopost docebo. Integrum & deum fuisse testatur his uerbis. Fatigata est ęgyptus & negociatio ęthiopũ, & saba uiri alti ad te transgredientur: & tui erunt serui & post te ambulabunt uincti compedibus: & adorabunt & te precabuntur: quoniam in te deus est: et non est ali⁹ deus pręter te: tu enim deus es & nesciebam⁹ deus israel saluator. Confundẽtur & reuerebuntur omnes qui aduersant̃ tibi: & cadãnt in confusionẽ. Item propheta Hieremias sic ait. Hic de⁹ noster & nõ deputabitur alius absq; illo: q inuenit omnem uiã prudentię: & dedit eam Iacob puero suo: & Israel dilecto sibi: post hoc in terris uisus est: & cũ hominibus uersatus est. Item Dauid in psalmo quadragesimoquarto. Thronus tuus deus in sęcula sęculorũ: uirga ęquitatis uirga regni tui. Dilexisti iusticiam & odio habuisti iniusticiã: propterea unxit te deus: deus tuus oleo

procreatus

substantiam

exultationis. Quo uerbo & nomē ostendit: siquidem (ut supra docui) ab unctione appellat⁹ est Christ⁹. Deinde hominē fuisse eūdē Hieremias docet dicēs. Et hō est: & qs cognouit eū? Itē Isaias. Et mittet eis deus hominem & saluabit eos: iudicās sanabit eos. Sed & Moyses in numeris ita loquit. Orieт stella ex Iacob: & exurget hō ex israel. Propterea Milesius Apollo cōsult⁹: utrū ne deus an hō fuerit: hoc modo respōdit grece. θνητὸς ἔην κατὰ σάρκα, σοφὸς τερατώδεσιν ἔργοις, ἀλλ᾽ ὑπὸ χαλδαίων κρίτων ὅπλοις συναλωθείς, γόμφοις καὶ σκολόπεσσι πικρὴν ἀνέπλησε τελευτήν. Idest mortalis erat corpe: sapiēs mōstrosis operib⁹: sed sub iudicib⁹ caldeis armis cōprehēsus clauis & fustib⁹ amarā finē cōpleuit. Primo qdē uerū uerū dixit: sꝫ argute cōsultorē refellit: sacramētū ueritatis penitus nescientē. Videт enī negasse illū deū: sꝫ cū fateт secūdū carnē fuisse mortalē: qd nō etiā cōsequēs est: ut secundū spiritū deus fuerit: qd nos affirmam⁹. Quid enī fuerat necesse carnis facere mētōē: cū satis esset dicere fuisse mortalē: sꝫ ueritate pressus negare non potuit quēadmodū res se haberꝫ: sicut illud qd ait fuisse sapiētē. Quid ad hoc Apollo respōdēs? si sapiēs est: ergo doctrina eius sapiētia est: nec ulla alia: & sapiētes qui eam sequunt nec ulli alij. Cur ergo uulgo ꝓ stultis, uanis & ineptis haberemur: q sectamur magistrū etiā ipso₄ deo₄ cōfessione sapiētē? Nā q ait portentifica illū opera fecisse: quo maxime diuinitatis fidem meruit: assentiri nobis iam uideт cū dicit eadem qbus nos gloriamur: sed colligit seитū, & ad demoniacas fraudes redit. Cū enim ue₄ necessitate dixisset: iam deorū ac sui proditor uidebaт: nisi q ab eo ueritas expresserat: mendacio fallente celasset. Ait ergo illū fecisse opera mirāda: uerū non diuina uirtute sed magica. Quid mirū si hoc Apollo ueritatē ignorantibus persuasit: cum iudei quoq cultores ut uidebantur summi dei idem potuerūt: quꝫ ante oculos illo₄ quotidie fierēt miracula: nec tamen tantarū uirtutū cōtemplatione impelli potuerūt: ut deū crederent: quem uidebant. propter David: quem inter ceteros prophetas uel maxime legūt, in psalmo uigesimo sic eos dānat. Redde illis retributionē eorum: quonia; nō intellexerūt in operibus domini. Ex hui⁹ ipsi⁹ domo Christum generatū iri secundum carnē: & ipse Dauid & alij annūciauerūt. Apud Isaiam ita scriptū est. Et erit in die illa

K 4

radix Iesse:& qui exurget pricipari in nationes:in eũ gentes spe rabũt:& erit reges eoꝝ in honore. Et alio loco. Exiet uirga de ra dice Iesse:& flos de radice eius descẽdet:& requiescet sup eũ spi ritus dei:spiritus sapientię & intellectus:spiritꝰ cõsilii & forti tudinis:spiritꝰ pietatis:& implebit illũ spiritꝰ timoris dei. Iesse aũt fuit pater Dauid:ex cuius radice ascensuꝝ esse florem prelo cutus est:eum scilicet de quo Sibylla dicit. ἀνθήσει δὲ ἄνθος καθαρόν. Idest florescet aũt flos purus. Iteꝫ in Basilion libro se cundo:ppheta Nathan missus est ad Dauid uolentẽ deo tẽpluꝫ fabricare:& fuit uerbum ad Nathan dicens. Vade & dic seruo meo Dauid. Hęc dicit dominus omnipotẽs. Non tu ędificabis mihi domũ ad inhabitandum:sed cũ impleti fuerint dies tui & dormieris cũ patribꝰ tuis:suscitabo tuum semen post te:& para bo semen eius:hic ędificabit mihi in nomine meo:& erigã thro nũ eius usqꝫ in sęculũ. Et ego ero ei in patreꝫ & ipse erit mihi in filium:& fidem cõsequetur domus eiusqꝫ in sęculũ. Sed hęc ut iudęi non intelligerẽt illa fuit causa:ꝙ Salomõ filiꝰ Dauid deo templum ędificauit:& ciuitatem quam de suo nomine Hieroso lymaꝫ nuncupauit. Itaqꝫ ad ipsum quę a ppheta dicta sunt retu lerunt. Salomon autem ab ipso pr̃e suo imperij regimen accępit. Prophetę uero de eo loquebantur: qui tamen nasceretur postq̃ Dauid cũ patribus suis requieuisset. Pręterea Salomonis impe rium ppetuum non fuit. Annis enĩ quadraginta regnauit: dein de ꝙ nunq̃ filius dei dictus sit:sed filiꝰ Dauid:& domꝰ quã ędi ficauit:non fidem cõsecuta est:sicut ecclesia quę est ueꝝ templuꝫ dei:quod non in parietibus est:sed in corde hominum ac fide: qui credunt in eũ ac uocãtur fideles. Illud uero Salomoniũ tem plum quia manu factum est:manu cecidit. Deniqꝫ pater eius in psalmo centesimouigesimoseptimo de operibus filij sui pphe tauit hoc modo. Si dominus non ędificauerit domum: sine cã laborant qui ędificant eam. Si dominus non custodierit ciuita tem:sine causa uigilant qui custodiunt eam.

¶ Ca. xiiij. De ęterno christi sacerdotio quod prophetę sicut & cętera prędixerunt:sic exprimentes Iesum Christum ut o racula nec ad filium Naue:nec ad filium Iosedech ualeant re torqueri. Et de uijs quas docuit Christus qui nunq̃ suũ honoreꝫ

quesiuit:sed patris.

QVibus ex rebus apparet prophetas omnes denũciasse de Christo fore aliquando:ut ex genere Dauid corporaliter natus,cõstitueret ęternum templũ deo quod appellaẽ ecclesia:& uniuersas gentes ad religionem ueram dei cõuocaret.Hęc dom⁹ fidelis hoc immortale templũ:in quo si qs nõ sacrificauerit: immortalitatis premiũ non habebit.Cuius tẽpli & magni & ęterni quoniã Christus fabricator fuit:idem necesse est habeat in eo sacerdotiũ sempiternum:nec põt nisi p eũ qui cõstituit templuꝫ ad aditum templi:& ad cõspectũ dei peruenire.Dauid in psalmo centesimonono id ipsum docet dicens.Ante luciferũ genui te.Iurauit dominus & nõ poenitebit eum:tu es sacerdos in ęternum secundum ordinẽ melchisedech.Item in Basileon libro pmo.Et suscitabo mihi sacerdotẽ fidelẽ:q oĩa quę sunt in corde meo faciat.Et ędificabo ei domũ fidelẽ:& trãsibit in cõspectu meo omnib⁹ diebus.Qui aũt futur⁹ esset cui de⁹ ęternũ sacerdotiũ pollicebaẽ:Zacharias etiã nomine posito apertissime docuit:sic enĩ dixit.Et ostendit mihi dominus deus Iesum sacerdotem magnũ stãtem ante faciẽ angeli domini: & diabolus stabat ad dexterã ipsius ut aduersareẽ ei.Et dixit domin⁹ ad diabolũ imperet domin⁹ in te,qui elegit hierusalem:& ecce titio eięctus ab igne:& Iesus erat indutus uestimentis sordidis:& stabat ante faciem angeli:& respondit & dixit ad circũstãtes ante faciem eius.Ferte uestimenta sordida ab eo & induite eum tunica talari:& imponite cydarim mũdã sup caput ipsi⁹. Et cooperuerũt eum uestimẽto:& imposuerũt cydarim mundã sup caput ipsi⁹ Et angelus domini testificabatur ad eum dicens. Hęc dicit dñs omnipotens:si in uijs meis ambulaueris:& pręcępta mea seruaueris:tu iudicabis domum meam:& dabo tibi qui cõuertentur in medio horum circũstantiũ.Audi itaq; Iesu sacerdos magne.

Quis non igitur captos mentibus tum fuisse iudęos arbitretur qui cum hęc legerent & audirent:nefandas manus de suo intulerunt:At quia ab eo tempore quo Zacharias fuit usq; ad annum quintũdecimuꝫ Tiberij cęsaris quo Christus crucifixus est:anni quingẽti numeranẽ:siqdem Darij & Alexandri adoleuit ętate: qui fuerunt non multo postq̃ tarquinius superbus exactus est. Sed illi rursus eodeꝫ modo falsi deceptiq; sunt:putantes hęc de

K 5

Iesu esse dicta filio Naue: qui successor fuit Moysi: aut de sacerdote Iesu filio Iosedech: in quos nihil congruit eorum quę poeta narrauit. Nō enī sordidati illi unquam fuerūt: cū alter eorum princeps potētissim⁹ fuerit: alter sacerdos: aut ꝑpessi sunt aliquid aduersi: ut tanquam titio eiect⁹ ex igne putaretur: aut aliquando in cōspectu angelorum steterūt: aut ꝓpheta de preteritis loquebatur poti⁹ quam de futuris. Locutus est igitur de Iesu filio dei: ut ostēderet eū primo in humanitate & carne esse uenturum. Hęc enim est uestis sordida: ut pararet tēplū deo: & sicut titio igni cōburētur: idest ab hominib⁹ cruciamēta ꝑferet: & ad ultimū extingueretur. Titionē enim uulgo appellant extractū foco torrem semiustum extinctū. Quomodo autē & cum quibus mandatis a deo mitteretur in terrā: declarauit spiritus dei ꝑ ꝓphetā docēs futurum: ut cū uolūtate summi patris fideliter & cōstanter implesset: acciperet iudiciū atque imperiū sempiternum. Si in uiis meis inquit ambulaueris: & pręcepta mea seruaueris: tu iudicabis domū meā. Quę fuerint ueri dei: & quę pręcepta eius: nec ambiguū nec obscurū est. Deus enim cū uideret maliciā & falsorum deorum cultus ꝑ orbē terrę inualuisse: ut iam nomen eius ex hominū memoria fuisset pene sublatū. Siquidem iudęi quoque quibus solis arcanū dei creditū fuerat: relicto deo uiuo ad colēda figmenta irretiti dęmonū fraudib⁹ aberrassent: nec increpiti ꝑ ꝓphetas reuerti ad deū uellēt: filium suū principē angelorum legauit ad homies: ut eos cōuerteret ab impiis & uanis cultibus ad cognoscendū & colendū uerū deū. Itē ut eorum mentes a stulticia ad sapientiā: ab iniquitate ad iusticię opera traduceret. Hę sunt uię dei in quibus ambulare eū pręcepit: hęc pręcepta quę seruāda mādauit: ille uero exhibuit deo fidem. Docuit enim quod unus deus sit: eūque solū coli oportere: nec ille unquam se deū eē dixit quod nō seruasset fidem: si missus ut deos tolleret & unū assereret: & induceret alios uel aliū preter unū. Hoc erat nō de uno deo facere pręconiū nec eius qui miserat: sed suū ꝓpriū negociū gerere: ac se ab eo quē illustratur⁹ uenerat separare: ꝓpterea quia tam fidelis extitit: quia sibi nihil prorsus assumpsit: ut mandata mittentis impleret: & sacerdotis perpetui dignitatem: & regis summi honorem: & iudicis potestatem: & dei nomen accępit.

¶ Capitulum. xv. De baptismo Christi & miraculis quę gessit

in carne ante passionem:quę nō modo a ꝓphetis prenūciata sūt sed etiā uaticinio Sibyllaꝝ:sicut Cicero & Varro testant̄:sꝫ ora cula ante Christi aduentū non potuerūt intelligi.

QVoniā de secūda natiuitate diximꝰ:q̄ se hoībus in carne mōstrauit:ueniamꝰ ad illa opa mirāda:quę cū essent cęlestis uirtutis indicia:magū iudęi putauerūt. Cū ꝑmū adolescere coepit:tinctꝰ est a Iohāne ꝓpheta ī iordane flumine:ut lauachro spūali peccata nō sua q̄ utiqꝫ nō habebat:sꝫ carnis quā gerebat abolerent:ut quēadmodū iudęos suscępta circūcisiōe:sic etiā gētes baptismo:idest purifici roris pfusiōe saluaret: tunc uox de cęlo audita est. Filiꝰ meꝰ es tu ego hodie genui te. Quę uox apud Dauid prędicta inuenit̄. Et descēdet sup eū spūs dei formatꝰ in spē colūbę cādidę. Exinde maxīas uirtutes coepit opari:nō ꝑstigiis magicis q̄ nihil ueri ac solidi ostētāt:sꝫ ui ac ptāte cęlesti quę & iā pridē ꝓphetis nūciātibꝰ canebant̄. Quę opa tā multa sunt ut unus liber ad implēda oīa nō sit. Enumerabo igit̄ illa breuit̄ & generatim sine ulla psonaꝝ ac locoꝝ designatōe:ut ad exponendā passiōis eius crucisqꝫ rōem possīꝫ puenire:quo iādudū festinat oratio. Virtutes eius fuerūt quas Apollo portētificas appellauit:ꝙ quacūqꝫ iter faciebat ęgros ac debiles & omni morboꝝ genere laborātes uno uerbo:unoqꝫ momēto red debat īcolumes adeo ut mēbris oībus capti receptis repēte uiribꝰ roborati ipi lectulos suos reportarēt:in qbꝰ fuerāt paulo ante delati. Claudis uero ac pedū uicio afflictis:nō mō gradiendi sꝫ etiā currēdi dabat facultatē. Tū quorū cęca lumīa in altissimis tenebris erāt:eorū oculos in ꝑstinū restituebat aspectū. Mutoꝝ quoqꝫ linguas ī eloqū sermonēqꝫ soluebat. Itē surdoꝝ patefactis auribꝰ insinuabat auditū:pollutos ac aspersos maculis repurgabat. Et hęc oīa nō manibꝰ aut aliq̄ medela:sꝫ uerbo ac iussiōe faciebat. sicut etiā Sibylla prędixerat. πάντα λόγω πράττων, πᾶσάν τε νόσον θεραπεύων. idest omnia uerbo agēs:oēm infirmitatē curās. Nec utiqꝫ mirū ꝙ uerbo faciebat mirabilia:cū ipse eēt dei uerbū cęlesti uirtute subnixū. Nec satis fuit ꝙ uires imbecillibꝰ redderet:ꝙ debilibꝰ integritatē:ꝙ ęgris & lāguētibꝰ sanitatē:nisi etiā mortuos suscitaret:uelut e somno solutos ad uitāqꝫ reuocaret. Quę uidentes tūc iudęi dęmoniaca potētia fieri arguebāt: cum

omnia sic futura, ut facta sunt: atq; eę illoꝝ litterę cõtinerẽt. Legebant quippe tũ alioꝝ ꝓphetaꝝ: tũ Isaię uerba dicẽtis. Confortamini manus resolutę & genua debilia consolamini. Qui estis pusilli animi nolite timere: nolite metuere: dñs noster iudiciũ retribuet: ipse ueniet & saluos faciet nos. Tũc aperient̃ oculi cęcorũ: & aures surdorum audiẽt. Tũc saliet claudus sicut ceruus: & plana erit lingua mutoꝝ: q̃ rupta est in deserto aqua: & riuus in terra sitienti. Sed & Sibylla eadẽ cecinit his uersib⁹. νεκρῶν δὲ ἀνάστασις ἔσται· καὶ χωλῶν δρόμος ὠκύς· καὶ κωφὸς ἀκούσει, καὶ τυφλοὶ βλέψουσι, λαλήσουσιν οὐ λαλέοντες. Idest mortuoꝝ aũt surrectio erit: & claudoꝝ curs⁹ uelox: surd⁹ audiet: cęci uidebũt: loquent̃ nõ loquẽtes. Ob has ei⁹ uirtutes & opa diuina cũ magna illũ mł̃titudo sequeret̃ uł̃ debiliũ uel ęgrotoꝝ: uel eoꝝ q̃ curãdos suos offerre cupiebãt, ascẽdit ĩ mõtẽ quẽdã desertũ ut ibi adoraret: ubi cũ triduo moraret̃: ac fame populus laboraret: uocauit discipulos quęrẽs quãtos secũ cibos gestarẽt. At illi quinq; panes & duos pisces in pera se habere dixerunt. Afferri ea iussit, ac multitudinẽ ꝑ quinq̃genos distributã discũbere. Qđ cũ discipuli faciũt: frãgebat ipse panẽ minutatim carnẽq; pisciũ cõminuebat: & utraq; in manib⁹ ei⁹ augebant̃. Et cũ apponi illa populo discipulis imperasset: saturata sũt quinq; milia hominũ: & insup duodecim cophini de residuis fragmĩb⁹ ĩpleti. Quid aut dici aut fieri põt mirabil⁹? At id Sibylla futurũ cecinerat olĩ his uerbis. ἐν ἄρτοις ἅμα πέντε καὶ ἰχθύεσι δοιοῖσιν, ἀνδρῶν χιλιάδας ἐν ἐρήμῳ πεντε κορέσει, τὰ περισσεύοντα δ᾽ ἀβὼν, μετὰ κλάσματα, δώδεκα πληρώσει κοφίνους, εἰς ἐλπίδα πολλῶν. Idest panib⁹ sił̃ quinq; & piscib⁹ duob⁹: hoĩuꝫ milia ĩ heremo quinq; saciabit: & reliqas tollẽs duodecĩ cophinos ĩplebit in spẽ multoꝝ. Quęso q̃d hic potuerit ars magica moliri: c⁹ peritia ad nihil aliud q̃ circũscribẽdos oculos ualꝫ: Itẽ secessur⁹ orãdi gr̃a sicut solebat in montẽ: pręcępit dispulis ut nauiculã sumerẽt seq; pręcederẽt. At illi urgente iam uespere profecti: contrario uento laborare coeperũt. Cũq; iam medium fretum tenerent: tum pedibus mare ingressus consecutus est eos tanq̃ in solido gradiens: non ut poetę Orionem mentiuntur in pelago incedentem: qui diuersa corporis parte: humero supeminet undas. Et rursus cũ obdormiuisset in naui

& uent⁹ usq ad extremū piculū seuire coepisset: excitat⁹ e sōno silere ,ptin⁹ uentū iussit & fluct⁹q maximi ferebant̄ congescere: statimq̄ sub uerbo eius trāquillitas insecuta est. Mentiuntur fortasse lr̄e sancte docētes tātā fuisse in eo ptātē: ut impio suo cogeret uētos obseq: maria seruire: morbos cedere: inferos obedire. Quid qđ eędē Sibyllę carmib⁹ iuss añ docuerūt: q̄rū una (cuius supra fecim⁹ mētōe;) sic ait. τούσ ἀνέμουσ παύσει ἐν λόγῳ: στρώσει δὲ θάλασσαν μαινομένην, ἐν ποσὶν εἰρήνησ, πίστει τε πατήσασ. idest uentos cōpescet: sternet aūt insanū mare pedibus pacis fideq calcās. Et rursus alia q̄ dicit. κύματα πεζεύσει. νόσον ἀνθρώπων ἀπολύσει. ζήσει τεθνηῶτασ. ἀπώσεται ἄλγεα πολλοῖσ, ἐκ μιᾶσ πηγῆσ, ἄρτου κόροσ ἔσσεται ἀνδρῶν. Idest fluct⁹ pambulabit: morbos hominū resoluet: uiuificabit mortuos: arcebit dolores a multis. Ex uiuo autē fonte panis facietas erit uiris. His testimoniis qdā reuicti: solēt eo cōfugere: ut aiant nō illa esse carmīa Sibyllina: sed a nr̄is ficta atq cōposita: qđ ,pfecto nō putabit q Ciceronē Varronēq legerit: aliosq ueteres q Erithręā Sibyllā cęterasq cōmemorāt: ex q̄rū libris ista exēpla ,pferim⁹: q auctores obierūt anteq̄ Christ⁹ secūdū carnē nasceref. Vey nō dubito: qn illa carmīa prioribus temporib⁹ ,p deliramēto sint habita: cū ea nemo intelligeret. Denūciabāt enī mōstruosa q̄dā miracula: quoy nec rō nec tēp⁹ nec auctor designabaf. Deniq Erithręa fore ait: ut diceref insana & mēdax. Ait eniz φήσουσι σιβύλλην μαινομένην, ψεύστριαν. ἐπὶ ἂν δὲ γένηται ἅπαντα, τηνίκα μου μνήμην ποιήσετε καὶ οὐκέτι μὲ οὐδείσ μαινομένην φήσει, τὴν θεοῦ μεγάλοιο προφῆτιν. i. dicent insanā uatē & mēdacē. Cū aūt facta fuerīt uniuersa: tū mei meminerit: neq me iam qsq̄ mēdacez dicet: dei magni ,ppbetā. Latuerūt igif multis sęculis: postea uero aīaduersa sunt quę Christi natiuitas & passio patefecit arcana: sicut etiā uoces ,ppbetay: q̄ cū ,p annos mille qngentos uel eo amplius lectę fuissent a populo iudęoy: nec tñ intellectę sunt nisi postq̄ illas Christ⁹ & uerbo & opib⁹ interp̄tat⁹ est. Illū enī ,pphetę annūciauerunt: nec ullo mō poterāt ,q̄ illi loq̄banf, intelligi: nisi fuissent uniuersa cōpleta.

Capitulū. xvi. De passione Christi quę iudęis est scandalo & stulticię gentibus: quomodo summam uirtutē cōtineant:

& ueram & singularem sapientiam & ueritatem sicut prophetę fuerunt prelocuti.

VEnio nūc ad ipsa; passionē quę uelut opprobrium nobis obiectari solet: qđ & hominē: & ab hominib⁹ isigni supplicio affectū & excruciatū colam⁹: ut doceā eā ipsa; passionē a deo cū magna & diuina rōe susceptā: & in ea sola & uirtutē & ueritatē & sapiētiā cōtineri. Neq; enī si beatissim⁹ in terra fuiss; & p omnē uitam in summa foelicitate regnasset: qsq̄ illū, sapiēs aut deū credidisset: aut honore diuino dignū iudicasset: qđ faciunt uere diuinitatis expertes: q caducas opes: & fragilē potentiā & alieni beneficii bona non tantum suscipiūt: ue; etiā cōsecrāt: & scientes memorię mortuo; deseruiunt: fortunam iam extinctam colentes: quā ne uiuā qdem presentēq; sapientes colēdā sibi unq̄ putauerūt. Nec enī pōt aliqd in rebus terrenis esse uenerabile celoq; dignum: sed sola est uirtus: sola iusticia: quę pōt ue; bonū & celeste & ppetuum iudicari: q nec datur cuiq̄ nec aufertur: qua uirtute ac iusticia quoniam Christus instructus uenit in terrā: immo uero quoniā ipse est uirt⁹: & ipse iusticia, descēdit; ut eā doceret, hominēq; formaret. Quo magisterio ac dei legatione p̄functꝰ ob eā ipsam uirtutē: quā simul & docuit & fecit, ab omnib⁹ gentib⁹ & meruit, & potuit deus credi. Ergo cū magn⁹ populus ad eū uel ob iusticiā quā docebat: uel ob miracula quę faciebat, subinde cōflueret: & precepta eius audiret: & a deo missu; deiq; filiū crederet: tū primores iudeo; & sacerdotes & ira stimulati: q ab eo tanq̄ peccatores increpabant: & inuidia deprauati: q cōfluente ad eū multitudine cōtēni se ac deseri uidebāt: & q caput sceleris illo; fuit stulticia & errore cecati: & immemores preceptorū celestium ac pphetā; coierunt aduersus eum impiūq; cōsiliū de eo tollendo cruciādoq; coeperunt: qđ & pphetę multo ante descripserāt. Na; & Dauid in principio psalmo; suo; p̄uidens in spiritu quātū facinus admissuri essent, beatū esse ait: q nō abierit in cōsilio impio;. Et Salomon in libro sapiētię his uerbis usus est. Circūueniam⁹ iustū: qm̄ insuauis est nobis: & exprobrat nobis peccata legis: pmittit se scientiam dei habere: & filiū dei se nominat: factus est nobis in traductione; cogitationū nostrarū: grauis est nobis etiā ad uidendum: quoniam dissimilis est aliis uita illius: & immutatę sunt uię illius:

tanq̄ nugaces existimati sum⁹ ab eo: & cōtinet se a uiis nostris: q̄ si ab immūdi tiis: & prefert nouissima iustoꝝ: & gloriat̄ se habere prēꝫ deū. Videam⁹ ergo si sermones illi⁹ ueri sunt: & tētemus q̄ uētura sunt illi, cōtumeliis & tormētis interrogem⁹ eū, ut sciam⁹ reuerētiā illi⁹: & ꝓbemus patiētiā illi⁹: morte turpissima cōdēnem⁹ eū. Hęc cogitauerūt & errauerunt. Excęcauit enī illos stulticia ipoꝝ: & nescierūt sacramēta dei. Nōne ita descripsit nefariū illud cōsiliū ab impiis initū cōtra deū: ut plane interfuisse uideat̄? Atq₃ a Salomone q̄ hęc cecinit usq₃ ad id tēpus quo gesta res est: mille ac decē āni fuerūt. Nihil nos fingim⁹ nihil addim⁹: habebāt hęc q̄ fecerūt: legebāt in quos hęc dicta sunt: sꝫ & nunc hęredes noīs & sceleris illoꝝ habēt & dānatōem suā ꝓphetarū uoce prędictā: & quotidianis lectionib⁹ ꝑsonāt. Hęc aliquādo in cor suū, quę pars est & ipsa dānatōis, admittūt īcrepiti. Ergo sępe a Christo iudęi exprobāte illis peccata & iiusticias: & a populo pene deserti cōcitati sunt ad eū necādū: cui⁹ rei audaciā illis dedit humilitas ei⁹. Nā cū legerēt cū quāta uirtute & claritate filius dei uēturus esset e cęlo: Iesum aūt cernerēt humilē: quietuꝫ: sordidū: & informē: nō credebāt filium dei esse: ignorātes duos aduēt⁹ ei⁹ a ꝓphetis esse prędictos: primū in humanitate carnis obscurū: secūdū in fortitudine maiestatis manifestū. De primo Dauid ī psalmo septuagesimoprimo sic ait. Descēdet sicut pluuia in uellus: & orient̄ in dieb⁹ eius iusticia: & abundantia pacis donec extollatur luna. Sicut enī pluuia si descendat in uellus: aīaduerti nō pōt: q̄ strepitum non facit: ita Christum in terram sine cuiusq̄ suspitione uentuꝝ esse dixit: ut iusticiam doceret & pacem. Isaias quoq₃ ita tradidit. Domine q̄s credidit auditui nostro: & brachium domini cui reuelatum est? Anūciauim⁹ coraꝫ ipso sicut pueri: & sicut radix in terra sitiēti: non est figura eius neq₃ claritas: & uidim⁹ illum & non habuit figurā neq₃ decorē sed figura eius sine honore: & deficiēs pręter cęteros hoīes, hō in plaga posit⁹ est sciēs ferre ībecillitatē: q̄ auersus est & non est cōputatus. Hic peccata nostra portat & pro nobis dolet: & nos putauimus ipsum esse in dolore & in plaga & in uexatione: ipe aūt uulneratus est ꝓpter facinora nostra: & infirmatus est ꝓpter peccata nostra: doctrina pacis nostrę sup illum: liuore eius nos sanati sum⁹: oēs nos sicut oues errauimus & deus tradidit illuꝫ

pro peccatis nostris. Et Sibylla eodē modo locuta est. οἰκτρὸς ἄτιμος ἄμορφος ἐν οἰκτροῖς ἐλπίδα δώσει .i. miserabilis ignominiosus īformis ut miserabilib⁹ spē prębeat: ꝑpt hāc humilitatē deū suū nō agnoscētes: inierūt cōsiliū detestādū: ut priuarēt eū uita: q̄ ut eos uiuificarꝫ aduenerat.

¶ Capi. xvii. Quod calūniati sunt eū q̄si legis destructorē. Et qd prefigurauerit circūcisio. Et q̄re in illo iussa sit fieri menbro. Et q̄re ꝓhibitū sit carne suilla uesci.

Sed irę atq; inuidię suę, quā in cordib⁹ suis gerebāt int⁹ inclusā: alias causas pręferebāt, ꝙ legē dei p Moysen traditā solueret: idest ꝙ sabbatis nō uacaret, operās in salutē hominū: ꝙ circūcisionē uacue facerꝫ: ꝙ abstinētiā suillę carnis auferret. In quibus rebus iudaicę religionis sacramenta cōsistunt. Ob hęc itaq; cętera ps populi quę nondū ad Christū secesserat, a sacerdotib⁹ incitabaī: ut p uim iudicaret eum ꝙ legem dei solueret: cū hoc ille nō suo iudicio sed ex dei uolūtate: ut secundū prędicta facerꝫ ꝓphetarū. Micheas enī nouā legem datuꝝ denunciauit hoc mō. Lex de syon: & sermo domini ex hierusalē: & iudicabit int̄ plurimos populos & reuincet: & diriget ualidas nationes. Illa enīꝫ prior lex quę p Moysen data est: non in monte syon: sed in mōte oreb data est: quā Sibylla fore ait, ut a filio dei soluereī, ostēdit ἀλλ᾽ ὅτε ἂν ταῦτα ἅπαντα τελειωθῇ, ἅπερ εἶπον εἰς αὐτόν πᾶς λύεται νόμος. Idest sed quando hęc pfecta erūt quę dixi in ipsū omnis lex soluet. Sed & ipse Moyses per quē sibi datam legem dum ptinaciter tuetur, exciderunt a deo: sꝫ deum non agnouerunt: prędixerat fore ut propheta maxim⁹ mitteretur a deo: qui sit supra legē: q uoluntatem dei ad homines pferat. In deuteromio ita scriptū reliquit. Et dixit domin⁹ ad me Prophetā excitabo eis de fratribus eoꝝ sicut te: & dabo uerbū meū in os eius: & loquetur ad eos ea quę pręcępero ei: & quisq; nō audierit ea quę loquetur ꝓpheta ille in nomine meo: ego uindicabo in eum. Denūciauit scilicet domin⁹ p ipsū legiferꝝ ꝙ filium suū: idest uiuā pręsentemq; legē missurus essꝫ: & illam ueterem per Moysen datā soluturus: ut denuo per eū qui esset ęternus: legem sanciret ęternam. Itē de circūcisione soluenda Isaias ita ꝓphetauit. Hęc dicit domin⁹ uiris Iuda qui habitāt in hierusalē. Reuocate inter uos nouitatē: & ut ne seminaueritis ī spinis.

Circūcidite uos dño deo uestro: & circūcidite ꝑputiū cordis uestri: ne exeat ira mea sicut ignis: & nō sit q extinguat. Itē Moyses. Ipse in nouissimis dieb⁹ circūcidet deus cor tuū ad dñm deum tuū amādū. Itē Iesus Naue successor ei⁹. Et dixit dñs ad Iesu: fac tibi cultellos petrinos nimis acutos: & sede & circūcide secūdo filios israel. Secūdā circūcisionē futurā eē dixit: nō carnis sicut fuit ꝑma, q̄ etiā nūc iudei utūt: s; cordis ac spūs, quā tradit Christ⁹ q fuit uerus Iesus. Non enī ꝓpheta sic ait Et dixit Iesus ad me: s; ad Iesu; ut ostenderet ꝙ non de eo loq̄ret: sed de Christo ad quē tunc deus loq̄bat. Christi enī figurā gerebat ille Iesus: q cū ꝑmū Auses uocaret: Moyses futura presentiēs iussit eū Iesum uocari: ut dux militię delect⁹ esset aduersus Amalech q oppugnabat filios israel: & aduersariū debellaret ꝑ noīs figurā: & populū in terrā ꝓmissionis induceret. Et icirco etiā Moysi successit: ut ostenderet nouā legem ꝑ Christum Iesum datam ueteri legi successurā quę data ꝑ Moysē fuit. Nā illa carnis circūcisio caret utiq; rōe: q si deus uellet sic a principio formasset hominē ut ꝑputiū nō haberet: sed hui⁹ secūdę circūcisionis figura erat: significās nudādū esse pectus: idest aperto & simplici corde oportere nos uiuere: qm̄ ps illa corporis quę circūciditur habet quādā similitudinē cordis & est pudenda. Et ob hāc causa; de⁹ nudari eā iussit: ut hoc argumēto nos admoneret: ne inuolutu; pect⁹ haberem⁹: idest ne qd pudēdū facin⁹ intra cōscientię secreta uellemus. Hęc est cordis circūcisio de q̄ ꝓphetę loquunt: quā deus a carne mortali ad aīam trāstulit: quę sola mānsura est. Volēs enī uitę ac saluti nostrę ꝓ ęterna sua pietate cōsulere: poenitētiā nobis in illa circūcisiōe ꝓposuit: ut si cor nudauerimus: ide; si peccata cōfessi: satis deo fecerimus: ueniā cōsequamur: quę cōtumacibus & admissa sua celantibus denegatur ab eo: q nō faciē sicut hō s; ītima & arcana pectoris intuet. Eodē etiā spectat carnis suillę interdictio: a q̄ cū deus abstinere iussit: id potissimu; uoluit intelligi: ut se a peccatis atq; imūdiciis abstinerēt. Est enī; lutulētū hoc aīal & imūdū: nec unq̄ cęlū aspicit: sed in terra toto corpe ꝓiectū: & ore uētri semp & pabulo seruit: nec ullū aliū dū uiuit prestare usu; pōt sicut cęterę aīantes: q̄ uel sedēdi uehiculū ꝑstant uel in cultib⁹ agroꝝ iuuāt: uel plaustra collo trahūt: uel onera tergo gestāt: uel indumenta ex uellis suis exhibent: uel

copia lactis exuberãt: uel custodiẽdis domib⁹ iuigilãt. Interdixit ergo ne porcina carnẽ uterẽt. i. ne uitã porcoꝝ imitarẽt: q ad solã mortẽ nutriunt: ne uentri ac uolũtatib⁹ seruiẽtes: ad faciẽdam iusticiã inutiles essent: ac morte afficerent. Itẽ ne se foedis libidinib⁹ immergerẽt sicut sus quę se coeno ingurgitat: uł ne terrenis seruiãt simulachris ac se luto ingnẽt. Luto enĩ se obliniũt q deos. idest q lutũ terrãq; uenerant: sic uniuersa pręcepta legis iudaicę ad exhibendã iusticiã spectãt: q̃m p ambagẽ data sunt: ut p carnaliũ figurã spũalia noscerent.

Capi. xviii. Quę cã & qs fuerit ordo dominicę passionis: & qbus sit prenũciata oraculis.

CVm igit ea quę de⁹ uoluit fieri: quęq; p pphetas suos mł tis sęculis ante prędixit, Christ⁹ impleret: ob ea incitati & diuinas lr̃as nesciẽtes coierũt: ut deũ suũ cõdẽnarẽt. Quod cuꝫ sciret futuꝝ ac subinde diceret oportere se pati ac interfici p salute mltoꝝ: secessit tñ cũ discipulis suis: nõ ut uitaret qđ necesse erat ppeti ac sustinere: sꝫ ut ostẽderet ꝙ ita fieri oporteret in omni psecutione: ne sua qs culpa incidisse uideat: ac denũciauit fore: ut ab uno eoꝝ pderet. Itaq; Iudas pręmio illect⁹ tradidit filiũ dei iudęis: at illi cõprehẽsuꝫ ac pontio pilato: q tũc legat⁹ syriã regebat: oblatũ, cruci affigi postulauerũt: obiiciẽtes ei nihil aliud nisi ꝙ diceret se filiũ dei esse: regẽ iudęoꝝ. Item ꝙ dixerat soluere se hoc tẽplũ qđ ędificatũ est ãnis q̃dragintasex: ego illud sine manib⁹ in triduo resuscitabo: significãs breui futurã passionẽ suã: & se a iudęis interfectũ tertio die resurrectuꝝ. Ipse erat ueruꝫ dei tẽplũ: ac uoces ei⁹ tãq̃ infaustas & ĩpias insectabant. Quę cũ pilatus audisset: & ille in defensiõeꝫ sui nihil dicerꝫ: pnũciauit nihil in eo dãnatõe dignũ uideri. At ĩiustissimi accusatores cũ populo quẽ incitauerãt sb̃clamare cęperũt: & crucẽ ei⁹ uiolẽtis uocib⁹ flagitare. Tũ Põti⁹, & illoꝝ clamorib⁹, & Herodis tetrarchę ĩstigatõe metuẽtis ne regno pelleret, uict⁹ est: nec tñ ipse sententiã ptulit: sed tradidit eũ iudęis: ut ipi de illo secũdũ legẽ suã iudicarẽt. Duxerũt ergo eũ flagellis uerberatũ: & pri⁹ q̃ cruci affigerẽt illuserũt: indutũ enĩ coloris punicei ueste ac spinis coronatũ q̃si regẽ salutauerũt: & dederunt ei cibũ fellis & miscuerunt ei aceti potionem. Post hęc cõspuerũt in faciẽ ei⁹: & palmis cęciderunt. Cũq; ipsi carnifices de uestimẽtis eius contẽderent sortiti sunt

intèr se de tunica ac pallio. Et cũ hęc oĩa fierẽt nullã uocẽ ex ore suo tanq̃ si mutus esset emisit: tũ suspẽderũt inter duos noxios mediũ: q̃ ob latrocinia dãnati erãt: crucíq; affixerũt. Quid ego hic in tanto facinore deplorem? Aut qbꝰ uerbis tãtũ nefas cõq̃rar? Nõ enĩ gabianã crucẽ describimꝰ: quã. M. Tul. uniuersę eloquẽtię suę uerbis ac uiribꝰ uelut effusis totiꝰ ingenij fontibꝰ ꝓsecutus ẽ: facinꝰ indignũ eẽ ꝓclamãs: ciuẽ romanũ cõtra oẽs leges in cruce eẽ sblatũ. Qui q̃uis innocẽs fuerit: & illo supplicio idignꝰ mortalis tñ & ab hoĩe scelesto q̃ iusticiã ignoraret affectus est. Quid de hꝰ crucis indignitate dicemꝰ: ĩ q̃ deꝰ a cultoribꝰ dei suspẽsus: atq; suffixus est? Quis tã facũdus & tãta rerũ ṽborũq; copia ĩstructꝰ existet: q̃ orõ tãtę affluẽtię ubertate decurrẽs: ut illã crucẽ merito deploret: quã mũdus ipe & tota elemẽta luxerunt? Hęc aũt sic futura fuisse & ꝓphetarũ uocibꝰ & Sibyllinis carminibus denũciatũ ẽ. Apud Isaiã ita scriptũ ĩuenit. Nõ sũ cõtumax neq; cõtradico: dorsũ meũ posui ad flagella: & maxillas meas ad palmas: faciẽ aũt meã nõ auerti a foeditate sputorũ. Simil̃r Dauid ĩ psal. xxxiiij. Cõgregata sũt sup me flagella & ignorauerũt, dissoluti sũt nec cõpũcti sũt: tẽptauerãt me deriserũt derisu: & striderũt dẽtibꝰ suis sup me. Sibylla quoq; eadẽ futura mõstrauit. εἰσ ἀνόμουσ χεῖρασ καὶ ἀπίςων ὕςερον ἥξει, δώσουσι δὲ θεῷ ῥαπίσματα χερσὶν ἀνάγνοισ, καὶ ςόμασι μιαροῖσι, πτύσματα φαρμακόεντα, δώσει δὲ εἰσ μάςιγασ ἁπλῶσ ἁγνὸν τότε νῶτον. Idest in manꝰ iniq̃s & ĩfideliũ postea ueniẽt: dabũt deo alapas manibꝰ ĩcestis: & oribꝰ ĩmũdis expuẽt salíuas uenenosas: dabit aũt ĩ uerbera oĩo ĩnocẽs dorsũ. Itẽ; dẽ silẽtio eius q̃ usq; ad mortẽ ꝑtinacit̃ tenuit. Isaias sic locutꝰ est. Sicut ouis ad ĩmolãdũ ductus ẽ: & sicut agnus corã tõdẽtibus sine uoce sic nõ aperuit os suũ. Et Sibylla supradicta. καὶ κολαφιζόμενοσ σιγήσει, μή τισ ἐπιγνῷ τίσ λόγοσ, ἢ πόθεν ἦλθεν, φθιμένοισι λαλήσει, καὶ ςέφανον φορέσει τὸν ἀκάνθινον. Latinę aũt. i. & colaphos accipiẽs tacebit: ne qs agnoscat q̃ ṽbũ & unde uenit: ut mortuis loq̃t: & coronã portabit spineã. De cibo uero & potu quẽ anteq̃ eũ figerẽt illi obtulerũt. Dauid ĩ psal. lxviij. sic ait. Et dederũt in escã meã fel: & in siti meo potauerũt me aceto. Idẽ hoc futurũ etiam Sibylla cõcionata est. εἰσ δὲ τὸ βρῶμα χολὴν, καὶ εἰσ δίψαν ὄξοσ ἔδωκαν, τῆσ ἀφιλο-

ξενίησ ταῦτην, Δείξουσι τράπεζαν. Ideſt in cibū aūt fel: & in ſitī acetū dederūt: in hoſpitalitatis hāc mōſtrabāt mēſam. Et alia Sibylla iudeā terrā his uerbis increpat. αὐτὴ γάρ σὺ ἄφρων τὸν σὸν θεὸν οὐκ ἐνόησας, παίζοντα θνητοῖσι νοήμασιν, ἀλλὰ κακανθαις ἔστεψας στεφάνῳ φοβερήν τε χολὴν ἐκέρασας. i. Ipſa enim ſtulta deū tuū nō cognouiſti ludētē mortalibꝰ mētibꝰ: ſꝫ ſpinis coroāſti corōa horridūq; fel miſcuiſti. Eo aūt ut iudei manꝰ dederūt deo ſuo eūq; interficerēt: teſtimonia ꝓphetaꝝ hęc anteceſſerūt. Apud Eſdrā ita ſcriptū eſt. Et dixit Eſdras ad populū. Hoc paſcha ſaluator nr̄ ē & refugiū nr̄m cogitate: & aſcēdat ī cor ur̄m qm̄ habemꝰ eū humiliare in ſigno: & poſt hęc ſperabimꝰ in eū ne deſerat hic locꝰ ī ęternū tp̄s dicit dominꝰ deꝰ uirtutū. Si nō credideritis ī eū neq; exaudieritis ānūciatōēꝫ eiꝰ: eritis deriſio in gētibꝰ: unde apparet iudęos nullā aliam ſpē ſe habere: niſi ſe abluerīt a ſanguie: ꝓ&c ſperauerīt in eū ipſuꝫ quē necauerīt. Iſaias cū facinꝰ eoꝝ deſignat dicit. In hūilitate iudiciū eiꝰ ablatū ē. Natiuitatē qs enarrabit: qm̄ auferetur a terra uita eiꝰ: a facinoribꝰ ppl̄i mei abductꝰ ē ad mortē: & dabo malos ꝓ ſepultura eiꝰ: & diuites ꝑ morte eiꝰ: q facinꝰ nō fecit: neq; inuētꝰ eſt dolꝰ in ore eiꝰ: ꝓpterea hēditabit mltos: & fortiū diuidꝫ ipſe ſpolia: propterea q traditꝰ eſt ad mortē: & inter facinoroſos deputatꝰ eſt: & ipſe peccatū multoꝝ ꝑtulit & ꝓpter facinora illoꝝ traditus eſt. Dauid quoq; in pſalmo. xciii. Captabūt ī aīa & ſanguinē īnocētē cōdēnabūt: & factꝰ eſt mihi dn̄s in refugiū. Et Hieremias. Dn̄e ſignifica mihi & cognoſcā: tūc uidi meditatōēs eoꝝ ego ſicut agnꝰ ſine macula ꝑductꝰ ſuꝫ ad uictimā: ī me cogitauerūt cogitatōēꝫ dicētes. Venite mittamꝰ lignū ī panē eiꝰ & eradamꝰ e terra uitā eiꝰ: & nomē eiꝰ nō erit ī memoria āplīꝰ. Lignū aūt crucē ſignificat & panē corpꝰ eiꝰ: q ipſe ē cibꝰ & uita boīuꝫ q credūt ī carnē quā portauit & ī crucē q̄ pepēdit: de q̄ tn̄ aptius ipſe Moyſes ī deuteronoīo ita ꝑdicauit. Et erit pēdēs uita tua an̄ oculos tuos: & timebis die ac nocte nō credēs uitę tuę. Idē rurſus ī numeris. Nō q̄ſi hō deꝰ ſuſpēdit: neq; q̄ſi filiꝰ hōis minas patit. Zacharias etiā ſic tradidit. Et ītuebūt ī me quē trāſfixerūt. Item Dauid ī pſal. xxi. Effoderūt manꝰ meas & pedes meos: dinumerauerūt oīa oſſa mea. Ipi aūt cōtēplati ſūt & uiderūt me: diuiſerūt ſibi ueſtimēta mea: & ſr̄ ueſtē meā miſerūt ſortē. Quę utiq; ꝓphetā

ἔστεψας

necauerīt

nō & ſc

nō de se locut⁹ ē:fuit.n.rex & nūq̄ illa ꝑpessus ē.Spūs dei ꝑ illū; loquebať:q fuerat illa passur⁹ post ānos mille & qnquagīta. Tot enī colligūť āni a regno Dauid usq; ad crucē Christi.S; & Salomon fili⁹ ei⁹ q hierosolymā cōdidit:eā ipā; piturā eē ī ultionem sancte crucis ꝑphetauit·Q d' si auertimini a me dicit dn̄s:& nō custodieritis ueritatē meā:reiciā israbel a terra quā dedi illis: & domū hāc:quā edificaui illis ī noīe meo ꝓiciā illā ex oīb⁹:et erit israbel ī ꝑditionē & ī opprobriū populo:& domus hec erit deserta:& oīs q trāsierit ꝑ illā admirabiť: & dicet ꝓpť quā rē fecit dn̄s terre huic & domui huic hec mala?Et dicēt q: reliquerūt dominū deū suū:& ꝑsecuti sūt regē suū dilectissimū deo:& cruciauerūt illū ī hūilitate magna:ꝓpť h' īportauit illis de⁹ mala hec.

Ca.xix. De miracul' q̄ ī passiōe dn̄i cōtigerūt:et de sepultura et resurrectōe.Et a qb⁹ testimonijs ꝑphetaꝝ fides roboreť istoꝝ.

Vid āpli⁹ de facinorib⁹ iudeoꝝ dici pōt:q̄ excecatos tū fuisse atq; īsanabili furore correptos:q hec q̄tidie legētes neq; ītellexerūt:neq; qn facerēt,cauē uoluerunt. Suspēsus igiť atq; affixus exclamauit ad dn̄; uoce magna:& ultro īpūm posuit.Eadē hora terremot⁹ fact⁹ ē:& uelū tēpli qd' sepabat duo tabernacula scissū ē ī duas ptes: & sol repēte subduct⁹ ē:& ab hora sexta usq; ad horā nonā tenebre facte sūt.Qua de re Amos ꝑpheta testať. Et erit ī die illo dicit dn̄s occidet sol meridie:& tenebrabiť dies lucis:& cōuertā dies festos uestros ī luctum:& cantica uestra ī lamentationē.Itē Hieremias.Exterrita ē q̄ parit & tedujt aīam:& subiuit sol ei cum adhuc medi⁹ dies eēt:cōfusa ē & maledicta:reliquos eoꝝ in gladiū dabo in conspectu inimicoꝝ eoꝝ.Et Sibylla μαοῦ λέσχισθήσεται πὲτασμα,καί ἤματι μὲέω νῦξ ἔσαι σκοτόεσσα πελώριοσ,ἐν τρισίν ὥραισ. Idest tēpli uero uelum scindetur:& medio die nox tenebrosa nimis tribus horis: cū hec facta essent ne ꝓdigijs qdem celestibus facinus suū intelligere querūt.Sed quoniā predixerat se tertio die ab īferis resurrectuꝝ:metuentes ne a discipulis surrepto & amoto corpe uniuersi resurrexisse eū crederēt:& fieret mlto maior in plebe cōfusio.Detraxerunt eum cruci et cōclusū in monumēto firmiter militari custodia circūdederūt. Veꝝ tertio die an̄ lucē terremotu facto repente patefactū ē sepulchrū:& custodib⁹ quos attonitos obstupefecerat pauor nihil uidentibus : integer a sepulchro ac

uiuus egressus in galileã ꝓfect⁹ ẽ:ut discipulos suos q̃reret. In sepulchro uero nihil repertũ ẽ nisi exuuię:qb⁹ inuolutũ corp⁹ īcluserant. Illũ aũt apud īferos nõ remãsuꝝ:sed die tertio resurrecturum ꝓphetę cecinerant. Dauid in psalmo qui īquagesimo. Nõ dereliques aĩam meã apud īferos:nec dabis sanctũ tuũ uidẽ īteritũ Itẽ ĩ tertio. Ego dormiui & sõnũ coepi & resurrexi:qm̃ dñs auxiliat⁹ ẽ mihi. Osee quoq; p̃m⁹.xij. ꝓphetaꝝ de resurrectione ei⁹ testificat⁹ ẽ. Hic fili⁹ me⁹ sapiẽs: ꝑpt̃ q̃d nũc nõ resistet ĩ cõtribulatione filioꝝ suoꝝ:& de manu īferoꝝ eruã eũ. Vbi ẽ iudicium tuũ mors aut ubi ẽ acule⁹ tuus? Idem alio loco. Viuificabit nos post biduũ die t̃tio. Etiã Sibylla īposituꝝ eẽ morti terminũ dixit post biduũ sõniũ. καὶ θάνατος μοῖραν τελέσει τρίτον ἦμαρ ὑπνώσας. καὶ τότε ἀπὸ φθιμένων ἀναλείξας, εἰς φάος ἥξει, πρῶτος ἀναστάσεως κλητοῖς ἀρχὴν ὑποδείξας. Idest & mortis fatũ finiet trium dieꝝ somno suscepto: & tũc a mortuis regressus in lucẽ ueniet p̃m⁹ resurrectionis īitium ostendit. Vitã enĩ nobis acq̃siuit morte supata. Nulla igit̃ ĩpes alia cõsequẽdę ĩmortalitatis homini dat̃:nisi crediderit ĩ eũ: & illã crucẽ portãdã patiẽdamq; susceperint.

Cap.xx. Q̃d ꝓfecto in galileã dño post resurectionem discipulis scripturaꝝ reserauit arcana. Et quare lex uetus dicatur testamentum:nec potuerit ītelligi ante mortem domini: & quod nouũ testamentum ueteris adimpletio est:& quibus hoc ante ꝑdictum sit testimoniis.

PRofectus ergo in galileã:noluit enĩ se iudęis ostendere:ne adduceret eos ĩ poenitẽtiã:atq; ĩpios reseruaret. Discipulis iteꝝ congregatis scripturę sanctę litteras:idest prophetiarum arcana patefecit:quę añq̃ paterẽt perspici nullo modo poterant:qa ipsũ passionẽq; eius anunciabant. Iccirco Moyses:& idem ipi ꝓphetę legem,quę iudęis data erat:testamentum uocant: quia nisi testator mortuus fuerit:nec confirmari testamentum põt:nec sciri quid in eo scriptũ sit:q2 clausũ & obsignatũ est. Itaq; nisi christus mortẽ suscępisset:apire testamẽtũ:idest reuelari & intelligi mysteriũ dei nõ potuisset. Veꝝ scriptura oĩs in duo testamenta diuisa est. Illud quod aduẽtũ dñi passionẽq; antecessit: idest lex & prophetę uetus dicitur. Ea uero quę post resurrectionem eius scripta sunt:nouũ testamentũ nominatur. Iudęi ueteri utũt̃:nos

nouo: sed tamen diuersa non sunt: quia nouum ueteris adipletio
est: & in utroq; idem testator est christus: qui ꝑ nobis mortē su
scępit: nos hęredes ęterni regni fecit: abdicato & exhęredato po
pulo iudęoꝝ: sicut Hieremias ꝓpheta testat̃: cū loquit̃ talia. Ecce
dies uenient dicit dñs: & consūmabo domui israhel: & domui
iuda testamētū nouū nō secūdū testm̄: qd̓ disposui patrib⁹ eoꝝ
in die qua apꝓ̄hendi manū eoꝝ: ut illos educerē è terra ęgypti: qa
ipi nō ꝑseuerauerunt in testō meo: & ego neglexi eos dicit dñs.
Itē alio loco similiter ait. Dereliq domū meā: dimisi hęreditatē
meā ī manu inimicoꝝ eius: facta ē mihi hęreditas mea sicut leo ī
sylua: dedit sup me uocē suā: iō odiui eā cū sit hęreditas ei⁹ cęle-
ste regnū: nō utiq; ipam hęreditatē se occidisse dicit: sed hęredes
q aduersus eū īgrati & īpij extiterunt: facta ē inqt hęreditas mea
mihi sicut leo: idest pręda & deuoratio fact⁹ sū hęredib⁹ meis: q
me īmolauerūt sicut pecus: dedit super me uocē suā: idest sñiam
aduersus me mortis crucisq; dixerūt. Nā ꝙ supi⁹ ait: cōsūmatu
rū se domui Iuda: testamētū nouū: ostēdit uet⁹ illud testamētū
qd̓ ꝑ Moysen ē datū nō fuisse ꝑfectū: id quod ꝑ christū dari ha
beret, cōsūmatū fore: domū aūt Iuda & Israhel nō utiq; iudęos
significat quos abdicauit: sed nos q ab eo cōuocati ex gētibus in
illoꝝ locū adoptioneq; successim⁹: & appellamur filii iudęorū:
qd̓ declarat Sybilla cū dicit. ἰουδαίων μακάριον θεῖον γένος
οὐρανιώνων: Idest iudęorum beatū diuinū genus cęlestiū. Qd̓
aūt futuꝝ eēt id genus: Isaias docet apud quē pr̃ sūmus ad filiū
loquit̃ dicens. Ego dñs deus uocaui te ad iusticiā: & tenebo ma
num tuā: & confirmabo te: & dedi te in testamētum generis mei
ī lucē gentiū apire oculos cęcoꝝ: & ꝓducere ex uīculis alligatos:
& de domo carceris sedentes in tenebris. Cū igit̃ nos antea tanq̃
cęci: & tāq̃ carcere stulticię īclusi sederem⁹ ī tenebris, ignorantes
deū & ueritatē, illuminati ab eo sumus: q nos testamento suo ad
optauit: & liberatos uīculis malis atq; in lucē sapiētię productos
in hęreditatē regni cęlestis asciuit.

Cap. xxi. De ascensione dñi: diuisione discipulorū ad nascē
tis ecclesię fundamentum iaciēdum & roborāduꝫ: & de miracul̃
eoꝝ: & qūo Petrus & Paulus romam uenientes: ꝓphetauerunt
regem in breui uenturum: qui Hierosolymam destrueret: & iudę
os deleret: eodem modo quo postea contigit.

ORdinato uero discipulis suis euãgelio: ac nõis sui p̃dicatõne circũfudit se repẽte nubes: eũq; ĩ cęlũ sustulit quadragesimo post passionẽ die: sicut Daniel fore ostẽderat dicẽs. Et ecce ĩ nubib⁹ cęli ut fili⁹ hõis ueniẽs usq; ad uetustũ dieꝝ puenit. discipuli uero ꝑ puĩtias dispersi fũdamẽta eccl'ię ubiq; posuerũt: facientes & ipi ĩ noĩe magistri dei magna & pene ĩcredibilia miracula: q̃ descẽdẽs ĩstruxerat eos uirtute ac ptãte: qua posset nouę annunciatiõis rõ fũdari & cõfirmari: sed & futura aperuit illis oĩa q̃ Petrus & Paul⁹ q̃ romę p̃dicauerũt: & ea p̃dicatio ĩ memoriã scripta pmãsit: in qua cũ mlta alia mira tũc etiã hoc futuꝝ eẽ dixerũt: ut post breue tẽpus ĩmitteret deus regem qui expugnaret iudęos: & ciuitates eoꝝ solo adęquaret: ipos aũt fame sitiq; confectos obsideret: cũ fore ut corporibus suoꝝ uescerent & consumerẽt se ĩuicẽ. Postremo ut capti uenirẽt ĩ manus hostiũ: & ĩ conspectu suo acerbissime cõiuges suas uexari cernerẽt: uiolari ac ꝓstitui uirgines: diripi pueros: allidi paruulos: oĩa deniq; igni ferroq; uastari: captiuos in perpetuum terris suis exterminari: eo q̃ exultauerũt sup amantissimũ & ꝓbatissimũ dei filiũ. Itaq; post illoꝝ obitũ: cũ eos Nero interemisset: iudęoꝝ nomẽ & gentem Vespesianus extinxit: fecitq; oĩa quę illi futura p̃dixerant.

Cap. xxii. Quod argumẽtis reuincẽdi sũt qui diuinis detrabunt sacramentis. Et quibus argumentis utantur infideles ut dominicę incarnationis fidem euacuent.

COnfirmata sunt (ut opinor) q̃ falsa et in credibilia putãtur: ab his quos uera cęlestiũ litteraꝝ doctrina non imbuit: sed tamen ut refellant a nobis etiã illi q̃ nimiũ, non sine malo suo, sapiunt: rebusq; diuinis fidem detrahunt: argumẽtisq; illoꝝ coarguimus errorem: ut tandẽ aliqñ peruideãt ita fieri oportuisse, sicut nos ostendimus factũ. Et q̃q̃ apud bonos iudices satis habeant firmitatis uel testimonia sine argumẽtis: uel argumẽta sine testimoniis: nos tamẽ non contenti alterutro sumus, cũ suppeditat nobis utrũq;: ne cui peruerse ingenioso aut nõ ĩtelligendi: aut cõtra disserendi locũ relinquam⁹. Negant fieri potuisse: ut naturę immortali quicquã decederet. Negãt deniq; deo ĩdignum, ut hõ fieri uellet: seq; infirmitate carnis oneraret: ut passionibus: ut dolori: ut morti se ipse subiiceret q̃si nõ facile illi eẽt: ut citra corporis ĩbecillitatẽ, se hoĩb⁹ ostẽderet: eosq; iusticiã doceret: si q̃dẽ id

uolebat maiori auctoritate: ut aiũt ꝓfessi dei. Tũc.n.cũctos fuis se p̃ceptis cęlestibꝰ parituros: si ad ea uirtꝰ ac ptãs dei p̃cipientis accederet. Cur igiť aiũt ad docẽdos hõies nõ ut deꝰ uenit? Cur se tã humilẽ ĩbecillẽq; cõstituit: ut ab hõibꝰ & cõtemni & pena affici posset? Cur uim ab ĩbecill' et ĩmortalibꝰ passus ẽ? Cur nõ manꝰ hominũ: aut uirtute repulit: aut diuinitate uitauit? Cur non maiestatẽ suã sb̃ ip̃a saltẽ morte patefecit: s; ut ĩualidꝰ ĩ iudiciũ ductꝰ ẽ: ut nocẽs dãnatꝰ: ut mortal' occisus? Refutabo hęc diligẽter nec quẽq̃ patiar errare. Illa.n.magna & mirabili rõe sũt fcã: q̃ quicũq; p̃ceperit nõ tm̃ mirari desinet deũ ab hõibꝰ eẽ cruciatũ: uerꝫ etia; facile pudebit: ne deũ q̃dẽ potuisse credi: si ea ip̃a q̃ arguat facta non essent.

Ca.xxiiij. Quod pręceptoris morꝫ uacillat auctoritas: si nõ facit ipse quod docet: sicut in philosophis patet: qui contra sua pręcepta uiuebant: sed xp̃us primo fecit quod postea docuit.

Vicũq; p̃cepta dat hõibꝰ ad uitã, moresq; fingit alioꝫ: q̃ro debeat ne ip̃e facẽ q̃ p̃cepit an nõ debeat? si nõ fecerit soluta p̃cepta sũt. Si.n.bona sũt q̃ p̃cipiũť: si uitã hominũ ĩ optĩo statu collocãt: nõ se debet ip̃e p̃ceptor a numero cętuq; hominũ segregare ĩter quos habitat ip̃e. Et ipi eodẽ mõ uiuẽdũ ẽẽ quo docet eẽ uiuẽdũ: ne si aliť uixerit ip̃e p̃ceptis suis fidẽ detrahat, leuioreq; doctrinã suã faciat: si re ip̃a resoluat qd' v̄bis nitať astrĩgẽ. Vnusq̃sq; eni cũ audit p̃cipiẽtẽ: nõ uult sibi ĩponi necessitatem parẽdi tãq̃ sibi ius libertatis adimať. Itaq; rñdet doctori h' mõ: nõ possũ facẽ q̃ iubes q̃m sũt ĩpossibilia: uetas me irasci: uetas cupẽ: uetas libidine cõmoueri: uetas dolorẽ aut mortẽ timẽ; s; h' adeo cõtra naturã ẽ: ut his affectibꝰ aĩalia uniuersa sbiecta sũt: ul' si adeo putas repugnari posse naturę: & tu ip̃se q̃ p̃cipis fac, ut sciã fieri posse. Cũ aũt ip̃e nõ facias: q̃ ĩsolẽtia ẽ: ut hõi libero ĩponẽ uelis leges: q̃bus ip̃e nõ pareas? Prius disce q̃ doces: & anq̃ mores alioꝫ corrigas tuos corrige. Quis negat iustã eẽ hãc respõsionẽ: q̃n etiã ĩ in cõtẽptũ ueniet huiusmodi doctor: & eludeť uicissim q̃ uidebiť & ip̃e deludẽ? Quid ẽ faciet & ille p̃ceptor: si hęc fuerint opposita: q̃uo adimet excusationẽ cõtumacibꝰ: nisi ut p̃sentibꝰ factis doceat possibilia se docere? Vñ euenit ut philosophoꝫ p̃ceptis nullus obtẽperet: hõies.n.malũt exẽpla q̃ v̄ba: q̃ loq facile ẽ: p̃stare difficile. Vtinã quidẽ tã multi bene facerent: q̃ multi loquuntur

bene: sed qui precipiũt nec faciũt: abest ab his fides: & si homĩes fuerĩt cõtẽnunt̃ ut leues: si deus opponet̃ ei fragilitatis hũanę excusatio supest: ut factis uerba firmẽt̃: qd' & philosophi facẽ nequnt. Itaq; cũ ipi pceptores uĩcãt̃ affectib⁹: quos uĩci pdicãt oportere, nemĩnẽ possũt ad uirtutẽ quã pdicãt falso erudire. Ob eãq; cãm putãt nemĩnẽ adhuc pfectũ eẽ sapiẽtẽ. i. ĩ quo sũmę doctrinę ac sciẽtię sũma uirt⁹ & pfecta iusticia cõsẽserit: qd' qdẽ uerum fuit. Nemo. n. post mũdũ cõditũ tal' extitit nisi christ⁹: q & uerbo sapiẽtiã tradidit: & doctrinã psenti uirtute firmauit.

Cap. xxiiii. Quod celestem doctorẽ pfectũ esse oporteat: et quare pfectus esse non possit sine corporis assũptione mortalis

AGe nunc consideremus an doctor e cęlo missus, possit nõ eẽ pfect⁹: nõdũ de hoc loquor quẽ uenisse a deo negant. Fingamus aliquẽ e cęlo eẽ mittẽdũ: qui uitã hominũ rudimentis uirtutis instituat: & ad iusticiã formet. Nemini dubium potest esse quin is doctor qui cęlitus mittit̃: tã sciẽtia sit rerũ omniũ q̃ uirtute pfect⁹: ne nihil inter cęleste terrenũq; differat! Nã ĩ homine in terra & propria doctrina eẽ nullo pacto põt: nec enim mens terrenis uisceribus inclusa & tabe corporis impedita: aut cõphendere p se põt: aut cape ueritatẽ nisi aliũde doceat̃: & si maxĩe possit, summã tñ uirtutẽ cape nequeat: & ab oĩb⁹ uicus resistere: quorũ materia in uisceribus continetur. Eo fit ut terrenus doctor perfectus esse non possit. At uero cęlestis cui scientiã diuinitas: uirtutem immortalitas tribuit: in docẽdo quoq; sicut ĩ cęteris pfect⁹ & cõsũmat⁹ sit necesse ẽ. At id omnino fieri nõ põt: nisi mortale corpus sibi assumat. Cur aũt fieri nõ possit: rõ claea est. Nã si ad homines ueniat ut deus: ut omittã q mortales oculi claritatẽ maiestatis ei⁹ conspicere ac sustinere nõ possẽt: ipse certe deus uirtutẽ docere nõ poterit: quia expers corporis nõ faciet q̃ docebit: ac p hoc doctrina eius pfecta nõ erit. Alioqn si uirt⁹ summa est dolorem patiẽter p iusticia officioq; pferre: si uirt⁹ ẽ mortẽ ipã; et ĩtẽtatã nõ metuere: & illatã fortiter sustinẽ. Debet ergo doctor ille perfectus & docere ista pręcipiẽdo: & cõfirmare faciendo: q qui dat pręcepta uiuẽdi amputare debet omniũ excusationũ uias: ut ĩponat hominib⁹ parẽdi necessitatẽ nõ aliqua ui: sed pudore: & tamen libertatem relinquat ut & pręmiũ sit cõstitutũ parẽtib⁹: q poterãt nõ parere si uellent. Qũo ergo poterit amputari

excusatio: nisi ut qui docet faciat quę docet: & sit quasi p̄uius &
manū porrigat secuturo? quēadmodū pōt facē q̄ docet: si nō sit
ei siīlis quē docet? Nā si nulli sbiectus sit passioni: pōt ei docenti
hō sic r̄ndere. Volo eq̄dē nō peccare: sed uincor. Indutus sū enī
carne fragili & ībecilla: hęc ē q̄ irascit: q̄ cōcupiscit: q̄ docet: quę
mori timet. Itaq̧ ducor īuitus & pecco: nō q uolo sed q cogor.
Sentio me etiā ip̄e peccare: sed necessitas fragilitatis īpellit: cui re
pugnare non possū. Quid ad hęc r̄ndebit p̄ceptor ille iusticię? q̄
modo cōfutabit ac redarguet hominē q delictis suis excusatiōe
carnis ostēdet? nisi & ip̄e carne fuerit īdut⁹: ut ostēdat etiā carnē
posse capere uirtutem? Cōtumacia enī redargui nō pōt: nisi exem
plo: nam habere nō possūt q̄ doceas firmitatem nisi ea prior fece
ris: quia natura hominū p̄cliuis in uicia uideri uult: non modo
cum uenia: sed etiā cū ratione peccare. Oportet magistrū docto
remq̧ uirtutis homini simillimū fieri: ut uincēdo peccatū doce
at hominē uinci ab eo posse peccatū: si uero sit īmortal': exēplū p
ponere homini nullo mō pōt. Existet enī cōstās aliquis ac dicet.
Tu q̄dē nō peccas: q liber es ab hoc corpore: nō cōcupiscis: q im
mortali nihil est necessariū: mihi uero m̄ltis reb⁹ opus est: ut tue
ar hanc uitā. Mortē nō times: q in te ualere non pōt. Dolorē con
tēnis: q nullā uim pati potes. At ego mortal' utrūq̧ timeo: q cru
ciat⁹ mihi grauissimos inferūt: quos tolerare īfirmitas carnis nō
pōt. Doctor itaq̧ uirtutis etiā hāc excusationē debuit hominib⁹
auferre: ne q̄s q peccat necessitati potius ascribāt q̄ culpę suę. Er
go ut p̄fectus esse possit: nihil ei debet opponi ab eo qui docēd⁹
est: ut si forte dixerit impossibilia p̄cipis. R̄ndeat ecce ip̄e facio:
ego carne īdut⁹ sū cuius ē peccare p̄p̄ū: at ego eādē carnē gero: &
tn̄ peccatū ī me nō dominat. Mihi opes cōtēnere difficile ē: q̄a ui
ui aliť nō pōt ī h' corpore. Ecce mihi corp⁹ ē: & tn̄ pugno contra
oēm uoluptatē. Nō possū p iusticia nec dolorē ferre nec mortē:
q̄a fragil' sū. Ecce & ī me dolor ac mors habet p̄tātē: & ea ip̄a q̄ ti
mes uīco: ut uictorē te faciā doloris ac mortis. Prior uado p ea q̄
sustineri nō posse p̄tēdis: si p̄cipiētē seq̄ nō potes sequere añcedē
tem. Sublata h' mō oīs excusatio ē: & fateri hoīem necesse ē sua
culpa iniustū eē: qui doctorē uirtutis & eūdē ducē nō sequatur.
Vides ergo q̄to p̄fectior sit mortalis doctor (q̄a dux eē mortal'
pōt) q̄ īmortalis: qui patientiam docere non pōt: quia subiectus

passionibus non ē. Nec hʼ tñ eo ptinet ut hoīem deo pferā: sed ut ostēdā neq; hoīem pfecta doctrina eē n̄o posse: nisi sit idē deus: ut auctoritate cęlesti necessitatē parēdi hoib⁹ īponat. Neq; deu; nisi mortali corpore īduat: ut pcępta sua factis adimplēdo cęteros parēdi necessitate cōstrīgat. Liq̄do ḡ appet eū q uitę dux & iusticię sit magister: corporalē eē oportē: nec alit̄ fieri posse ut sit illi⁹ plena & pfecta doctrina: nisi habeat radicē & fūdamētū stabilisq; apud hoīes ac fixa pmaneat. Ipm aūt sbire carnis ac corporis ībecillitatē: uirtutēq; ī se recipe doctoris: ut eā sil' & ūbis doceat & factis. Itē sbięctū eē morti & passionib⁹ cūctis: qm̄ & in passione tolerāda: et ī morte sbeūda uirtutis officia uersāt̄. Quę oīa (ut dixi) cōsūmat⁹ doctor pferre debet: ut doceat posse pferri.

Cap. xxv. Quod christus licet mortalitatē nostrā sūpserit: nō tñ nat⁹ est ut alii homines: sed ex carne uirginis: & quare cum immunis eēt a culpa: sponte subierit poenā.

Discant igit̄ homines & intelligant: quare deus summus cu; legatū ac nunciū suū mitteret ad erudiendā pręceptis iusticię suę īmortalitatē; mortali uoluerit eū carne indui & cruce affigi & morte mulctari. Nā cū iusticia nulla esset in terra: doctore; misit quasi uiuā legē: ut nomē ac templū nouū conderet: ut uerū ac piū cultū p omnē terrā uerbis et exemplo seminaret: sed tamē ut certū esset a deo missū: nō ita illū nasci oportuit: sicut homo nascit̄ ex mortali utroq; cōcretus: sed ut appareret illū etia; in homine esse cęlestē, creatus ē sine opa genitoris. Habebat. n. spūalē prēm deū: & sicut pr̄ spūs ei⁹ de⁹ sine matre: ita mater corporis eius uirgo sine patre fuit. Igit̄ de⁹ & homo: inter deū atq; hominē medius constitutus. Vnde illū gręci μεσίτην uocant: ut hominē pducere ad deū posset: idest ad immortalitatē: qa si deus tantū fuisset (ut supius dictū est) exempla uirtutis homini pbere nō posset: si homo tantū nō posset hoīes ad iusticiā cogere nisi auctoritas ac uirt⁹ hoīe maior accederet. Etenī cū constet homo ex carne & spiritu: & oporteat spiritū iusticię opibus emereri ut fiat ętern⁹. Caro quoniā terrena ē ideoq; mortal̄: copulatum sibi spiritū trahit secū: & ab īmortalitate ducit ad mortē. Ergo spūs, carnis expers dux eē hōi ad īmortalitatē nullo pacto poterit: qm̄ caro īpedit spiritū quo min⁹ deū sequat̄. Est enī fragilis & subięcta peccato. Peccatum autem pabulum mortis est. Itaque iccirco

mediator aduenit:idest deus in carne:ut caro eũ sequi posset:& eriperet morti hoĩem cui⁹ ẽ dominatio in carne:iõ carne se ĩduit: ut desideriis carnis edomitis doceret non necessitatis eẽ peccare: sed ppositi ac uolũtatis. Vna enim nobis & magna & pręcipua cũ carne luctatio est:cui⁹ infinitę cupiditates premunt animam: nec dñm retinere patiũtur:sed eam uoluptatib⁹ & illecebris sua uib⁹ mãcipatã morte afficiũt sempiterna. Quibus ut repugnare possemus:deus nobis uiam supandę carnis:& aperuit & oñdit. Quę uirtus pfecta & oĩbus numeris absoluta coronã uicentib⁹: & mercedẽ expetendę nobis ĩmortalitatis imptit.

Cap. xxvi. De mysterio dominicę crucis:& uirtute et significatione eorum:quę christus gessit aut ptulit. Et quõ prefigurat⁹ sit in immolatione agni legalis.

Dixi de hũanitate & fragilitate & passione:cur hęc deus subire maluerit:nũc ipsi⁹ crucis rõ reddẽda ẽ & uis enarrãda: qđ sũmus pr a pncipio disposuerit:& queãdmodũ cũcta q̃ gesta sunt ordinauerit:nõ tãtũ diuinatõ pphetaꝝ:q̃ in christũ uera pcessit:sꝫ etiã rõ ipsi⁹ passionis docet. Quęcũq; enĩ passus ẽ non fuerũt inania:sꝫ habuerũt figurã & significãtiã magnã:sicut etiã diuina illa opera q̃ fecit:quoꝝ uis & ptãs ualebat qdẽ ĩ psens:sed declarabat aliqd ĩ futuꝝ. Apuit cęcoꝝ oculos uirt⁹ cęlestis:& lucem nõ uidẽtib⁹ reddidit. Et hˀ facto significauit fore:ut conuersus ad gẽtes q̃ deũ nesciebãt ĩsipiẽtiũ pectora illuminaret luce sapientię:& ad ueritatẽ cõtẽplãdã oculos cordis aperiret. Vere.n. ceci sũt q cęlestia nõ uidẽtes:& tenebris ignorantię circũfusi:terrena & fragilia uenerant. Patefecit aures surdoꝝ. Nõ utiq; hacte nus uis illa cęlestis operata ẽ:sed declarabat breui fore:ut q erant ueritatis expertes:& audirẽt & ĩtelligerẽt diuinas dei uoces. Vere enĩ surdos dixeris:q cęlestia & uera faciẽda nõ audiũt:mutoꝝ linguas in eloquiũ soluit. Admirabilis etiã cũ fieret potentia:sed inerat huic uirtuti alia significatio quę ostenderet mox futurũ: ut rerum cęlestium nuper ignari,percępta sapientię disciplina de deo & ueritate dissererẽt. Nã q rõem diuinitatis ignorat:is uere elinguis & mut⁹ ẽ:lꝫ sit omniũ disertissim⁹. Ligua.n.cũ ueꝝ loq cęperit.i.uirtutẽ maiestatẽq; dei singularis ĩterptari:tũ demũ officio naturę suę fũgit:q̃ diu aũt falsa loqtur:ĩ usu suo non est:& ideo infans sit necesse ẽ:q diuina ploqui nõ potest. Pedes quoq;

l s:

claudoꝝ ad officiū gradiendi reformauit. Laudabil' diuini opis fortitudo: ſꝫ figura id cōtinebat qđ cohibitis errorib⁹ uitę ſęcularis ac deuię iť ueritatis aperiēť: p qđ graderēť hoīes ad dei grāꝫ cōſequēdā. Is.n. uere claud⁹ exiſtimād⁹ ē: q caligine ac tenebris ī ſipiētię īplicat⁹: & quo tēdat ignar⁹: offēſibilib⁹ & caducis greſſib⁹ p uiā mortis īcedit. Itē labes & maculas īqnatoꝝ corpoꝝ repugnauit. Nō exigua īmortal' potētię opa: ueꝝ id ꝑtendebat hęc uis ꝙ peccatoꝝ labib⁹ ac uicioꝝ macul' īqnatos: doctrina ei⁹ purificatura eēt eruditōe iuſticię: leproſi.n. atq̧ elephātici debēt haberi: quos uel īfinitę cupiditates ad ſcelera: ul' īſatiabiles uoluptates ad flagitia cōpellūt: & dedecoꝝ macul' īiuſtos labe afficiūt ſēpit'na. Iacētia mortuoꝝ corpa erexit: eoſq̧ noīb⁹ ꝑprijs īclamatos a morte reuocauit. Quid cōgruenti⁹ deo! Quid miraculo digni⁹ omniū ſęculoꝝ: q̄ decurſā uitā reſignaſſe: cōpletiſq̧ hominū tēporib⁹ tēpora abięciſſe ppetua: arcana mortis reuelaſſe! Sꝫ hęc inenarrabil' poteſtas imago uirtutis maioris fuit: quę demōſtrabat tantam uim habiturā eſſe doctrinā ſuaꝫ: ut gentes in orbe toto q̄ alienę a deo ſbięctę morti fuerūt: cognitione ueri luminis animatę, ad immortalitatis pręmia peruenirent. Eos enī recte mortuos exiſtimaueris: qui datorem uitę deū neſciētes: atq̧ animas ſuas a cęlo in terrā deprimētes, in laqueos ęternę mortis īcurrūt. Quę igiť cū faciebat ī p̄ſens imagines erāt futuroꝝ: q̄ illęſis affectiſq̧ corporibus exhibebat, ea ſpūalīū figurā gerebāt: ut ī p̄ſenti uirtutis nobis terrenę opa monſtraret: & in futuꝝ ptātem ſuę cęleſtis maieſtatis oſtenderet. Ergo ſicut opa ei⁹ ſignificantiā quoq̧ maioris poteſtatis habuerūt: ita etiam paſſio nō ſimplex nec ſupuacua nec fortuita ꝓceſſit: ſꝫ ut illa q̄ fecit magnā uirtutē ac pcātem doctrinę ei⁹ ſignificabāt: ſic ea quę paſſus eſt odio futuram eſſe ſapientiam nunciabant. Aceti enim potus ac fellis cibus, acerbitates & amaritudines in hac uita ſectatoribus ueritatis pollicebať. Et q̄q̄ paſſio ipſa acerba & amara ſpecimē nobis futurorum tormentoꝝ dabat: quę morātib⁹ nobis ī hoc ſęculo uirtus ipſa ꝑponit: tñ illiuſmōi cibus & potus ī os doctoris noſtri ueniens: p̄ſſuram nobis laboꝝ ac miſeriaꝝ p̄beat exēplum. Quę omnia tolerari ac ppeti neceſſe eſt, eos qui ueritatē ſequūť: quoniam ueritas eſt acerba & inuiſa oīb⁹; q ueritatis exptes uitā ſuā mortiferis uoluptatibus dederūt. Nā corona ſpinea capiti eius īpoſita id decla

rabat forte:ut diuinã sibi plebẽ de nocẽtibꝰ cõgregaret. Corona enĩ dicit̃ circũstans ĩ orbe populꝰ. Nos aũt q̃ añ cognitionẽ dei fuimꝰ ĩiusti spinę:idest mali & nocẽtes eramꝰ, ignorãtes q̃d esset bonũ: & a iusticię notione atq; operibus alięni:oĩa scelere ac libidine pollueb amꝰ. Plecti uero ex dumis & sẽtibꝰ sanctũ dei caput cingimꝰ:q; cõuocati ab ĩpo circũfusi undiq; ad eũ magistro et doctori deo assistimꝰ:regẽq; illũ mũdi et oĩum uiuẽtiũ dñm coronamꝰ. Q̃d uero ad crucẽ ĩspectat magna ĩ ea uis ac rõ ẽ: quã nũc conabor oñdere. Deꝰ nãq; (sicut supiꝰ exposui) cũ statuisset hoĩem liberare:magistꝝ uirtutis legauit ĩ terrã:q̃ & p̃cęptis salutaribꝰ formaret hoĩes ad ĩnocẽtiã:& opibꝰ factisq; p̃sẽtibꝰ iusticię uiã pãderet:qua gradiẽs hõ & doctorẽ suũ sequẽs: ad uitam ęternã p̃ueniret. Is igit̃ corporatus est & ueste carnis indutus: ut homini ad quẽ docẽdũ uenerat:uirtutis & exempla & ĩcitamẽta pręberet. Sed cum ĩ oĩbꝰ uitę officiis iusticię specimẽ prębuisset ut doloris quoq; patientiã mortisq; cõtẽptũ:qbꝰ p̃fecta & cõsũmata sit uirtꝰ traderet hõi:uenit ĩ manus impię nationis:cum & uitare potuisset scientia futuri quã gerebat: & repellẽ eadem uirtute q̃ mirabilia faciebat. Sustinuit ergo cruciatꝰ ac uerbera & spinas. Postremo etiã mortẽ suscipe nõ recusauit:ut homo illo duce subactã & catenatã mortẽ cũ suis terroribus triũpharet. Cur aũt sũmus pater id potissimũ genꝰ mortis elegerit: q̃ affici eum sineret:hęc rõ est. Dicat enĩ fortasse aliq̃s:cur si deus fuit & mori uoluit:non saltẽ aliquo honesto mortis genere affectus est? Cur potissimum cruce? Cur infami genere supplicii:quod etiam homini libero quãuis nocẽti uideat̃ indignũ? Primũ q̃ is q̃ humil̃ aduenerat:& humilibꝰ & ĩfirmis opẽ ferret:& ĩ oĩbꝰ spem salutis ostenderet:eo genere afficiendus fuit:quo hũiles et infirmi solent:ne q̃s eẽt omnino:q̃ eũ nõ posset imitari. Deinde ut integrũ corpus eius seruaretur:quem die tertio resurgere ab inferis oportebat. Nec hoc cuiq̃ ignorãdum est:quod ipse ante de sua passione prędicãs:etiã id notũ fecerit habere se potestatẽ cum uellet deponẽdi spiritũ et resumẽdi. Suffixus itaq; cũ spiritũ spõte deposuerat:necessarium carnifices nõ putauerũt ossa eius suffringere: sicut mos eoꝝ ferebat:sed tãtũmõ latꝰ eiꝰ p̃forauerunt:sicut integrũ corpus patibulo detractũ est: & sepulchro diligẽter ĩclusũ. Quę omnia iccirco facta sunt:ne lęsum ac diminutũ corpus ad

resurgendũ inhabile redderet̃. Illa quoq; pręcipua fuit cã: cur deus crucẽ maluerit ꝙ illa exaltari eũ fuit necesse: & omnibus gentibus passionem dei notescere. Naꝫ quoniã is q patibulo suspẽdit̃ & conspicuus est omnib⁹ & cęteris altior: crux potius electa est: quę significaret illũ tã cõspicuũ tã sublimẽ futuꝝ: & ad eum cognoscendum pariter & colendum cunctę nationes: ex oĩ orbe cõcurrerẽt. Deniq; nulla gens tam inhumana est: nulla regio tam remota: cui aut passio eius aut sublimitas maiestatis ignota sit. Extẽdit ergo in passione manus suas orbẽq; dimẽsus est: ut iam tũc ostenderet ab ortu solis usq; ad occasũ: magnũ populuꝫ ex oĩb⁹ linguis & tribubus cõgregatũ sub alas suas eẽ uenturũ: & signuꝫ illud maximũ atq; sublime frõtibus suis suscęptuꝝ. Cuius rei figurã iudęi etiã nunc exhibent: cum limina sua de cruore agni notant. Deus enĩ pcussurus ęgyptios: ut ab ea plaga ĩmunes faceret hebręos: pcęperat bis ut agnũ candidũ sine macula ĩmolarẽt: ac signũ liminib⁹ suis de sanguine ei⁹ ĩponerẽt. Itaq; cũ ęgyptiorũ primogenita una nocte interissent: hebręi soli, signo sanguĩs tuti fuerũt: nõ quia cruor pecudis tãtam in se uim haberet: ut hõibus saluti esset: sed imago fuit reꝝ futurarũ. Nam agnus candid⁹ sine macula christus fuit: idest innocẽs & iustus & sanct⁹: q ab hisdem iudęis ĩmolat⁹ saluti est omnib⁹ qui signis sanguinis: idest crucis, qua sanguinẽ fudit, sua in fronte cõscripserũt. Frons enim sũmũ limẽ est hominis: & lignũ sãguine delibutũ crucis significatio ẽ. Deniq; ĩmolatõ pecudis ab his ipis q faciũt pascha, noĩat̃ ἀπό τοῦ πάσχειν: quia passionis est figura quam deus pscius futuroꝝ tradidit p Moysen populo suo celebrandam: sed tamen figura ualuit in psenti ad depellendũ piculũ: ut appareat quãtum ueritas ipsa ualitura sit ad plebẽ dei ptegendã, in extrema totius orbis necessitate. Quomodo aũt uel in qua plaga tuti hoĩes sint futuri: q signuꝫ hoc ueri & diuini sanguinis in sũmo corporis sui notauerunt: in nouissimo libro docebo.

Ca. xxvii. De potẽtia signi crucis: q̃tę efficacię sit ĩuocatõ nominis crucifixi. Et q̃tũ a dęmoniis timeat̃ signũ crucis.

Nunc satis ẽ de hui⁹ signi potẽtia: q̃tũ ualeat exponere q̃to terrori sit dęmonibus hoc signũ: sciet q uiderit quatenus adiurati p christũ de corporib⁹ q̃ obsederit fugiant. Nam sicut ipse cũ inter hoĩes ageret: uniuersos dęmones uerbo fugabat: hominũq; mẽtes emotas & malis ĩcursib⁹ furiatas: ĩ sensus pstinos

reponebat. Ita nūc sectatores ei⁹ eosdē spūs inquinatos de homini
bus & noīe magistri sui & signo passiōis excludūt. Cuius rei nō
difficil' ē pbatō. Nā cū dijs suis īmolāt si assistat aliqs signatam
frōtē gerēs: sacra nullo mō litāt: nec rñsa pōt cōsult⁹ reddē uates:
Et hęc sępe cā pcipua iusticiā psequēdi mal' regib⁹ fuit. Cū .n. qui
dā ministro ꝝ nr̄i sacrificātib⁹ dn̄is assisterēt iposito frōtibus si
gno: deos illo ꝝ fugauerūt: ne possēt ī uiscerib⁹ hostia ꝝ futura de
pīgere. Qd' cū ītelligerēt aruspices īstigātib⁹ hisdē dęmonib⁹ q
bus psecrarāt, cōquerētes pphanos hoīes sacris īteresse: adegerūt
pncipes ipsos in furorē, ut expugnarēt dei tēplum: seq3 uero sacri
legio cōtaminarēt: qd' grauissimis psequentiū poenis expiaretur.
Nec tamē ex hoc ipo cęci homines ītelligere possunt: aut hāc esse
uerā religionē: cui ad uincēdu3 tāta uis inest: aut illā falsā quę sb
sistere aut cōgredi nō pōt: sed aiunt hoc deos nō metu ue ꝝ odio
facere: quasi quisq̄ possit odisse nisi eum q aut noceat: aut possit
nocere: immo uero congruens maiestati fuit: ut eos quos oderāt
pręsentibus poenis afficerent poti⁹ q̄ fugarent. Sed quonia3 neq3
accedere ad eos possunt in quibus cęlestem notam uiderint: nec
his nocere quos signum īmortale munierit tāq̄ inexpugnabilis
murus, lacessūt eos p homines & manib⁹ psequūt' alienis: quos
pfecto si eē cōfitēt', uicimus. Necesse ē hāc eē uerā religionē: quę
& rationem dęmonu3 nouit: & astutiā ītelligit: & uim retūdit:
& eos spiritualibus armis domitos ac sbactos cedere sibi cogit.
Si negāt, testimonijs poeta ꝝ ac philosopho ꝝ refellēt'. Qd' si eē &
malos eē īficias nō eūt: qd supest nisi ut alios eē dicāt deos, alios
dęmones? Exponāt igit' nobis differētiā generis utriusq3: ut scia
mus qd colēdū: qd execrādū sit. Habeāt ne īter se aliqd' cōsortiū
an uero inimici sint? Si sunt aliq̄ necessitudīe copulati: quatenus
eos discernemus? Aut quomō utriusq3 generis honorē cultum q3
miscebimus? Si autē sunt inimici: aut dęmones deos nō timent:
aut dij dęmones fugare nō possūt! Ecce aliqs instinctu dęmonis
percitus dementię efferr': insanit: ducamus istum ī Iouis optimi
maximi templū: uel qa sanare homines Iupiter nescit in Aescula
pij uel Apollinis fanū, iubeat utriuslibet sacerdos, dei sui nomīe,
ut nocens ille spiritus excedat ex hoīe: nullo id pacto fieri pōt.
Quę igit' deo ꝝ uis ē: si sbiectos sibi dęmones nō habēt? At uero
ijdē dęmones adiurati p nomē ueri dei ptin⁹ fugiūt. Quę ratio

est ut christū timeant: Iouē aūt nō timeant: nisi q̄ndem sunt dę
mones quos uulgus deos eē opinat̄: Deniq; si cōstituat̄ ī medio:
& is quē cōstat icursum dęmonis ppeti et delphici Apollinis ua
tes: eodē mō dei nomē horrebūt: & tā celerit̄ excedet de suo uate
Apollo: q̄ ex hōie spūs ille dęmonic⁹: & adiurato fugatoq; deo
suo uates ī ppetuū cōticescet. Ergo idē sūt dęmones quos fatent̄
execrādos eē iidē dij qb⁹ supplicāt. Si nobis credēdum eē nō pu
eant: credāt Homero: q summū illū Iouē dęmonibus aggregauit:
sed & aliis poetis ac phis q eosdem mō dęmonas, mō deos nūcu
pāt: quoꝝ alteꝝ ueꝝ, alteꝝ falsū ē. Illi enī neq̄ssimi spūs ubi adiu
rātur: ibi se dęmonas cōfitēt̄: ubi colūt: ibi se deos mētiūt̄: ut er
rores hōib⁹ īmittāt: & auocēt a dei ueri notione: p quā solā pōt
mors ęterna uitari. Iidē sūt q deiciēdi hōis cām uarios sibi cult⁹
puersa religione p diuersa regionū cōdiderūt: mētitis tm̄ assum
ptisq; noib⁹ ut fallerēt. Nā q diuinitatē p seipos affectare nō po
terāt: asciuerūt sibi noīa potētiū regū: sb quoꝝ titul' honores si
bi deoꝝ uēdicarēt. Qui error discuti pōt: & ī lucē ueritatis ,ptra
bi. Nā si qs studet alti⁹ īq̄rere: cōgreget eos qb⁹ p itia ē ciere ab in
feris aīas. Euocēt Iouē Neptunū Vulcanū Mercuriū Apollinē: pa
trēq; omniū Saturnū. Rn̄debūt ab īferis oēs: et īterrogati loque
tur: & de se & de deo fatebūt̄. Post hęc euocēt christū nō aderit
nō appebit: q nō ampli⁹ q̄ biduo apud inferos fuit. Quid hac p
batione certius proferri pōt? Ego uero non dubito quin ad ueri
tatem Trismegystus hanc aliqua ratione pueniret: q de deo p̄re
oīa & de filio locut⁹ ē multa q̄ diuinis cōtinēt̄ arcanis.

¶ Capitulum .xxviij. De uera & singulari religione: & unde dicat̄ religio: uel secūdum Ciceronem uel alios.

QVę cū ita se habeāt (ut ostendim⁹) apparet nullā aliā spem
uitę homini eē ppositā: nisi ut abiectis uanitatib⁹ & erro
re miserabili deū cognoscat: & deo seruiat: nisi huic tēpali renū
ciet uitę: ac se rudimētis iusticię ad cultū uerę religionis īstituat.
Hac enī cōditione gignimur: ut generati nos deo iusta & debita
obsequia prębeamus: hūc solum nouerim⁹ hūc sequamur. Hoc
uinculo pietatis obstricti deo & religati sumus: unde ipa religio
nomē accepit: nō (ut Cicero īterpretatus est) a religando: q ī libro
de natura deoꝝ secūdo dicit ita. Nō.n. p̄bi solum: uerum etiam
maiores nostri superstitioneꝫ a religione sepauerūt. Nā q totos

dies precabant̃ & imolabãt: ut sui sibi filii sup̃stites essent: super stitiosi sũt appellati. Qui aũt oĩa q̃ ad cultũ deoꝝ ptinerẽt retra ctarẽt: & tãq̃ relegerẽt hi dicti sũt religiosi ex relegendo: tãq̃ ex eligẽdo eligẽtes: & ex diligẽdo diligẽtes: & ex ĩtelligẽdo ĩtelligẽ tes. His. n. oĩb⁹ inest uis legẽdi eadẽ q̃ ĩ religioso: ita factũ ẽ ĩ sup stitioso a religioso: alteꝝ uicii nomẽ: alteꝝ laudis. Hęc ĩterp̃tatio q̃ ĩepta sit: ex re ip̃a licet noscere. Nã si ĩ hisdẽ diis colẽdis: & reli gio & sup̃stitio uersat̃: exigua uel poti⁹ nulla distãtia est. Quid enĩ mihi affert causę: cur precari pro salute filioꝝ semel, religiosi, & idem decies facere sup̃stitiosi eẽ hoĩs arbitret̃? Si enim semel facere optimũ ẽ: q̃to magis sępius? Si hora p̃ma: ergo & tota die Si una hostia placabilis, placabiliores utiq̃ hostię plurimę: quia multiplicata obsequia merent̃ potius q̃ offendunt? Non enim nobis odiosi uidentur hi famuli: qui assidui ac frequentes ad ob sequium fuerint: sed magis cari. Cur igitur sic in culpa & nomẽ rep̃hensibile accipiat: q aut filios suos magis diligit: aut deos sa tis honorat? Laudet̃ aũt qui minus. Quod argumẽtũ etiã ecõtra rio ualet. Si enĩ totus dies p̃cari & immolare criminis est: ergo et semel? Si sup̃stites filios s̃binde optare uiciosũ ẽ: sup̃stitiosus est igit̃ ille q raro id optauerit? Aut cur uicii nomen sit ex eo tractũ: quo nihil honestius: nihil iusti⁹ optari põt? Nã q̧ ait religiosos a religendo appellatos: qui retractent ea diligenter q̃ ad cultum deoꝝ pertineant: cur illi qui hoc sępe in die faciũt: religiosoꝝ no men amittãt: cũ m̃lto utiq̃ diligentius ex assiduitate ipsa religãt ea quibus dii colunt̃? Quid ergo ẽ? Nimiruꝫ religio ueri cultus: superstitio falsi. Et omnino qd colas ĩterest: nõ queãdmodũ co las: aut qd p̃ceris. Sꝫ q̧ religiosos deoꝝ cultores se putant cũ sint sup̃stitiosi: nec religionẽ possũt a sup̃stitione discernẽ: nec signi ficãtiã nominũ exp̃mere. Dixim⁹ nomẽ religionis a uinculo pie tatis eẽ deductũ: q̧ hominẽ sibi de⁹ religauerit & pietate cõstrin xerit: q̧ nos seruire ei ut domino: & obsequi ut patri necesse est. Eo meli⁹ ergo id nomẽ Lucretius ĩterpretatus est: q ait religionũ se nodos soluere. Sup̃stitiosi aũt uocant̃: nõ q filios suos sup̃sti tes optãt. Oẽs enĩ optamus: sed aut hi q sup̃stitẽ memoriam de functorum colunt: aut qui parentibus suis sup̃stitibus colebant imagines eoꝝ domi tãq̃ deos penates. Nam qui nouos sibi rit⁹ assumebant: ut in deorum uicem mortuos honorarent: quos ex

hominibus in cęlū receptos putabāt: hos supstitiosos uocabant. Eos uero qui publicos & antiquos deos colerent: religiosos no-minabāt. Vn̄ Virgili⁹. Vana supstitio ueteꝝ q; ignara deoꝝ. S; cum ueteres quoq; deos inueniamus eodem mō consecratos esse post obitum: supstitiosi ergo qui multos ac falsos deos colunt, Nos aūt unū deū religiosi qui uni & uero deo supplicamus.

Cap. xxix. De unitate patris & filii: ut liqueat qm̄o unius dei possīt eē cultores q duos colūt: alteꝝ patrē alteꝝ filiū: patrē im-mortalem: filiū mortalem: de quo superius dictum est.

Fortasse querat aliquis: quomō cum deum nos unū colere dicamus: duos tamen asseueremus deū patrē & deū filiū: quę asseueratio plerosq; in maximum impegit errorem. Quib⁹ cū ꝓbabilia uideātur esse quę dicimus in hoc uno labare nos arbitranť: qđ & alteꝝ & mortalē deū fateamur. De mortalitate iam diximus: nunc de unitate doceamus. Cum dicimus deū patrē & deum filium: non diuersum dicimus: nec utrūq; secernimus: qa nec pater sine filio eē potest: nec filius a patre secerni: siqdem nec pater sine filio nuncupari: nec fili⁹ potest sine patre generari. Cū igiť & pater filiū faciat & filius patrem: una utrique mens: unus spūs: una sbstantia ē: sed ille quasi exuberans fons ē: hic tāq̄ defluens ex eo riuus: ille tāq̄ sol: hic tanq̄ radius ex sole porrectus: qui quoniam summo patri & fidelis & carus est: nō separatur sicut nec riuus a fonte: nec radius a sole: q; & aqua fontis in riuo est: & solis lumē ī radio: ęque nec uox ab ore seiungi: nec uirt⁹ aut manus a corpore diuelli pōt. Cū igiť a ꝓphetis idē manus dei & uirtus & sermo dicať: utiq; nulla discretio ē: q; & lingua sermonis ministra est: & manus in qua est uirtus: indiuiduę sunt corporis portiones. Propriore exēplo uti libet. Cū quis habet filiū quem unice diligit: qui tamē sit ī domo & ī manu patris: licet ei nomē dn̄i ptātemq; cōcedat: ciuili tn̄ iure & dom⁹ una & unus dominus noīať. Sic hic mūdus una dei dom⁹: & fili⁹ & pater: q unanimes incolūt mūdū deus unus: q; & unus est tāq̄ duo: & duo tāq̄ unus. Neq; id miꝝ cū & fili⁹ sit in patre: q; pater diligit filium: & pater in filio: quia uoluntati patris fideliter paret: nec unq̄ faciat aut fecerit: nisi quod pater aut uoluit aut iussit. Deniq; unum deum esse tam patrem q̄ filiū: Isaias in illo exēplo quod superi⁹

posumus ostendit cū diceret. Adorabūt te & in te p̄cabūť: quo
niā in te de⁹ ē: & nō ē ali⁹ de⁹ p̄ter te. Sed & alio loco similiter
ait. Sic dicit dn̄s de⁹ rex israbel & q̄ eruit eū de⁹ ętern⁹: ego p̄m⁹
& ego nouissim⁹: & p̄ter me nemo ē de⁹. Cū duas p̄sonas ꝓpo
suisset dei regis. i. christi: & dei p̄ris q̄ eū post passionē ab iferis
excitauit: sicut ostēdisse dixim⁹ Osee ꝓpbetā q̄ ait. Et de manu i
feroꝝ eruā eū: tñ ad utrāq; p̄sonā referēs ītulit: & p̄ter me nō est
deus: cū posset dicere p̄ter nos: sed fas nō erat plurali numero se
parationē tantę necessitudinis fieri. Vnus est eniȝ solus liber de
us summus carens origine: quia ipse est origo rerum: & in eo est
simul & filius & omnia continenť. Quapropter cū mens & uo
luntas alterius ī altero sit: uel poti⁹ in utroq; una merito un⁹ de⁹
uterq; appellať: q̄ q̄cq̄d ē in patre ad filium transtulit: & q̄cquid
est in filio a patre descēdit. Non potest igitur ille summus ac sin
gularis deus nisi per filium coli: qui solum patrem se colere pu
tat: sicut filium non colit: ita ne patrem quidem colit. Qui auteȝ
filiū suscipit & nomē eius gerit: is uere cū filio simul & patrem
colit: quoniā legatus & nuncius & sacerdos summi patris ē fili⁹
Hic tēpli maximi ianua est: bic lucis uia: bic dux salutis: bic osti
um uitę.

¶ Cap. xxx. De bęredibus quas non modo propbetę: sed etiā
christus & apostoli prędixerunt emersuras, eē uitādas. Et q̄ illa
sola ecclesia catbolica ē & uera: in qua ē cōfessio & medicina pec
catoꝝ ꝑ poenitentiam et fidei sacramenta.

SEd quoniā multę bęreses extiterūt: & instinctibus dęmo
num populus dei scissus est: determinādā est nobis breuiť
ueritas: ac in suo proprio domicilio collocanda: ut si q̄s aquam
uitę cupit baurire: nō ad detritos lacus deferať q̄ nō babēt uenaȝ:
sed ubertimū dei fontē nouerit: quo irrigat⁹ perenni luce patiať.
Ante omnia scire nos cōuenit: & ipsum & legatos eius prędixis
se: q̄ plurimę sectę & bęreses baberēt existere: quę concordiam
sancti corporis rūperent: ac monuisse ut summa prudentia caue
remus: nequādo in laqueos & fraudes illi⁹ aduersariū nostri cum
quo luctari nos deus uoluit inciderem⁹: tñ dedisse certa mādata
q̄ in ꝑpetuū custodire debemus. Quoꝝ pleriq; imitatores deser
to itinere cęlesti uias sibi deuias ꝑ anfractus & pręcipitia condi
derūt: ꝑ quā partē plebē īcautā & simplicē ad tenebras mortēq;

deducerent. Quod quatenus acciderit exponā. Fuerūt quidam nostroꝝ uel minus stabilita fide: uel min⁹ docti: uel min⁹ cauti: q descidiū facerēt unitatis: & ecclesiā dissiparēt. Sed hi quoꝝ fides lubrica fuit: cū deū nosse se et colere simularēt augendis opibus: & honori studētes affectabāt maximū sacerdotiū: & a potiorib⁹ uicti cadē se cū suffragatorib⁹ suis maluerūt: q̄ eos facere ꝓpositos qb⁹ cōcupierāt ipi añ ꝓponi. Quidā uero nō satis cęlestibus litteris eruditi: cū ueritatis accusatorib⁹ rñdere nō possēt: obijciētib⁹ uel īpossibile uel īcōgruēs eē: ut de⁹ ī uteꝝ se mulieris īcluderet: nec cęlestē illā maiestatē ad tātā īfirmitatē potuisse deduci: ut hominib⁹ cōtēptui: derisui: cōtumelię: & ludibrio eēt. Postremo etiā cruciamēta pferret: atq; execrabili patibulo figeretur. Quę oīa cū neq; īgenio nec doctrina defēdē ac refutare possent: nec enī uim rōemq; penit⁹ puidebāt: deprauati sūt ab itinere recto & cęlestīs litteras corruperunt: ut nouā sibi doctrinā sine ulla radice ac stabilitate cōponerēt. Nōnulli aūt falsoꝝ ꝓphetarū uaticinio illecti: de qb⁹ & ueri ꝓphetę & ipē pdixerāt: exciderūt a doctrina dei & traditionē uerā reliquerūt. Sed illi omnes dęmoniacis fraudib⁹ irretiti: quas prospicere & cauere debuerāt: diuinū nomē & cultū p īprudētiā pdiderūt. Cum enī friges aut nouatiani: aut ualentiniani: aut marcionitę: aut antropiani: aut arriani: seu qlibet alij nomināt: christiani eē desierūt hi q christi nomine amisso: hūana & externa uocabula īduerunt. Sola igitur catholica ecclesia est q̄ ueꝝ cultū retinet. Hic ē fons ueritatis: hoc ē domicilium fidei: hoc templū dei: quo si quis nō intrauerit: uel a quo si quis exiuerit a spe uitę ac salutis ęternę alien⁹ ē. Neminē sibi oportet pertinaci concertatione blandiri. Agitur enī de uita & salute: cui nisi caute & diligenter cōsulatur: amissa & extīcta erit. Sed tñ q̄ singuli quiq; cętus hęreticoꝝ se potissimū christianos & suam eē catholicā ecclām putāt: sciendū est illā eē uerā in qua est religio cōfessio & poenitētia: q̄ peccata & uulnera qb⁹ ē subięcta imbecillitas carnis salubriter curat. Hęc interim paucis admonendi gratia retuli: ne quis errorem fugere cupiēs: maiori implicet̄ errore: dum penetrale ueritatis ignorat. Postea plenius & uerius contra omnes mendacioꝝ sectas ꝓprio separatoq; opere pugnabimus. Sequit̄ ut quoniam satis de religione uera & sapientia locuti sumus: in ꝓximo libro de iusticia disseramus.

L. Coelii Lactantii firmiani diuinaꝝ īstitutionū aduersus gentes Liber qntus de iusticia ad Constantinum impatorem.

Qꝫ iniquū & īpiū ē añ dānare psonā: uel cām q̄ de merito eius cognoscē: & quare sapiētia sit uiciēda religioni: & quare sapiētia hui⁹ mūdi litteras sacras cōtēpserit: & ꝙ eloq̄ntia sęculo seruit: & ꝙ pleꝝꝫ ut melius ellucescat ex īdustria īpugnat ueritatē: q̄ fere semp idoneis assertoribus indiget. C.i.

On ē apud me dubiū Cōstātine īpator maxīe qn h̄ opus noſtꝝ, quo singularis ille reꝝ conditor: & hui⁹ īmēsi operis rector asserit̄, Si qs attigerit ex istis ſeptę religionis: ut sūt nimia supstitiōe īpartientes: īsectef etiā maledictis: ut uix lectio fortasse pncipio affligat; pściat: execref: seqꝫ ī expiabili scelē cōtaminari atqꝫ astrīgi putet: si hęc aut legat patiēter aut audiat. Ob h̄ tñ si fieri pōt hūanitatis iure postulam⁹: ut non pus dānet: q̄ uniuersa cognouerit. Nā si sacrilegis & pditorib⁹ & ueneficis ptās defēdēdi sui daf: nec pdānari queq̄ īcognita cā licet: nō iniuste petere uidemur: ut si qs erit ille q īciderit in hęc: si leget plegat: si audiet, sniām differat ī extremū: sed noui hominū ptinātiā: nūq̄ īpetrabimus. Timēt enī ne a nobis reuicti manus dare aliqñ clamante ipsa ueritate cogantur. Obstrepunt igitur: & intercedūt, ne audiant; & oculos suos opp̄mūt: ne lumē uideāt qd' offerim⁹. Quo plane ipsi diffidentiā suę pérditę rationis oñ dūt: cū neqꝫ cognoscere neqꝫ congredi audent: quia sciunt se facile supari. Et iccirco discęptatione sublata pellitur e medio sapiētia, ui geritur: ut ait Ennius. Et ꝙ student dānare tanq̄ nocentes quos utique sciunt innocentes: constare de ipsa innocentia nolunt: quasi uero maior iniquitas sit probatam innocentiam dānasse, q̄ inauditam. Sed (ut dixi) uerentur: ne si audierint damnare nō possint. Et iō cultores dei summi hoc est iustos homines torquent: interficiunt: éxterminant: nec causas odioꝝ ipsi reddere possunt: qui tam uehementer oderunt: quia ipsi errant: irascuntur his qui uiam uerā sequūtur: & cū corrigere se possint: errores suos insup crudelibus factis coaceruant: innocentium cruore maculanf: & dicatās deo mētes euisceratis corporib⁹ detórquēt: cū talib⁹ nūc congredi & disputare cōtēdimus. Hos ad ueritatē ab inepta psuasione

traducere:q ſanguinē facilius hauſerūt:q̄ uerba iuſtorum. Quid igitᵃ? Operā ne pdemus? Minime. Nam ſi lucrari hos a morte:ad quā cōcitatiſſime tēdūt:nō potuerimꝰ : ſi ab illo itinē de morte ad uitā lucēq; reuocare:quoniā ipſi ſaluti ſuę repugnāt: nr̄os tñ cōfirmabimꝰ:quoꝝ nō ē ſtabilis,ac ſolidis radicibꝰ fundata,& fixa ſnīa. Nutant enī plurimi & maxīe: q litteraꝝ aliqd attigerūt. Nā & ī hoc philoſophi & oratores & poetę pnicioſi ſūt : ꝙ incautos animos facile irretire poſſunt ſuauitate ſermonis & carminū dulci modulatione currētiū. Ob eāq; cām uolui ſapientiā cū religione cōiūgere:ne qd ſtudioſis illa inanis doctrina poſſit officere:ut iam ſcientia litterarum nō mō nihil noceat religioni atq; iuſticię:ſed etiā proſit q̄plurimū:ſi is q eas didicerit ſit ī uirtutibꝰ inſtructior & ī ueritate ſapiētior. Pręterea etiā ſi nulli aliꝰ nobis certe pderit:delectabit ſe conſcientia:gaudebitq; mens ſe in ueritatis luce uerſari:quod ē animę pabulū incredibili quadā iocūditate perfuſum. Verum non eſt deſperandum:fortaſſe nō canimus ſurdis. Hęc enim tam in malo ſtatu res eſt:ut deſint ſanę mentis quibus & ueritas placeat:& monſtratum ſibi rectum iter & uideant & ſequantur. Circūliniatur modo poculum cęleſtis ſapientię melle:ut poſſint ab īprudentibꝰ amara remedia ſine offenſione potari:dū illiciēs pma dulcedo acerbitatē ſaporis aſperi ſub prętextu ſuauitatis occultat. Nā hęc ī primis cauſa eſt: cur apud ſapientes & doctores & principes huius ſęculi ſcriptura ſancta,fide careat:ꝙ prophetę communi ac ſimplici ſermone ut ad populum ſunt locuti. Contemnuntur itaq; ab his q nihil audire uł legere niſi expolitum ac diſertū uolūt:nec qcq̄ īhęrere animis eoꝝ pōt:niſi qđ aures blandiori ſono mulcet. Illa uero q ſordida uidentur,anilia:inepta:uulgaria exiſtimātur. Ideo nihil uerū putāt:niſi quod auditu ſuaue eſt:nihil credibile eſt:niſi qđ poteſt incutere uoluptatem:nemo rē ueritate ponderat:ſed ornatu. Non ergo credunt diuinis:quia fuco carent:ſed ne illis quidē qui eas interptetantur:quia ſunt & ipi aut omnino rudes:aut certe parum docti. Nam ut plene ſint eloquentes perraro contingit: cuius rei cā in aperto eſt. Eloquentia enim ſęculo ſeruit:populo ſe iactare,et in rebus malis placere geſtit. Si q dē ueritatē ſępius expugnare conaṫ:ut uim ſuam mōſtret:opes expetit:honores cōcupiſcit:ſūmū deniq; gradū digitatis expoſcit. Ergo hꝫ q̄ſi huilia

despicit:arcana tanq̃ cõtraria sibi fugit:quippe q publico gaudeat & multitudinẽ celebritatẽq; desideret. Eo fit:ut sapiẽtia & ueritas idoneis pconib⁹ indigeat. Et si q forte litteratoꝝ se ad eã cõtulerũt:defensioni eius nõ suffecerũt. Ex his q mihi noti sũt Minuti⁹ foelix non ignobilis inter causidicos loci fuit: huius liber cui octauio titul⁹ est, declararat:quã idone⁹ ueritatis assertor esse potuisset:si se totũ ad id studiũ cõtulisset. Septim⁹ quoq; Tertulian⁹ fuit omni genere lr̃aꝝ perit⁹:s; in eloquẽdo paꝝ facilis & min⁹ cõpt⁹:& multũ obscur⁹ fuit. Ergo ne hic qdẽ satis celebritatis inuenit. Vn⁹ igit̃ pcipuus & clarus extitit Cyprianus:q magnã sibi gloriã ex artis oratorię pfessiõe quęsierat: & admodũ multa cõscripsit in suo genere mirãda. Erat enĩ ingenio facili:copioso:suaui:& quę sermonis maxima est uirt⁹,apto:ut discernere nõ neq̃as:utꝝ ne ornatior ĩ loquẽdo : an facilior in explicãdo an potẽtior in psuadẽdo quisq̃ fuerit. Hic tñ placere ultra uerba sacramẽtũ ignorãtib⁹ nõ põt:qm̃ mystica sunt quę locutus est:& ad id pręparata ut a solis fidelib⁹ audiant̃. Deniq; a doctis hui⁹ sęculi qbus forte scripta eius innotuerunt, derideri solet. Audiui ego quẽdã hoĩe; disertũ sane:q eũ immutata una lr̃a Coprianũ uocaret,quasi elegãs ingeniũ:& meliorib⁹ reb⁹ aptũ,ad aniles fabulas cõtulisset. Quod si accidit hoc ei cui⁹ eloquẽtia nõ ĩsuauis est:qd tandẽ putem⁹ accidere illis quoꝝ sermo ieiun⁹ est & ingꝰ tus:q neq; uim psuadendi neq; subtilitatẽ argumentãdi: neq; ullam prorsus acerbitatem ad reuincendum habere potuerũt!

Septimius

Capitulum.ij. Quod ex defectu doctoꝝ,data est temerariis hominib⁹ audacia impugnandi ueritatẽ ignotã: & hoc pbat exẽplo duoꝝ philosophoꝝ quos uiderat in bithynia.

ERgo q̃ defuerũt apud nostros idonei peritiq; doctores: qui uehemẽter,q acriter,errores publicos redarguerẽt: qui causam omnẽ ueritatis,ornate copioseq; defenderent: puocauit quosdã hęc ipsa penuria:ut auderẽt scribere cõtra ignotã sibi ueritatẽ. Omitto eos q prioib⁹,eã,tẽporib⁹ neqq̃ lacesserunt. Ego cũ in bithynia lr̃as oratorias accitus docerẽ: contigissetq; eode; tempore ut dei templũ euerteret̃:duo extiterũt ibidem q iacenti atq; abiectę ueritati,nescio utrum superbius an importunius,in

m

sultarent:quoꝝ alter ātistitē se philosophię pfitebaꝭ:ueꝝ ita uici
osus:ut cōtinētię magister,nō minꝰ auaritia q̄ libidinibꝰ arderet:
in uictu tā sumptuosus:ut ī schola uirtutis assertor:parsimonię
paupertatisq; laudator:in palatio peius coenaret q̄ domi:tn̄ uicia
sua capillis & pallio:&,qđ maximū est uelamentū,diuitiis prętę
gebat:quas ut augeret ad amicitias iudicū miro ambitu penetra
bat:eosq; sibi repēte,auctoritate falsi noīs obligabat:non mō ut
eoꝝ sententias uēderet:uerum etiā ut cōfines suos quos ędibus
agrisq; pellebat:a sua repetēdo hac potētia retardabat. Hic uero
q suas disputatōes moribꝰ destruebat:uel mores suos disputati
onibꝰ arguebat:ipse aduersus se ḡuis censor & accusator accerri
mus:eodē ipo tp̄e quo iustꝰ populꝰ nefarie lacerabaꝭ: tres libros
euomuit cōtra religionē nomēq; christianū. Professus ante oīa
philosophi officiū esse:erroribus hominū sbuenire:atq; illos ad
uerā uiā reuocare:idest ad cultus deoꝝ:quoꝝ numine ac maiesta
te(ut ille dicebat)mūdus gubernareꝭ:nec pati hoīes iperitos quo
rūdā fraudibꝰ illici:neq; simplicitas eoꝝ prędę ac pabulo sit ho
minibꝰ astutis. Itaq; se suscępisse hoc munꝰ philosophia dignū
ut pferret nō uidētibꝰ lumē sapiētię:nō mō ut susceptis deorū
cultibꝰ resanescāt:sed etiā ut ptinaci obstinatōe deposita,corpo
ris cruciamēta deuitēt:nec sęuas mēbroꝝ laceratōes frustra ppeti
uelīt. Vt aūt appareret cꝰ rei grā opus illud elaborasset: effusus
est in principū laudes:quoꝝ pietas & pudentia(ut qdem ipse di
cebat)tū in ceteris rebus humanis:tum pręcipue in defendendis
deoꝝ religionibꝰ claruisset:cōsultū esse tandē rebus humanis:ut
cohibita impia & anili supstitione:uniuersi homines legitimis
sacris uacarent:ac ppicios sibi deos experireꝭ. Vbi aūt religio
nis eius cōtra quā perorabat infirmare uoluit rōem: ineptus: ua
nus:ridiculus apparuit:q; grauis ille cōsultor utilitatis alienę:nō
modo qd oppugnaret:sed etiam qd loquereꝭ nesciebat. Nam si
q nostrorū affuerunt ḡuis temporis gratia conticescerēt: animo
tamen derisere:utpote cū uiderēt hominem profitentē se illumi
naturum alios cū ipse cęcus esset:reducturū alios ab errore: cū
ipse ignoraret ubi pedes suos poneret:eruditurū alios ad uerita
tem:cuius ille nec scintillā qdē unā uidisset aliquādo:quippe cū
sapiētię professor profligare sapientiā nitereꝭ. Omnes tn̄ id ar
guebāt:quod illo potissimū tempore id operis esset aggressus:

quo furebat odiosa credulitas. O philosophū adulatorē ac tēpori seruientē. Verū hic ꝓ sua inanitate cōtēpt⁹ est: q̄ & gratiā quā sperauit nō est adept⁹: & gloriā quā captauit in culpā rephensio nemꝗ cōuersa est. Alius eādē materiā mordacius scripsit: q̄ erat tūc e numero iudicū: & q̄ auctor in primis faciēdę ꝑsecutōis fuit: quo scelere nō cōtent⁹: etiā scriptis eos quos afflixerat insecutus est. Cōposuit enī libellos duos nō cōtra christianos: ne inimice insectari uidereť: sʒ ad christianos ut humane & benigne consulere putaretur: in q̄bus ita falsitatē scripturę sacrę arguere conatus est: tanq̄ esset sibi tota cōtraria. Nam quędaʒ capita: quę repugnare sibi uidebantur exposuit: adeo multa: adeo intima enumerans: ut aliquando ex eadeʒ disciplina fuisse uideatur. Quod si fuit q̄s eū Demosthenes poterit ab ĩpietate defendere: cui religionis fuerat assensus & fidei: cuius nomē induerat & sacramētū quod acceperat proditor factus est: nisi forte casu in man⁹ ei⁹ diuinę litterę inciderūt. Quę igitur temeritas erit id audere dissoluere: quod illi nemo interpretatus est bene: ꝙ aut nihil didicit: aut nihil intellexit? Tancū enī abest a diuinis litteris repugnātia: q̄tū ille abfuit a ueritate & fide: pręcipue tamen Paulū & Petrum lacerauit: cęterosꝗ discipulos tanq̄ fallacię seminatores: quos eosdem tam rudes & indoctos fuisse testatus est. Nā quosdam eorum piscatorio officio quęstuʒ fecisse: quasi ęgre ferret ꝙ illam rem nō aristophanes aliquis aut aristarchus cōmētat⁹ est.

Capitulum .iij. Quod a discipulis Christi uoluntas mentiēdi abfuit: qui uitaʒ exercebant contrariam uiciis. Et quod respōdendum fuit blasphemię eorum: qui Christum magum fuisse mentiti sunt: & sibiipsis contraria docuerunt.

Abfuit ergo ab his fingendi uolūtas & astutia: q̄m rudes fuerūt. Aut q̄s posset indoctus apta inter se & cohęrentia fingere: cū philosophorū doctissimi Plato & Aristoteles & Epicurus & Zeno, ipsi sibi repugnantia & cōtraria dixerint? Hęc ē enī mēdacioꝝ natura: ut cohęrere nō possint. Illorū aūt traditio ꝙ uera est quadrat ubiꝗ; ac tota sibi cōsentit: & ideo persuadet: ꝙ cōstanti ratione suffulta est. Non igitur quęstus & commodi gratia religionem istam cōmētati sunt: quippe quā & pręceptis

& ipsa re eam uitã secuti sunt : quę & uoluptatibus caret: & oĩa
quę habent̃ in bonis spernit: & q nõ tm̃ mortẽ ꝑ fide subierint:
sed etiam morituros esse se & scierint & prędixerint: & postea
uniuersos qui eoꝝ disciplinã secuti essent acerba & nefanda pas-
suros. Ipsũ aũt Christũ affirmauit a iudęis fugatũ: collecta no
ningentoꝝ hominũ manu latrocinia fecisse. Quis tantę auctori
tati audeat repugnare? Credam⁹ hoc plane: nã fortasse illi hoc in
somniis Apollo aliqs nũciauit. Tot semp latrones perierunt &
quotidie pereũt: utiq; multos & ipe dãnasti. Quis eoꝝ post cru
cem suã nõ dicĩ deus: sꝫ hõ appellatus est? Verũ tu forsitan ex eo
credidisti: quos homicidã Martẽ cõsecrastis ut deũ: qđ tñ non
fecissetis: si illũ ariopagitę in crucẽ sustulissent. Itẽ cũ facta eius
mirabilia destrueret: nec tñ negaret: uoluit ostẽdere Apolloniũ
uel paria uel maiora fecisse. Mirum q Apuleũ pretermisit: cui⁹
solent & multa & mira memorari. Cur igitur o delirum caput:
nemo Apolloniũ ꝓ deo colit: nisi forte tu solus: illo scilicꝫ deo di
gnus: cum quo te in sempiternum uerus deus puniet? Si magus
Christus q mirabilia fecit: peritior utiq; Apollonius (q ut descri
bis) cum Domician⁹ eũ punire uellet: repente in iudicio nõ cõpa-
ruit) q̃ ille qui comprehẽsus est & cruci affixus? At enim ex hoc
ipso fortasse insolentiã Christi uoluit arguere q deũ se cõstitue
rit: ut ille uerecũdior fuisse uideat: qui tum maiora faceret ut hic
putat) tñ id sibi nõ arrogauerit. Omitto nunc ipsa opera cõpara
re: q in secũdo & supiori libro de fraude ac prestigiis artis ma-
gicę dixi. Nego esse quenq̃ qui nõ optet in primis id sibi post
mortem contingere: quod etiam reges maximi cõcupiscũt. Cur
enim sibi homines sepulchra magnifica: cur statuas: cur imagi-
nes cõparant: cur aliqbus factis preclaris: aut etiam morte pro ci
uibus suscępta: student opiniones hominum ꝓmoueri? Cur de-
niq; ipse ingenii tui monumentum hoc detestabili stulticia tanq̃
coeno ędificatũ cõstituere uoluisti: nisi q immortalitatẽ de me-
moria nominis speras? Stultũ est igitur id putare Apolloniũ uo
luisse: qđ optaret utiq; si posset: q nemo est qui immortalitatẽ
recuset: & maxime cũ eũ dicas & adoratũ esse a quibusdã sicut
deũ: & simulachrum eius sub Herculis Alexiaci nomine consti
tutum ab ephesiis etiã nunc honorari non potuit: ergo post mor
tem deus credi: q & hominẽ & magum fuisse cõstabat: & ideo

alieni nominis titulo affectauit diuinitatẽ: ꝙ suo nec poterat nec audebat. Noster uero & potuit deus credi: ꝙ magus nõ fuit: & credit⁹ est: ꝙ uerus fuit. Nõ inqt hoc dico iccirco Apollonіũ nõ haberi deũ: ꝙ noluerit: sed ut appareat nos sapiẽtiores esse q̃ mirabilib⁹ factis nõ statim fidẽ diuinitatis adiunxim⁹: q̃ uos q ob exigua portẽta deũ credidistis. Nõ est mirũ si tu q a dei sapientia lõge remot⁹ es nihil prorsus intelligis eoꝝ que legisti: cũ iudei q a principio ꝓphetas lectitauerãt: qbusq; sacramentum dei fuerat obsignatũ: tñ qd legerint ignorauerũt. Disce igitur si qd tibi cordis est: non iccirco a nobis deum creditum Christum ꝙ mirabilia fecit: sed ꝙ uidimus in eo facta esse omnia que nobis anunciata sunt uaticinio ꝓphetaꝝ: fecit mirabilia magũ putassemus ut & uos nuncupatis: & iudei tunc putauerunt: si non illa ipsa facturum Christũ ꝓphete omnes uno spiritu predixissẽt. Itaq; deũ credimus: non magis ex factis operibusq; mirãdis: q̃ ex illa ipsa cruce quã uos sicut canes lambitis: qm̃ simul & illa predicta est. Nõ igiẽ suo testimonio (cui enĩ de se dicenti credi põt) sed ꝓphetaruꝫ testimonio: qui omnia que fecit ac passus est mlto ante cecinerũt: fidẽ diuinitatis accepit: qd neq; Apollonio neq; Apuleio: neq; cuiq̃ magoꝝ potuit: aut põt aliquãdo contingere. Cum igitur talia ignorantie sue deliramenta fudisset: cum ueritatem penitus excidere connixus esset: ausus est libros suos nefarios ac dei hostes φιλαληθεῖσ. idest amãtes ueritatis annotare. O cecũ pectus: o mẽtẽ cimeriis (ut aiũt) tenebris acriorẽ: discipulus hic fortasse Anaxagore fuit: cui niues atramentum fuerũt: atq; eadem cecitas est & uero falsitatis, & mendacio ueritatis nomen imponere. Videlicet homo subdolus uoluit lupum sub ouis pelle celare: ut fallaci titulo posset irretire lectorem: uerũ esto inscitia hoc non malitia feceris. Quã tandẽ nobis attulisti ueritatẽ: nisi ꝙ assertor deoꝝ eos ipsos ad ultimũ prodidisti? Prosecutus enim summi dei laudes: quem regem: quẽ maximum: quẽ opificẽ rerum: quẽ fontem bonorũ: queꝫ parentẽ omnium: quem factorem: actoreq; uiuentium cõfessus es: ademisti Ioui tuo regnum: eumq; summa potestate depulsuꝫ in ministrorũ numerũ redegisti. Epilogus itaq; tuus arguit stulticie, uanitatis, erroris. Affirmas enim deos esse & illos tamẽ subiicis & mãcipas ei deo: cuius religionem conaris euertere.

Capitulum.iiij.Quare hoc opus inceptum sit:& contra quos:& ad quid prosit.

Ii ergo de qbus dixi cũ pręsente me ac dolente sacrilegas
suas lr̃as explicassent:& illoꝝ supba impietate stimulat⁹:
& ueritatis ipsius cõsciẽtia:& ut arbitror deo,suscępi hoc mun⁹:
ut,oĩbus ingenij mei uirib⁹accusatores iusticię refutarẽ:nõ ut cõ
tra hos scriberẽ:q paucis uerbis obtineri poterãt:sed ut oẽs qui
ubiqꝫ idẽ operis efficiũt:aut effecerũt uno simul impetu pfliga
rẽ.Nõ dubito enĩ quin & alij plurimi:& multis in locis:& non
mõ gręcis:sed etiã latinis lr̃is:monumẽtũ iniusticię suę struxe
rũt:qbus singulis qm̃ respõdere nõ poterã:sic agendã mihi hãc
cãm putaui:ut etiã priores cũ omnibus suis scriptis puerterẽ:&
futuris omnẽ facultatẽ scribẽdi aut respondẽdi amputarẽ:prębe
ant mõ aures.Efficiã pfecto ut qcunqꝫ ista cognouerit:aut susci
piat;quod ante dãnauit:aut quod est proximũ deridere aliquan
do desistat.Quanq̃ Tertulianus eandẽ causam plene porauerit
in eo libro cui apologeticon nomen est:tamen qm̃ aliud est accu
santibus respondere:quod in defensione aut nẽgatione sola po
sitũ est:aliud instituere quod nos facimus:in quo necesse est do
ctrinę totius substantiã contineri:nõ defugi hunc laborẽ. ut im
plerem materiã quam Cyprianus non est executus in ea oratõe:q̃
Demetrianum (sicut ipse ait) oblatrantẽ; atqꝫ obstrepentem ,ueri
tati redarguere conatur:qua materia non est usus ut debuit. Nõ
enim scripturę testimonijs:quã ille utiqꝫ uanam: fictam: cõmen
taticiã putabat:sed argumentis & ratione fuerat refellend⁹. Naꝫ
cum ageret contra hominem ueritatis ignaruꝫ dilatus paulisper
diuinis lectionibus:formare hunc a principio tanq̃ rudem debu
it:eiqꝫ paulatim lucis principia monstrare:ne toto lumine obię
cto caligaret.Naꝫ sicut infans solidi ac fortis cibi capere uim nõ
potest,ob stomachi teneritudinẽ: sꝫ liquore lactis ac mollitudĩe
alitur: donec firmatis uirib⁹ uesci fortiorib⁹ possit:ita & huic
oportebat:quia nondum poterat capere diuina: prius humana
testimonia offerri:idest philosophorum & historicoruꝫ: ut su
is potissimum refutaretur auctoribus.Quod quia ille non fecit
raptus eximia eruditione diuinarum litterarum:ut his solis con
tent⁹ esset,qbus fides constat:accessi deo inspirante ut ego facerẽ:

& ſimul ut uiaꝫ cęteris ad imitãdũ pararem: ac ſi horatu noſtro docti hoĩes ac diſerti huc ſe cõferre coeperĩt: & ĩgenia ſua uimq; dicendi in hoc ueritatis cãpo iactare maluerint: euanituras breui religiões falſas: & occaſurã eſſe oẽꝫ philoſophiã nemo dubitaue rit: ſi fuerit oĩbus pſuaſuꝫ cũ hãc ſolã religionẽ: tũ etiã & ſolã & uerã eſſe ſapiẽtiam. Sed euagatus ſum longius q̃ uolebam.

¶ Capitulum. v. De iuſticia quam non modo philoſophi: ſed etiam poetę qui eos pręceſſerunt tantis quęſierunt uiribus. Et quomodo pro uero haberi debeat non figmento poetico: q; iu ſticia terras incolebat regnãte ſaturno: & aurea fuiſſe ſęcula: ſed Ioue regnante iuſticiam eſſe fugatam.

Nunc reddenda eſt de iuſticia ꝓpoſita diſputatio: quę aut ipſa ſumma eſt uirtus: aut fons eſt ipſa uirtutis: quam non mõ philoſophi quęſiecũt: ſed poetę quoq; q priores multo fue rũt: & ante natũ philoſophię nomen ꝓ ſapiẽtibus habebant. Hi plane intellexerũt abeſſe hãc a reb⁹ humanis: eãq; finxerũt offen ſam uicijs hominũ ceſſiſſe e terra: in cęlũq; migraſſe atq; ut do cerẽt qd ſit iuſte uiuere (Solent enĩ pręcępta p ambages dare) & a Saturni tẽporibus: quę illi uocãt aurea repetunt exempla iuſticię, narrãtq; in quo ſtatu fuerit uita humana: dũ illa in terra morare tur: qđ qdem nõ ꝓ poetica fictione: ſed pro uero habendum eſt. Saturno enĩ regnante nõdũ deoꝝ cultibus inſtitutis: nec adhuc illa gẽte ad diuinitatis opinionẽ cõſecrata, deus utiq; colebaẽ: & ideo nõ erãt neq; diſſentiones: neq; inimicitię: neq; bella. Non duꝫ ueſanos rabies nudauerat ẽnſes: ut germanicus Cęſar in ara theo loquiẽ carmĩe. Nec cõſanguineis fuerat diſcordia nata im mo nec alienigenis qdem: ſed neq; ulli omnino gladij q nudaren tur fuerũt. Quis enĩ pręſente ac uigente iuſticia: aut de tutela ſui cũ nemo inſidiareẽ: aut de pernicię alterius cogitaret: cum nemo quicq̃ cõcupiſceret? Malebãt tenui contenti uiuere cultu: ut Cice ro in ſuo narrat: qđ eſt proprium noſtrę religionis. Ne ſignare qdem aut partiri limite campum fas erat: in medium quęrebant Quippe cum deus communem omnib⁹ terram dediſſet: ut cõ munẽ degerent uitam: nõ ut rabida & furens auaritia ſibi omnia uendicarent: nec ulli deeſſet quod omnibus naſceretur. Quod

poetę dictum sic accipi oportet: non ut existimemus nihil omnino tunc fuisse priuati: sed more poetico figuratum: ut intelligamus tam liberales fuisse homines: ut natas sibi fruges nō includerent: nec soli absconditis incubarent: sed pauperes ad cōmunionē proprii laboris admitterent. Flumina iam lactis: iam flumina nectaris ibant. Nec mirū cum prōptuaria iustoꝝ benigne paterēt omnibus: nec auaritia intercipiēs beneficia diuina, famen sitimq; uulgo faceret: sed omnes ęqualiter abundarēt: cum habentes non habentibus large copioseq; donarent. Sed postq̄ Saturnus a filio pulsus in latiumq; delat⁹ est. Arma Iouis fugiēs: & regnis exul adeptis: cū iam populus uł noui regis metu: uel q̄ spōte deprauatus, deū colere desisset: regemq; pro deo habere coepisset: cū ipse propemodū parricida exēplo cęteris esset: ad uiolandā pietatē deseruit ꝓprie terras iustissima uirgo: sed non ut ait Cicero. Et Iouis in regno cęliq; in pte resedit. Quomō enim poterat in eius regno residere aut cōmorari: qui patrem regno expulit: bello persecutus est: exulē toto orbe iactauit! Ille malum uitus serpentibus addidit atris: prędariq; lupos iussit: idest odium & inuidiam & dolum hominibus seuit: ut essent tanq̄ serpētes uenati: tam rapaces q̄ lupi. Quod quidem uere faciunt hi qui iustos ac fideles deo, persequūtur: dantq; iudicibus sęuiendi aduersus innoxios potestatem. Fortasse aliquid eiusmodi, Iupiter fecerit ad expugnandam tollendamq; iusticiaꝫ: & ideo efferasse serpentes ac lupos acuisse traditur. Tum belli rabies & amor successit habendi: neq; immerito. Sublata enī dei religione: boni quoq; ac mali scientiam perdiderunt: sic hominib⁹ intercidit cōmunitas uitę: & direptum foedus societatis humanę. Tum inter se manus inserere coeperunt, & insidiari: & gloriam sibi ex humano sanguine comparare.

¶ Capitulum. vi. Q, cupiditas, fons malorū omnium, expulsa iusticias suasꝫ idest iniquissimas ꝓmulgauit leges. Et quomō sb Ioue naturę consortes seruituti subięcerit audax: auara: ambitiosa: superba: & crudelis impietas hominum: & aureum expulit sęculū: quod sola facit puritas uerę religionis.

QVoruꝫ omniū maloꝝ fons, cupiditas erat: quę scilicet ex cōtēptu uerę maiestatis erupit: nō tm̄ eniꝫ nō participabant

aliis,hi quibus aliquid affluebat:ſed aliena quoq; rapiſbant in priuatū lucꝝ trahentes omnia:& quę antea in uſus hominū etiā ſinguli laborabant:in paucoꝝ domos conferebanť:ut enim ceteros ſeruitio ſubiugarent in primis neceſſaria uitę ſubducere & colligere coeperūt.Eaq; firmiter cōcluſa ſeruare,ut beneficia cęleſtia facerēt ſua,non ,ppter humanitatē:quę nulla in ipſis erat: ſed ut omnia cupiditatis & auaritię inſtrumēta cōderēt :leges etiā ſibi nomine munitas:iniqſſimas:iniuſtiſſimaſq; ſanxerūt: qbus rapinas & auaritiā ſuā cōtra uim multitudinis tuerenť. Tātū igiť auctoritate,quantū uiribus,aut opibus,aut malicia,preualebant. Et qm̄ nullū in his iuſticię ueſtigiū fuit:cuius officia ſunt humanitas:ęqtas:miſericordia: iam ſuperba & tumida inęqualitate gaudebant:altioreſq; ſe cęteris hominibus,ſatellitum comitatu & ferro & inſigni ueſte fulgebāt.Hinc honores ſibi & purpuras & faſces īuenerūt :ut ſecuriū gladioꝝq; terrore ſbnixi : q̄ſi iure dominoꝝ perculſis ac pauentibus imperarent:in hac cōditione humanā uitā rex ille cōſtituit: q debellato ac fugato parēte nō regnū:ſed impiā tyrannidē ui & hominibus armatis occupauit. Et aureū illud iuſtūq; ſęculꝫ ſuſtulit:coegitq; hoīes malos & impios fieri:uel ex hoc ipſo ꝙ ipſos auertit a deo ad ſe adorandū:qđ terror inſolentiſſimę poteſtatis expreſſerat. Quis enim non metueret eum quem arma cingebant:quē ferri & gladioruꝫ inſuetus circūdabat? Aut qui parceret alieno: q ne patri ſuo qdē pepcerat? Quem uero metueret qui titanaꝫ robuſtā excellentēq; uiribus gentem bello uicerat:occiſione deleuerat? Quid mirum ſi omnis multitudo inſolito metu preſſa:in unius adulationem cōceſſerat? Hunc uerebanť:huic honorē maximū deferebant. Et qm̄ mores ac uicia regis imitari genus obſequii indicabať, Abiecerunt omnes pietatem:ne exprobrare regi ſcelus uiderentur,ſi pie uiuerent.Sic aſſidua imitatione corrupti:diuinum fas reliq̄runt:& paulatim male uiuendi cōſuetudo mos factus eſt. Nec iam quicq̄ ex antecedentis ſęculi pio atq; optimo ſtatu manſit: ſed exploſa iuſticia & ueritatem ſecū trahēs reliquit hoīb9 errorē:ignoranciā:cęcitatē.Imprudētes igitur poetę:q eam ad cęlū confugiſſe cecinerūt:ideſt ad Iouis regnum.Si enī ſęculo quod uocāt aureū iuſticia in terra fuit:a Ioue utiq; pulſa eſt:q aureū ſeculū cōmutauit.Sęculi aūt cōmutatio & expulſio iuſticię nihil

aliud(ut dixi)q̃ desertio diuinę religionis putanda est: quę sola
effecit ut hõ hoīe; charũ habeat:eũq; sibi fraťnitatis uinculo sci-
at esse cõstrictũ. Siqdẽ pater idem deⁿ est oībⁿ:ut dei patris cõis
beneficia cũ his q nõ habent partiatᷓ:nulli noceat: nullũ premat:
nõ fores claudat hospiti:nõ aurẽ precãti:sed sit largus:beneficⁿ:
liberalis:quas regias esse laudes Tullius existimauit. Hęc est pfe
cto iusticia: & hoc aureũ seculũ:qď Ioue regnãte primũ corrup
tum:mox & ipso & omni eius pgenie cõsecrata:deoꝝ multoꝝ
cultu suscępto fuerat omne sublatũ.

Cap. vii. De aduẽtu Christi aureũ seculũ restituẽtis in electis, idest uerã reformãtis religionẽ. Et q̃ uirtus innotescat: & pbatᷓ exercitio uicioꝝ:ut liquidũ sit quare deus mala esse permiserit.

SEd deus ut parens indulgẽtissimⁿ:appropinquãte ultimo
tempore nunciũ misit:q uetus illud seculũ fugatãq; iusti-
ciam reduceret:ne humanũ genus maximis & ppetuis agitaretᷓ
erroribus. Redijt ergo species illius aurei temporis: & reddita q
dem terrę:sed assignata paucis iusticia est:quę nihil aliud est: q̃
dei unici sola pia & religiosa cultura. Sed moueat fortasse ali-
quẽ,cur si hęc sit iusticia:nõ omni humano generi sit data,nec in
eã multitudo uniuersa cõsenserit?magnę hoc disputationis est:
cur adeo cũ iusticiã terrę daret,sit retẽta diuersitas: quod & alio
loco declaraui: & ubicũq; importune inciderit explicabiᷓ. Nũc
designare id breuissime satis est:uirtutẽ aut cerni non posse nisi
habeat uicia cõtraria:aut nõ esse pfectã nisi exerceatur aduersis.
Hanc enĩ deus bonoꝝ & maloꝝ uoluit esse distantiã:ut qualita-
tẽ boni ex malo sciamⁿ. Item mali ex bono:nec alteriⁿ ratio intel
ligi sublato altero põt: deus ergo nõ exclusit malũ:ut ratio uirtu
tis cõstare posset. Quo enĩ patientia uim suã nomẽq; retineret:
si nihil esset quod pati cogeremur? Quomo laudem mereretᷓ de
uota sua fides:nisi esset aliquis qui a deo uellet auertere? Nam &
ideo potiores esse iniustos permisit:ut cogere ad malũ possent:
ideo plures ut uirtus esset preciosa quod rara est. Quod quide;
ipsu; Quintilianus egregie ac breuiter ostendit in capite obuo-
luto. Nam quę inquit uirtus esset innocentia:nisi laudem raritas
dedisset? Verũ q̃ natura sic cõparatũ est:ut odiũ cupiditas: ira
in id quod incubuerint,agant cęcos,supra hominem:uideᷓ culpa

potentiores

uacare. Alioquin si natura pares omnibꝰ effectus dedisset: & pie tas nihil erat, hoc q̃ uerũ sit: doceat necessitas ipsa rõis. Si enĩ uir tus est malis: ac uicus fortiter repugnare: apparet sine malo ac ui cio nullã esse uirtutẽ: quã deus ut absolutã perfectam redderet: retinuit id quod erat ei cõtrariũ: cũ quo depugnare posset. Agi tata enĩ malis quatientibꝰ: stabilitatẽ capit: & quãto frequent̃ im pellitur: tanto firmiter roborat̃. Hęc nimirꝝ causa effecit: ut q̃uis sit hominibꝰ missa iusticia tamen aureũ sęculũ non esse dicatur: ꝙ malũ non sustulit: ut retineret diuersitatem: quę sacramentuꝫ diuinę religionis continet sola.

Capi. viii. Quare iusticia quę improbatio est, nõ uideat̃ ab ho minibus. Et ꝙ hõ dei templũ est, nõ aurꝝ uel lapides. Et ꝙ deꝰ uir tutibus colendus est nõ corruptibilibus donis. Et ꝙ omnia ma la ex eo ꝓueniũt: ꝙ plures dij colunt̃: ꝙ si unus solus uere colere tur: oẽs iura fraternitatis agnoscerent & exercerẽt.

Qui ergo putant iustum esse neminẽ: ante oculos habẽt iu sticiam: sed eam nolunt cernere. Quid est enim cur illam uel in carminibus uel in omni sermone describãt: cõquerẽtes eiꝰ absentiã, cũ sit facillimũ bonos esse si uelint! Quid uobis inaneꝫ iusticiam depingitis: & optatis cadere de cęlo tanq̃ in aliquo si mulachro figuratã! Ecce in conspectu uestro est: suscipite si pote stis: eãq; in domicilio uestri pectoris cõstituite. Nec difficile nec alienũ a tẽporibus existimetis. Estote ęqui ac boni: & sequet̃ uos sua sponte iusticia quã quęritis. Deponite omnẽ malã cogitatio nem de cordibus uestris: & statim uobis illud tempꝰ aureũ reuer tet̃: quod aliter consequi non potestis: ꝙ si uerũ deũ colere coe peritis. Vos aũt manente cultu deoꝝ: iusticiã desideratis in ter ra: qđ fieri nullo pacto põt (sed ne tũ qdẽ potuit: cũ putatis quia nõdũ natis dijs istis quos impie colitis) necesse est unius dei cul tum fuisse per terrã: eius scilicet q execratur malitiã: exigitq; bo nitatẽ: cuius templũ est nõ lapides aut lutũ: sed homo ipse qui fi gurã dei gestat. Quod templũ nõ auro & gẽmaꝝ donis corrup tibilibus: sed ęternis uirtutũ muneribus ornat̃. Discite igitur si qd uobis reliquę mẽtis est: homines ideo malos & iniustos eẽ ꝙ dij colunt̃: & ideo mala oĩa rebꝰ humanis quotidie ĩgrauesce re: quia deus huius mundi effector & gubernator derelictus est

ꝙ susceptę sunt, cõtra quã fas est, religiones impię. Postremo ꝙ neq̃ coli quidem uel a paucis deũ sinitis. Quod si solus deꝰ colere tur: nõ essent dissẽsiones & bella: cũ scirẽt hoĩes se unıꝰ dei filios esse: ideoq̃ diuinę necessitudinis sacro & inuiolabili uinculo copulatos: nullę fierẽt insidię: cũ ꝙ scirẽt, eiusmõi poenas deus aĩarũ interfectoribꝰ pręparastore: q clãdestina scelera & ipsas etiã cogitatões pręuidet: nõ essent fraudes: neq̃ rapinę: si deo pręcipiẽte didicissent: & suo & ꝑuo esse cõtenti: ut fragilibꝰ & caducis solida & ęterna pręferrẽt. Nõ essent adulteria & mulierũ ꝓstitutões & stupra: si esset notũ oĩbus dãnari a deo, Quicq̃d appetit̃ ultra generandi cupiditatẽ. Nec foeminã necessitas cogeret pudorẽ suũ ꝓphanare: ut uictũ sibi obscęnissimũ q̃rat, cũ & mares libidinẽ cõtinerẽt: & habentiũ pia & religiosa collatio non habẽtibꝰ subueniret. Nõ essent igit̃ ut dixi hęc oĩa in terris mala: si ab hoĩbus in legẽ dei cõiurarent̃: si ab uniuersis fierẽt quę unꝰ noster populꝰ operat̃: q̃ beatꝰ esset: q̃q̃ aureus humanaꝝ rerũ status si ꝑ totũ orbẽ mãsuetudo: & pietas: & pax: & innocentia: & ęq̃tas: & tẽperãtia: & fides moraret̃. Deniq̃ ad regendos hoĩes: nõ opus eẽ tã multis & tã uariis legibꝰ: cũ ad ꝑfectã ĩnocẽtiã dei lex una sufficeret: neq̃ carceribꝰ: neq̃ gladiis pręsidũ: neq̃ terrore poenarũ: cũ pręceptoꝝ cęlestiũ salubritas humanis pectoribꝰ infusa ultro ad iusticię opera hoĩes erudiret. Nũc aũt mali hoĩes sunt ignoratõe recti ac boni: qđ quidẽ Cicero uidit. Disputãs eniꝫ de legibꝰ sicut una, inq̃t, eademq̃ natura, mũdus omnibꝰ partibꝰ inter se cõgruẽtibus cohęret ac nititur: sic omnes homines inter se natura confusi prauitate dissentiunt: nec se intelligunt esse cõsanguineos & subiectos oẽs sub unam eadmq̃ tutelã: qđ si teneretur, deoꝝ ꝓfecto uitã hoĩes uiuerent. Vniuersa igit̃ mala q̃bꝰ humanum genus seipsum inuicem cõficit: iniustus atq̃ impius deoꝝ cultus induxit. Nec enĩ poterãt retinere pietatẽ: q cõmunẽ omnium patrẽ deũ tanq̃ ꝓdigi ac rebelles liberi abnegassent.

uincitur

Capi. ix. Q; iniqui iusticiã quã sibi abesse sentiunt, omnibus abesse putant: & in eos q iustiores & innocentissimi sunt: atrocius sęuiunt: idest in seruos Christi mensurã patrũ implẽtes q caput omniũ iustorum Christum occiderũt: eo ꝙ dissimilitudo uitę criminosę sitiat sanguinem innocentium.

NOnnunq̃ tñ sentiũt se malos esse: & ueterꝝ sęculorꝝ statum
laudãt: & de morib⁹ suis meritisq́ cõiectãt abesse iusticiã,
quã obuersãtẽ oculis suis: nõ tñ nõ suscipiũt nec agnoscũt: ueꝝ
etiã uiolenter oderũt: & ꝑsequũtur: & extermĩare cõtẽdũt. Fin-
gamus hanc interim nõ esse iusticiã: quã nos seqmur: quõ si illa
uenerit quã uerã putãt: eã recipiẽt q laniãt? & occidunt eos quos
& ipsi fatent̃ imitatores esse iustorꝝ: q̃ bona operant̃ & iusta: cũ
si tãtũmõ malos occiderẽt: digni essent ad quos iusticia nõ ueni
ret: cui nulla fuit alia causa linquẽdi terrã: q̃ humani cruoris effu
sio: q̃tomagis cũ pios interficiãt: & ipsos iusticię sectatores ꝓ ho
stib⁹ ducãt? immo uero plusq̃ ꝓ hostib⁹: qbus utiq́ cũ aĩas eorũ
& opes: & liberos ferro & igni appetãt: tñ parcit̃ uictis & est loc⁹
inter arma clęmẽtię. Aut si adeo sęuiri placuit: nihil plus in eos
fit quã ut occidant̃: uel in seruitutẽ abducant̃. Hoc uero inenarra
bile est: quod fit aduersus eos: q malefacere nesciũt. Et nulli nocẽ
tiores habent̃: q̃ q sunt ex oĩb⁹ innocẽtes. Audẽt igit̃ hoĩes ĩpro-
bissimi iusticię facere mẽtionẽ: q feras ĩmanitate uincũt: q placi-
dissimũ dei gregẽ uastãt: ceu lupi rapaces, atra in nebula: quos im
proba uẽtris exegit cęcos rabies. Verũ hos nõ uẽtris s; cordis ra-
bies efferauit. Nec atra in nebula: s; apta prędatione grassant̃: nec
eos unq̃ cõsciẽtia scelerũ reuocat: ne sanctũ ac piũ nomẽ iusticię,
ore illo uiolẽt: qđ cruore innocẽtiũ tanq̃ rictus bestiarũ madẽt.
Huius tãti & tã ꝑtinacis odij: quã potissimũ cãm esse dicamus,
utrũ ne ueritas odiũ pariat ut ait poeta; q̃si diuino spiritu insti-
ctus? An erubescunt coram iustis & bonis esse nequã: an potius
utrũq́? Nã & ueritas ideo semper inuisa est: q̃ is q peccat uult ha
bere liberũ peccãdi locũ: nec aliter putat se malefactorũ uolupta
tibus securius perfrui posse: q̃ si nemo sit cui delicta nõ placeant.
Ergo tanq̃ scelerũ & malicię suę testes: extirpare funditus nitun
tur & tollere: grauesq́ sibi putant: tanq̃ uita eorũ coarguat̃. Cur
enĩ sint aliqui intẽpestiue boni: q corruptis moribus publicis cõ
uiciũ bene uiuendo faciãt? cur non omnes sint ęque mali: rapaces
impudici: adulteri: periuri: cupidi: fraudulenti? quin potius au-
ferantur: quibus corã male uiuere pudet: q peccantiũ frontẽ & si
non uerbis q̃ tacent: tamen ipso uitę genere dissimili feriunt &
uerberãt? Castigare enĩ uidetur qcũq́ dissẽtit. Nec est magnope
mirandũ: si aduersus hoĩes ista fiũt: cũ aduersus ipsũ deũ ꝓpter

eandē cām insurrexerit etiā populus in spe cōstitut⁹;nec dei ne-
scius:seqtq3 iustos eadē necessitas:quę ipsu3 iusticię uiolaunt au-
ctorē. Vexāt ergo & exqsitis poenarum generib⁹excruciāt:pa-
rūq3 babēt interficere quos oderunt:nisi etiā crudelitas corpori-
bus illudat:si q aūt doloris uel mortis metu:uel suapte pfidia cę
leste sacramētū deseruerint:ad funesta sacrificia cōsenserint:eos
laudāt & bonorib⁹mactāt:ut eo⁊ exēplo cęteros illiciant. Qui
aūt magni existimauerīt fidē:cultoresq3 se dei nō abnegauerīt:in
eos uero totis carnificinę suę uirib⁹ueluti sanguinē sitiāt:īcūbūt
& despatos uocāt:q corpori suo minime pcūt:qsi qcq̄ despati⁹
esse possit:q̄ torqre ac dilaniare eū quē scias īnocētē. Adeo uero
nec pudor ullus apud eos supest:a qbus abest oīs bumanitas: &
detorquēt in boīes iustos cōuicia sibi cōgruētia:impios enī uo-
cāt:ipsi.s.pii & ab bumano sanguine abborrētes:cū si & act⁹ su
os considerent:& illorum quos tanq̄ impios damnāt:iam intel
ligāt q̄ mēdaces sint:& bis oībus q̄ aduersus bonos aut dicunt:
aut faciūt digniores. Nō enī de nostro:s3 de illo⁊ numero semp
existūt:q uias obsidāt armati:maria prędent:uel si palā grassari
nō licuit:uenena clam tēperēt:q uxores necēt ut dotes ea⁊ lucrē-
tur:aut maritos ut adulteris nubāt:q natos ex se pueros aut stran
gulēt:aut si nimiū pii fuerint exponāt:q libidines incestas nec a
filia nec a sorore:nec a matre:nec a sacerdote contineant: qui ad-
uersus ciues suos patriāq3 cōiurēt:q neq3 eculleū timeāt:q deniq3
sacrilegia cōmittāt:& deo⁊ quos colūt templa dispolient:& ut
quę leuia sunt atq3 inusitata dicam⁹: qui bereditates captent:te-
stamenta supponant:iustos beredes uel auferāt uel excludant: q
corpora sua libidinibus pstituant:qui deniq3 immemores q na
ti sunt cū foeminis;patiētia certēt qui sanctissimā quoq3 corpis
sui partē cōtra fas omne polluāt & pphanēt:qui uirilia sua ferro
metant:& qd est scelerati⁹:ut sint religionis antistites qui nec ui
tę quidē suę parcant:sed extinguendas publice aīas uendant: qui
si iudices sedeant:aut immeritos perdant mercede corrupti:aut
noxios impune dimittant:qui cęlū quoq3 ipsum ueneficiis appe
tāt tanq̄ eo⁊ malitiā terra nō capiat. Hęc inq̄ & bis plura scelera
utiq3 ab bis fiunt:q deos colūt. Quis int bęc tot & tanta iusticię
locus est? Et ego de multis pauca collegi:nō ut arguerē: s3 ut ostē
derem qui uolent scire omnia: Senecę libros in manu sumant:

qui moꝝ uicioꝝqȝ publicoꝝ & descriptor uerissimus: & accusator acerrim⁹ fuit. Sȝ & Lucilli⁹ tenebrosã istã uitã circũscripte breuiterqȝ depinxit: his ṽsib⁹. Nũc uero a mane ad noctẽ festo atqȝ pfesto: Tot⁹ itẽ paritqȝ dies populusqȝ patresqȝ Iactare ĩde forũ & oẽs decedeꝛ nusq̃. Vni se atqȝ eidẽ studio oẽs dedere & arti. Verba dare ut caute possint pugnare dolose Blãditia certare bonũ simulare uirũ se. Insidias facere ut si hostes sint oib⁹ oẽs. Nr̃o aũt pplo qd hoꝝ põt obĳcere: cui⁹ Oĩs religio est sine scelere ac sine macula uiuere. Cũ igiꝛ uideãt se ac suos ea q̃ diximus gerere: nr̃os aũt nihil aliud operari: nisi ęquũ & bonũ: poterant si qd saperẽt ex hoc intelligere: & illos q bonũ faciũt pios eẽ: & se impios q nefanda cõmittũt. Neqȝ enĩ fieri põt ut q in oib⁹ uitę suę actib⁹ nõ errãt: in ipa summa errẽt. Hoc est in religione q̃ rerũ omniũ caput est. Impietas enĩ suscępta in eo qđ est summũ bonũ: p cętera uniuersa frequẽtaꝛ eoqȝ fieri nõ põt: ut ipsi q errãt in omni uita: nõ & in religione fallãtur: qm̃ pietas in summo regulam tenens: tenorem suũ seruat & in cęteris. Ita fit ut in utraqȝ parte de conditione rerũ quę geruntꝛ: q̃lis sit summa ipa noscaꝛ.

Capi. x. De impia iniquoꝝ q deũ nesciũt pietate: & qd & ubi sit uera pietas: quã deoꝝ cultores asseq neq̃unt ppt absiectas cãs.

Operępreciũ est cognoscere illoꝝ impietatẽ: ut ex his q̃ clęmẽter ac pie faciũt: possint intelligi q̃lia sint: quę ab his cõtra iura pietatis geruntꝛ. At ne quẽ uidear inclęmentꝛ incessere: aliquã mihi psonã poeticã sumã: quę scit uel maximũ pietatis exẽplũ. Apud maronẽ. Rex ille quo iustior alter: Nec pietate fuit: nec bello maior & armis. Quę nobis documẽta iusticię ptulit: Vinxerat & post terga man⁹: quos mitteret umbris Inferias cęso sparsuros sanguĩe flãmas. Quid põt eẽ hac pietate demẽtius: q̃ mortuis humanas uictimas ĩmolare: & ignẽ cruore hominuȝ tanq̃ oleo pascere? Sȝ fortasse hoc nõ ipsi⁹ uiciũ fuerit sȝ poetę: q insignẽ pietate uirũ insigni scelere foedauit. Vbi est igiꝛ poeta illa pietas quam sępissime laudas? Ecce pius Aeneas sulmone creatos. Quattuor hic iuuenes totidẽ quos educat ufens. Viuẽtes rapit ĩferias: quos ĩmolet ũbris: Captiuoqȝ rogi pfũdat sãguĩe flammas. Cur ergo dicebat eodẽ ipo tpe q uictos hoĩes ad ĩmolatõeȝ

mittebat?Eqdem & uiuis cōcedere uellē: cū quos uiuos babebat
in ptāte:uice pecudū iubet occidi: s;bęc(ut dixi)culpa nō illi⁹ fu
it:q lr̄as fortasse nō didicerat : s; tua q cū eēs erudit⁹ :ignorasti
tū qd esset pietas:& illud ipm qđ nefarie:qđ detestabiliter fecit:
pietatis officiū esse credidisti:uidelicet ob boc unū pius uocat̄:
ꝙ patrē dilexit.Quid ꝙ bonus Aeneas baud spernēda precantes
trucidauit,adiurat⁹ enī p eundē patrē: & spem surgētis iuli neq̄q̄
pepcit furiis accensus & ira.Quisq̄ ne igit̄ putet būc aliqd in se
uirtutis babuisse:q & furore tanq̄ stipula exarserit:& maniū pa
tris p quē rogabat̄ oblitus irā frenare nō quierit. Nullo igit̄ mō
pius:q nō tm̄ nō repugnātes:sed etiā precātes interemit.Dicq bit
aliqs:quę igit̄ aut ubi aut qualis est pietas!Nimirū apud eos qui
bella nesciūt:q cōcordiā cū omni ui seruāt:amici sunt etiā inimi
cis:q oēs boīes p fratribus diligūt:q cobibere irā sciūt: omnēq
animi furorē trāquilla moderatōe lenire.Quāta igit̄ caligo: q̄ta
tenebrāꝝ & errorū nubes,bominū pectora obduxit:q cū se ma-
xime pios putāt:tū maxīe fiūt impii!Quanto enī religiosius ter
rēnis istis simulacbris seruiūt:tātomagis scelerati aduersum no
men diuinitatis uerę existūt.Itaq, p merito impietatis suę graui
orib⁹ malis sępe uexant̄:quoꝝ cām ꝙ nesciūt:fortunę,culpa om
nis ascribit̄:& locū inuenit Epicuri pbilosophia nibil ad deos p
tinere censentis:nec gratia eos tangi:nec ira moueri: ꝙ & contēp
tores eoꝝ sępe uideant beatos:& cultores sępe miseros. Quod
eo fit:ꝙ cū religiosi uideantur & natura boni:nibil tale credun-
tur mereri q̄le sępe patiunt̄.Cōsolant̄ se tn̄ accusatione fortunę:
nec consentiūt quod si esset ulla: cultoribus suis nunq̄ noceret.
Merito igitur buiusmodi pietatē poena cōseqtur:& offensa di-
uinitas scelere bominū praue religiosorū:graui eos infortunio
mactat.Qui licet sanctis moribus uiuāt in summa fide atq; īno
centia:tamē ꝙ deos colūt:quorū ritus impios ac propbanos de
us uerus odio babet:a iusticia & a nomīe uerę pietatis alieni sūt.
Nec est difficile docere:cur deorum cultores boni & iusti eē nō
possint.Qūo enī sanguine abstinebunt:qui colunt cruētes deos
Martē atq; Bellonā!Qūo aut parētibus parcent;qui expulsorē
patris sui Iouē:aut natis ex se infantibus;qui colunt saturnum!
Qūo pudicitiā tuebunt̄:q colunt deā nudā & adulterā:& quasi
apud deos,pstitutā!Qūo se a rapinis & fraudibus abstinebūt:

qui mercuriꝫ furta nouerūt: docētis nō fraudis esse decipere: sed astutiç? Quō libidīes cohercebūt: q Iouē: Herculē: Libeꝝ: Apollinē: cçterosq; uenerāt? quoꝝ adulteria & stupra in mares & foeminas nō tm̄ doctis nota sunt: sꝫ exꝑmunt etiā in theatris atq; cātant: ut sint oībus notiora? Possunt ne int̄ hçc iusti ēē hoīes: qui etiā si natura sint boni: ab ipsis tm̄ dijs erudiant̄ ad iniusticiā? Ad placādū enī deū quē colas his rebꝰ opꝰ est: qbꝰ illū gaudere ac delectari scias. Sic fit, ut uitā colētiū deꝰ ꝑ q̄litate numinis sui formet: qm̄ religiosissimū est cultꝰ imitari.

Capi. xi. Qꝫ persecutores christianoꝝ nō mō bestiç fuerint: sꝫ ipsis bestijs brutiores & truciores. Quibꝰ & q̄re tormētis martyres afficiāt.

His igif hominibus, q deoꝝ suorū moribus cōgruūt: ꝙ grauis est & acerba iusticia: eandē impietatē suā, qua in cçteris rebus utunt̄: aduersus iustos uiolenter exercēt. Nec immerito a ꝓphetis bestiç noīant̄. Prçclare itaq; Mar. Tul. Etenī si nemo ē inquit: q mori malit: q̄ conuerti in aliquā figurā bestiç: q̄uis mentem hoīs habiturus, quāto est miserius in hominis figura animo esse efferato? Mihi qdem tanto uidetur: quāto est prçstabilior animus corpore. Aspernantur itaq; corpa bçluarū: quibꝰ sunt ipsi sçuiores: sibiq; adeo placēt ꝙ hoīes sint nati: quoꝝ nihil nisi liniamenta & summā figuram gerunt. Nam qs caucasus: quç india: quç hircania: tā īmanes tā sanguinarias bestias unq̄ aluit? Quoniam feraꝝ oīuꝫ rabies usq; ad uētris sacietatē furit: fameq; sedata ꝓtinꝰ cōgescit. Illa est uera bestia: cuiꝰ una iussione funditur ater ubiq; cruor. Crudelis ubiq; luctus ubiq; pauor: & plurima mortis imago. Nemo huiꝰ tātç bçluç īmanitatē pōt ꝓ merito describere: qui uno loco recubās: tm̄ ꝑ totum orbē dentibus ferreis sçuit: & nō tm̄ artus hominum dissipat: sed & ossa ipsa cōminuit, & in cineres fūdit: ne qs extet sepulturç locus: quasi uero id affectēt: qui deū cōfitent̄: ut ad eoꝝ sepulchra ueniatur: ac nō ut ipsi ad deū perueniāt. Quç nam illa feritas: quç rabies: quç insania ē lucē uiuis, terram mortuis denegasse? Dico igif nihil esse miseriꝰ his hominibus: quos ministros furoris alieni: quos satellites impiç iussiōis: necessitas aut inuenit, fecit. Non enim honor ille aut ꝓuectio dignitatis fuit: sed homīs dānatio ad carnificinā: deinde ro ad poenā sempiternā. Quç aūt ꝑ totū orbē singuli gesserit:

enarrare impossibile est. Quis enī uoluminū numer⁹ capiet tā infinita tā uaria genera crudelitatis? Accepta enī ptāte: p suis mo rib⁹ qsq; seuit. Alij p nimia tumiditate plus ausi sūt q̄ uidebant, alij suo pprio aduersū iustos odio: qdā naturali mētis feritate: nōnulli ut placerēt: & hoc officio uiam sibi ad altiora munirēt: alij ad occidēdū precipites extiterūt: sicut un⁹ in phrygia q uniuersū populū cū ipo pariter cōuēticulo cōcremauit: s; hic quāto seuior tāto clemētior inuenit. Illud uero pessimum gen⁹ est: cui clemētię species falsa blādit: ille seuior: ille grauior est carnifex: q neminē statuit occidere. Itaq; dici nō pōt: huiusmōi iudices q̄ta & q̄grauia tormētoꝝ genera excogitauerit: ut ad effectū ppositi sui puenirent. Hęc aūt nō tm̄ ideo faciunt ut gloriari possint nullū se inocētiū pemisse. Nā & ipe audiui aliquos gloriātes: qd administratio sua in hac pte fuerit incruenta: s; & inuidię cā: ne aut ipi uincant: aut illi uirtutis suę gloriā cōsequant. Itaq; in excogitādis poenaꝝ generib⁹: nihil aliud q̄ uictoriā cogitāt. Sciūt enī certamē illud esse & pugnā. Vidi ego in Bithynia presidem gaudio mirabilit elatū: tanq̄ barbaroꝝ gentē aliquā subegisset: q un⁹ q p bieniū magna uirtute restiterat: postremo cedere uisus est. Cōtendūt igit ut uincāt: & exqsitos dolores corporib⁹ imittūt: & nihil aliud euitāt: q̄ ut ne toti moriant. Quasi uero mors tm̄ ~~nec~~ beatos faciat: ac nō etiā tormēta quāto fuerit grauiora: tanto maiorē uirtutis gloriā pariāt. Illi aūt ptinaci stulticia iubēt, curā tortis diligēter adhiberi: ut ad alios cruciatus mēbra renouentur: & paret nouus sanguis ad poenā. Quid tā piū: tā beneficu;: tā humanū fieri pōt? Nō curassent tā solicite quos amarēt. Hęc ē deoꝝ disciplina. Ad hęc opa cultores suos erudiūt: hęc sacra desiderāt. Quin etiā sceleratissimi homicidę contra pios ipia iura cōdiderūt. Nā & cōstitutōes sacrilegę & disputatōes iurispitorū legūt iniuste. Domiti⁹ de officio pcōsulis, libro septio, r̄scripta principū nefaria collegit: ut doceret qb⁹ poenis affici oporteret eos: q se cultores dei cōfiterent.

Capi. xij. Qūo ipsi carnificib⁹ grati facti sunt q diligunt inimicos. Et q expetibili⁹ est esse bonū & malū putari: q̄ malū esse & uideri bonum.

QVid his faciāt: q ius uocāt carnificinas ueterū tyrannorum aduersus innocentes rabide seuientiū? & cū sint iniusticię

crudelitatisq; doctores:iustos esse se tñ ac prudentes uideri uolũt:ceci & hebetes ac rerũ & ueritatis ignari! Adeo ne uobis o prauite mẽtes inuisa iusticia ẽ,ut eã sũmis scelerib⁹ adeq̃tis! Adeo ne apud uos perit inocẽtia:ut ne morte qdẽ simplici,dignã iudicetis? q̃ supra oĩa facinora habeat:nullũ facin⁹ admittere:pectusq; purũ ab oĩ sceleris cõtagiõe pstare! Et qm̃ cõit̃ cũ deoꝝ cultorib⁹ loq̃mur:liceat p uos benefacere nobiscũ. Hęc ẽ enĩ lex nr̃a:hoc op⁹: hęc religio:si uobis sapiẽtes uidemur:imitamini,si stulti cõtemnite:aut etiã ridete si libet. Nobis enĩ stulticia nr̃a pdest: qd latratis:qd affligitis! Nõ inuidem⁹ sapiẽtię ur̃ę. Hãc stulticiam maluimus:hãc ãplectimur. Hoc nobis credim⁹ expedire ut uos diligam⁹:& in uos ipos q odistis,oĩa cõferam⁹. Est apud Ciceronẽ nõ abhorrẽs a ṽo loc⁹ in ea disputatõe:q̃ habet a Furio cõtra iusticiã. Quęro inqt si duo sint quorũ alt̃ optim⁹ uir,ęqssim⁹: sũma iusticia:singulari fide:alt̃ insignis scelere & audacia:& si in eo sit errore ciuitas:ut bonũ illũ uirũ,sceleratũ,facinorosũ,nefariũ putet: cõtra aũt q sit iprobissim⁹ existimet eẽ sũma pbitate ac fide:proq̃ quo hac opiniõe oĩu; ciuiũ bon⁹ ille uir uexet:rapiat:man⁹ ei deniq; auferãt:effodiant ocl'i:dãnet:uinciat:urat: extminet:egeat: postremo iure etiã optio oĩb⁹ miserrim⁹ eẽ uideat:Cõtra aũt ille improb⁹ laudet:colat:ab oĩb⁹ diligat:oẽs ad eũ honores:oĩa imperia:oẽs opes:oẽs deniq; copię cõferant: Vir deniq; optim⁹ oĩum existĩatõe & dignissim⁹ oĩ fortuna iudicet. Quis tandẽ erit tã demẽs q dubitet utrũ se eẽ malit! Profecto q̃si diuinaret q̃ nobis mala & qũo euẽtura essent,ppter iusticiã,Hoc posuit exẽplũ. Hęc enĩ populus noster patit oĩa,errãtiũ prauitate. Ecce in eo est errore ciuitas ul' poti⁹ orbis ipe tot⁹:ut bonos & iustos uiros tã q̃ malos & ipios psequat:excruciet:dãnet:occidat. Nã ꝙ ait neminẽ eẽ tam demẽtẽ q dubitet utrũ se eẽ malit, Ille qdẽ ut is qui cõtra iusticiã disserebat hoc sensit:male sapiẽtẽ malum esse cum bona existimatõe:q̃ bonũ cũ mala. A nobis aũt absit hęc amẽtia ut falsum uero anteponam⁹. An boni nostri qualitas ex populi potius pẽdebit erroribus:q̃ ex consciẽtia nostra & iudicio dei? Aut aliq̃ nos foelicitas illiciet unq̃ ut nõ potius uerã bonitatem cũ omni malo:q̃ falsa; cũ oĩ psperitate malimus. Sua sibi habeãt regna reges:suas diuitias diuites (ut loqtur Plaut⁹) sua; uero prudentiam prudentes:relinquant nobis stulticia; nostrã:quam uel

ex hoc apparet eē sapiētiā: q̄ eā nobis inuidēt. Quis enī stulto inuideat: nisi q̄ ipe sit stultissim⁹? Illi aūt nō sūt adeo stulti: ut stultis īuideāt: sȝ ex eo q̄ accurate q̄ solicite ꝑsequūt: stultos nō esse cōcedūt. Cur enī tā crudelit̄ seuiūt: nisi q̄ metuūt ne in dies sua lescēte iusticia, cū diis suis uariosis relinquant. Si ergo cultores deoꝝ sapiētes sūt nos stulti: qd metuūt ne sapiētes illiciāt a stultis

Capi. xiiij. Quod ex eo patet iusticia christianę religionis & ueritas fidei: q̄ de cultoribus deoꝝ crescit ecclesia: sȝ de ecclesia nec minis, nec tormētis cōpelli possint ad cultū deoꝝ: licȝ qdā sacrificasse ex infirmitate legant̄ inuiti: q tn̄ postea ꝑ poenitētiā, in quo Nouaciani cōfutāt̄, surrexerūt fortiores. Et q̄ patiētia martyrū solidissimū est christianę religionis fundamentum.

CVm aūt noster numer⁹ semp de deoꝝ cultorib⁹ augeatur, nunq̄ uero ne in ipa qdē ꝑsecutōe minuat̄: qm̄ peccare homines & inquinari sacrificio pn̄t: auerti aūt a deo nō pn̄t: ualȝ enīȝ in sua ueritas. Quis ē tā excors tāqȝ cęcus: q nō uideat, q̄ī utraqȝ sit ꝑte sapiētia? Sed illi malitia & furore cęcantur ne uideāt: stultosqȝ arbitrant̄ eē q cū habeāt in sua ptāte supplicia uitare: cruciari tn̄ & mori malūt: cū possint ex eo ipso ꝓuidere nō esse stulticiā: in quā tāta hominū milia ꝑ orbē totū una & pari mēte cōsētiūt. Si enī foeminę sex⁹ infirmitate labunt̄: nā interdū isti muliebrē & anilē supstitōem uocāt: uiri certe sapiūt: si pueri si adolescētes īprouidi sunt ꝑ ętatē: maturi certe ac senes habēt stabile iudiciū. Si una ciuitas desipit: certe utiqȝ īnumerabiles stulti eē nō pn̄t. Si una ꝓuīcia una natio ꝓuidētia caret: cęteras oēs habere intelligētiā recti necesse ē. Cū uero ab ortu solis usqȝ ad occasū lex diuina suscępta sit: & omnis sexus & oīs ętas & gens & regio unis ac parib⁹ animis deo seruiat: eadē sit ubiqȝ patiētia: idē cōtēpt⁹ mortis: intelligere debuerāt aliqd in ea re esse rōis: qd non sine causa usqȝ ad mortē defendantur: aliqd fundamenti ac soliditatis: quod eam religionē non tantum iniuriis & uexatōe soluat: sed augeat semp & faciat firmiorē. Nā & ī hoc quoqȝ illorū malitia cōuincit̄: q euertisse se funditus religionē dei opinantur: si homines inquinauerint: cū & deo satisfacere liceat: & nullus sit tā malus dei cultor: qn data facultate ad placidū deū reuertetur:

& quidem deuotione maiore. Peccati enĩ cõſciẽtia & met⁹ poene religioſiorẽ facit: & ſemper multo eſt firmior fides quã repo nit poenitẽtia. Si ergo ipſi cũ deos arbitrant̃ ſibi iratos: tñ donis, ſacirificijs & odorib⁹ placare eos credũt: qd eſt tandẽ qđ deum noſtrũ tã imitẽ implacabilẽ putẽt: ut uideat̃ is nã chriſtian⁹ eſſe nõ poſſe: q dijs eoꝝ coact⁹ inuituſq; libauerit? niſi forte contaminatos ſemel putẽt, animũ trãſlaturos: ut ſua ſpõte iam facere incipiãt: qđ p tormẽta fecerunt? Quis id officiũ libens ſubeat: qđ ab iniuria coepit? Quis cũ uideat laterũ ſuoꝝ cicatrices non magis oderit deos, ppter q̃s ęterna inſignia & ĩpreſſas uiſcerib⁹ ſuis notas geſtet? Ita fit ut data diuinitus pace: & q fuerũt uniuerſi redeant: & alius ppter miraculũ uirtutis nouus populus accedat. Nã cũ uideat uulgus dilacerari hoĩes uarijs tormẽtoꝝ generib⁹: & inter fatigatos carnifices inuictã tenere patiẽtiã: extimãt id qđ res eſt: nec cõſẽſuʒ tã mľtoꝝ: nec pſeuerãtiã morientiũ uanã eſſe: nec ipſaʒ patiẽtiã ſine deo, cruciat⁹ tantos poſſe ſuperare: latrones & robuſti corporis uiri, eiuſmodi laceratões pferre neq̃ant: exclamãt & gemit⁹ edũt. Vincunt̃ enim dolore: q deeſt illis ĩſperata patiẽtia. Noſtri aũt (ut de uiris taceã) pueri & mulierculę tortores ſuos tacite uincũt: & expmere illis gemitũ nec ignis põt. Eant romani & Mutio glorient̃ & regulo: quoꝝ alter necãdũ ſe hoſtib⁹ tradidit: qđ captiuũ puduit uiuere: alter ab hoſtibus depħẽſus: cũ uideret ſe mortẽ uitare nõ poſſe: manũ foco iniecit: ut p facinore ſuo ſatiſfacerꝫ hoſti: quẽ uoluit occidere: eaq; poena ueniã quã nõ meruerat accępit. Ecce ſexus fęmineus & fragilis ętas dilacerari ſe toto corpe, uriq; perpetitur non neceſſitate: quia licet uitare ſi uelint: ſed uoluntate q cõfidũt in deo.

Capi. xiiii. De uera uirtute chriſtianoꝝ: qui in culmine patientię cõſtituti: philoſophos laudatores patiẽtię antecedũt uirtute patiẽdi. Et q uanũ & ſtultũ eſt imaginatã terrãq; ut deũ colere.

HAec eſt uera uirtus: quã philoſophi quoq; gloriabũdi nõ re ſed uerbis inanibus iactãt: differẽtes nihil eſſe tã cõgruens uiri ſapiẽtis grauitati, atq; cõſtãtię: q̃ nullis terroribus de ſententia & pposito poſſe depelli: ſed tanti eſſe cruciari & mori: ne fidẽ pdat: ne ab officio diſcedat: ne metu mortis aut dolore

acerbo subactus aliqd faciat iniustū: nisi forte delirare illis uidetur. Flaccus in liricis cū dicit. Iustū & tenacē esse ꝓpositi uiruꝫ: nō ciuiū ardor, praua iubentiū: nō uultus instātis tyrāni, mēteq̄ tit solida: quo nihil ueri⁹ dici pōt: si hoc ad eos referat᷑: q nullos cruciat⁹ nullā mortē recusant: ne a fide iusticiaq̨ declinēt: q nō tyrānicas iussiōes nō pręsidū gladios tremūt: quo min⁹ uerā & solidā libertatē, cōstāti mēte, defendāt: quę in hoc solo tuēda sapiētia est. Quis enī tā insolēs: tā elat⁹ est: q me uetet oculos in cęlum tollere: q impónat mihi necessitatē uel colēdi qđ nolī, uł qđ uelī nō colēdi? Quid nobis iā ulterius relinq̄tur: si etiā hoc qđ uolūtate fieri oportet: libido extorquet aliena? Nemo istud efficiat: si qd ~~est~~ nobis ad cōtēnēdā mortē dolorēq̨ uirtutis est. Quā constātiā si tenem⁹: cur stulti iudicamur faciētes ea quę philosophi laudāt? Recte igit᷑ Seneca incōgruētiā hoībus obięctās, ait. Summa uirt⁹ illis uidet᷑ magn⁹ anim⁹. Et idē. Eū q cōtēnit morteꝫ ꝓ furioso habēt: qđ est utiq̨ summę ꝑuersitatis. Sed hi uanaꝝ religionū cultores: eadē stulticia id obijciūt: q̄ ueꝝ deū nō ītelligūt. Quos Sibylla eritbrę a. κωφοῦσ και ἀνοήτουσ. uocat surdos scilicet excordes: q nec audiāt diuina nec sentiāt: sꝫ terraꝫ digitis suis imaginatā metuant & adorent.

¶ Capitulum. xv. Quare sapientes habentur ꝓ stultis. Et quo modo in duabus ꝑcipue uirtutibus: pietate scilicet & ęquitate iusticia constet. Et quid pietas secundum Trismegystuꝫ. Et quid ęquitas secundum Ciceronem: quarum neutram assequi potuerunt Romani uel Gręci: nec aliqui, nisi Christiani.

Q Vę nunc causa sit: ut eos q sapientes sunt, stultos putēt: magna rō est: nec enī frustra fallūt᷑: quę nobis diligenter est explicāda, ut errores suos tandē ~~fr~~ agnoscāt. iusticia suapte natura speciē quādā stulticię habet: quod ego & diuinis & humanis testimonijs cōfirmare possuꝫ: sed nihil fortasse apud istos agem⁹, nisi eos de suis doceamus auctoribus, non posse iustū queq̄ esse quod est coniunctū cū uera religione aut sapientia, nisi: ideꝫ stultus esse uideat᷑. Carneades academicę sectę philosophus cuius in differendo quę uis fuerit: quę eloquētia: quod acumē: q nescit, ~~ipsuꝫ~~ ex prędicatione Ciceronis intelliget aut Lucilli: apud quē differēs Neptun⁹ de re difficillima, ostēdit nō posse id explicare

nec si Carneadē ipsu₃ ortus remittat. Is cū legatus ab Atheniēsi-
bus Romā missus esset: disputauit de iusticia copiose audiente
Galba & Catone cēsorib⁹ maximis tūc oratorib⁹. S₃ disputatio
nē suā postridie cōtraria disputatiōe sbuertit: & iusticiā quā pdie
laudauerat sustulit: nō q̄dā philosophi grauitate: cui⁹ prudētia
firma & stabilis debet esse sentētia: s₃ q̄si oratorio exercitu ge-
nere in utrāq₃ ptē disserēdi. Qd ille facere solebat ut alios qdlib₃
asserētes posset refutare. Eā disputatiōe₃ q̄ iusticia sbuertit apud
Ciceronē. L. furius recordaт. Credo qm̄ de republica disserebat
ut defensionē laudationēq₃ ei⁹ induceret: sine q̄ putabat regi non
posse rēpublicā. Caeneades aūt ut Aristotelē refelleret ac Plato-
nē iustitię patronos: pma ea disputatiōe collegit ea oīa quę p iu-
sticia dicebāт: ut posset illa sicut fecit euertere. Erat eni facillimū
iusticiā radices nō habentē labefactare: ut diceret anhelāter labo
rare: q₃ tn̄ nulla in terra fuit: ut qd esset: aut q̄lis a philosophis di
cereт. Atq₃ utinā tot ac tales uiri: q̄tū eloquētię q̄tū animi: tātum
etiā sciētię ad implendā defensionē summę uirtutis habuissent:
cui⁹ origo in religione, rō in ęqtate est. Sed hi q primā illā ptem
nesciuerūt: nec secūdā qdem tenere potuerūt. Volo aūt pri⁹ cir-
cūscripte ac breuit qd sit ostēdeт: ut itelligaт philosophos igno
rasse iusticiā: nec id qd minime nouerāt potuisse defēdere. Iusti
cia q̄uis oēs simul uirtutes amplectaт: tn̄ duę sunt omniū princi
pales: quę ab illa diuelli separariq₃ nō pñt: pietas & ęqtas. Nā fi-
des: tempancia: pbitas: innocētia: integritas: & cęterę huiusmōi
uel natura uel institutis parentū possunt inesse hisdē hoībus qui
iusticiā nesciūt: sicuti semp fuerūt. Nam Romani ueteres q iusti-
cia gloriari solebāt: his utiq₃ uirtutib⁹ gloriabāт: quę (ut dixi) p
ficisci a iusticia possunt: & ab ipso fonte secerni. Pietas uero &
ęquitas quasi uenę sunt eius. His enī duob⁹ fontib⁹ constat tota
iusticia: sed caput eius & origo in illo primo est: in secundo uis
omnis ac ratio. Pietas aūt nihil aliud est q̄ dei notio: sicut Tris-
megystus uerissime diffiniuit: ut alio loco diximus. Si ergo pie
tas est cognoscere deū: cui⁹ cognitionis hęc summa est ut eū co-
las: ignorat utiq₃ iusticiā q religionē dei nō tenet. Qūo enī pōt
eam ipsam nosse: q unde oriaт ignorat? Plato quidem multa de
uno deo locutus est: a quo aït cōstitutū esse mūdū: sed nihil de
religione: somniauerat enī deū, nō cognouerat. Quod si iusticię

defensionē uel ipse uel qlibet alius implere uoluisset: in p̄mis de
orū religiones euertere debuit: q̄ cōtrarię sunt pietati. Quod q
dē Socrates q̄ facere tētauit in carcerē coniect⁹ est: ut iā tūc appa
reret qd eēt futuꝝ bis hoīb⁹: q iusticiā uerā, defēdere, deoq; singu
lari seruire coepissent. Altera igit iusticię ps est ęqtas: ęqtatē nō
dico utiq; bene iudicādi: qd̓ & ipsuꝫ laudabile est in hoīe iusto: sꝫ
se cū cęteris coęquandi: quā Cicero ęq̄litatē uocat. Deus q hoīes
generat & inspirat: oēs ęquos. i. pares esse uoluit. Eandē cōditio
nē uiuendi oībus posuit. Oēs ad sapiētiā genuit: oībus immorta
litatē spopōdit. Nemo enī a beneficijs eius cęlestib⁹ segregatur.
Nā sicut oībus unicū suū lumē ęq̄liter diuidit: emittit oīb⁹ fon
tes: uictū sū ministrat: qetē somni dulcissimaꝫ tribuit: sic oībus
ęqtatē uirtutēq; largit. Nemo apud eū seruus est: nemo dn̄s. Si
enī cūctis idem pater est: ęquo iure omnes liberi sumus. Nemo
deo pauper est: nisi q iusticia indiget. Nemo diues: nisi q uirtu
tibus plenus est. Nemo deniq; egregius: nisi qui bonus & inno
cens fuerit. Nemo clarissimus: nisi qui opera misericordię largi
ter fecerit. Nemo p̄fectissim⁹: nisi q oēs gradus uirtutis impleue
rit. Quare neq; romani: neq; gręci iusticiā tenere potuerūt: q̄ di
spares multis gradibus homines habuerunt: a pauperibus ad di
uites: ab humilibus ad potentes: a priuatis deniq; usq; ad regum
sublimissimas potestates. Vbi enī nō sunt uniuersi pares: ęqtas
nō est: & excludit ię̄q̄litas ipā iusticiā: cui⁹ uis oīs in eo est: ut pa
res faciat eos: q ad hui⁹ uitę cōditōem pari sorte uenerūt.

Capi. xvi. De ęqtate christianoꝝ: quā philosophi nō habētes
nec inuenire nec defendere potuerūt.

OVobus igit illis iusticię fontib⁹ immutatis: omnis uir
tus & omnis ueritas tollit: & ipsa iusticia remigrat in cęlū.
Ideo nō ē ueꝝ illd̓ bonū a philosophis reptū: q̄ ignorabāt uł un
de oriretur: uel qd efficeret: quod nullis alijs pręterq̄ nostro po
pulo reuelatū est. Dicet aliqs. Nōne sunt apud uos alij pauperes:
alij diuites: alij serui: alij domini? Nōne aliqd inter singulos int
est? Nihil. Nec alia causa est cur nobis inuicē fratrū ~~factū~~ nomen
impartiam⁹: nisi q̄ pares esse nos credim⁹. Nā cū omnia huma
na nō corpe, sꝫ spiritu metiamur: tā & si corpoꝝ sit diuersa cōdi
tio: nobis tn̄ serui nō sunt: sꝫ eos & habem⁹ & dicim⁹ spū fratres
religione cōseruos. Diuitię quoq; nō faciunt insignes: nisi quos

possunt bonis opibus facere clariores. Diuites sunt enī non q̄ diuitias habēt: sed q̄ utunt̄ illis ad opa iusticię. Et q̄ paupes uident̄ eo tn̄ diuites sunt: q̄ & egēt & cōcupiscūt nihil. Cū igit̄ & liberi seruis: & diuites paupib⁹: hūilitate animi pares sum⁹: apud deum tn̄ uirtute discernimur. Tāto q̄sq; sublimior est: q̄to iustior. Si.n. iusticia ē̄ parē se etiā minorib⁹ facere, quāq̄ hoc ipso pręcellat: q̄ se inferiorib⁹ coęquauit: tn̄ si nō tantū q̄si parē: sed etiā q̄si minorē se gesserit: utiq; multo altiorē dignitatis gradū deo iudice cōsequet̄. Nā pfecto in uita hac seculari: q̄m breuia & caduca sunt oīa: et pręferūt se alteris hoīes: & de dignitate cōtendūt quo nihil foedi⁹: nihil arrogātius: nihil a sapiētis rōe semotius. Reb⁹ enī cęlestib⁹ cōtraria sunt ista uniuersa terręna. Sicut enī sapiētia hominū, sūma stulticia est apud deū: stulticia (ut docui) sūma sapiētia est: sic deo humilis & abiect⁹ est: q̄ fuerat cōspicuus & sublimis in terra. Nā (ut taceā) q̄ hęc pręsentia terrę bona: qb⁹ magn⁹ honor tribuit̄: uirtuti cōtraria sunt: & uigorē mētis eneruāt: quę tādē pōt firma esse nobilitas? Quę opes? Quę potentia cū possit de⁹ reges quoq; ip̄os īferiores etiā infimis facere? Et iō cōsulēs nobis de⁹: inter diuina p̄cępta illud pręcipue posuit: qui se extollit humiliabit̄: & q̄ se humiliat exaltabit̄. Cuius pręcepti salubritas docet, q̄ q̄ se apud homines planū fecerit: humilēq; p̄buerit: hic apud deū p̄cellēs & insignis habeat̄. Neq; enī falsa est illa sentētia: quę apud Euripedē fert̄ in hūc modū. Quę hic mala putant̄: hęc sunt in cęlo bona.

Capi. xvii. Q̄ūo Carneades & iura p utilitate sancita: & uerā in hoībus iusticiā (nisi forte stultis) collegerit inueniri nō posse: & ciuilis iusticia sapiētiā q̄dē habeat sed iniustā: naturalis aūt iusta sit utiq;: sed sapientiā omnino nō habeāt.

Exposui, causa; cur philosophi nec inuenire iusticiā nec defendere potuerūt. Nūc redeo ad illud q̄d intenderā. Carneades ergo q̄m erāt infirma quę a phīs disserebant̄: sumpsit audaciā refellēdi: q̄ refelli posse intellexit. Ei⁹ disputatōis summa hęc fuit. Iura sibi hoīes p utilitate sanxisse, scilicet uaria pro moribus: & apud eos p tēporib⁹ sępe mutata: ius aūt naturale esse nullum: oēs & hoīes & animātes: alias ad utilitates suas natura ducēte ferri. Proinde aut nullā esse iusticiā: aut si sit aliqua summam esse stulticiā: quoniā sibi noceret alienis cōmodis cōsulens,

& inferebat hęc argumēta,oībus populis,q florerēt imperio,& romanis quoq; ipsis q totiut orbis potirentur dominio,si iusti uelint esse:hoc est si aliena restituāt:ad capsas esse redeūdū:& in necessitate ac miseriis iacendū:tū omissis cōibus ad ꝓpria ueniendum bant.Bonus uir,inquit,si habeat seruū fugitiuū: uel domū insalubrē ac pestilentē:quę uicia solus sciat:& ideo ꝓscribat,ut uendat:utrū ne ꝓfitebiť fugitiuū seruū,ac pestilentē domū uendere, an celabit emptorē?Si ꝓfitebiť emptori fugitiuū esse,bonus qdē ꝗ nō fallit,sed tñ stultus iudicabiť:ꝗ uel ꝑuo uendet uľ omnino nō uēdet.Si celauerit:erit qdem sapiēs q rei cōsulet:sed idē mal⁹ ꝗ fallet.Rursus si reperiat aliquē q auricalcū se putet uendere cū sit illud aurū:aut plūbū cū sit argētū tacebit ne ut id ꝑuo emat? An id iudicabit ut magno?Stultuz plane uidetur malle magno. Vnde intelligi uolebat & eū qui sit iustus ac bonus stultum esse & eū qui sit sapiēs malū.Et tñ sine ꝑnitie fieri posse:ut sint homines paupertate cōtēti.Transibit ergo ad maiora:in quibus nemo pōt sine periculo uitę iustus esse.Dicebat enī nempe iusticia est hominē nō occidere:alienū prorsus nō attingere.Quid ergo iustus faciet si forte naufragiū fecerit:& aliquis imbecillior uiribus tabulā coeperit:nōne illū a tabula deturbabit:ut ipse cōscendat eaq; nixus euadat:cū maxime sit nullus medio mari testis? Si sapiēs est faciet:ipsi enī pereūdum est nisi fecerit.Si aūt mori maluerit ꝗ̄ manus inferre alteri:iam nō iustus ille:sed stultus est, q uitę suę nō parcat dū parcit alienę.Itē si acie suorū fusa hostes insequi coeperint & iustus ille nactus fuerit aliquē sauciū ęquo insidentē:ei ne ꝑcet ut ipse occidatur:an deiiciet ex equo ut ipse possit hostē effugere?Quod si fecerit sapiēs sed idem malus:si nō fecerit iustus sed idem stultus sit necesse est.Ita ergo iusticiam cū in duas partes diuisisset:alterā ciuilē esse dicens:alterā naturalem:utrāq; subuertit ꝗ illa ciuilis sapientia sit quidem:sed iusticia non sit.Naturalis autem iusticia sit quidem:sed non sit sapientia.Arguta hęc plane & uenenata sunt: & quę Marcus Tulli⁹ non potuerit refellere.Nā cum faciat Lęliū Furio respōdentem ꝓq; iusticia dicentem irrefutata hęc,tanꝗ̄ foueaz pręt̉gressus est: ut uideať idez Lęlius nō naturalē quę in stulticię in crimen uenerat:sed illā ciuilem defendisse iusticiam:quam Furius sapiētiaz quidem esse concesserat:sed iniustam.

Capi.xviij. Contra Carneadem ꝙ nec stultus potest esse iustꝰ nec sapiens iniustus. Et ꝙ innocentibus & iustis deus sempꝑ optime cõsulit & necessaria prouidet: quę patent ex diffinitione stulticię & sapientię. Et quę sit cognatio hominis & dei.

QVod ad pñtentẽ disputatõem ꝑtinebat: ostẽdi quõ iusticia similitudinẽ stulticię gerat: ut appareat non sine cã decipi eos: q putant nostrę religionis hoĩes stultos esse: qui talia uideantur facere q̃lia ille ꝓposuit. Nũc maiꝰ a me exigi sentio: ut ostẽdã quare iusticiã deꝰ stultitię specie cõuolutã ex oculis hominũ uoluerit auferre. Si prius Furio respõdero: ꝙ parũ plene respondit Lęliꝰ: q ꝑfecto licet sapiens fuerit (ut uocabat̃) patrocinari tñ uerę iusticię nullo mõ poterat: ꝙ caput ipsu𝔷 fontẽq𝔷 iusticię nõ tenebat. Nobis aũt facilior est ipa defensio: qbꝰ cęlesti beneficio familiaris est: ac peniꝰ nota iusticia est: q𝔷 illã nõ noĩe, s𝔷 re nouimꝰ. Nã Plato & Aristoteles honesta q̃dẽ uolũtate iusticiã defendere cupierũt: effecissentq𝔷 aliq̃d si conatus eoꝝ bonos: si eloquẽtiã: si uirtutẽ ingenii diuinarũq𝔷 reꝝ doctrina iuuisset. Itaq𝔷 opus illoꝝ inane atq𝔷 inutile iacuit: nec cuiq̃ hominũ ꝑsuadere potuerũt: ut eoꝝ ꝑscriptio uiueret: ꝙ fundamẽtũ a cęlo disciplina illa nõ habuit. Nostꝝ opus certiꝰ sit, necesse est, q̃d deꝰ docuit. Illi enĩ depingebãt uerbis: & imaginabant̃ iusticiã, q̃ in cõspectu nõ erat: nec pręsentibꝰ exẽplis cõfirmare poterãt q̃ disserebant. Respõderi enĩ posset ab audiẽtibꝰ non posse ita uiui: sicut illi sua disputatõe ꝑscripserũt, adeo ut nulli adhuc extiterĩt: q id genꝰ uitę seq̃rent̃. Nos aũt nõ uerbis mõ sed etiã exẽplis ex uero petitis: uera esse q̃ a nobis dicunt̃ ostẽdamꝰ. Sensit igit̃ Carneades q̃ sit natura iusticię: nisi ꝙ paꝝ alte ꝑspexit stulticiã nõ eẽ: quãq̃ intelligere mihi uidear, qua mẽte id fecerit. Nõ enĩ uere existimauit eũ stultũ esse, ꝙ iustus est: s𝔷 cũ sciret nõ esse: & rõem tñ cur ita uideret̃ nõ cõprehẽderet: uoluit ostẽdere latere in abdito ueritatẽ: ut decretũ disciplinę suę tueret̃: cuius summa sentẽtia est, nihil ꝑcipi posse. Videamꝰ ergo utrũ ne iusticia foedus aliquod habere cũ stulticia possit. Iustus inq̃t si aut equũ saucio: aut tabulã naufrago nõ ademerit: ut ipse animã suã liberet: stultus est. Primu𝔷 omniũ nego ullo mõ fieri possę: ut homini q quidem uere iustus sit: eiusmodi casus eueniat: ꝙ iustus: neq𝔷 cuiq̃ irato inimicꝰ erit

nec qcq̄ omnino appetit alienū. Cur enī nauiget: aut qd petat ex aliena terra, cui sufficit sua? Cur aūt belligeret: aut se alienis furo-rib⁹ misceat: in cui⁹ aīo pax cū hoībus ppetua uersef? scilicet pe-grinis mercib⁹: aut humano sanguine delectabif: q neq; lucrū sci at appetere, cui sufficit uictus: & nonmō ipse cędē facere: sed int esse facientibus ac spectare ducat nefas? Sed omitto ista qm̄ fieri pōt ut uel inuit⁹ ad hęc subeūda cogaf. Adeo ne ergo iusticia; o Furi: uel poti⁹ o Carneade (cui⁹ est illa oīs rō) tā inanē: tā supua-cuā: tāq; cōtēptā deo putas: ut nihil possit nihilq; habeat in sese qd ad custodiā sui ualeat? sed uidelicet q sacramētū hoīs igno-rant, Ideoq; ad hāc uitā tpalē referūt oīa: q̄ta sit uis iusticię scire nō possunt. Nā & cū de uirtute disputāt: q̄uis intelligāt erūnis ac miserijs esse plenissimā: tñ expetēdā esse aiunt sua causa. Eius enī pręmia quę sunt ęterna & immortalia nullo mō uidēt. Sic re bus omnib⁹ ad hāc pręsentē uitā relatis: uirtutē plane ad stulticiā redigūt: siqdē tātos hui⁹ uitę labores frustra & inaniter suscipit. Sed hęc alio loco pleni⁹: interim de iusticia (ut coepim⁹) cui⁹ tan ta uis est: ut cū oculos in cęlū sustulerit: a deo mereaf oīa. Recte igif Flaccus tantā esse dixit innocētię uim: ut ad tutelā sui non egeat nec armis nec uirib⁹: quacunq; iter fecerit. Integer uitę scele risq; purus: non eget mauris iaculis, nec arcu: nec uenenatis gra-

fusca pharetra

da sagittis fuscę phretra: siue p sirtes iter ęstuosas: siue facturus p inhospitalē caucasū: uł quę loca fabulosus ambit Hidaspes. Nō pōt ergo fieri: quin hominē iustū inter discrimina tēpestatū atq; bello℞: cęlestis tutela custodiat, Ac ñ, etiā si cū parricidis & nocē tibus nauiget aut malis quoq; parcaf: ut una iusta & innocēs aīa liberef: aut certe pereūtibus cęteris sola seruef. Sed concedamus posse fieri qd pponit philosophus. Quid ergo iust⁹ faciet si na ctus fuerit: aut in equo sauciū: aut in tabula naufragū? Nō inuit⁹ cōfiteor: morief potius q̄ occidet. Nec ideo tñ iusticia qd est sin gulare hoīs bonū, stulticię nomen accipiet. Quid enī melius: qd clarius homini esse debet: q̄ innocētia: quę utiq; tāto pfectior sit necesse est: q̄to illam pduxeris ad extremū: moriq; malueris: ne qd de innocētię rōe minuaf? Stulticia est, inquit, alienę animę par cere cū pernicie suę. Nū etiā p amicitia perire stultū iudicabit?

Damon & pithias pythagorici

Quid ergo familiares illi Pythagorici laudanf a nobis: quo℞ al ter se tyrāno uadem mortis p altero dedit: alter ad prestitutum

tempus cū iam sponsor eius duceret: pręsentiam sui fecit: eūq; interuentu suo liberauit: quo ꝝ uirtus in tanta gloria nō haberet: cū alter ꝓ amico etiā pro fide mori uoluit: sed stulti putarent. Deniq; ob hāc ipsā; uirtutē tyrānus bis gratiā retulit, utrūq; seruando: & hoīs crudelissimi natura, mutata est. Quin etiā deprecatus esse dicit: ut se tertiū in amicitiā reciperet: nō utiq; tāq̄ stultos: sꝫ tanq̄ bonos & sapiētes uiros. Itaq; nō uideo quare cū pro amicitia & fide mori summa gloria cōputet: nō etiā ꝓ innocētia perire, sit hoī gloriosum. Ergo stultissimi sunt q nobis crimini dāt: mori uelle ꝓ deo: cū ipsi, eū q ꝓ hoīe uoluit mori: in cęlū summis laudib⁹ tollāt. Deniq; ut cōcludā disputatōem: nō posse eū dē stultū esse ac iustū: & eū dē sapiētē & iiustū, docet ipa rō. Qui enī stult⁹ est: qd sit bonū ac iustū nescit: & iō semꝑ peccat. Ducit enī q̄si captiuus a uicijs: nec resistere ullo mō pōt: q̄ caret uirtute quā nescit. Iust⁹ aūt ab omni peccato se abstinet: qd alter facet nō pōt: quā si babeat recti prauiq; noticiā. Rectum aūt discernere a prauo, qs pōt nisi sapiēs? Ita fit ut nūq̄ possit iust⁹ eē, q stult⁹ est: neq; sapiēs q fuerit īiust⁹. Qd' si est uerissimū: manifestū est euꝫ q aut naufrago tabulā: aut equū saucio nō ademerit stultū nō eē, q̄ hoc facere peccatum est a quo se sapiēs abstinet; Videri tamen & ipse profiteor ꝑ bominū errorē ignorantiū cuiusq; rei proprietatē. Itaq; oīs bęc questio nō tam argumētis q̄ diffinitōe dissoluit. Stulticia igit est in factis dictisq; ꝑ ignorātiā recti ac boni erratio. Ergo stultus nō est: q ne sibi qdem parcit dūmodo alteri nō noceat: quod est malū. Quod qdem nobis & rō & ueritas ipsa pręscribit. In omnib⁹ enī uidemus animalib⁹ q̄ sapiētia caret: conciliatricē esse naturā. Nocēt igitur alijs: ut sibi prosint. Nesciunt enī q̄ malū est nocere. Homo uero qui sciētiā boni ac mali babet, abstinet se a nocendo etiā cū incōmodo suo: qd' aīal irrationale facere nō pōt. Et ideo inter summas bominū uirtutes: innocētia numerat. Quib⁹ rebus apparet sapiētissimuꝫ esse: qui maluit perire ne noceat: ut id officiū quo a mutis discernit, seruet. Nā q uendētis errorē nō redarguit: aut auꝝ paruo emat: aut qui nō ꝓfitet fugitiuū seruū, uel pestilentem se domum uendere: lucro & cōmodo suo consulēs: non est ille sapiens (ut Carneades uideri uolebat) sed callidus & astutus. Calliditas & astutia in multis quoq; aīalibus sunt: uel cum insidiant alijs & dolo

capiunt ut deuorent: uel cũ insidias alioꝝ uario genere deludũt. Sapientia uero in hominẽ solũ cadit. Sapientia enĩ est intelligẽtia uel ad bonũ rectũq; faciendũ: uel abstinentia delictoꝝ, factorũq; improboꝝ. Lucro aũt nunq̃ sapiẽs studet: ꝙ bona hęc terręna cõtẽnit: nec quẽq̃ falli patit̃: ꝙ boni uiri officiũ est errores hominum corrigere: eosq; in uiã reducere: siqdẽ socialis hoĩs est ac benefica natura: qua sola cognitionem cũ deo habet.

Capitulum. xix. Q; ignoratio immortalitatis, & dei ueri ꝓdictorũ causa erroruꝫ est: & mortẽ meret̃ ęternam. Et ꝙ homo nõ sit hominis genitor, sꝫ minister generatõnis. Et quare deꝰ uerã sapientiam uoluit sub specie stulticię occultari.

SEd nimirum hęc causa efficit: ut stultus esse uideatur: qui egere aut mori malit: q̃ noceat ul' eripiat aliqd alteri: quod hominem morte deleri putant: ex eaq; persuasione omnes tum uulgi: tũ etiã philosophoꝝ nascunt̃ errores. Si enĩ post mortem nihil sumus: ꝓfecto stultissimi hoĩs est: nõ huic uitę cõsulere, ut sit q̃ diutina: & cõmodis omnibus plena. Quod qui faciat: a iusticię regula discedat necesse est. Si aũt supest hõi uita melior & longior: qd' & philosophoꝝ magnoꝝ argumẽtis: & uatũ respõsis: & ꝓphetaꝝ diuinis uocibꝰ discimꝰ, hãc ꝓferẽ cũ suis bonis cõtẽnere sapiẽtis est: cuius oĩs iactura immortalitate pensat̃. Apud Ciceronẽ idẽ ipse iusticię defensor Lęlius: uult inquit plane uirtus honorẽ: nec est uirtutis ulla alia merces. Est plane & qdẽ uirtute dignissima: quã tu Lęli nequaq̃ poteras suspicari. Nihil eniꝫ diuinarũ noueras litterarũ, quã tamẽ illa, inquit, accępit: facile, exigit non acerbe. Erras uehemẽter si putas ab hoĩe pręmium solui posse uirtuti. Cũ ipe alio loco uerissime disseras: huic uiro quas diuitias obiicies? quę imperia? quę regna? Quiꝫ ista putat humana: sua bona diuina iudicat? Quis ergo te sapiẽtẽ Lęli putet: cuꝫ ipse tibi loquaris cõtraria? Et paulopost adimis uirtuti, quę dedisti? sed uidelicet ignorãtia ueri facit incertã labentẽq; sentẽtiã. Deinde quod adiũgis. Sed si aut ingrati uniuersi aut inuidi multi: aut inimici potẽtes: suis uirtutẽ pręmiis spoliãt. O q̃ fragilem quã inanem uirtutẽ induxisti: si spoliari põt suo pręmio. Quę si bona sua, diuina iudicas, ut aiebas: q possunt existere tã ingrati

tam inuidi,tam potētes:ꝗ uirtutē ſpoliare ualeāt: his bonis,quę fuerint in eā collata diuinit⁹? Ne illa ſe inquit multis ſolatiis ob lectat:maximeq; ſuo decore ſeipſaȝ ſuſtētat. Quib⁹ ſolatiis quo decore:cū in crimē ſępe ueniat:& in poenaȝ decor ille uertatur? Quid enim ſi(ut Furi⁹ dicebat)rapiatur : uexetur: extermineť: egeat:auferantur ei manus:effodianť oculi:damnetur:uinciatur: uratur:miſeris etiam modis necetur?perdet ne ſuū prēmiuȝ uir tus? An potius peribit ipſa? Minime. Sed & mercedem ſuaȝ deo iudice accipiet,& uiuet & ſemper uigebit. Quā ſi tollas nihil po teſt in uita hominū tam inutile tā ſtultū uideri eſſe:ꝙ uirtus: cu ius naturalis bonitas,& honeſtas docere nos pōt animā non eſſe mortalē: diuinūq; illi a deo prēmiū cōſtitutū. Sed iccirco uirtu tē ipſaȝ deus ſub ꝑſona ſtulticię uoluit eſſe celatā:ut myſteriū ue ritatis ac religionis ſuę eſſet arcanum:ut has religiones: ſapienti amq; terrēnā extollentē ſe altius:ſibi multū placentē:uanitatis er rorisq; dānaret:ut ꝓpoſita deniq; difficultate: per āguſtiſſimos tramites ad immortalitatis prēmiū ſublime perduceret. Docui (ut opinor)cur populus noſter apud ſtultos,ſtultus habereť. Nā cruciari atq; interfici malle:ꝗ̃ thura tribus digitis compꝛehenſa in focum iactare tam ineptum uidetur:ꝗ in periculo uitę,alteri⁹ ani mā,magis tutare ꝗ̃ ſuā. Neſciūt enim ꝗ̃tum ſit nefas adorare ali ud preterꝗ̃ deū:qui condidit cęlū atq; terram:qui humanum ge nus finxit inſpirauit,luce donauit. Quod ſi ſeruoꝝ nequiſſim⁹ habetur:ꝙ dominū ſuū fuga deſerit:iſq; uerberibus,uinculis,& ergaſtulo,& cruce,& omni malo digniſſimus iudicatur:& ſi fi lius eodem mō ꝑditus,atq; impius exiſtimatur:ꝙ patrē ſuū dere liquerit,ne illi obſequať : ob eāq; cauſam dignus putatur,quod ſit exhęres:& cui⁹ nomē de familia in perpetuū deleatur. Quan to magis ꝙ deū deſerit: in quē uocabula domini & patris ęquę uenerāda cōueniūt? Nā ille ſeruū ꝓcio cōparat:quid in eū benefi ciī cōfert,preter alimenta,quę illi utilitatis ſuę gr̃a ſumminiſtrat? Et ꝙ filiū generat:nō habet in poteſtate ut cōcipiať: ut naſcať: ut uiuat. Vnde apparet illū nō eſſe patrē: ſed tm̄modo generandi miniſtrū. Quibus ergo ſuppliciis dignus eſt deſertor eius: ꝙ & dominus uerus & pater eſt:niſi quę deus ipſe cōſtituit:ꝙ ſpiriti bus iniuſtis ęternum parauit igneȝ:quod ipſe per uates ſuos im piis ac rebellibus comminatur?

Capi.xx. De insania eoꝝ q deos colūt: & nō audēt rōe cōtendere cū fidelibꝰ. Et q̄re sacramētoꝝ suoꝝ silentiū indicāt. Et ꝙ religio ꝑ patientiā defendēda est: & rōe potiꝰ q̄ sęuitia: ferro: uel igne. Et quantū & in q̄bus differūt religionis uerę cultꝰ, & falsę.

DIscāt igit̄ & suaꝝ & alienaꝝ intfectores aīaꝝ: q̄ inexpiabile facinꝰ admittant. Primū ꝙ se ip̄os iugulāt ꝑditissimis dęmonibꝰ seruiēdo: quos deꝰ in ęterna supplicia dānauit: deinde ꝙ nec ab alijs deū coli patiūt̄: sꝫ auertere hoīes ad mortifera sacra cōtēdūt: nitūtq; summa diligētia: ne q̄ sit aīa incolumis in terra quę saluo statu suo spectet in cęlū. Quid aliud dicā q̄ miseros: q̄ prędonū suoꝝ instigationibꝰ parēt: quos deos esse opinant̄: quoꝝ neq; cōditōem: neq; originē: neq; noīa: neq; rōem sciūt: sꝫ inhęrētes ꝑsuasioni uulgari libēter errāt: & stulticię suę fauēt: a q̄bus si ꝑsuasiōis eius rōeꝫ reqras: nullā possunt reddere: sed ad maioꝝ iudicia cōfugiūt: ꝙ illi sapientes fuerīt: illi ꝓbauerint: illi scierint q̄d esset optimū: seq; ip̄os sensibꝰ spoliāt: rōe abdicant: dū alienis erroribꝰ credūt: Sic implicati rerū omniū ignorantia nec se nec deos suos norūt. Atq; utinā soli errare: soli desipe uellēt. Alios etiā in cōsortiū sui mali rapiūt: q̄si habituri solatiū de ꝑditōe multorū. Sꝫ hęc ip̄a ignorātia efficit: ut in ꝑsequendis sapiētibꝰ tā mali sint: fingūt se illis cōsulere: illos ad bonā menteꝫ uelle reuocare. Nū igit̄ hoc sermone: aut aliq̄ rōe reddita facere nitunt̄? Minime. Sed ui atq; tormētis. O mira & cęca demētia in his putat̄ mala mēs esse: q fidē seruare conant̄: in carnificibꝰ aūt bona? In his ne mala mens est: q cōtra ius humanitatis: contra fas omne lacerant̄? An potiꝰ in his: q ea faciūt in corporibꝰ innocētium: quę nec sęuissimi latrones: iratissimi hostes: nec īmanissimi barbari aliquādo fecerūt? Adeo ne etiā sibi mētiunt̄: ut uicissim boni ac mali noīa trāsferant & immutēt? Quid ergo? Nō diem noctē uocāt: solē tenebras? Alioq̄n eadem imprudētia est bonis maloꝝ nomē imponere: sapiētibꝰ stultorū: iustis impiorū: quin immo si qua illis fiducia est: uel in ꝑhīa uel in eloquētia: armēt se ac refellant hęc nostra si possunt: congrediantur cominus: & singula quęq; discutiant: decet eos suscipere defensionem deorū suorū: ne si nostra inualuerint (ut quotidie inualescūt) cū delubris suis ac ludibrijs deserantur. Et quoniā nihil possunt (auget̄ eniꝫ

ignorantia quid mal. afferat

illis religio dei q̃tomagis premiť rõe)magis & bortamẽtis agãt. Procedãt in mediũ pontifices:seu minores,seu maxmi flamines, augures:itẽ reges sacrificoli:q́cꝫ sunt sacerdotes & antistites religionũ:cõuocẽt nos ad cõtentionẽ:cobortenť nos ad suscipiendos cultus deoꝝ:pſuadeant multos esse:quorũ numine ac ꝓuidẽtia reganť oĩa:ostẽdant origines & inicia sacrocũ ac deoruꝫ: quõ sint mortalib⁹ tradita:q fons,queꝫ rõ sit,explicẽt:ꝓferãt queꝫ merces in cultu:queꝫ poena in cõtẽptu maneat:quare ab boĩb⁹ se coli uelint:q̃d illis(si beati sunt)bumana pietas cõferat. Queꝫ oĩa nõ asseueratõe ꝓpria(nec enĩ ualet q́cq̃ mortalis boĩs auctoritas) sed diuinis aliq̃bus testimoniis cõfirmẽt:sicuti nos facim⁹: non est opus ui & iniuria:q̃r religio cogi nõ põt:uerbis potius q̃ uerberib⁹ res agẽda est,ut sit uolũtas:distringãt aciẽ ingenioꝝ suorũ:si rõ eoꝝ uera est asserať:parati sum⁹ audire si doceãt:tacentibus certe nibil credim⁹:sicut nec seuiẽtib⁹ q̃dẽ credim⁹. Imitenť nos:ut rõem toti⁹ rei exponãt. Nos enĩ nõ illicim⁹(ut ipsi obiectant)sed docemus:ꝓbamus:ostendimus. Itaqꝫ nemo a nobis retinetur inuitus. Inutilis est enĩ deo q fide ac deuotione caret:& tamen nemo discedit:ipsa ueritate retinente. Doceant isti boc mõ si qua illis fiducia ueritatis est,loquanť:discant. Audeant, inquaꝫ disputare nobiscũ aliq̃d eiusmõi:iam profecto ab aniculis quas cõtemnunt:& a pueris nostratib⁹ error illorũ ac stulticia ridebiť. Cũ enĩ sint peritissimi:deoꝝqꝫ ꝓgeniẽ & res gestas & imperia & interitus & sepulcbra de libris nouerint:ipsosqꝫ ritus q̃bus sunt iniciati,uel ex reb⁹ gestis bominũ:uel ex casib⁹:uel etiã ex mortib⁹ natos sciãt,incredibilis dementia est deos putare:quos fuisse mortales negare nõ audeãt:uel si tã ĩprudẽtes fuerit ut negẽt:sueꝫ illos ac illoꝝ lr̃eꝫ coarguẽt:ipsa deniqꝫ illos sacroꝝ inicia conuincent. Sciãt igiť ex boc ipso q̃tũ intersit inter uerũ & falsum: quã ipsi qui sunt eloquẽtes pſuadere nõ possunt: imperiti ac rudes possunt:q̃r res ipsa & ueritas loq̃tur. Quid ergo? Seuiũt ut stulticiã suã,dũ minuere uolunt,augeãt. Lõge diuersa sunt carnificina & pietas. Nec põt aut ueritas cũ ui:aut iusticia cũ crudelitate cõiũgi. Sed merito nõ audẽt de rebus q́cq̃ docere diuinis:ne & a nr̃is derideanť:& a suis deseranť. Nã forte uulgus cui simplex ĩcorruptũqꝫ iudiciũ est:si mysteria illa cognoscat:ĩ memoria mortuoꝝ cõstituta dãnabit:aliudqꝫ ueri⁹ quod colat queꝫret.

Hinc fida silẽtia sacris cõstituta sunt ab hoib⁹ callidis: ut nesciat popul⁹ qd colat. Cũ aũt nos in eoꝝ doctrinis uersemur: cur nobis aut nostris nõ credũt: q utrũq; nouim⁹: aut inuident q falsis uera pferam⁹? Sꝫ defendẽda sunt, inqũt, publice suscepta sacra. O q̃ inhonesta uolũtate miseri errãt. Sẽtiũt enĩ nihil esse in reb⁹ humanis religione prestãti⁹: eãq; summa ui oportere defendi. Sed ut in ipa religiõe: sic ĩ defensiõis genere falluntᷣ. Defendẽda enĩ religio est nõ occidẽdo: sꝫ moriẽdo: nõ seuitia: sed patiẽtia: nec scelere sꝫ fide. Illa enĩ malorũ sunt: hec bonoꝝ. Et necesse est bonuꝫ in religione uersari nõ malũ. Nã si sanguĩe: si tormẽtis: si malo, religionẽ defendere uelis: iã nõ defendetᷣ illa: sꝫ polluetᷣ & uiolabitᷣ. Nihil est enĩ tã uolũtariũ: q̃ religio in q̃ si aĩm⁹ sacrificantis auersus est: iã sublata iã nulla est. Recta igitᷣ rõ est: ut religioneꝫ patiẽtia uel morte defendas: in q̃ fides cõsecrata & ipi deo grata, & religioni addit auctoritatem. Nã si is q in hac terrestri militia: regi suo fidẽ seruet in aliquo egregio facinore: si postea uixerit acceptior fit & carior, Si pierit sũmã cõseqtᷣ gloriã: qꝺ p duce sua morte occubuerit: q̃to magis impatori oĩuꝫ deo, fides seruãda est: q nõ tm̃ uiuẽtib⁹: sꝫ etiã mortuis pmiũ põt uirtutis exoluere. Igitᷣ dei cult⁹ qm̃ militie celestis est: deuotõem maximam fidẽq; desiderat. Q̃uo enĩ de⁹ aut amabit colẽtẽ: si ipe nõ ametᷣ ab eo? Aut pstabit pcãti qcqd orauerit: cũ ad pcandũ nemo neq; ex aĩo: neq; obsecrãter accedat? Isti aũt cũ ad sacrificãdũ diis suis ueniũt: nihil intimũ nihil ppriũ offerũt: nõ ĩtegritatẽ mẽtis: nõ reuerẽtiã: nõ timorẽ. Peractis itaq; sacrificiis inanib⁹: oẽꝫ religionẽ in tẽplo & cũ tẽplo sicut inuenerãt relinquũt. Nihilq; secũ ex ea neq; afferũt neq; referũt. Inde est q eiusmõi religiões nec bonos facere pñt: neq; firme atq; ĩmutabiles esse. Traducuntᷣ itaq; ab his hoĩes facile q nihil ibi ad uitã: nihil ad sapiẽtiã: nihil ad fidẽ discitᷣ. Que est. n. supstitio illoꝝ deoꝝ? Que uis? Que disciplina? Que origo? Que rõ? Qꝺ fundamẽtũ? Que sba? Quo tendit: aut qd pollicetᷣ ut ab hoĩe possit fidelitᷣ seruari, fortitᷣq; defẽdi: in q̃ nihil aliud uideo: q̃ ritũ ad solos digitos ptinentẽ? Nr̃a uero religio eo firma ẽ & solida & ĩmutabilis: q iusticiã docet q nobiscũ semp est: q tota ĩ aĩo colẽtis ẽ: q mẽtẽ ipsaꝫ p sacrificio hꝫ. Illic nihil exigitᷣ aliud, q̃ sanguis pecudũ: & fum⁹ & ĩepta libatio. Hic bona mẽs: hic puꝝ pectus: innocẽs uita. Illuc ueniũt

fine delectu adulterę:impudicę:lenę,pcaces:&obscoenę meretrices. Veniũt gladiatores:latrones:fures:uenefici:& precant̃ nihil aliud q̃ ut scelera impune cõmittãt. Quid enĩ latro sacrificãs aut gladiator roget:nisi ut occidãt? Quid foeneratorꝰ:nisi ut fallat? Quid meretrix:nisi ut plurimum peccet? Quid adultera:nisi ut morte:uiri optet:aut ut sua impudicitia celet? Quid lena:nisi ut multos bonis exuat? Quid fur nisi ut plura rapiat? Hic uero etiã leui cõtaq; peccato locꝰ nullus ẽ. Et si qs ad sacrificiũ nõ integra cõscientia uenerit,audit q̃ deꝰ cõminat̃:ille q latebras cordis uidet:q peccatis semp infestꝰ est:& exigit iusticiã:q fidẽ poscit. Quis hic male mẽti aut male preci locꝰ est? At illi ĩfoelices nec ex scelerıbꝰ suis intelligũt q̃ malũ sit qd̓ colũt:q̃ q dẽ flagicijs oĩbꝰ ingnati ueniũt ad precãdũ:& se pie sacrificare opinant̃,si cutẽ lauerĩt:tanq̃ libidinẽ intra pectus inclusaꝫ, Vlli amnes abluãt:aut ulla maria purificẽt. Quãto satiꝰ est mẽtẽ potiꝰ eluere q̃ malis cupiditatibꝰ sordidat̃:& uno uirtutis ac fidei lauacbro uniuersa uicia depellere? Quod q fecerit quamlibet ingnatũ ac sordidũ corpꝰ gerat:satis purus est.

Capi.xxi. Q, hostes suos adorat stulta gentilitas:quoꝝ cultus nõ mõ Christiani:sꝫ & philosophi,& domestici cultores deorũ destruunt.

Isti aũt q nesciũt qd uel qũo sit colẽdũ,cęci & ĩprudẽtes ĩ cõtrariũ cadũt. Adorãt itaq; hostes suos,latrones & interfectores suos uictimis placãt:& aĩas suas cũ thure ipo cremandas, aris detestabilibꝰ ĩponũt. Irascunt̃ etiã miseri q̄ nõ siles,aliĩ pereant,ĩcredibili mẽtiũ cęcitate. Quid enĩ uideãt:q solẽ nõ uident? Quasi uero si dĳ essent:ĩdigerẽt boĩuꝫ auxilio,aduersus cõtẽptores suos:qd ergo nobis irascũt̃:si illi nihil pñt:nisi q̄ ipi deos suos destruũt:de quoꝝ ptãte diffidũt:magis irreligiosi:q̃ q oĩno nõ colũt? Cicero,in suis legibꝰ,cũ caste ad sacrificia pciperet accedere:pietatẽ inqt adhibito:opes amoueto. Ø q secꝰ faxit:deꝰ ipe uidex erit. Recte hoc qdẽ. Neq; enĩ fas est despare de deo:quem ideo colas q ptãtẽ putas. Nã qũo uindicare colẽtis ĩiuriã se põt:q suã nõ põt? Libet igit̃ ex his quęrere,cui potissimũ pręstare se putẽt,cogẽdo inuitos ad sacrificiũ? Isne quos cogũt? At non est beneficiũ qd̓ ingerit̃ recusanti:sed cõsulendum est etiam uolentibus,quando quod bonũ sit nesciunt. Cur ergo tam crudeliter

uexant: debilitāt: cruciant: si saluos esse uolunt? Aut unde pietas tā impia: ut eos miseris modis aut pdāt, aut inutiles faciāt: qbus uelint esse cōsultū? An uero dijs prestāt? At non est sacrificiū qd exprimit ab inuito. Nisi enī spōte atq̧ ex animo fiat: execratō est, cū hoīes pscriptione, iniurijs, carcere, tormētis, adacti faciunt. Si dij sunt isti q sic colunt: aut ppter hoc solū colendi non sunt: q sic coli uolūt: digni scilicȝ detestatōe hominū: qb⁹ cū lachrymis cū gemitu: cū sanguine de mēbris oībus fluēte libat. At nos cō tra: nō expetimus ut deū nostrū q est omniū creator: uelit, nolit, colat aliqs inuitus: nec si nō coluerit irascimur: cōfidimus enim maiestati eius: q tā contēptū sui possit ulcisci: q̄ seruoꝝ suoꝝ labores & iniurias: & ideo cū tā nefanda ppetimur: ne uerbo qdē reluctamur: sȝ deo remittim⁹ ultionē: nō ut hi faciūt: q defēsores se esse deoꝝ suoꝝ uideri uolūt: & sęuiūt efferate aduersus nō colētes. Ex quo intelligi dat quā nō sit bonū deos colere: qm̄ bono potius adducēdi homīes ad bonum fuerāt, nō malo: sed q illud malū est: etiā officiū eius bono caret. At enī puniendi sunt qui destruūt religiones. Nū peius nos destruimus q̄ natio Aegyptiorū q turpissimas bestiarū ac pecudū figuras colūt? Quędā etiā pudēda dictu tanq̄ deos adorābāt. Nū peius, q̄ iidē ipsi q cum deos se colere dicāt: tm̄ eos publice turpiterq̧ deridēt: de quibus etiā per mimos agi, cū risu & uoluptate patiunt? Qualis hęc religio aut quāta maiestas putāda est: quę adoratur in templis: illudit in theatris? Et q hęc fecerint nō poenas uiolati numinis pendunt: sed honorati etiā laudatiq̧ discedūt. Nū peius nos destruimus: q̄ qdam philosophi q omnino nullos deos esse aiunt: sed omnia spōte esse nata: omnia fortuito fieri quę geruntur? Num peius q̄ Epicurei: qui esse quidem deos: sed curare qcq̄ negant: neq̧ irasci eos neq̧ gratia cōmoueri? Quibus dictis utiq̧ psuadent colendos omnino non esse: si qdem nec colentes respiciūt: neq̧ non colentibus irascuntur. Preterea cū contra metus disserunt nihil aliud efficere conantur: q̄ ut nemo deos timeat: & hęc tamen ab hominibus & audiuntur libenter & disserunt īpune.

Capitulum. xxij. Quare maligni spiritus instigent cultores suos in persecutionem fidelium. Et quare uera religio uideatur inanis.

NOn ergo ideo aduersus nos insaniunt: q͂ dii non colunt̃ a nobis: a multis enĩ nõ colunt̃: sed q͂ ueritas penes nos est: q̃ (ut est uerissime dictu;) odiũ parit. Quid igit̃ existimabimus: nisi nescire illos qui patiuntur? Pergitur ergo cęco & irrationabili furore: quem nos uidemus illi nesciunt. Non enim ipsi bomines psequuntur: qui causam cur irascantur innocentibus, non habent: sed illi spiritus contaminati ac perditi: quibus ueritas & nota est & inuisa: insinuant se mentibus eorũ, & instigant nescios in furorẽ. Hi enim q̃diu pax est in populo dei, fugitant iustos & pauẽt. Et cũ corpora bominũ occupãt: animasq; diu uexant: adiurantur ab bis: & nomine ueri dei fugantur. Quo audito tremunt, & exclamãt, & uri, uerberariq; se testantur. Et interrogati qui sint: quando uenerint: quomodo in bominẽ irrepserint, confitentur. Sic extorti & excruciati uirtute diuini nominis exulãt, propter bęc uerbera & minas, sanctos & iustos uiros semp oderũt: & q͂ p se nocere bis nibil possũt: publicis eos odiis psequũtur: quos sibi graues sentiũt, exercentq; sęuitiã: quã uiolẽtissime possunt: ut aut eoꝝ fidẽ minuãt p dolorẽ: aut si id efficere non queunt: auferant omnino de terra ne sint qui possint eorũ neqtiã cobercere. Non me fugit quid responderi ecõtrario possit. Cur ergo deus ille singularis: ille magnus: quem rerũ potẽtem: quem dominum omniũ cõfiteris, bęc fieri patitur: nec cultores suos aut uindicat aut tuetur? Cur deniq; qui eum non colũt opulenti & potentes & beati sunt & bonoribus regnoq; potiuntur eosq; ipsos ditioni suę ac potestati subiectos babent? Reddẽda & buius rõ est rei: ne quid remaneat erroris. Nam in primis bęc causa est cur existimetur, religio dei uiui non babere, q͂ inducantur bomines spe terrenoꝝ ac pręsentium bonorum: quę ad curã mentis nullo mõ ptinẽt: quibus q͂ carere iustos uident, & affluere iniustos, & dei cultum inanẽ arbitrantur: in quo inesse illa nõ cernunt, & deoꝝ ritus existimãt ueros: quoniã cultores eoru; & diuitiis: & bonoribus & regnis fruant̃. Verũ bi qui sunt in ista existimatõe, nõ pspiciũt alterius uim, rationẽq; bominis quę tota nõ in corpore sed in mente est. Nibil enim uident amplius q̃, uidetur corpus: scilicet q͂ q͂ uidet̃ oculis manuq; tractabile est; imbecillũ fragile mortale est: cui sunt illa oĩa bona quę cupiditati ac miraculo sunt opes, bonores, imperia: q̃m corpori afferunt̃.

uoluptates:& ideo tam caduca sunt:q̃ corpus ipsuꝫ. Animus uero in quo solo est homo:qm̃ subiect⁹ oculis nõ est:nec bona ei⁹ inspici possunt: quę in sola uirtute sunt posita: & ideo tã stabilis & cõstans & ꝑpetuus sit necesse est:sicuti ipsa uirt⁹ in qua est animi bonum.

¶ Capitulum.xxiiij. Quare deus electos suos tradita impijs potestate uexari patitur.

LOngum est uniuersas uirtutũ species ꝓmere:ut de singulis doceã q̃ necesse sit sapientem ac iustum uiꝝ lõge ab illis bonis abhorrere:quibus ꝗ fruunt̃ iniusti: deorũ cultus ueri & efficaces esse credunt̃:quod ad pręsentẽ pertinet quęstionem:satis est si ex una uirtute id ꝓbemus quod intendim⁹. Nempe magna & pręcipua uirtus est patientia:quaꝫ pariter & uulgi publice uoces:& philosophi & oratores sũmis laudibus cõcelebrant. Qđ si negari nõ potest,quin summa sit uirtus: necesse est iustum & sapientẽ uirũ,in potestate esse hominis iniusti,ut capiat patientiam. Patientia est enĩ malorũ quę aut inferuntur,aut accidunt cuꝫ ęquanimitate ꝑlatio. Ergo iustus ac sapiens:ꝗ uirtutẽ capit: habec in se patientiam:qua carebit omnino:si nihil patietur aduersi. Contra:qui in rebus prosperis agit,impatiẽs est & uirtute maxima caret:impatientem dico ꝗ nihil patitur. Innocentiã quoqꝫ seruare nõ potest:quę & ipsa iusto & sapiẽti uiro ꝓpria est uirtus:sed & nocet sępe & cõcupiscit aliena:& rapit quę cupierit ꝑ iniuriã:ꝗ uirtutis expers,uicio,peccatoqꝫ subiectus est:& fragilitatis oblitus,animo insolenter elato tumet. Inde iniusti ac deum nescientes:& diuitijs & potentia & honoribus florent. Hęc eniꝫ cuncta iniusticię pręmia sunt:ꝗ & ꝑpetua esse non possunt: & per cupiditatem uiolentiamqꝫ quęruntur. Iustus uero ac sapiens quia illa omnia humana sunt(ut est a Lęlio dictum)sua bona diiudicat:nec alienum quicq̃ concupiscit:ne quem cõtra ius humanitatis lędat omnino:nec ullam potentiam,honoremue desiderat:ne cui faciat iniuriam. Scit eniꝫ cũctos ab eodẽ deo,& ab eodẽ cõditore generatos,iure fraternitatis esse coniunctos: sed & suo contentus & paruo:ꝗ fragilitatis suę memor nõ ampli⁹ quęrit:q̃ unde uitam sustentet:& ex eo ipso quod habuerit: impartitur etiam nõ habenti ꝗ pius est:pietas etiam summa uirtus est:&

accidit ex eo ꝙ uoluptates caducas,uiciosasq; cōtēnit: quaꝝ cau/
sa opes appetū̃t:qm̄ cōtinēs est ac libidinū uictor:& nihil tumo
ris atq; insolētię gerens:nō extollit se altius: nec erigit superbu;
caput:sed placidus,& cōcors & planus,& cōis est:ꝗ cōditione;
suā nouit.Cū ergo iniuriam nulli facit:nec aliena rapiat: nec sua
quoq; si auferant̃ defendat,cū sciat etiā illatam iniuriā moderate
ferre:ꝗ uirtute prędıtus est:necesse est iustū hominem subięctū
esse iniusto:& cōtumelijs ab insipiente effici sapientem:ut & il/
le peccet ꝗ iniust⁹ est:& hic in se uirtutē habeat ꝗ iustus est.Si qs
autem uolet scire plenius cur malos & iniustos deus potentes be
atos,& diuites fieri sinat:pios cōtra humiles miseros inopes eē
patiatur:sumat eū Senecę librū cui titul⁹ est.Quare bonis uiris
multa mala accidant:cū sit ꝓuidentia?In quo ille multa non pla
ne imperitia sęculari:sed sapienter ac pene diuinitus elocutus est.
deus inquit,homines pro liberis habet: sed corruptos & uicio/
sos & luxuriose & delicate patit̃ uiuere:ꝗ nō pucat emēdatione
sua dignos. Bonos aūt quos diligit,castigat sępius,& assiduis
laboribus ad usum uirtutis exercet:nec eos caducis ac mortalib⁹
bonis,corrumpi ac deprauari sinit. Vnde nemini debet mirum
uideri si pro nostris sępe delictis castigamur a deo:immo uero
cum uexamur,ac preminiur:tum maxime gratias agimus indul/
gentissimo patri:ꝗ corruptelam nostram non patitur longius
procedere:sed plagis ac uerberibus emēdat. Ex quo intelligim⁹
nos esse deo curę:quoniam cū peccamus irascit̃.Nam cu; posset
populo suo & opes & regna largiri,sicut dederat añ iudęis:quo
rum nos successores ac posteri sumus:iccirco etiā uoluit sub alie
na ditione atq; imperio degere:ne rerū ꝓsperarū foelicitate cor
ruptus,in luxuriam laberetur:ac dei pręcępta contēneret:sicut il
li maiores nostri qui sępe terręnis ac fragilibus his bonis enerua
ti aberrauerunt a disciplina legis,uinculaq; ruperūt: prouídit er/
go quatenus cultoribus suis pręstaret quietem,si mādaca seruas/
sent:&tamen eos emendaret,si pręceptis nō obtēperassent.Itaq;
ne tam corrumperent̃ otio,q̄ patres eorum . licentia pręmi eos ab
his uoluit in quorum manibus eos collocauit:ut & labentes cō
firmet & corruptos ad fortitudinē repararet & fidos expe/
riat̃ ac tēteт.Quomodo enim pōt imperator militum suorum
probare uirtutem,nisi habuerit hostem?Et illi tamen aduersari⁹

surgit inuito: q mortalis est, & uinci potest: deo aũt q repugnari nõ põt: ipse aduersarios nomini suo excitat: nõ q cõtra ipsum deũ pugnẽt: sed cõtra milites eius: ut deuotionẽ ac fidẽ suorum, uel probet uel corroboret: donec pressurę uerberib⁹ defluentem corrigat disciplinã. Est & alia causa cur aduersus nos ꝑsecutões fieri sinat: ut dei populus augeať. Nec est difficile monstrare cur aut quomodo illud fiat. Primũ fugãť a deoꝝ cultorib⁹ plurimi odio crudelitatis (cui etiã talia sacrificia nõ horreãt) deinde placꝫ qbusdam uirtus ac fides ipsa: nõnulli suspicanť deorũ cultũ nõ sine causa malũ putari a tam multis hominib⁹: ut emori malint: q̃ id facere qď alij faciũt ut uiuant. Aliqui cupiũt scire quidnã sit illud bonũ quod ad mortẽ usqꝫ defendiť: qď omnib⁹ quę in hac uita iocũda & cãra sunt prefert: a quo nec bonoꝝ, nec lucis amissio, nec dolor corpis, nec uiscerũ cruciamẽta deterrent: ualent hęc plurimũ sed illę maxime causę nostrorũ numerũ semp auxerũt, Audit circũstãs populus inter ipsa tormẽta dicẽtes nõ sacrificare se lapidib⁹ humana manu factis: sꝫ deo uiuo q sit in cęlo. Multi hoc uerũ esse intelligũt: & in pectus admittũt. Deinde ut fieri solet in rebus incertis: dũ inter se inuicẽ querũt, quę sit huius perseuerantię causa, multa quę ad religionẽ pertinẽt diuulgataꝫ ac ꝑ rumorẽ uicissim aucupata discunt: quę q bona sunt, placeant necesse est. Pręterea ultio secuta sicut semper accidit, ad credendũ uehemẽter impellit. Ne hęc quidẽ leuis causa est: q immũdi dęmonũ spiritus accępta licentia multorũ se corporib⁹ immergũt, quibus postea reięctis: omnes qui resanati fuerint, adhęreãt religioni cuius potentiã senserunt. Hę tot causę in unũ collatę: magnam deo multitudinem mirabiliter acquirunt.

Capitulum. xxiiij. Q, bonorũ tortores torquebũtur: & malas bestias de terra auferet deus.

QVicquid ergo aduersuꝫ nos mali principes moliunť fieri ipẽ ꝑmittit: & tñ iniustissimi ꝑsecutores qb⁹ dei nomẽ cõtumelię ac ludibrio fuit: nõ se putẽt impune laturos: q indignationis aduersus nos, eius quasi ministri fuerũt. Punienť enĩ iudicio dei: q accępta potestate supra humanum modum fuerint abusi: & insultauerint etiam deo superbius: eiusqꝫ nomen ęternum

uestigiis suis subiecerit impie nefarieq; calcãdũ. Propterea uindicaturũ se eos celerit̃ pollicet̃: & exterminaturũ bestias malas de terra. Sed idẽ q̃uis populi sui uexatões & hic in p̃senti soleat uĩdicare: tñ iubet nos expectare patiẽter illũ cęlestis iudicii diẽ: quo ipse ꝓ suis queq; meritis aut honoret aut puniet. Quapropt̃ nõ sperẽt sacrilege anime cõtẽptos & multos fore quos sic opterunt. Veniet rabiosis ac uoracib⁹ lupis merces sua: q̃ iustas & simplices aĩas nullis facinorib⁹ admissis excruciauerũt. Nos tñmõ laborem⁹: ut ab hoĩb⁹ nihil aliud in nobis, nisi sola iusticia puniat̃. Demus operã totis uirib⁹: ut mereamur a deo simul & ultionẽ passionis & premiũ.

¶ L. Coelii lactãtii Firmiani diuinarũ institutionũ aduersus gẽtes liber sextus: de uero cultu ad Cõstãtinũ imperatorem.

¶ Q. innocentia uerissimus dei cultus est: quã carnalis homo corpori deditus nescit Capitulum .i.

QVod erat officiũ suscepti muneris diuino spiritu instruẽte: ac suffragante ipsa ueritate compleuimus. Cuius asserendę atq; illustrãdę causa mihi & scientiam & fidem ipse domin⁹ noster imposuit: sine quo nec sciri quicq̃ potest nec explicari. Venio nunc ad ipsum quod est summum operis huius & maximum: ut doceã quo ritu: quoue sacrificio deum coli oporteat. Id enĩ est hominis officiũ: in eoq; solo summa rerum & omnis beatę uitę ratio cõsistit: quandoq̃dẽ propterea facti & inspirati ab eo sumus: non ut cęlũ uideremus & solẽ (quod Anaxagoras putauit) ut artificem solis & cęli, deũ, pura & integra mente coleremus: q̃uis autem precedentibus libris, ꝓ ingenii mediocritate defenderim ueritatem, tñ ex ritu quoq; ipso elucere, uel maxime põt. Nihil enĩ sancta & singularis illa maiestas aliud ab homĩe desiderat: q̃ solã innocẽtiã: quã si q̃s oꝑeulerit deo, pie satis religioseq; litauit. Hoĩes aũt neglecta iusticia: cũ sint omnibus flagitiis ac sceleribus inquinati: religiosos se putant, si templa ac aras, hostiarũ sanguine cruentauerint: si focos adorauerint: ac ueteris uini perfusione madefecerint. Quinetiã sacris, dapes apparãt & exq̃sitas epulas (quasi aliquid inde libaturi) offerunt. Quicquid aspectu earum: q̃cq̃d opere aut odore preciosũ est: & hęc grata

dijs suis non ex aliqua diuinitatis ratione quam nesciunt) sed ex suis cupiditatibus iudicant: nec intelligunt terrenis operibus deum non indigere. Nihil enim sapiunt nisi terram: bonaque & mala solius corporis sensu & uoluptate ppendũt. Huius arbitrio ut religionẽ ponderãt: sic totius uitę suę acta disponunt. Et quoniã se semel a cęli contemplatione auertunt: sensumque illũ cęlestem corpori mancipauerunt. Libidinibus frena permittunt, tanquam secum ablaturi uoluptatem: quã momentis omnibus capere festinãt: cũ animus ministerio corporis nõ corpus ministerio animi uti debeat. Idem maximum bonum iudicant opes: quas si bonis artibus assequi non possunt: malis assequuntur: fraudãt: rapiũt: spoliant: insidiantur: abiurant. Nihil denique moderati aut pensi habent: dummodo auro corruscẽt: argento: gẽmis: uestibus fulgeant: auidissimo uentri opes ingerant: stipati familiarium gregibus per domitum populum semper incedant: sic addicti & seruientes uoluptatibus, uim, uigoremque extinguunt: & cũ uiuere se maxime putant: ad mortem concitatissime properant. Nam (sicut in secundo libro docuimus) cęli ratio in animo: terre autẽ in corpore est: qui bona negligunt animi: corporis appetunt: in tenebris ac morte uersant: quę sunt terrę atque corporis: quia uita & lumen de cęlo est: cuius quoniam expertes sunt, corpori seruiendo, longe absunt ab intellectu rerũ diuinarũ. Eadem miseros ubique cęcitas premit: sicut quis sit uerus deus: ita quis sit uerus cultor ignorant.

Capitulum. ij. Quod deus nec esurit nec sitit nec in tenebris est: ut ei oporteat hostias immolari aut uina offerri, uel lumina. Et quare hęc offerantur dijs gentium quę fidem rectam, & uerã innocẽtiã offerre nesciũt: in quibus cõsistit dei cultus. Et quod intra oĩa quę ad cultum dei pertinent prestantissimum est: homines ad ueritatem & iusticiam erudire. Et quare nolit ab elementis incipere.

Mactant igitur opimas ac pingues hostias deo quasi esuriẽti: profundunt uina tanquam sitienti: accendunt lumina uelut in tenebris agẽti. Quod si suspicari aut pcipere animo possent, quę sint bona illa cęlestia: quorum magnitudinem terreno adhuc corpore obuoluti, sensu capere non possumus: iam se, cum his officijs inanibus, stultissimos esse cognoscant: uel si cęleste lumẽ

quod dicimus solem cõtemplari uelint: iam sentiãt q̃ nõ indige
at lucernis eorũ deus: q ipse in usum hominis tam claram: tam
candidã lucem dedit. Et tamen cũ in tam paruo circulo: qui pro
pter longinquitatem nõ amplius q̃ humani capitis uidetur habere
mensuram: tãtum sit fulgoris, ut eum mortaliũ luminũ acies, nõ
queat cõtueri. Et si paulisper intenderis, hebetatos oculos caligo
ac tenebre cõsequant. Quid tandem luminis, quid claritatis apud
ipsum deum penes quem nulla nox est esse arbitremur? q hanc
ipsam lucẽ sic moderatus est: ut neq; nimio fulgore: neq; calore ue
hementi noceret animãtibus: tantũq; istarum rerum dedit ei quã
tum mortalia corpora pati possunt: aut frugum maturitas po-
stularet? Num igit mentis suę compos putandus est: q auctori
& datori luminis, cãdelarũ ac cerarũ lumen offert pro munere.
Aliud uero ille a nobis exigit lumen: & quidem non fumidum:
sed (ut ait poeta) liquidum atq; clarũ mentis: scilicet propter qđ
a poetis, fontes nũcupant, quod exhiberi nõ potest, nisi qui deum
agnouerit. Illorũ autem dij quia terreni sunt egent luminibus ne
in tenebris sint: quorũ cultores q cęleste nihil sapiũt: etiam reli-
giones quibus deseruiũt ad terrã reuocant. In ea lumine opus est:
q ratio eius & natura tenebrosa est. Itaq; dijs nõ cęlestẽ sensum
sed humanum potius attribuũt. Ideoq; illis necessaria & grata
credunt esse, quę nobis, quibus aut esurientibus opus est cibo: aut
sitientibus potu: aut ueste algentibus: aut cum sol decesserit lu-
mine: ut uidere possimus. Nullis igit ex rebus, tam probari &
intelligi potest deos ipsos, cũ aliquãdo uixerint, mortuos esse: q̃
ex ipso ritu qui est totus terra. Quid enim cęlestis in se boni po
test habere pecudum sanguis effusus: quo aras inquinãt: nisi for
te deos existimãt eo uesci quod homines aspernantur attingere?
Et quisquis illis hanc saginam prestiterit: q̃uis ille grassator, ad-
ulter, ueneficus, parricida sit: beatus ac foelix erit. Hunc diligunt,
hunc tuentur: huic omnia quę optauerit prestant. Merito ergo
Persius huiuscemodi supstitiones suo more deridet. Qua tu,
inquit, mercede deorũ emeris auriculis, pulmone & lactibus un
ctis? Sentiebat uidelicet non carne opus esse ad placandã cęlestem
maiestatem: sed mente sancta & iusto animo & pectore (ut ipse
ait) qđ naturali sit honestate generosum. Hęc est religio cęlestis
non quę constat ex rebus corruptis: sed quę uirtutibus animi: q

oritur e cęlo. Hic uerus cultus est: in quo mens colentis seipsam deo immaculatã uictimã sistit. Id aũt ipsum quõ cõsequendũ, quõ prestandũ sit, docebit huius libri disputatio. Nihil enĩ tam preclarũ: hominiq; cõueniẽs põt esse: q̃ erudire homines ad iusticiã. Apud Ciceronẽ Catulus in hortensio, philosophiã omnib⁹ preferẽs: malle se dicit uel unũ paruũ de officio libellũ: q̃ lõgam orationẽ; pro sedicioso homine Cornelio. Quę sententia non utiq; Catuli q fortasse illud non dixit: s; Ciceronis est putanda; q scripsit (credo) ut libellos quos de officiis erat scripturus cõmẽdaret: in qbus ipsis nihil esse testat̃ in omni philosophia melius & fructuosius: q̃ pręcepta uitę dare. Quod si hoc illi faciũt qb⁹ non est ueritas cognita: quãtomagis nos facere debemus: q a deo eruditi & illuminati possumus uera pręcipere? nec tñ sic docebimus: ut quasi prima uirtutis elemẽta tradamus quod est infinitũ sed tanq̃ docendũ suscęperimus eum qui apud illos iam perfectus uideatur. Manentibus enĩ pręceptis eorũ quę solent ad probitatem recte dare, ignota illis superstruemus ad pficiendã; consũmandamq; iusticiã quam non tenent. Ea uero quę possunt nũ; illis esse cõmunia pretermittã: ne qd ab his uidear mutuari, quorum errores coarguere, atq; aperire decreuerim.

¶ Capitulũ. iii. De duabus uiis quarum altera uirtutum altera uiciorum est: quę in littera pythagorica figurant̃: & fidelius tractatur a christianis q̃ a philosophis. Et de duob⁹ ducibus uiarum.

Duę sunt uię per quas humanam uitã; progredi necesse est, scilicet una quę in cęlum ferat: altera quę ad inferos deprimat: quas & poetę in carminibus: & philosophi in disputationibus suis induxerũt. Et q de; philosophi alterã uirtutu; esse uoluerũt: alterã uiciorũ: eãq; quę sit assignata uirtutib⁹, primo aditu esse arduã, & cõfragosam: in qua si qs difficultate superata in summum eius euaserit, habere eum decętero planum iter: amoenumq; campum: & omnes labores capere fructus uberes, atq; iucundos. Quos autem primi adit⁹ difficultas deterruerit: eos in eã uiciorũ uiã labi atq; deflectere: quę primo ingressu sit quasi amoena multoq; tristior: deinde cũ in eã paulo ulteri⁹ pcesserit amoenitatis ei⁹ spem repẽte subduci: exoriri aũt uiam pręcipitẽ,

*mendum subest*

Nunc saxis asperã: nũc obductã sentib⁹: nũc gurgitib⁹ intercisaꝫ
uel torrentib⁹ rapidã: ut laborare, hęrere, labi, cadere sit necesse.
Quę omnia eo ꝓferũt: ut appareat in uirtutib⁹ capiẽdis labores
esse maximos: in pręcęptis aũt maximos fruct⁹: & solidas atqꝫ
incorruptas uoluptates. Vicia uero qbusdã deliniamẽtis natu-
ralibus illicere animos hominũ: & inaniũ iucũditatũ specie cap
tos: ad acerbas amaritudíes miseriasqꝫ ꝑducere. Sapiẽs prorsus
disputatio: si uirtutũ ipsaꝝ formas atqꝫ terminos scirẽt: nõ enĩꝫ
didicerant uel quę sint: uł qd eas mercedis a deo maneat: qd nos
his duobus libris docebim⁹. Hi uero ꝙ ignorabant: aut dubica-
bãt animas hominum immortales esse: & uirtutes & uicia terrę
nis honoribus aut poenis ęstimauerũt. Omnis ergo hęc de dua-
bus uijs disputatio ad frugalitatẽ ac luxuriã spectat. Dicũt enim
humanę uitę cursuꝫ. Y. litterę esse similẽ: ꝙ unusqsqꝫ hominum
cũ primũ adolescẽtię limen attigerit: & in eũ locuꝫ uenerit: ubi
se uia findit in ambas. Hęreat mutabũd⁹: ac nesciat in quã se par
tem potius inclinet. Si ducẽ nactus fuerit: q dirigat ad meliora
titubantẽ: hoc est si aut ꝑhiam didicerit: aut eloquẽtiã: aut aliqd
honestę artis: quo euadat ad bonã frugẽ: qd fieri sine labore ma
ximo nõ põt. Honestã ac copiosam uitã disputãt pacturum. Si
uero doctorẽ frugalitas nõ inuenerit: ad sinistram uiaꝫ quę me-
lioris speciẽ mentiař incedere: idest desidię, luxurię, inertięqꝫ se
tradere: quę suauia quidẽ uidenř ad tempus, uera bona ignoran-
ti. Post autem amissa omni dignitate ac re familiari in omnibus
miserijs ignominiaqꝫ uicturũ. Ad corp⁹ ergo & ad hãc uicã quã
in terra ducimus: fines earũ uiarum retulerũt poetę fortasse me
lius: qui binum hoc apud inferos esse uoluerũt: sed in eo fallunř
ꝙ eas uías mortuis ꝓposuerũt. Vtriqꝫ ergo uere: sed tamẽ utriqꝫ
nõ recte: ꝙ oportuit uias ipsas ad uitam: fines earum ad morteꝫ
referri. Nos igitur melius & uerius: quia duas istas uias cęli &
inferorũ esse dicimus: ꝙ iustis ĩmortalitas: iniustis poena ęter
na proposita est. Quomodo autem uię istę uel in cęlum tollãt
uel ad inferna pręcipitent explicabo: & aperiã quę sint uirtutes
quas philosophi nescierunt: tum etiam quę sint earum pręmia:
simul etiam quę sint uicia: quęue eorum supplicia monstrabo.
Nam fortasse aliquis expectet ut separatim de uicijs ac uirtutib⁹
dicam: cum de bono ac malo disserentibus nobis etiaꝫ quod est

biuium

o s:

contrarium possit intelligi. Siue enim uirtutes inferas, uicia spō te decedēt: siue uicia eximas, uirtutes ultro subibunt. sic bonorū ac malorū constituta natura est: ut se inuicē semp oppugnēt: semper expellāt: ita fit ut neq3 uicia retrahi sine uirtutib9 possint: nec uirtutes inferi sine detractione uiciorū. Has igit̄ uias longe alit̄ inducimus: q̄ a philosophis induci solēt. Primū q3 utriq3 ꝓpositum esse dicimus ducē, utrūq3 immortalem: sed alteꝝ bonoratū qui uirtutibus ac bonis sit prędītus. Alterū dānatum: qui uicijs ac malis: illi autem in deteriorē tantum uiam ducem ponūt neq3 unum neq3 perpetuum. Siquidem quēlibet doctorem bonę artis inducunt: qui a desidia reuocet homines: & frugi esse doceat, sed neq3 ingredi faciunt in eam uiam: nisi pueros & adolescentes: uidelicet q3 artes discantur in his ętatibus. Nos autē omnis sexus & generis & ętatis in hoc cęleste iter inducimus: quia deus qui eius uię dux est: immortalitatem nulli homini nato negat. Forma quoq3 uiarū ipsarū non ita est ut illi putauerunt. Quid enim opus est. Y. littera in rebus contrarijs atq3 diuersis? Sed altera illa melior, conuersa est ad solis ortu3: altera illa deterior ad occasum: quoniam qui ueritatem ac iusticia3 sequitur: is accepto immortalitatis pręmio perenni luce potietur: qui autem ab illo malo duce illectus prętulerit uicia uirtutibus, mendaciū ueritati, necesse est ad occasum & tenebras deferatur. Describam igitur utranq3: & earum proprietates habitusq3 monstrabo.

Capitulū. iiij. De uia uirtutis quę in elysios campos deducere dicit̄: & uiciorū quę ad impia tartara ducit: & ducib9 utriusq3.

Vna est igit̄ uirtutis ac bonorū uia: quę fert nos ī elysios cāpos (ut poetę loquunt̄) sed ad ipsam mūdi arcem, hac leua maloꝝ exercet poenas: & ad impia tartara mittit. Est enī criminatoris illius: q prauis religionib9 institutis, auertit homines ab itinere cęlesti: & in uiā ꝑditionis inducit: cuius uię species, & figura sic est cōposita in aspectu: ut plana & patēs omni genere floꝝ atq3 fructuū delectabilis esse uideatur. In ea enim posuit de9 omnia quę ꝓ bonis habent̄ in terram: opulentiā dico: honorē: quietem: uoluptatem: illecebras omnes: sed cum his pariter iniusticiam: crudelitatem: superbiam: perfidiam: libidinem: cupiditatē:

discordiam:ignorantiam:mendacium:stulticiam:cęteraqꝫ uicia.
Exitus aũt huius uię talis est, Cũ uentum fuerit ad extremum un
de iam regredi nõ licet, cum omni sua pulchritudine tam subito
pręcidit̃: ut nõ ante qs fraudẽ prospicere possit: q̃ pręcipitatꝰ in
altitudinẽ ꝓfundã radat. Quisqs enĩ pręsentiũ bonoꝝ specie ca
ptus: & in his cõsequẽdis, ac fruẽdis occupatus, nõ pręuiderit ea
quę post mortẽ secutura sunt: seqꝫ a deo auerterit: is uero ad infe
ros deięctus in ęternã dãnabit̃ poenã. Via ergo illa cęlestis diffi
cilis & cliuosa ꝓposita est: uel spinis horrẽtibus aspera: uel saxis
extantibus impedita: ut cũ summo labore ac pedũ tritu: cũqꝫ ma
gna cadẽdi sollicitudine sit cuiqꝫ gradiendũ in hac posuit iusti
ciã: temperãtiã: patientiã: fidẽ: castitatẽ: abstinentiã: cõcordiam:
scientiã: ueritatẽ: sapientiã: cęterasqꝫ uirtutes: sed simul cum his
paupratẽ: ignominiã: laborẽ: dolorẽ: amaritudĩes omnes. Quis
qs enĩ spẽ suã porrexerit lõgius: & meliora maluerit: carebit his
terrę bonis: ut expeditus ac leuis difficultatem uię superet. Nec
enim potest qui se apparatu regio circundederit, aut diuitiis one
rauerit: angustias illas uel ingredi uel tenere. Vnde intelligitur
iccirco malis & iniustis facilius prouenire quę cupiant: quia pro
na & decliuis est eorum uia: bonis autem quę optent, difficile ꝓ
cedere: quia difficili & arduo itinere gradiuntur. Iustꝰ ergo quo
niã durum, asperũqꝫ iter ingressus est, cõtẽptui, derisui, odio sit
necesse est. Omnes enim quos cupiditas aut uoluptas pręcipites
trabit: inuident ei qui uirtutem capere potuit: & inique ferũt id
habere aliquẽ quod ipsi nõ habent. Erit itaqꝫ paup humilis, igno
bilis; subięctus iniurię; & tamen omnia quę amara sunt perfe
rens. Et si patientiam iugem ad summũ illum gradũ, finẽqꝫ per
duxerit, dabitur ei corona uirtutis: & a deo pro laboribus quos
in uita propter iusticiam pertulit: immortalitate donabitur. Hę
sunt uię quas deꝰ humanę uitę assignauit: in quibus singulis &
bona ostendit, & mala: sed ordine prępostero atqꝫ conuerso. In
una enim monstrauit temporalia prius mala, cum ęternis bonis
qui est ordo melior: in altera tẽporalia prius bona cũ ęternis ma
lis qui est ordo deterior: ut quicunqꝫ pręsentia mala, cuꝫ iusticia
delegerit: maiora & certiora bona cõseq̃t̃: q̃ fuerũt illa quę spre
uit. Quisquis autem pręsentia bona pręposuerit iusticię: in ma
iora & longiora incidet mala: q̃ fuerunt illa quę fugit. Hęc enim

uita tēporalis est q breuis est: & iccirco & bona eius,& mala,bre
uia sint necesse est. Illa uero spūalis quę huic terrenę cōtraria est:
q sempiterna est:iccirco & bona ei9 & mala sempiterna sunt. Ita
fit:ut & bonis breuib9 mala eterna: & malis breuib9 bona ęterna
succedāt. Itaq; cū simul pposita sint homini bona & mala,cōsi
derare unūquēq; secū dec;,q̄to satius sit pro ppetuis bonis,mala
breuia pēsare:q̄ pro breuibus & caducis bonis,mala ppetua susti
nere. Nā sicut in hoc sęculo cū est ppositu; cu; hoste certamen:
prius laborandū est:ut sis postmodū in ocio:esuriendū,sitiēdū,
Aestus,frigora pferēda,humi qescendū:uigilandū:periclitandū
est ut saluis pignorib9:& domo,& re familiari:& omnibus pa
cis ac uictorię bonis pfrui possis. Sin aūt pręsens ociū malueris
q̄ laborē:malū tibi maximū facias necesse est. Pręoccupabit eni;
aduersarius nō resistentē:uastabunť agri:deripieť domus:in pre
dam uxor,ac liberi uenient:ipse interficiere ac capiere. Quę om
nia ne áccédant pręsens cōmodū déferēdū est:ut maius lōgiusq;
pariať. Sic in omni hac uita q nobis aduersarium deus reserua
uit:ut possemus capere uirtutē:omittenda est pręsens uoluptas:
ne hostis opprimat:uigilandū stationes agendę:militares expe
ditiones obeundę:fundendus ad ultimu; cruor. Omnia deniq;
amara,& grauia patienter ferenda : eo quidem promptius quo
nobis imperator noster deus,pręmia pro laboribus ęterna con
stituit. Et cum in hac terręna militia tantum homines laboris ex
hauriant:ut ea sibi pariant:quę possunt eode; modo perire quo
parta sunt:certe nobis nullus labor est recusandus:quo id acqui
ritur quod nullo modo possit amitti. Voluit eni; deus qui ho
mines ad hanc maliciam genuit:expeditos in acie stare:& inten
tis acriter animis ad unius uel inuisibilis hostis insidias:uel aper
tos impetus uigilare:q nos (sicut periti & exercitati duces solēt)
uariis artibus captat: p cuiusq; natura & moribus sęuiens. Aliis
enim cupiditatē insatiabilē immittit:ut opibus suis tanq̄ cōpedi
bus illigatos:a uia ueritatis excutiat. Alios inflammat ire stimu
lis:ut ad nocendū potius intētos:a dei cōtēplatione detorqueat.
Alios imoderatis libidinib9 immergit:ut uoluptati & corpori
seruiētes:ad uirtutē respicere nō possint. Aliis uero inspirat inui
diā:ut suis ipsis tormētis occupati:nihil aliud cogitēt: nisi eo;
quos oderint foelicitatē. Alios inflāmat ambitōib9. Hi sunt qui

ad gerēdos mgr̃atus oēm uitę suę operā curāq₃ conuertūt: ut fa
stos signēt: & annis nomē īponāt. Quorūdā cupiditas tēdit alti
us nō ut ꝓuintias tpali gladio regāt: sꝫ ut infinita & ꝑpetua ptāte
dn̄os se dici uelint uniuersi generis humani. Quos aūt pios ui-
derit inanib⁹ īplicat religionib⁹: ut īpios faciat. His uero q̄ sapiē
tiā q̄rūt: philosophiā in oculos impingit ut speciē lucis execret:
ne q̄s cōprehēdat aut teneat ueritatē. Sic hoībus obstruxit adit⁹
oēs: & obsepsit omnes uias publicis latas errorib⁹. Quos ut di
scutere possem⁹: ipsū q₃ auctorē maloꝝ uīcere illumīauit nos de
us: & armauit uera celestiq₃ uirtute: de q̄ mihi nūc disserēdū est.

Cap. v. De falsa diffinitōe philosophię: quā auctore Lucilio posuerūt philosophi: & uera differentia scientię & uirtutis.

SEd priusq̄ singulas uirtutes exponere incipiā: determinan
da est ipsa uirt⁹: quā philosophi nō recte diffinierūt quid
esset: aut in ceteris q̄bus rebus q̄d operis q̄d habeat officii. No-
men itaq₃ solū retinuerūt: uim uero & effectū, & rationē ꝑdide
rūt. Quecūq₃ aūt in diffinitione uirtutis solēt dicere: paucis uer
sibus colligit & enarrat Lucilius: quos malo equidem ponere:
ne dum multorum sententias refello: sim longior q̄ necesse est.
Virtus albine: est preciū persoluere uerū. Quis inuersamur: q̄s
uiuimus rebus adesse. Virtus est homini scire id quod queq₃ ha
beat res. Virtus scire homini rectum: utile: q̄d sit honestū. Quę
bona quę mala. Itē quid inutile: turpe: inhonestū. Virtus quęrē
dę rei finem: scire modūq₃. Virtus diuitiis: pręmiū ꝑsolure pos
se. Virtus id dare: quod re ipsa debet honori. Hostē esse atq₃ in
imicū hominum morūq₃ bonorū: Cōtra defensorē hominū:
morūq₃ bonorū: Hos magnificare: his bene uelle: his uiuere ami
cum. Cōmoda preterea patrię sibi prima putare: Deinde parētū,
tertia iam postremaq₃ nostra. Ab his diffinitionibus quas poeta
breuiter cōprehendit Marcus Tullius traxit officia uiuendi: Pa-
netium stoicum secut⁹: eaq₃ tribus uoluminibus inclusit. Hęc au
tem q̄ falsa sint mox uidebim⁹: ut appareat q̄tū in nos dignatio
diuina cōtulerit: quę nobis aperuit ueritatē. Virtutē esse dixit:
scire quid sit bonum & malum: quid turpe: quid honestū: quid
utile: q̄d minus breuiusq₃ facere potuit: si tantū bonū ac malum

diceret ꝙ nihil potest esse utile uel honestū: quod nō idē bonū sit. Nihil inutile ac turpe: qđ nō idē malū sit. Quod & philosophis uidet̃: & idē Cicero in tertio supradicti operis libro ostendit. Verū sciētia nō pōt esse uirt⁹: ꝙ nō est intus in nobis: sȝ ad nos extrinsec⁹ uenit. Qđ aūt trāsire ab altero ad alterū pōt: uirt⁹ nō est: ꝙ uirtus sua cuiqȝ est. Scientia igit̃ alieni beneficiȝ est: quia posita est in audiēdo. Virtus tota nostra est: ꝙ posita est in uolūtate faciēdi bonū. Sicut ergo in itinere celebrādo nihil ꝓdest uiā nosse: nisi conat⁹ ac uires suppetāt ambulādi: ita uero sciētia nihil ꝓdest: si uirtus ꝓpria deficiat. Nā fere etiā hi q peccāt: & si nō ꝑfecte: tñ qđ sit bonū & malū sentiunt. Et quotiēs aliqđ improbe faciūt: peccare se sciūt: & ideo celare nitunt̃: sed cū eos boni & mali natura nō fallat: cupiditate mala uincunt̃ ut peccent: ꝙ deest illis uirt⁹: idest cupiditas recta & honestas faciēdi. Ex hoc igitur apparet aliud esse scientiā boni maliqȝ: aliud uirtutem: ꝙ potest esse scientia sine uirtute: sicut in plurimis philosophorum fuit. In quo quoniā recte ad culpam pertinet non fecisse quę scieris: recte uoluntas praua, & uiciosus animus queȝ excusare ignoratio non potest punietur. Ergo sicut uirtus non est bonum ac malum scire: ita uirtus est bonum facere, malum non facere. Et tamen scientia sic cum uirtute cōiuncta est: ut scientia pręcedat uirtutem: uirtus subsequat̃ sciētiā: ꝙ nihil prodest cognicio: nisi & actio subsequat̃. Horatius ergo paulo melius diffiniuit. Virtus est uiciū fugere & sapiētia prima: sed inepte: ꝙ eam cōtrario terminauit: ut si diceret bonū ē quod malū non ē. Cur enim quid sit uirtus nescio: ne uiciū quidem quid sit scio? Vtrūqȝ igit̃ īdiget diffinitione: quia natura rei talis ē: ut utrūqȝ aut intelligi aut nō ītelligi sit necesse. Verū nos faciamus quod ille debuit. Virtus est iram cohibere: cupiditatē cōpescere: libidinē refrenare: idest enim uiciuȝ fugere. Nā fere omnia quę fiunt iniuste atqȝ improbe: ab his oriuntur affectibus. Si enim cōmotionis huius quę ira dicitur, impet⁹ retundat̃: omnes hominū cōtentiones malę sopient̃: nemo insidiabit̃: nemo prosiliet ad nocendum. Item si cupiditas temperetur: nemo terra mariqȝ grassabitur: nemo exercitum ducet: ut rapiat & uastet aliena. Itē si ardor libidinuȝ cōprimatur: omnis ętas & sexus retinebit suam sanctitatem. Nemo quicquam pudendum aut patietur aut faciet: ergo uniuersa

scelera & flagitia his cōmotionibus uirtute sedatis: ex hominū uita moribusq; tollenť. Quę sedatio cōmotionum & affectuū hanc habet rationem: ut omnia recta faciamus. Omne igitur uirtutis officium est nō peccare: quo profecto fungi nō potest: q deum nescit: quoniam ignoratio eius a quo bona oriuntur, imprudentem impingat in uicia necesse est. Itaq; ut breuius & significantius utriusq; rei summa officia determinē: sciētia est deū nosse: uirtus colere: in illo sapientia: in hoc iustitia continetur.

Capi. vi. Q. philosophi nescierūt qd esset bonū aut malū: q̄ fōte boni lucidū nesciebāt: nec ītellexerūt q̄s debeat rerū & operū finis esse: & q̄mo cōstet Luciliū falso diffiniuisse uirtutis officia

Dixi qd' erat primū, scientiā boni nō esse uirtutē: deinde qd sit uirtus & in quo sit: sequr ut id quoq; ipsū, qd sit bonū & malū nescisse philosophos breuiter ostendam: q̄ pene declaratum est libro tertio cum de sūmno bono disputarē. Qui autem quid esset summum bonum nescirent: & in ceteris bonis malisue, quę summa non sunt: errauerint necesse est: quod nō potest uero iudicio examinare: qui fontē ipsū nō tenet: unde illa descendunt. Fons autem bonorum deus est: malorum uero ille scilicet diuini nominis semper inimicus: de quo sępe diximus. Ab his duobus principiis bona malaq; oriuntur. Quę ueniunt a deo hanc habent rationem: ut immortalitatem parent quod est summum bonum. Quę autem ab illo altero: id habent officium ut a cęlestibus auocatum, terrenisq; demersū: ad poenā interficiant sempiternam: quod est summum malū. Non igitur dubiū est quin omnes illi, quid esset bonum & malum, ignorauerint: q net deum, nec aduersarium eius scierint. Itaq; finem bonorū ad corpus & ad hanc uitam breuem retulerunt: quā scilicet solui & occidere necesse est: nō sunt pgressi ulteri⁹: sed omnia eorū pręcepta & oīa quę inducunt bona, terrę inhęrent, & humi iacēt: q̄m simul cum corpore quod est terra, moriuntur: pertinēt enim nō ad uitam homini comparandam: sed ad quęrendas uel agendas opes: honores: gloriam: potentiā: quę sunt uniuersa mortalia tam scilicet q̄ ille qui, ut ea sibi contingerent, laborauit. Hinc est illud. Virtus quęrendę rei finem scire modumq;. Pręcipiūt eni,

quibus modis,& qbus artibus res familiaris quęrenda sit:q̃ ui-
dent male quęri solere. Sed huiusmôi uirtus nõ est ꝓposita sapi
enti. Nec enĩ est uirtus opes quęrere:quarũ neq; inuẽtio,neq; pos
sessio,in nostra potestate est. Itaq; & quęstu & optẽtu faciliores
sunt malis,q̃ bonis. Nõ potest ergo uirtus esse in his reb⁹ quęren
dis:in quarũ cõtẽptu,uis ac ratio uirtutis apparet: nec ad ea ipsa
trãsfugiet:quę magno ac excelso animo calcãt,ac ꝓterere gestit:
neq; fas est animã cęlestib⁹ intẽtam bonis:ut hęc fragilia sibi cõ-
paret,ab immortalib⁹ suis operibus auocari:sed potissimũ ĩ his
reb⁹ cõparandis,uirtutis ratio consistit:quas nobis nec hõ ullus
nec mors ipsa põt auferre,cũ hęc ita se habeãt:illud qđ sequtur ue
rũ est, Virtus diuitijs preciũ persoluere posse. Qui uersus idẽ
fere significat qđ primi duo:sed neq; ipse neq; q̃sq̃ philosophø
rũ scire potuit:preciũ ipsuȝ uel quale,uel qđ sit. Idẽ enĩ poetę & qu-
illi oẽs quos secutus est,putauerũt recte opibus uti:hoc est frugi
esse nõ instruere cõuiuia sumptuose:nec largiri temere:nõ effun-
dere uires supuacuas aut turpes,rẽ familiarẽ. Dicet aliqs fortasse.
Quid tu? Negas ne hanc esse ueritatem? Non equidem nego:cõ
traria enim uideor probare si negem:sed uerani nego:q̃ non sit
illa cęlestis sed tota terrena est: quandoquidem nihil efficit nisi
quod remaneat in terra. Quid sit autem recte opibus uti:& qs
sit ex diuitijs fructus petendus:declarabo apertius:cuȝ de pieta-
tis officio loqui coepero. Iaȝ cętera quę sequunť nullo modo ue-
ra sunt. Nam improbis inimicitias indicere,aut bonorũ defensi
onẽ suscipere:potest cuȝ malis esse commune. Quidam enĩ ꝓbi-
tate ficta,uiam sibi ad potentiã muniũt:faciuntq; multa quę bo-
ni solent:eo quidem promptius:q̃ fallendi gratia faciunt. Vti-
nãq; tam facile esset pręstare:q̃ facile est simulare bonitateȝ. Sed
hi cuȝ esse coeperint propositi ac uoti sui compotes:& summuȝ
potentię gradum coeperint:cũ uero simulatione deposita mo-
res suos detegũt:capiunt:omnia uiolãt & uexãt:eosq; ipsos bo-
nos quorũ causa susceperãt,insequunť:& gradus per quos ascen
derunt,amputant:ne quis illos,contra ipsos,possit imitari. Veȝ
tamen putemus hoc officium non nisi boni esse:ut bonos defen
dant:at id suscipere facile est:implere difficile:quia cum te certa-
mini congressioniq; commiseris:in arbitrio dei non tuo posita
uictoria est. Et plerũq; improbi & numero & cõspiratione sũt

Nota

potẽtiores q̃ boni: ut ad eos ſupandos nõ tam uirtus ſit, q̃ ſoelicitas, neceſſaria. An aliq̃s ignorat ꝙ aliquotiẽs, melior, iuſtiorq̃ pars uicta ſit? Hinc ſemꝑ dñatões acerbe ĩ ciues extiterũt. Plena eſt exẽplis oĩs hiſtoria: ſ; nos cõtẽti erim⁹ uno. Claudius enĩ põpeius bonorũ uoluit eſſe defenſor: ſiq̃dẽ pro republica: ꝓ ſenatu: ꝓ libertate arma ſuſcepit. Idẽ tñ uictus cũ ipſa libertate occidit: & a ſpadonib⁹ egyptiis detrũcatus inſepultus abiectus eſt. Nõ eſt igit̃ uirt⁹ aut hoſtẽ malorũ: aut defenſorẽ bonoru; eſſe: q̃ uirt⁹ in certis caſib⁹ nõ põt eſſe ſubiecta. Cõmoda preterea patrie prima putare: ſublata hominũ cõcordia, nulla eſt omnino. q̃ ſunt enĩ patrie cõmoda: niſi alterius ciuitatis aut gẽtis incõmoda? Id eſt fines propagare, alios uiolẽter ereptos: augere imperiũ uectigalia facere meliora? Que omnia nõ utiq̃ uirtutes: ſed uirtutũ ſunt euerſiones. Imprimis eni; tollit̃ humane ſocietatis cõiunctio: tollit̃ innocentia: tollitur alieni abſtinentia: tollitur deniq̃ ipſa iuſticia: que diſcidium generis humani ferre nõ poteſt & ubicunq̃ arma fulſerunt: hinc eam fugari & exterminari neceſſe eſt. Verum eſt Ciceronis illud. Qui autem ciuium rationẽ dicunt habendam: externorum negant: dirimunt hi cõmunem generis humani ſocietatẽ: qua ſublata, beneficẽtia: liberalitas: bonitas: iuſticia funditus tollit̃. Nam quomodo poteſt iuſtus eſſe q nocet: qui odit: q ſpoliat: qui occidit? Que omnia faciunt: qui patrie prodeſſe nituntur. Id enim prodeſſe quid ſit ignorant: q nihil putant utile nihil commodum: niſi quod teneri manu poteſt: quod ſolum teneri nõ poteſt: quia eripi poteſt. Hec itaq̃ ut ipſi appellant bona quiſq̃s patrie acquiſierit: hoc eſt qui euerſis ciuitatibus: gentibuſq̃ deletis erarium pecunia referſerit: agros coeperit: ciues ſuos locupletiores fecerit: hic laudib⁹ fertur in celũ: hec putat̃ ſumma & perfecta eſſe uirt⁹. Qui error nõ modo populi & imperitorum ſed etiã philoſopho; eſt: qui precepta quoq̃ dãt ad iuſticiã: ne ſtulticie ac malicie diſciplineq̃ auctoritas deſit. Itaq̃ cu; de officiis ad rem militarem pertinentibus diſputent: neq̃ ad iuſticiam neq̃ ad ueram uirtutem commodatur illa omnis oratio: ſed ad hanc uicã moremq̃ ciuilem: quam non eſſe iuſticiam & res indicat; & ipſe Cicero teſtatus eſt. Sed nos inquit, ueri iuris germaneq̃ iuſticie ſolidam & expreſſa; effigiẽ nulla; tenemus. Vmbra & imaginibus utimur: ea[s]q̃ ipas utina;

ſequeremur,ferunt enī ab optimis naturę ac ueritatis exemplis. Vmbra eſt igitur & imago iuſticię:quā illi iuſticiā putauerunt. Quid ſapiētiā? Nōne idē cōfitent in philoſophis eē nullā? Aut rū Fabricius,inquit,aut Ariſtides iuſtus nominent:aut ab illis fortitudinis aut ab hoc iuſticię tanquā a ſapiēte petit exēplū? Nemo enī hoꝝ ſic ſapiēs,ut ſapientē uolumus intelligi. Nec hi q̄ ſapientes habiti & nominati:Marcus Cato,& Cicero,Lęlius,ſapiētes fuerūt.Nec illi quidem ſeptē:ſed ex mediorū officiorū frequentia ſimilitudinē quādam gerebant,ſpeciemq̧ ſapientum.Si ergo & philoſophis ipſorum cōfeſſione adempta ſapientia eſt:& his q̄ iuſti habiti ſunt:adempta iuſticia eſt.Omnes igitur illę,uirtutis deſcriptiones,falſę ſint neceſſe eſt:q̄ quę ſit uera uirtus ſcire nō poteſt:niſi iuſtus ac ſapiens.Iuſtus autem ac ſapiens nemo eſt:niſi quem dominus pręceptis cęleſtibus erudiuit.

Capitulum.vij.Quod in uia erroris eſt ſpecies ſapientię & uirtutis.Et q̄ uia ueritatis & ſapientię eſt ſimplex & anguſta & ardua:& deum habet ducem.

DAm illi omnes qui,per aliorū confeſſam ſtulticiam,ſapientes exiſtimāt:ſpecie uirtutis inducti:umbras & imagines apprehendunt:nihil uerū.Quod ea fit ratione:quoniam uia illa ut mendax:quę fert ad occaſum:multos tramites habet:propter ſtudiorum & diſciplinarum ueritatem:quę ſunt in uita hominum diſſimiles atq̧ diuerſę.Nam ſicut illa uia ſapientię habet aliquid ſimile ſtulticię:quod libro pręcedēte mōſtrauimus:ita hęc cū ſit tota ſtulticię:habet aliquid ſimile ſapientię: quod arripiant hi qui ſtulticiam publicam intelligunt: & ut habet uicia manifeſta:ſic habet aliquid quod ſimile eſſe uideatur uirtuti:ut habet apertum ſcelus:ſic imaginem quandam ſpeciemq̧ iuſticię Quomodo enim pręcurſor eius uię(cuius uis & poteſtas omnis in fallendo eſt)uniuerſos in fraudem poſſet inducere: niſi ueriſimilia hominibus oſtentaret?Deus enim ut immortale illud arcanū eius in aperto eſſet:poſuit in uia ſua:quę homīes pro malis & turpibus aſpernarentur: ut auerſi a ſapientia & ueritate: quam ſine duce ullo requirebant:in idipſum inciderent:qd' uitare ac fugere cupiebant. Itaq̧ illam perditionis ac mortis uiam

multiplice; ostēdit: uel ꝙ multa sint genera uitę: ul' ꝙ dii multi q colunt̃. Huius dux pręuaricator ac subdolus: ut uideat̃ esse discri men aliqđ falsi, & ueri, mali ac boni. Alia ducit luxuriosos, alia eos q frugi appellant̃: alia imperitos; alia doctos: alia iertes: alia strennuos: alia stultos: alia philosophos. Et eos qdem non uno tramite. Illos enĩ q aut uoluptates aut diuitias nō r̃fugiūt: ab hac publica & celebri uia modice segregat. Eos autem qui aut uirtu tem sequi uolunt: aut cōtēptū rerū confitentur: ꝑ cōfragosa quę dam pręcipitia trabit. Sed tñ illa omnia itinera quę speciē bono rū ostentāt, non sunt alię uię: sed diuerticula & semitę: quę uidē tur quidem ab illa cōmuni dextro uersum separari: ad eandē tñ & ad unū, omnes, exitum sub ipso fine referunt̃. Ibi enim dux il le coniungit oēs: ubi opus fuerat bonos a malis: fortes ab inerti bus: sapientes a stultis separari: in deorū scilicet cultu: in quo ille uniuersos quia sine ullo discrimine stulti fuerunt: uno mucro ne iugulat, & pręcipitat in mortem. Hęc autem uia quę est uerita tis: & sapientię: & uirtutis: & iusticię: quorum omnium fons unus est: una uis: una sedes: & simplex est: quod paribus animis summaqꝫ concordia unum sequamur & colamus deum: & an gusta: quoniam paucioribus uirtus data est & ardua: quoniam ad bonum: quod summum & sublime est: nisi cum summa dif ficultate & labore non potest perueniri.

Capitulum. viii. Quare a philosophis ueritas inueniri nō po terat: nec ab his qui terrenis dediti sunt: sed ab electis inuenitur per legem dei: cui potest Ciceronis diffinitio adaptari.

HAec est uia quā philosophi quęrūt: sed ideo nō inuenerūt, ꝙ in terra potius (ubi apparere nō potest) quęrunt: errāt er go uelut in mari magno: nec quo ferantur, intelligunt: quia nec ui am cernunt: nec ducem sequuntur ullum. Eadem nanqꝫ ratione hanc uitę uiam quęri oportet: qua in alto iter nauibus quęritur: quę nisi aliquod cęli lumen obseruent: incertis cursibus uagant̃. Quisqꝫ autem rectum iter uitę, tenere nititur: non terram debet aspicere sed cęlū: & (ut apertius loquar) non hominē sequi debet sed deum: non his terrestribus simulachris: sed deo seruire cęle sti: nō ad corpus referri omnia sed ad mentem: nō huic uitę dare

operaꝝ:sed ęternę. Itaq; si oculos in cęlū semp intendas: & solē qua orit̃ obserues:eūq; habes uitę quasi nauigij ducē,sua sponte in uiam pedes dirigent: & illud cęleste lumē,qđ sanis mētibꝰ mlto clarius sole est:q̃ hic quē in carne mortali uidemꝰ,sic reget:sic gubernabit:ut ad sūmū sapiētię uirtutisq; portū,sine ullo errore ꝑducat. Suscipiēda igit̃ dei lex q̃ nos ad iter dirigat: illa sācta illa cęlestis:quā Mar. Tul. ĩ libro de republica tertio,pene diuina uoce depīxit:cuiꝰ ego(ne plura dicerē)uerba subięci. Est qdē uera lex,recta ratio naturę cōgruēs:diffusa in oēs:cōstās sempiterna,quę uocet ad officiū iubēdo:uetādo;a fraude deterreat: quę tñ neq; probos frustra iubet aut uetat:nec improbos iubēdo aut uetādo mouꝫ. Huic legi nec ꝓpagari fas est,neq; derogari:ex hac aliquid licet:neq; tota abrogari potest:nec uero aut per senatum aut per populum,solui hac lege possumus. Neq; est quęrēdus explanator aut interpres eius alius. Nec erit alia lex romę:alia athenis:alia nunc:alia post hęc:sed & omnes gentes: & omni tempore una lex & sempiterna & immutabilis cōtinebit. Vnusq; erit communis quasi magister & imperator omnium deus:ille legis huius inuentor:disceptator:lator:cui qui nō parebit:ipse se fugiet:ac naturam hominis aspernatur:hoc ipso luet maximas poenas:etiam si cętera supplicia,quę putantur,effugerit. Quis sacramentum dei sciens:tam significāter enarrare legem dei posset:q̃ illam homo longe a ueritatis noticia remotus expressit. Ego uero eos qui uera imprudentes loquuntur:sic habendos puto tanq̃ diuino spiritu aliquo instructi. Quod si,ut legis sanctę uim rationēq; peruidit:ita illud quoq; scisset aut explicasset: in quibus pręceptis lex ipsa cōsisteret:nō philosophi functus esset officio sed ꝓphetę:quod q2 facere ille non poterat:nobis faciēdū est:quibus ipsa lex tradita est ab illo uno mgr̃o & impatore oīuꝫ deo.

Capi. ix. Q2 caput religionis & uia ueritatis est deum fideliter noscere & fideliter colere. Et quare diuersę leges sint a gentibus institutę. Et quis sensuuꝫ integritate uigeat:quā gratia largitur:potiusq̃ natura.

QVius legis caput est primū ipsuꝫ deū nosse:soli obtēpare, solum colere. Nō potest enim rationeꝫ hominis optinere

qui parentem animę suę deum nescit: quod est summum nefas. Quę ignoratio facit ut diis alienis seruiat: quo nihil sceleratiꝰ cōmitti pōt. Hinc iā ꝓclíuis est ad malitiā gradus: per ignorátiā ueri ac singularis boni: qa deus quē nosse refugit, fons est ipse bonitatis. vel si iustitiam sequi uolet dei: diuini tamen iuris ignarus: gentis suę leges tanq̄ uerum ius amplectitur: quas non utiq; iustitia sed utilitas repperit. Cur enim ꝑ omnes populos diuersa & uaria iura sūt cōdita: nisi ꝙ vnaqueq; gens id sibi sáxit: quod putauit rebus suis utile. Quantū autem a iustitia recedat utilitas: populus ipse Romanus docet: q per foetiales bella indicendo: & legitime iniurias faciendo: semꝑq; aliena cupiendo atq; rapiēdo: possessionē sibi totius orbis cōparauit. Veꝝ hi se iustos putāt: si contra leges suas nihil faciant: quod etiā timori ascribi pōt: si pręsentiū poenaꝝ metu, sceleribus abstineāt. Sed concedamus sane: vt id natura uel, ut ait phūs, sua sponte faciāt: qđ legibus facere cogunť. Num iccirco iusti erunt: qui parent institutis hominum: qui & ipsi aut errare aut iniusti esse potuerūt. Sicut illi duodeciꝫ tabulaꝝ cōditores: qui publicę utilitati ꝓ cōditione tempoꝝ seruierūt. Aliud est igitur ciuile ius quod ꝓ moribus ubiq; uariať: aliud est uera iustitia: quam vniformē ac simplicē ꝓposuit omnibus deus: quē q ignorat: & ipsā iustitiā ignoret necesse ē. Sed putemus fieri posse: vt aliquis naturali & ingenito bono ueras uirtutes capiat: qualē fuisse Thimoneꝫ, Athenis, accepimus: qui & egētibus stipē dedit: & pauperes inuitauit: & nudos īduit: tamen cū illud unū, quod est maximū deest, agnitio dei: iam illa bona omnia supuacua sunt & inania: vt frustra in his assequēdis laborauerit. Omnis.n. iustitia eius similis ē humano corpori caput non habenti: in quo táetsi mēbra omnia & locis suis constent: & figura & habitudine: tamē quoniā deest id quod ē omniū pricipale: & uita & omni sensu caret. Itaq; membra illa formā tātūmodo mēbroꝝ habēt: usum nō habēt: tá scilicet q̄ caput sine corpore, cui similis est qui cum deum ignoret: uiuit iniuste. Id.n. solum habet quod est summū: sed frustra: quoniaꝫ virtutibus tanq̄ membris eget. Itaq; vt sit viuum ac sensibile corpus: & agnitio dei necessaria est quasi caput: & uirtutes omnes quasi corpus: ita fiet homo perfectus ac uiuus: sed tamen summa omnis in capite est. Quod quis constare non possit sine omnibus: sine quibusdam tamen

potest.Et erit quidem animal uiciosum ac debile:sed tamē uiuet
sicut & is qui deū nouit:& in aliqua re peccat:dat .n. peccatis ue
niam deus.Itaq; sine mēbris aliquibus uiui pōt: sine capite nullo
modo.Hęc res efficit:vt phī etiam si natura boni sunt:tamen ni
hil sciant:nihil sapiant.Omnis doctrina & uirtus eorum sine ca
pite est:quia deum nesciūt:qui est uirtutis ac doctrinę caput: quē
qui non agnoscit:licet uideat cęcus est:licet audiat surdus:licet lo
quatur elinguis est.Cum uero conditorē reꝝ parentemq; cogno
uerit : tunc & uidebit & audiet & loquetur ; Habere enim caput
coepit:ī quo sunt sensus omnes collocati:hoc est oculi: auris: &
lingua.Nam profecto is uidet:qui ueritatem in qua deus est : uel
deum in quo ueritas est:oculis cordis aspexerit.Is audit qui diui
nas uoces ac pręcepta uitalia pectori suo affigit. Is loquitur qui
cęlestia disserēs : uirtutē ac maiestatē dei singularis enarrat.Qua
re non est dubium quin impius sit quisq; deum non agnouerit ;
omnesq; uirtutes eius quas habere aut tenere se putat : in illa mor
tifera uia reperiūtur:quę est tota tenebraꝝ. Quapropter nihil est
ꝙ aliquis sibi gratuletur:si has inanes uirtutes adeptus est: qa nō
tm̄ miser,qui bonis pręsentibus careat: sed etiā stultus sit necesse
est:qui labores in uita sua maximos suscipiat īcassum. Nā dem
pta spe īmortalitatis:quam deus pollicetur in sua religione uersā
tibus:cuius assequendę gratia uirtus appetenda est : & quicquid
malorū acciderit pferendū est.Maxima erit pfecto uanitas:obse
qui uelle uirtutibus:quę frustra homini calamitates afferunt & la
bores.Nam si uirtus est :egestatē:exilium:dolorem:mortemq; :
quę timētur a cęteris pati fortiter:ac subire:quid tandem boni in
se habet? Cur eam phī ppter seipsam dicant expetendam ? Nimi
rum superuacuis & inanibus poenis delectantur:quibus licet age
re tranquille.Si eniꝫ mortales sunt animę: si uirtus dissoluto cor
pore nihil futura est:quid fugimus attributa nobis bona : quasi
aut ingrati aut indigni qui diuinis muneribus perfruamur?Quę
bona ur habeamus scelerate impieq; uiuendum est:quia uirtuteꝫ
idest iustitiam paupertas sequitur.Sanus igitur non est:qui nulla
spe maiori proposita:his bonis quibus cęteri utuntur ī uita:labo
res & cruciatus & miserias anteponat. Si auteꝫ uirtus (ut ab his re
ctissime dicit(capessenda ē : qa cōstet ad eam nasci hominē,sub
esse debet spes aliqua maior:quę maloꝝ & laborum quos pferre

uirtutis est:magnum efferat preclarumq; solatium. Nec aliter uirtus(cum per se dura sit)haberi ꝓ bono potest:q̃ si acerbitatē suā maximo bono penset. Aeque non aliter his bonis presentibus abstinendū est:q̃ si sint aliqua maiora propter que tanti sit & uoluptates omittere,& mala omnia sustinere. Ea uero nulla sunt bona alia:ut in tertio docui:nisi perpetue uite. Hanc autē prestare quis potest:nisi deus:qui uirtutem ipsam ꝓposuit. Ergo in dei agnitione & cultu rerū summa uersatur: in hoc est spes omnis & salus hominis:hic est sapiētie gradus primus,ut sciamus quis sit nobis uerus pater:eumq; solum pietate debita prosequamur:huic pareamus:huic deuotissime seruiamus:in eo promerendo actus oīs & cura & opera collocetur.

Capi.x. Q; religio deo:misericordia homini debetur. Et quas causas edificandi ciuitates:& cōueniēdi socialiter: & inuentionis uerborum falso commenti sunt.

d Ixi quid debeatur deo:dicam nunc quid homini tribuēdū sit:quanq̃ idipsum quod homini tribueris: deo tribuitur: quia homo,dei simulachrum est: sed tamen primū officiū iustitie est cōiungi,cū deo:secundū cū homīe; sed illud primum religio dicitur:hoc secundū misericordia uel humanitas nominatur. Que uirtus ꝓpria ē iustoꝝ & cultoꝝ dei:q; ea sola,uite cōmunis i se cōtinet rationē. Deus.n.qui ceteris animalibus sapiētiā nō dedit:naturalibus ea munimētis ab incursu & ꝑiculo tutiora generauit. Hominē uero nudū fragilēq; formauit:ut eum sapiētia potiꝰ instrueret:dedit preter cetera hunc pietatis affectū: ut homo hominē tueatur:diligat:foueat: cōtraq; omnia pericula & accipiat: & prestet auxilium. Sūmum igitur inter se hominū uinculū ē humanitas:quod qui disruperit:nefarius & parricida existimādus est. Nam si ab uno homine quē deus finxit omnis orimur: certe consanguinei sumus: & ideo maximū scelus putādū est odisse hominē uel nocētē. Propterea deus precepit inimicitias per nos nunq̃ faciendas:semper esse tollēdas:scilicet ut eos qui sint nobis inimici:necessitudinis admonitos mitigemus. Item si ab uno deo īspirati sumꝰ oēs & animati:qd aliud q̃ fratres sumus? Et qdem cōiunctiores q; animis:q̃ q corporibus. Itaq; non errat Lucretius

cum dicit: deniq; cęlesti sumus oēs semine oriundi. Omnibus il
le idem pater est. Ergo pro beluis īmanibus sunt habendi: qui ho
minibus nocent: qui contra ius humanitatis: & fas omne spoliāt,
cruciant: occidunt: exterminant. Ob hanc necessitudinem germa
nitatis docet nos deus, mala nunq̄ facere: bonum autem semp. Id
autem ipsum bene facere quid sit: idem ipse pręscribit. Pręstare
auxilium depressis & laborātibus: impartiri uictu; non habenti
bus. Deus. n. quoniā pius est: animal nos uoluit esse sociale. Itaq;
in aliis hominibus nosipsos cogitare debemus. Non meremur ī
periculo liberari: si non succurrimus. non meremur auxilio: si ne
gamus. Ad hanc partē, philosophoꝝ nulla pręcepta sunt: quippe
qui falsę uirtutis specie capti: misericordiam de homine sustule
runt: & dum uolunt sanare uicia auxerunt. Et cum iidem plerūq;
fateantur: societatis humanę cōmunionem esse retinendam: ab ea
plane seipsos inhumanę uirtutis suę rigore dissociant. Cōuincē
dus ergo etiam hic error illoꝝ est: qui nihil cuiq̄ impartiendum
putant. Vrbis condendę originē atq; causam non unam intule
runt: sed alii, eos homines, qui sint ex terra primitus nati: cum per
siluas & campos erraticam degerent uitā: nec ullo inter se sermo
nis: aut iuris uinculo cohęrerent: sed frondes & herbam pro cubi
libus: speluncas & antra pro domibus haberent: bestiis & fortio
ribus animalibus prędę fuisse cōmemorant. Tum eos qui aut lā
niati effugerant: aut laniari ꝓximos uiderant: admonitos pericu
li sui: ad alios homines decurrisse: pręsidiu; īplorasse: & primo
nutibus uoluntatē suā significasse. Deinde sermonis initia tentas
se: ac singulis quibusq; rebus nomina īprimēdo: paulatim loquē
di perfecisse rationem. Cum autē nec multitudinē ipsam uiderēt
contra bestias esse tutam: oppida etiam coepisse munire: ut uel qe
tem noctis tutam sibi facerent: uel ut incursiones atq; impetus be
stiaꝝ non pugnando: sed obiectis aggeribus arcerent. O ingenia
hominibus indigna: quę has ineptias ꝓtulerunt: miseros atq; mi
serabiles: q stultitiā suā litteris memorięq; mandauerūt! Qui cū
uiderēt mutis quoq; animalibus ingenitam esse rationem: uel cō
ueniendi: uel inuicem appetendi: uel periculi fugiendi: uel mali ca
uendi: uel cubicula sibi & latibula parandi: homines autem ipsos
existimauerīt nō nisi exēplis admoneri: ac discere potuisse: quid
metuere sibi: qd cauere: qd facere deberēt: aut nunq̄ conuenturos

iter se fuisse nec loquẽdi rationẽ reperturos: nisi eos bestię come dissent. Hęc aliis delira uisa sunt: ut fuerunt: dixeruntq; non ferarum laniatus causam fuisse coeundi: sed ipsã poti⁹ humanitatẽ. Itaq; inter se congregatos: q natura hominũ solitudinẽ fugiens: & cõmunionis ac societatis appetẽs esset: non magna inter eos disceptatio est: siquidem causę dispares sunt: res eadem est. Potuit utrũq; igitur: qa nõ repugnat: sed tamẽ utrũq; nullo mõ uerum ẽ: qa nõ per oẽm terrã nati sunt hoĩes e terra: tanq̃ ex draconis alicuius dentibus pseminati: ut poetę ferunt: sed unus homo a deo fictus est: ab eoq; uno oĩs terra humano genere cõpleta est: eadẽ scilicet rõe qua rursus post diluuiũ: qd certe negare nõ possunt. Nulla igitur in pricipio facta est eiusmodi cõgregatio: nec unq̃ fuisse hoĩes in terra: q ppter ĩfantiã nõ loquerẽt: intelligit cui ratio non deest. Fingamus tamẽ illa uera esse: quę ociosi & inepti hoĩes senes fabulant: ut eos potissimũ sensibus & suis rationibus refellamus. Si hac de causa sunt homines congregati: ut mutuis auxiliis imbecillitatẽ suam tuerẽtur. Succurrendũ est igitur homini: qui egeat auxilio. Cum.n. pręsidii causa homines societatẽ cũ hominibus inierint, & sanxerĩt: foedus illud a principio sui ortus inter homines initum: aut uiolare: aut nõ conseruare: summum nefas putandum est. Nam qui se a pręstãdo auxilio remouet: etiã ab accipiendo se remoueat necesse est: qa nullius ope indigere se putat: qui alteri suã denegat. Huic uero qui se ipse dissociat: ac secernit a corpore: non ritu homĩs: sed ferarũ more uiuẽdum est. Quod si fieri non põt: retinẽdum est igit omni modo uinculum societatis humanę: qa homo sine homine nullo modo põt uiuere. Retẽtio autem societatis est cõmunitas: idest auxilium pręstare ut possimus accipere. Sin uero ut illi alii disputãt: humanitatis ipsi⁹ causa facta est hominũ cõgregatio. Homo certe hominẽ debet agnoscere. Quod si fecerũt illi rudes: & adhuc feri homĩes: & fecerũt nondũ constituta loquẽdi rõe: quid putemus homĩb⁹ expolitis, sermone rerũ oĩumq; cõmercio inter se copulatis esse faciendum: qui assueti homĩbus solitudinẽ ferre non possunt?

Capi. xi. In quos pręcipue sit humanitas exercenda: & ĩ quibus liberalitatibus imaginariis pereant opera: & quę impensa pręstantis.

Onseruanda est igitur humanitas: si homines recte uelimus dici. Id autem ipsum cōseruare humanitatē: quid aliud est q̃ diligere hominē: q͂a homo sit: & id qđ nos sumus? Discordia igit͛ atq; dissensio non est secūdū hoīs nām. Verūq; est illud Ciceronis quod ait hoīem naturę obedientē, homini nocere nō posse. Ergo si nocere homini cōtra naturam est: prodesse igitur homini secundū naturam sit necesse est. Quod qui non facit, hominis se appellatione despoliat: quia humanitatis officiuʒ est: necessitati hominis ac periculo subuenire. Quero igitur ab his: qui flecti ac misereri non putant esse sapientis: si homo ab aliqua bestia cōprehensus, auxilium sibi armati hominis imploret: utrū ne succurrendū putent an minime? Non sunt tam imprudētes ut negent fieri oportere: quod flagitat: quod exposcit humanitas. Iteʒ si aliquis circūueniatur igni: ruina opprimatur: mergat͛ mari: flumine rapiatur: num putent hoīs esse non auxiliari? Non sunt ipsi hoīes si putēt. Nemo enim pōt eiusmodi periculis non esse subiectus: immo uero & hoīs & fortis uiri esse dicent seruare periturū. Si ergo in eiusmodi casibus qui periculum uitę homini afferunt: succurrere humanitatis esse concedūt. Quid causę est si homo esuriat: sitiat: algeat: succurrēdum esse non putent? Quę cum sint paria natura cum illis casibus fortuitis: & unam eādēq; humanitatē desiderent: tamen illa discernunt: quia non re ipsa uera: sed utilitate pręsenti omnia metiuntur. Illos. n. quos periculo surripiunt: sperant sibi gratiam relaturos. Egentes autē: q͂a nō sperant: perire arbitrantur q͂cquid eiusmodi hominibus impertiāt. Hinc est illa Plauti detestanda sententia. Male meretur qui mendico dat quod edat. nam & illud quod dat, perit: & illi ꝓducit uitam ad miseriam. At enim poeta fortasse ꝑ ꝑsona locutus est. Quid Marcus Tullius in suis officialibus libris: nonne hoc ideʒ persuadet: non esse omnino largiendū? Sic. n. dixit. Largitio quę fit ex re familiari: fontē ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitas benignitate tollitur. Qua cū in plures usus sis: eo minus ī multos uti possis. Et idē paulo post. Quid aūt est stulti⁹ q̃ qđ libēter facias, curare ut id diutius facere nō possis? uidelicet ꝓfessor sapientię refrenat homines ab humanitate: monetq; ut rem familiarem diligenter custodiant: malintq; arcam q̃ iustitiam cōseruare. Qđ cum intelligeret inhumanum esse ac nefarium: mox alio capite

quasi actus poenitētia sic ait. Nonnunq̄ tamē est largiendum: nec hoc benignitatis genus omnino repudiādum: & sępe idoneis hominibus egētibus de re familiari impartiēdum. Quid ē idoneis? Nēpe his qui restituere ac referre gratiā possint. Si nūc Cicero uiueret: exclamarē profecto. Hic hic Marce Tulli aberrasti a uera iustitia: eāq; uno uerbo sustulisti: cū pietatis & humanitatis officia utilitate metitus es. Nō. n. idoneis hominibus largiēdū est: sed quātū pōt nō idoneis: id. n. iuste: id pie: id humane fit: quod sine spe recipiēdi feceris. Hęc est uera illa & germana iustitia: cui⁹ solidā & expressam effigiē nullam tenere uos dicitis. Ipse plurib⁹ locis clamas mercenariā non esse uirtutē: faterisq; in libris legum tuarum, liberalitatem gratuitam esse his uerbis. Nec est dubium quin is q̄ liberalis benignusq; esse dicit̄: officium non fructū sequat̄. Cur ergo idoneis potius largiris: nisi ut postea mercedē recipias? Te ergo auctore ac pręceptore iustitię, quisq; idoneus nō erit: nudita te: siti: fame conficietur. Nec homines copiosi & usq; ad delitias abundātes subueniēt ultimę necessitati: si uirtus mercedem nō exigit: si ꝓpter se (ut dicitis) expetenda est. Ergo iustitiam principez matremq; uirtutum suo precio: non tuo cōmodo ęstima: ei potissimum tribue a quo nihil speres. Quid personas eligis? quid mēbra inspicis? pro homine tibi habendus est quisq; precat̄: ideoq; te hominez putet. Abiīce umbras illas imaginesq; iustitię: atq; ipsam ueram, & expressam tene. largire cęcis: debilibus: claudis: destitutis: quibus nisi largiare moriendum est. Inutiles sunt hominibus, sed utiles deo; qui eos retinet in uita: qui spiritu donat: qui luce dignatur: foue quantum in te est & animas hominum: ne extinguantur, humanitate sustenta. Qui succurrere perituro pōt: si non succurrerit occidit. Verum isti quia neq; naturam retinent: neq; proemium ī eo quod sit, sciunt; dum perdere timent perdūt: & in id quod maxime cauēt incidunt: ut quicquid largiuntur: aut pereat omnino: aut ad tempus breuissimum prosit. Nam qui exiguam stipem miseris negant: qui cōseruare humanitatē sine damno suo nolunt: patrimonia sua effundunt: ut aut peritura fragilia sibi comparent: aut certe suis maximis damnis nihil consequantur. Quid enim dicendum est de his qui populari leuitate ducti: uel magnis urbibus suffecturas opes exhibēdis muneribus impēdunt: nisi eos demētes ac furiosos qui pręstent id populo: quod

& ipsi perdant: & nemo eoꝝ quibus pręstatur accipiat! Itaqꝫ ut ē omnis uoluptas caduca & breuis: oculorum maxime & aurium: aut obliuiscuntur homīes: & alterius dāna ꝓ ingratis habent: aut etiam offenduntur: si non est libidini uulgi satisfactū: ut etiā homines stultissimi malū sibi malo cōparauerint: aut si adeo placuerint: nihil amplius q̃ inanem fauorem paucoꝝqꝫ dieꝝ fabulas assequuntur: sicut quotidie leuissimorum hominū patrimonia in res superuacuas ꝓdiguntur. Num ergo illi sapientius qui utiliora & diuturniora ciuibus suis exhibēt munera: his scilicet qui publicis operibus extructis: memoriā nomini suo quęrunt? Ne isti quidē recte bona sua ī terram sepeliūt: qa nec memoria qcq̃ mortuis confert: nec opera eoꝝ sempiterna sunt: siquidem aut uno tremore terrę dissipantur: & corruunt: aut fortuito consumuntur incendio: aut hostili aliquo impetu diruuntur: aut certe uetustate ipsa dissoluta labuntur. Nihil est.n. (ut ait orator) opere & manu factum: quod non conficiat: & cōsumat uetustas. At hęc iustitia & leuitas florescit quotidie magis. Illi ergo melius qui tribulibꝰ suis: aut clientibus largiuntur: aliquid enim pręstant hominibus & ꝓsunt: sed nō est illa uera & iusta largitio. Beneficentia enim nulla est ubicūqꝫ necessitas non est: perit ergo quicqd gratię causa tribuitur non indigentibus: aut cum foenore reddit: & beneficentia non erit. Quod ēt si gratū est his quibus datur: iustum tamē nō est: quia si nō fiat nihil mali sequitur. Vnum igitur certum & uerum liberalitatis officium est: egentes atqꝫ utiles alere.

Capi. xii. A quo sit speranda & expetēda: & quę: & quāta sit uerę liberalitatis merces. Et q̃ inanis: & nulla falsę. & qui sunt gradus humanitatis.

h Aec est illa perfecta iustitia: quę custodit humanam (de qua phī loquuntur) societatem. Hic diuitiarum maximus & uerissimus fructus est: non uti opibus ad ꝓpriam unius uoluptatē: sed ad multorum salutem: non ad pręsentem suum fructū sed ad iustitiam: quę sola non interit. Tenēdum est igitur omnino ut ab officio misericordię; spes recipiendi absit oīno. Huius eniꝫ operis & officii merces a deo expetenda est solo. nā si ab homine expetes: iam nō humanitas erit illa: sed beneficii foeneratio.

Nec poteſt uideri bene meruiſſe : qui quod fecit,non alteri ſed ſi bi preſtat: & tamē eodē redit:ut quod alteri quiſq; preſtiterit: ni hil ab eo cōmodi ſpectans:uere ſibi preſtet : qa mercedem capiet a deo. Idem deus precepit:ut ſi quando coenam parauerimus eos in conuictū adhibeamus : qui reuocare non poſſint : & uicez red dere:ut omnis actus uite noſtre non careat miſericordie munere. Nec tamē quiſq̄ interdictū ſibi putet:aut cōmunionē cum amicis aut charitatē cū ꝓximis:ſed notū nobis deus fecit: q; ſit uerū & iuſtum opus:ita nos oportet cū ꝓximis uiuere: dūmodo ſciam⁹ illud ad hominē:hoc ad deū pertinere. Precipua igitur uirtus eſt hoſpitalitas:quod phī quoq; aiunt:ſed eam detorquent a uera iu ſtitia: & ad cōmodum rapiunt. Recte,inquit Cicero,a Theophra ſto eſt laudata hoſpitalitas. Eſt.n.(ut mihi quidem uideť ) ualde decoꝝ patere domos hominū illuſtriū hoſpitib⁹ illuſtribus. Eo dem modo rurſus errauit:quo tamen cum idoneis eſſe diceret lar giēdum. Non.n.iuſti & ſapientis uiri domus,illuſtrib⁹ debet pa tere:ſed humilibus & abiectis.nā illuſtres illi ac potentes nulla re poſſunt indigere:quos opulentia ſua & munit & honorat. Nihil autem a uiro iuſto faciendū eſt:niſi qď ſit beneficium. Beneficiū aūt ſi refert,interit atq; finitur. Nec.n.poſſumus id habere īntegrū cuius preciū nobis perſolutū eſt. In his itaq; beneficiis,iuſtitie ra tio uerſať:que ſalua & īcorrupta ꝑmanſerint. Permanēt autē non aliter q̄ ſi preſtent his hominibus:qui ꝓdeſſe nullo modo poſſūt. At ille ī recipiendis illuſtribus nihil ſpectauit aliud niſi utilitatē: nec diſſimulauit homo ingenioſus:quid ex eo cōmodi ſperaret. Ait.n. Quid faciat,potētē apud exteros futuꝝ ꝑ grām principū: quos ſibi hoſpitii & amicitie iure cōſtrinxerit. O q̄ multis argu mētis Ciceronis incōſtantia,ſi id agerem,redargui poſſet:nec tam noſtris q̄ ſuis uerbis refelleretur. Idez quippe ait:ut qſq; maxime ad ſuum cōmodū referat quecunq; agit:ita minime eſſe uiruz bo num. Idem etiam negat ſimplicis & aperti hoīs eſſe: ambire: ſi mulare aliquid: & pretendere aliud agere uideri:cum aliud agat: preſtare ſe alteri: fingere qď ſibi preſtet: ſed malitioſi potius: & aſtuti: & fallacis: & ſubdoli. Quomō ergo defenderit quo mi nus ambitioſa illa hoſpitalitas,malitia eſſet. Tu mihi per omnes portas circūcurſes:ut aduenientes populorum atq; urbium princi pes:domum tuam inuites:ut per eos apud ciues eorum potētiam

cõsequare:uelisq; quę te iustũ & humanũ: & hospitalẽ uideri cũ studeas utilitati tuę. Verũ hoc ille non potius incaute. Quid .n. min⁹ ĩ Ciceronẽ conuenit. Sed ignorãtia ueri iuris prudẽs ac sciẽs ĩ hos se laqueos induxit. Qd' ut ei possit ignosci testificatus est: non ad uerã iustitiã, quam non teneat, pręcepta sedare: sed ad umbram imaginemq; iustitię. Ignoscẽdum est igitur umbratico & imaginario pręceptori: nec ab eo ueritas exigenda est: qui se nescire fateatur. Capciuorũ redemptio magnũ atq; pręclarum iustitię munus est: qd' idẽ ipse Tullius approbauit. Atq; hęc benignitas ĩquit, etiã reipublicę ẽ utilis: redimi a seruitute captos: locupletari tenuiores. Hanc ego cõsuetudinem benignitatis, largitõi munerũ longe antepono. Hęc est grauium hominũ atq; magnorũ. Proprium igitur iustorum opus est: alere pauperes: ac redimere captiuos cum apud iniustos si qui hęc faciant, graues & magni appellẽtur. His enim, maxime laudis est benefacere: quos nemo sperauit esse facturos. nam qui bonum facit uel consanguineo: uel ꝓximo: uel amico: aut nullam: uel certe non magnã laudem meretur: quia facere debet. Sitq; impius ac detestabilis: nisi fecerit id quod ab eo & natura ipsa: & necessitudo exigit: & si facit: non tam glorię assequendę q̃ reprehensionis uitandę causa facit. Qui autẽ facit alieno & ignoto: is uere dignus est laude: quoniam ut faceret, sola ductus est humanitate. Ibi ergo iustitia est: ubi ad benefaciendũ, necessitãs uinculũ nullum est. Hoc igiť benignitatis officiũ nõ anteponere quidẽ largitioni munerũ debuit: qd' est cõparãtis & e duobus bonis id quod sit melius eligẽtis. Illa uero largitio hominum patrimonia sua in mari abiicientium, inanis & leuis & ab omni iustitia remotissima est. Itaq; ne dici quidem munera oportet: in quibus nemo accipit: nisi qui accipere non meretur. Non min⁹ magnum iustitię opus est: pupillos & uiduas: & destitutos: & auxilio indigẽtes: tueri atq; defendere: quod adeo uniuersis diuina illa lex pręscribit: quãd oq dẽ boni quiq; iudices ad officium suum iudicant pertinere: ut eos humanitate naturali foueant: ac iisdem ꝓdesse nitãtur. Verũ hęc opa ~~quippe~~ nostra sunt: qui legẽ: uerba ipsius dei pręcipientis accepimus. Nã illi sentiunt natura esse iustum tueri eos, q tutela carent: sed cur ita sit non ꝓspiciunt. Deus enim: cuius ꝑpetua clemẽtia est: iccirco uiduas pupillosq; defẽdi ac tueri iubet: ne qs respectu ac miseratõe pignorũ suorũ retardetur

quo minus mortem ꝓ iustitia fideq; suscipiat:sed incunctāter ac fortiť subeat: cū sciat se caros suos deo relinquere:nec his unq̄ prę sidium defuturꝫ. Aegros quoq; quib⁹ defuerint q assistant : curā dos fouendosq; suscipere summę humanitatis & magnę operati onis est. Quod qui fecerit:hic uiuā hostiam deo acqret: & quod alteri dederit ad tēpus:ipse a deo accipiet in ęternum . Vltimū il lud & maximū pietatis officium ē:peregrinoꝝ & pauperum se pultura:quod illi uirtutis iustitięq; doctores prorsus non attige runt. Nec enim poterant id uidere:qui utilitate omnia officia sua metiebātur. In cęteris.n. quę supradicta sunt:q̄uis uerum limitē non tenuerint:tamē quoniā cōmodi aliquid in his deprehēderūt quasi odore quodam ueritatis retenti ꝓprius aberrarunt. Hoc au tem qa nihil uidere in eo cōmodi poterāt reliquerunt. Quin etiā non defuerunt qui superuacaneā facerent sepulturam:nihilq; dice rent esse mali:iacere inhumatū atq; abiectū : quorū impiā sapien tiam tam omne humanum genus respuit q̄ diuinę uoces : quę id fieri iubent. Verū illi non audent dicere id non esse faciēdū : sed si forte non fiat nihil esse incōmodi. Itaq; in ea re non tam pręci pientium q̄ cōsolantiū utuntur officio : ut si forte id sapienti eue nerit:ne se ob hoc miserū putet. Nos autē non qd sapienti deferē dum sit dicimus:sed quid facere ipse debeat:itaq; non quęrimus nūc utrū ne tota sepeliendi ratio sit utilis:necne: licet hęc ēt si sit inanis:ut illi existimāt:tamē faciēda est : uel ob hoc solū:ꝙ apud homines bene & humane fieri uidetur. Animus.n. quęritur:& ꝓ positum ponderatur. Non.n. patiemur figurā & figmentum dei feris ac uolucribus in prędam iacere:sed reddamus id terrę unde ortum est . Et q̄uis in homine ignoto necessariorum sepulturam nulli negandam munus implebimus:in quorum locum qa delīūt succedet humanitas:& ubicunq; homo desiderabitur : ibi exigi officium nostrum putabimus. In quo autem magis iustitię ratio consistit q̄ in eo:ut quod pręstamus nostris per affectum : pręste mus alienis per humanitatem:quę est multo certior iustiorq;: cū non iam homini pręstatur qui nihil sentit:sed deo soli cui carissi mū sacrificiū est opus iustum. Dicet aliqs fortasse. si hęc oīa fece ro nihil habebo. Quid enim si magnus hominum numerus ege bit : algebit ; capietur ; morietur : ut hęc facientem uel uno die patrimonio exui sit necesse! perdam ne rem familiarem meo aut

meo℞ labore quęsitam: ut iam ipsi mihi aliena misericordia uiuē dum sit? Quid tu tā pusillo animo paupertatem times: quā etiaꝫ nostri phī laudant nihilq̧ hac tutius: nihilq̧ hac tranquillius esse testantur? Hoc quod times sollicitudinū portus est. An ignoras quot periculis: quot casibus, cū his malis opibus subiaceas? Quę tecum bene agent: si sine tuo cruore transierint: tu uero pręda onustus incedis: & spolia geris: quę irritent animos etiam tuorum. Quid ergo dubitas bene collocare id quod tibi forsitan eripiet: aut unum latrociniū: aut existens repente proscriptio: aut hostilis aliqua direptio? Quid uerere fluxū ac fragile bonum facere sempiternum: aut thesauros tuos custodi deo credere: ubi nō furē prędonēq̧ timeas: nō rubiginē: non tyrānū? Qui apud deū diues est pauper esse nunq̄ poterit. Si iustitiam tanti putas: sequere abiectis oneribus: quę te premunt. Libera teipsum compedibus & cathenis: ut expeditus ad deum curras. Magni & excelsi animi est despicere & calcare mortalia. Sed si hanc uirtutem non capis: ut diuitias tuas in aram dei conferas: ut fragilibus tibi compares firmiora. Liberabo te metu. Omnia ista pręcepta nō soli tibi danť: sed omni populo: qui mente coniunctus est: & cohęret sicut unus homo. Si solus magnis operibus nō sufficis: pro uirili parte operare iustitiam: sic tamen ut quantum diuitiis inter cęteros: tātum opere pręcellas. Neq̧ nunc suaderi tibi putes: ut rem familiarem tuaꝫ minuas: uel exhaurias: sed quę in superuacua fueras impensurus: ad meliora conuertas. Vnde bestias emis: hinc captos redime. vnde feras pascis: hinc pauperes ale. vnde homines ad gladium comparas: hinc innocentes mortuos sepeli. Quid prodest perditę nequitię bestiarios facere locupletes: & instruere ad flagitia? Transfer ad magnum sacrificium male peritura: ut pro his ueris muneribus habeas a deo munus ęternum. Magna est misericordię merces: cui deus pollicetur peccata se omnia remissurum. Si audieris inquit preces supplicis tui: & audiam ego tuas: si misertus laborātium fueris: & ego in tuo labore miserebor. Si autem non respexeris nec adiuueris: & ego animum tuum contra te geram: tuisq̧ te legibus iudicabo.

Capi. xiii. De pręmio: & q̄ꝑ necessitate & precibus pauperū quisq̧ teneatur a deo: & tribus gradibus uirtutis.

Q Votiens igitur rogaris: tētari te a deo crede: an sis dignus exaudiri. Circūspice conscientiā tuā: & quātum potes me dere uulnerib⁹: nec tñ q̄a peccata largitione tollūtur: dari tibi licē tiā peccādi putes. Abolentur. n. si deo largiare: q̄a peccaueras. Nā si fiducia largiendi pecces: non abolentur. Deus enim purgari ho mines a peccatis maxime cupit: ideoq; agi poenitentiā iubet. Age re autē poenitētiā nihil aliud est: q̄ ꝓfiteri & affirmare se ulterius non peccaturꝫ. Ignoscit̄ itaq; his q̄ ad peccatum ignorāter: impru denter: incauteq; labuntur: ueniam non habet qui sciens peccat. Nec tamen si aliquis purificatus fuerit ab omni labe peccati: tem perandum sibi ab opere largitionis existimet: quia non habeat peccata quę deleat: īmo uero tū magis iustitiam debet operari: cū factus est iustus: ut quod ante ī medelam uulnerꝫ fecerat: postmo dum faciat in gloriā laudēq; uirtutis. Eo accidit ꝙ nemo esse sine delicto potest: q̄diu īdumēto carnis ornatus est. Cuius īfirmitas triplici modo subiacet dominio peccati: factis: dictis: cogitatōi bus. Per hos gradus ad summū culmē iustitia ꝓcedit. Primus ē uirtutis gradus: malis operibus abstinere: secundus etiā malis uer bis: tertius etiam cogitatione rerum malarꝫ. Qui primum gradū ascendit satis iustus est. qui secunduꝫ iā perfecte uirtutis: siquideꝫ neq; factis neq; sermone delinquat. Qui tertium: is uere similitu dinē dei assecutus uidetur. Est. n. pene supra humanum modum: ne in cogitatione quidem admittere: qd̄ sit uel facto malum: uel improbum dictu. Itaq; etiam iusti homīes qui frenare se possunt ab omni opere iniusto: nōnunq̄ tamen ipsa fragilitate uincuntur: ut uel in ira malum dicant: uel in aspectu rerum delectabilium ta cita cogitatione concupiscant. Quod si mortalis conditio nō pa titur hominem esse ab omni macula purꝫ: debent ergo largitione perpetua peccata carnis aboleri: unum est enim sapientis & iusti & uitalis uiri opus: diuitias suas ī sola iustitia collocare: quia ꝓfe cto qui eget: licet ille Croesum aut Crassum diuitiis superet: hic pauper: hic nudus: hic mendicus putandus est. Danda igitur opa est: ut indumento iustitię pietatisq; uelemur: quo nos nemo exu at: quod nobis sempiternum pręber ornatum. Nam si deorū cul tores simulachra insensibilia excolunt: & quicquid preciosi ha bent in ea conferūt: quibus nec uti possūt: nec gratias agere ꝙ acce perit: quāto iustius est & uerius: uiuētia dei simulachra excolere

ut promereare ſuenire uiuẽtem. Quod ſicut uſui habent: quicqd acceperint & gratias agunt: ita deus: in cuius conſpectu bonum feceris: & probabit: & mercedem pietatis exoluet.

Capi. xiiii. Qꝫ philoſophi uera caruerunt humanitate: qui cum Stoicis eam inter morbos animę poſuerũt.

Si ergo in homĩe pręclaꝝ & excellens eſt bonum, misericordia: idq; diuinis teſtimonus & bonoꝝ maloruq; cõſenſu optimum iudicaẽ: apparet phõs longe abfuiſſe ab humano bono: qui neq; pręceperunt eiuſmodi quicq̃: neq; fecerunt: ſed uirtutem: quę propemodũ in homine eſt ſingularis: pro uicio ſemper habuerunt. Libet hic interponere unum de philoſophia locũ: ut illoꝝ plenius coarguamus errores: qui miſericordiã: cupiditatẽ: metum: morbos animi appellant. Conanẽ illi quidẽ uirtutes a uiciis diſtinguere: quod eſt ſane facillimum. Quis.n. non poſſet liberalem a prodigo ſeparare: ut illi faciũt? aut puꝝ a ſordido: aut quietũ ab inerti: aut cautum a timido: qꝛ hęc quę ſunt bona fines ſuos habeant: quos ſi exceſſerint in uicia labuntur: ita ut conſtãtia niſi pro ueritate ſit ſuſcepta ſit imprudẽtia. Itẽ fortitudo ſi nulla neceſſitate cogẽte: aut non ꝓ cauſa honeſta certum periculũ ſubierit in temeritatẽ cõuertiẽ. Liberalitas quoq; ſi alios inſectẽ potiꝰ q̃ inſectantibus reſiſtat: cõtumacia eſt. Seueritas etiam niſi ſe itra cõgruentes nocẽtiũ poenas coarceat: fit ſęua crudelitas. Itaq; dicunt eos qui mali uideanẽ non ſua ſponte peccare: nec mala potiꝰ eligere: ſed bonoꝝ ſpecie lapſus incidere ĩ mala: dũ bonoꝝ ac maloꝝ diſcrimen ignorant. Hęc quidẽ falſa nõ ſunt: ſed ad corpꝰ cũcta referunẽ. Nam parcũ alias puꝝ eſſe aut conſtantem: aut cautũ aut quietũ: aut fortem: aut ſeueꝝ: uirtutes ſunt quidem: ſed huiꝰ tẽperantię uitę. Nos autem qui hanc uitam contẽnimus: alias nobis uirtutes propoſitas habemus: de qbus phĩ ne ſuſpicari quidẽ ulla ratione potuerunt. Itaq; & uirtutes quaſdam pro uiciis: & uicia quędam pro uirtutibus habuerunt. Nam Stoici affectus omnes: quorum impulſu animus commouetur: ex homine tollunt cupiditatem atq; lętitiam: metum: moeſtitiam: quoꝝ duo priora ex bonis ſunt: aut futuris: aut pręſentibus: poſteriora ex malis. Eodem mõ hęc quatuor morbos (ut dixi) uocant: nõ tam natura

inſitos q̃ praua opinione ſuſceptos. Et iccirco cenſent eos extirpari poſſe radicitus: ſi bono℞ malo℞ꝙ opinio falſa tollatur. Si .n. nihil cenſeat ſapiens bonũ nihilꝙ malũ: nec cupiditate ardeſcet: nec lętitia geſtiet: nec metu terrebitur: nec ęgritudine contrahetur. Mox uidebimus an efficiant quod uelint: an quid efficiant iterũ propoſitum arrogans ac pene furioſum: qui ſe putent mederi & eniti poſſe contra uim rationemꝙ naturę.

Capi. xv. Quomõ Peripathetici uĩcãt Stoicos: & doceant affectuũ naturaliũ ſtimulos euelli nõ poſſe: ſed mitigari. Et ꝙ ea quę brutis aĩalibus data ſũt: ſingulo hõi ĩſita ſũt uniuerſa. Et quomõ Stoici mẽtis affectiones diffiniant.

HAec enim naturalia eſſe non uoluntaria: omnium uiuentiũ ratio demonſtrat: quę hiſdem omnibus quatitur affectibus. Peripathetici ergo rectius: qui hęc omnia detrahi poſſe negant: quia nobiſcum ſimul nata ſunt: & conãtur oſtendere: q̃ prudenter: & q̃ neceſſarie deus ſiue natura (ſic enim dicunt) his nos armauit affectibus: quos tamen: quia plerũꝙ uicioſi fiũt: ſi nimii ſint: poſſe ab homine adhibito modo ſalubriter temperari: ut tãtum homini quantum naturę ſatis eſt: relinquatur. Non inſipiẽs diſputatio: ſed (ut dixi) omnia nõ ad hanc uitam referentur. Stoici ergo furioſi qui ea non temperant: ſed abſcindunt: rebuſꝙ a natura inſitis caſtrare hominẽ quodammodo uolunt. Quod tale eſt: quale ſi uelint aut metũ detrahere ceruis: aut uenenum anguibus: aut iram feris: aut placiditatem pecudibus. Nam quę ſingula mutis animalibus data ſunt: ea uero uniuerſa homini ſimul. Quod ſi (ut medici dicunt) lętitię affectus in ſplene eſt: irę in felle: libidinis in iecore: timoris in corde: facilius eſt interficere animal ipſum: q̃ ex corpore aliquid euellere: quod eſt animantis naturam uelle mutare. Sed hoĩes prudẽtes nõ ĩtelligũt: cum uicia ex homine tollunt: etiam uirtutem ſe tollere: cui ſoli locum faciunt. Nam ſi uirtꝰ eſt ĩ medio irę impetu: ſeipſũ cohibere & reprimere: qđ negare non poſſunt. Caret ergo uirtute qſqs ira caret. Si uirtus eſt libidinem corporis cõtinere: uirtute careat neceſſe eſt: qui libidinem quam temperet non habet. Si uirtus eſt cupiditatem ab alieni appetitione refrenare: nullam certe uirtutem poteſt habere:

qui caret eo:ad quod cobibendũ uirtutis usus adbibetur. Vbi ergo uicia non sunt:nec uirtuti locus est quidem: sicut nec uictorię quidem:aduersarius ubi nullus est: ita fit ut bonum sine malo esse in hac uita non possit. Affectus igitur quasi ubertas animoꝝ ẽ naturalis. Nam sicut insentes ager qui est natura foecundus exuberat:sic animus incultus uiciis sua sponte inualescentibus uelut spinis obducitur. Sed cũ uerus cultor accesserit: statim cędẽtibus uiciis fruges uirtutis oriuntur. Deus itaq; cum hominẽ primũ finxerat mirabili ꝓuidẽtia ĩgenerauit ei prius istas animi cõmotiones: ut possit capere uirtutẽ: sicut terra culturã. Posuitq; materiam uicioꝝ in affectibus: ꝟtutis ĩ uiciis. Quę ꝑfecto aut nulla ẽ:aut nulla erit:aut in usus esse non poterit:si desinit ea per quę uis eiꝰ aut appareat:aut cõstet. Videamus nũc iidem illi qui uicia excidunt qd effecerint. Quatuor illos effectus quos ex opinione bonorũ maloꝝq; nasci putant:quibus euulsis sanãdũ esse animũ sapiẽtis existimant:quoniã intelligũt & natura insitos esse: & sine his uihil moueri:nihil agi posse alia quędã ĩ eoꝝ locũ uicemq; supponunt. Pro cupiditate alias substituunt uolũtatem:quasi uero non multo sit pręstabilius: bonũ cupere q̃ malum uelle. Itẽ pro lętitia gaudiũ:pro metu cautionẽ. At in illo quarto ĩmutandi nominis eius ratio deficit. Itaq; ęgritudinẽ penitus idest moestitiam doloremq; animi abstulerũt:quod fieri nequaq̃ potest. Quis enim potest non dolere:si patriã aut pestilentia exhauserit:aut hostis euerterit:aut tyrannus oppresserit? Potest aliquis non dolere si sublatam uiderit libertatẽ:si ꝓximos:si amicos:si bonos uiros:aut exterminatos:aut crudelissime trucidatos:nisi cuius mens ita obstupuerit:ut sit ei sensus oĩs ereptus? Quare aut omnia tollere debuerunt:aut implenda fuerant cuncta hęc, & debilis disputatio idẽ etiam pro ęgritudine aliquid reponendum: quoniam superioribus ita ordinatis hoc consequens erat. Vt enim pręsentibus lętamur bonis: sic malis angimur ac dolemus. Si ergo lętitię quam uiciosam putabant nomen aliud indiderunt: sic ęgritudini quoniã & ipsã uiciosam putabant:aliud uocabuluꝫ tribui cõgruebat. Vnde apparet non illis rem defuisse:sed uerbum: cuiꝰ indigẽtia eum totũ affectũ qui est uel maximus cõtra quẽ natura pateretur: auferre uoluerunt. Nam illas omnium commutationes poteram coarguere pluribus & ostendere: aut sermonis ornãdi:augẽdeq;

copię gratia:multa noĩa hiſdem rebus ĩpoſita:aut nihil: aut certe non multũ inter ſe illa diſtare. Nam & cupiditas a uoluntate incipit:& cautio a metu oritur:& lętitia nihil aliud ẽ q̃ profeſſũ gaudium. Sed putemus ut ipſi uolunt eſſe diuerſa. Nempe igitur cupiditatem eſſe dicent perſeuerantem ac perpetuam uoluntatem:lętitiam uero inſolenter ſe offerens gaudium: metum autẽ nimiam & excedentẽ modũ cautionẽ. Ita fit ut ea quę tollẽda eſſe cenſẽt non tollant:ſed tẽperent:ſiquidẽ noĩa tãtũmodo ĩmutant: res ipſę manent. Eo igitur ĩprudentes reuoluuntur: quo Peripathetici ratione perueniunt:ut uicia quoniã tolli non poſſunt:medio temperanda ſint. Errant ergo quoniã non efficiunt quod uolũt:& lõgo aſperoq; circuitu in eãdẽ uiã redeunt.

Capi.xvi. Quõ Peripathetici errauerũt. Et ꝙ bon⁹ uſus affectuũ ꝟt⁹ẽ:malus uiciũ. Et ꝙ uſus ipe ex cã pẽſãdus eſt.

[a] At ego ne Peripatheticos quidem acceſſiſſe ad ueritatem puto: quia uicia eſſe concedunt: ſed ea mediocriter temperant. Carendum eſt enim uiciis etiam mediocribus: quin potius efficiendum fuit primum ne uicia eſſent. Nec enim quicq̃ uicioſũ naſci põt:ſed uicia fieri ſi male utamur affectibus: uirtutes ſi bene. Deinde monſtrãdũ eſt nõ ipſos affectus: ſed eorũ cauſas eſſe moderandas. Nõ eſt,inquiunt,nimia lętitia geſtiendum: ſed modice ac temperate. Hoc uero tale eſt:quale ſi dicerent non eſſe currendum concitate:ſed gradiendu; moderate. At poteſt & q gradītur errare:& qui currit rectam uiam tenere. Quid ſi oſtẽdo eſſe aliqd ubi nõ tm̃ modicũ: ſed uel punctum gaudere uicioſum ſit:& aliud contra:ĩ quo uel exultare lętitia:minime criminoſũ? Quid tandem nobis iſta mediocritas ꝓderit? quęro utrũ ne ſapienti lętandum putẽt:ſi quid,inimico ſuo,mali uidẽt accidere:aut utrũ ne lętitiam refrenare debeant:ſi uictis hoſtibus:aut oppreſſo tyranno,libertas & ſalus ciuibus parata ſit? Nemo dubitat:qn & in illo exiguum lętari: & in hoc parum lętari ſit maximum crimen. Eadem de ceteris affectibus licet dicere. Sed ut dixi non in his moderandis ſapientię ratio uerſatur: ſed in cauſis eorum: quoniam extrinſecus cõmouentur:nec his potiſſimũ frenum imponi oportuit:quoniã & exigui poſſunt eſſe in maximo crimĩe.

& maximi possunt esse sine crimine: sed assignandi fuerũt certis temporibus: & rebus: & locis: ne uicia sint, quibus uti recte licet. Sicut. n. recte ambulare bonum est: errare autem malum: sic moueri affectibus in rectum, bonum est: in prauum malum. Nam libido si extra legitimũ thorũ non euagetur: licet sit uehemẽs: tamẽ culpa caret. Sin uero appetit alienũ: licet sit mediocris: uiciũ tamẽ maximũ est. Non est itaq; morbus irasci: nec cupere: nec libidine cõmoueri: sed iracundũ esse morbus est. Cupidum, libidinosu;: qui enim iracundus est: etiã cui nõ debet: aut cui nõ oportet irascitur. Qui cupidus: etiã quod nõ opus ẽ cõcupiscit. Qui libidinosus: etiã qđ legibus uetatur, affectat. Omnis ergo ratio in eo uersari debuit: ut quoniã eaꝝ rerũ impetus inhiberi non põt, nec debet: qa necessario est insitus ad tuenda officia uitę: dirigeretur potius in uiã rectã: ubi etiã cursus offensione ac piculo caret.

Capi. xvij. Q, ea quę phĩ uicia putant uirtutes sunt: si tamen referantur ad finem debitum idest ad deũ. Et ꝙ insani sunt q humanã naturã ĩgenitis affectibus spoliare nitũtur.

Sed euectus sum coarguendi studio longius: cum sit mihi propositum, ea quę uicia phĩ putauerũt, ostendere: non tãm uicia non esse: uerum etiam magnas esse uirtutes. Ex aliis docendi gratia summam: quę pertinere ad rem maxime puto. Metum seu timorem ĩ maximo uicio ponunt: summãq; imbecillitatẽ esse animi putant: cui sit contraria fortitudo: quę si sit in homine: locum timori esse nullum. Credit ergo ne aliqs fieri posse: ut idem metus summa sit fortitudo? Minime. Neq; enim uidetur capere natura: ut aliquid in cõtrariũ recidat. Quia ego nõ arguta aliqua cõclusione: ut apud Platonem Socrates facit: qui eos quos cõtra disputat: cogit ea quę negauerant confiteri: sed simpliciter ostendam summũ metũ: summã esse uirtutẽ. Nemo dubitat qn timidi & imbecilli sit animi: aut dolorem metuere: aut egestate;: aut exilium: aut carcerem: aut mortem: quę omnia quisquis non exhorruerit: fortissimus iudicatur. Qui autẽ deum metuit: illa uniuersa non metuit. Ad quod probandum argumẽtis opus non est. Spectatę sunt enim semp: spectanturq; adhuc per orbem poenę cultorum dei: in quibus excruciandis noua & inusitata tormenta

excogitata sunt . Nam de mortis generibus, horret animus recor
dari: cum immaniū bestiaꝝ ultra ipsam mortem carnificina sęqui
erit. Has tamē execrabiles corporum lacerationes: foelix atq; inui
cta patientia sine ullo gemitu pertulit. Hęc uirtus omnibus popu
lis atq; ꝓuintiis: & ipsis tortoribus miraculum maximū prębuit ,
cum patientia crudelitas uinceretur. Atq; hanc uirtute; nihil aliud
q̄ metus dei fecit. Itaq; ut dicebā nō euellēdus (ut stoici) neq; tem
perandus timor (ut peripathetici uoluit) sed in ueram uiam diri
gendus est: auferendiq; sunt metus: sed ita ut hic solus relinquat:
qui quoniā legitimus ac uerus ē: solus efficit ut possint cętera oīa
non timeri. Cupiditas quoq; inter uicia numeratur: sed si hęc quę
terręna sunt concupiscat uicium est: uirtus autem si cęlestia. Qui
enim iustitiā: qui deū: qui uita; ꝑpetuā: qui lucē sempiternā: eaq;
omnia quę deus homini pollicetur consequi cupit : opes istas &
bonores & potētias: & regna ipsa cōtēnet. Dicet fortasse Stoic⁹:
uoluntate opus esse ad hęc consequēda, non cupiditate: imo uero
paꝝ est uelle. Multi. n. uolunt: sed cū dolor uisceribus accesserit :
uoluntas cedit: cupiditas perseuerat : quę si efficit ut contemptui
sint omnia: quę a cęteris appetuntur: summa uirtus est: siquidem
cōtinētię mater est: ideoq; potius illud efficere debemus : ut affe
ctus quibus parue uti, uicium est: dirigamus in rectum. Nā istę cō
citationes animoꝝ iuncto currui similes sunt: in quo recte mode
rando summū rectoris officiū est: ut uiā nouerit: quā si tenebit :
licet q̄ concitate ierit non offendit. Si autē errauerit : licet placide
ac leuiter eat: aut per confragosa uexabitur: aut per pręcipitia labe
tur: aut certe quo non opus est deferetur. Sic cursus ille uitę : qui
affectibus uelut equis pernicibus ducitur : si rectā uia; teneat fun
getur officio. Metus igit̄ & cupiditas si ꝓiciant̄ in terram: uicia
fient, Virtutes autē si ad diuina referātur: parsimoniā contra uir
tutis loco habēt: quę si studium est habendi: non pōt esse uirtus
qa in augēdis uel tuēdis terręstribus bonis, tota uersatur. Nos au
tem summū bonum non referimus ad corpus: sed omne officiū
solius animę conseruatione metimur: quod si (ut supra docui) pa
trimonio minime parcendum est: ut humanitatem iustitiamq; te
neamus: non est uirtus frugi esse: quod nomē, uirtutis specie fefel
lit ac decepit. Est. n. frugalitas abstinētia qdē uoluptatū: sed eo ui
ciū: qa exhibēdi amore descēdit: cū sit & uoluptatib⁹ abstinēdū

& pecunię minime temperandum. Nam parce idest mediocriter uti pecunia: quasi quędam pusillitas est animi: aut pertimētis ne sibi desit: aut desperantis posse se illam reparare: aut contemptu; terręstium non cupientis. Sed illi rursus eu;, qui rei familiari suę non parcat, prodigum uocant. Nam ita liberalem distinguunt a ꝓdigo: q; is liberalis sit: q cibū & benemeritis & cum oportet & q̄tū satis est largitur. prodigus uero qui & nō meritis & cū opus non est: & sine respectu rei familiaris effūdat. Quid ergo prodigum ne dicemus eū? qui misericordię causa tribuit egentibus uictum? Atquin multū refert ut;: ne scortis propter libidinē largiare: an miseris propter humanitatem. Vtrū pecuniam tuā ꝑductores, aleatores, lenonesq; diripiant. an illam pietati ac deo pręstes. Vtrū ne illam uentri ac gulę ingeras: an in thesauro iustitię reponas. Vt ergo uicium est effundere in malā partem: sic in bonā, uirtus. Si uirtus est nō parcere opibus quę possunt reparari: ut hominibus uitam sustentes, quę reparari non pōt: uiciū igitur parsimonia est. Quare nihil aliud dixerim q̄ insanos: qui hominem mite ac sociale animal, orbant suo nomine: qui euulsis affectibus qbus omnis constat humanitas: ad īmobilem stuporē mentis perducere uolunt: dū student animū a perturbationibus liberare: & ut ipsi dicunt quietum tranquillumq; reddere: quod fieri non tantum nō pōt: qa uis & ratio eius in motu est: sed ne oportet quidē: qa sicut aqua quidem semper iacens & quieta, insalubris; & magis turbida est: sic animus īmotus ac torpens inutilis est etiam sibi: nec uitam ipsā tueri poterit: qa nec faciet quicq̄ nec cogitabit: cum cogitatio ipsa nihil aliud sit q̄ mentis agitatio. Deniq; qui hanc immobilitatē animi asserunt: priuare animum uita uolunt: quia uita actuosa est, mors quieta. Quędam etiam recte pro uirtutibus habent: sed eaꝝ modum non tenent. Virtus est constantia: non ut inferentibus iniuriam resistamus. His enim credendū: quod cum fieri debeat mox docebo: sed ut iubentibus, facere nos contra dei legem cōtraq; iustitiā: nullis minis aut suppliciis terreamur: quo minus dei iussionem hominis iussioni pręferamus. Item uirtus ē mortē cōtemnere. nō ut appetamus: eamq; ultro nobis inferamꝰ. sicut phōrum plurimi & maximi sępe fecerunt: quod est sceleratum ac nefarium: sed ut coacti deum relinquere: ac fidem prodere: mortē suscipere malimꝰ: libertatemq; defendamus aduersus

ipotentiā stultam, uecordēq; uiolentiam: ut omnes seculi minas: atq; terrores fortitudine animi prouocemus. Sic ea quę alii timēt excelsa & insuperabili mente, dolorē mortēq; calcamus. Hęc ē uirtus: hęc uera constātia: in hoc tuēda & cōseruāda solo: ut nullus nos terror: nulla uis a deo possit auertere. Vera igit̃ Ciceronis illa sentētia est. Nemo inquit iustus potest esse: qui mortē: qui dolorem: qui exilium: qui egestatē timet. Item Senecę ĩ libris moralis philosophię dicētis. Hic est ille homo honestus: non apice: purpuraue: non lictoꝝ ĩsignis ministerio: sed nulla re minor: qui cū̃ mortē in uicinia uidet: nō sic ꝑturbat̃ tanq̃ rē nouā uiderit: q̃ siue toto corpore tormēta patienda sūt: siue flāma ore rapiēda ē: siue extendēdę ꝑ patibulū man⁹ nō quęrit q̃d patiat̃: sed q̃ bene. Qui aūt deum colit: hęc patit̃: nec timet. Ergo iustus his rebus efficit̃: ut neq; uirtutes: neq; uirtutū exactissimos limites nosse: aut tenere possit omnino, q̃squis est a religione dei singularis alienus.

Capi. xviii. Quomō pręcepta dei; quibus insistēdū ē a phīs dissident institutis: & q̄uis sit patientię titulus.

Sed omittamus philosophos: qui aut omnino nihil sciūt: idq; ipsū ꝓ sūma sciētia pręferūt: aut, qui non ꝑcipiunt etiā quę sciunt: aut qui quoniā se putāt scire quę nesciunt: inepte arrogāterq; desipiunt. Nos ergo ut ad propositum reuertamur: q̄bus solis, a deo ueritas reuelata: & cęlitus missa sapientia ē: faciamus quę iubet illuminator noster deus: sustineamus inuicē & labores hui⁹ uitę mutuis adiumētis ꝑferam⁹. Nec tamē si quid boni opis fecerimus gloriā captemus ex eo. Monet .n. deus operatorem iustitię non oportere esse iactantē; ne, nō tā mandatis cęlestibus obsequēdi: q̄ studio placēdi: humanitatis officio functus esse uideatur. Habeatq; iam preciū glorię q̄d captauit: nec pręmiū cęlestis illi⁹: ac diuinę mercedis accipiat. Cętera quę obseruare cultor dei debet: facilia sunt illis uirtutibus cōprehēsis. Non mētiatur unq̄ decipiēdi aut nocēdi causa. Est .n. nefas eū qui ueritati studeat in aliqua re esse fallacē: atq; ab ipsa quam seq̄t ueritate discedere. In hac iustitię uirtutumq; omnium uia: nullus mendacio locus est. Itaq; uiator ille uerus ac iustus non dicet illud Lucillianum. Homini amico ac familiari non est mentiri meum: sed etiam inimico

atq; ignoto estimabit non esse mentiri suũ : nec aliquãdo cõmit
tet ut lingua interpres animi,a sensu & cogitatione discordet : pe
cuniã si quã crediderit,non accipiat usuram:ut & beneficium ico
lume sit:quod succurrit necessitati:& abstineat se prorsus alieno.
In hoc enim genere officii debet suo esse contẽtus : quẽ oporteat
alias:ne proprio quidẽ parcere,ut bonum faciat:plus autẽ accipere
q̃ dederit iniustũ est. Quod qui facit insidiatur quodãmodo:ut
ex alterius necessitate prędet. Aũt iustus nunq̃ pretermittet : quo
minus aliquid misericorditer faciat:nec inquinabit se huiusmodi
quęstu:sed efficiet ut sine ullo suo damno idipsum quod cõmo
dat inter bona opa numeretur. Munus nõ accipiet a paupere : ut si
quid ipse pręstiterit:eo bonum sit:quo fuerit gratuitum. maledi
centi benedicto respondeat: nunq̃ ipse maledicat ne uerbum ma
lum procedat ex ore hominis : qui colit uerbum bonum . Quin
etiam caueat diligenter:ne quando inimicum,sua culpa,faciat : &
si quis extiterit tam proteruus,qui bono & iusto faciat iniuriam
clemẽter ac moderate ferat:& ultionem suam non sibi assumat
sed dei iudicio reseruet:innocẽtiã semp & ubiq; custodiat. Q
preceptum non ad hoc tantum ualet:ut ipse iniuriam non inferat
sed ut illatam sibi non uindicet ; sed ei,qui maximus & ęquis
mus iudex,speculator,ac testis est omnium:hũc homini pręferat
hunc malit de sua causa pnunciare:cuius sententiam nemo effug
re potest:nec defensione cuiusq̃:nec gratia . Ita fit ut homo ius
contẽptui sit omnibus:& quia putabitur semetipsum defende
non posse,habebitur pro segni & inerti. Qui autem fuerit ult⁹ i
micũ hic fortis:hic strenuus iudicatˀ:hunc colunt: hunc omnes
rentur. Bonus uero ille tametsi prodesse omnibus uel plurib⁹ p
sit:illum tamẽ suscipiũt,qui nocere q̃ qui prodesse possit: sed
stum prauitas hominũ deprauare non poterit:quo minus deo
deat obtemperare:malitq; contẽni dummodo semper bono f
gatur officio:mali nunq̃. Cicero in iisdẽ illis officialibus . At
ro siquis uoluerit inquit sui animi complicatam notionem e
uere:iam seipse doceat eum uirũ bonũ esse:qui psit quibus p
sit:noceat nemini:nisi lacessitus iniuria. O q̃ simplicem uera
sententiam,duorũ uerborum adiectione corrupit. Quid.n.op
fuerat adiũgere:nisi lacessit⁹ iniuria:ut uiciũ bono uiro q̃si ca
turpissimam apponeret:patientieq; que omniũ uirtutũ maxi

est,facere expertem? Nociturum esse dixit bonum uirum: si fuerit lacessitus. Iam hoc ex ipso boni uiri nomē amittat necesse est: si nocebit. Non minus. n. mali est referre iniuriam q̄ īferre. Nā unde certamina inter homines? unde pugnę contentionesq; nascunt̄? nisi q̄ improbitati apposita impatientia: magnas sępe concitat tē pestates. Quod si patientiā,qua uirtute nihil uerius; nihil homīe dignius inueniri pōt,improbitati opposueris,extinguetur proti nus tanq̄ igni aquā superfuderis. Sin aūt ꝓuocatrix illa improbi tas impatientiam sibi comparem nacta est: tanq̄ perfusa oleo tan tum excitabit incendium: ut id non flumen aliquod: sed effusio cruoris extinguat: magna itaq; patientię ratio est: quā sapiens ho mo ademit bono uiro: ut enim nihil,malorū fiat: hęc sola efficit: quę si detur omnibus: nullum scelus: nulla fraus in rebus hūanis erit. Quid ergo bono uiro potest esse tam calamitosū: tamq; cō trariū: q̄ irę frena permittere: quę illum non modo boni: sed etiā hominis appellatione despoliet? Siquidem nocere alteri: ut ipse ait uerissime: non est secundum homīs naturam: nam & pecudes si lacessas: aut calce: aut cornu repugnāt. Et serpētes ac ferę: nisi per sequaris: ut occidas: negociū non exhibent. Et ut ad hominū exē pla redeamus: īperiti quoq; & insipiētes si quando accipiūt iniu rias: cęco & irrationabili furore ducuntur: & his qui sibi nocēt ui cem tribuere conant̄. In quo igitur sapiens ac bonus uir a malis & insipientibus differt? nisi q̄ habet inuictā patientiam: qua stulti carent: nisi q̄ regere se ac mitigare iram suam nouit: quam illi (q̄a uirtute indigent) frenare non possunt? sed uidelicet hęc,ipsum,res fefellit: quia cum de uirtute quęrit̄,in quacunq; conditione uince re; putauit esse uirtutis. Nec uidere ullo modo potuit,hominem dolori & irę succūbentem: & his affectibus indulgentem: quib⁹ debet potius reluctari. Et ruētē quacunq; in parte ꝓuotarit impro bitas,uirtutis officium nō tenere. Qui enī referre iniuriam nititur, eum ipsum,a quo lęsus est,gestit imitari: ita qui malum imitatur: bonus esse nullo pacto potest. Duob⁹ igitur uerbis,duas uirtutes maximas: bono & sapiēti uiro: īnocentiā patiētiāq; detraxit: sed q̄a ipse caninam illā facūdiā,sicut Salustius ab Appio dictum re fert,exercuit: uoluitq; hominē canino modo uiuere: ut remordeat lacessitus: quę retributio contumelię q̄ perniciosa sit: & quas ede re soleat strages: unde oportunius petetur exemplum: q̄ ex ipsius

preceptoris tristissimo casu,qui cum bis philosophorū preceptis
obtēperare gestit:ipse se perdidit. Qui si lacessitus iniuria patien
tiā tenuisset:si dissimulare:si ferre contumeliam boni uiri esse di
dicisset:nec illas nobiles orationes alieno titulo inscriptas : impa
tientia & leuitas & insania profudisset,nunq̄ capite suo rostra(in
quibus ante floruerat)cruentasset:nec rēpublicam fundit⁹ proscri
ptio illa delesset. Sapientis ergo ac boni uiri non est uelle certa
re,ac se periculo cōmittere:quoniā & uincere non est in nostra po
testate:& est anceps omne certamē : sed est sapientis & optimi ui
ri non aduersarium uelle tollere(quod fieri sine scelere ac periculo
nō pōt)sed certamē ipsum :quod fieri & utiliter & iuste potest.
Sūma igitur uirtus habēda patientia est : quam ut caperet homo
iustus:uoluit illū deus:ut supradictum est,p inerte contēni. Nisi
.n.contumeliis fuerit affectus:quantum habeat fortitudinis in se
ipso cohibendo ignorabitur. Si autem lacessitus iniuria ledentē
persequi coeperit:uictus est. Si uero motū illum ratione compres
serit:hic plane imperat sibi:& hic regere se potest:que sustentatio
sui,recte patientia nominat̄:que una uirtus omnibus est ꝓposita
uiciis & affectibus. Hec perturbatum animum ac fluctuātem ad
tranquillitatem suam reuocat:hec mitigat:hec hominem sibi red
dit. Ergo quoniā nature repugnare impossibile est: & utile ut nō
cōmoueamur omnino : prius tamen q̄ cōmotio illa prosiliat ad
nocendum:quoad fieri potest,maturius sopiatur. Precepit deus
nō occidere,solem super iram nostram:ne furoris nostri testis ab
scedat. Deniq; Marcus Tullius cōtra suum preceptū : de quo pau
loante dixit:obliuionem iniuriarū in magnis laudib⁹ posuit. Spe
ro,inqt,Cesar qui obliuisci nihil soles nisi iniurias. Quod si hoc
ille faciebat homo:non a celesti tātum : sed a publica quoq;:ciui
liq; iustitia remotissimus:quanto magis id nos facere debemus :
qui immortalitatis uelamine candidati sumus.

Capi.xix. Q Peripathetici stoicis obuiant in defensio
ne affectuum. Et que sint tres furie:quas poete finxerunt:&
quis earum usus sit & abusus.

S Toici cum affectus ex homine,tanq̄ morbos,conantur euel
lere:Peripathetici se opponunt : eosq; nonmodo retinent :

ſed etiam defendunt. Nihilq́ꝫ in homine eſſe dicunt: quod non magna ratione ac prouidentia ſit innatum. Recte id qdem: ſi ſingularũ rerum ueros terminos ſcirent. Itaq́ꝫ hãc ipſam iram comitem eſſe dicunt uirtutis: tãꝗ nemo poſſit aduerſus hoſtes fortiter dimicare: niſi fuerit ira concitatus. Quo plane oñdunt nec, quid ſit uirtus, ſcire ſe: nec cur homini attribuerit iraꝫ deus. Quę ſi nobis iõ data ẽ: ut ea utamur ad occidẽdos homines: qd immaniꝰ homine: qd ſimilius feris beluis exiſtimãdũ eſt: ꝗ id animal qdꝰ ad coĩonem & innocentiam deus fecit? Tres ſunt igiẽ affectus q homines in omĩa facinora pręcipites agãt: ira: cupiditas: libido. Propterea poetę tres furias eẽ dixerũt: quę mẽtes hominuꝫ exagitent: ira ultionẽ deſiderat: cupiditas opes: libido uoluptates. Sed his omnibus, deus certos limites ſtatuit: quos ſi tranſcenderent: maioreſq́ꝫ eẽ coeperit: neceſſe eſt nãm ſuã deprauẽt: & ĩ morbos ac uicia uertinẽ. Qui aũt ſint iſti limites: non eſt magni laboris oñdere. Cupiditas ad ea cõparãda nobis data eſt: quę ſunt ad uitam neceſſaria: libido ad ſobolẽ ꝑpagãdã: irę affectꝰ ad cohercẽda peccata: eorum quę ſunt in noſtra poteſtate: idest ut arctiore diſciplina minor ętas ad probitatem, iuſtitiamque formetur: quę niſi metu cohibeatur: licentia pariet audaciaꝫ: quę ad omne flagitium & facinus euadet. Itaq́ꝫ ut ira uti, aduerſus minores & iuſtũ eſt & neceſſarium: ſic & aduerſum pares, & pernicioſuꝫ eſt & impium. Impium ꝙ uiolatur humanitas: pernicioſum ꝙ illis repugnantibus aut perdere neceſſe eſt aut perire. Hanc autem quam dixi eſſe rationem: cur homini ſit irę affectus datus, ex ipſius dei ꝓceptis intelligi poteſt: qui iubet uti maledictis & lędentibus nõ iraſcamur. Manꝰ autem noſtras ſupra minores ſemper habeamꝰ: hoc eſt ut peccantes eos aſſiduis uerberibus corrigamꝰ: ne amore inutili & indulgentia nimia educentur ad malum & ad uicia nutriantur. Sed rerum imperiti & rationis ignari: eos affectus qui ſunt homini aduerſus bonos dati, exterminauerunt: & latiꝰ ꝗ rõ poſtulat euagantur. Inde iniuſte atq́ꝫ impie uiuũt: utuntur ira cõtra pares: hinc diſſidia: hinc expulſiones: hinc bella cõtra iuſticiã nata ſunt. Vtuntur cupiditate ad congerendas opes: hĩc fraudes: hinc latrocinia: hinc omnia ſcelerum genera orta ſunt. Vtuntur libidine ad capiẽdas tantũ uoluptates. Hĩc ſtupra: hĩc adulteria: hinc corruptelę omnes extiterunt. Quicũq́ꝫ igitur illos affectus

intra fines suos redegerit: quod ignorãtes deũ facere nõ possunt: hic patiens: hic fortis: hic iustus est.

¶ Capit. xx. De qnq; sensuũ uoluptatibus. Et q̃re plus uoluptatis datũ sit homini a nã q̃ ceteris aĩalib⁹. Et p̃mũ de uoluptate uisus & de spectaculis euitãdis. Et de ludoꝝ & spectaculoꝝ auctoribus

Restat ut contra quinq; sensuum uoluptates dicam breuiter. Nam & ipsius libri mensura iam modum flagitat: quę omnes quoniam uiciosę ac mortiferę sunt: uirtute superari atq; opp̃imi debent, uel quod pauloante dicebam: de affectibus ad rationẽ suam reuocari. Cęterę animantes prẹter unam uoluptatẹ que ad generandum pertinet nullam sentiunt. Vtũtur ergo sensibus ad naturę suę necessitatem. Vident ut appetant ea quibus opus est ad uitam tuendam: audiunt inuicem seque dinoscunt: ut possint congregari. Quę utilia sunt ad uictum aut ex odore inueniunt: aut ex sapore percipiunt: inutilia respuunt aut recusant. Edendi & bibendi officium uentris plenitudine metiuntur. Homini uero, solertissimi artificis prouidentia dedit uoluptatem ĩfinitam & in uiciũ cadentem: quia proposuit ei uirtutem quę cum uoluptate semper tanq̃ cum domestico hoste pugnaret. Cicero in catone maiore. Stupra uero, inquit, & adulteria & omne flagitium nullis excitari alĳs illecebris, nisi uoluptatis. Cumq; homini siue natura siue quis deus nihil mentem prestabilius dedisset: huic diuino muneri ac dono, nihil tam inimicum q̃ uoluptatẹ. Nec enĩ libidine dominante temperantię locum esse: neq; in uoluptatis regno uirtutem posse consistere: sed econtrario deus idcirco uirtutem dedit: ut expugnaret & uinceret uoluptatem: eamq; egredientem fines sibi datos: intra prescriptuꝫ coherceret: ne hominẽ suauitatibus delinitum atq; captum: ditioni suę sibi̛sceret: ac sempiterna morte mulctaret. Voluptas oculoruꝫ uaria & multiplex, quę capit̃ ex aspectu rerum quę sunt in usu hominum: uel natura uel opere delectabiles: hanc philosophi rectissime sustulerũt. Aiunt enĩ multo esse prẹclarius & homine digni⁹: cęlum poti⁹ quã cęlata intueri: & hoc pulcherrimũ opus inter micantibus astroꝝ luminibus, tanquam floribus adornatum: q̃ picta & ficta & gemmis distincta mirari. Sed cum diserte ad contemptum terrestriũ

nos exhortati sunt: & ad celi spectaculum excitauerunt: tamē spectacula hęc publica nō cōtemnunt: itaqꝫ his & delectant & libēter intersunt: quę qm̄ maxima sunt irritamēta uicio4: & ad corrūpendos animos potissime ualēt, tollenda sunt nobis: quę nō modo ad beatam uitā nihil cōferūt: sed etiā nocēt plurimū. Nā qui hoīem quis ob merita dānatum in cōspectu suo iugulari pro uoluptate cōputat, conscientiā suam polluit: tam. s. q̄ si homicidiū quod fit occulte spectator & particeps fiat. Hos tamen ludos uocant: in quibus humanus sanguis effunditur. Adeo longe ab hominibus secessit humanitas: ut cum animas hominum interficiant: ludere se opinentur: nocentiores his omnibus, quorum sanguinē uoluptati habent. Quęro nunc an possint pii & iusti homines esse, q̄ constitutos sub ictu mortis, ac misericordiam deprecantes: non tantum patiuntur occidi: sed efflagitant, feruntqꝫ ad mortem crudelia & inhumana suffragia, nec uulneribus satiati: nec cruore contēti: cum etiam percussos iacentesqꝫ repeti iubent: & cadauera ictibus dissipari: ne quis illos simulata morte deducat. Irascantur etiam pugnantibus nisi celeriter alter e duob9 occisus est: & tanquā humanum sanguinem sitiant: oderunt moras: alios illis cōpares dari poscunt recentiores: ut q̄primū oculos suos satient. Haccō suetudine imbuti, humanitatem perdiderunt. Itaqꝫ non parcunt etiam innocentibus: sed exercent in omnes quod in malorum trucidatione didicerunt. Huius igitur publici homicidii socios & participes esse non conuenit: eos qui iustitię uiā tenere nituntur. Non enim cum occidere deus uetat: latrocinari tantum prohibet, quod ne per leges quidem publicas licet: sed ea quoqꝫ ne faciant monet: quę apud homines pro licitis habentur. Ita neqꝫ militari iusto licebit: cui9 militia est ipsa iustitia: neqꝫ uero accusare queq̄ crimine capitali: quia nihil distat utrum ne ferro an uerbo potius occidas: quoniam occisio ipsa prohibetur. Ita qꝫ in hoc dei prę cepto nullam prorsus exceptionem fieri oportet: quin occidē hominem sit semper nefas: quem deus sanctum animal esse uoluit. Ergo ne illud quidem cōcedi aliqs existimet: ut recentes natos liceat oblidere: quę uel maxima est impietas. Ad uitam enim deus inspirat animas non ad mortem. Verum homines ne quod sit facinus quo manus suas non polluant: rudib9 adhuc & simplicib9 animis abnegant lucem non a se datam. Expectet uero aliquis ut

alieno sanguinē parcant: qui non parcunt suo: sed hi sine ulla cō trouersia scelerati & iniusti. Quid illi quos falsa pietas cogit ex ponere? Nō possūt īnocentes existimari: q uiscera sua ī prędā ca nib⁹ obiiciūt: & quātū in ipis ē: crudeli⁹ necāt q̄ si strāgulassēt. Quis dubitet qn īpius sit, q alienę misericordię locū nō tribuit? q etiā si cōtingat ei qđ uoluit, ut alat, addixit certe sanguinē suū uel ad seruitutē uel ad lupanar. Quę aūt possunt uel soleant acci dere in utroq; sexu, uel ꝑ errorē, qs non intelligit? qs ignorat? Qđ uel uni⁹ Edipodis declarat exēplū: duplici scelere cōfusū. Tā igi tur nefariū est exponere q̄ necare. At enī parricidę facultatū angu stias cōqueruntur: nec se pluribus liberis educandis sufficē posse pretendunt: quasi uero aut facultates in potestate sint possidētiū aut non quotidie deus ex diuitibus pauperes: & ex pauperib⁹ di uites faciat. Quare si quis liberos ob paupertatē non poterit edu care: satius est ut ab uxoris congressi one cōtineat: q̄ sceleratis ma nibus, dei opera corrumpat. Ergo si homicidiū facere nullo mō licet: nec interesse omnino conceditur: ne conscientiam perfūdat ullus cruor. Siquidem populo sanguis ille prestatur: ī scęnis q̄q; nescio an sit corruptela uiciosior. Nam & comicę fabulę de stu pris uirginum: aut loquuntur amoribus meretricum: & quo ma gis sunt eloquentes qui flagitia illa finxerunt, eo magis sententia rum elegantia persuadent: & facili⁹ inhęrent audientium memo rię uersus numerosi & ornati. Item tragicę historię subiiciūt ocu lis parricidia & īcesta regum malorum: & coturnata scelera de monstrant. Histrionum quoque impudicissimi motus: quid ali ud nisi libidines docent & instigant? quorum eneruata corpora: & in muliebrem incessum habitumq; mollita: impudicas foemi nas inhonestis gestibus menciuntur. Quid de mimis loquar, cor ruptelarum preferentibus disciplinam: qui docent adulteria dū fingunt: & simulatis erudiunt ad uera? Quid iuuenes aut uirgi nes faciant: cum & fieri sine pudore: & spectari libenter ab omni bus cernunt? Admonentur utiq; quid facere possint & ī flammā tur libidine: quę aspectu maxime concitatur: ac se quisq; ꝑ sexu in illis imaginibus prefigurat: probātq; illa dum rident: & adhę rentib⁹ uiciis corruptiores ad cubicula reuertuntur: nec pueri mo do quos prematuris uiciis inbui non oportet: sed etiā senes quos peccare non decet in talem uicioꝝ semitam dilabuntur. Circēsiū

possunt

facultatum angustias

quoq; ludoꝝ ratio quid aliud habet nisi leuitatẽ: uanitate; : insa niã? Tãto nãq; ĩpetu cõcitant animi in furorẽ: quãto illic impetu currit: ut iã plus spectaculi exhibeãt: q̄ spectãdi gr̃a ueniũt cum exclamare & efferri & exilire coeperit. Vitanda ḡ spectacula oĩa nõ solum ne quid uiciorum pectorib⁹ insideat: quę sedata & pa cifica esse debent: sed ne cuius nos uoluptatis consuetudo delini at: & a deo atq; a bonis operibus auertat. Nam ludorum celebra tiones, deorum festa sunt: siquidem ob natales eorum uel tempo rum nouorum dedicationes sunt constituti. Et primitus quide; uenationes quę uocantur munera, Saturno attributę sunt. Ludi autem scęnici libero: Cirenses uero Neptuno. Paulatim uero & cęteris diis idem honos tribui coepit: singuliq; ludi nominibus eorum consecrati sunt: sicut Sisinnius capito in libris spectacu lorum docet. Si quis igitur spectaculis interest: ad quę religiõis gratia conuenitur: discessit a dei cultu: & ad deos se cõtulit: quo rum natales & festa celebrauit.

¶ Capitulum. xxi. De uoluptate auriũ. Et quid sibi uelit diui norum eloquiorum simplicitas: quę omnibus carminibus & flo ribus pompisq; uerborum pręferenda est.

[A]Vrium uoluptas ex uocum & cantuũ suauitate percipitur quę scilicet tam uiciosa est: q̄ oblectatio illa de qua dixim⁹ oculorum. Quis enim non luxurio sum ac nequam putet eum: q scęnicas artes domi habeat? At qui nihil refert utrum ne luxuriam solus domi: an cum populo exerceas in theatro. Sed iam de spe ctaculis dictum est: restat unum quod est nobis expugnandum: ne capiamur his quę ad sensum intimum penetrant. Na; illa om nia quę uerbis carent: idest aeris & neruorum suaues soni: possũt facile contemni: quia non adhęrent ne scribi possunt. Carmẽ aũt compositum & oratio cum suauitate decipiens: capit mentes: & quo uoluerit impellit. Inde homines litterati cum ad religione; dei accesserint: ab aliquo perito doctore fundati, minus credunt. Assueti enim dulcibus & politis, siue orationibus, siue carmini bus: diuinarum litterarum simplicem communemq; sermonem pro sordido aspernantur: id enim quęrunt quod sensum demul ceat. Persuadet autem quicquid est suaue: & animo penitus, dum delectat, insidet. Num igitur deus & mentis & uocis & linguę

attifex: diserte loqui nõ põt? Immo uera sũma ꝓuidentia carere fuco uoluit: ea q̃ diuina sũt, ut oẽs itelligerent: q̃ ipa oĩbus loque baĩ. Ergo q ueritati studet: q non uult ipe se decipere: abijciat inimicas & noxias uoluptates: q̃ animam sibi uinciãt: ut corp⁹ cibi dulces: preferãtur uera falsis: ęterna breuib⁹: utilia iocũdis. Nihil aspectu gratũ sit: nisi quod pie quod iuste fieri uideas: nihil auditu suaue: nisi qđ alit aĩam: melioreq́ꝫ te reddit. Maximeqꝫ hic sensus non est ad uicium detorquendus: qui nobis ideo datus ẽ: ut doctrinã dei percipere possemus. Ita ꝙ si uoluptas est audire cantus & carmina: dei laudes canere & audire iocundum sit. Hęc ꝗ̃ uoluptas uera, q̃ comes est & socia uirtutis. Hęc est nõ caduca & breuis: ut illę, quas appetunt, qui corpori ut pecudes seruiunt: sed ꝑpetua & sine ulla intermissione delectans. Cui⁹ terminos si qs excesserit: nihilqꝫ aliud ex uoluptate petierit nisi ipam uoluptatẽ hic mortem meditatur: quia sicut uita perpetua in uirtute est: ita mors in uoluptate. Qui enim temporalia maluerit: carebit ęternis: qui terręna pretulerit: cęlestia non habebit.

Capitulum. xxii. De uoluptate olfatus & gustus: quam uir prudens euitare debet ut laqueos & tendiculas mortis.

Duoluptates autem saporis & odoris: qui duo sensus ad solum corpus pertinẽt: nihil est aliud quod a nobis disputetur nisi forte quis exigit: ut dicamus turpe esse sapienti at bono, si uentri & gulę seruiat: si unguẽtis oblitus: at floribus coronat⁹ incedat: quod qui facit utiqꝫ insipiẽs & inept⁹ & nihil est: & quẽ ne odor quidem uirtutis attigerit. Fortasse quispiã dixerit. Cur ergo illa facta sunt: nisi ut illis fruamur? At enim iam sępe dictũ est uirtutẽ fuisse futurã nullã: nisi haberẽt quę opprimerẽt. Itaqꝫ fecit oĩa deus ad ĩstruendũ certamẽ reꝝ duaꝝ. Ergo illecebrę istę uoluptatũ: arma sunt illi⁹, cuius opus unũ est, expugnare uirtuteꝫ: iusticiáqꝫ ab oĩbus excludere. His blandimẽtis titillat aĩa & suauitatibus: Scit enĩ quia mortis est fabricatrix uoluptas. Naꝫ sicut deus hominẽ ad uitã non nisi per uirtutem ac laborem uocat: ita ille ad mortem per delicias ac uoluptates: & sicut ad uerũ bonuꝫ per fallacia mala: sic ad uerum malũ ꝑ bona fallacia ꝑuenit. Cauẽda sunt igit̃ oblectamẽta ista tãq̃ laquei & plagę: ne suauitudinũ

mollicię capti:ſub ditione mortis cum ipo corpore redigamur:
cui nos mancipauimus.

Capitulum.xxiij. De uoluptate tactus:& quare ſit in homie uehementior q̃ in cęteris animalibus:& quantas per eũ diabolus turpitudines ingerat,& ſpicula gehennę.Et de licito coitu,& illicito.Et quare inter omnia animantia ſola mulier poſt conceptuʒ ſit patiens uiri.Et quis ſit cõtinẽtię uel ĩcõtinentię fructus.

Venio nunc ad eam quę percipitur ex tactu uoluptatem:qui ſenſus eſt quidem totius corporis:ſed ego non de ornamẽtis aut ueſtibus:ſed de ſola libidine dicendum mihi puto q̃ maxime cohercẽda eſt:quia maxime nocet. Cum excogitaſſet deus duorum ſexuum rationẽ:attribuit ipſis ut ſe inuicẽ appeterẽt:& cõiunctione gauderent.Itaq; ardentiſſimam cupiditatem,cũctorum animantiũ admiſcuit corporibus:ut in hos affectus auidiſſime ruerent:ea ratione propagari & multiplicari genera poſſẽt. Quę cupiditas & appetentia in homine uehementior,& acrior ĩuenitur:uel quia hominum multitudinem uoluit eſſe maiorem, uel quoniam uirtutem ſoli homini dedit:ut eſſet laus & gloria in cohercẽdis uoluptatibus:& ſui abſtinentia. Scit ergo aduerſarius ille noſter quanta ſit uis huius cupiditatis:quam quidem neceſſitatem dicere maluerunt:eamq; a recto & bono,ad malũ & ad prauum transfert:illicita enim deſideria immittit:ut aliena cõtaminet:quibus habere propria ſine delicto licet:obiicit quippe oculis irritabiles formas:ſuggeritq; fomenta:& uiciis pabulum ſubminiſtrat:tum intimis uiſceribus ſtimulos omnes cõturbat:& cõmouet:& naturalem illum incitat atq; inflammat ardoreʒ: donec irretitum hominem implicatumq; decipiat. At ne quis eſſet qui poenarum metu abſtineret alieno:lupanaria quoq; conſtituit & pudorem infoelicium mulieꝝ publicauit:ut ludibrio haberet tam eos qui faciunt:q̃ quas pati neceſſe eſt.His obſcęnitatibus animas ad ſanctitatem genitas:uelut in cęni gurgite demerſit:pudorem extinxit:pudicitiam flagitauit.Idem etiam mares maribus admiſcuit:& nefandos coitus contra naturam:contraq; iſtitutum dei machinatus eſt:ſic imbuit homines,et armauit ad nefas omne.Quid enim poteſt eſſe ſanctum his,qui etatem imbecillam & prẽſidio indigentem:libidini ſuę depopulandam

foedandamq; ſubſtrauerit? Nō poteſt hęc res pro magnitudine ſceleris enarrari. Nihil ā pli⁹ iſtos appellare poſſū: q̄ ipios & parricidas: qbus nō ſufficiat ſexus a deo dat⁹: niſi & ſuū ſexū ꝓphaneac petulant̄ illudant. Hęc tñ apud illos leuia & quaſi honeſta ſūt. Quid dicā de his q abbominādā nō libidinē: ſed inſaniam poti⁹ exercēt? Piget dicē. Sed qd his fore credam⁹: quos nō piget facē: & tñ dicendū eſt q̄ fit? de iſtis loquor quoꝝ teterrima libido & execrabilis furor: ne capiti qdē parcit. Quibus h̄ ꝟbis, aut q̄ indignatōe tātū nefas ꝓſequar? Vicit officiū linguę ſceleris magnitudo. Cum igitur libido hęc edat opera: & hęc facinora deſſ gnet: armandi aduerſus eam, uirtute maxima ſumus. Quiſquis affectus illos fręnare non poteſt: cobibeat eos intra preſcriptum legitimi thori: ut & illud quod auide expetit aſſequatur: & tñ ī peccatum non incidat. Nam quis ſibi homines perditi uolunt? Nempe honeſta opera uoluptas ſequitur: ſi ipſaꝫ per ſe appetūt: iuſta & legitima frui licet. Quod ſi aliqua neceſſitas ꝓhibebit: tum uero maxima adhibenda uirtus erit: ut cupiditati cōtinētia reluctetur. Nec tantū alienis thoris quę attigere nō licet: ueꝝ etiaꝫ publicis uulgatiſq; corpotibus abſtinendum deus pręcępit. Docetq; nos cum duo inter ſe corpora fuerint copulata: unum corp⁹ efficere. Itaq; qui ſe cęno īmerſerit: cęno ſit oblit⁹ neceſſe eſt. Et corpus quidē cito ablui poteſt: mens autem, contagione impudici corporis inquinata, non pōt: niſi ex longo tempore & multis bonis operibus, ab ea quę inhęſerit colluuione, purgari. Oportet ḡ ſibi quēq; ꝓponē duoꝝ ſexuū cōiunctionē gñandi cā datum eſſe uiuentibus. Eamq; legem his affectibus poſitam: ut ſucceſſioneꝫ parent: ſicut autem dedit nobis oculos deus: nō ut ſpectemus uoluptatemq; capiamus: ſed ut uideamus, propter eius actus qui pertinēt ad uitę neceſſitatem. Ita genitalem corporis partem qd̄ nomen ipſum docet: nulla alia cauſa niſi efficiendę ſobolis accępimus. Huic diuinę legi ſumma deuotione parendum eſt: ſint omnes qui dei diſcipulos ſe ꝓfitebuntur ita morati & inſtituti: ut impetrare ſibi poſſint. Nam qui uoluptatibus indulgent: qui libidini obſequunt̄: hi animam ſuam corpori mācipant: ad mortemq; condēnant: qui ſe corpori addixerunt: in quo habet mors poteſtatem. Vnuſquiſq; igitur quantum poteſt formet ſe ad uerecundiam: pudoremq; colat: caſtitatem mente & cōſcientia tue

atur:nec tantum legibus publicis pareat:sed sitsupra omnes leges
qui legē dei sequit̄:quib⁹ bonis si assueuerit: iā pudebit eū in de
teriora descēdere. Mō placeāt recta & bonesta quę melioribꝰ io
cundiora sunt:q̄ praua & inbonesta peiorib⁹. Nō dū oīa castita
tis officia execut⁹ suȝ:quā nō mō deus intra ꝑuatos parietes:sed
etiā ę episcripto lectuli terminat:ut cū quis babeat uxorē: neq; ser
uam neq; liberā babere insup uelit:sed in matrimonio fidē ſuet.
Nō enim sicut iuris publici ratio est:sola mulier adultera est quę
babet alium: maritus aūt etiam si plures babeat:a crimine adulte
rii solutus est. Sed diuina lex ita duos in matrimoniuȝ, quod est
in corpus unum pari iure coniungit:ut adulter babeat: quisquis
cōpagem corporis in diuersa distraxerit. Nec ob aliam causam
deus,cum cęteras animātes suscępto foetu,maribus repugnare uo
luisset,solam omnium mulierē patiētem uiri fecit.s. ne foeminis
repugnantibus,libido cogeret uiros aliud appetere:eoq; facto ca
stitatis gloriam non tenerent:sed neq; mulier uirtutem pudicitię
caperet:si peccare non posset. Nam quis mutum animal pudicuȝ
esse dixerit:quod suscępto foetu mari repugnat? Quod ideo fa
cit quia necesse est in dolorem atq; in periculum ueniat si admise
rit. Nulla igitur laus est non facere:quod non possis facere. Ideo
autē pudicitia in bomine laudatur:quia nō naturalis est :sed uo
luntaria. Seruanda igitur fides ab utroq; alteri est: immo exēplo
continentię docenda uxor:ut se caste gerat. Iniquum est enim ut
id exigas:quod ipse pręstare nō possis. Quę iniquitas id effecit
profecto:ut essent adulteria:foeminis ęgre ferentibus pręstare se
fidem:nō exbibentibus mutuam charitatem. Deniq; nulla est tā
perditi pudoris adultera:quę non banc causam uiciis suis pręten
dat: iniuriam se peccando non facere:sed referre:quod optime,
Quintilianus expręssit: bomo,inquit,neque alieni matrimonii
abstinens:neq; sui custos:quę inter se natura connexa sunt. Nam
neq; maritus circa corrumpendas aliorum coniuges occupatus:
potest uacare domesticę sanctitati. Et uxor cum in tale incidit
matrimonium,exemplo ipso concitata: aut imitari se putat aut
uindicari. Cauendum igitur ne occasionem uiciis,nostra intempe
rantia demus:sed assuescant inuicem mores duorum: & iugum
paribus animis inferant. Nos ipsos in altero cogitemus. Nā fere
in boc iusticię summa consistit:ut nō facias alteri quicquid ipse

ab altero pati nobis. Hęc sunt quę ad continentiam precipiuntur
a deo: sed tamē si quis diuina pręcępta circūscribere se putat pos
se, adducūtur illa: ut omnis calumnia & occasio fraudis remouea
tur: adulterum esse, qui a marito dimissam duxerit: & eum q pręt
er crimen adulterij uxorem dimiserit, ut alteram ducat. Dissocia
ri enim corpus & distrahi deus noluit. Pręterea non tantū adul
terium esse uitandū: sed etiam cogitationem: ne quis aspiciat alie
nam: & animo concupiscat: adulteram enim fieri mentem: si uel
imaginem uoluptatis ipsa sibi depinxerit: mens est enim pfecto
quę peccat: quę immoderatę libidinis fructum, cogitatione com
plectitur. In hac crimen est: in hac omne delictum. Nā & si cor
pus nulla sit labe maculatum: non constat tamen pudicitię ratio:
si animus incestus est: nec illibata castitas uideri potest: ubi cōsci
entiam cupiditas inquinauit. Nec uero aliquis existimet diffici
le esse imponere frenos uoluptati: eamq; uagam & errantem ca
stitatis pudicitięq; limitibus includere: cum propositū sit homi
nibus omnibus etiam uincere: ac plurimi beatam atq; incorruptā
corporis integritatem retinuerint: multiq; sint qui hoc cęlesti ge
nere uitę foelicissime perfruantur. Quod qdem nō ita deus fieri
pręcepit tanq̄ astringat: quia generari homines oportet: sed tanq̄
sinat. Scit enī, quātam his affectib⁹ iposuerit necessitatē: si quis
hoc, inquit, facere potuerit: habebit eximiā incōparabilemq; mer
cedem. Quod cōtinētię gen⁹ quasi fastigiū est, omniūq; cōsum
matio uirtutum. Ad quā si quis eniti atq; eluctari potuerit: hunc
seruū dn̄s: hunc discipulū magister agnoscet: hic terram triūpha
uit: hic erit consimilis deo: qui uirtutē dei coeperit. Nec quidem
difficilia uidentur: sed de eo loquimur: cui calcatis omnibus ter
renis iter in cęlū paratur. Nā quia uirtus in dei agnitione cōsistit
omnia grauia sunt, dum ignores: ubi cognoueris, facilia per ipsas
difficultates nobis exeundum est: qui ad summū bonū tēdim⁹.

## Capit. xxiiii. De poenitētia & fructu ei⁹ & cōsciētię stimul': & districto dei iudicio: ex qb⁹ sacrificiis & i q̄ ara possit placari

NEc tamen deficiat aliquis: aut de se desperet: si aut cupidita
te uictus: aut libidine impulsus: aut errore deceptus: aut
ui coactus: ad iniustitię uiam lapsus est. Potest enim reduci ac

liberari si eum poeniteat actorum : & ad meliora conuersus satis deo faciat: quod fieri posse Cicero nõ putauit. Cuius hęc in academico tertio ṽba sũt. Quod si liceret, bis q̃ in itinere deerrassẽt: sic uiã deuiã secutos, corrigere errorẽ in poenitendo facilior esset emẽdatio temeritatis: lꝫ plane. Nã si liberos nr̃os cũ delictorum suoꝝ cernimus poenitere : correptos eẽ arbitramur : & abdicatos abiectosq; : rursus tñ suscipimꝰ : fouemꝰ · amplectimur: cur desperemus clẽmẽtiã dei pr̃is poenitendo posse placari? Ergo idẽ dñs ac parẽs indulgẽtissimꝰ : remissuꝝ se poenitẽtibus peccata ꝓmittit: & obliturum omnes iniquitates nostras . Si iusticiam denuo coepimus operari. Sicut enim nihil prodest male uiuenti, añactę uitę ꝓbitas: quia superueniens nequitia, iusticię opera deleuit: ita nihil officiunt peccata uetera correcto: quia superueniens iusticia labẽ uitę prioris aboleuit: quem enim facti sui poenitet: errorem suum pristinum intelligit. Ideoq; gręci melius & significantius μετανοίαν : dicunt quasi nos latine possumus dicere resipiscẽtiam. Resipiscit enĩ ad suam mentem quasi ab insania receperit : quem errati piget, castigatq; seipsum dementię: & confirmãt animum suum ad rectius uiuendum: tum illud ipsũ maxime cauet: ne rursus in eosdeꝫ laqueos inducatur. Deniq; muta quoq; aĩalia cum fraude capiuntur: si aliquo se modo in fugam extricauerint: fiunt postmodum cautiora uitantq; semper ea omnia in quibus dolos insidiasq; senserunt. Sic hominem poenitentia cautum, ac diligentem facit, ad euitanda peccata: in quę semel fraude deciderit. Nemo enim potest esse tam prudens: tam circũspectus: ut nõ aliquando labatur . Et idcirco deus imbecillitatem nostram sciens: pro sua pietate aperuit nobis portuꝫ salutis : ut huic necessitati cui fragilitas carnis subięcta est: medicina poenitẽtię subueniret. Ergo quicunq; aberrauerit referat pedem: seq; quamprimum recipiat ac reformet. Sed reuocare gradum: superasq; euadere ad ad auras: hoc opus hic labor est . Degustatis enim male iocundis uoluptatibus: uix diuelli ab his possunt : facilius recta sequerentur: si earum suauitates non attigissent. Sed si eripiant se male seruituti: condonabitur his omnis error: si errorem suum uita meliori correxerint : nec lucrari se quisq̃ putet : si delicti conscium non habebit : scit enim ille omnia in cuius conspectu uiuimus : Nec si uniuersos hoĩes celare possumus deũ possumꝰ : cui nihil

abſconditū:nihil poteſt eſſe ſecretū. Seneca exhortationes ſuas mirabili ſententia terminauit. Magnū,inq̄t,neſcio quid maiuſq; ꝙ̄ cogitari pōt numen eſt:cui uiuendo operam damus. Huic nos approbemꝰ:nā nihil ꝓdeſt incluſam eē conſcientiā,patemꝰ deo. Quid uerꝰ dici pōt ab eo qui deū noſcet ꝙ̄ dictū eſt ab homine uerę religionis ignaro?Nā & maieſtatē dei expreſſit maiorē eſſe dicēdo:ꝙ̄ ut eā cogitatio mētis humanę capere poſſit,& ipſū ue ritatis attigit fontē:ſentiendo uitā hominis ſupuacuā nō eſſe(ut Epicurei uolunt)ſed deo ab his operā uiuēdo dari:ſiqdem iuſte ac pie uixerint. Potuit eē uerus dei cultor:ſi qs illi monſtraſſet,ut contēpſiſſet profecto Zenonē,& magiſtrū ſuū Sutionē:ſi uerę ſapiētię ducē nactus eſſet. Huic nos,inqt,approbemus. Cęleſtis prorſus oratio niſi antecederet ignorantię confeſſio:nihil ꝓdeſt incluſam habere conſcientiam:patemus deo. Nullus ergo menda cio nullus diſſimulationi locus eſt:quia parietibꝰ oculi hominū ſubmouentur:dei autem diuinitas nec uiſceribus ſubmoueri po teſt:quominus totum hominē perſpiciat & norit. Idē in eiuſdē operis primo. Quid agis?quid machinaris?quid abſcondis? Cu ſtos te tuus ſequitur. Aliū tibi peregrinatio ſubduxit:aliū mors: alium ualitudo. Hęret hic,quo carere nunquā potes. Quid locū abditum legis:& arbitrium remoues?puta tibi contigiſſe ut ocu los omnium effugias demens. Quid tibi ꝓdeſt non habere con ſcium,habenti conſcientiam?non minus mirabiliter de cōſciētia & de deo Tulius:meminerit,inquit,deum ſe habere teſtē:ideſt ut ego arbitror mentem ſuam:quā nihil homini dedit ipſe diui nius. Item cū de bono & iuſto uiro loqueretur. Itaq; talis uir,in quit,non modo facere:ſed ne cogitare quidē quicꝙ̄ audebit:qđ non audeat prędicare. Purgemus igitur conſcientiam:quę oculꝰ dei eſt pręuia:& ut,ait,idem ſemper ita uiuamus:ut rationem no bis reddendam arbitremur:putemuſq; nos momentis omnibus non in aliquo(ut ille dixit)orbis terrę theatro ab hominibus:ſed deſuper ſpectari ab eo:qui & iudex & teſtis ipſe futurus eſt:cui rationem uitę repoſcenti actus ſuos inficiari non licebit. Ergo ſa tius eſt:aut effugere cōſciētiam:aut nos ipſos ultro aperire animū & perniciem reſciſſis uulneribus effundere:quibus nemo alius mederi poteſt:niſi ſolus ille qui greſſum claudis:uiſū cęcis red didit:maculata purgauit membra:mortuos excitauit. Ille ardo

rē cupiditatis extinguet:extirpabit libidines:īuidiā distrahet:irā mitigabit. Ille reddet uerā & perpetuā sanitatē. Appetenda ē hęc omnibus medicina:quoniā maiori periculo uexatur anima q̄ corpus:& q̄primum latentibus morbis adhibenda est curatio. Neq; .n. si utatur aliquis oculoꝝ acie clara:mēbris omnibus ītegris corporis totius,fortissima ualitudine:tamē eum dixerim sanum: si efferat̄ ira:supbia tūid⁹ īflet̄:libidini fuiat: cupiditatibus inardescat: sed eū poti⁹ qui ad alienā foelicitatē nō attollat oculos:opes non admiretur:alienam mulierē sancte uideat: nihil omnino appetat:non concupiscat alienā:nō inuideat ulli:non fastidiat queq̄, sit humilis:misericors:beneficus:mitis: humanus: pax in animo eius perpetua uersetur. Ille homo sanus: ille iustus: ille perfectus est. Quisquis igit̄ his oībus pręceptis cęlestibus obtemperauerit: hic est uere dei cultor:cuius sacrificia sunt mansuetudo animi:& uita innocens:& actus boni. Quę omnia qui exhibet totiēs sacrificat:quotiens aliquod bonum ac fecerit pium. Deus .n. non desiderat uictimam:neq; muti animalis neq; mortis ac sanguinis:sed hominis & uitę. Ad quod sacrificiū neq; uerbenis opus est: neq; fibris:neq; cespitibus:quę sunt utiq; uanissima:sed his quę de intimo corde ꝓferuntur. Itaq; in aram dei:quę uere maxima est: & quę in corde hominis collocata,coinquinari non potest sanguine, iustitia imponitur:patientia:fides:innocentia:castitas abstinentia hic est ꝟissim⁹ rit⁹:hęc est lex dei uera: ut a Cicerone dictū ē pręclara & diuina semperq; recta & honesta iubet:uetat praua & turpia: cui parētē sanctissimę ac certissimę legi:iuste ac legitime necesse est uiuere. Cuius legis pauca equidē capita posui:q̄ sum pollicitus ea me tātūmodo esse dictuꝝ: quę summū fastigiū uirtuti & iustitię imponerent. Si quis uolet cętera omnia cōprehendere:ex fonte ipso petat unde ad nos riuus iste manauit.

¶Capi. xxv. De differētia doni & sacrificii diuini: & forma laudandi deum: & orationis forma & fructu.

Nunc de sacrificio ipso dicamus pauca. Ebur inquit Plato non castum donum deo. Quid ergo picta scilicet & testa preciosa: immo uero non castum donum deo:q̄cquid surripi:q̄cq̄d corrūpi potest. Sed sicut hoc uidimō oportere uiuēti offerre

Caute lege

offerre aliquid: quod sit ex mortuo corpore, cur illud non uidit: non debere incorporali corporale munus offerri? quanto melius & uerius Seneca! Vultis ne uos, inquit, deũ cogitare magnum & placidum: & maiestate leni ferendum: amicũ & semp in ꝓximo nõ ĩmolationibus: nec sanguine multo colendum. Quę.n. ex trucidatione ĩmerentiũ uoluptas est: sed mẽte pura: bono honestoq; proposito: non templa illi congestis in altitudinẽ saxis struenda sunt: in suo cuiq; consecrandus est pectore. Vestes igitur gẽmas: & cętera quę habentur in precio: si quis putat deo cara: is plane q sit deus, nescit: cui putat uoluptati esse eas res: quas etiã homo si quis cõtẽpserit: iure laudabit. Quid ergo castũ? qd deo dignũ? nisi q ipse in illa diuina lege sua popoicit. Duo sunt quę offerri debeãt: donum & sacrificiũ: donũ in perpetuũ: sacrificiũ ad tempus. Veꝝ apud istos qui nullo modo rationem diuinitatis intelligunt: donũ est quicquid auro argentoq; fabricatur. Item qcqd serico & purpura texit: sacrificiũ ẽ & uictia: & quęcũq; in ara cremãt: sed utroq; nõ utit de⁹: qa & ipe ĩcorrupt⁹ ẽ: & illd totũ corruptibile: itaq; deo utrũq; corpale offerendum est: quo utit. Donum est integritas animi: sacrificium laus & hymnus. Si.n. deus non uidetur: ergo his rebus coli debet: quę non uidentur. Nulla igitur alia religio est uera: nisi quę uirtute ac iustitia cõstat. Quo modo autẽ deus iustitia hominis utat: intellectu facile est. Si.n. iustus fuerit homo: accepta immortalitate in eternum deo seruiet. Homines autem non nisi ad iustitiam nasci. Tum philosophi ueteres: tum etiam Cicero suspicat. differẽs.n. de legibus: sed oium inquit, quę in hominũ doctoꝝ disputatione uersantur: nihil est pfecto pręstabilius q̃ plane intelligi nos ad iustitiã esse natos. Id ergo solum deo exhibere atq; offerre debemus: ad quod capiẽdũ nos ipse generauit. Hoc autẽ duplex sacrificii genus q̃ sit uerissimum: Trismegistus Hermes idoneus testis est. Qui nobiscum: idest cũ ꝓphetis quos seqmur tam re q̃ uerbis cõgruit: de iustitia sic locutus est. Hoc uerbum o fili adora & cole. Cultus autẽ dei unus est: malũ non esse. Item in illo sermone profecto cum exaudisset Asclepiũ quęrentẽ a filio suo otrum placeret patri ei⁹ offerri thus & alios odores ad sacrificium dei exclamauit. bene bene o mi nate Asclepi. Est enim maximum tale qd de uno ac singulari bono ĩ animũ ĩducere, hęc & his similia huic non conueniunt.

Omnium enim quęcunqꝫ sunt plenus est: & omniũ minime indigens. Nos uero gratias agentes adoremus: huiꝰ .n. sacrificiũ sola benedictio: & recte: uerbo .n. sacrificari oportet deo: siquidẽ deꝰ uerbum est: ut ipse confessus est. Sũmus igitur colẽdi dei ritus ẽ: ex ore iusti hominis ad deũ directa laudatio: quę tamẽ ipsa ut deo sit accepta: & humilitate: & timore: & deuotione maxima opus est: ne quis forte ĩtegritatis & innocẽtię fiduciã generãs: tumoris & arrogantię crimẽ incurrat: eoqꝫ facto gratiam uirtutis amittat. Sed ut sit deo carus: omniqꝫ macula careat: misericordiã dei semper imploret: nihiloqꝫ aliud precet: nisi peccatis suis ueniã: licet nulla sint. Siquidem aliud desiderauerit. Non est opus deo scienti quid uelimus: si quid ei boni euenerit: gratias agat: si quid mali satisfaciat: & illd sibi ob peccata sua fateat euenisse: & nihilominus ĩ malis grãs agat: & ĩ bonis satisfaciat: ut idem sit semper & stabilis: & ĩmutabilis: & ĩconcussus. Nec tãtũ hoc in templo putet sibi esse faciẽdũ: sed & domi & ĩ ipo etiã cubili suo. Secũ deniqꝫ hẽat deũ semp ĩ corde suo cõsecratũ: quoniã ipse ẽ dei tẽplũ qd si deo patri ac dño: hac assiduitate: hoc obseqo: hac deuotõe seruierit cõsũmata & pfecta iustitia est: quã q tenuerit: hic ut ante testati sumꝰ deo paruit: hic religione atqꝫ suo officio satisfecit.

L. Coelii Lactantii Firmiani diuinarũ ĩstitutionũ aduersus gẽtes liber septimꝰ: & ultimꝰ. De diuino pręmio: idest beata uita: & ultimo futuro iudicio ad Constãtinũ Imperatorem.

BEne habet: iacta sũt fundamẽta: ut ait eximius orator. Verum nos non tantum fundamenta ięcimus: quę firma & idonea essent operi pferendo: sed magnis robustisqꝫ molibus ędificium totum pene usqꝫ ad sũmã perduximus. Restat id quod est multo facilius: uel tegere uel ornare. sine quo tamen priora opera inutilia sunt & ingrata. Nam quid pdest aut falsis religionibus liberari: aut ĩtelligere ueram? Quid aut uanitatem falsę sapientię peruidere: aut quę sit uera cognoscere? Quid inq̃ prodest cęlestem illam iustitiam defendere? qd cum magnis difficultatibus cultum dei tenere? Quę est summa uirtus: nisi cũ diuinũ pręmiũ beatitudinis perpetuę subsequatur?

de qua nobis in hoc libro differendum: ne priora omnia irrita &
infructuosa uideãtur: si hoc cuius causa illa suscepta sunt; i icertũ
relinquamus: ne quis forte arbitretur tantos labores in cassum su
scipi, dũ eorũ cęlesti mercede diffidit: quã deus statuit ei qui hęc
suauia terrę bona p sola nudaq; uirtute contẽpserit. Satis & huic
parti faciamus: tũ testimoniis diuinaꝝ litteraꝝ: tũ etiam ꝓbabili
bus argumẽtis: ut ęque clarũ sit: & futura pręsentibus: & diuina
terrenis: & perpetua breuibus esse anteponenda: quoniam tempo
ralia sunt pręmia uiciorum: sempiterna uirtutum. Exponã igitur
rationem mundi: ut facile possit intelligi: quando & quare sit ef
fectus a deo: quod Plato, qui de mundi fabricatiõe disseruit: nec
scire potuit: nec explicare: quippe qui cęleste mysterium) qđ non
nisi ꝓphetis ac deo docẽte discitur ignorabat; ideoq; i perpetuũ
dixit esse fabricatũ: quod longe secus est; quoniã qcquid est soli
do & graui corpore: ut initium coepit aliquãdo: ita finem capiat
necesse est. Nam Aristoteles cum nõ uideret, quẽadmodum pos
set tanta rerum magnitudo interire: & hanc pręscriptionem uellet
effugere: semꝑ ait fuisse mundũ: ac semper futurũ: prorsus nihil
uidit: quia quicquid est, aliquando habuerit principium necesse ẽ,
nec omnino quicq̃ potest esse nisi coeperit. Nam cum terram &
aquam & ignẽ disperire: cõsumi extinguiq; uideamus: que sunt
utiq; mundi partes: intelligitur id totum esse mortale: cuius mẽ
bra sunt mortalia: Ita fit; ut natum sit quicqd põt interire: sed &
omne quod sub uisu oculoꝝ uenit: & corporale (ut ait Plato) &
solubile sit necesse est. Vnus igitur Epicurus, auctore Democrito,
ueridicus in hac re fuit: qui ait, & ortum aliquando: & aliquando
esse periturum: nec tamẽ rationem ullam reddere potuit, scilicet
aut quibus de causis hoc tantum opus: aut quo tempore resoluaẽ.
Quod quoniam nobis deus reuelauit: nec coniecturis id assequi
mur: sed traditione cęlesti: docebimus sedulo, ut tandem studio
sis ueritas appareat: nec uidisse nec cõprehẽdisse philosophos ue
ritatẽ: sed ita leuiter odoratos: ut tamen unde eos ille odor sapiẽ
tię tam suauis: tam iocũdus afflaret: nullo modo senserit. Interiꝫ
necessarium puto admonere lecturos: q̃ hęc nostra quę tradimus,
praue uiciosęq; mentes aut omnino non intelligent (hebetatur. n.
acies eorum, terrenis cupiditatibus: quę sensus omnes grauant:
imbecillesq; reddunt) aut etiam si intelligent: dissimulabũt tamẽ

& esse hęc uera nolent: q̄ trahūť a uiciis: & scientes malis suis fauent: quoꝝ suauitate capiūť: & uirtutis uiā deserūt: cui⁹ acerbitate offēdunť. Nā q̄ auaricia & opū īexplebili q̄dam siti flagrāt: q̄ nō possūt uēditis aut elargitis, q̄ amāt, tenui cultu uitā degere: sin dubio malūt id eē fictū: quo desideriis suis renūciare cogūť. Itē q̄ libidinū stimul' icitati (ut ait poeta) In furias ignēq̄ ruunt: utiq̄ īcredibilia nos afferre dicūt: q̄ uulnerāt aures eoꝝ, p̄cępta cōtinētię: q̄ illos a uoluptatib⁹ suis, p̄hibēt: q̄bus animā suā cū corpore adiudicauerūt. Qui uero ambitione īflati, aut amore potētię inflāmati: oē studiū suū ad bonores acquirēdos cōtulerunt: nec si solem quidē ipsum gestemus in manib⁹: fidem cōmodabunt ei doctrinę: q̄ illos iubet, omni potentia & bonore contempto, bumiles uiuere: atq̄ ita bumiles ut accipere īiuriam possint: & referre nolint si accęperint. Hi sunt bōies: q̄ cōtra ueritatē clausis oculis quoquo mō latrāt. Qui aūt sani sunt uel erunt: idest nō ita uiciis immersi: ut sanabiles nō sint: & credent bis & libenter accędent: & quęcūq̄ dicimus aperta & plana & simplicia: & quod maxīe opus est uera, & inexpugnabilia, illis uidebūtur. Nemo uirtuti fauet: nisi qui sequi potest: sequi autem non facile est omnibus. Hi possunt quos paupertas: & rerum indigentia exercuit: & capaces uirtutis effecit. Nam si uirtus est tolerantia malorum: non capiunt ergo uirtutem: qui semper in bonis fuerūt: quia mala neq̄ experti sunt: neq̄ ferre possunt, assuetudine ac desiderio bonoruꝫ: quę sola nouerūt. Eo fit ut pauperes & bumiles deo credant facili⁹: q̄ sunt expediti: quam diuites qui sūt impedimētis plurimis implicati: īmo cathenati & compediti sūt: & seruiunt ad nutum dominę cupiditati: quę illos inextricabilib⁹ uinculis irretiuit: nec possunt in cęlum aspicere: quoniam mens eorum in terrā, prona bumilisq̄ defixa est. Virtutis autem uia non capit, magna onera portantes. Angustus admoduꝫ trames est: p̄ quē, iusticia bominē deducit in cęlum. Hunc tenere non pōt: nisi qui fuerit expeditus & nudus. Nam isti locupletes multis & ingentibus sarcinis onerati: per uiam mortis incedūt: quę latissima est: quoniam late perditio dominatur. His acerba sunt: bis uenena, quę de⁹ ad iusticiā p̄cępit: quęq̄ nos, dei magisterio de uirtute ac ueritate disserim⁹. Quibus si repugnare audebunt: bostes se necesse est uirtutis iusticięq̄ fateātur. Aggrediar nūc quod superest: ut finis operi possit

imponi. Id aũt supest: ut de iudicio dei disseram⁹: qđ tũc consti
tuet: cũ dñs noster redierit ĩ terrã: ut unicuiq; p merito, aut p̃miũ
p̃soluat, aut poenã. Itaq; ut ĩ quarto libro, de p̃mo aduẽtu eius di
xim⁹: sic in h̃, secũdũ referam⁹ aduẽtũ: quẽ iudęi quoq; & cõfitẽ
tur, & sperãt: sed frustra quoniã necesse ẽ, ad eos cõsolãdos reuer
tat̃: ad quos cõuocãdos p̃us uenerat: nã q uiolacũt ĩpie humilem,
sentiẽt in p̃tãte uictorẽ. Eaq; oĩa q̃ legũt & nõ intelligũt: deo cõ
pensante patient̃: qppe q peccatis omnib⁹ ignati: & insup sancto
cruore p̃fusi: ab illo ipso cui nefandas man⁹ ĩtulerũt: sint ad ęter
na supplicia destinati. Sed erit nobis contra iudęos separata ma
teria: in qua illos erroris et sceleris cõuĩcem⁹. Nũc ignaros uerita
tis instruamus.

Ca. ii. Quod aureum sęculũ: idest foelicissim⁹ status futur⁹
est post iudicium. Et quare ratio mũdi nõ põt ab homine appre
hendi: & q uerã sapientiam nõ asseq̃t qs bñficio naturę: sed grę.

D Ispositione sũmi dei, sic ordinatũ: ut iniustũ hoc sęculum
decurso tempoꝝ spatio, terminum sumat: extinctaq; proti
nus omni malicia: & pioꝝ animis ad beatã uitã reuocatis: qetum
tranquillũq; pacificũ aureũ deniq; (ut poetę uocant) sęculũ: deo
ipso regnante florescat. Imprimis cã erroꝝ omniũ, philosophis
hęc fuit: q rõem mundi, quę totam sapientiam cõtinet nõ cõpre
henderunt. Ea uero, sensu p̃p̃o, & interna intelligẽtia non põt cõp̃
hendi: quod illi sine doctore per se ipsos facere uoluerunt. Itaq;
in uarias sibiq; sępe cõtrarias sententias inciderũt: ex qbus exitũ
nõ haberẽt: & in eodẽ luto (sicut Comicus ait) hęsitauerũt: scilʒ
assumptionib⁹ eoꝝ nõ respõdẽte ratione: cum assumpsissent qui
dem uera: sed quę affirmari, p̃bariq; nõ possent. Scientia ueritatis
rerumq; cęlestium: q̃ (ut sępe iam dixi) nõ põt eẽ in homine: nisi
deo docẽte, p̃cępta. Nam si potest homo ĩtelligere diuina: potest
& facere: nam intelligere est quasi e uestigio subsequi. Nõ potest
autem facere, quę deus: quia mortali corpore ĩdutus est: ergo nec
ĩtelligere quidem potest, quę facit deus: quod autem fieri nõ pos
sit: ex immensitate rerum, atque operum diuinorũ facile est uni
cuique metiri. Nam si mundum cum omnibus: q̃ sunt in eo con
templari uelis: intelliges profecto quantum dei opus, humanis

operibus ante ſtet. Ita quantum inter opera diuina & humana intereſt: tantum diſtare inter dei, hominiſq; ſapientiam eſt neceſſe. Nam quia deus incorruptus atq; immortalis eſt: & ideo pfect⁹ quia ſempiternus eſt: ſapientia quoq; eius perinde; ut ipſe, perfecta eſt: nec obſtare illi quicq̃ poteſt: quia nulli rei deus ipſe ſubiectus eſt. Homo autem quia ſubiectus eſt paſſioni: ſubiecta eſt et ſapientia eius errori: et ſicut hominis uitam multę res impediūt: quo minus poſſit eſſe perpetua: ita ſapientiam quoque eius multis rebus impediri neceſſe eſt: quo minus in perſpicienda penit⁹ ueritate, perfecta ſit. Ergo nulla eſt humana ſapientia: ſi per ſe ad notionem ueri, ſcientiamq; nitatur: quoniam mens hominis, cum fragili corpore illigata: & in tenebroſo domicilio incluſa: neq; liberi⁹ euagari: neq; clarius perſpicere ueritatem poteſt: cuius notitio diuinę conditõnis eſt. Deo enim ſoli opera ſua nota ſunt: homo autem nõ cogitando aut diſputando, aſſequi eam poteſt: ſed diſcendo & audiendo ab eo qui ſcire ſol⁹ poteſt & docere. Ideo Marcus Tullius, ſententiam Socratis, de Platone, transferens dicẽtis: ueniſſe tempus ut ip̃e migraret e uita: illos autem apud quos cauſam ſuam perorabat agere uitam: utrum melius ſit inquit, dii immortales ſciunt: hominem autem arbitror ſcire neminẽ. Quare neceſſe eſt omnes philoſophię ſectas, alienas eſſe a ueritate: qa homines erant, qui eas conſtituerunt: nec ullum fundamentũ: aut firmitatẽ poſſũt habere: q̃ nullis diuinaꝝ uocũ fulciũť oraculis.

hominum, melius

Ca. iii. Quãtũ errauerũt Stoici de rõe mundi: & auctore oĩum deo: & hoĩe p quẽ fact⁹ mũdus. Et q̃ manifeſte cõtra Epicuꝝ rationibus doceatur mundum: & omnia quę in eo ſunt: dei prouidentia gubernari.

ET quoniã de philoſophorum erroribus loquimur: Stoici naturã in duas diuidunt partes: unam quę efficiat: alteram quę ſe ad faciendũ tractabilem pbeat. In illa prima eſſe uim ſentiendi: in hac materiã; nec alteꝝ ſine altero poſſe. Quomodo idẽ eſſe poteſt: quod tractat & quod tractatur? Si quis dicat idem eẽ figulum quod lutum: aut lutum idem eſſe quod figulum: nonne aperte inſanire uideať? At iſti uno naturę nomine, duas res diuerſiſſimas comprehendũt: deũ & mũdũ: artificẽ & opus: dicũtq;

alteꝝ ſine altero nihil poſſe:tanq̃ natura ſit deꝰ mundo terminatus. Nam interdũ ſic cõfundunt:ut ſit deus ipſe mens mundi:& mũdus ſit corpus dei:quaſi uero ſimul eſſe coeperint mundus et deus:ac non ipſe mundum fecerit:quod & ipſi fatenť alias,cũ hominum cauſa prędicẽt eſſe fabricatuꝫ: & eſſe ſine mũdo, ſi uelit, poſſit. Siquidem deus eſt diuina mens & ęterna:& corpore ſoluta & libera:cuius uim maieſtatemq; quoniam intelligere non poterãt:miſcuerunt cum mũdo:ideſt ſuo operi. Vnde eſt illud Virgilianum:totamq; infuſa per artus mens agitat molem: & magno ſe corpore miſcet. Vbi eſt ergo illud qđ idẽ ipi aiunt:et factum eẽ diuina prouidentia,& regi?Si enim fecit mũdum:fuit ergo ſine mundo:ſi regit:non utiq; ſicut mens corpus regit:ſed tanq̃ dominus domum:nauimq; gubernator:auriga curruꝫ. Nec tamen mixti ſunt his rebus quas regunt. Nam ſi hęc omnia quę uidemus dei membra ſunt:iam inſenſibilis,ab his ,conſtituiť deus:quoniam membra ſenſu carent,et mortalis eſt,quoniam uidemus membra eẽ mortalia. Poſſum enumerare quotiens repentinis quaſſatę motibus:uel hiauerint terrę: uel deſcenderint in abruptum:quotiens dimerſę fluctibus & urbes & inſulę abierunt in profundum:frugiferos campos paludes inundauerint:flumina & ſtagna ſiccauerint:montes etiam uel deciderint abrupti:uel planis fuerint adequati:plurimas regiones:& multorum fundamenta montium latens & internus ignis abſumit. Et hoc paꝝ ẽ: ſi mẽbris ſuis non parcit deus:niſi etiã homini liceat aliqđ uideri corpus. Maria extruuntur:montes exciduntur:& ad eruendas opes interiora terrę uiſcera effodiunť. Quid q ne arari quidem ſine laceratione diuini corporis poteſt: ut iam ſcelerati & impiiſſimus:qui dei membra uiolemꝰ?Patiť ne ergo uexari corpus ſuũ deus:& debilẽ ſe uel ipſe facere:uel ab homine fieri ſinit:niſi forte diuinus ille ſenſus:q mũdo & omnibꝰ mũdi partibus permixtus eſt:primam terrę faciẽ reliqt:ac ſe in ima demerſit:ne qđ doloris de aſſidua laceratione ſentiret?Quod ſi hoc uanũ & abſurdũ eſt:tam igiť ipi eguerunt:q̃ hęc ĩdigent ſenſu:q nõ pſpexerũt diuinũ qdem ſpiritũ eẽ ubiq; diffuſum:eoq; oĩa cõtineri:non tñ ita ut deus ipſe:qui eſt incorruptus:grauibus & corruptibilibus elementis miſceať:illud ergo rectius quod a Platone ſumpſerũt a deo factum eẽ mũdum:& eius puidẽtia gubernaei. Oportebat

ſentiat

igiẽ & Platonẽ & eos qui idem senserunt, docere atq; explicare: quę causa: quę ratio fuerit tanti operis fabricandi: quare hoc aut cuius gratia fecerit. At iidem Stoici hominum, inquiũt, causa, mũdus effectus est: audio: sed Epicurus ignorat ipsos homines qua re aut quis effecerit. Nam Lucretius cum diceret mundum non esse a diis constitutum: sic ait, dicere porro hominum causa uolu isse parare preclaram mundi naturam: deinde intulit: decipere ẽ. Quid enĩ immortalib⁹ atq; beatis gratia nostra queat largiri emolumenti: ut nostra quicq̃ causa agere aggrediantur? Merito enim illi nullã rationẽ afferebant: cur humanũ genus uel creatũ uł instituatũ esset a deo. Nostrũ hoc officiũ est: sacramentum mundi & hominis exponere: cuius illi expertes, sacrarium ueritatis nec attĩgere: nec uidere potuerũt. Ergo (ut pauloante dicebã) cum assumpsissent id quod erat uer: idest mũdũ a deo factum: & hominũ causa esse factũ: tamẽ quoniã eos in cõsequẽtibus ratio defecit: nõ potuerunt defendere id quod assumpserant. Deniq; plato ne dei opus imbecillũ & ruinosum faceret: ineternũ dixit esse mãsurũ. Si hominũ causa factus est: & ira factus est: ut esset ęternus: cur ḡ ipsi quo causa factus est: non sunt sempiterni? si mortales, ppter quos factus est: ergo & ipe mortalis atq; solubilis: neq;.n. pluris ẽ ipe: q̃ hi quo grã fact⁹ ẽ: nec posse ĩęternũ manere: q̄ si ei ratio quadraret itelligeret pitu eẽ: q̄ factũ est: nec posse ĩęternũ manẽ: nisi quod tangi non põt. Qui aũt negat hominũ causa factũ: hic nullã rationẽ tenet. Si enĩ dicit ipsum fabricatorẽ sua causa tanta hec opera esse molitũ: cur ergo nos nati sumus? Cur mundo ipo fruimur? Quid sibi uult humani generis cętero q; animantium fictio? Cur aliena cõmoda intercipimus? Cur deniq; augemur: minuimur: interimus? Quid habet rationis ipsa generatio? Quid perpetua successio? Nimi uideri deus uoluit: & suis uariis imaginibus, tanq̃ sigilla, cõfingere: quibus se oblectaret: & nihilominus tñ si ita esset: curę haberet animantes: pręcipueq; hominem: cuius imperio cuncta subięcit. Qui aũt dicũt semp fuisse mũdũ, omitto illud quod esse ipsum sine aliquo pncipio nõ põt: unde extricare se nequeũt: sed hoc dico: si semp mundus fuit: nullam põt habere rationem: quod enĩ potuit in eo rõ moliri: quod nũq̃ sumpsit exordiũ? Nam prius q̃ fiat aliquid aut struatur: opus est consilio: ut disponi possit queadmodũ fiat: nec incipi quicq̃ põt

sine puisione rationis. Itaq; omne opus ratio pręcedit: nõ habet ergo rõem: qđ factũ nõ est. At quĩ mũdus habet rõem: qua & constat & regit: ergo et fact⁹ ẽ: & si fact⁹ ẽ: et resoluet. Reddãt ergo isti rõem si possũt: cur aut fact⁹ ĩ pncipio sit, aut postea resoluat. Qđ q; docere nõ poterat Epicur⁹, siue Democritus: sua spõte natũ eẽ dixit: seminib⁹ ĩter se passim coeuntib⁹: qb⁹ ite⁊ resolutis discidiũ atq; ĩteritũ secutu⁊. Corrupit ergo qđ recte uiderat: & totã rõem penit⁹ ignorãtia rõis euertit: redegitq; mundũ: & oĩa q̃ in eo gerũt, ad similitudinẽ cuiusdã somni uanissimi: siqdem reb⁹ humanis nulla ratio subsistat. Cum uero mũdum omnesq; partes eius (ut uidem⁹) mirabilis rõ gubernet: cu; cęli temperãtia: & ęqualis, in ipsa uarietate, cursus astro⁊ luminumq; cęlestium: temporum constans, ac mira descriptio: terra⁊ uaria foecũditas: plana campo⁊ monimẽta: & aggeres mõtiũ: uiriditas ubertasq; sylua⁊: fontiũ saluberrima eruptio: fluminum oportuna ĩundatio: maris opulenta & copiosa interfusio: uentorũ diuersa & utilis aspiratio. Cęteraq; omnia ratione sũma cõstent: qs tam cęcus est: ut existimet sine causa esse facta: in quibus mira dispositio puidentissimę rationis elucet? Si ergo sine causa: nec est nec fit qcq̃ omnino: si puidentia summi dei ex dispositione rerũ: & uirtus ex magnitudine: & potestas ex gubernatione manifesta est: hebetes ergo & insani: qui puidentiam non esse dixerunt. Nõ improbarem si deos iccirco non esse dicerẽt: ut unũ dicerent: cum aute; ideo, ut nullum, qui eos delirasse non putat: ipse delirat.

Ca. iiii. Quod omnis res ad aliquem usum facta est: etiam illa quę oĩa uident esse mala: quare homo creatus sit corpore fragilis & capax rationis.

Sed de prouidentia satis in primo libro diximus: quia & si est (ut apparet) ex mirabilitate operum suorum: necesse ẽ etiam hominem cęterasque animantes eadem prouidentia creauerit. Videamus ergo quę ratio fuerit fingendi generis humani: quoniam constat id quod Stoici dicunt: hominum causa mundum esse fabricatum: quãq̃ in hoc ipso non mediocriter peccent: qui non hominis causa dicunt: sed hominum. Vnius enim singularis appellatio totum comprehendit humanũ gen⁹. Sed hoc

ideo quoniā ignorant unū hominē a deo eē formatū:putantque hoīes in oībꝰ terris & agris tāq̄ fungos eē generatos. At Hermes nō ignorauit hoīem & a deo & ad dei similitudinē factū:sed re deo ad ꝓpositū. Nihil ē(ut opinor)qđ sit ꝓpť se ipm factu;:sed qcqd omnino fit:ad usū aliquē fieri necesse ē. Quis ē enī uel tam ineptꝰ uel tā ociosus:ut aggrediať facere aliqd frustra:ex quo nullam utilitatē nullū cōmodū speret?Qui domū ędificat:nō iccirco ędificat ut tātūmō domꝰ sit:sed ut in ea possit habitari. Qui nauē fabricat:nō iō assumit operā:ut tātū nauis appareat:sed ut in eo nauigeť. Ite; qui uas aliqđ instituit aut format:non propterea id facit:ut tantum fecisse uideatur:sed ut uas illud effectu; capiat aliquod necessariū. Similiter cętera quęcūq; fiunt:non utiq; in superuacuum:sed ad usus aliquos laborantur. Mūdus igitur a deo factus est:non utiq; propter ipsum mūdum:neq; enim aut calore solis:aut lumine: aut aspiratione uentorum : aut humore imbrium:aut alimonia frugum:cum sensū careat,indiget. Sed ne illud quidem dici potest:ꝙ deus propter seipsum fecerit mundū:quoniā pōt eē sine mūdo:sicut fuit antea. Et his omnibꝰ quę in eo sunt:quęq; generāť,deus ipse non utitur. Apparet ergo animantium causa mundum esse constructum:quoniā his rebꝰ qbꝰ cōstat,animantes fruuntur:quę ut uiuere:ut constare possint:oīa his necessaria temporibꝰ certis sumministrantur. Rursus cęteras animātes hominis causa esse fictas:ex eo claꝝ est ꝙ homini seruiunt:& tutelę eius atq; usibus data sunt:quoniā siue terrenę sunt:siue aquatiles:nō sentiunt mundi rationem sicut homo. Respōdendum est hoc loco philosophis:maximeq; Ciceroni:ꝗ ait,tur omnia nostri causa cum faceret,tantā uim natricū uiperaꝝq; fecerit:cur tā mlťa pestifera terrę mariq; disperserit:ingens ad disputandū locus est:sed ut in transcursu breuiter stringendus est:quoniam homo ex rebꝰ diuersis:ac repugnantibus cōfiguratꝰ est,anima & corpore:idest cęlo atq; terra:tenui & cōprehēsibili:ęterno ac tēporali:sensibili atq; bruto:luce pręditо atq; tenebroso :ipsa ratio ac necessitas exigebat:& bona homini proponi & mala:bona quibus utatur:mala quę uitet & caueat. Iccirco enim data est illi sapientia:ut cognita bonoꝝ maloꝝq; natura : & in appetēdis bonis:& in malis declinādis:uim suę rōis exerceat. Nam cęteris aīalibus quibꝰ sapiētia nō data est:sed munita īdumētis nālibus

& armata sunt. Hōi aūt ꝓ his oīb⁹: qđ erat pcipuum rōem dedit solā. Itaq₃ nudū formauit & inermem: ut eū sapiētia & muniret & tegeret: munimēta & ornamētū ei⁹ non foris sed intus: nō in corpore sed in corde constituit. Nisi ergo essent mala quę caueret: quę a bonis utilibusq₃ distingueret: nō esset ei sapientia necessaria. Sciat ergo Marcus Tullius: aut ideo homini datam esse rationem: ut & pisces caperet usus sui gratia: & natrices uiperasq₃ uitaret salutis suę causa. Aut iccirco bona ei malaque proposita: quia sapientiam accęperat: cui⁹ uis oīs in discernendis bonis malisq₃ uersatur. Magna igit̃ & recta & admirabilis est uis & ratio & potestas hominis: ꝓpter quem mundum ipsum: & uniuersa q̃cūq₃ sūt de⁹ fecit: tantūq₃ illi honoris habuit: ut eum pręficeret uniuersis: quoniam solus poterat dei opera mirari. Optime igit̃ Asclepiades noster de prouidentia sūmi dei differēs: in eo libro quē scripsit ad me. Atq₃ iō inq̄t merito q̄s arbitret̃ ꝓximum sibi locū diuinā ꝓuidentiam dedisse ei: q̄ potuit intelligere ordinationem suam? Nam sol iste est: q̄s eū uidet ita ut ītelligat ꝙ sol ē: & quātū gr̃ę afferat cęteris īstitutis? Hoc cęlum est: quis id suscipit? terra hęc: quis eam colit? hoc pelagus: quis in eo nauigat? hic ē ignis: quis eo utitur? Instituit summus deus non propter se: quia nihilo indiget: sed ꝓpter hominē q̄ his congruenter uteretur.

Capi. x. Quare homo creatus sit: & quare ex contrariis constet: & ꝙ ei domicilium cōstitutum est in medio: & uita duplex proponitur: quarum alteram ministrat natura: alteram largitur gr̃a. Et quid significet ꝙ homo primum quadrupedibus conformatur: & postea erigitur: & tandem utit̃ exercitio rationis:

REddamus nunc rōem: quare hominem ipsum fecerit deus: quod si philosophi fecissent: aut defendissent illa quę uera inuenerant: aut in proximos errores nō incidissent. Hęc est summa: hic cardo reꝝ est: quē qui non tenuerit: ueritas illi oīs elabit̃. Hoc est deniq₃ quod efficit illis non quadrare rationem: quę illis si effulsisset: si sacramētum hominis omne cognouissent: nunq̄ disputationes eoꝝ & oēm philosophiam de transuerso Academia iugulasset. Sicut ergo mundum non propter se deus fecit: q̄ commodis eius non indiget: sed propter hominem qui eo utit̃:

ita ipſum hoīem ꝓpter ſe. Quę utilitas deo in hoīe, inqt Epicur⁹
ut eū ꝓpť ſe faceret? Scilicet ut eēt q opera ei⁹ ītelligēt: q ꝓuidētiaꝫ
diſponēdi: rōem faciēdi: uirtutē cōſūmādi: & ſenſu admirari: et
uoce ꝓloq poſſet. Quoꝝ omniū ſūma hęc ē: ut deū colat. Is enī
colit: q hęc ītelligit: is artificē reꝝ omniū: is uerum patrem ſuum
debita ueneratione ꝓſequitur: qui uirtutem maieſtatem eius de
ſuorum operum inuentione: incęptione: perfectione metiť. Qđ
planius argumentum proferri poteſt: & mundum hominis: &
hominem ſui cauſa deum feciſſe: q̄q̄ ex omnibus animantibus ſo
lus ita formatus eſt: ut oculi eius ad cęlum erecti: facies ad deum
ſpectant: uultus cum ſuo parente communis ſit: ut uideatur ho-
minem deus quaſi porrecta manu alleuatum ex humo: ad contē
plationem ſui excitaſſe? Quid ergo, inquit, deo cultus hominis
confert: bono & nulla re indigenti: uel ſi tantum honoris homi-
ni habuit: ut ipſius cauſa mundum fabricaret: ut inſtrueret eum
ſapientia: ut dominum uiuentium faceret: eumque diligeret tanq̄
filium: cur mortalem fragilemque conſtituit: cur omnibus malis
quem diligebat, obiecit: cum oportet & beatum eſſe hominem
tanquam coniunctum & proximum deo: et perpetuum, ſicut eſt
ipſe: ad quem colendum & contemplandum figurat⁹ eſt? Quā̄q
hęc fere in prioribus libris ſparſim docuimus: tamen quoniam
proprie id, materia nunc exigit: quia de uita beata diſſerere pro-
poſitum eſt: explicanda ſunt iſta diligentius & plenius: ut diſpo
ſitio dei & opus & uoluntas noſcatur. Cum poſſet ſemper ſpi-
ritibus ſuis immortalibus, īnumerabiles animas procreare: ſicut
angelos genuit: quibus immortalitas ſine ullo malorum pericu
lo aut metu conſtat: excogitauit tamē inenerrabile opus quemad
modum infinitam mltitudinem crearet animarum: quas primo
imbecillibus fragilibuſque corporibus illigatas: conſtitueret inť
bonum malumque medias: ut conſtantibus ex utriuſque naturę
uirtutem proponeret: ne immortalitatem delicate aſſequerentur
ac molliter: ſed ad illud ęternę uitę ineloquibile pręmium: ſum-
ma cum difficultate ac magnis laboribus peruenirent. Ergo ut
eas grauibus & uexabilibus membris indueret: quoniā conſiſtē
in medio inani non poterant: ponderibus & grauitate corporis
deorſum premēnte: ſedem illis ac domicilium primo cōdenduꝫ
eſſe decreuit. Itaqꝫ ineffabili uirtute ac potentia pręclara mundi

oporteat

natura

opera molitus est:suspēsis in altitudinē leuib⁹ elemētis: & graui
bus in imis depssis: & cęlestia firmauit: & terręna cōstituit. Nō
ē necesse nūc exeq singula: qm̄ ī secūdo libro uniuersa executi su-
mus. Lumina igit̄ posuit in cęlo: quoꝝ moderatio & claritas &
mot⁹ aptissime ad utilitates uiuētiū tēperat⁹ ē. Terrę aūt, quam
sedē uoluit eę, foecūditatē uariā gignēdi ac ꝓferēdi dedit: ut uber
tas frugū & herbaꝝ & uirētiū ꝓ nā & usu cuiusq; generis, alimo
niā ministraret. Tū pfectis oib⁹ q̄ ad cōditionē mūdi ptinebāt:
hominē finxit ex ipsa terra: quā illi a pncipio ī habitaculū ppara
uit: idest spiritum suum terręno corpore induit & īuoluit: ut cō
pactus ex rebus diuersis ac repugnantibus: bonum ac malum ca-
peret: & sicut terra ipsa foecunda est ad fruges pariendas: ita cor
pus hominis quod assumptum est è terra: generandi copiā facul
tatemq; procreandę sobolis accępit: ut, quoniam fragili materia
formatus inęternum manere non poterat: peracto temporalis ui
tę spatio cederet: & illud quod fragile atq; ībecillū gerebat: ppe
tua successione renouaret. Cur igit̄ eū mortalem finxit, atq; fragi
lem: cum illius causa mundum ędificasset? Primū ut īfinita uis
animaꝝ gigneretur: oēmq; terram multitudine oppleret: deinde
ut proponeret homini uirtutem: idest tolerantiam maloꝝ ac bo
noꝝ: p quā posset pmiū īmortalitatis adipisci. Nā q homo ex
duabus rebus constat: corpore & anima: quoꝝ alteꝝ terręnū est:
alterum cęleste: duę uitę homini attributę sunt: una temporalis
quę corpori assignatur: altera sempiterna q̄ animę subiacet. Illā
nascendo accępimus: hanc assequimur laborando: ne immortali
tas homini (ut antediximus) sine ulla difficultate cōstaret. Illa ter
ręna est sicut corp⁹: et ideo finitur. Hęc uero cęlestis sicut anima:
& ideo terminum non habet. Illam primā nescientes accępim⁹:
hanc secundam scientes. Virtuti enī nō naturę datur: quia uoluit
nos deus uitam nobis in uita compare. Iccirco hanc nobis psentē
dedit: ut illā ueram & perpetuā: aut uiciis amittamus: aut uirtute
mereamur. In hac corporali non est summum bonum: quoniam
sicut necessitate diuina, nobis data est: ita rursus diuina necessita
te soluetur: ita qđ finem habet: summum bonum non habet. In
illa uero spiritali: quam per nos ipsi acquirimus: summū bonū
continetur: quia nec malum pōt habere nec finem: cuius rei argu-
mentum natura & ratio corporis prębet. Cętera nāq; animalia

uirtus enim nō natu
ra datur.

in humū uergūt:qꝛ terrena sunt:nec capiunt īmortalitatē:q̄ de ce
lo ē. Hō aūt rect⁹ in celū spectat:qꝛ ꝓposita ē illi īmortalitas:nec
tñ uenit nisi tribuatᵉ hōi a deo. Nā nihil īterest īter iustū & iniu
stū:siq̄dē oīs hō nat⁹ īmortalis fieret:ergo īmortalitas nō seque
la nature:sed merces ꝑmiūq; uirtutis est. Deniq; hō nō statim q̄ñ
natus est rectus ingreditur:sed quadrupes primo:quia ratio cor
poris & huius presentis uite cōmunis ē nobis cū mutis animali
bus. Post deinde confirmatis uirib⁹ erigitur: & lingua eius in elo
quiū solutᵉ:et mutū aīal esse desinit. Que ratio docet mortalem
nasci hominem:postea uero īmortalem fieri: cū coeperit ex deo
uiuere:idest iusticiā sequi:q̄ continetur in dei cultu:cum excitaue
rit hominem deus ad aspectū celi ac sui. Quod tunc fit cum ho
mo celesti lauacro purificatus: exponit īfantiā,cū omni labe ui
te prioris: & incremento diuini uigoris accepto:fit homo perfe
ctus ac plenus. Ergo quia uirtutē proposuit homini deus:licet
anima & corpus consociata sint:tñ contraria sunt & impugnāt
inuicē. Animi bona,mala sunt corporis:idest opum fuga:uolu
ptatum interdictio:doloris mortisq; cōtemptus. Item corporis
bona,mala sunt animi:hoc est cupiditas & libido: q̄bus & opes
appetuntur: & suauitas uariarum uoluptatum:quibus eneruatus
animus extinguitur. Ideo necesse est iustum & sapientem in om
nibus malis esse:quoniā malorū uictrix est fortitudo. Iniustos
aūt in diuitiis:in honore:ī potestate. Hec enim bona corporalia
& terrena sunt. Illi autē terrenā uitā agunt:nec assequi immorta
litatem queunt:quia se uoluptatibus dediderūt:que sunt uirtutis
inimice. Itaq; uita hec temporalis illi eterne debet esse subiecta:
sicut corpus anime. Quisquis ergo anime uitam maluerit:uitam
corporis contemnat necesse est:nec aliter eniti ad summum pote
rit:nisi que sunt ima despexerit. Qui aūt corporis uitam fuerit
amplexus:et cupiditates suas in terrā deiecerit:illam superiorem
uitā consequi nō pōt. Sed qui mauult bene uiuere ineternum:ma
le uiuet ad tempus: & afficietᵉ omnibus molestiis & laborib⁹ quā
diu fuerit in terra:ut habeat diuinū ac celeste solatium: & q̄ ma
luerit bene uiuere ad tempus:male uiuet ineternum:qꝛ damnabitᵉ
dei sententia ad poenā:qꝛ celestib⁹ bonis terrena preposuit. Pro
pterea igitur coli se deus expetit & honorari ab homine tanq̄;
pater:ut uirtutē & sapientiam tentat:que sola īmortalitatē parit.

Nam ꝗ nullus alius pręter ipsum donare eam poteſt:quia ſolus poſſidet pietatē hominis. Qui deū honorauerit hoc afficieť pręmio:ut ſit ięternum beatus:ſitq; apud deū:& cum deo ſemper.

Ca.vi. Itē q̄re mūd⁹ creat⁹ ſit:q̄re hō: quā ianis ſit cult⁹ deoꝝ.

NVnc totā rationē breui circūſcriptione ſignemus. Iccirco mundus factus eſt:ut naſcamur. Ideo naſcimur ut agnoſcamus factorē mundi ac noſtri deum. Ideo agnoſcim⁹ ut colam⁹: ideo colimus:ut īmortalitatem ꝓ mercede laborum capiamus: quoniā maximis laboribus cultus dei cōſtat. Ideo p̄mio immortalitatis afficimur:ut ſimiles angelis effecti:ſummo patri ac deo īperpetuū ſeruiamus:& ſcimus ęternū deo regnum. Hęc ſūma reꝝ ē:hoc arcanū dei:hͦ myſteriū dei: hͦ myſteriū mūdi:a quo ſūt alieni: q̄ p̄ſentē uoluptatem terręſtribus ac fragilibus bonis ſe addixerūt:& animas ad cęleſtia genitas:ſuauitatib⁹ mortiferis tāq̄ luto coenoue demerſerunt. Quęramus nunc uiciſſim:an in cultu deorum ratio ulla ſubſiſtat:qui ſi multi nati ſunt: ſi ideo tantū ab hominibus coluntᷣ:ut pręſtent illis opes:honores :uictorias: quęq; alia:quę non niſi ad pręſens ualent: ſi ſine cauſa fingimur: ſi in hominibus procreandis ꝓuidentia nulla uerſatur:ſi caſu nobiſmetipſis:ac uoluptatis noſtrę grā naſcimur:ſi nihil poſt mortem ſumus:quod pōt eſſe tā ſupuacuū:tam inane:tam uacuum q̄ humana res:& q̄ mundus iſte qui cum ſit incredibili magnitudine:tam mirabili rōe cōſtructus:tamē rebus ineptis uacet? Cur.n. uentorū ſpiritus citent nubes? Cur emicent fulgura:tonitrua mugiant:imbres cadant ut fruges terra ꝓducat:ut uarios foetus alat? Cur deniq; omnis natura rerū laboret:ne quid deſit earum rerū quibus uita hominum ſuſtinetur:ſi eſt inanis:ſi ad nihilū interimus:ſi nihil eſt in nobis maioris emolumenti deo? Quod ſi eſt dictu nefas:nec putandum eſt fieri poſſe:ut non ob aliquam maximam rationem fuerit cōſtitutum:quod uideamus maxima ratione conſtare:quę pōt eſſe ratio in his errorib⁹ prauarum religionum:& in hac ꝑſuaſione philoſophoꝝ:qua putāt aīas interire? Profecto nulla. Quid enī habēt dicere? Cur dii hominib⁹ tā diligenter ſuis quęq; temporibus exhibeāt: an ut illis far & meꝝ demus & odorē thuris:& ſanguinē pecudū? q̄ neq; īmortalib⁹ grata eſſe poſſunt:ꝗ ſūt fragilia:neq; uſui eē ex partibus corporum,

ꝗ hęc ad uſum corporaliũ data ſunt: & tamẽ ſi ea deſiderẽt, ſibi
ipſi poſſent exhibere cũ uellẽt. Siue igit͛ itereũt aię ſiue ęternum
manẽt: quã rõem cõtinet cultꝰ deoꝝ: aut a quo mũdus factus eſt?
Cur aut q̃n aut quoſqꝫ: quatenꝰ hoĩes: aut quãobrẽ ꝓcreati? Cur
naſcũt͛: itereũt: ſuccedũt: renouãtur? Quid dii ex cultibꝰ eoꝝ aſſe
quũt͛: q poſt mortẽ nihil futuri ſũt? Quid pſtãt? Quid pollicẽt?
Quid minãt͛ aut hoĩbꝰ aut diis dignũ? Vel ſi manẽt animę poſt
obitũ: qd de his faciũt: facturiue ſũt? Quid illis opus ẽ theſauro
aĩaꝝ? Ipſi illi ex quo fonte ortũt͛? Q̃ũo aut q̃re aut uñ multi ſũt?
Ita fit ut ſi ab illa rerum ſumma: quã ſuperius comprehendimus
aberraueris: omnis ratio intereat: & ad nihilũ oĩa reuoluantur.

Ca. vii. Quare phi nequerunt cõprehendere ueritatem inte
gre: quã tñ (ſicut exempla declarant) particulatim comprehende-
runt: tamen ſe defendere nequiuerunt.

QVam ſummã ꝗ phi non comprehenderunt: nec ueritatem
comprehendere potuerunt: quanuis ea fere quibus ſumma
ipſa conſtat & uiderunt & explicauerunt: ſed diuerſi ac diuerſe
omnia illa protulerunt: non annectentes nec cauſas rerum: nec cõ
ſequentias: nec rationes: ut ſummam illam quę continet uniuerſa
& compingerent & implerent: facile eſt autẽ docere pene uniuer-
ſam ueritatem per philoſophos & ſectas eſſe diuiſam. Non enĩ
ſic philoſophiã nos euertimus: ut Academici ſolent: qbꝰ ad oĩa
reſpondere ꝓpoſitũ eſt: quod eſt potius calũniari & inuidere: ſꝫ
docemus nullã ſectã fuiſſe tam deuiã: neqꝫ philoſophoꝝ quẽq̃ tã
inanem: q nõ uiderit aliqd ex uero. Sed dũ cõtradicendi ſtudio
inſaniunt: dum ſua etiam falſa defendunt: alioꝝ etiã uera ſubuer
tunt: non tantum illis elapſa ueritas eſt: quã ſe quęrere ſimulabãt:
ſed ipſi etiã potiſſimum ſuo uicio perdiderũt. Quod ſi extitiſ-
ſet aliquis qui ueritatem ſparſam per ſingulos ꝑ ſectaſqꝫ diffuſã
colligeret in unum: ac redigeret in corpus: is profecto non diſſen
tiret a nobis. Sed hoc nemo facere niſi ueri peritus ac ſciens põt.
Verum autem ſcire non niſi eius eſt: qui ſit doctus a deo. Nemo
enim poteſt aliter repudiare quę falſa ſunt: eligere ac probare quę
uera: ſed ſi uel caſu id efficeret: certiſſime philoſopharetur. Et
quanuis non poſſet diuinis teſtimoniis illa defendere: tamen ſe

ipsam ueritas illustraret suo lumine. Quare incredibilis ē error
illoꝝ: q cū aliquā sectā ꝓbauerīt: eiq; se addixerint: cęteras dānāt
tāq̄ falsas & inanes: armātq; se ad procliandū: nec quid defendē
debent scientes: nec quid cefutare. incursantq; passim sine delectu
oīa quę afferunt: quicūq; dissentiunt. Ob has eorum pertinacissi
mas cōtentiones: nulla extitit philosophia: quę ad uerum propi⁹
accederet. Nam particulatim ueritas ab his tota comprehensa ē:
factū esse mundum a deo dixit Plato: idē ꝓphetę loquūť: idēq;
& Sibyllę carminibus apparet. Errant ergo qui uel oīa sua spōte
esse nata dixerunt: uel minutis seminibus cōglobatis: quoniā tan
ta res tam ornata tam magna: neq; fieri neq; disponi & ordinari
sine aliquo prudentissimo auctore potuit: & ea ipsa ratione qua
constare ac regi omnia sentiuntur: solertissimę mētis artificē con
fitenť. hominū causa mundum & omnia quę in eo sunt eē facta.
Stoici loquunť: idem nos diuinę litterę docent. Errauit ergo De
mocritus: q uermiculo cuz modo, putauit effusos esse de terra: nul
lo auctore, nullaq; ratione. Cur enī formatus sit homo: diuini sa
cramenti est: quod quia ille scire nō poterat: humanam uitam de
duxit ad nihilum. Ad uirtutem capessendam nasci homines Ari
ston disseruit. Idem nos monemus ac discimus a ꝓphetis. Igitur
falsus Aristippus q hominē uoluptati: idest malo tāq̄ pecudem
subiugauit: īmortales eē aīas Pherecides & Plato disputauerunt.
Hęc uero ꝓpa est in nostra religione doctrina: ergo Dicęarchus
cum Democrito errauit: qui perire cum corpore ac dissolui argu
mētatus est. Esse inferos Zeno Stoicus docuit: & sedes piorum
ab impiis esse discretas: et illos quidem qetas ac delectabiles inco
lere regiones: hos uero luere poenas in tenebrosis locis: atq; ī coe
ni uoraginibus horrendis. Idem nobis ꝓphetę palā faciūt. Ergo
Epicurus errauit: qui poetaꝝ id eē figmētū putauit: et illas infero
rum poenas quę feruntur: in hac esse uita interpretatus est. Totaz
igitur ueritatem et omne diuinę religionis arcanū pħi attigerūt:
sed aliis refellentibus, defendere id quod inuenerant nequiuerūt:
quia singulis ratio non quadrauit: nec ea q̄ uera senserant in sum
mam redigere potuerunt: sicut superius nos fecimus.

¶ Capitulum. viii. De immortalitate animę: & quibus eam ar
gumentis Plato sit conatus astruere.

VNum est igiť summũ bonũ īmortalitas:ad quā capiēdam
& formati a ꝑncipio & nati sumus. Ad hanc tendimꝰ: hāc
spectat hũana nã:ad hāc nos ꝑuehit uirtꝰ:qđ bonũ ꝙ cõphendi-
mus:supest ut etiã de ipsa īmortalitate dicamꝰ. Platonis argumē
ta q̃uis ad rē cõferāt multũ:tñ paꝝ habēt firmitatis ad ꝓbādã &
īplēdã ueritatē:quoniã nec rõem mysterii magni totiꝰ cõsũmaue
rat:in unũ qꝫ collegerat:nec sũmũ bonũ cõphenderat. Nã licet ue
rũ de īmortalitate aīę sentiret:tñ nõ ita de illa tanq̃ de sũmo bo-
no differebat. Nos igiť certioribus signis eligere possumus ueri
tatem:qui eã non ancipiti suspitione collegimus:sed diuina tra-
ditione cognouimus. Plato autem sic argumentatus est:immor
tale esse quicqud per seipsum & sentit & semper moueť. Quod
enĩ ꝑncipium motus non habet:nec finem habiturum: quia dese
ri a semetipso non põt:quod argumentum etiã mutis animalibꝰ
ęternitatem daret:nisi adiectione sapiētię discreuisset. Addidit
igitur (ut effugeret hanc communitatem) fieri non posse:quin sit
immortalis animus humanus:cuius miranda solertia inueniēdi:
& scaeleritas cogitandi:& facilitas percipiendi atque discernēdi:
& memoria pręteritorum:& ꝓuidentia futuroꝝ:& artiũ pleꝝqꝫ
innumerabilium scientia:qua cęterę careant animantes:diuina &
cęlestis appareat:ꝙ & origo animi:qui tanta capiat:tanta contine
at:nulla repiatur in terra:siqdem ex concretione terręna nihil ha
beat admixtum:sed necesse est in terram resolui:quod est in ho-
mine ponderosum & dissolubile. Quod autem tenue ac sbtile:
id uero esse indiuiduũ:ac domicilio corporis uelut carcere libe-
ratũ:ad cęlum & naturã suã ꝓuolare. Hęc fere Platonis collecta
breuiter:quę apud ipsum late copioseqꝫ explicanť. In eadem sñia
fuit etiam Pythagoras antea:eiusdēqꝫ pręcęptor Pherēcides:quē
Cicero tradidit primum de ęternitate animarũ disputasse. Qui
omnes licet eloquentia excellerent:tamen in hac duntaxat contē-
tione non minus auctoritatis habuerunt:qui contra hanc senten-
tiam differebant. Dicęarchus primo:deinde Democritus:postre
mo Epicurus:adeo ut res ipsa de qua inter se pugnabant in dubi-
um uocaretur:deniqꝫ & Tullius expositis horum omniũ de im
mortalitate ac morte sententiis:nescire se quid sit uerum pronun
ciauit. Harum, inquit, sententiarum quę uera sit: deus aliquid ui
derit. Et rursus alibi:quoniam útraqꝫ inquit earum sentētiarum

doctissimos habuit auctores:nec quid certi sit diuinari pōt:ueꝝ opus nobis diuinatione non est:quibus ueritatem diuinitas ipsa patefecit.

¶ Ca.ix. Quę sit de ímortalitate aīę fidelis assertio. Et ꝙ laborū uirtutumq; finis beata ęternitas est.

His itaq; argumētis:quę nec Plato nec ullus alius inuenit:aīarū ęternitas probari ac perfici potest:quę nos breuiter collegimus:quoniā ꝑperat oratio ad enarrandum iudicium dei maximum:quod in terra propinquante sęculorum fine celebrabit. Ante oīa quoniā deus ab homine uideri nō pōt: ne quis tamē ex eo ipso putaret deum non esse:quia mortalibus oculis non uideretur:inter cętera institutoꝝ miracula:fecit etiam multa quorum uis quidem appareret : substantia tamen non uideretur : sicut est uox:odor:uentus:ut harum rerū argumento & exemplo:etiam deū (licet sub oculos non ueniret)de sua tamē ui & effectu et operibus cerneremus. Quid uoce clarius:aut uento fortius: aut odore uiolentius? Hęc tamen cum per aerem feruntur:ad sensusq; nostros ueniunt:& eos potentia sua impellunt :non cernuntur acie luminū:sed aliis corporis partibus sentiuntur:similiter deus nō aspectu nobis alioue fragili sensu cōprehendendus est :sed mentis oculis intuendus:cum opera eius ꝑclara & miranda uideam⁹. Nam illos qui nullum omnino deum esse dixerunt:non modo philosophos:sed ne homines qdē eē dixerim:q mutis simillimi ex solo corpore cōstiterunt:nihil omnino cernētes animo & ad sensuꝫ corporis cūcta referentes:qui nihil putabant eē nisi quod oculis contuebantur. Et ꝙ uidebant aut bonis accidere aduersa: aut malis ꝓspera:fortuitu geri oīa crediderūt:& natura mundū non prouidentia constitutum. Hinc iam prolapsi sunt ad deliramenta:quę talem sententiam sequebantur necessario :quod si est deus & incorporalis & inuisibilis & ęternus :ergo nō iccirco interire animam credibile est: quia nō uidet̄ postq̄ recessit a corpore : quoniā constat esse aliquid sentiens ac uigens:quod non ueniat sub aspectu. At enī difficile animo cōprehendere:queādmodum possit anima retinere sensum sine his partibus corporis:in quibus inest officium sentiendi . Quid de deo:num facile est cōprehēdere quemadmodum uigeat sine corpore? Quod si deos esse credunt : qui si sunt :utiq; animę sunt expertes corporum :

necesse est humanas animas eadem ratione sbsistere: quoniam ex ipsa rõe ac ꝓuidẽtia ĩtelligit̃ eẽ q̃dã in hoĩe a deo similitudo. Deniq; illud argumẽtũ qđ Marc⁹ Tulli⁹ uidit satis firmũ est: ex eo ęternitatẽ animę posse dinosci: q̄ nullũ sit aliud aĩal: qđ habeat noticiã dei aliq̃: religioq; sit pene sola: q̃ hoĩez discernat a mutis, q̃ cũ in hoĩem solũ cadat: ꝑfecto testat̃ id affectare nos: id desiderare: id colere: quod nobis familiare: quod proximum sit futurum. An aliquis cum cęterarũ animãtium naturam cõsiderauerit: quas pronis corporibus abięctas in terramq; prostratas: summi dei prouidentia effecit: ut ex hoc intelligi possit: nihil eas ratiõis habere cum cęlo: potest non intelligere solum ex omnibus cęleste ac diuinũ animal eẽ hominem: cuius corpus ab humo excitatum, uultus sublimis: status rectus originem suam quęrit: & quasi cõtempta humilitate terrę ad altum nititur: quia sentit summuz bonum in summo sibi essę quęrendũ: memorque conditionis suę qua deus illum fecit eximium: ad artificem suum spectat. Quam expectationem Trismegystus. θεωρίαν rectissime nominauit: quę in mutis animalibus nulla est. Cum autem sapientia quę soli homini data est: nihil aliud sit q̃ dei noticia: apparet animam nõ interire neque dissolui: sed manere in sempiternum: quia deum, qui sempiternus est & quęrit & diligit, ipsa cogente natura: sentiens uel unde orta sit: uel quo reuersura. Pręterea non exiguum immortalitatis argumentum est: quod homo solũ cęlesti elemento utatur. Nam cũ rerũ natura his duobus elemẽtis (quę repugnãtia sibi & inimica sunt) constet igne & aqua: quorum alterum cęlo: alterum terrę ascribitur. Cętere animantes quia terrenę mortalesq; sunt: terręno grauiq; utunt̃ elemento: homo solus ignem in usu habet: qđ est elemẽtũ leue: sublime: cęleste. Ea uero quę põderosa sunt: ad mortẽ deprimunt: & quę leuia sunt ad uitã subleuant: quia uita in summo est: mors in imo. Et ut lux eẽ sine igne non potest: sic uita sine luce. Igitur ignis elementum est lucis ac uitę: unde apparet hominem qui eo utitur immortalẽ sortitũ eẽ cõditionẽ: q̄ id illi familiare est quod facit uitã. Virt⁹ quoq; homini soli data: magno argumento est ĩmortales eẽ animas: quod nõ erit secundũ naturã: si anima extinguit̃. Huic enim ꝑsenti uitę nocet: nã uita ista terręna quã cõem cũ mutis aĩalib⁹ ducim⁹: & uoluptatẽ expetit: cui⁹ uariis fructib⁹ ac suauib⁹ delectat̃: et dolorẽ

fugit:tuius asperitas naturã uiuẽtiũ acerbis sensibus lędit:& ad
mortẽ pducere nitit:q̃ dissoluit animãtes. Si ĝ uirt⁹ & probibet,
bis bonis, boĩe; q̃ naturalit appetũt:& ad sustinẽda mala ĩpellit:
q̃ naturalit fugiũt: Ergo malũ ẽ uirt⁹ & ĩimica naturę:stultumq;
iudicari necesse ẽ q eã seqt:qm̃ se ipe lędit:& fugiẽdo bona p̃sen
tia:& appetẽdo ęque mala sine spe fruct⁹ ãplioris. Nã cũ liceat
nobis iocũdissimis frui uoluptatib⁹:nõne sensu carẽ uideamur?
Si malim⁹ ĩ humilitate:ĩ egestate:ĩ cõtemptu:ĩ ignominia uiuere
aut ne uiuere q̃dẽ:sed dolore cruciari & mori? Ex q̃b⁹ mal' nihil
amplius assequamur:quo possit uoluptas omissa p̃sari? Si autẽ
uirt⁹ malũ nõ ẽ:facitq; boneste:q̃ uoluptates uiciosas turpesque
cõtẽnit:et fortit q̃ nec dolorẽ nec mortẽ timit:ut officiũ seruit.
Ergo maius aliq̃d bonũ assequat necesse ẽ:quã sũt illa q̃ spernit.
At uero morte suscępta:qd' ulteri⁹ bonũ sperari põt nisi ęternitas?

Ca.x. Itẽ de ĩmortalitate aĩę:& q̃ uirt⁹ semel babita ppetuat,
& amitti nõ põt:& q̃ uita duplex est: & itẽ mortes duę bomini
proponuntur.

proponũtur

TRanseam⁹ nunc uicissim:ad ea quę uirtuti repugnãt:ut rtiã
ex his immortalitas aĩę colligatur:uicia omnia temporalia
sunt. Ad p̃sens enĩ cõmouet irę impetus:recępta ultione sedatur:
libidinis uoluptas corporis finis ẽ. Cupiditatem autem, sacietas
ea; re; quas expetit:aut alio; affectuũ cõmotiones interimunt.
Ambitio postq̃ bonores quos uoluit adepta est:consenescit. Ite;
cętera uicia cõsistere ac permanere non possunt: sed ipso fructu
quẽ expetunt finiunt:recedunt ergo & redeunt. Virtus autẽ sine
ulla ĩtermissione ppetua est:nec discedere ab eo põt:qui eã semel
coepit. Nã si babeat ĩteruallũ:si aliquãdo ea carere possumus, re
dibũt ptinus uicia:quę uirtutẽ semp ĩpugnãt. Nõ est igitur com
prebensa si deserit:si aliquãdo secedit. Cũ uero sibi domiciliu;
stabile collocauit:in omni actu urtsari eam necesse est:nec potest
fideliter depellere uicia & fugare:nisi pectus quod insedit, perpe
tua statiõe munierit. Ipsa ergo uirtutis perpetuitas ĩdicat bũanũ
animũ:si uirtutẽ coepit pmanere:q̃ & uirt⁹ perpetua est:& sol⁹
animus bũanus uirtutẽ capit. Quoniã igit cõtraria sunt uicia uir
tuti:omnis rõ diuersa & contraria sit necesse est:q̃ uicia commo
tiones & pturbatiões animi sunt. Virtus contrario lenitudo &

tranqllitas animi est: q̄ uicia tēporalia & breuia sunt: uirtus perpetua & cōstās & par sibi semp: qa uicioꝝ fruct⁹: idest uoluptates ęque ut ipa breues temporalesq; sūt. Virtutis ğ fruct⁹ ac p̄miū sempiternū ē: qa uicioꝝ cōmodū ī p̄senti ē: uirtutis igiť in futuro. Ita fit: ut ī hac uita uirtutis p̄miū nullū sit: qa uirtus adhuc ipsa ē. Nā sicut uicia cū ī actu suo finiūť: uoluptas & p̄mia eorū sequūť: ita uirt⁹ cū finita ē: merces ei⁹ īseqť. Virtus aūt nūq̄ nisi morte finiť: qm̄ & ī morte suscipiēda sūmū ei⁹ officiū ē: ergo p̄miū uirtutis ē post mortē. Deniq; Cicero ī tusculanis: quāuis dubitāter: tm̄ sensit sūmū hōi bonū, nō nisi post mortē cōtigere. Fidenti aīo, īqt, si ita res feret, gradieť ad mortē: ī q̄ aut sūmū bonū: aut nullū malū eē cognouim⁹. Mors igiť nō extīguit hōiem: sed ad p̄miū uirtutis admittit: q aūt se (ut ait idē) uiciis ac scelerib⁹ cōtaminauerit: uoluptatiq; seruierit: is uero dānat⁹ ęternā luet poenā: quā diuinę litterę secundam mortem nominant: q̄ est & p̄petua & grauissimis cruciatibus plena. Nā sicuti duę uitę p̄posite sunt homini: quarum altera est aīę: altera corporis: ita & mortes duę p̄positę sunt: una pertinēs ad corp⁹: qua cunctos secundum naturā fungi necesse est. Altera ptinēs ad aīam: quę scelere acqriť, uirtute uitať. Vt hęc uita temporalis est: cęterosq; terminos habet: quia corpus est: sic & mors ęque temporalis est, certūq; habꝫ finem: quia corpus attingit.

Ca. xi. De resurrectiōe corpoꝝ mortuoꝝ & morte: & aīarū perpetuitate.

IMpletis ergo temporibus: q̄ deus morti statuit: terminabitur ipa mors. Et qa temporalē uitā temporalis mors seqť: cōsequēs est ut resurgāt aīę ad uitā pennem: quia finem mors temporalis accipit. Rursus sicut uita animi sempiterna est: in qua diuinos & ineloquibiles immortalitatis suę fructus capit: ita & mors eius perpetua sit necesse est: in qua perennes poenas & infinita tormēta p̄ peccatis pēdit. Ergo in ea cōditiōe res posita est: ut q beati sunt ī hac uita temporali atq; terrena: semp̄ miseri sint futuri: quia iā bonis q̄ maluerūt potiti sunt: quod his euenit qui deos adorāt: deū negligūt. Deinde q iusticiā fuerūt secuti in hac uita miseri fuerūt & cōtempti & inopes: & ob ipsam iusticiam cōtumeliis & iniuriis sępe uexati: quia nec aliť uirtus teneri pōt: semper beati sūt futuri: ut quia mala iā pertulerunt: etiam bonis

fruātur. Quod his utiq; cōtigit: q cōtēptis terrēstrib⁹ diis & fragilib⁹ bonis cęlestē religionē dei sequūť: cui⁹ bona sicut ipse q tribuit, sēpiterna sūt. Quid opera corporis atq; animi! Nonne idicāt eē aīam mortis exptē! Nā corp⁹ q; ipm fragile ē atq; mortale: q̄cūq; opa moliť eaq; caduca sūt. Nihil.n. Tulli⁹ ait eē quod sit manib⁹ hūanis laboratū: qd̕ nō aliqñ ad īteritū redigať: ul' iiuria hominū: uel ipa confectrice omniū uetustate. At uero animi opa uidem⁹ ęterna. Nā q̄cūq; cōtēptui p̄sētiū studētes: i memoriam monumēta īgenioꝝ factoꝝq; magnoꝝ reliquerūt: hi plane mētis suę ac uirtutis nomē īdelebile q̄sierunt. Ergo si opa corporis iō mortalia sūt: q; ipm mortale ē: seqť ex eo ut aīa īmortal' appareat q; uidem⁹ opa ei⁹ nō eē mortalia. Eodē modo desideria quoq; corporis animiq; declarāt: alteꝝ eē mortale: alteꝝ sempiternum. Corpus enī nihil nisi tēporale desiderat: idest cibū potū īdumētū qetem, uoluptatē. Et tñ hęc ipa sine nutu & adminiculo animi nec cupere nec assequi pōt. Animus autē p se m̄lta desiderat: q̄ ad officiū fructūue corporis redūdent: ea q̄ non fragilia sed ęterna sūt: ut fama uirtutis: ut memoria nominis. Nā cultū dei q cōstat abstinētia cupiditatū ac libidinū: patientia doloris: ac cōtemptu mortis: etiā coñ corp⁹ aīa cōcupiscit. Vnde credibile ē nō īterire aīam: s; dissociari a corpore: q; corp⁹ sine aīa nihil pōt: animus autē pōt m̄lta & magna sine corpore. Quid q; ea q̄ uisibilia sunt oculis: & tāgibilia manu: q; ęternā uim pati possunt: ęterna eē nō possunt. Ea uero q̄ neq; sb tactu neq; sb uisu ueniūt: s; tātūmodo uis eoꝝ & rō & affect⁹ apparet, ęterna sūt: q; nullā uim patiūť extrisecus. Corp⁹ autē si iō mortale ē: q; uisui parit' ac tactui sbiacet: ergo & aīa iccirco īmortalis ē: q; nec tangi pōt nec uideri.

Ca. xii. Itē de īmortalitate aīę coñ Lucretiū et Epicuꝝ: & de differētia mētis & aīę & corpoꝝ resurrectiōe.

Vnc argumēta eoꝝ: q cōtraxerūt refellam⁹: q̄ Lucreti⁹ tertio libro execut⁹ ē: quoniā cū corpore ingť aīa nasciť: cum corporeītereat necesse est. At nō est par utriusq; rō: solidum enī & cōprehensibile corpus est & oculis & manu: aīa uero tenuis & tactum uisūq; fugiēs. Corpus ex terra fictū atq; cōsolidatum ē: aīa ī se nihil cōcreti, nihil terreni pōderis habet, (ut Plato disserebat) nec enim tantam posset habere solertiam: tantam uim: tantam celeritatem: nisi originem traheret e cęlo. Corpus igitur

quoniã fictũ ex põderoſo & corruptibili elemẽto et tãgibile eſt: et uiſibile: corrũpit᷑ atq; occidit: nec uim repellẽ põt: ꝙ ſb aſpectũ et ſb tactũ uenit. Aĩa aũt ꝙ tenuitate ſua oẽ; tactũ fugit: nullo ictu diſſolui põt. Ergo q̃uis ĩter ſe cõiũcta & ſociata naſcãt᷑: & alteꝝ qd̕ ẽ de terręna cõcretõe formatũ: quaſi uaſculũ fit alteriꝰ: qd̕ ẽ a cęleſti ſbtilitate deductũ: cũ uis aliq̃ utrũq; diſcreuerit: q̃ diſcre tio mors uocat᷑: tũ utrũq; ĩ nãm ſuã recedit: qd̕ ex terra fuit id in terrã reuoluit᷑: qd̕ ex cęleſti ſpiritu: id cõſtat ac uiget ſẽp: quonia; diuinꝰ ſpiritꝰ ſempiternꝰ ẽ. Deniq; idẽ Lucretiꝰ oblitꝰ qd aſſere ret: & qd̕ dogma defẽderet: hos uerſus poſuit. Cedit idem retro de terra qd̕ fuit añ In terrã: ſed qd̕ miſſũ ẽ ex ętheris oris: Id rur ſus cęli fulgentia tẽpla recęptãt. Qd̕ eiꝰ nõ erat dicẽ: qui ꝑire aĩas cũ corporibꝰ diſſerebat: ſed uictꝰ ẽ ueritate & ĩprudenti rõ uera ſurrepſit. Pręterea id ip̃m qd̕ colligit diſſolui aĩam: hoc ẽ ſimul cũ corpore ĩterire: quoniã ſimul naſcãt᷑: & falſũ ẽ: & ĩcõtriũ con uerti põt. Nõ.n. ſimul ĩterit: ſed aĩa diſcedẽte integꝝ per multos dies manet: & pleꝝq; medicatũ diutiſſime durat. Nã ſi ut ſimul naſcũt᷑ ſimul ĩterirẽt; nõ diſcederet repẽte aĩa corpuſq; deſereret: ſed uno tẽporis pũcto utꝝq; parit̕ diſſiparet᷑: & tã celerit̕ etiam corpus adhuc ſpiritu in eo manẽte deliqueſceret; ac ꝑiret q̃ celeri ter aĩa ſecedit: imo uero diſſoluto corpore aĩa uaneſceret: uelut humor fracto uaſe diffuſus. Nã ſi terręnũ & fragile corpus poſt ſeceſſũ aĩę nõ ſtatĩ diffluit: ĩ terrãq; tabeſcit: ex qua illi origo eſt. Ergo aĩa q̃ fragilis nõ ẽ inęternũ manet: quonia; origo eius ęter na ẽ. Quoniã creſcit ĩquit ſenſus in pueris: & in iuuenibus uiget: & in ſenibꝰ diminuit᷑: apparet eẽ mortalẽ. Primũ nõ idẽ ẽ mens & aĩa. Aliud ẽ enĩ quod uiuimꝰ: aliud quod cogitamꝰ. Na; dor miẽtiũ mens nõ aĩa ſopit᷑: & ĩ furioſis mẽs extĩguit᷑ aĩa manet: & iõ nõ exanimes: ſed demẽtes uocãt᷑. Mens ergo: ideſt intelligẽtia uel augetur uel minuitur ꝓ ętate: aĩa in ſtatu ſuo ſemper eſt. Et ex quo tẽpore ſpirãdi accępit facultatẽ: eadẽ uſq; ad ultimũ durat: donec emiſſa corporis clauſtro: ad ſedem ſuam reuolet. Deinde ꝙ aĩa q̃uis a deo ſit inſpirata: tamẽ ꝙ tenebroſo domicilio terre nę carnis incluſa eſt: ſcientiam non habet: quę eſt diuinitatis. Au dit ergo ac diſcit omnia: & ſapiẽtiã diſcẽdo & audiẽdo capit: & ſenectus non minuit ſapiẽtiam ſed auget: ſi tamen iuuenilis ętas uirtute decurſa ẽ: & ſi nimia ſenectus fregerit mẽbra: nõ ẽ animi ę

uiciũ: si uisus euanuit: si lingua torpuit: si audit⁹ obsurduit: sed
corporis. At enĩ memoria deficit: qd miꝝ si labẽtis domicilij ru
ina ꝑmit̃ mens: & ꝑterita obliuiscit̃: nõ aliter futura diuina: q̃ si
carcerẽ quo cohibet̃ effugerit. Veꝝ eadẽ inqt dolori ac luctui ob
noxia ẽ: & ebrietate demẽtit: unũ fragil' & mortal' appareat. Iccir
co igit̃ uirt⁹ & sapiẽtia necessaria ẽ: ut & meror q cõhibit̃ idigna
patiẽdo ac uidẽdo fortitudine repellat̃: & uoluptas nõ mõ potã
di: sꝫ etiã reꝝ ceteraꝝ abstinẽtia supet̃. Nã si careat uirtute: si uolu
ptatib⁹ dedita moliat̃ morti fiet obnoxia: quoniã & uirt⁹ (ut do
cuim⁹) imortalitatis ẽ fabricatrix & uoluptas mortis. Mors aũt
(sicut ostẽdi) nõ fũdit⁹ ꝑimit ac delet: sꝫ eternis afficit cruciatibus.
Nã iterire ꝑrsus aĩa nõ põt: qm̃ ex dei spiritu: q etern⁹ ẽ origine
cepit. Aĩa etiã igt morbũ corporis sẽtit: et obliuionẽ sui patit̃. Et
sicut egrescit sic etiã sepe sanat̃. Hoc ẽ q̃ cur maxĩe uirt⁹ adhiben
da sit: ne ullo corporis dolore frãgat̃: et obliuione sui nõ aĩa: sed
mens patiat̃: q̃ quoniã certa corporis regione cõsistit: cũ eã partẽ
uis aliqua morbi uiciauerit mouet̃ loco: et q̃si cõquassata de sede
sua emigrat reditura. s. cũ medela & sanitas domiciliũ suũ refor
mauerit. Nã q2 aĩa ẽ iũcta cũ corpore: si uirtute careat: cõtagio ei⁹
egrescit: & ibecillitas de societate fragilitatis redũdat ad mentẽ.
Cũ aũt dissotiata fuerit a corpore uigebit ipa ꝑ se: nec ulla iã fra
gilitatis cõditõne tẽtabit̃: q2 idumẽtũ fragile ꝓiecit. Sicut oculus,
inqt euulsus a corpore ac sepatus nihil põt uidere: ita & aĩa sepa
ta nihil sentire: q2 & ipsa pars est corporis. Falsũ hᵒ et dissimile ẽ.
Aĩa enĩ nõ pars corporis: sed ĩ corpore ẽ: sicut id qd' uase cõtinet̃
uasis pars nõ ẽ: nec ea q̃ ĩ domo sunt: partes domus eẽ dicũt̃: ita
nec aĩa pars ẽ corporis: q2 corpus uel uas est aĩe uel receptaculum.
Iã illud argumẽtũ mltomagis inane ẽ: quo animã ait: q2 nõ citius
emittat̃ e corpore: mortalẽ uideri: sed paulatĩ se ex oĩbus mẽbris
explicet: a summis pedib⁹ icipiẽs tã q̃ si eẽt eterna uno temporis
momẽto erũpet: quod fit in his q ferro itereunt. Quos aũt mor
bus iteremit: spiritũ diutius exhalant: ut paulatim frigescentibus
mẽbris aĩa efflet̃: q̃ cũ materia sãguinis cõtinet̃: sicut lumẽ oleo:
& materia febriũ calore cõsũpta: necesse ẽ mẽbroꝝ summa queq3
frigescere: quoniã uene exiliores in extrema corporis porrigũt̃:
& extremi ac tenuiores riui deficiẽte uena fontis arescũt. Nec tñ
q2 sensus corporis deficit: aĩe sensũ extingui: & occidẽ putãdũ ẽ.

Nō enī aīa corpore deficiēte: sed corpus aīa decedēte putrescit: q̄ sensū oēm trahit secū. Cū aūt p̄sens aīa sēsū suū tribuat corpori & uiuere id efficiat: fieri nō pōt ut nō ipsa p̄ se et uiuat & sentiat: quoniā ipsa ē & sensus et uita. Nā q̄d ait, q̄ si immortalis nostra foret mens: nō tn̄ moriēs se dissolui cōquereret: sed magis ire foras: uestēq̄ relinquere, ut anguis. Eq̄dē nūq̄ uidi, q̄ q̄reret se in morte dissolui: sed ille fortasse Epicureū aliquē uiderat: etiā dū moritur, p̄phetātē: ac de sua dissolutōe in extremo spiritu differētē. Q̄uo sciri pōt utrū dissolui se sentiat an corpore liberari: cum in exitu lingua mutescat? Nā dū sētit & loqui potest, nōdum dissolut⁹ ē: ubi dissolutus est, nec sentire iam nec loqui potest. Ita q̄ri de dissolutione aut nōdum pōt: aut iam non pōt. At enim p̄usq̄ dissoluat̄: intelligit se dissolutū iri. Quid q̄ uidemus plerosque morientiū nec dissolui cōquerentes (ut ait) sed exire se & p̄ficisci et ambulare testātes: idq̄ aut gestu significāt: aut si adbuc possūt & uoce p̄nūciāt? Vñ apparet nō dissolutionē fieri: sed sepatiōe que declarat aīam p̄manere. Cetera Epicurei dogmatis argumenta Pythagore repugnant differēti migrare aīas de corporibus, uetustate ac morte cōfectis: & insinuare se nouis & recens natis. Et easdem semper renasci: mō in homine: mō ī pecude: mō ī bestia: mō ī uolucre: & hac rōe īmortales eē: q̄d' sepe uariorū ac dissimilium corporū domicilia cōmutēt. Que snīa deliri hominis q̄m ridicula ē: mimo⁹ dignior q̄ scholastico fuit: ne refelli quidē serio debuit. Quod qui facit, uidet̄ uereri ne quis id credat. Pretereunda sunt igit̄ nobis ea q̄ p̄ falso coñ falsum differebant̄: satis est ea refutasse: q̄ coñ uerū disputata sunt.

Ca. xiii. Quib⁹ testimonijs īmortalitas aīe approbat̄: & futurū iudiciū dei. Et quātum Aristoxenus alios uicerit in errore.

[D]Eclaraui (ut opinor) aīam nō eē solubilē: supest citare testes quorū auctoritate argumēta firmentur. Neq̄ nunc prophetas in testimoniū uocabo: quorū rō & diuinatio: in h̄ solo polita est: ut ad cultū dei & ad īmortalitatem ab eo accipiendam creari boīem doceant: sed eos poti⁹ qb⁹ istos q̄ respuunt ueritatē, credē sit necesse. Hermes nām bōis describēs: ut doceret quēadmoduꝫ esset a deo factus: hec intulit καί τό αυτό ἐξ ἀμφοτέρων φύσεων τῆς τε ἀθανάτου καί τῆς θνητῆς, μίαν ἐποίει φύσιν ἀνθρώπου, τόν αυτόν πῆ μέν ἀθάνατον: πῆ δὲ θνητόν

ποίησας. καί τοῦτον ἐν μέσῳ θείας καί ἀθανάτου φύσεως, καί τῆς θνητῆς καί ἀμεταβλήτου ἵδρυσεν. ἵνα ὁρῶν ἅπαντα. ἅπαντά καί θαυμάσῃ. i. & idē ex utraq; natura mortali & ĩmortali unā faciebat naturā hōis: eūdē in aliquo qdē immortalē: ĩ aliquo aūt mortalē faciēs: & hūc ferens in medio diuinę & ĩmortalis naturę: & mortalis mutabilisq; constituit: ut oīa uidēs oīa mireť. Sed hūc fortasse aliqs ĩ numero philosophorū cōputet: q̃uis in deos relatus Mercurii noīe ab ęgyptiis honoreť: nec plus ei auctoritatis tribuat: q̃ Platoni aut Pythagorę. Maius igiť testimoniū reqram⁹. Polites qdā cōsuluit Apollinē Milesium utrū ne maneat aīa post mortē an resoluať: respōdit his uersibus. ψυχή μὲν μέχρις οὗ δεσμοῖς πρὸς σῶμα κρατεῖται φθαρτὰ νοοῦσα πάθη, θνηταῖς ἀλγηδόσιν εἴκει, ἡνίκα δὲ ἀνάλυσιν βροτέιον, μετά σῶμα μαρανθέν ὦκυς τήν εὕρηται, ἐς αἰθέρα πᾶσα φορεῖται, αἰέν ἀγήραος οὖσα. μένει δὲ εἰς πάμπαν ἀτειρής. πρωτόγονος γάρ τοῦτο θεοῦ διέταξε πρόνοια. i. passiones sentiēs mortalibus cędit doloribus. Cū uero solutionē hūanam post corp⁹ ĩueniet: facile abiēs a terra nūq̃ senescit. Aīa qdē quoad uīculis corporeis teneť corruptibiles passiones sētiēs: mortalib⁹ cedit doloribus. Cū uero hūanā solutionē uelocissimā post corruptū corp⁹ ĩuenerit: oīs e terra ferť nūq̃ senescēs: & manz ĩęternū sine poena p̃mogenita: etenī h̃ diuina disposuit prudētia. Quid carmia sibyllina? Nōne ita eē declarāt: cū forte aliqn̄ denūciāt: ut a deo de uiuis ac mortuis iudiceť? quoz exēpla paulopost ĩferem⁹. Falsa ē igiť Democriti & Epicuri snīa & Dicearchi de animi dissolutōe: q pfecto nō auderēt de ĩteritu aīaz mago aliquo p̃sente disserere: q sciret certis carminib⁹ ciere ab ĩferis aīas: & adesse & p̃bē se hūanis oculis uidendas: & loq & futura p̃dicē. Et si auderēt: re ipa & documētis p̃sētib⁹ uīcerēť. Sed qz nō pudebāt aīę rōem: q̃ tā ĩbtilis ē: ut oculos humanę mētis effugiat: ĩterire dixerūt. Quid Aristoxenus: qui negauit oīno ullā eē aīam: etiā cū uiuit ĩ corpore? Sed sicut in fidibus ex intentione neruorum effici cōcordē sonū atq; cantū: quē musici armoniā uocāt: ita ĩ corporibus ex cōpage uiscerum ac uigore mēbroz uim sentiēdi existere: quo nihil dici delirius pōt. Verum ille oculos quidem habuit incolumes: cor tamen cęcum qui uiuere se & habere mentem: qua id ipsum quod cogitauerat

non uidebat. Sed plerisq; hoc philosophis accidit: ut putarent omnino nõ eẽ qcqd oculis nõ apparet: cũ mẽtis acies multo clarior esse debeat q̃ corporis: ad ea pspiciẽda quoꝝ uis ac rõ sentitur poti⁹ q̃ uidet.

Ca. xiiii. De fine mũdi & errore caldeoꝝ. De etate mũdi: & q post sex etates. i. sex mille ãnoꝝ stat⁹ mundi mutabit & renouabit. Et q mille ãni sũt un⁹ dies dei. Et q post mille ãnos regnabũt electi dei ĩ terra post iudiciũ.

Quoniam de ĩmortalitate dixim⁹ anime: sequitur ut doceamus quaten⁹ homini & quãdo tribuat: ut ĩ hoc quoq; prauitatis & stultitie sue pspiciant errores: qui mortales quosdam decretis placitisq; mortalium deos esse factos opinantur: uel q artes ĩuenerant: uel q usum quarũq; frugum docuerant: uel q utilia uite hominum prodiderant: uel q immanes bestias interemerant. Que merita q̃ lõge ab ĩmortalitate semota sint: et docuim⁹ in pօrib⁹ libris: & nũc docebim⁹: ut appareat solam esse iusticiam: q̃ uitã homini pariat eternam: & solum deum q eterne uite pmiũ largiat. Nã illi qui suis meritis immortales facti esse dicũtur: quia nec iusticia nec ulla in his uera uirtus fuit: non immortalitatem sibi: sed mortem peccatis ac libidinibus quesierunt. Nec celeste pmiũ: sed inferna supplicia meruerunt: que pendẽt simul cũ his oĩbus qui eos coluerũt. Cuius iudicii ppinquare tempus ostendã: ut & iustis merces digna soluatur: & poena merita impiis irroget. Plato & multi alii philosophoꝝ: cũ ignorarent originẽ rerum supmũq; illud tẽpus quo mũdus esset effectus: m'ta milia seculoꝝ fluxisse dixerunt: ex quo hic pulcherrimus mundi ornatus extiterit: sicut fortasse caldei: qui (ut Cicero tradidit ĩ libro de diuinatiõe primo) quadringenta septuaginta milia annorum monumentis comprehensa se habere delirãt: in quo se quia posse argui non putabãt: liberum sibi crediderunt esse mentiri. Nos aũt quos diuine littere ad sciam ueritatis erudiunt: principiũ mũdi, finẽq; cognouimus: de quo nunc in fine operis disseremus: quoniã de pncipio in secũdo libro explicauimus. Sciãt igit phi q ab exordio mundi seculoꝝ milia enumerãt: nõdũ sextuꝫ millesimũ ãnũ esse cõclusuꝫ: quo numero expleto cõsummatõeꝫ fieri necesse eẽ: & hũanaꝝ reꝝ statũ in melius reformari: cuius rei argumentum prius est enarrandũ: ut ratio eluceat. Mundum de⁹

cauete lege

& hoc reꝝ naturę admirabile opus:ſic arcanis ſacrę ſcripturę cõ
tinet̃:ſex dieꝝ ſpacio cõſũmauit:diẽq; ſeptimũ quo ab operibus
requeuerat ſanxit. Hic ẽ aũt dies ſabbati:q̃ lĩgua hebręoꝝ a nume
ro nomẽ accępit:unde ſeptenarius numerꝰ legitimꝰ ac plenꝰ eſt.
Nã & dies ſeptẽ ſũt:qbꝰ p uicẽ reuolutis:orbes cõficiũt̃ annorũ,
& ſeptẽ ſtellę q̃ nõ occidũt:& ſeptẽ ſidera:q̃ uocãt̃ errãtia:quo-
rũ diſpares curſus & ĩęquales motꝰ reꝝ ac tẽpoꝝ uarietates effice
re credũt̃. Ergo quoniã ſex diebus cũcta dñi opera pfecta ſunt:p
ſęcula ſex annoꝝ:ideſt ſex milia manere in hoc ſtatu mũdum ne-
ceſſe eſt. Dies enĩ magnus dei mille ãnoꝝ circulo terminat̃: ſicut
indicat propheta dicens. Ante oculos tuos domine mille ãni tan
quã dies unus. Et ſicut deus ſex illos dies in tantis rebus fabricã-
dis laborauit:ita & religio eius:& ueritas in his ſex milibꝰ anno
rũ laborare neceſſe ẽ malitia p̃ualẽte ac dominante. Et rurſus quo
niam perfectis operibus:requieuit die ſeptimo eumq; benedixit:
neceſſe eſt ut in fine ſextimilleſimi anni malitia omnis aboleatur
e terra:& regnet p annos mille iuſticia:ſitq; tranquillitas et requi
es a laboribus:quos mundus iam diu perfert. Verum quatenꝰ id
eueniat explicabo ſuo ordine. Sępe diximus minora & exigua
magnorum figuras & pręmonſtrationes eſſe: ut hunc diem no-
ſtrũ q̃ ortu ſolis & occaſu finit̃: dei magni ſpeciem gerere:quem
circuitus annorum mille determinat. Eodẽ mõ etiam figuratio
terręni hominis cęleſtis populi p̃ferebat in poſteꝝ fictionẽ. Naȝ
ſicut pfectis oĩbꝰ:q̃ in uſuȝ hominis molitꝰ eſt deꝰ:ipm hominẽ
ſexto die ultimũ fecit:eũq; ĩduxit in hũc mũdũ: tãq̃ in domum
iã diligenter inſtructã. Ita nũc ſexto die magno uetus homo uer
bo dei fingitur:ideſt ſanctꝰ populus doctrina & pręceptis dei
ad iuſticiã figurat̃. Et ſicut tũc mortalis:atq; imperfectꝰ e terra fi
ctus eſt:ut mille annis in hͦ mũdo uiueret:ita nũc ex hͦ terręſtri ſę
culo fingit̃ hõ perfectꝰ:ut uiuificatus a deo in hoc eodem mũdo
p annos mille dominet̃. Qũo autẽ conſummatio futura ſit: &
qualis exitus hũanis rebꝰ ĩpendeat: ſi quis diuinas litteras fuerit
ſcrutatus ĩueniet:ſed & ſęculariũ pphetaꝝ cõgruẽtes cũ cęleſtibꝰ
uoces:finem reꝝ & occaſuȝ poſt breue tps ãnunciãt:deſcribentes
quaſi fatigati & dilabentis mũdi ultimã ſenectutem. Quę uero a
pphetis & uatibus futura eẽ dicant̃:priuſq̃ superueniat extrema
illa concluſio: collecta ex omnibus & coaceruata ſubnectam.

¶ Ca. xv. Qđ ĩmersio pharaonis & ęgyptiorũ: liberatio hebręoꝝ de seruitute ęgypti ꝑfigurauit liberatõeꝫ electoꝝ: et reprobationẽ dãnatoꝝ: q̃ futura est ĩ fine mũdi. Et ꝙ signa mlťa sicut illã ita & hãc ꝓcedẽt liberatõem. Et ꝙ romanuꝫ ĩperiuꝫ añ delebitur. Et ꝙ ĩ Asiã summa ptãs omniuꝫ reuerteť. Et qbꝰ ętatum gradibus roma creuerit & deficiat.

EST in arcanis sanctaꝝ litteraꝝ trãscẽdisse in ęgyptum cogẽte ĩopia rei frumẽtarię: ꝓncipem hebręoꝝ cuꝫ omni domo & cognatione. Cuiꝰ et posteri cum diutiꝰ ĩ ęgypto commorãtes in magnã gentẽ creuissent: & graui atqꝫ intolerabili seruitutis iugo prę merenť: ꝑcussit ęgyptũ deus insanabili plaga: et populum suum liberauit: traductum medio mari cũ discissis fluctibus & in utrãqꝫ partẽ dimotis: per siccũ populꝰ gradereť. Conatusque rex ęgyptiorũ ꝓfugos inseq: coeunte in statũ suum pelago cum omnibus copiis interceptus est. Quod facinus tam claꝝ: tãqꝫ mirabile: q̃uis ad pręsens uirtutẽ dei hominibꝰ ostẽdereꝫ: tñ ꝑfiguratio: & figura maioris rei fuit: quã deꝰ idẽ in extrema tẽporis consũmatiõe facturus est. Liberauit enĩ plebẽ suã de graui seruitute mũdi. Sꝫ quoniã tũc una plebs dei: et apud unã gẽtẽ fuit; ęgyptus sola ꝑcussa est. Nũc aũt ꝙ dei populus ex oĩbꝰ lĩguis congregatus: apud omnes gentes cõmorať: & ab his dñatur & premitur: necesse est uniuersas nationes: idest orbem totũ cęlestibus plagis uerberari: ut iustus & cultor dei populus libereť. Et sicut tunc signa facta sũt: qbus futura clades ęgyptiis oñdereť: ita ĩ ultimo fient ꝓdigia mirãda p oĩa elemẽta mũdi: qbus ĩminens exitus uniuersis gẽtibus ĩtelligať. Propĩquante igiť huiꝰ termino sęculi: humanaꝝ reꝝ statũ cõmutari necesse ẽ: & in deterius nequitia inualescente ꝓlabi: ut iã nostra hęc tẽpora qbꝰ iniqtas & malitia usque ad summũ gradũ creuit: in illius tamẽ insanabilis mali cõpatiõe foelicia & ꝓpe aurea possint iudicari. Ita etenim iusticia rarescet: ita ĩpietas & auaritia & cupiditas & libido crebrescet: ut si q tũ forte fueriť boni: prędę sint sceleratis: ac diuexenť undiqꝫ ab iniustis. Soli aũt mali opulenti sint: boni uero in oĩbꝰ cõtumeliis atqꝫ in egestate iactentur. Cõfundeť oẽ ius: & leges interibunt. Nihil tunc quispiã habebit: nisi aut male quęsitũ: aut defensum manu: audacia & ui oĩa possidebunt. Nõ fides ĩ hõibꝰ: nõ pax: non hũanitas: nõ pudor: nõ ꝟitas erit. Atqꝫ ita neqꝫ securitas: neqꝫ regimẽ

neqꝫ reges a malis ulla. Omnis enī terra tumultuabit̃: fremēt un
diqꝫ bella: oēs gentes ī armis erūt: & seinuicē oppugnabūt. Ciui-
tates finitimę int̃ se ꝑliabūt̃. Et ꝑma omniū ęgyptꝰ stultaꝝ supsti
tionū luet poenas: & sanguine uelut flumīe opiet̃. Tūc pagrabit
gladiꝰ orbē metēs oīa: & tāq̄ messem cūcta ꝓsternēs. Cuiꝰ uasti
tatis: & cōfusionis hęc erit cā: ꝗ romanū nomē quo nūc regit̃ or
bis: horret animus dicere: sꝫ dicā ꝗ futuꝝ ē: tollet̃ de terra: & īpe
riū ī Asiā reuertet̃: ac rursus oriēs dn̄abitur atqꝫ occidēs seruiet.
Nec miꝝ cuiq̄ debet uideri si regnū tāta mole fūdatū: ac tādiu ꝑ
tot & tales uiros auctū: tātis deniqꝫ opibꝰ cōfirmatum: aliqn̄ tn̄
corruet. Nihil ē hūanis uiribꝰ laboratū: qđ nō ab hūanis ęque ui
ribꝰ destrui possit: qm̄ mortalia sūt opa mortaliū. Sic & alia ꝑus
regna cū diutiꝰ floruissēt: nihilominꝰ tn̄ occiderunt. Nā ęgypti
os & ꝑsas & gręcos & assyrios ꝓditū ē regimē habuisse terraruꝫ
ꝗbus oībus destructis ad romanos quoqꝫ reꝝ summa peruenit.
Qui quāto cęteris oībꝰ regnis antestāt: tanto maiore decident la
psu: quia plus habent ponderis ad ruinam: q̄ sunt cęteris altiora.
Nō īscite Seneca romanę urbis tēpora distribuit ꝑ ętates. Primā
enī dixit īfantiā sb̄ rege Romulo fuisse: a quo & genita & quasi
educata sit roma. Deinde pueritiam sub certis regibꝰ: a ꝗbꝰ & au
cta sit & disciplinis pluribus institutisqꝫ formata. At uero Tar
quino regnante cū iā quasi adulta esse coepisset: seruitium nō tu
lisse: & reiecto supbę dn̄ationis iugo: maluisse legibus obtēpe-
rare q̄ regibus. Cūqꝫ esset adolescētia eiꝰ fine punici belli termina
ta: tum deniqꝫ confirmatis uiribus coepisse iuuenescere. Sublata
igit̃ carthagine: quę diu ęmula īperii romani fuit: manus suas in
totū orbem terra mariqꝫ porrexit: donec regibꝰ cunctis & natio
nibꝰ impio subiugatis: cū iā belloꝝ materia deficeret: uiribꝰ suis
male uteret̃: quibus se ipsa cōfecit. Hęc fuit prima eius senectꝰ cū
bellis lacerta ciuilibus: atqꝫ intestino malo pressa: rursus ad regi
men singularis īperii recidit: quasi ad alterā infantiam reuoluta.
Amissa enī libertate: quā Bruto duce & auctore defenderat: ita
cōsenuit tāq̄ sustentare se ipsam nō ualeret: nisi amminiculo regē
tiū niteret̃. Quod si hęc ita sūt: ꝗd restat nisi ut sequat̃ interitus
senectutē? Et id futuꝝ breui conciones ꝓphetarum denunciant sb̄
ābage aliorū nominū: ne facile ꝗs ītelligat. Sibyllę tn̄ apte interi
turā eē romā loquūt̃: & ꝗdē iudicio dei: ꝗ nomē eiꝰ habuerit in

uisū:& inimica iusticię alumnū ueritatis populū trucidarit. Hidaspes quoq; q fuit medorꝝ rex ātiquissim⁹:a quo amnis quoq; nomē accępit:q nūc hidaspes dicit̄:admirabilis omniū sb īterp tatōe uaticinātis pueri:ad memoriā posteris tradidit sblatum iri ex orbe īperiū nomēq; romanum:mlto añ p̄fatus ē:q̄ illa troiana gens conderet̄.

¶ Ca.xvi. Q̄uo īperii uētura sit destructio:& q̄ illi signa p̄cessura sint secundū uaticinia ꝓphetarū & Sibyllę.

Vomō aūt id futurꝝ sit:ne qs īcredibile arbitret̄ ostēdam. Imprimis multiplicabit̄ regnū:& summa reꝝ ptās p pluri mos dissipata & cōcisa minuet̄:tūc discordię ciuiles ī ppetuū serent̄:nec ulla reges bellis exicialib⁹ erit:donec & reges decē parit̄ existāt:q orbē terre nō ad regēdū:s; ad cōsūmādū patiāt̄. Hi exercitib⁹ ī īmēsū auctis:& agroꝝ cultib⁹ destitutis:qd̄ ē p̄ncipiū euersionis & cladis:disp̄dēt oīa & cōminuēt et uorabūt. Tūc repente aduersus eos hostis potētissim⁹ ab extremis finibus plagę septētrionalis orieṫ:q trib⁹ ex eo numero deletis:q tūc asiā obtinebūt:assumet̄ ī societatē a cęteris ac p̄nceps omniū cōstituetur. Hic īsustētabili dn̄atiōe uexabit orbē:diuina et hūana miscebit:īfanda dictu & execrabilia molieṫ:noua cōsilia in pectore suo uolutabit:ut ꝓpū sibi cōstituat īpiū:& leges cōmutabit & suas sanciet:cōtaminabit:diripiet:spoliabit:occidet: deniq; īmutato nomine atq; īpii sede tr̄slata:cōfusio ac pturbatio hūani generis cōseq̄t̄. Tā uero detestabile atq; abominādū tp̄s existet: q nulli hominū sit uita iocūda. Euertēt̄ fūdit⁹ ciuitates atq; interibunt:nō modo ferro atq; igni: ueꝝ etiam terręmotib⁹ assiduis & eluuie aquarum:& morbis frequētibus & fame crebra. Aer enī uiciabit̄ & corruptus ac pestilens fiet:& mō īportunis imbribus:modo inutili siccitate:nūc frigoribus:nūc ęstibus nimiis: nec terra hōi dabit fructum:nec seges qcq̄:nō arbor:nō uitis feret:sed cū ī florem spem maximā dederit:ī fruge decipiet. Fontes quoq; cū fluminib⁹ arescēt:ut ne potus quidē suppetat: & aquę in sanguine; aut amaritudinē mutabūt̄. Propter hęc deficient in terra quadrupedes:& in aere uolucres:& in mari pisces. Prodigia quoq; in cęlo mirabilia mētes hominū maximo terrore cōfūdēt. Et crines cometarū & solis tenebrę:& color lunę:& cadentiū siderum lapsus. Nec tamen hęc usitato mō fient:sed existent subito ignota

& inuisa oculis astra: sol ppetuum fuscabit: ut uix inter noctem diemq; discernat: luna iā non tribus deficiat horis: sed perpetuo sanguine obfusa: meatus extraordinarios paget: ut non sit homini ꝓmptū aut siderū cursus: aut rationem temporū agnoscē. Fiet eni uel ęstas in hyeme: uel hyems ī ęstate: tunc ān⁹ breuiabit & mēsis minuet: & dies ī angustū coartabit: stellę uero creberrime cadēt: ut cęlū oē cęcū sine ullis luminib⁹ appareat: montes quoq; altissimi decidēt: & planis ęquabunt. Mare inauigabile cōstituet Ac ne qd malis hominū terręq; desit: audiet de cęlo tuba: quod hoc mō Sibylla denūciat dicens. σάλπιγξ γὰρ οὐρανόθεν φωνὴν πολύθρηνον ἀφήσει: Idest tuba de cęlo uocē luctuosam emittet. Itaq; trepidabūt oēs: & ad luctuosum illū sonitū cōtremiscent. Tūc uero per irā dei aduersus hoīes: q iusticiam dei nō agnouerūt: sęuiet ferrū: ignis: fames: morbus: et sup omnia met⁹ semp īpendens. Tūc orabūt deū & nō exaudiet: optabit mors & non ueniet. Nec nox qdē reqē timori dabit: nec ad oculos sōnus accędet: sꝫ aīas hominū sollicitudo ac uigilia macerabit: plorabūt & gemēt: & dētib⁹ stridebūt: gratulabunt mortuis: & uiuos plāgēt. His & aliis plurib⁹ malis solitudo fiet ī terra: & erit deformat⁹ orbis atq; desert⁹: qd' ī carminib⁹ Sibyllinis ita dicit ἔσαι κόσμος ἄκοσμος ἀπολυμένων ἀνθρώπων .i. erit mūd⁹ īmūd⁹ peūtib⁹ hoīb⁹. Ita.n. cōficiet hūanū genus: ut uix decima pars hominuꝫ reliquat: & unde mille ꝓcesserāt: uix ꝓdiēt cētum: de cultorib⁹ etiā dei duę partes īteribūt: et tertia q̄ fuerit probata remanebit.

Ca. xvii. De aduētu magni ꝓphetę: q Helias dicit: & qūo interficiet ab Antichristo et resurget die tertia: et ascēdet ī cęlū. Et de ꝑsecutiōe ecclię quā īferet Antichrist⁹: et de miraculis eius.

Sed planius qūo id eueniat exponā. Imminēte iam tēporuꝫ conclusione: propheta magnus mittetur a deo: qui conuertat homines ad dei agnitionē: et accipiat potestatem mirabilia faciendi. Vbicūq; non audierint eū homines: claudet cęlū et abstinebit ībres: aquā cōuertet ī sanguinē: et cruciabit illos siti ac fame. Et qcūq; conabit eū lędere: ꝓcedet ignis de ore eius: atq; cōburet illū. His ꝓdigiis atq; uirtutib⁹ cōuertet multos ad dei cultū: per actisq; opib⁹ eius alter rex orietur ex syria malo spiritu genitus: euersor ac proditor generis hūani: q reliquias ꝓoris mali cū ipo

ſimul deleat. Hic pugnabit aduerſus ꝓphetā dei: & uicet & iterfi
ciet eū: & īſepultū iacē patieꝛ: ſed poſt diē tertiū reuiuiſcet: atq; ī
ſpectātib⁹ mirātibuſq; cūctis rapieꝛ ī cęlū. Rex uero ille teterri-
mus erit q̄dē: & ipē ſꝫ mēdacioꝝ ꝓphetaꝝ & ſeipm cōſtituet ac uo
cabit deū: & ſe coli iubebit, ut dei filiū. Et dabiꝛ ei ptās: ut faciat
ſigna et ꝓdigia: qb⁹ uiſis irretiat hōies ut adorēt eū. Iubebit ignē
deſcēdē de cęlo: & ſolēa ſuis curſibus ſtare: & imaginē loq: & fi
ent hęc ſb ỽbo ei⁹: qb⁹ miraculis etiā ſapiētiū plurimi allicieꝛ ab
eo. Tunc eruere dei tēplū conabiꝛ: & iuſtū populū pſeq̄ꝛ: & erit
pſſura & cōtritio q̄lis nūq̄ fuit a pncipio mundi. Quicūq; credi
derit & acceſſerit ei: ſignabūꝛ ab eo tāq̄ pecudes. Qui aūt recuſa
uerit notā ei⁹: aut ī mōtes fugiēt: aut cōphēſi exq̄ſitis cruciatibus
necabūꝛ. Idē iuſtos hōies obuoluet libris ꝓphetaꝝ: atq; ita crema
bit: & dabiꝛ ei deſolare orbē terrę mēſib⁹. xlii. id erit tēpus quo
iuſticia ꝓiicieꝛ: et īnocētia odio erit: quo mali bonos hoſtiliter p
dabūꝛ. Nō lex aut ordo aut militię diſciplina ſeruabiꝛ. Non ca-
nos quiſq̄ reuerebitur: non officium pietatis agnoſcet. Non ſex⁹
aut infantię miſerebitur. Confundēꝛ omnia & miſcebunꝛ cōtra
fas: contra iura naturę. Ita quaſi uno cōmuni grauiq; latrocinio
terra uniuerſa uaſtabiꝛ. Cū hęc ita erūt: tūc iuſti & ſectatores ue-
ritatis ſegregabūt ſe a malis: & fugiēt ī ſolitudines. Quo audito
īpius rex īflāmatus ira, ueniet cū exercitu magno: & admotis om
nib⁹ copiis circūdabit mōtē, in quo iuſti morabūꝛ: ut eos cōphen
dat. Illi uero ubi ſe clauſos undiq; atq; obſeſſos uiderint: excla-
mabūt ad deū uoce magna: & auxiliū cęleſte īplorabunt: & exau
diet eos deus: & mittet regem magnum de cęlo: q eos eripiet &
liberet: oēſq; īpios ferro igniq; diſperdet.

Ca. xviii. Quō hęc pnūciata ſūt: & uaticiniis ꝓphetaꝝ: &
oraculis gētiliū uatū: & uerſibus Sibyllinis.

Hac ita futura eē tū ꝓphetę oēs ex dei ſpiritu: tum etiam ua
tes ex inſtinctu dęmonum cecinerunt. Hidaſpes enim (quē
ſuperi⁹ nominaui) deſcripta iniquitate ſęculi huius extremi: pios
ac fideles a nocentib⁹ ſegregatos: ait cum fletu & gemitu extenſu
ros eē ad cęlū manus: & īploraturos fidē Iouis. Iouē reſpecturū
ad terrā: & audituꝝ uoces hominū: atq; īpios extīctuꝝ. Quę oīa
uera ſūt: pręter unū ꝙ Iouē dixit illa factuꝝ: quę deus faciet: ſed
& illud non ſine dęmonū fraude ſubtractum eſt: miſſū iri tunc

a patre filiũ dei:q deletis oĩbus malis pios liberet:quos Hermes tamen nõ dissimulauit:in eo.n.libro q τελειοσ ĩscribitur post enumerationẽ maloꝝ:de qbꝰ diximꝰ:sibiecit hęc gręco sermone ἐπει ἀν δὴ ταῦτα γένηται,ὦ ἀσκλήπιε,τότε ὁ κύριοσ,καὶ πατὴρ,καὶ θεόσ,καὶ τοῦ πρώτου καὶ ἑνὸσ θεοῦ δημιουργόσ,ἐπιβλέψασ τοῖσ γενομένοισ καὶ τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν,τουτέστι τὸ ἀγαθὸν,ἀντερείσασ τῇ ἀταξίᾳ . καὶ ἀνακαλεσάμενοσ τὴν πλάνην . καὶ τὴν κακίαν καθήρασ . πῆ μὲν ὕδατι πολλῷ κατακλύσασ πῆ δὲ πυρὶ ὀξυτάτῳ διακαύσασ . ἐνίοτε δὲ πολέμοισ καὶ λοιμοῖσ ἐκπαίσασ . ἤγαγεν ἐπὶ τὸ ἀρχαῖον καὶ ἀπεκατέστησε τὸν ἑαυτοῦ κόσμον.i.cũ hęc facta fuerĩt: o Esculapi tũc dñs & pr̃ & deꝰ & p̃mi & uniꝰ dei creator,respiciẽs q̃ facta sũt:& suã uolũtatẽ ĩ huiusmõi bonũ:opponẽs temeritati:& errorẽ reuocãs:malitiã purgabit. Sibyllę quoq; nõ alit̃ fore oñdũt:q̃ ut dei filiꝰ a sũmo p̃remittat̃:q & iustos liberet de manibꝰ ĩpioꝝ:& ĩiustos cũ tyrãnis sęuiẽtibꝰ deleat:e qbꝰ una sic tradidit ἥξει καὶ μακάρων ἐθέλων πόλιν ἐξαπαλάξαι,καὶ κέν τισ θεόθεν βασιλεὺσ πεμφθεὶσ ἐπὶ Δίων πάντασ ὀλεῖ βασιλεῖσ μεγάλουσ,καὶ φῶτασ ἀρίστουσ,εἶτα οὕτωσ κρίνειται,ὑπὸ ἀφθίτου ἀνθρώποισι Idest,ueniet & beatorum uolens urbem expugnare:& quidem a deo missus rex ad suos omnes perdet reges magnos & uiros optimos:sic iudicabitur ab ĩmortali hominibus . Item alia Sibylla. τὸ ζυγὸν ἡμῶν δουλοσύνησ δυσβάστακτον ἐπὶ αὐχένι κείμενον ἄρη καὶ,θεσμοὺσ ἀθέουσ λύσει,δεσμούσ τε βιαίουσ Idest Iugũ nostrum seruitutis intolerabile in collo positum tollet:& leges impias soluet uinculaq; uiolenta.

Ca.xix. Q̃uo Christꝰ & qbꝰ signis p̃cedẽtibꝰ descendet de cęlo ut ĩterficiat Antichristũ:& tyrãnos et ĩpios deleat de t̃ris:et ꝙ uigilię nocturnę christianoꝝ iõ ĩstitutę sũt:ꝙ christꝰ de nocte uẽturꝰ ẽ. Et ꝙ du & cultores eoꝝ dabũt ĩcẽdio:ut sibylla p̃dixit

caute lege

OPpresso igit̃ orbe terrę:cũ ad destruendã ĩmensaru; uiriu; tyrãnidem hũanę opes defecerint:siquidem capto mundo, cũ magnis latronũ exercitibus ĩcubabit:diuino auxilio tanta illa calamitas indigebit. Cõmotus igit̃ deus & ancipiti p̃iculo & miserãda cõploratione iustoꝝ:mittet ꝓtinus liberatorẽ. Tũc apiet̃ cęlũ mediũ in tepesta nocte & tenebrosa: ut in orbe toto lumen

descen dētis dei tāq̄ fulgor appareat: quod Sibylla bis uersib⁹ locuta est. ὁπόταν, ἔλθῃ πῦρ ἔσται, σκότος, ἐν μέσῃ νυκτὶ μελαίνῃ. Idest cum uenerit ignis, erunt tenebrę in media nocte obscura. Hęc est nox q̄ a nobis ꝑpter aduētū regis: ac dei nostri puigil cęlebrat̄: cui⁹ noctis duplex ē rō: q̄ī ea & uitā tū recipit cū passus ē: & postea orbis terrę regnū receptur⁹ ē. Hic ē.n. liberator & iudex & cultor & rex & de⁹: quē nos Christū uocam⁹: q̄ prius q̄ descēdat h̄ signū dabit. Cadet repēte gladi⁹ e cęlo: ut sciant iusti ducē sanctę militię descēsuꝝ: & descēdet comitātib⁹ angelis ī mediū terrę: & p̄cedet eū flāma īextīguibil̄: & uirt⁹ āgelorū tradet ī man⁹ iustoꝝ m̄ltitudinē illā: q̄ montē circūsederit: & cōcidet̄ ab hora tertia usq̄ ad uespeꝝ: & fluet sanguis more torrentis: deletisq̄ oīb⁹ copiis: ipius sol⁹ effugiet: & ꝑibit ab eo uirtus sua. Hic ē aūt q̄ appellat̄ Antichrist⁹: s; se ipe christū mētiet̄: & cōn ueꝝ dimicabit: & uictis effugiet: & bellū sępe renouabit: & sępe uicet̄: donec quarto p̄lio cōfect⁹, oīb⁹ īpiis debellat⁹ & captus: tādē sceleꝝ suoꝝ luet poenas: s; & cęteri p̄ncipes & tyranni q̄ cōtriuerūt orbē simul cū eo uicti adducēt̄ ad regem: & īcrepabit eos & coarguꝫ. Et exprobrabit his facinora īpoꝝ: & dānabit eos: ac meritis cruciatib⁹ tradet. Sic extīcta malitia & īpietate cōp̄ssa: requiescet orbis: q̄ p tot sęcula subiect⁹ errori ac sceleri: nefādaꝫ ptulit seruitutē. Nō colēt̄ ulteri⁹ dii manu facti: s; a tēplis & puluinarib⁹ suis deturbata simulachra igni dabūt̄: & cū donis suis mirabilibus ardebūt: q̄d etiā Sibylla cū ꝑphetis cōgruens: futurū eē p̄dixit. ῥίψουσι δὲ εἴδωλα βροτοὶ, καὶ πλοῦτον ἅπαντα. i. cōterēt aūt simulachra hoīes, & diuitias omnes. Erithręa quoq̄ idē sposspondit. ἔργα δὲ χειροποίητα θεῶν, συνεκκαύσονται. i. ꝑera aūt deoꝝ hūanis manibus facta exurentur.

Ca. xx. Qūo apiēt̄ inferi: et resurgent mortui: & q̄ iudicādi sūt & q̄ nō. Et qūo hęc Sibylla p̄dixerit: & qua rōe aīa cum īmortalis, sit patibilis eē possit secundum Stoicos.

Ost hęc apient̄ inferi & resurgēt mortui: de quib⁹ iudiciuꝫ magnū ipe idē rex ac deus faciet: cui summus pat̄ & iudicādi & regnādi dabit maximā potestatē: de quo iudicio ac regno apud Erithręā Sibyllā sic īuenit̄ in gręco elogo. ὁπότε δὲ καὶ τὸ λάβῃ τέλος αἴσιμον. ἡ δὲ βροτοῖσιν ἀφίξηται δή

κρίσιο ἀθανάτοιο θεοῖο, ἥξει ἐπ᾽ ἀνθρώπους μεγάλη κρίσις
ἠδὲ καὶ ἀρχή .i. cũ aũt dies iste finẽ fatalẽ accępit: & ad morta-
les iudiciũ ĩmortal' dei uenerit: ueniet sup hoĩes magnũ iudiciuꝫ
& iniciũ. Deinde apud aliã. ταρτάρεον δὲ χάος τότε δείξει
γαῖα χανοῦσα. ἥξουσι δ᾽ ἐπὶ βῆμα θεοῦ βασιλῆος ἅπαν-
τες .i. tartareũ aũt chaos tũc ostẽdet inhians terra. Veniẽt aũt
ad tribunal dei reges oẽs. Et alio loco penes eãdẽ. οὐρανὸν ἑλί-
ξω, γαίης κευθμῶνας ἀνοίξω. καὶ τότε ἀναστήσω νεκρούς
μοῖραν ἀναλύσας. καὶ θανάτου κέντρον. καὶ ὕστερον εἰς
κρίσιν ἄξω. κρίνων εὐσεβέων καὶ δυσσεβέων βίον ἀνδρῶν
Idest cęlũ uoluẽs, terrę latebras aperiã: & tũc leuabo mortuos fa-
tũ soluẽs & stimulũ mortis: posteaq̃ ĩ iudiciũ ducã iudicãs pio-
rũ atq̃ ĩpiorꝝ uitã uirorꝝ. Nec tñ uniuersi tũc a deo iudicabũť: sꝫ
hi tãtũ q̃ sũt ĩ dei religiõe uersati. Nã q̃ deũ nõ agnouerũt: qm̃ sẽ-
tentia de his ĩ absolutiõem ferri nõ põt: iã iuditati dãnatiq̃ sunt:
sanctis lr̃is cõtestãtib⁹ nõ resurrecturos eẽ ĩpios ĩ iudiciũ. Iudi-
cabũť ḡ q̃ deũ scierũt: & facinora eorꝝ ĩ mala opera cũ bonis col-
lata põderabũť: ut si plura & grauia fuerint bona iustaq̃ denť ad
uitã beatã: si aũt mala supauerit: cõdẽnẽť ad poenã. Hic fortasse
dixerit q̃spiã: si ẽ ĩmortal' aĩa: q̃uo passibil' ĩducit ad poenã senti-
ens? Si .n. ob merita puniet: sentiet utiq̃ dolorẽ: atq̃ ita etiã mor-
tem: si morti nõ ẽ obnoxia: nec dolori q̃dẽ: patibil' ḡ nõ ẽ? Huic
q̃stioni siue argumẽto ita a Stoicis occurriť. Aĩas q̃dẽ hominũ p-
manẽ: nec iteruẽtu mortis ĩ nihilũ resolui: sꝫ eorꝝ q̃ iusti fuerunt:
puras & ĩpatibiles & beatas ad sedẽ cęlestẽ, unñ illis origo ẽ reme-
are: uel ĩ cãpos quosdã fortunatos rapi: ubi fruãť miris uolupta-
tib⁹. Impios uero qm̃ se malis cupiditatib⁹ ĩquinauerũt: mediam
quãdã gerere iter ĩmortalẽ mortalẽq̃ nãm: & habẽ aliq̃d ĩbecilli-
tatis ex cõtagiõe carnis: cui⁹ desideriis ac libidinib⁹ addictę: ine-
luibilẽ quẽdam fucũ trahãt: labẽq̃ terrẽnã: q̃ cũ tpis diuturnitate
penit⁹ ĩhęserit: ei⁹ naturę reddi aĩas: ut si nõ extĩguibiles in totũ
qm̃ ex deo sũt: tñ cruciabiles fiant p corporis maculaꝫ: q̃ peccatis
iniusta sensum doloris attribuit: quã sñiam poeta sic explicauit.
Quin & supmo cũ lumine uita reliq̃t. Non tamẽ omne miseris
nec fũdit⁹ omne: Corporeę excedũt pestes: penitusq̃ necesse est.
Multa diu cõcreta modis ĩolescẽ miris. Ergo exercenť poenis: ue-
terũq̃ malorꝝ supplicia expendũt. Hęc ꝓpemodũ uera sunt. Aĩa

enī cū diuortiū fecit a corpore:ē(ut ait idē poeta) Par leuib⁹ uentis uolucriqʒ simillima sōno:qꝛ spirit⁹ ē & ipa tenuitate icōprebēsibil':sed nobis q sumus corporales:deo aūt cui sbest posse omnia comprebensibilis.

Ca.xxi. De potētia dei:q̄ ꝑ merito cuiusqʒ pōt & hoīes et angelos punire. De carnis imortalitate post resurrectiōem. De dīa ignis gebēnal' & ignis cōis. Et qd ī electis:qd ī reprobis opereꝛ.

Primū igiꝛ dicim⁹ tātam eē dei ꝑtātē:ut etiam icorporalia cōpbendat:& queādmodū uoluerit efficiat. Nam & angeli deū metuūt:qa castigari ab eo possūt ienarrabili quodam mō: & dęmones reformidant:qꝛ torqueꝛ ab eo & puniuntur. Quid ergo mirꝝ si cū sint imortales.aīę tñ patibiles sint deo? Nā cū in se nibil babeāt solidū:& cōtractabile a solidis & corporalibus:nullam uim pati possunt:sed qa in solis spiritib⁹ uiuunt:a solo deo tractabiles sunt:cui uirt⁹ & sbstātia spiritalis est. Sed tamen docēt nos sanctę litterę:queādmodū poenas ipii sunt laturi. Nā qꝛ peccata ī corporib⁹ cōtraxecūt:rursus carne īdueꝛ:ut in corporibus piaculū soluant:& tñ nō erit caro illa quā de⁹ bomini supięcerit buic terręnę simil':sed insolubilis ac ꝑmanēs inęternum:ut sufficere possit cruciatib⁹:& igni sempiterno:cuius natura diuersa est ab boc nostro:quo ad uitę necessaria utimur:qui nisi alicui⁹ materię fomite alatur extinguitur. At ille diuinus ꝑ seipsuꝫ semper uiuit ac uiget sine ullis alimentis:nec admixtum babet fumum:sed est purus ac liquidus:& in aquę modum fluidus:non enī ui aliqua sursū uersus urgeꝛ sicut noster:quē labes terręni corporis:quo teneꝛ & fumus itermixtus exilire cogit:& ad cęlestem natueā cū trepidatiōe mobili sbuolare. Idem igitur diuin⁹ ignis una eademqʒ ui atqʒ potētia:& cremabit impios & recreabit:& quātū ex corporib⁹ assumet:tantū reponet:ac sibi ipse ęternum pabulū sbministrabit:quod poetę in uulturem ticii transtulerūt. Ita sine ullo reuiuiscētiū corpoꝝ detrimento:aduret tantum ac sensum doloris afficiet. Sed & iustos cū iudicauerit deus:etiam eos igni examinabit. Tū quoꝝ peccata uel pondere uel numero ꝑualuerit:ꝑstringēꝛ igni atqʒ cōburēꝛ. Quos autēʒ plena iusticia & maturitas uirtutis icoxerit:ignē illū nō sentient. Habent.n.aliqd in se dei quod uim flāmę repellat ac reiiciat:tāta uis ē inocentię:ut ab ea ignis ille refugiat inoxi⁹:qui accipit a deo banc ꝑtātē ut impios urat:iustis obtemperet. Nec tamen qsq̄ putet animas

post mortē ꝓtinus iudicari. Nā oīs in una cōiq; custodia detinē
tur: donec tps̄ adueniat quo maxim⁹ iudex meritoꝝ faciat exa
men. Tū quoꝝ fuerit ꝓbata iusticia: hi p̄miū īmortalitatis accipi
ent. Quoꝝ aūt peccata & scelera detecta nō resurgēt: sed cū īpiis
in easdē tenebras recōdent ad certa supplicia destinati.

Ca. xxii. Qd' hęc a qbusdā dicūt eē poetica: & uñ ad noticiā
uenerit poetaꝝ: qb⁹ de cāis corruperit ueritatē: & lethęū ānem et
alia fantistica īduxerint.

Figmēta hęc eē poetaꝝ qdā putāt: ignorātes uñ illa poetę ac
cępint: ac negāt hęc fieri posse: nec miꝝ ita illis uideri. Alit'
enī q̄ res habet tradit' a poetis: q licet sint mlto antiqores q̄ histo
rici, & oratores, & cętera genera scriptoꝝ: tñ q; mysteriū diuini
sacramēti nesciebāt: & ad eos mētio resurrectionis futurę obscu
roꝝ ore ꝓuenerat: eā uero temere ac leuit' auditā ī modū cōtinen
tię fabulę ꝓdiderūt. Et tñ iidē testati sūt: nō auctoré se certū: sed
opinionē seq: ut Maro, q ait, sit mihi fas audita loq. Quāuis igit'
ueritatis arcana ī pte corruperit: tñ ipa res eo uerior inuenit': q; cū
ꝓphetis ī parte cōsētiūt: qd' nobis ad ꝓbatiōeꝫ rei satis est. Errori
tñ eoꝝ sbest rō nōnulla. Nā cū ꝓphetę assiduis cōditiōib⁹ p̄dica
rēt iudicatuꝝ eē de mortuis filiū dei: & hęc ānūciatio nō lateret:
qm̄ rectorē cęli nō aliū putabant q̄ Iouē: iudicare apud īferos, Io
uis filiū tradiderūt: sed tñ nō Apollinē, aut Libeꝝ, aut Mercuriū
q cęlestes putāt': sed deū q & mortalis fuerit & iustus: uel Minoē
uel Aeacū uel Rhodamātū. Corruperūt igit' poetica licentia qd'
accęperant: ut' opinio ueritatē per diuersa ora, sermonesq; uarios
dissipata mutauit. Nā q; pactis apud inferos mille annis: rursus
ad uitam restitui cecinerunt: Marone ita dicente. Has omnes ubi
mille rotam uoluere ꝑ annos: Lethęū ad fluuiuꝫ de⁹ euocat agmi
ne magno: Scilicet īmemores supa ut cōuexa reuisant. Rursus et
īcipiēt in corpora uelle reuerti. Hęc eos rō fefellit: q; resurgēt de
functi nō post mille annos mortis suę: sed ut restitui rursus in ui
ta mille annis cū deo regnēt. De⁹ enī ueniet: ut orbe hoc ab omni
labe purgato: rediuiuas iustoꝝ aīas corporibus īnouatis ad sem
piternam beatitudinē suscitet. Itaq; p̄ter aquam obliuionis uera
sunt cętera: quā iccirco finxerunt: ne qs illis opponeret. Cū ergo
nō meminerit se aliqñ uixisse: aut q fuerit: aut quę gesserint: sed
nihilominus tamen uerisimile non putatur. Et res tota uelut li
cent' & fabulose ficta respuitur. Nobis autem de resurrectione

affirmātibus atq3 docētib9 aīas ad alterā uitā nō oblitas sui: sed ī eodē sēsu ac figura eē redituras illud opponit. Tot iā sęcula trāsierūt: qs unq̄ un9 ab īferis resurrexit: ut exēplo ei9 fieri posse credam9? At eni resurrectio fieri nō pōt: domināte adhuc iiusticia. Hoc enī sęculo necāt hoīes ui: ferro: īsidiis: uenenis: afficiūt iiurīis: egestate: carcerib9: tormētis: pscriptiōibus. Eo accidit q iusticia īuisa ē: q oēs q deū seq uolūt: nō tātū odio habēt: sȝ uexāt oībus cōtumeliis: & excruciāt multiplici genē poenaꝝ: & ad īpios cult9 manufactoꝝ deoꝝ, nō rōe aut ueritate: sȝ nefāda corpoꝝ laceratōe cogūt. Nū igit oportet ad hęc eadē resurgē: ac reuerti homines ad uitā: ī qua tuti eē nō possēt? Cū g̃ iusti tā uiles habeāt: tā facile tollāt: qd putem9 futuꝝ fuisse: si qs ab īferis rediens uitam postliminio recępisset? Auferet pfecto ab ocul' hominū: ne uiso eo uel audito deos uniuersi relīquerēt: & ad uni9 se dei cultū religionēq3 cōuerterēt. Ergo semel fieri resurrectiōeȝ necesse ē: rū malū fuerit ablatū: qm eos q resurrexerīt nec mori iā ulteri9 nec uiolari ullo mō fas ē: ut beatā possint agē uitā: quoꝝ mors resignata ē. Poetę uero cū scirēt h̄ sęculū mal' oīb9 redūdare: obliuiōis amnem īduxerūt: ne laboꝝ ac maloꝝ memores aīę reuerti ad supos recusarēt. Vñ Virgili9. O pr̄ an ne aliquas ad cęlū hīc ire putandū ē Sublimes aīas: iterūq3 ad tarda reuerti Corpora: q̄ lucis miseris tā dira rupido? Ignorabāt enī qūo ut qñ id fieri oporteret. Itaq3 renasci eas putauerūt: & denuo ad uteꝝ reuolui: atq3 ad īfantiam regredi. Vñ & Plato de aīa differēs ex h̄ ait posse cognosci aīas esse immortales atq3 diuinas: q in pueris mobilia sūt ingenia: & ad pcipiēdū facilia: q ea quę discāt ita celeriter capiant: uti nō tūc pmū discere illa uideant: sed recognoscere atq3 reminisci in quo uir sapiēs poetis ieptissime credidit.

Ca.xxiii. De resurrectione: & q Pythagoras et alii ph̄i iepte locuti sūt: & de anastasi mētiētes animas ī uaria transire corpora

Non igitur renascētur: quod fieri nō pōt: sed resurgent & a deo corporibus īduentur: & poris uitę factoꝝq3 omnium memores erūt: & in bonis cęlestib9 collocatę: ac fruētes iorūdi tate īnumerabiliū copiaꝝ pręsēti deo grās agent: q malum om ne deleuerit: q eos ad regnū uitāq3 ppetuā suscitarit. Qua de Anastasi ph̄i quoq3 dicere aliqd conati sūt tā corrupte q̄ poetę. Naȝ Pythagoras transire animas in noua corpora disputauit: sȝ iepte

t

φ ex hōibus ī pecudes: et ex pecudib⁹ in hoīes & seipm ex Eufor bio eē repatū. Meli⁹ Chrysipp⁹ (quē Cicero ait fulcire porticum stoicoꝝ) q ī libris quos de ꝓuidētia scripsit: cū de īnouatōne loq̄ ref: hęc ītulit. τούτου δὲ οὕτως ἔχοντος δῆλον ὡς οὐδὲν ἀδύνατον, καὶ ἡμᾶς μετὰ τὸ τελευτῆσαι πάλιν περιόδων τινῶν εἰλημμένων, χρόνου ἐν ᾧ νῦν ἐσμεν, καταστῆναι σχῆμα. Idest qđ cum ita sit apparet nil eē impossibile: & nos post excessū nr̄m rursus spacis qbusdā reuolutis tēporꝫ in hūc statū restitui: ī quo nūc eē uidemur. Sꝫ nos ab hūanis ad diuina redeam⁹. Sibylla iteꝝ dicit. δύσπιστον γὰρ ἅπαν μερόπων γένος. ἀλλ᾽ ὅταν ἤδη κόσμου, καὶ θνητῶν ἔλθῃ κρίσις. ἣν θεὸς αὐτὸς ποιήσει, κρίνων ἀσεβεῖς τε ἅμα εὐσεβέας τε. καὶ τότε δυσσεβέας μὲν ἐπὶ ζόφον ἐν πυρὶ πέμψει, ὅσσοι δὲ εὐσεβοῦσι πάλιν ζήσουσι ἐπὶ γαίης, πνεῦμα θεοῦ δόντος τιμήν, ἅμα καὶ βίον αὐτοῖς. Idest, etenī difficile ad credendū omne hominū genus. Sꝫ cū iā mūdi & mortaliū uenerit iudiciū: qđ de⁹ ipe faciet iudicās pios sil' & ipios: tunc demū ipios qdē ī ignē & tenebras mittet: q aūt pietatē tenēt: iteꝝ uiuēt ī terra: spū dei dāte honorē sil' & uitā ipis. Qđ si nō mō ꝓphetę: sed etiā uates, & poetę, & pħi anastasin mortuoꝝ futurā eē cōsentiūt: nemo q̄rat a nobis quēadmodū fieri possit. Nec .n. diuinoꝝ operū pōt reddi rō. Sed si a ꝓncipio de⁹ hoīeꝫ nescio quo ienarrabili mō īstituit: credam⁹ ab eodē restitui ueterē posse, q nouū fecit.

Ca. xxiiij. Qđ secūdū uaticinia Sibyllę post iudiciū ꝑ mille ānos regnabit in terra fili⁹ dei cū electis suis, ī sācta ciuitate quaꝫ cōstituet. Et φ diabolus uicieť mille annis: & oīs creatura māsuescet: & ad iocūditatē seruiet hōi: & Christus ab oīb⁹ coleť ut deus & dominus.

Caute lege hoc caput et duo sequentia

Nunc reliqua subnectā. Veniet igiť sūmi & maximi dei filius: ut uiuos ac mortuos iudicet: dicente Sibylla sic. πάσης γὰρ γαίης τότε θνητῶν σύγχυσις ἔσ᾽ ἐς᾽, αὐτὸς ὁ παντοκράτων, ὅταν ἔλθῃ βήματι κρῖναι ζώντων καὶ νεκρῶν ψυχάς, καὶ κόσμον ἅπαντα. i. toti⁹ enīꝫ terrę mortaliū cōfusio tunc erit: & ipse omnipotens cum uenerit in solio iudicare uiuorum mortuoꝝq; aīas & mūdū oēm. Veꝝ ille cū deleuerit īiusticiā: iudiciūq; maximū fecerit: ac iustos q a ꝓncipio fuerūt ad uitā

restaurauerit: mille ãnis ĩter hoĩes uersabit̃: eosq́ iustissimo ĩpio reget: qđ alia Sibylla uaticinãs furẽsq́ ꝓclamat. κλῦτε δ᾽ ἐμοῦ μέροπες, βασιλεὺς αἰώνιος ἄρχει. Idest audite me homi nes rex sẽpiternus dn̄at̃. Tunc q erũt ĩ corporib⁹ uiui nõ morieñt sʒ ꝑ eosdẽ mille ãnos ĩfinitã mł̃titudinẽ generabunt: & erit sobo les eoꝝ sãcta & deo cara: q aũt ab ĩferis suscitabũt̃: hi ꝑerũt uiuẽ tib⁹ uelut iudices. Gentes uero nõ extĩgueñt oĩno: sʒ q̃dã relĩqueñt in uictoriã dei: ut triũpheñt a iustis: ac sbiugeñt ꝑpetuę seruituti: sb idẽ tp̃s etiã ꝑnceps dęmonũ: q ẽ machinator omniũ maloꝝ: uin cieñt catenis: & erit custodia mille ãnis cęlestis ĩperii: quo iusticia ĩ orbe regnabit: ne qd malũ aduersus populũ dei moliat̃. Post cu ius aduẽtũ cõgregabunt̃ iusti ex oĩ terra: pactoq́ iudicio, ciuitas sãcta cõstitueñt ĩ medio terrę: ĩ qua ip̃e cõditor de⁹ cũ iustis do minãtib⁹ cõmoreñt: quã ciuitatẽ Sibylla designat cũ dicit. καὶ πό λιν ἣν ἐποίησε θεὸς αὐτὴν ἐποίησε λαμπροτέραν ἄστρων, καὶ ἡλίου ἠδὲ σελήνης. Idest urbem quam fecit de⁹ eam cla riorem fecit astris: atq́ sole lunaq́. Tunc auferentur a mundo te nebrę illę: quib⁹ offenditur atq́ obcęcabitur cęlum: & luna clari tudinem solis accipiet: nec minuetur ulterius: sol autem septies tãto q̃ nunc ẽ clarior fiet. Terra uero aperiet foecunditatẽ suã: & uberrimas fruges sua sponte generabit. Rupes mõtiũ melle suda bũt: per riuos uina decurrẽt: & flumina lacte ĩundabunt. Mũdus deniq́ ipse gaudebit: & omnis rerũ natura lętabitur: erepta & li berata dominio mali: & ĩpietatis: & sceleris: & erroris. Non be stię per hoc tempus sanguine alentur: non aues prędã: sed quieta & placida erũt oĩa: leones & uituli ad pręsepe simul stabunt: lu pus ouem nõ rapiet. Canis nõ uenabitur. Accipitres & aquilę nõ nocebunt. Infans cũ serpentibus ludet. Deniq́ tunc fient illa quę poetę aureis temporib⁹ facta ẽẽ iam Saturno regnante dixerunt: quoꝝ error bis exortus est: q ꝓphetę futuroꝝ pleraq́ sic ꝓferunt & enũciãt quasi iã pacta. Visiones .n. diuino spũ offerebãt̃ ocul' eoꝝ: & uidebãtur illa in conspectu suo quasi fieri ac terminari. Quę uaticinia eoꝝ cũ paulatim fama uulgasset: quoniã ꝓphani a sacramẽto, ignorabãt quaten⁹ dicerent̃: cõpleta iã esse ueteribus sęculis illa omnia putauerũt: q̃ utiq́ fieri cõpleriq́ non poterant homine regnante. Cum uero deletis religionibus impiis & scele re compresso: subiecta erit deo terra. Cedet & ipse mari uector

nec nautica pinus Mutabit merces: omnis feret oĩa tellus. Non ra
stros patieṫ humus: non uinea falcẽ. Robustus quoq; iam tauris
iuga soluet arator. Tũc etiã molli flauescet campus arista. Incul
tisq; rubens pẽdebit sentibus uua. Et durę quercus sudabunt ro
scida mella. Nec uarios discet mẽtiri lana colorís. Ipse sed in par
tis aries iã suaue rubenti: Murice iã croceo mutabit uellera luto.
Sponte sua sandix pascentes uestiet agnos. Ipsę lacte domum re
ferent distenta capellę Vbera: nec magnos metuẽt armẽta leones
Quę poeta secũdũ Cumęę Sibyllę carmĩa ꝓlocut⁹ est. Eritbrça
uero sic ait. ἠδὲ λύκοι σὺν ἄρνεσιν ἐν οὔρεσιν ἅμα τε ἔδον
ται. χόρτον πάρδαλίς τε ἐρίφοις ἅμα βοσκονται. ἄρκτοι
σὺν μόσχοισιν ὁμοῦ καὶ πᾶσι βροτοῖσι. σαρκαβόρος
τε λέων φάγεται ἄχυρον, παρὰ φάτναις σὺν βρέφεσί τε
δράκοντες ἅμα τόρσι κοιμήσονται. i. nec lupi cũ agnis ĩ mõ
tib⁹ dimicabũt: hbãq; lynces cũ hędis pasceṫ. Vrsi cũ uitulis sil'
oĩb⁹ aĩalib⁹: carniuorãs leo cõmedet paleas ad ꝑsepia: cũ ĩfãtibus
dracões sine mĩb⁹ dormiẽt. Et alio loco de libertate reꝝ καὶ τό
τε δὴ χαρὰν μεγάλην θεὸς ἀνδράσι δώσει. καί γαρ γῆ,
καὶ δένδρα καὶ ἄσπετα θρέμματα γαίης δώσουσι τρα
πὸν τὸν ἀληθινὸν ἀνθρώποισιν, οἴνου καὶ μέλιτος γλυ
κυτέρον, λευκοῦ τε γάλακτος, καὶ σίτου. ὅπερ ἐστὶ βροτοῖ
σι κάλλιστον ἁπάντων. Idest & tũc gaudium magnum deus da
bit hominibus: nã & terra: & arbores: & innumerabilia terrę pe
cora dabunt fructũ veꝝ hominib⁹ uini; & mellis dulcissimi: &
candidi lactis: atq; tritici: quod est hominib⁹ optimũ omniũ. Et
alia codẽ mõ. εὐσεβέων δὲ μόνον ἁγία χθὼν, πάντα τάδ᾽ οἴ
σει ἅμα μέλιτος ἀπὸ πέτρης, ἠδὲ ἀπὸ πηγῆς, καὶ γάλα
κτ᾽ ἀμβροσίης ῥεύσει πάντεσσι δικαίοις. i. pioꝝ aũt sola
sancta terra: oĩa hęc feret fluenta mellis de petra atq; de fonte: &
lac immortalitatis manabit oĩb⁹ iustis. Viuẽt itaq; hoĩes trãq̃l
lissimam uitã & copiosissimam: & regnabũt cũ deo pariṫ: & re
ges gentiũ uenĩẽt a finib⁹ terrę: cũ donis ac munerib⁹: ut adorẽt
& honorificent regẽ magnũ: cui⁹ nomen erit ꝑclaꝝ ac uenerabile
uniuersis natiõib⁹: q̃ sb cęlo erũt: & regib⁹ q dñabunṫ in terra.

¶ Cap. xxv. Quod non restant ex quarũdam scripturarum assertione nisi ducenti anni usq; ad rerum innouationem. Et q̃ finis non aderit nisi Roma destructa.

Hęc sunt q̄ a ꝓphetis futura dicūť:quoꝝ testimonia & uerba ponē opus nō eē duxi:quoniā eēt īfinitū :nec tātā reꝝ mlti tudinē mēsura libri capet:tā mltis uno spū similia dicētibꝰ:simulq̄ ne fastigiū legētibꝰ fieret:si ex oībꝰ collecta & trāslata cōgererē. Pręterea ut ea ipsa q̄ dicerē nō nr̄is:s; alienis lr̄is potissimū cōfirmarē:docerēq; nō mō apud nos:ueꝝ etiā apud eos ipos q nos insectāť ueritatē cōsignatā teneri:quā recusāt agnoscē. Qui aūt hęc diligētiꝰ uoluerit scire:ex ipo fōte hauriat:& plura q̄ nos ī his libris cōplexi sumus admirabilia reperiet. Fortasse nūc qspiā requirat quando ista quę diximus sint futura. Iam superius ostēdi:cōpletis annoꝝ sex millibus mutationē istā fieri oportere. Et iam ꝓpinquare illū sūmū conclusionis extremę diem:de signis quę dicta sunt a prophetis licet noscere. Pręedixerūt enim signa quibꝰ cōsūmatio tempoꝝ & expectāda sit nobis in singulos dies & timēda ea. Quādo tamē cōpleať hęc sūma:docēt hi q de tēporibꝰ scripserūt:colligētes ea ex lr̄is sanctis:& ex uariis historiis quantus sit numerus annoꝝ ab exordio mūdi:qui licet uarient:& aliquātulum numeri eorū sūma dissētiat:omnis tamen expectatio nō ampliꝰ q̄ ducentoꝝ uideť annoꝝ. Etiā res ipa declarat lapsū; ruināq; reꝝ breui fore:nisi ꝙ incolumi urbe roma:nihil istius uidetur esse metuēdum. At uero cum caput illud orbis ciciderit:et πῦμη eē coeperit:quod Sibyllę fore aiunt:qs dubitet uenisse iā finē rebus hūanis orbiq; terraꝝ! Illa ē.n. ciuitas q̄ adhuc sustentat oīa:pręcādusq; nobis & adorandus ē deus cęli:si tn̄ statuta eius & placita differri possunt:ne citius q̄ putamus tyrannus ille abominandus ueniat:qui tātū facinus moliať:ac lumē illud effodiat, cuiꝰ īteritu mūdꝰ ipe lapsurus ē. Nūc ad cętera exequenda redeamus:q̄ deinceps secutura sunt.

Cap. xxvi. Quod elapsis mille ānis aurei sęculi,post iudiciū soluet. Itē diabolus,& cōcitabit gētes:ut sanctā expugnēt ciuitatē:& obsidebūt eā. Et qūo eam omnino deus destruet & poenis ęternis tradet:electis hominibus translatis ad gloriam angelorū post resurrectionem secundam.

Diximꝰ pauloante in ꝑncipio regni sancti fore:ut a deo ꝑnceps dęmonioꝝ uīciať. Sed idē cū mille anni regni: hoc est septem millia coeperint terminari:soluetur denuo:& e custodia

missus exibit:atq; oēs gentes q̄ tūc erūt sb ditione iustorū cōcita bit:ut inferāt bellū sācte ciuitati. Et colliget ex oī orbe terre īnu- merabil' populus nationū:& obsidebit & circūdabit ciuitatem: tūc ueniet nouissima ira dei sup gentes:& debellabit eas usq; ad unū. Ac pmū cōcutiet terrā q̄ ualidissime:& a motu ei⁹ scīdētur mōtes syrie:& sbsidēt colles ī abruptū:& muri omniū ciuitatu; cōcidēt. Et statuet de⁹ solē triduo ne occidat:& īflāmabit eā:& descēdet estus nimi⁹:& adustio magna supra pduelles & ipios populos:& ībres sulphuris & grādines lapidū & gutte ignis:& liquescēt spūs eoꝝ ī calore & corpora cōterēt ī grādine:& ipi se īuicē gladio ferient. Replebūt mōtes cadauerib⁹:& campi opient ossib⁹. Popul⁹ aūt dei trib⁹ illis dieb⁹ sb cōcauis terre occultat⁹ erit:donec ira dei aduersus gentes & extremū iudiciū terminet. Tūc exibūt iusti de latebris suis:& īuenient oīa cadauerib⁹ atq; os sib⁹ tecta. S; & gen⁹ oē ipioꝝ radicit⁹ īteribit:nec erit ī h mūdo ulla natio āpli⁹ pter solā gētē dei. Tū p ānos septē ppetes ītacte erūt sylue:nec excidet de mōtib⁹ lignū:s; arma gētiū cōburēt:& iā nō erit bellū:s; pax & reges sēpiterna. Cū uero cōpleti fuerunt mille āni:renouabit mūd⁹ a deo:& celū cōplicabit:& terra mu- tabit. Et trāsformabit de⁹ hoīes ī similitudīe āgeloꝝ:& erūt tan didi sicut nix:et uersabūt semp ī cōspectu oīpotētis:et dño suo sacrificabūt & seruiēt īeternū. Eodē tpe fiet secūda illa & publi- ca omniū resurrectō:etiā ī qua excitabūt ipii ad cruciatus sempi ternos. Hi sūt q manufacta coluerūt:q dūm mūdi ac parentem uel nescierūt uel abnegauerūt:sed & dominus illoꝝ cū ministris suis cōprehēdet:ad poenāq; dānabit:cū quo parit' oīs turba ipio rū p suis facinorib⁹ ī cōspectu angeloꝝ atq; iustoꝝ ppetuo igni cremabit īeternū. Hec est doctrina sanctoꝝ pphetaꝝ:quā christi ani seqmur. Hec sapiētia nr̄a:quā isti q uel fragilia colūt:ul' inanē philosophiā tuent:tāq̄ stulticiā uanitatēq; deridēt:q nos defendē hanc publice atq; asserere nō solemus:deo iubēti ut qeti ac silētes arcanū eius in abscōdito:atq; intra nr̄am cōscientiam teneamus. Nec aduersus istos uere prophanos:qui non discendi:sed arguē di atq; illudendi gratia inclementer deum ac religionem eius im pugnāt:pertinaci cōtētione certem⁹. Abscōdi enī tegiq; mysteriū q̄ fidelissime oportet:maxīe a nobis q nomē fidei gerim⁹. Veꝝ illi hāc taciturnitatē nr̄am ueluti cōsciam malā criminant. Vnde

etiā quasdā execrabiles opiniones de pudicis & inocētib⁹ fingūt & libent᷑ his q̄ finxerit credūt.

Ca. xxvii. Exhortatio ut oēs ꝑperēt ad suscipiēdā cū religiōe sapiētiā: p quas ad beatissimaȝ ꝑuenit̃ ęternę uitę beatitudinem.

Q Voniā decursus ꝓpositi operis septē spatiis: ad metam ꝓuecti sumus: superest ut exhortemur oēs ad suscipiendam cum uera religione sapientiam: cuius uis & officium in eo uertitur: ut cōtēptis terrestrib⁹ & abiectis errorib⁹: qbus antea tenebamur: fragilibus seruiētes & fragilia cōcupiscentes: ad ęterna cęlestis thesauri pręmia dirigamur: q̄ ut capere possimus: quāp̄muȝ omittendę sunt huius pręsentis uitę illicibiles uoluptates: q̄ animas hominū perniciosissima suauitate deliniūt. Quanta foelicitas existimāda ē s̄btractis his labib⁹ terrę: pficisci ad illū ęqssimū iudicē parētēq; īdulgētissimū: q ꝓ laborib⁹ reqē ꝓ morte uitā: ꝓ tenebris claritatē: ꝓ terrenis ac breuib⁹ bonis ęterna & cęlestia largiat̃: q̄ cū mercede acerbitates ac miserię: quas perpetimur in hoc mundo: facientes opa iusticię cōferri & coęquari nullo mō possunt. Proinde si sapientes: si beati eē uolumus: cogitanda ac ꝓponēda nobis sūt: nō tātū terētiana illa, molēdū eē usq; in pistrinuȝ, uapulandū: habēdę cōpedes: sed his multo atrociora: carcer: catenę: tormēta patiēda: sustinēdi dolores: mors deniq; ipsa & suscipiēda ē & ferēda: cū liqueat cōsciētię nostrę: nec fragilem istā uoluptatē sine poena: nec uirtutē sin̄ diuino p̄mio fore. Vniuersos igit̃ oportet operā dare: ut uel se: q̄p̄mū ad rectā uiā dirigant: ul̄ susceptis operatisq; uirtutib⁹: hui⁹ uitę laboribus patienter exactis: cōsolatorē deū habere mereant̃. Pater enī noster ac domin⁹: qui cōdidit firmauitq; cęlū: q solē cū cęteris siderib⁹ illuxit: qui librată magnitudine sua terrā uallauit mōtib⁹: mare circūdedit: amnibusq; distinxit. Et quicqd est in h̄ opere mūdi conflauit ac ꝑfecit e nihilo: ꝑspectis erroribus hominū ducē misit: qui nobis iusticię uiā pāderet. Hunc sequamur oēs: hūc audiamus: huic deuotissime pareamus: quoniam solus (ut ait Lucertius) Veridicis hominū purgauit pectora dictis. Et finē statuit torpedinis atq; timoris. Exposuitq; bonū sūmū quo tendim⁹ oēs: Quid foret atq; uiā mōstrauit limite paruo: Qua possem⁹ ad id recto cōtendere cursu. Nec mōstrauit tātū: sȝ etiā p̄cessit: ne quis difficultatis grā iter uirtutis horreret. Deseratur si fieri potest uia perditiōis

& fraudis:in qua mors uoluptatis, illecebris ad operta celatur. Et quãto qsq; ãnis ad senectutem uergẽtib⁹ appropĩquare cernit illũ diẽ:quo sit ei ex hac uita migrãdũ:cogitet q̃ purus abscedat: q̃ ĩnocẽs ad iudiciũ ueniat:nõ ut faciũt qdã cecis mẽtib⁹ nixi:q iã deficiẽtib⁹ corporis uirib⁹ in hoc admoneñ ĩstãtis ultime necessitatis:ut cupidius & ardẽtius hauriẽdis libidinib⁹ ĩtẽdãt. Qua ex uoragine liberet se qsq; dũ licet:dũ facultas adest:seq; ad deũ tota mente conuertat:ut illũ diẽ securus expectet:quo preses dominusq; mũdi deus de singulo℞ factis cogitationibusq; iudicabit. Quecũq; hic expetũtur nõ tãtũ negligat sed effugiat:potioremq; aĩam suã iudicet q̃ bona ista fallacia:quo℞ ĩcerta & caduca possessio ẽ. Migrant enĩ quotidie & multo ueloci⁹ exeũt:q̃ ĩtrauerant: & tñ si nobis usq; ad ultimũ liceat istis frui:aliis certe relinquẽda sunt. Nihil nobiscũ ferre possumus:nisi uitã bñ atq; innocẽter actã. Ille ad deum copiosus: ille opulẽtus adueniet: cui astabũt cõtinentia:misericordia:patientia:charitas fides. Hec est hereditas nostra:que nec eripi cuiq̃ põt:nec tñsferri ad aliũ. Et qs ẽ q hec bona parare ac acqrere sibi uelit? Veniãt q esuriunt:ut celesti cibo saturati sempiternã famẽ ponant. Veniant q sitiunt:ut aquã salutarẽ de perenni celestiq; fõte plenissimis faucib⁹ trahant. Hoc cibatu atq; potu dei:& ceci uidebũt:& surdi audiẽt:& muti loquẽñ:& claudi ambulabũt:& mortui reuiuiscẽt:& stulti sapient:& egroti ualebunt. Quisq; enim corruptelas terre uirtute calcauerit:hũc arbiñ ille summus & uerax ad lucẽ uitãq; ppetuã suscitabit. Nemo diuitiis:nemo fascibus:nemo etiã regia ptãte cõfisus sit:ĩmortalẽ ista nõ faciũt. Nã qcũq; rõem hõis abiecerit ac psentia secut⁹:ĩ humũ se ipe pstrauerit tãq̃ desertor domini et & ĩpatoris & patris sui punieñ. Intẽdam⁹ igiñ iusticie:que nos insepabilis comes ad deũ sola pducet. Et dum spirit⁹ hos reget artus:ĩfatigabilẽ militiã deo militem⁹:stationes uigiliasq; celebremus. Cõgrediamur cũ hoste quẽ nouimus fortiter ut uictores:ac deuicto aduersario triũphantes:premiũ uirtutis quod ipse pmisit a deo consequamur.

L. Coelii Lactãtii firmiani ad donatũ de ira dei liber septimus.

Nimaduerti sępe, Donate, plurimos id existi
mare: qđ etiã nonnulli philosophoru; putaue
rũt, nõ irasci deum: quoniã uel benefica sit tãtũ
mõ nã diuina: nec cuiq̃ nocere, p̃stãtissimę atq;
optimę cõgruat potestati: ul' certe nil curet om
nino: ut neq; ex beneficẽtia eius quicq̃ boni per
ueniat ad nos: neq; ex maleficentia quicq̃ mali. Quo; error quia
maximus est: & ad euertendũ uitę humanę statũ spectat: coargu
endus est a nobis: ne & ipse fallaris, ĩpulsus auctoritate hominũ:
qui se putãt esse sapientes. Nec tamen nos tam arrogantes sumus: ut
comprehensam nostro ingenio ueritatem gloriemur: sed doctri
nam dei sequimur: qui scire solus potest & reuelare secreta. Cu-
ius doctrinę philosophi expertes existimauerunt naturã rerum
omniũ, cõiectura posse deprehendi. Quod nequaq̃ fieri põt: qa
mens hominis tenebroso corporis domicilio circũsepta: lõge a
ueri perfectione sũmota ẽ. Et hoc differt ab humanitate diuini
tas: quod hũanitatis est ignoratio: diuinitatis scientia. Vnde no
bis aliquo lumine opus est ad depellẽdas tenebras: quibus offusa
est hominis cogitatõ: quoniã ĩ carne mortali agẽtes: nostris sẽsi-
bus diuinare nõ possumus. Lumen aũt mentis humanę deus est:
quem quis cognouerit: & in pectus admiserit: illuminato corde
mysteriũ ueritatis agnoscet. Remoto aũt deo, cęlestiq; doctrina,
omnia erroribꝰ plena sũt. Recteq; Socrates cum esset omnium
philosophoꝝ doctissimus: tamẽ ut cęterorũ argueret inscitiam
qui se aliquid tenere arbitrabantur; ait, se nihil scire nisi unũ: qđ
nihil sciret. Intellexit.n. doctrinã illã nihil habere ĩ se certi: nihil
ueri: nec (ut putabant quidam) simulauit ipsam doctrinã ut alios
refelleret: sed uidit ex parte aliqua ueritatem: testatusq; est etiam
in iudicio: sicut traditur a Platone: q̧ nulla esset humana sapien
tia. Adeo doctrinam qua tum philosophi gloriabantur cõtem-
psit: derisit: abięcit: ut id ipsum pro summa doctrina profiterer
q̧ nihil scire didicisset. Si ergo nulla ẽ sapiẽtia hũana: ut Socrates
docuit: ut Plato tradidit: apparet eẽ diuinam: nec ulli alii: quam
deo ueritatis noticiã subiacere. Deus igit' noscendus ẽ: ĩ quo solo
ueritas est. Ille mundi parens & conditor rerum: qui oculis non

uidetur:mente uix cernitur:cuius religio multis modis ĩpugnari solet:ab his qui nec ueram sapientiam tenere potuerunt:neq̧ magni;& cęlestis arcani conprehendere rationem.

## Ca.ii. De gradib⁹ p quos ad ueritatẽ ascẽdit̃: & q de ipsis gradibus deiiciant̃.

NAm cum sint gradus multi:p quos ad domiciliũ ueritatis ascẽdit̃:nõ est facile cuilibet euehi ad summũ. Caligãtibus enĩ ueritatis fulgore luminib⁹:qui stabilem gressum tenere non possunt:reuoluuntur in planum. Primus autem gradus est intelligere falsas religiones:& abiicere impios cultus humana manu fabricatos. Secundus uero perspicere animo:ꝙ unus sit deus sũmus:cuius potestas ac prouidentia effecerit a principio mundu;& gubernet in posterum. Tertius cognoscere ministerium eius ac nuncium:quẽ legauit in terrã: quo docente liberati ab errore: quo implicati tenebamur:formatiq̧ ad ueri dei cultũ de iusticia differemus. E quibus omnibus gradib⁹(ut dixi) pronus est lapsus & facilis ad ruinam:nisi pedes incõcussa stabilitate figantur. De primo gradu eos excuti uidemus:qui cum falsa intelligant,tñ uerum nõ inueniunt:cõtẽptisq̧ terręnis fragilibusq̧ simulachris non ad colendum se deum conferunt:quem ignorant:sed mundi elementa mirantes:cęlum:terram:mare:solem:luna;:cęteraq̧ astra uenerantur. Sed imperitiam horum iam coarguimus in secundo diuinarum institutionum libro. De secundo uero gradu eos dicimus cadere:qui cũ sentiunt unum esse summũ deũ: iidẽ tũ a phis irrhetiti:& falsis argumẽtationibus capti:alit̃ de unica illa maiestate sentiũt:q̃ ueritas habet: q aut figurã negant habere ullã deũ:aut ullo affectu cõmoueri putant: ꝙ sit omnis affectus imbecillitatis:quę in deo nulla est. De tertio uero hi pręcipitant̃: qui cum sciant legatum dei:eundemque diuini & ĩmortalis templi cõditorem:tamen aut non accipiunt eum:aut aliter accipiunt q̃ fides poscit:quos ex parte iam refutauimus in quarto supradicti operis libro:& refutabimus postea diligentius:cum respondere ad oẽs sectas coeperimus:quę ueritatem dũ disputãt pdiderũt. Nũc uero cõtra eos differemus:qui de secũdo gradu lapsi: praua de sũmo deo sẽtiũt. Aiũt.n.qdã:nec gratificari eũ qcq̃ nec irasci:sed securum & quetum,immortalitatis suę bonis perfrui.

tamen

Alii uero irã tollũt:grãm relinquũt deo:naturã enĩ sũma uirtute prẽstantẽ:& nõ maleficã eẽ debẽ. Ita oẽs pħi de ira consentiunt: de grã discrepãt. Sꝫ ut ad ꝓpositã mãm ꝑ ordinẽ descẽdat oratõ, huiusmodi faciẽda nobis & exequãda particio ẽ: cũ diuersa & repugnãtia sint ira & grã. Aut ira tribuẽda ẽ deo:& grã detrabẽda:aut utrũqꝫ parit̃ detrabendũ. Aut ira demẽda ẽ:& grã tribuẽda:aut neutrum detrabendum. Aliud amplius prẽter hẽc nihil potest capere natura:ut necesse sit in uno istorum aliquo ueꝝ:quod quẽritur inueniri. Consideremus singula:nos ut ad latebras ueritatis:& ratio & ordo deducat.

Capitulum.iii. Quod nullus asseruit deum irasci & gratia non moueri.

PRimum illud nemo de deo dixit:unq̃ irasci eũ tãtũmodo, & gratia non moueri. Est enĩ discõueniẽs deo:ut eiusmodi potestate sit prẽditus:qua noceat & obsit:prodesse uero ac benefacere nequeat. Quẽ igit̃ ratio:quẽ spes salutis hominibus proposita est:si malorum tantũmodo auctor est deus? Quod si sit iam maiestas illa uenerabilis non ad iudicis potestatem: cui licet seruare ac liberare: sed ad tortoris & carnificis officiũ deducet̃. Cum aũt uideamus non modo mala esse in rebus humanis: sed etiam bona:utiqꝫ si deus non est:auctorem esse alterum necesse ẽ qui cõtraria deo faciat:& det nobis bona. Si est: quo nomine appellandus ẽ? Cur nobis q malefacit, notior est:q̃ ille q bene? Si aũt nihil potest esse prẽter deum:absurdum est:& uanũ putare diuinam ptãtẽ:qua nihil ẽ maius:nihil melius,nocẽ; ꝓdesse nõ posse? & ideo nemo extitit:qui auderet id dicere:qꝛ nec rationẽ habet: nec ullo mõ põt credi. Quod si conuenit: transeamus & ueritatem alibi requiramus.

Capitulum.iiii. Contra Epicurum disputat: qui negat deuꝫ irasci:gratificari:& omnia prẽuideri.

QVod sequitur de schola Epicuri ẽ: sicut irã in deo nõ esse ita nec gratiã qdem. Nã cum putaret Epicurus alienum eẽ a deo malum facere:quod ex affectu iracundiẽ plerũqꝫ nascit̃:ademit ei etiã beneficentiã:quoniam uidebat consequens esse:ut si habeat irã deus:habeat & gratiã. Itaqꝫ ne illi uicium concederet:

etiam uirtutis fecit expertem. Ex hoc,īquit,beatus & incorruptꝰ
eſt:ꝙ nihil curat:neq; habet ipſe negociū:neq; alteri exhibet. De-
us igiť nō eſt:ſi nec moueť:qđ ē ꝓpꝛ̄ uiuētis:nec facit aliqd īpoſ
ſibile bōi:qđ ē ꝓpꝛ̄ dei:ſi omnino nullā habet uolūtatē:nullum
actū:nullā deniq; adminiſtratiōem:q̄ deo digna ſit. Et q̄ maior:
& q̄ dignior adminiſtratio deo aſſignari pōt:q̄ mūdi guberna
tio:q̄ cura uiuētiū:maximeq; generis hūani:cui oīa terrena ſubię
cta ſunt? Quę igiť in deo pōt eſſe beatitudo:ſi ſemp quietus &
īmobilis torpet? Si ꝓcantibus ſurdus? Si colentibus cęcus? Quid
tam dignum:tam proprium deo:q̄ prouidentia? Sed ſi nihil pro
uidet:amiſit omnem diuinitatem. Qui ergo totam uim:totam
deo ſubſtantiā tollit:quid aliud dicit niſi deū omnino non eſſe?
Deniq; Marcus Tullius,a Poſſidonio dictum,refert,id Epicurū
ſenſiſſe nullos deos eē:ſed ea quę de diis locutus ſit: depellendę
inuidię cauſa dixiſſe. Itaq; uerbis illū deos relinquere:re aūt ipſa
tollere:quibus nullum motum:nullum tribuit officium. Quod
ſi ita ē:quid deo fallaciꝰ? Quod a ſapiente & graui uiro debet eē
alienum. Hic uero ſi aliud ſentit:& aliud locutus eſt: quid aliud
appellandus eſt q̄ deceptor:bilinguis:malus:et propterea ſtultꝰ?
Sed non erat tam uerſutus Epicurus: ut fallendi ſtudio loquere
tur:cum etiam ſcriptis ad ęternam memoriam conſignaret: ſed
ignorantia ueritatis errauit. Inductus enim a principio,ueri ſimi
litudine unius ſententię:neceſſario in ea quę ſequebantur incur-
rit. Prima enim ſententia fuit:iram in deum non cōuenire. Qđ
cum illi uerum & inexpugnabile uideretur: non poterat conſe-
quentia recuſari:quia uno affectu amputatio:etiā cęteros affectꝰ
adimere deo neceſſitas ipſa cogebat. Ita qui non iraſcitur utique
nec gratia commouetur:quod eſt irę contrarium. Iam ſic nō ira
in eo nec gratia eſt:utiq; nec metus:nec lęticia:nec męror:nec mi-
ſericordia. Vna eſt enim ratio cunctis affectibus:una cōmotio:
quę in deum cadere non pōt. Quod ſi nullus affectus in deo eſt:
ꝙ quicquid afficitur,imbecillum eſt: ergo nec cura ullius rei nec
prouidentia eſt in eo. Hucuſq; peruenit ſapientis hominis diſpu
ratio:cętera quę ſequuntur obticuit:ſcilicet quia nec cura ſit in eo
nec prouidentia: ergo nec cogitationem aliquam:nec ſenſum in
eo eſſe ullum:quo efficitur:ut nō ſit omnino. Itaq; cū gradatim
deſcēdiſſet:in extremo gradu cōſtitit:quia etiā ꝓcipitiū uidebat.

*amputato*

Sed qd ꝓdest reticuisse: ac periculũ dissimulasse? Necessitas illũ uel inuitũ cadere coegit. Dixit. n. qđ noluit: q argumẽtũ sic ordinauit: ut ad illud qđ euitabat necessario deueniret. Vides igitur quo ꝑueniat ira sublata: & deo adẽpta. Deniq; aũt null⁹ id credit: aut admodũ pauci: & qdẽ scelerati ac mali: q sperãt peccatis suis ĩpunitatẽ. Qđ si & hꝫ falsũ inueniť: nec irã deo eẽ nec gratiam. Veniamus ad illud quod tercio loco positum est.

Capitulum. v. Contra stoicos dicentes in deo fore gratiam sed non iram.

Existimantur stoici: & alii nonnulli aliquanto melius de diuinitate sensisse: qui aiunt gratiam in deo esse: iram non eẽ. Fauorabilis ac popularis oratio: non cadere in deum hãc animi pusillitatem: ut ab ullo se lęsum putet: qui lędi non potest: ut quieta illa & sancta maiestas concitetur: perturbetur: insaniat: quod est terrenę fragilitatis. Iram enĩ commotionẽ mentis esse, ac perturbationem: quę sit a deo aliena. Quod si hominem quoque q modo sit sapiens & grauis: ira non deceat: siquidem cum in animum cuiusq̃ incidit: uelut sęua tẽpestas tantos excitet fluctus: ut statum mentis immutet: ardescant oculi: os tremat: lingua titubet: dentes concrepent: alterius uultum maculet: nũc suffusus rubor: nunc pallor albescens: quanto magis deum non deceat tam foeda mutatio? Et si homo qui habeat imperium ac potestatẽ late noceat: ꝑ iram sanguinem fũdit: urbes subuertat: populos deleat: prouintias ad solitudinẽ redigat: quanto magis deũ, q habeat totius generis humani & ipsius mundi potestatem perditurũ fuisse uniuersa, credibile sit, si irasceret? Abesse igiť ab eo: tã magnũ tam ꝑniciosum malũ oportere. Et si absit ab eo ira & concitatio, q & deformis & noxia ẽ: nec cuiq̃ male facit: nihil aliud superest nisi ut sit lenis: tranquillus: propicius: beneficus conseruator. Ita enim demum & cõis omnium pater & optim⁹: & uere maxim⁹ diti poterit: qđ expetit diuina cęlestisq; natura. Nã si inter hoĩes laudabile uideť prodesse, potius q̃ nocere: uiuificare q̃ occidere: saluare q̃ perdere: nec immerito innocentia inter uirtutes numeratur: & qui hęc fecerit: diligiť: pręfertur: ornatur: benedictis omnibus uotisque cęlebratur. Deniq; ob merita & beneficia deo simillimus iudicatur: quanto magis ipsum deum patrem diuinis

perfectisq; uirtutibus prę̨cellentem: atq; ab omni terrena labe sū motum: diuinis & cę̨lestibus beneficiis omne genus hominum ꝓmereri. Speciose ista populariterq; dicūtur: & multos illiciunt ad credendum. Sed qui hęc sentiunt: ad ueritatem quidem ꝓpiꝰ accedunt: sed in parte labuntur: naturam rei parum cōsiderātes. Nam si deus nō irascit̃ impiis, & iniustis: nec pios utiq; iustosq; diligit. Ergo constantior est error illorum: qui & iram simul & gr̃am tollunt. In rebus enī diuersis: aut in utrāq; partem moueri necesse est: aut in neutram. Itaq; qui bonos diligit & malos non odit: nec bonos diligit, quia & diligere bonos, ex odio maloru; uenit: & malos odisse ex bonorum charitate descendit. Nemo ē qui amet uitam sine odio mortis: qui appetit lucem: nisi qui tenebras fugit. Adeo natura ista cōnexa sunt: ut alteꝝ sine altero fieri nequeat. Si quis dominus habens in familia seruos: bonū ac malū: non utiq; aut ambos odit: aut ambos beneficiis & bonore ꝓsequitur: quod si faciat: & iniquus & stultus est: sed bonum & alloquit̃ amice: & ornat: et domui ac familię: suisq; omnibus rebꝰ prę̨ficit: malum uero maledictis: uerberibus: nuditate: fame: siti: compedibus punit: ut & hic exemplo cę̨teris sit ad non peccādū & ille ad promerendum: ut alios metus coherceat: alios bonor ꝓuocet. Qui ergo diligit & odit: qui odit & diligit. Sūt enī q diligi debeāt: sunt q odio haberi. Et sicut is q diligit, confert bona & eos quos diligit: ita q odit irrogat mala his quos odio habet. Qd' argumētū q̨ueꝝ ē: dissolui nullo pacto pōt. Vana ergo & falsa ē sn̄ia eoꝝ: qui cū alteꝝ deo tribuant: alteꝝ detrahunt: nō minus q̃ illorum qui utrūq; detrahūt. Sed illi (ut ostendimꝰ) ex parte non errant: sed id quod melius est ex duobus retinēt. Hi uero, quos ratio & ueritas argumenti huius īducit: falsa omnino sn̄ia suscę̨pta, in maximum errorem cadunt. Non enim sic oportebat eos argumentari: quia deus non irascitur: ergo nec gr̃a commouetur: sed ita quia deus gratia mouetur: ergo & irascitur. Si enim certum & indubitatum fuisset non irasci deū: tūc ad illud alterū ueniri esset necesse. Cū aūt magis sit ambiguū de ira pene manifestum: de gr̃a absurdum est, ex incerto, certū uelle subuertere: cū sit promptius de certis incerta firmare.

appetat

in

Capitulum. vi. Quod deus irascitur.

r h mj

HAe sunt de deo philosophoꝝ sniẽ: aliud pterea nihil qsq̃ dixit. Qđ si hęc q̃ dicta sũt: falsa eẽ dephendimus: unum illud extremũ supest: ĩ quo solo possit ueritas inueniri: qđ a phi losophis nec susceptũ ẽ unq̃: nec aliqñ desẽsũ: cõsequẽs eẽ, irascit' de⁹: quoniã gr̃a cõmouet'. Hęc tuẽda nobis & asserẽda snĩa ẽ: in eo enĩ sũma oĩs, & cardo religiõis pietatisq; uersat'. Neq; bonos ullus deberi põt deo: si nihil pstat colenti: nec ullus met⁹: si non irascitur non colenti.

¶ Cap. vii. Quod phi errant. Et q boĩes ab aliis animãtibus maxime differunt religione: quę hominis est propria.

CVm sępe phi per ignorantiam ueritatis, a ratione desciue-runt: atq; in errores inciderunt inextricabiles: id enim sol; bis euenire: quod uiatori uiam nescienti: & non fatenti se ignora re: ut uagetur: dum percunctari obuios erubescit. Illud tamẽ nul lus philosophus asseruit unq̃: non nihil inter homines ac pecu-des interesse: nec omnino quisq̃ modo sapiens: qui uel leuiter ra tionale animal cum mutis & irrationabilibus coęquauit: qđ faci unt quidam imperiti: atq; ipsis pecudibus similes: qui cu; uentri ac uoluptati se uelint tradere: aiunt eadem ratione se natos: q̃ uni uersa quę spirãt: quod dici ab homine nefas est. Quis enim tam indoctus ut nesciat? Quis tam imprudens: ut non sentiat inesse aliquid in homine diuini? Nondum uenio ad uirtutes animi & ingenii: quib⁹ homini manifesta cognitõ ẽ. Nõne ipsi⁹ corporis status & oris figura declarat: non eẽ cũ mutis pecudib⁹ ęquales? Illarum natura in humu; pabulumq; prostrata est: nec habet qcq̃ commune cum cęlo quod non intuetur. Homo autem recto sta tu: ore sublimi ad contemplationem mundi excitatus, confert cũ deo uultum: & rationem ratio cognoscit: propterea nullum est animal (ut ait Cicero) pręter hominem: quod habeat aliquam no ticiam dei: solus enim sapiẽtia ĩstruct⁹ ẽ: ut religionẽ solus ĩtelli git: & hęc ẽ hominis atq; mutorũ uel pręcipua uel sola distãtia. Nã cętera quę uident' homini esse propria: & si non sunt talia in mutis: tamen similia uideri possũt. Propri⁹ hõi sermo ẽ: tñ & ĩ illis q̃dã similitudo sermonis. Nã & dinoscũt ĩuicẽ se uocib⁹: et cũ irascũt' edunt sonũ iurgio sile;: & cũ se ex ĩtuallo uidẽt gratu lãdi officiũ uoce declarãt. Nobis qdẽ uoces eoꝝ uidẽt' ĩcognite

ſicut illis fortaſſe noſtrę:ſed ipſis q ſe ītelligūt:ꝟba ſunt. Deniq̧ ī oī affectu:certas uoces notas exp̄mūt:qb⁹ habitū mētis oſtēdāt. Riſus quoq̧ ē hōi ꝓpꝰus:& tñ uidem⁹ ī aliis aīalib⁹ q̄dā ſigna le ticię:cū ad luſū geſtiūt:aures demulcēt:rictū cōtrabūt:frōtē ſere nāt:oculos ī laſciuiā reſoluūt. Quid tā ꝓpꝰū hōi:q̄ rō & ꝓuiden tia futuri? Atq̧ ſūt aīalia:q̄ latibul' ſuis diuerſos & plures exitus pādāt:ut ſi qd' ꝑiculū īciderit:fuga pateat obſeſſis:qd' nō facerēt: niſi ieſſet illis ītelligētia & cogitatio. Alia ꝓuidēt ī futuꝝ:ut īgen tem formicę fatris acetuū cōportāt:byemis memores tectoq̧ re ponūt:ut apes q̄ patrię ſolū:et certos nouere penates:uentureq̧ byemis memores ęſtate laborē experiūť:& in mediū q̄ſita rep o nunt:lōgū ē ſi exeq uelim:q̄ a ſingulis generib⁹ aīaliū fieri ſoleāt būanę ſolertię ſimillima. Qd' ſi hoꝝ omniū q̄ aſcribi hōi ſolēt in m'tis quoq̧ dep̄hēdiť ſimilitudo:apparet ſolā eſſe religionē: cui⁹ in mutis uel brutis nec ueſtigiū aliqd':nec ulla ſuſpitio iueni ri pōt. Religionis enī eſt ꝓpa iuſticia:q̄ nullum aliud animal atti git. Homo enī ſolus īperat:cętera ſibi cōciliata ſūt. Iuſticię autē dei cultus aſcribitur:quē qui non ſuſcipit:bic a natura bominis alienus:uita pecudum ſub bumana ſpecie uiuit. Cum uero a cęte ris animalibus boc pene ſolo differamus:ꝙ ſoli omniū diuinaꝫ uim ꝑtātemq̧ ſentimus:in illis autem nullus ſit intellectus dei certe illud fieri nō pōt:ut in boc uel muta plus ſapiant:uel buma na natura deſipiat:cū bomini ob ſapiētiā:& cuncta quę ſpirant & omnis rerū natura ſbięcta ſint. Quare ſi ratio:ſi uis bominis boc pręcellit & ſuperat cęteras animantes:ꝙ ſolus noticiā dei ca pit:apparet religionem nullo modo poſſe diſſolui.

mutis

## Capitulum. viii. Contra Epicurum religionem ſubuertentē Et ꝙ religio ſit babenda.

DIſſoluiť aūt religio:ſi credamus Epicuro illa dicenti. Omnis enim per ſe diuina natura neceſſe ē immortali ęuo ſumma cum pace fruatur:ſemota a noſtris oculis ſeiunctaq̧ longe. Iā priuata dolore omni:priuata periculis. Ipſa ſuis pollēs opibus: nil indigna noſtri. Nec bene pro meritis capitur:nec tāgitur ira. Quę cum dicit utꝝ aliquem cultum deo putat eſſe tribuendum: an euertit omnē religionē? Si enim deus nibil cuiq̄ boni tribuit:

ſi colentis obſequio nullam grã; refert: qd tã uanũ tã ſtultum q̃ templa ędificare: ſacrificia facẽ: dona cõferre: rẽ familiarẽ minuẽ: ut nihil aſſequamur? At enĩ naturã excellẽtem honorari oportet. Quis honos deberi põt nihil curãti⁹ & ĩgrato? An aliqua rõe ob ſtricti eſſe poſſum⁹ ei: q nihil habeat cõmune nobiſcũ? Deus, ĩqt Cicero, ſi talis eſt: ut nulla gratia: nulla hominũ charitate teneaẽ, ualeat. Quid enĩ ꝑpri⁹ põt inueniri: quid cõtẽptius dici potuit in deũ? Valeat inquit: ideſt abeat, ac recedat: quãdo prodeſſe nulli poteſt. Quod ſi negociũ deus nec habet nec exhibet: cur ergo non delinquamus: quotiens hominum conſcientiam fallere licebit: ac leges publicas circũſcribere? Vbicunq; nobis latendi occaſio arriſerit: auferamus aliena: uel ſine cruore uel etiam ſanguine: ſi prẹter leges nihil eſt amplius quo colendum ſit. Hẹc dum ſentit Epicurus: religionem funditus delet: qua ſublata: confuſio ac perturbatio uitẹ ſequetur. Quod ſi religio tolli non poteſt: ut et ſapientiam retineamus: qua communis uita ſit tutior: quomodo religio ipſa ſine metu teneri aut cuſtodiri poteſt? Quod enĩ non metuitur: cõtẽnitur: quod contẽnitur: utiq; non colitur. Ita fit: ut religio & maieſtas: & honor & metus cõſtent. Metus autem nõ eſt: ubi nullus iraſcitur. Siue igitur gratiã; deo, ſiue irã ſiue utrũq; detraxeris: religionem tolli neceſſe eſt: ſine qua uita hominum ſtulticia: ſcelere: immanitate completur. Multum enim refrenat hoĩes cõſcientia: ſi credamus nos in conſpectu dei uiuere: ſi non tantum quẹ gerimus uideri deſuper: ſed etiam quẹ cogitamus: aut loquimur: audiri a deo putemus. At enim prodeſt id credere ut quidam putãt: nõ ueritatis gratia: ſed utilitate: quoniam leges cõſcientiã punire nõ poſſũt: niſi aliqs deſup terror ĩpediat ad cohibẽda peccata. Falſa ẽ igiẽ oĩs religio: & diuinitas nulla ẽ: ſed a uiris prudẽtib⁹ uniuerſa cõfecta ſũt: quo recti⁹ ĩnocẽtiuſq; uiuatur. Magna hẹc & a mã quã ꝓpoſuim⁹ aliena q̃ſtio ẽ: ſ; q; neceſſario incidit: debet quãuis breuiẽ attigi.

Cap. ix. Varias opiniones de mũdi opificio & gubernatõe enumerat.

QVm ſententię philoſophoꝝ ꝑoris tẽporis de ꝓuidẽtia cõſenſiſſent: nec ulla eſſet dubitatio: quin mundus a deo & rõne eſſet ĩſtructus: & rõe regeretur. Prim⁹ omniũ Pythagoras

u

extitit temporibus Socratis qui sibi diceret nõ liquere : utꝝ esset aliqua diuinitas nec ne. Quę disputatio eius adeo impia:& cõtra ueritatem & religionem iudicata est:ut & ipsum athenienses expulerint suis finibꝰ:& libros eius(in concione)q̄bus hęc continebantur,exusserint. De cuius sententia non est opus disputare : q̄ nihil certi pronunciauit. Post hęc Socrates & auditor eiꝰ Plato: & q̄ de schola Platonis tanq̄ riuuli diuersas in partes ꝓfluxerũt, stoici et peripathetici:in eãdem fuere sententia qua ꝑores. Postea uero Epicurus deum quidem esse dixit : quia necesse sit, esse aliquid in mundo pręstans:& eximium & beatum:prouidẽtiã tñ nullam. Itaq꞉ mundũ ipsum nec rõne ulla:nec arte: nec fabrica instructũ:sed naturã reꝝ quibusdã minutis seminibus et insecabilibus conglobatam. Quo q̄d repugnantiꝰ dici possit nõ uideo. Etenim si est deus:utiq꞉ ꝓuidens est ut deus:nec aliter ei põt diuinitas attribui:nisi & pręterita teneat:& pręsentia sciat:& futura ꝓspiciat. Cum igiť ꝓuidentiam sustulit:etiã deum negauit esse. Cum aũt deũ eẽ ꝓfessus est:& ꝓuidentiã simul esse concessit. Alterum enim sine altero:nec esse prorsus nec intelligi potest. Verum his postea temporibus quibus iam pĥia defloruerat:extitit Athenis quidam Diagoras: qui nullũ eẽ omnino deũ diceret:ob eamq꞉ sñiam nominatus est Atheus. Item Cyręneus Theodorus ambo qui nihil noui poterant reperire:omnibus iam dictis & ĩuentis maluerũt cõtra ueritatẽ id negare:in quo priores uniuersi sine ambiguitate consenserant:hi sunt qui tot sęculis:tot ĩgeniis assertam atq꞉ defensam ꝓuidentiam calumniati sũt. Quid ergo? Vtrum ne istos minutos & inertes philosophos ratiõe:an uero ueritate pręstantium uirorum refellemus:an potius utroq꞉? Sed properandũ est:ne longius a materia deuagetur oratio.

¶ Cap.x. Q̄d mũdꝰ dei ꝓuidẽtia factꝰ sit & gubernetur.

QVi uolũt diuina ꝓuidentia factũ esse mundum:aut principiis inter se temere coeuntibus dicũt esse concretum:aut repente natura extitisse. Naturam uero(ut Straton ait) habere in se uim gignendi & uiuendi:sed eam nec sensum habere ullum:nec figuram : ut intelligamus omnia quasi sua sponte esse generata : nullo artifice nec auctore. Vtrũq꞉ uanũ & impossibile :sed hoc euenit ignorantibus ueritatem : ut quid uis potius excogitent q̄

id sentire quod rō deposcit. Primū minuta illa semina quorum cōcursu totū coisse mūdū loquūť: ubi aut unā sint qro? Quis illa uidit unq̄? Quis sēsit? Quis audiuit? An sol⁹ Leucippus oculos habuit? sol⁹ mētē? Qui ꝑfecto sol⁹ omniū cęc⁹ & excors fuit: q ea loqreť: q̄ nec ęger q̄sq̄ delirare: nec dormiēs posset somniare. Quatuor elemētis cōstare oīa, ꝓbi ueteres disserebāt. Ille noluit ne alienis uestigiis uidereť īsistē: sed ipsoꝝ elemētoꝝ alia uoluit eē ꝑmordia: q̄ nec uideri possint nec tāgi: nec ulla corporis parte sentiri. Tā minuta sūt, īqt: ut nulla sit acies ferri tā sbtilꝭ: qua secari ac diuidi possint: unde illis nomen imposuit atomorum. Sed occurrebat ei ꝙ si una esset omnibus eademq̧ natura: non possēt res efficere diuersas: tanta uaritate quātam uideamus inesse mundo. Dixit ergo leuia esse & aspera & rotunda & angulata & hamata. Quāto meli⁹ fuerat tacē: q̄ ī usus tā miserabiles: tā īanes habere linguā? Et q̄dē uereor ne nō min⁹ delirare uideať: q hęc putet refellenda. Respondeamus tamen uelut aliqua dicenti. Si leuia sunt & rotunda: utiq̧ non possunt inuicem se apprehendere: ut aliquod corpus efficiant: ut si quis milium uelit in unam coaugmentationem constringere: leuitudo ipsa granorum in massam coire non sinat. Aspera inquit & angulata sunt & hamata: ut possint cohęrere. Diuidua ergo & secabilia sunt. Hamos enī necesse est & angulos eminere: ut possint amputari: ita ꝙ amputari ac diuelli potest: & uideri poterit & teneri. Hęc, īqt, ꝑ īane irrequietis motibus uolitāt: & huc atq̧ illuc ferūtur: sicut pulueris minutias uidemus in sole: cum per fenestram radios ac lumen immiserit. Ex his arbores & herbę: & fruges omnes oriuntur: ex his animalia & aqua & ignis & uniuersa gignunť: & rursus in eadem resoluuntur. Ferri hoc pōt q̄diu de reb⁹ paruis agiť: ex his etiā mūd⁹ concretus est. Impleuit numerum perceptę insanię: nihil ulterius adiici posse: sed inuenit tamen ille quid adderet. Quoniam oē ī quit, infinitū ē: nec pōt q̄cq̄ uacare: necesse est ergo innumerabiles esse mundos. Quę tanta uis fuerat atomoꝝ: ut moles tam inęstimabiles ex tam minutis conglobarenť? Ac primum requiro q̄ sit istoꝝ seminum uel ratio uł origo? Si enim ex illis sunt omnia: ipsa igitur unde esse dicemus? Quę natura tantam copiam ad efficiendos inumerabiles mundos subministrauit. Sed concedemus: ut impune de mundis delirauerit: de hꝭ loquamur in quo

sum⁹: & quē uidem⁹. Ait, oīa ex indiuiduis corpusculis fieri. Si hͦ ita eēt: nulla res unq̄ sui generis semīe īdigeret: sine ouis alites nascerēť: aut oua sine partu. Itē cętera uiuētia sine coitu: arbores & q̄ gignūť e terra, ppa semīa nō haberēt: q̄ nos quotidie tractam⁹ & serim⁹. Cur ex frumēto seges nascitť: & rursus ex segete frumētū? Deniq; si atomoꝝ coitio & cōglobatō efficēt oīa: et ī aere uniuersa cōcrescerēt? Si quidē p īane atomi uolitāt: cur sīn terra: sine radicib⁹: sine hūore: sine semīe: nō herba: nō arbor: nō fruges oriri aut generari possunt? Vnde apparet nihil ex atomis fieri: qn̄ quidem unaquęq; res habet propriam certamq; naturam: suū semē: suam legem ab exordio datam. Deniq; Lucretius quasi oblitus atomoꝝ quos asserebat: ut redargueret eos: qui dicunt ex nihilo fieri omnia: his argumētis usus est: q contra ipm ualerent. Sic enī dixit. Nā si de nihilo fierent: ex oīb⁹ reb⁹ omne genus nasci posset: nil semine egeret. Itē postea. Nil igiť fieri de niclo posse fatēdū est. Semine qn̄ opus est rebus, quo quęq; creatę Aeris in teneras possēt proferrier auras. Quis hunc putet habuisse cerebrum cum hęc diceret: nec uideret sibi esse contraria? Nihil enim p atomos fieri exinde apparet: q semīe cuiusq; rei certum est: nisi forte ignis & aquę naturam ex atomis esse credemus. Quid q durissimi rigoris materię: si ictu uehementiore collidantur ignis excutitur? Nū in ferro aut silice atomi latent? Quis inclusit? Aut cur sua sponte non emicant? Aut quo modo semina ignis in materia frigidissima permanere potuerunt? Omitto silicem ac ferꝝ: orbem uitreū plenū aquę: si tenueris in sole: de lumine quod ab aqua refulget ignis accenditur: etiam ī durissimo frigore. Num etiam in aqua ignem esse credendum est? Atqui de sole, ignis neę state qdem accendi pōt: si certę inhalaueris: uel si uapor leuis aliquid attigerit: aut crustam marmoris: aut laminam paulatim per minutissimos rores aqua concrescit? Item de alitu terrę aut maris nebula existit: quę aut dispersa humefacit quicquid texerit: aut collecta in arduos montes in sublime uento rapta stipatur in nubem: atq; imbres maximos deiicit. Vbi ergo dicimus liquores natos esse? Nū in uapore? Nū in alitu? Nū in uento? Atq nihil potest consistere: in eo quod nec tangiť nec uidetur. Quid ergo de aīalibus loquor: in quorum corporibus nihil sine ratione sin ordine: sine utilitate: sine specie figuratum uidemus? Adeo ut

ſolertiſſima & diligentiſſima omniū partiū mēbrorūq; deſcri
ptio:caſum ac fortunā depellat. Sed putemus artus & oſſa & ner
uos:& ſanguinē de atomis poſſe cōcreſcē: Quid ſenſus:cogita
tio:memoria:īgeniū:qb⁹ ſeminib⁹ coaugmentari poſſūt? Minu
tiſſimis ĩqt. Sūt ĝ alia maiora. Qūo igit̃ īſecabilia? Deniq; ſi ex ī
uiſibilib⁹ ſint q̄ uidēt̃:cur igit̃ nemo uidet? Sed ſiue īuiſibilia q̄
ſūt ī hoīe cōſideret:ſiue tactabilia q̄ ueniūt ſb aſpectu:rōe utraq;
cōſtare qs nō uidet? Qūo ergo ſine rōne coeuntia poſſūt aliqd
efficere rōnale? Videm⁹ enī nihil eē ī oī mundo:quod non habe
at in ſe maximã mirabilemq; rationem. Quę q̃ ſupra hominis
ſenſum & ingenium eſt:cui rectius q̄ diuinę ꝓuidentię tribuen
da eſt? An ſi ſimulacbrū hōis & ſtatuā ratio & ars fingit:ipſum
hominē de fruſtis temere concurrentibus fieri putabimus? Et qd
ſimile ueritatis in fictū:cū ſummū & excellens artificium: nihil
aliud niſi umbram & extrema corporis liniamenta poſſit imita
ri? Nū potuit humana ſolertia dare operi ſuū:aut motū aliquē:
aut ſenſum? Omitto uſum uidēdi:audiēdi:odorādi:cęterorūq;
mēbrorum:uel apparentium uel latentium mirabiles utilitates.
Quis artifex potuit aut cor hominis aut uocē:aut ipſam fabrica
re ſapientiā. Quiſq̄ne igit̃ ſanus exiſtimat:qđ homo rōe & con
ſilio facere non poſſit:id cōcurſu atomoꝝ paſſim coherentium
perfici potuiſſe. Vides in q̄ deliramenta inciderunt:cum uolunt
effectionem curamq; rerum deo dare. Concedam⁹ tamen his:ut
ex atomis fiant:quę terręna ſunt: nū etiā cęleſtia? Deos aiunt in
corruptos ęternos beatos eſſe:ſoliſq; dant immunitatem:ne con
curſu atomorum concreti eſſe uideantur. Si enim deos quoq; ex
illis cōſtituiſſent:diſſipabiles fierent:ſeminibus aliquando reſo
lutis:atq; in naturam ſuā reuertentibus. Ergo ſi eſt aliquid q̃ ato
mi non effecerint:cur nō cętera eodem modo intelligamus? Sed
quęro anteq̄ mundum primordia iſta generarent:cur ſibi dĳ ha
bitaculum non ędificauerūt? uidelicet niſi atomi coiſſent:cęlū q;
feciſſent:adhuc dĳ per mediū in aere penderent. Quo igitur con
ſilio:qua ratione de confuſo aceruo ſe atomi congregauerunt:ut
ex aliis inferius terrę conglobarentur:cęlū deſup tenderetur: tan
ta ſiderū uarietate diſtīctū:ut nihil unq̄ excogitari poſſit ornati
us? Tāta ergo q uideat & talia pōt exiſtimare nullo effecta eē cō
ſilio:nulla ꝓuidētia:nulla rōne diuina:ſed ex atomis ſubtilibus

tam subtilem a nō sentienti

exiguis concreta eē tāta miracula? Nōne ꝓdigio simile ē: aut natū eē hoīem, q hęc diceret: aut extitisse, q crederent ut Democritū: q auditor ei⁹ fuit: uel Epicurū: ī quē uanitas oīs de Leucippi fonte ꝓfluxit? At enī sicut alii dicūt: nā mūdus effect⁹ est: q̄ sēsu & figura caret. Hoc uero mlto ē absurdi⁹: si nā mūdum fecit: cōsilio & rōe fecerit necesse ē. Is enī facit aliqd: q aut uolūtatē faciēdi habet, aut scientiam. Si caret sensu ac figura: quō potest ab ea fieri, qđ & sensum habeat & figuram: nisi forte quis arbitretur, naturam animalium fabricatam tam subtilē a nō sentienti formari animariq; potuisse: aut istam cęli speciem tam ꝓuidenter ad utilitates uiuentium temperatā: nescio quo casu: sine conditore: sine artifice subito extitisse? Si qd ꝓngt, ē Crysippus qđ efficiat: ea quę homo licet rōne sit pręditus facere non possit: id profecto ē maius & fortius & sapientius hoīe: homo aūt non pōt facere cęlestia: ergo illud quod hoc efficiat uel effecerit superat hominē arte cōsilio: prudentia: potestate. Quis igit̄ potest esse nisi de⁹? Natura uero quam ueluti matrem esse rerum putant: si mentem non habet: nihil efficiat unq̄ nihil molietur. Vbi enim non est cogitatio nec motus est ullus nec efficatia. Si autem consilio utitur ad incipiendū aliquid: rōe ad disponendum: arte ad efficiendum: uirtute ad cōsūmādum: potestate ad regendum & continendum: cur natura potius q̄ deus nominet̄? Aut si concursus atomorum, uel carens mēte natura, ea quę uidemus effecit: quęro cur facere cęlū potuerit: et urbem aut domū non potuerit? Cur montes marmoris fecerit: colūnas & simulachra non fecerit? Atqui non potuerant atomi etiam ad hęc efficienda concurrere? Si quidē nullā positionem relinquūt: quā nō experiāt̄. Nā de natura q̄ mentē non habeat: non est mirandum: q̄ hęc facere oblita sit. Quid ergo est? utiq; deus cū inchoaret hoc opus mūdi: quo nihil potest esse: nec dispositius ad ordinē: nec aptius ad utilitatem: nec ornatius ad pulchritudinē: nec maius ad molē: q̄ fieri ab homine nō poterāt fecit ipse, in qb⁹ etiā hominē ipsum cui particulā de sua sapiētia dedit: & instruxit eū rōne: quātum fragilitas terręna capiebat: ut ipse sibi efficeret: quę in usus suos essent necessaria. Si uero in huius mundi (ut ita dixerim) republica, nulla prouidentia est: quę regat: nullus deus qui administret: nec omnino sensus ullus ī hac rerum natura pollet. Vnde igitur mens humana tam solers: tam

intelligens orta eſſe credet? Si enĩ corpus hõis ex humo fictũ eſt:
unde hõ nomẽ accepit? Anim⁹ ergo q ſapit: rector eſt corporis: cui
mẽbra obſequũt: tanq̃ regi & ĩpatori: q nec aſpici: nec cõphẽdi po
teſt: nõ potuit ad hoĩe; niſi a ſapiẽte natura puenire: ſʒ ſicut oẽ corp⁹
mens & anim⁹ gubernat: ita & mũdũ de⁹. Nec.n. uериſimile eſt:
ut minora & humilia regimẽ habeãt: maiora & ſũma nõ habeant.
Deniqꝫ. M. Cicero ĩ tuſculanis & ĩ cõſolatõe aĩorũ ĩqt. Nulla in
terris origo inueniri poteſt: nihil eſt, inquit, in animis mixtũ atqꝫ
cõcretũ: aut quod ex terra natum atqꝫ factum eſſe uideatur: nihil
ue humidum: quod aut flabile aut igneum. His enĩ naturis nihil
ineſt quod uim memorię: mentis: cogitationis habeat: quo & p-
terita teneat: & futura prouideat: & complecti poſſit pręſentia:
quę ſola diuina ſunt: nec enim inueniuntur unquam unde ad ho-
minẽ uenire poſſint, niſi a deo. Exceptis igiť duobus tribuſue ca
lũniatorib⁹ uanis: cũ cõſtat diuina ꝓuidẽtia mũdũ regi: ſicut &
factus eſt: nec ſit quiſq̃ qui Diagorę Theodoriqꝫ ſententiam uel
Leucippi inane cõmẽtũ: uel Democriti Epicuriqꝫ leuitatem prę-
ferre audeat auctoritati: uel illorũ ſeptem prioꝝ: qui ſunt appella
ti ſapientes: uel Pythagorę: uel Socratis: uel Platonis: cęterorũqꝫ
philoſophorum: qui eſſe prouidentiam iudicauerunt. Falſa igiť
eſt & illa ſententia: qua putant terroris ac metus gratia, religionẽ
a ſapientibus inſtitutam: quo ſe homines imperiti a peccatis ab-
ſtinerent. Quod ſi uerum ſit: ergo deriſi, ab antiquis ſapientib⁹
ſumus. Qꝫ ſi fallendi noſtri: atqꝫ adeo totius generis humani cã,
cõmentati ſunt religionem: ſapientes igiť non fuerunt: quia in ſa
piente non cadit mendaciũ. Sed ſi fuerĩt ſapientes: quę tanta foe-
licitas mencie ndi: ut nõ tãtũmodo indoctos: ſed Platonẽ quoqꝫ
ac Socratẽ fallerent: et Pythagoraʒ: Zenonẽ: Ariſtotelẽ maxĩaꝝ
ſectarũ pncipes tam facile deluderent? Eſt igitur diuina ꝓuiden
tia (ut ſenſerũt hi homines quos noĩaui) cuius ui ac poteſtate oĩa
quę uidemus & facta ſunt & reguntur. Nec enĩ tanta reꝝ magni
tudo: tãta diſpoſitio: tãta in ſeruãdis ordinibus, tẽporibuſqꝫ cõ
ſtantia: aut olĩ poſuit ſine ꝓuido artifice oriri: aut conſtare tot ſe
culis ſine incola potẽti: aut ĩperpetuũ gubernari ſine perito ac ſi
ne rectore: quod ratio ipſa declarat. Quicqd eſt enĩ qđ habet rõ
nem: rõne ſit ortum neceſſe eſt. Ratio aũt ſentientis ſapiẽtiſqꝫ na
tura: nihil aliud poteſt eſſe q̃ de⁹. Mũdus aũt quoniã eã rationeʒ

potuit

babet qua & regitur & constat:ergo a deo factus est. Qd' si est conditor rectorq; mundi deus:recte igit̃ ac uere religio constituta est. Auctori enĩ reꝝ parentiq; cõi bonos,ueneratioq; debetur.

Cap.xi. Vtrũ uniꝰ dei an pluriũ deoꝝ ꝓuidẽtia mundus regatur & constet.

QVoniã cõstitit de ꝓuidẽtia :seqr̃ ut doceamꝰ utrũ ne mltorũ eẽ credẽda sit:an potiꝰ uniꝰ. Satis(ut opinor)docuimus uel ostẽdimꝰ ĩ nr̃is ĩstitutionibꝰ:deos mltos eẽ nõ posse: ꝙ diuina uis ac ptãs si distribuat̃ ĩ plures:diminuit̃ utiq; & mortal' est. Si uero mortalis nõ ẽ:nec minui nec diuidi põt:deꝰ igit̃ unus ẽ: in quo uis & ptãs cõsũmata:nec minui põt nec augeri . Si aũt sũt multi:dũ babẽt singuli ptãtis aliqd,ac numinis:sũma ipa decrescit:nec poterũt singuli babẽ totũ:qd' ẽ cõe cũ pluribus:unicuiq; tãtũ deerit:ꝗtũ cęteri possidebũt. Nõ possũt igit̃ ĩ bꝰ mũdo multi esse rectores:nec in una domo mlti dñi :nec in naui una,multi gubernatores:nec in armento aut grege,duces mlti: nec in uno regimine,multi reges. Sed nec in cęlum quidem multi soles esse potuerũt:sicut nec animę plures in uno corpore: adeo in unitate natura uniuersa consentit. Quod si mũdũ spũs ĩtus alit:totamq; ĩfusa per artus,Mens agitat molẽ : & magno se corpore miscet : apparet testimonio poetę unum esse mũdi babitatorẽ,deum. Si quidem corpus omne:nisi ab una mẽte incoli,regiq; nõ põt:oẽm igit̃ diuinã potestatẽ necesse est in una eẽ:cuiꝰ nutu & imperio regantur oĩa: & ideo tantus est:ut ab bomine nõ possit aut uerbis enarrari:aut sensibus extimari. Vnde igitur ad bomines opinio multoꝝ deoꝝ persuasione peruebitur? Nimirum bi omnes qui coluntur ut dii:bomines fuerũt: & ii dẽ primi:ac maximi reges : sed eos aut ob uirtutem:quia profuerant bominũ generi diuinis bonoribus affectos esse post mortem:aut ob beneficia & inuenta:quibꝰ bumanam uitã excoluerãt:immortalẽ memoriã cõsecutos:quis ignorat? Nec tantũ mares: sed & foeminas. Quod cum uetustissimi gręcię scriptores:quos illi tbeologos nũcupãt :tum etiã romani gręcos secuti et imitati,docẽt:quoꝝ ꝓcipue Eubemerus,ac noster Ennius:q eoꝝ omniũ natales:cõiugia: ꝓgenies:ĩperia res gestas:obitꝰ:simulacbra demõstãt. Et secutꝰ eos Tullius tertio de natura deoꝝ libro dissoluit publicas religiones:sed ta-

mẽ uerã quã ignorabat:nec ipſe nec alius quiſq̃ potuit inducere. Adeo & ipſe teſtatus eſt:falſũ quidem apparere:ueritatem tamẽ latere. Vtinã,inquit,tam facile uera inuenire poſſem:q̃ falſa conuincere. Quod quidẽ non diſſimulanter ut academicus: ſed uere atq; ex animi ſnia proclamauit:q; ueritas hũanis ſenſibus erui non põt:quod aſſequi uoluit hũana prouidentia:id aſſecutus ẽ: ut falſa detegeret. Quicquid enim fictum & comenticium: quia nulla ratione ſubnixum eſt:facile diſſoluitur. Vnus eſt igiť princeps & origo rey,deus:ſicut Plato in thimęo et ſenſit,& docuit: cuius maieſtatem tantã eẽ declarat:ut nec mente cõprehendi: nec lingua exprimi poſſit. Idem teſtať Hermes:quẽ Cicero ait,in numero deoy apud ęgyptios haberi: eum ſcilicet,qui ob uirtutem multarumq; artium ſcientiam Triſmęgyſtus nominatus:et erat non modo Platone:uerum Pythagora:ſeptemq; illis ſapientib⁹ longe antiquior. Apud Xenophontẽ,Socrates diſputans: ait,formam dei non oportere cõquiri. Et Plato in legum libris. Quid omnino ſit deus:non eſſe quęrendum:quia nec inueniri poſſit: nec enarrari. Pythagoras quoq; unum deum confitetur dicens: ĩcorporalẽ eẽ mẽtem:q̃ ꝑ oẽm rey nãm diffuſa,& ĩtenta:uitalem ſenſũ cũctis aĩantib⁹ tribuat. Antiſthenes autem in phyſico unũ eſſe naturalem deum dixit:quãuis gentes:& urbes,ſuos habeant populares. Eadem fere Ariſtoteles cũ ſuis peripatheticis. Et Zeno cum ſuis ſtoicis. Lõgum eſt enim ſingulorum ſententias exequi:licet diuerſis nominibus ſint abuſi: ad unam tamen poteſtatem: quę mundum regeret,concurrerunt. Sed tamen ſummum deum cũ & philoſophi & poetę:& ipſi deniq;,qui deos colunt ſępe fateanť: de cultu tamen & honoribus eius,nemo unq̃ requiſiuit:nemo diſſeruit:ea ſcilicet perſuaſione: qua ſemper beneficũ incorruptum credentes:nec iraſci eũ cuiq̃:nec ullo cultu indigere arbitrantur:adeo religio eſſe non põt:ubi metus nullus eſt.

¶Cap.xii. Quod religio ſit,& hominis ſit.

N Vnc quoniã reſpondimus impię quorũdam deteſtabilią prudentię uel poti⁹ amẽtię:redeamus ad ꝑpoſitum. Diximus religione ſublata:nec ſapientiam teneri poſſe nec iuſticiam: dũ diuinitatis ĩtellect⁹: quo differim⁹ a bęluis,in hoĩe ſolo repiat iuſticiam: qua niſi cupiditates nr̃as deus qui falli non poteſt:

cobertuerit: scelerate ípieq; uiuerem⁹. Spectari ergo act⁹ nostros adeo nō mō quo ad utilitatē cōis uitę attinet: sȝ etiā ad ueritatē: q̄ religione iusticiaq; detracta: uel ad stulticiā pecudū amissa rōne deuoluimur: uł ad bestiarū īmanitatē īmo uero āpli⁹: siqdem bestię sui generis aīalib⁹ parcūt. Quid erit hoīe truculēti⁹? Quid īmitius: si dempto metu supiore: uim legū aut fallē potuerit: aut cōtēnere? Timor igiť dei sol⁹: q custodit hominū īť se societatē: p quē uita ipsa sustineť: muniť: gubernať. Is aūt timor auferť: si fuerit homini persuasum: q̄ irę sit expers deus: quē moueri & indignari nō modo cū iniusta fuerit cōis utilitas: sed etiam rō ipsa & ueritas psuadet. Rursus nobis ad supiora redeundum est: ut quia docuimus a deo factū esse mūdū: doceam⁹ quare sit effect⁹

Cap. xiij. Q; oīa tā bona q̄ mala hōis gratia facta sunt.

SI consideret aliquis uniuersam mundi administrationem intelliget profecto: q̄ uera sit sententia stoicorum: q aiunt, nostra causa mundum esse constructū: oīa enim quibus constat queq; generat ex se mundus: ad utilitatem hominis accōmodata sūt. Hō igni utiť ad usum calefaciendi: & luminis & coquēdorū ciborū: ferriq; fabricandi: utiť fontibus ad potuȝ: & ad lauachra fluminibus: ad agros irrigandos: terminandasq; regiones. Vtiť terra ad percipiendam frugū ubertatem: collibus ad conserenda uineta: montibus ad usum arborū atq; lignorum. Vtitur mari nō solū ad cōmertia et copias ex longinquis regionib⁹ ferendas: uerum etiam ad ubertatē oīs generis piscium. Qď si his elementis utitur: quib⁹ est pximus: nō est dubiū quin & cęlo: quoniam & cęlestium rerum officia ad fertilitatem terrę: ex qua uiuimus temperata sunt. Sol irrequietis cursibus & spaciis inęqualib⁹ orbes annuos cōficit: & aut oriēs diē pmit ad laborem: aut occidēs noctē supīducit ad reqē: & cū abcessu lōgi⁹ ad meridiē: tū accessu ppius ad septētrionem. Hyemis & ęstatis uicissitudines facit: ut & hibernis hūoribus ac pruinis in ubertatē terra pinguescat: & ęstiuis caloribus; ut uel herbidę fruges maturitate durentur: uel q̄ sunt in hūidis incocta & feruefacta mitescāt. Luna quoque nocturni temporis gubernatrix: & amissi ac recępti luminis uicibus mēstrua spacia moderať: & cęcas tenebris horrētibus noctes

fulgore suę claritatis illustrat:ut ęstiua itinera & expeditiões & opera sine labore ac molestia cõfici possint. Siqdem nocte leues meli⁹ stipulę:nocte arida prata tõdẽtur. Astra etiã cętera uł' ortu uel occasu suo:certis statiõib⁹ oportunitatis tẽpoꝝ sũministrãt. Sꝫ & nauigiis q̃ min⁹ errabũdo cursu ꝑ ĩmẽsũ uagẽtur regimen ꝑbẽtcũ ea rite gubernator obseruãs ad portũ destinati littoris ꝑueniat. Vẽtoꝝ spiritu attrahũť nubes:ut sata ĩbrib⁹ irrigẽť:ut uites foetib⁹:arbusta pomis exuberẽt. Et hęc ꝑ orbẽ uicib⁹ exhibẽtur:ne desit aliqñ:quo uita hominũ sustineať. Vt enĩ cęteras animantes eadẽ terra nutrit:& eiusdẽ foetu etiam muta pascuntur, Nũ etiã mutoꝝ causa deus laborauit? Minime: quia sunt ratõnis expertia. Sed intelligimus & ipsa & eodem modo in usum hominis a deo facta:partim ad uestitũ:partim ad operis auxilia:ut clarũ sit diuinã ꝓuidẽtiã reꝝ & copiaꝝ abũdãtia hominũ uitam ĩstruere atq; ornare uoluisse:ob eãq; causã & aerẽ uolucribus: & mare piscibus: & terrã quadrupedib⁹ impleuit. Sed academici contra stoicos differentes solent quęrere:cur si deus omnia hominum causa fecerit:etiã multa contraria & inimica & pestifera nobis reperiantur:tam in mari q̃ in terra. Quod stoici ueritatem non respicientes ineptissime repulerũt. Aiũt enĩ multa in gignentibus: & in numero aĩalium quoꝝ lateat utilitas: sed etiã ꝓcessu tempoꝝ inueniri:sicut iam plura, prioribus secus incognita necessitas & usus inuenerit. Quę tandem utilitas potest in murib⁹ in blatis in serpentibus reperiri:quę homini molesta & pernitiosa sunt? An medicina in his aliqua latet? Quę si est:inueniet aliqñ. nẽpe aduersus mala:cum id illi querantur esse omnino malum. Viperã ferunt exustã in cinerẽq; dilapsam:mederi eiusdẽ bestię morsui. Quãto melius fuerat eam prorsus nõ esse:q̃ remedium eorũ se ab ea ipsa desiderari? Breuius igitur ac uerius respondere potuerunt in hũc modũ. De⁹ cũ formasset hominẽ:ueluti simulacbrũ suũ:qđ erat opificiũ sũmũ:ĩspirauit ei sapiẽtiã soli:ut oĩa ĩperio ac ditioni suę subiugaret:oĩbusq; mundi commodis uteretur:proposuit tamẽ ei & bona & mala:quia sapientiam dedit: cui⁹ oĩs rõ in discernendis malis ac bonis posita est. Non potest enim quisq̃ eligere meliora & scire qd bonũ sit: nisi sciat simul reiicere ac uitare:quę mala sunt ĩuicẽ sibi alterutrũ cõnexa sunt: ut sublato alterutro: utrunq; sit tolli necesse. Propositis igitur

bonis malisq;:tum demũ opus suũ pagit sapiẽtia:equidẽ bonu;
appetit ad utilitatẽ:malũ reiicit ad salutẽ. Ergo sicut bona innũe
rabilia data sũt hõi qb⁹ frui possec:sic & mala q̃ caueret. Nam si
malũ nullũ sit piculũ:nihil deniq; qđ lędere hoĩem possit:tolliť
oĩs mã sapiẽtię:nec erit hõi necessaria. Positis enĩ tãtũmõ in con
spectu bonis:qd opus ẽ cogitatõe:ĩtellectu:sciã:rõe? Quocunq;
porrexerit manum: id naturę aptũ & cõmodũ sit:ut si qs uelit
apparatissimam coenam infantibus:q nõdum sapiãt apponere:
utiq; id appetent singuli:quo unũquenq; aut impetus:aut fames
aut etiam casus attraxerit:& quicquid sũpserint:id illis erit utile
ac salubre. Quid igitur nocebit eos,sicuti sũt permanere:& sem
per infantes:ac nescios esse rerum? Si autem admisceas uel amara
uel inutilia:uel etiam uenenata:decipiuntur utiq; per ignorantia;
boni ac mali:nisi accedat his sapientia:per quam habeãt malorũ
reiectionem bonorumque delectum. Vides ergo magis propẽ
mala,opus,bonis esse sapientia:quę nisi fuissent proposita:ratio
nale animal nõ essemus. Quod si hęc ratio uera est: quam stoyci
posuerunt:dissoluitur etiam argumentum illud Epicuri. Deus,
inquit,aut uult tollere mala & non potest:aut potest et non uult:
aut neq; uult neq; potest:aut & uult & potest. Si uult & nõ põt:
imbecillil est:quod in deum non cadit. Si potest & non uult in-
uidus:quod ęque alienum est a deo. Si neq; uult neque potest:&
ĩnuidus & imbecillis est:ideoque neq; deus. Si & uult & põt:qđ
solum deo cõuenit. Vnde ergo sunt mala? Aut cur illa nõ tollit?
Scio plerosq; philosophoꝝ:qui ꝓuidentiam defendunt:hoc ar
gumento perturbari solere:& inuitos pene adigi:ut deum nihil
curare fateanť:quod maxime quęrit Epicurus:sed nos ratione ꝑ
specta:formidolosum hoc argumentum facile dissoluimus. De
us enim potest quicquid uult: & imbecillitas uel inuidia in deo
nulla est. Potest igitur mala tollere:sed non uult:nec ideo tamen
inuidus. Iccirco enim non tollit:quia & sapientiam sicut & do-
cui simul tribuit:& plus boni ac iocũditatis ĩ sapiẽtia ẽ:q̃ ĩ malis
molestię. Sapiẽtia etiã fecit:ut etiã deũ cognoscamus:& ꝑ eã co-
gnitionẽ ĩmortalitatẽ assequamur:quod ẽ sũmum bonũ. Itaq;
nisi prius malũ cognouerim⁹:nec bonũ poterim⁹ agnoscere. S;
hoc non uidit Epicurus:nec ali⁹ quisq̃:si tollãtur mala:tolli pa-
riter sapientiam:nec ulla in homine uirtutis remanẽ uestigia:cui⁹

nō ī sustinēda:et supāda maloꝝ acerbitate ꝯsistit. Ita ꝑpt̄ exiguū cōpēdiū ſblatoꝝ maloꝝ:maxīo et uero & ꝓpō nobis bono care iem⁹. Cōstat igit̄ oīa ꝑpt̄ hoīem ꝓposita:tā mala q̄ etiam bona.

Cap. xiiii. Cur deus fecerit hominem.

Sequitur (ut ostendam) cur fecerit hominem ipsuꝫ de⁹: sicut mundū ꝑpter hominē machinatus est:ita ipsum ꝑpter se tanq̄ diuini templi antistitem:spectatorē operū rerūq; cęlestiuꝫ. Solus est enim:q sentiēs capaxq; rōnis intelligere possit deum:q opera eius admirari,uirtutem,potestatēq; perspicere. Iccirco enī consilio:mente:prudentia instructus est. Ideo solus pręter cęteras animantes,rectus corpore,ac statu factus est:ut ad contemplationem parentis sui excitatus esse uideatur. Ideo sermonem sol⁹ accępit:ac linguam cogitationis interpretem:ut enarrare maiestatem domini sui possit. Postremo iccirco ei cuncta subięcta sūt: ut factori atq; artifici deo,esset ipse subięctus. Si ergo deus hominē,suum uoluit esse cultorē:ideoq; illi tātū honoris attribuit: ut reꝝ omniū dominaretur:utiq; iustissimū esse deum (uidelicꝫ eū) q tāta ꝑstiterit,amare,& hominē:q sit nobiscum diuini iuris societate cōiunctus. Nec enī fas est cultorem dei:a dei cultore uiolari. Vnde intelligit̄ religionis ac iusticię causa,esse hominem figuratum:cuius rei testis est Mar. Tu. ī libris de legib⁹ ita dicēs. Sed omniū q̄ ī doctoꝝ hominū disputatōne uersantur:nihil est profecto ꝑstabilius:q̄ plane intelligi nos ad iusticiam esse natos. Quod si est uerissimum:de⁹ ergo uult oēs homines esse iustos: idest,deū & hominē charos habere:deum scilicet honorare tanq̄ patrem:hominē diligere uelut fratrem. In his enim duobus tota iusticia consistit. Qui ergo aut deum non agnoscit: aut homini nocet:iniuste & contra naturam suam uiuit:& hoc modo abrūpit institutum legemq; diuinam.

Cap. xv. Vnde ad hominē peccata perueniant.

Hic fortasse q̄rat aliquis:unde ad hominē peccata peruenerīt, aut quę prauitas,diuini instituti regulam ad peiora,detorserit:ut cuꝫ sit ad iusticiam genitus:opa tn̄ efficiat iniusta. Iā supius explanaui simul deū ꝓposuisse bonū ac malū:& bonū qdem diligē:& malū qđ huic repugnat odisse:sꝫ iō malum permisisse

ut & bonū enitcatet: qđ alteꝝ ſine altero (ſicut ſępe docui) intelligim⁹ cōſtare nō poſſe. Deniq; ipm mūdū ex duob⁹ elemētis repugnātib⁹: & īuicē copulatis eē cōcretū: igneo & hūido: nec potuiſſe lucē fieri: niſi & tenebrę fuiſſēt: ꝗ nec ſupeꝝ pōt eē ſine īfero: nec oriēs ſine occidēte: nec calidū ſine frigido: nec molle ſine duro. Sic & nos ex duob⁹ ęque repugnātib⁹ cōpacti ſumus: aīa & corpore: quoꝝ alteꝝ cęlo aſcribit̃: ꝗ tenue ē & ītractabile: alterū terrę: ꝗ cōphēſibile ē. Alteꝝ ſolidū & ęternū eſt: alteꝝ fragile atq; mortale. Ergo alteri bonū adhęret: alteri malū. Alteri lux, uita, iuſticia: alteri tenebrę, mors, īiuſticia. Hīc extitit ī hōībus naturę ſuę deprauatio: ut eēt neceſſe conſtitui legē: qua poſſent & uicia ꝓhiberi: et uirtutis officia īperari. Cū igit̃ ſint ī reb⁹ hūanis bona & mala: quoꝝ rōem declaraui: neceſſe eſt ad utrāq; partem moueri deū: & ad gr̃am: cum iuſta fieri uidet: & ad irā cū cernit iniuſta. Sed occurrit nobis Epicurus ac dicit. Si eſt in deo lęticię affectus ad gr̃am: & odii ad iram: neceſſe ē habeat & timorē & libidinē & cupiditatē: cęteroſq; affectus q ſunt ībecillitatis hūanę? Non eſt neceſſe ut timeat qui iraſcit̃: aut męreat qui gaudet. Deniq; iracūdi minus timidi ſunt: & natura lęti minus męrent. Quid opus eſt de humanis affectib⁹ dicere: quib⁹ fragilitas nr̃a ſuccumbit? Conſiderem⁹ diuinā neceſſitatē (nolo enī naturā dicē: ꝗ deus nunꝗ̃ creditur natus). Timoris affectus habet in homine materiam: in deo nō habet. Homo qa multis caſibus periculiſq; ſubięctus eſt: metuit ne qua uis maior exiſtat: quę illum uerberet ſpoliet: laceret: affligat: interimat. Deus aūt in quē nec egeſtas: nec iniuria: nec dolor nec mors cadit: timere nullo pacto poteſt: quia nihil eſt quod ei uim poſſit inferre. Item libidinis rō in homine manifeſta eſt. Nam quia fragilis & mortalis eſt affectus: neceſſe fuit alterum ſexum: diuerſumq; cōſtitui: cui⁹ ꝑmixtione ſoboles effici poſſet: ad cōtinēdā generiſ ꝑpetuitatem. Hęc aūt libido in deo locum nō habet: ꝗ & fragilitas: & interitus ab eo alienus ē: nec ulla eſt apud eū foemīa: cui⁹ poſſit copulatione gaudere: nec ſucceſſione indiget: qui ſemper futurus eſt. Eadem de inuidia & cupiditate dici poſſunt: q̄ certis manifeſtiſq; de cauſis ī hominē cadunt: in deū nullo mō. At uero & gr̃a: & ira & miſeratio habent in deo materiam: recteq; illis utitur, ſumma illa & ſingularis poteſtas ad rerum conſeruationem.

Cap.xvi. Quę materia sit in deo miserationis:grę uel irę.

QVęrit quispiā quę sit ista materia. Primum accidentibus
malis afflicti hoīes ad deum plerūq; confugiūt: mitigant:
obsecrant :credentes eū posse ab his iniuriis propulsare. Habet
igitur cām miserandi:nec enī tā īmitis ē hominū q; cōtēptor, ut
auxiliū laborantib⁹ deneget. Itē plurimi qb⁹ persuasum est deo
placere iusticiā:eūq; q sit dn̄s ac parens omnium, uenerantur cū
pcibus assiduis ac frequētibus uotis: dona & sacrificia offerunt
nomen eius laudibus psequūt :iustis ac bonis opibus demereri
eū laborātes. Ergo est ppt qd' de⁹ & possit & debeat gratificari.
Nam si nihil est tam couenies deo:q̄ beneficentia:nihil autē tam
alienum:q̄ ut sit ingratus:necesse ē ut officiis optimoꝝ sanctęq;
uiuētiū prętet aliquid:ac uicem reddat:ne subeat īgrati culpam,
q̄ ē etiā homini criminosa. Contra aūt sunt alii facinorosi & ne-
farii:qui libidinib⁹ oīa polluāt:cędib⁹ uexēt:fraudēt:rapiāt:piu
rent:nec cōsanguineis:nec parentib⁹ parcāt:leges & ipsum etiam
deum negligāt:habet igit ira in deo materiā. Nō est enim fas euz,
cū talia fieri uideat,nō moueri: & insurgere ad ultionem scelera-
toꝝ: & pestiferos nocētesq; delere:ut bonis oībus cōsulat. Adeo
& in ipso ira est & gratificatio. Inania ergo & falsa reperiuntur
argumenta: ul' eoꝝ qui cū irasci deū uolūt: gratificari uolunt:qa
ne hoc quidē fieri sine ira pōt:uel eorū q nullū animū motū esse
in deo putant. Et q; sunt aliq affect⁹:qui non cadunt in deum:ut
libido:timor:auaritia:męror:inuidia:omni prorsus affectu,eum
uacare dixerūt. His enī uacat:quia uicioꝝ affectus sunt. Eos autez
qui sunt uirtutis:idest ira in malos:charitas in bonos:miseratio
in afflictos:quoniā diuina potestate sunt digna:proprios & iu-
stos & ueros habet. Quę pfecto nisi habeat hūana uita turbabit,
atq; ad tantā cōfusionē deueniet status rerū:ut contemptis supe-
ratisq; legibus sola regnet audacia:ut nemo deniq; tutus esse pos
sit:nisi qui uiribus pręualeat. Itaq; quasi cōmuni latrocinio terra
omnis depopulabitur. Nunc uero quoniam & mali poenam: &
boni grām: & afflicti opem sperant: & uirtutibus locus: & sce-
lera rariora sunt. At enī plerūq; & scelerati foeliciores sūt: & bo
ni miseriores: & iusti ab iniustis impune uexant. Cōsiderabim⁹
postea cur ista fiant. Interim de ira explicem⁹:an sit aliqua ī deo:
utrum nihil curet omnino :nec moueatur ad ea quę impie gerūt.

¶ Capitulum.xvii. Quod deus adminiſtrat mundũ: & regit hominũ act⁹: et ꝑ cõſequẽs iraſcit̃.

D Eus, inquit Epicurus, nihil curat: nullã igitur habet ptãtẽ. Curare enĩ neceſſe eſt, eũ qui habet poteſtatem: uel ſi habet & nõ utit̃: ꝙ tãta ẽ negligendi cauſa: ut ei non dicam noſtꝝ gen⁹: ſed etiã mundus ipſe ſit uilis. Ideo inqt, incorrupt⁹ ẽ ac beatus: ꝗ ſemper quietus. Cur ergo adminiſtratio tãtarum rerum ceſſit: ſi hęc a deo negligãtur: quę uidemus rõne ſumma gubernari? Aut quietus eſſe quõ poteſt: qui uiuit & ſentit? Nam quies aut ſomni res eſt: aut mortis: ſed nec ſomnus habet quietem. Nam cum ſoporati ſumus: corpus quidem qeſcit: animus autẽ irrequietus agitatur: imagines ſibi quas cernit, effingit: ut naturalẽ ſuum motum exerceat uarietate uiſorum: auocatq; ſe a falſis: dum mẽbra ſaturẽtur: ac uigorẽ capiãt de quiete: qes igitur ſempiterna ſoli⁹ mortis eſt. Si aũt mors deũ non attingit: deus igit̃ nunq̃ quietus eſt. Dei uero actio quę poteſt eſſe niſi mundi adminiſtratio? Si uero mũdi curam gerit: curat igit̃ hominũ uitã de⁹: ac ſingulorũ act⁹ aĩaduertit: eoſq; ſapientes ac bonos eẽ deſiderat: hęc eſt uolũtas dei: hęc diuina lex: quã qui ſeqtur: qui obſeruat deo carus eſt. Neceſſe eſt igitur ut ira moueatur aduerſus eum: qui hanc ęternã diuinamq; legem aut uiolauerit: aut ſpreuerit. Si nocet alicui de⁹ iam bonus non eſt. Non exiguo falluntur errore: qui cenſuram ſiue humanam ſiue diuinam, acerbitatis nomine, infamant: putãtes nocentem dici oportere: qui nocentes afficit poena. Quod ſi eſt: nocentes igitur leges habemus: quę peccantibus ſupplicia ſanxerunt: nocẽtes iudices, ꝗ ſcelere cõuictos, poena capitis afficiũt. Quod ſi et lex iuſta eſt: quę & nocenti tribuit quod meretur: & iudex integer ac bonus dicitur: cũ malefacta uindicat. Bonorum enim ſalutem cuſtodit, qui malos punit: ergo & deus cum malis obeſt nocens non eſt. Ipſe eſt aũt nocens: qui aut ĩnocenti nocet: aut nocenti parcit ut pluribus noceat. Libet quęrere ab his, qui deum faciunt immobilem. Si quis habeat rem; domum, familiam ſeruiq; eius contemnentes patientiam dñi, omnia eius inuaſerint ipſi bonis eius fruãtur: ipſos familia eius honoret: dominus aũt contemnatur: ab omnibus derideat̃: relinquat̃: utrum ne ſapiens eſſe poſſit: qui contumelias nõ uindicet: ſuiſq; rebus eos perfrui patiatur: in quos habeat poteſtatem? Quę tanta in quoq̃ poteſt

patiētia reperiri:si tñ patientia noīanda est:& nō stupor quidē insensibilis. sȝ facile est ferre cōtēptū. Quid si fiāt illa quę a Cicerone dicunť! Etenī quęro si qs paťfamilias liberis suis a seruo interfectis:uxore occisa:& incēsa domo:suppliciū de seruo nū ǭ acerrimū sumpserit:utrū is clemēs:an misericors an inbumanus:& crudelissim⁹ eē uideať! Qđ si eiusmōi facinorib⁹ ignoscere crudelitatis est,poti⁹ ǭ pietatis:nō est ergo uirtutis in deo ad ea quę iniuste fiūt nō cōmoueri. Nā mūdus tanǭ dei domus est:& boies tanǭ serui:qbus si ludubrio sit,nomē ei⁹, qualis aut quāta patiētia est:ut bonorib⁹ suis cedat:praua & iniqua fieri uideat,& nō indigneť!qđ ,ppū & naturale est:ei,cui peccata nō placēt:irasci ergo rōis est:auferunť enī delicta:& refrenať licētia:qđ utiqȝ iuste sapiēterqȝ fit. Sed stoici nō uiderūt esse discrimē recti;& praui,esse iram iustam & iniustā:& qꝛ medelā rei nō inueniebant:uoluerūt eam penitus excidere. Peripathetici uero nō excidēdā,sȝ temperādā esse dixerūt:qbus in sexto libro institutionū satis respondim⁹. Nescisse aūt philosophos ǭ ratio esſȝ irę: apparet ex diffinitionib⁹ eorū,quas Seneca enumeeauit,in libris quos de ira cōposuit. Ira ē inqt cupiditas ulciscēdę iniurię. Alij (ut ait Possidoni⁹) cupiditas puniēdi ei⁹,a quo te inique putes lęsum. Quidā ita diffinierūt. Ira est incitatio animi ad nocēdū ei qui aut nocuit;aut nocere uoluit. Aristotelis diffinitio a nostra nō multū abest. Ait enī irā esse cupiditatē doloris respōdendi. Hęc est ira de qua superi⁹ dixim⁹:quę etiaȝ mutis inest. In boīe uero cobibēda est:ne aliqd maximū ,psiliat p furorē:hęc in deo esse non pōt:qꝛ illęsibilis est:in bomīe aūt qꝛ fragilis est,inueniť. Inurit enī lęsio dolorē:& dolor facit ultionis cupiditateȝ. Vbi est ergo ira aduersus deliquētes:quę utiqȝ nō est cupiditas ultionis:qꝛ nō ,pcedit iniuriať. Nō dico de bis,q aduersus leges peccāt:qbus & si iudex sine crimīe irasci pōt:fingam⁹ tñ eū sedato animo esse debere:cū subijcit poenę nocētē,qꝛ leguȝ sit minister nō animi aut potestatis suę. Sic enī uolūt q iram conanť euellere. Sed de bis potissimū dico:q sunt nostrę potestatis:ut serui,liberi:& cōiuges:& discipuli:quos cū delinq̄re uidem⁹:incitamur ad cobercēduȝ. Necesse est enī omni bono,ac iusto displicere q̄ praua sunt:& cui malū displicet:moueť cū id fieri uideat. Ergo surgim⁹ ad uindinctā nō qꝛ lęsi sumus:sed ut disciplina seruet:

mores corrigãť: licẽtia cõprimať. Hęc est ira iusta: quę sicut ĩ homĩe necessaria est ad prauitatis correctõe;: sic utiq; in deo a quo ad hominẽ puenit exẽplũ. Nã sicuti nos potestati nostrę subiectos cohercere debem⁹: ita etiã peccata uniuersoꝝ de⁹ cohercere debet: qď ut faciat irascať necesse est: ꝗꝛ naturale est bono, ad alterius peccata moueri & incitari. Ergo diffinire debuerũt. Ira est mot⁹ animi ad cohercẽda peccata insurgẽtis. Nã diffinitio Ciceronis. Ira est libido ulciscẽdi: nõ multũ a supioribus distat. Irã aũt quã possum⁹: uel furorẽ uel iracũdiã noĩare: hęc non in hoĩe qdem debet esse quę tota uiciosa est. Ira uero q̃ ad correctõe; uicioꝝ ptinet: nec hõi adimi debet, nec deo põt: ꝗꝛ & utilis est reb⁹ humanis & necessaria.

## Capitulũ. xviij. Quod sine ira peccata non corriguntur.

QVid opus est inqunt ira: cũ sine hoc affectu peccata corrigi possunt? Atq; nullus est q peccantẽ possit uidere trãqlle. Possit fortasse q legib⁹ pręsidet: ꝗꝛ facin⁹ nõ sub oculis eius admittiť: moueri aduersus eu;, q põt innocens inueniri. Cunq; detectũ facinus in lucẽ uenerit: iam non sua sed legum sentẽtia utiť. põt cõcedi ut sine ira faciat: habet enim qď sequať. Nos certi cũ domi peccať a nostris, siue id cernim⁹ siue sentimus: indignari necesse est. Ipse enim peccati aspectus indignus est. Nã q nõ moueť omnino: aut probat delicta: quod est turpius & iniusti⁹: aut molestiã castigãdi fugit: quã sedat⁹ anim⁹ & q̃eta mens aspernatur ac renuit, nisi stimulauerit. Qui aũt cõmoueť: tamen intempestiua leuitate uel sępi⁹ q̃ necesse est: uel etiã semper ignoscit: is plane & illorũ uitã perdit: quorũ audaciã nutrit ad facinora maiora: & sibiipsi ęternã molestiaꝝ materiam sũministrat. Viciosa est ergo in peccatis irę suę cohibitio. Laudatur Archita tarentinus: qui cũ in agro corrupta esse oĩa comperisset: uillici sui culpam redarguẽs. Miserũ te, inquit: quẽ iam uerberib⁹ necassem: nisi iratus essem. Vnicũ hoc exemplum tẽperantię putant: sed auctoritate ducti, non uident q̃ inepta & locutus fuerit, & fecerit. Nã sicut ait Plato, nemo prudens punit ꝗꝛ peccatũ est: sed ne peccet. Apparet q̃ malum, uir sapiẽs ꝓposuerit exemplum: si enĩ senserint serui dominum sęuire cũ non irasciť, suum: tum peccare cum irascitur: nõ peccabũt utiq; leuiter ne uerberenť: Sed q̃tu;

potuerunt grauissime ut stomachuꝫ cũ his incitent: atq̃ impune discedant. Ego uero laudarem si cũ fuisset irat⁹: dedisset irę suę spaciũ: ut residente ꝑ interuallũ tpis animi timore: haberet modũ castigatio. Nõ ergo ꝓpter irę magnitudinẽ donãda erat poena: sed differẽda, ne aut peccati maiorẽ iusto dolorẽ inureret: aut castiganti furorẽ. Nunc uero quę tandem ęquitas: aut quę sapientia est: ut aliquis ob exiguũ dolorem puniatur: aut maximum nõ puniať? Quod si naturam rerũ causasq̃ didicisset: nunq̃ tam importunã continentiã profiteref: ut nunq̃ seruus iratũ sibi fuisse dominũ gratularef. Nam sicut corpus humanũ deus multis & uariis sensibus ad usum uitę necessariis instruxit: sic & aĩo uarios attribuit affect⁹: qbus uitę ratio cõstaret: ut libidinẽ ꝓdedę grã sobolis dedit: sic iraꝫ cohibendoꝝ cã delictoꝝ. Verũ hi q nesciũt fines bonoꝝ ac maloꝝ: sicut libidine utunť ad corruptelas & ad uoluptatẽ: sic iram & affectũ ad nocẽdũ: dũ his quos odio habẽt irascunť & paribus aut etiã superiorib⁹. Hinc quoti die ad maxima facinora prosiliť: hinc tragoedię sępe nascunť. Est igiť laudãdus Architas: si cũ alicui ciui & pari facienti sibi iniuriã fuisset iratus: coepisset se tñ, & patiẽtia furoris impetũ mitigasset. Hęc sui cohibitio gloriosa est: q̃ cõpesciť aliqd imminens magnũ malũ seruoꝝ aut filioꝝ: q̃ peccata nõ cohercere peccatũ est. Euadẽt enĩ ad maius malũ ꝑ impunitatem: hic non cohibenda ira: sꝫ etiã si iacet excitanda est. Quod aũt de hoĩe dicim⁹ id etiã de deo, q hoĩem similẽ sui fecit: omitto de figura dei dicere: q̃ stoici negant habere ullã formã deũ. Et ingens alia materia nasciť si eos coarguere uelim⁹. De aĩo tñ loquor: si subiacet cogitare: sapere: intelligere: ꝓuidere: pręstare: ex oĩbus aũt aĩalibus hõ solus hoc habet. Ergo ad dei similitudinẽ factus est. Sꝫ ideo ꝓcedit in uiciũ: q̃ de terręna fragilitate ꝑmixtus: non id quod a deo sumpsit, incorruptũ purũq̃ seruatet, nisi ab eodeꝫ deo iusticię pręceptis imbuatur.

¶ Capitulum. xix. Qꝫ homo ex corpore uicia: & ex aĩa uirtutes habeat: & q̃ cũ uelit de⁹ hoĩes bonos: eoꝝ uiciis irasciť.

SEd quoniam compactus est (ut diximus) e duobus aĩo & corpore: in altero uirtutes: in altero uicia continenť: & impugnant se inuicem. Animi enim bona quę sunt in continendis

libidinib⁹ contraria sunt corpori:& corporis bona,quę sunt in omni genere uoluptatū,inimica sunt aīo.Sȝ si uirt⁹animi repugnauerit uoluptatib⁹:easq̧ cōpresserit:erit uere deo similis. Vnde apparet aīaȝ hoīs quę uirtutē diuinā capit nō eē mortalem. Sȝ discrimē illud est:qđ cū uirtus habeat amaritudinē:& sit dulcis illecebra uoluptatis:uincunť plurimi & abstrahunť ad suauitatē.Hi uero q̧ se corpori rebusq̧ terrenis addixerūt premunť in terrā:nec assequi possunt diuini numinis gratiā: q̧ se uicioꝝ labibus ingnauerūt.Qui aūt deū secuti:eiq̧ parentes,corporis desideria cōtēpserint:& uirtutē pręferētes uoluptatib⁹,īnocētiā iusticiāq̧ seruauerint:hos de⁹ ut similes recognoscit.Cū igiť sanctissimā legē posuerit;uelitq̧ uniuersos innocētes ac benificos esse:potest ne nō irasci:cū uidet cōtēni legē suā:abiici uirtutē:appeti uoluptatē? Quod si est mūdi administrator,sicut esse debet:nō utiq̧ cōtēnit id qđ est in omni mūdo uel maximū. Si est ꝓuidus,ut oportet)deū cōsulit utiq̧ generi humano:quo sit uita nostra & copiosior melior & tutior.Si est pater ac de⁹ uniuersoꝝ:certe & uirtutib⁹ hominū delectať & uiciis cōmoueť: ergo & iustos diligit & impios odit.Odio,inqt,opus nō est: semel enī statuit bonis pręmiū & malis poenā.Quod si aliqs iuste innocenterq̧ uiuat:& idē nec colat nec curet oīo(ut Aristoteles cęteriq̧ philosophoꝝ)cedet ne huic īpune? Qđ cū legi obtēperauerit:ipm tñ spreuerit:ē igiť aliqd ꝑpter qđ de⁹ possit irasci tanq̄ fiducia integritatis aduersus eū rebellanti:si huic pōt irasci ꝑpť supbiā:cur nō magis peccatori q̄ legē cū ipo pariť latore cōtēpserit? Iudex peccatis ueniā dare ñ pōt:q̧ uolūtati seruit aliene.De⁹ aūt pōt:q̧ est legis suę ipse disceptator & iudex:quā cū poneret nō ademit sibi oēȝ ptātē:sed habet ignoscendi licētiam.

¶ Capitulum.xx.Quod maloruȝ foelicitas irę dei non contradicat.Et sit deus patientissimus.

SI potest igiť irasci:cur ergo inquiet aliqs,& qui peccant sępe foelices sunt:& q pie uiuūt sępe miseri? Quia fugitiui & abdicati libere uiuūt:& qui sub disciplina patris aut domini sunt strictius & frugalius. Virtus enim per mala & probať & constat:uicia per uoluptatem:nec tamen ille qui peccat sperare debet perpetuam impunitatem:q̧ nulla est perpetua foelicitas:

,ſed ſcilicet ultima ſemp. Expectāda dies homini eſt: dicique beatus Ante obitū nemo: ſupremaq; funera debet: ut ait poeta: non inſuauis exit⁹ eſt q arguit foelicitatē: & nemo iudiciū dei poteſt nec uiuus effugere nec mortu⁹. Habet enim poteſtatem & uiuos pręcipitare de ſummo: & mortuos ęternis afficere cruciatibus. Inimo, inqt, ſi iraſcit̃ de⁹: ſtatim debuit uindicare: & pro merito quēq; punire. At enī ſi id faceret nemo ſupeſſet. Nullus eſt enī q nihil peccet: & multa ſunt quę ad peccādū irritent: ętas: uiolentia: egeſtas: occaſio: pręmiū. Adeo ſubięcta eſt peccato, fragilitas carnis, qua induti ſumus: ut niſi huic neceſſitati deus parceret: nimium fortaſſe pauci uiuerēt: ꝓpter hāc cauſam patiētiſſimus eſt: & iram ſuā cōtinet. Nam q̄ perfecta eſt in eo uirtus: neceſſe eſt patientiā quoq; eius eſſe perfectā: quę & ipſa uirtus eſt. Quam multi ex peccatoribus, iuſti poſterius effecti ſunt, ex malis boni: ex improbis cōtinentes. Quam multi in prima ętate turpes: & omniū iudicio damnati: poſtmodū tñ laudabiles extiterūt: qđ utiq; nō fieri: ſi omne peccatū poena ſequeret̃. Leges publice manifeſtos reos dānant: ſed plurimi ſunt quoꝝ peccata occultant̃: plurimi q delatorē cōprimūt: aut ꝑcibus, aut pręmio: plurimi q iudicia eludūt per gratiā uel potentiā. Q; ſi eos omnes, q humanam poenā effugiunt: cenſura diuina damnaret: eſſet homo aut rarus aut nullus in terra. Deniq; uel una illa cauſa delendi generis humani iuſta eſſe potuiſſet: q̄ homines contēpto deo uiuo: terrenis fragilibuſq; figmētis, honorem diuinum tanq̄ cęleſtib⁹ deferūt: adorantes opera humanis, digitis laborata. Cūq; illos de⁹ artifex ore ſublimi, ſtatu recto figuratos: ad cōtemplatōem cęli & noticiā dei excitauerit: curuare ſe ad terrā maluerūt, pecudū modo. Humilis enī & curuus & pronus eſt: q ab aſpectu cęli deiq; patris aduerſus terrā quā calcare debuerat ideſt de terra ficta & formata uenerant̃. In tanta igit̃ impietate hominū, tātiſq; peccatis id aſſeqtur patientia dei: ut ſe ipſi hoīes dānantes: uitę prioris erroribus corrigant. Deniq; & boni ſunt iuſtiq; multi: & abięctis terręnis cultibus maieſtatē dei ſingularis cognoſcūt. Sed cū maxima: & utiliſſima ſit dei patientia: tñ q̄uis ſero noxios punit: nec patitur longius procedere cum eos inemendabiles eſſe peruiderit.

Capi. xxi. Si deus iraſcitur: cur hominem iraſci prohibuit?

nemo dici beatus ante obitum supremaq; funera debet

.N.

SVpest una & extrema quęstio. Nā dixerit fortasse qspiā;
adeo nō irasci deum: ut etiā in pręceptis hoīe; irasci uetet.
Possem dicere ꝙ ira hoīs refrę̄nanda fuerit: ꝙ iniuste sępe ira
scitur: & pręsentem habet motum: ꝙ temporalis est. Itaq; ne fie
rēt ea quę faciūt per iram; & humiles & mediocres & magni re
ges, temperari debuerit furor eius & cōprimi: ne mētis impossi
bile aliquod inexpiabile facin⁹ admitteret. De⁹ aūt & nō ad pręs
sens irascit̄: & q ęternus est: perfectęq; uirtutis & nunq̄ nisi me
rito irascit̄. Sed tamen non ita res se habet. Nam si omnino pro
hibetur irasci: ipse quodāmodo reprehensor opificij sui fuisset:
ꝙ in principio irā iecori hominis indidisset: siquidē credit̄ cau
sam huius cōmotionis in humore fellis cōtineri. Non igitur in
totum prohibet irasci: ꝙ is affectus necessario datus est: sed pro
hibet in iram permanere. Ira enim mortalium debet esse morta
lis: nā si maneat: confirmant̄ inimicitię ad pniciem sempiternā.
Deniq; rursus eum irasci quidem: sed tamen non peccare pręcę
pit: non utiq; euellit irā radicitus: sed temperauit: ut in omni ca
stigatione modū ac iusticiā teneremus. Qui ergo irasci non iu
bet: ipse utiq; irascit̄: q placari celerius pręcępit: est utiq; ipse pla
cabilis. Ea enim pręcępit: quę sunt iusta & rebus utilia cōmuni
bus. Sed ꝙ dixeram non esse iram dei tēperalem: sicut hominis
qui pręsentanea commotione feruescit: nec facile regere se potest
propter fragilitatem, intelligere debemus; ꝙ sit ęternus deus: irā
quoq; eius inęternū manere: sed rursū ꝙ uirtute sit maxima pręe
ditus: in potestate habere iram suam: nec ab ea regi: sed ipsum il
lam quēadmodū uelit moderari: quod utiq; nō repugnat supe
riori. Nam si prorsus immortalis fuisset ira eius: non esse satis
factioni: aut gratię post delictum locus: cum ipse homines ante
solis occasum reconciliari iubeat: sed ira diuina inęternum ma
net, aduersus eos qui peccant inęternum. Itaq; deus nō thure: nō
hostia: nō preciosis muneribus: quę omnia sunt corruptibilia:
sꝫ morū emendatōe placat̄: & qui peccare desinit: irā dei morta
lem facit. Iccirco enim non ad pręsens noxium quēq; punit: ut
habeat homo resipiscendi sui facultatem.

Capitulum. xxij. Epilogus & inductio auctoritatum Sibyl
lę erithręę ad iram dei probandum.

HAec habui quę de ira dei dicerē. Donate charissīe: ut scires queādmodū refelleres eos q deū faciūt immobilē. Restat ut more Ciceronis utamur epilogo: ad porādū sicut ille ī tuscu lanis de morte disserēs fecit. Ita nos in hoc ope testimonia diui na: qb⁹ credi possit adhibere debem⁹: ut illoꝝ ꝑsuasiōē reuinca mus: q sine ira deū eē credētes, dissoluūt oēꝫ religionē: sine q̄ (ut ostēdim⁹) aut īmanitate beluis: aut stulticia pecudib⁹ adeq̄mur: In sola enī religiōe. i. in summi notione sapientia est. Prophetę uniuersi diuino spū repleti: nihil aliud q̄ de gr̄a dei erga iustos: & de ira ei⁹ aduersus īpios loquūt: quoꝝ testimōia nobis qdem satis sūt: ueꝝ his qm̄ nō credūt: isti q sapientiā capillis & habitu iactāt: rōe quoq; & argumētis fuerāt a nobis refellēdi. Sic enim prępostere agūt: ut hūana diuinis tribuāt auctoritatē: cū potius humāis diuina debuerīt. Quę nūc sane omittam⁹: ne nihil apud in istos agam⁹: & īfinitū materia ꝓcedat. Ea igit̄ q̄ram⁹ testimo nia: qb⁹ illi possint aut credere: aut certe non repugnare. Sibyllas plurimi & maximi auctores tradiderūt grecoꝝ: Aristome⁹: & Apollodor⁹ Eritbrę⁹: nostroꝝ Varro & Fęnestella. Hi oēs prę cipuā & nobilē pret̄ cęteras Eritbręā fuisse cōmemorāt. Apollo dorus qdē ut de ciui & populari sua gloriat̄. Fęnestella uero eti am legatos eritbręos a senatu eē missos refert: ut hui⁹ Sibyllę car mina romā deportarēt̄: & ea cōsules Curio & Octauius in capi tolio qd̄ tūc erat curāte Quinto Catulo restitutū ponenda cura rēt. Apud hāc de sūmo cōditore rerū deo huiusmōi uersus repe riunt̄. ἄφθαρτος κτίστης αἴδιος, αἰθέρα ναίων, τοῖς ἀκάκοις ἀκάκον πρόφέρων, μείζονα μισθὸν τοῖς δεκάκοις, ἀικοῖς δὲ χόλον καὶ θυμὸν ἐγείρων. i. incorruptibilis & conditor ęternus in aere habitās, bonis bonū ꝓferēs: iustis multo maioreꝫ mercedem. Iniustis aūt & malis iram & furorem excitās. Rur sus alio loco enumerās: qbus maxime faci norib⁹ incitet̄ de⁹ hęc retulit. φεῦγε δὲ λατρείας, ἀνόμους, θεῷ ζῶντι λάτρευε· μοιχείας τε φύλασσε. καὶ ἀρσενοῖδίαν κοίτην εἶναι. γενεάν παίδων τρέφε. μηδὲ φόνευε. καὶ γὰρ ἀθάνατος κεχολώσεται ὅς κεν ἁμαρτῇ. i. fuge sceleratas r̄ligiōes: & uiuo deo serui: ab adulterio te abstine: & masculi ꝑmixtiōe praua: ꝓpriā generatōeꝫ crea: & ne occidas. His enim deus immortalis irascit̄, q hęc agunt. Indignat̄ ergo aduersus peccatores.

adhibere

philosophos notat

in infinitum

¶ Capitulū .xxiij. Auctoritatibus aliarum Sibyllarū irā dei probat.

VErū ꝙ plures (ut ostendi) Sibyllę a doctissimis auctorib⁹ fuisse tradunt: uni⁹ testimoniū satis nō sit ad cōfirmandā (sicut intēdim⁹) ueritatē. Cumqꝫ qdē uolumina, qbus romanoꝝ facta cōscripta sunt in arcanis habent. Cęteraꝝ tñ fere omniū libelli: quo min⁹ in usu sunt, oībus nō uetant. Ex quibus alia denūciās uniuersis gētib⁹ iram dei ob īpietatē hominū hoc mō exorsa est. ἐρχομένης ὀργῆς μεγάλης ἐπὶ κόσμον ἀπαθῆ ἔσχατον εἰς αἰῶνα θεοῦ. μηνύματα φέρω πᾶσι προφητεύσασα καὶ πόλιν ἀνθρώποισι. i. Veniēt irę magnę sup mūdū, dei pnūciationes enarrās omnib⁹ hominib⁹ in urbibus pphetās. Alia quoqꝫ p indignatōem dei aduersus iniustos: cathaclismum priore sęculo factum esse dixit: ut malitia generis humani extingueret. ἐξοῦ μηνίσαντος ἐπουρανίοιο θεοῖο, καὶ αὐταῖσι πόλεσι καὶ ἀνθρώποισιν ἅπασι γῆν καλύψε θάλασσα κατακλυσμοῖο ῥαγέντος. Ex quo irascēte cęlesti deo: ipsas ciuitates cū homib⁹ cūctis: & terraꝫ mare cooperuit diluuio rupto. Simili modo deflagrationē postea futura uaticinata est: qua rursus impietas hominū deleat. καί ποτέ τὴν ὀργὴν θεόν οὐχί τι πάυνοντα: ἀλλά ἐξεμβρίθοντα γενεάν ἀνθρώπων. ἀλλᾶμα πᾶσαν ὑπὲμπρησμοῦ πέρθοντα. Vnde apud Nasonē de Ioue ita dicit. Esse quoqꝫ in fatis reminiscit affore tēp⁹ Quo mare, quo tell⁹ correptaqꝫ regia cęli Ardeat: & mūdi moles operosa laboret. Qꝫ tūc fiat necesse ē: cū honor & cult⁹ dei summi apud homines interierit. Eadē tñ, placari eū poenitētia factorū, & sui emēdatōe cōtestās hęc addidit. ἀλλ' ἐλεεῖ μετάθεσθε βροτοί δή μηδέ πρὸς ὀργὴν παντοίην ἀγάγητε θεόν μέγαν. Oēs ergo hoīs trāsferte uos: neqꝫ ad irā ducite deuꝫ magnuꝫ Item paulopost. οὐ κολέσει παύσει δ' ἔ πάλιν χόλον ἐπὰρ ἅπαντες εὐσεβέειν τὸν θυμὸν ἐνί φρεσί ἀσκήσητε. Neqꝫ perdet: irę aūt parcet cū oēs pietatē ex mente percipietis. Deinde alia Sibylla: cęlestiū terrenorūqꝫ genitorem diligi oportere denunciat: ne ad perdendos hoīes: indignatio ei⁹ insurgat. μήποτε θυμωθείς θεός ἄφθιτος ἐξαπολέσει πᾶν γένος ἀνθρώπων βίοτον καί φῦλον ἀναιδῶν. δεῖ γάρ ἐρᾶν γενήτηρα θεόν σοφόν αἰὲν ἐόντα, idest Ne forte iratus incorrup-

tibilis deus omne genus humanũ perdat: uitã tribuat ĩprobam. Oportet enĩ genitorẽ deũ amari: q plen⁹ est & sapiẽs. Ex his apparet uanas esse rões oĩu3 philosophoꝝ: q deũ putant sine ira & inter cęteras laudes ei⁹ id ponũt: qđ est cõtra ĩpam maiestatẽ. Regnũ hoc imperiũq; terrenũ nisi met⁹ custodiat soluit̃. Aufer irã regi nõ mõ nemo parebit: s3 etiã de fastigio pręcipitabit̃: immo uero cuilibet humili eripe hũc affectũ. Quis enim nõ spoliabit? Quis nõ deridebit? Quis nõ afficiet iniuria? Ita nec indumenta nec sedẽ: nec uictũ poterit habere: aliis qcqd habuerit deripientibus: ne dũ putem⁹ cęlestis ĩperii maiestatẽ sine ira & metu posse cõsistere. Apollo Milesius de iudęoꝝ religiõe cõsult⁹ responso hoc indidit. ἣ δὲ θεὸν βασιλῆα καὶ γεννητῆρα πρὸ πάντων ὃν τρέμεται καὶ γεῖα καὶ οὐρανὸσ ἠδὲ θάλασσα ταρτάριοί τε μυχοὶ καὶ δαίμονεσ ἀποφρίττουσι. Regẽ aũt & genitorẽ omniũ ante oĩa quẽ terra cõtremiscit: cęlũq; & mare & latebrę tartareę & demones abhorrescũt. Si tã lenis est q̃ philosophi uolũt: quõ ad nutũ eius nõ mõ dęmones & ministri tandez potestatis: s3 etiã cęlũ & terra: & reꝝ natura oĩs contremiscit. Si enĩ null⁹ alteri seruit nisi coact⁹: oĩe igit̃ ĩperiũ metu cõstat: metus aũt p irã. Na3 si nõ moueat̃ qs aduersus parere nolentẽ: nec cogi poterit ad obsequm. Cõsulat unusq̃sq; affectus suos: iã intelliget neminẽ esse sine ira: & castigatõe imperio sbiugari. Vbi ergo ira nõ fuerit imperiũ quoq; non erit. Deus aũt habet imperium ergo & iram qua constat: imperium habeat necesse est.

¶ Cap. xxiiii. Cõcludit deũ amãdũ: uerẽdũ: honorificãdũ: metuendum.

Quapropter nemo uaniloquẽtia philosophoꝝ inductus: ad contemptum se dei erudiat: quod est maximum nefas. Debemus hũc omnes & amare q̃ pater est: & uereri q̃ domin⁹: & honorificare q̃ benefic⁹: & metuere q̃ seuer⁹: utraq; persona in eo uenerabilis. Quis salua pietate non diligat animę suę parẽtem? Aut qs impune contemnat eum: q rerũ dominator habeat in omnes ueram & ęterna3 potestatem? Si patrẽ cõsideres: ortũ nobis ad lucẽ qua fruimur sũministrat: p illũ uiuimus: p illum in hospitium huius mundi intrauim⁹. Si deum cogites: ille nos innumerabilib⁹ copiis alit: ille sustẽtat: in hui⁹ domo habitam⁹

huius familia sumus: & si minus obsequens q̄ decebat: minusq̧ officiosa q̄ dn̄i; & parētis immortalia merita poscebāt: tn̄ plurimum proficit ad ueniā cōsequēdā: si cultū eius notionēq̧ teneamus: si abiectis humilibꝰ terrenisq̧ tam rebus q̄ bonis celestia; & diuina sempiterna meditemur. Quod ut facere possumꝰ deꝰ nobis sequēdꝰ est: deus adorādus: qm̄ in eo est materia rerū: & ratio uirtutū: & fons bonoꝝ. Quid enī deo aut potētia maiꝰ ē: aut rōe pfectiꝰ: aut claritate luculētius? Quod qm̄ nos ad sapientiā genuit: ad iusticiā ꝓcreauit: nō est fas hominē relicto deo; sēsus ac uite datore, terrenis fragilibusq̧ famulari: aut querēdis tēporalibꝰ bonis inherētē: ab innocētia & pietate discedere. Non faciūt beatū uiciose ac mortifere uoluptates: nō opulētia libidinū incitatrix: nō inanis ambitio: nō caduci honores: quibꝰ illaq̄atus animꝰ humanꝰ: & corpori mācipatꝰ eterna morte dānatur: sed sola innocētia: sola iusticia: cuiꝰ legitima & digna merces est immortalitas: quā statuit a principio deus sanctis & īcorruptis mētibꝰ: que se a uicijs & ab omni labe terrena integras inuiolatasq̧ cōseruāt. Huiꝰ premij celestis ac sempiterni ꝑticeps esse nō possunt: q fraudibus: rapinis: circūscriptionibꝰ, cōscientiā suam polluerūt: quiq̧ iniurijs hominū nefarijs cōmissis inelubiles tibi maculas immiserūt. Proinde uniuersos oportet q sapiētes: q homīes merito dici uolūt: fragilia contēnere: terrena calcare: humilia despicere: ut possint cū deo beatissima necessitudine copulari. Auferaᵗ impietas discordie, dissensionesq̧ turbulēte ac pestifere sopianᵗ: quibus humane societates & publici foederis diuina cōiunctio irrūpiᵗ: dirimiᵗ: dissipaᵗ. Quantū possumꝰ boni ac benefici esse meditemur: si qd nobis opū: si qd suppetit copiaꝝ: nō uoluptati uniꝰ: sꝫ multoruꝫ saluti impartiaᵗ. Voluptas enī tam mortalis est q̄ corpus cui exhibet ministeriū. Iusticia uero & beneficentia tam immortales q̄ mens & aīa: que bonis operibus similitudinē dei asseqᵗ. Sit nobis deꝰ nō in templis: sed in corde nr̄o consecratꝰ. Destructibilia sūt oīa que manu fiūt: mūdemꝰ hoc templū quod nō fumo: nō puluere: sed malis cogitationibus sordidaᵗ: quod nō cereis ardentibꝰ: sed claritate ac luce sapiētie illuminaᵗ. In quo si deuꝫ semꝑ crediderimꝰ eē presentē eius diuinitatis potētia, ita uiuemꝰ: ut & ꝓpiciū semꝑ habeamꝰ, & nunq̄ uereamur iratum.

L. Coelij. Lactantij firmiani ad demetrianuȝ de opificio dei ſeu formatione hominis.

Probemiale Ca. ad Demetrianũ in quo narrat cur hoc opus aſſumpſit:

Q Vam minime ſim quietus, & in ſummis neceſſitatibus ex hoc libello poteris exiſtimare: quẽ ad te, rudib⁹ pene uerbis ꝓut ingenij mediocritas tulit, Demetriane ꝑſcripſi: ut & quotidianũ ſtudium meũ noſces & nõ deeſſeȝ tibi pręceptor etiã nũc: ſed honeſtioris rei: meliorisq; doctrinę. Nam ſi te in litteris nihil aliud q̃ linguam inſtruentib⁹ auditorem ſatis ſtrẽnuum ꝓprębuiſti: q̃to magis in his ueris & ad uitam ꝑtinẽtib⁹ docilior eſſe debebis: apud quẽ nũc profiteor nulla me neceſſitate uel rei uel tꝑis impediri: quo minus aliq̃d excudã: quo philoſophi noſtrę ſectę, quã tuemur, inſtructiores doctioreſq; in poſterũ fięt: q̃uis nũc me audiãt, caſtigentq; uulgo: ꝙ aliter, q̃ ſapiẽtib⁹ cõuenit, uiuãt, & uicia ſub obtẽtu noĩs celẽt: q̃bus aut mederi oportuit: aut ea prorſus effugere: ut beatũ atq; incorruptũ ſapientię nomẽ: uita ipſa cũ pręceptis cõgruẽte pręſtarent. Ego tñ ut nos ipſos ſil' & cęteros inſtruã: nullũ laborẽ recuſo: neq; enĩ poſſuȝ obliuiſci mei: tũ pręſertim cũ maxime opus ſit meminiſſe: ſic ne tu q̃deȝ tui, ut ſpero & opto. Nã licet te publicę rei neceſſitas a ueris & iuſtis operibus auertat: tñ fieri nõ poteſt: quin ſubinde in cęlum aſpiciat mens ſibi cõſcia recti. Ego q̃dem lętor: omnia tibi, quę ꝓ bonis habenẽ, proſpere fluere: ſȝ ita, ſi nihil de ſtatu mẽtis immutẽt. Vereor enim ne paulatim cõſuetudo & iocũditas earuȝ rerũ (ſicut fieri ſolet) in animũ tuũ repat. Ideoq; te moneo: & repetẽs iterũ iterũq; monebo: ne oblectamẽta iſta terrę, ꝓ magnis ac ueris bonis habere te credas: q̃ ſunt nõ tm̃ fallacia ꝙ dubia: uerũ etiã inſidioſa: ꝙ dulcia. Nam & ille colluctator & aduerſarius noſter ſcis q̃ ſit aſtut⁹: & idẽ ipſe uiolẽtus ſicuti nũc uidem⁹. Is hęc omnia quę illicere poſſunt, pro laqueis habet: & quidem tam ſubtilib⁹: ut oculos mentis effugiant: ne poſſint hominis ꝓuiſione uitari. Sũma ergo prudentia eſt pedetentim ire: quoniã utrobiq; ſaltus inſidet: & offenſacula pedib⁹ latenter opponit. Itaq; res tuas ꝓprias in q̃bus nũc agis ſuadeo: ut pro tua uirtute

aut contēnas si potes: aut non magnopere mireris. Memento & ueri parentis tui: & in qua ciuitate nomen dederis: & cuius ordinis fueris. Intelligis ꝑfecto qd loquar. Nec enī te supbię arguo: cuius in te ne suspicio qd ulla est: sed ea quę dico ad mentē referenda sunt nō ad corpus: cuius oīs ratio ideo compata est: ut animo tanq̄ dño seruiat & regaẗ nutu eius. Vas est enī quodāmō fictile quo animus: idest homo ipse uerus cōtineẗ: & quidē non a Prometheo fictū (ut poetę loquunẗ) sed a summo illo rerum conditore ac artifice deo: cuius diuinam prouidentiā perfectissimamq; uirtutē nec sensu cōprehēdere: nec uerbo enarrare possibile est. Tētabo tñ quoniā corporis & animi facta mentio est: utriusq; rationem, q̄tum pusillitas intelligentię meę peruidet, explicare: qd' officium hac de causa maxime suscipiendū puto: qd' Marcus Tullius uir ingenii singularis in quarto de republica libro cū id facere tētasset: nihil prorsus effecit: materiā late patentem angustis finibus terminauit: leuiter summa quęq; decerpēs. Ac ne ulla esset excusatio: cur eum locum nō fuerit executus, ipse testatus est: nec uoluntatē sibi defuisse nec curam. In libro enim de legibus primo: cū hęc idem summatim stringeret sic ait. Hūc locū satis (ut mihi uideẗ) in his libris quos legistis, expressit Scipio. Postea tamen in libro de natura deorū secundo: hoc idem latius exequi conatus. Sed quoniā nec ibi quidem satis expressit, aggrediar hoc munus & sumā mihi audacter explicandū: q͏ homo disertissimus pene omisit intactum. Forsitan reprehendas q͏ in rebus obscuris, coner aliquid disputare: cum uideas tanta temeritate hoīes extitisse: qui uulgo philosophi nominantur: ut ea quę obscura prorsus atq; abdita deus esse uoluit, scrutarentur: ac naturam rerū cęlestium terręnarūq; cōquirerēt: quę a nobis longe remotę, neq; oculis contrectari: neq; tangi manu: neq; ꝑcipi sensibus possunt. Et tamen de illarū omniū ratione sic disputant: ut, ea quę afferūt, ꝓbata & cognita uidere uelint. Quid est tandem cur nobis inuidiosum q̄sq̄ putet: si rationem corporis nostri inspicere & contemplari uelimus? Quę plane obscura nō est: q͏ ex ipsis mēbrorū officiis, & usibus partiū singularum, quanta ui prouidentię q̄sq; factus sit, intelligere nobis licet.

Capitulū .ij. quę de⁹ homini: & quę cęteris animalib⁹ dedit.

DEdit enĩ homini artifex ille noster ac parẽs de⁹ sensuꝫ atqꝫ rõeꝫ: ut ex eo appareret nos ab eo esse generatos: qꝛ ipse in telligentia: ipse sensus ac ratio est. Ceteris animantibus quoni am rationalem istam uitam non attribuit: quemadmodũ tamẽ uita eorum tutior esset, ante prouidit. Omnes enĩ suis ex se pelli bus texit: quo facilius possent uim pruinarũ, ac frigora sustinere. Singulis autem generibus ad propulsandos impetus externos sua ꝓpria munimẽta cõstituit: ut aut naturalibus telis repugnẽt fortioribus: aut quę sunt imbecilliora subtrahãt se periculis, per nicitate fugiendi: aut quę simul & uiribus & celeritate indigẽt: astu se protegãt: aut latibulis sepiant. Itaqꝫ alia eoꝝ uel plumis le uibus in sublime suspensa sunt: uel suffulta ungulis: uel ĩstructa cornibus: qbusdaꝫ in ore arma sunt dentes: aut in pedibus, adun ci ungues: nulliqꝫ munimentũ ad tutelã sui deest. Si qua uero in prędaꝫ maioribus cedunt: ne tñ stirps eorũ funditus interiret: aut in ea sunt relegata regione ubi maiora esse nõ possunt: aut ac cęperũt uberẽ generãdi facultatẽ: ut & bestijs quę sangnine alũt uictus suppeteret ex illis: & illatam tamen cladem, ad conseruati oneꝫ generis multitudo ipsa superaret. Hominẽ autem ratione concessa, & uirtute sentiendi: atqꝫ eloquendi data: eorũ quę cęte ris animalibus attributa sunt: fecit expertem: quia sapientia red dere poterat quę illi naturę conditio denegasset: statuit nudum & inermẽ: quia & ingenio poterat armari: & ratione uestiri. Ea uero ipsa quę mutis data, & homini denegata sunt: q̃ mirabilit̃ homini ad pulchritudinem faciãt, exprimi non põt. Nam si ho mini ferinos dentes aut cornua: aut ungues: aut ungulas: aut cau dam: aut uarij coloris pilos addidisset: qs non sentiat q̃ turpe animal esset futuruꝫ: sicut muta, si nuda & inermia fingerentur? Quibus si detrahas uel naturalẽ sui corporis uestẽ: uel ea qb⁹ ex se armant: nec speciosa poterũt esse, nec tuta: ut mirabiliter, si uti litatem cogites, instructa: si specieꝫ: ornata uideant. Adeo miro modo cõsentit utilitas cum decore: hominem uero queꝫ ęternuꝫ animal atqꝫ immortale fingebat: nõ forinsecus ut cętera: sed inte rius armauit: nec munimentũ eius in corpore: sed in aĩo posuit: quoniam supuacuũ fuit, cũ illi quod erat maximũ tribuissꝫ, cor poralibus eũ tegere munimẽtis: cũ presertim pulchritudinẽ hu mani corporis impedirent.

Capi.iij. Cōtra Epicuros disputat, qui opera naturę dānabāt: & pręcipue ꝙ hō cęteris animātibus imbecillior oriatur.

VNde ego, philosophoꝝ, q Epicurū sequunť, amētiā soleo mirari, q naturę opa reprehēderēt: ut ostēdāt nulla ꝓuidētia instructū esse ac regi mūdū: ſꝫ originē rerū insecabilib⁹ ac solidis corporib⁹ assignāt: quoꝝ fortuitis concursiōib⁹: uniuersa nascanť & nata sint. Pręterea quę ad ipsum mūdū uicio dāt: in quo ridicule īsaniūt: id sumo, qđ ad rē de qua nūc agim⁹ ꝑtinet. Queruntť hoīem nimis imbecillū & fragilē nasci: q̄ cętera aīalia nascūť: quę ut sunt edita ex utero: ꝓtinus in pedes suos erigi: & gestire discursib⁹: statimq́ꝫ aerē tolerādo idonea esse: q̄ in lucēꝫ naturalib⁹ indumētis munita ꝓcesserint. Hominē ecōtra nuduꝫ & inermē tanq̄ ex naufragio in hui⁹ uitę miserias proici, & expelli: q neqꝫ mouere se loco: ubi effusus est possit, ne alimētum lactis appetere: nec iniuriā tpis ferre. Itaqꝫ naturā nō matrē esse humani generis: ſꝫ nouercā: quę cū mutis tam liberaliť gesserit: hominē uero sic effuderit: ut inops & infirm⁹: & omni auxilio indigēs: nihil aliud possit q̄ fragilitatis suę conditōem, ploratu ac fletib⁹ ominari: scilicet cui tantū in uita restet transire maloruꝫ. Quę cū dicūt: uehementer sapere creduntť: ꝓpterea ꝙ unusq́ꝫq́ꝫ incōsiderate suę conditionis ingratus est. Ego uero illos nunq̄ magis desipere contendo: q̄ cum hoc loquunť. Cōsiderās enim conditionem rerum: intelligo nihil fieri aliter debuisse: ut non dicam potuisse: quia deus potest oīa: sed necesse est: ꝙ illa prouidentissima maiestas id effecerit: quod erat melius & rectius. Libet igiť interrogare istos diuinorū operū reprehēsores: quid in homīe deesset ꝙ imbecillior nasciť credant. Num iccirco min⁹ educenť hoīes: num minus ad summū robur ętatis prouehanť: num imbecillitas: aut incrementū impediat ad salutē: quoniam quę desunt ratio depēdit? At hoīs, inquiūt, educatio maximis laboribus constat: pecudum scilicet conditio melior: ꝙ hę omnes cū foetum ediderint: non nisi pastus sui curaꝫ gerūt: ex quo efficitur ut uberibus sua sponte distentis alimentum lactis foetibus ministreť: & id cogente natura sine solicitudine appetant. Quid aues: quarum ratio diuersa est? nōne maximos suscipiūt in educando labores: ut interdum aliquid humanę intelligentię

[Margin, handwritten:] ...d in homine deest quia / ...becillior nasci credāt

habere uideant? Nidos enim aut luto ędificant: aut uirgultis &
frōdib⁹ cōstruūt: & ciboꝝ expertes incubāt ouis: & qm̄ foetus
de suis corporib⁹ alere nō datū est: cibos cōuebūt: & totos dies
in huiusmodi discursatōe cōsumūt: noctib⁹ uero defendūt: fo-
uent: ptegunt. Quid ampli⁹ facere boīes possunt: nisi hoc solū
fortasse: ꝙ nō expellūt adultos: sed ppetua necessitudine ac uin-
culo charitatis adiūctos habent? Quid ꝙ auium foet⁹ multo fra
gilior est q̃ boīs? Quia nō materno corpore ipsum aīal edūt: sed
id qd̄ materni corporis foetu & calore tepefactū aīal efficiat: qd̄
tn̄ cū spiritu fuerit animatū: id uero implume ac teneꝝ non mō
uolandi: sed ambulandi quoq; usu caret. Non ergo modo inep
tissimus sit: si qs putet male cum uolucribus egisse naturā: p̄mū
ꝙ bis nascunt̄: deinde ꝙ tam infirme: ut sint quęsitis p laborem
cibis a parentibus nutriēdę. Sed illi fortiora eligūt imbecilliora
prętériūt. Quęro igit̄ ab his qui conditionē pecudum suę pręfe
runt: quid eligant si deus his deferat optionē: utrum malint hu-
manā sapientiam cum imbecillitate: an pecudum firmitatem cu;
illarum natura? Scilicet non tam pecudes sunt ut non malint uel
fragiliorem multo: q̃ nunc est: dummodo humanā: q̃ illam irra-
tionabilē firmitatem. Sed uidelicet prudentes uiri: neq; hōīs
rationem uolunt cum fragilitate: neq; mutorum firmitate; sine
ratione. Quod nihil est tam repugnās tāq; cōtrariū q̃ unūqd'q;
animal: aut ratio instruat necesse est: aut cōditio naturę. Si natu
ralibus munimentis instruatur: superuacua ratio est? Quid eni;
excogitabit: quid faciet: quid molietur? Aut in quo lumen illud
ingenii ostendet: cū ea quę possunt esse rationis: ultro natura cō
cedat? Si autem ratione sit pręditum: quid opus erit sepimentis
corporis: cū semel cōcessa ratio naturę munus possit implere?
Quę quidem tantum ualet ad ornādum tuendumq; hominem
ut nihil potuerit maius ac melius a deo dari. Deniq; cum & cor
poris non magni homo: & exiguarum uiriū: & ualitudinis sic
infirmę: tamen qm̄ id quod est maius accępit: & instructior est
ceteris animalibus & ornatior. Nam cum fragilis imbecillusq;
nascatur: tamē & a mutis omnibus tut⁹ est: & ea omnia quę fir-
miora nascuntur: etiam si uim cęli fortiter patiunt̄: ab homine
tn̄ tuta esse nō possunt. Ita fit ut plus homini cōferat ratio: q̃ na
tura mutis: quonia; in illis neq; magnitudo uiriū: neq; firmitas

corporis efficere pōt:quo min⁹ aut opprimant̄ a nobis: aut nr̄ę ſbiecta ſint ptāti. Pōt ne igit̄ aliqs cum uideat etiā boues: uaccas aut equos cū immaniſſimis corporib⁹ ac uirib⁹ ſeruire homini: queri de opifice rex̄ deo: ꝙ modicas uires ꝙ paruū corp⁹ accępe rit:nec bn̄ficia ī ſe diuina p merito ęſtimat: qd̄ ē īgrati:aut ueri⁹ loquar īſani! Meli⁹ igit̄ Plato ut hos credo īngtos refelleret,natu rę gr̄as egit:ꝙ hō nat⁹ eēt. Qd̄ & ipm̄ q̄le ſit,nō ē h⁹ materię pō derare. Quāto meli⁹ & ſani⁹ q ſenſit cōditōe, hoīs eē meliorē:q̄ iſti q ſe pecudes natos eē maluerūt. Quos ſi de⁹ in ea forte cōuer terit aīalia:quox̄ ſortē pręferūt ſuę:iā pfecto cupiant remigrare magniſq; clamoribus conditionem priſtinam flagitent: ꝙ non eſt tanti robur ac firmitas corporis: ut officio linguę careas:aut auiū p aerē libera diſcurſatio,ut manib⁹ indigeas. Plus enī man⁹ pſtāt: q̄ leuitas pēnax̄:pl⁹ lingua q̄ toti⁹ corpis fortitudo. Quę igitur amentia eſt ea pręferre:quę ſi data ſint:accipere detrectes!

Capi.iiij. Cōtra epicuros cōquęrētes hoīes morbis & imma turę morti ſubiectos.

Idē querunt̄ hoīe; morbis & īmaturę morti eē ſubiectu;. Indignant̄ uidelicet,nō deos ſe eē natos. Minime,inqūt:ſi ex hoc oſtēdim⁹ hoīe; nulla,puidētia,eſſe factū:qd̄ aliter fieri de buit. Quid ſi oſtēdero id ipm̄ magna rōe ,puiſū eſſe:ut a mor bis uexari poſſet:& uita ſua ī medio curſus ſui ſpacio rūperet! Cū enī de⁹ aīal qd̄ fecerat,ſua ſpōte ad mortē trāſire cognouiſſ;: ut mortē ipa; quę eſt diſſolutio naturę capere poſſ;: dedit ei fra gilitatē:quę morti aditū,ad diſſoluendū aīal inueniret. Nā ſi ei⁹ roboris fieret:ut ad eū morbus & ęgritudo adire nō poſſet: ne mors quidem poſſet,qm̄ mors ſequela morborū eſt. Immatura uero mors quomodo abeſſet ab eo: cui eſſet conſtituta natura! Nempe nullum hominem mori uolunt niſi cū centeſimū ętatis compleuerit annum. Quomodo illis in tanta repugnantia rerū ratio poterit conſtare! Vt enim ante annos centum mori quiſq; non poſſit:aliquid illi roboris:quod ſit immortale tribuendu; eſt. Quo cōceſſo:neceſſe eſt conditionē mortis excludi. Id aūt ipſum cuiuſmodi poteſt eſſe:quod hominem cōtra morbos & ictus extraneos: ſolidum atq; inexpugnabilē faciat! Cum enim conſtet ex oſſibus & neruis:& uiſceribus & ſanguine:qd horū

poteſt eſſe tam firmũ: ut fragilitatẽ repellat ac mortẽ? Vt igiť ho
mo indiſſolubilis ſit ante illud tempus: quod illi putãt oportuiſ
ſe cõſtitui: ex qua ei materia corpus attribuãt? Fragilia ſũt omnia
quę uideri ac tangi poſſũt. Supeſt: ut aliquid ex cęlo petant: quo
niam in terra nihil eſt: quod nõ ſit infirmuꝫ. Cum ergo ſic homo
formandus eſſet a deo: ut mortalis eſſet: aliquãdo & ꝑ ſeipſum
mobilis ſemꝑ res ipſa exigebat: ut terreno & fragili corpore finge
reť. Neceſſe eſt igitur: ut mortẽ recipiat quãdolibet: quoniã cor-
poralis. Corpus enĩ quodlibet ſolubile atq̃ mortale eſt. Stultiſſi
mi ergo ſunt qui de morte ĩmatura queruntť: quoniã naturę cõdi-
tio locũ illi facit: Ita cõſequẽs erit ut morbis quoq̃ ſubiectus ſit.
Neq̃ enĩ patiť natura: ut abeſſe poſſit infirmitas ab eo corꝑe: qđ
iccirco nõ ſolidũ firmũq̃ natũ eſt: ut aliquãdo ſoluẽdũ ſit. Sed
putemus fieri poſſe quẽadmodũ uolũt ut homo non ea cõditiõe
naſcať: qua morbo mortiue ſubiectus ſit: niſi peracto ętatis ſuę
ſpacio ad ultimã proceſſerit ſenectutẽ. Nõ igiť uidẽt ſi ita ſit cõ-
ſtitutũ, quid ſequať: homini utiq̃ certo tempore mori nullo mõ
poſſe, ſed ſi prohiberi ab altero uictu poteſt: mori poterit. Res
igitur exigit: ut homini: qui ante certũ diẽ mori nõ poteſt: cibo ꝯ
alimentis q̃a ſubtrahi poſſũt opus non ſit: ſi opus cibo nõ erit: iã
non homo ille: ſed deus fiet. Ergo ut ſuperius dixi: qui de fragili
tate hominis querũť: quod id potiſſimũ querũť q̃ nõ immorta
les ſempiterniq̃ ſint nati. Nemo enĩ niſi ſenex mori debet. Nẽpe
ideo mori debet: quia deus non eſt. Atqui mortalitas non poteſt
cum immortalitate coniungi. Si enĩ mortalis eſt in ſenectute im-
mortalis eſſe in adoleſcẽtia nõ poteſt. Nec eſt ab eo cõditio mor
tis aliena: qui quãdoq̃ moriturus eſt: nec ulla ĩmortalitas eſt cui
ſit terminus cõſtitutus. Ita fit: ut & ĩmortalitas excluſa imperpe-
tum: & ad tẽpus recepta mortalitas: hominẽ cõſtituat in ea condi
tione: ut ſit in qualibet ętate mortalis. Quadrat igiť neceſſitas un
diq̃: nec debuiſſe aliter nec fas fuiſſe: ſed iſti rationẽ ſequẽtiũ nõ
uidẽt: q̃a ſemel errauerũt in ipſa ſumma. Excluſa enĩ de rebus hu
manis diuina ꝓuidentia: neceſſario ſequebať: ut omnia ſua ſpõte
ſint nata. Hinc inuenerũt illas minutorũ ſeminũ plagas: & cõcur-
ſiones fortuitas: quia rerũ originem nõ uidebant. In quas ſe angu
ſtias cũ cõieciſſent: iam cogebat eos neceſſitas exiſtimare animas
cũ corporibus naſci: & item cũ corporibus extingui. Aſſũpſerãt

enĩ nihil fieri mente diuina. quod ipſũ nõ aliter ꝓbare poterant, q̃ ſi oſtenderent eſſe aliq̃, in qbus uideret̃ ꝓuidẽtię ratio claudicare. Reprehenderũt igit̃ ea: in quibus uel maxime diuinitatẽ ſuã: ꝓuidentia mirabiliter expreſſit: ut illa quę retuli de morbis & ĩmatura morte cũ debuerint cogitare: his aſſũptis quę neceſſario ſequerent̃. Sequũt̃ autẽ illa: quę dixi. ſi morbũ nõ reciperẽt: neq; tectis: neq; ueſtibus indigerẽt. Quid enĩ uentos: aut hymbres: aut frigora metueret: quorũ uis in eo eſt: ut morbos afferãt? Iccirco enĩ accepit ſapientiã: ut aduerſus nocẽtia, fragilitatẽ ſuã muniat. Sequitur, neceſſe eſt: ut quoniã retinẽdę rationis cauſa morbos capit: etiam mortẽ ſemꝑ accipiat: qa his ad quem mors nõ uenit: firmus ſit neceſſe eſt. Infirmitas autẽ habet in ſe mortis cõditionem. Firmitas uero ubi fuerit: nec ſenectus locũ poteſt habere: nec mors q̃ ſeqt̃ ſenectutẽ. Pręterea ſi mors certę cõſtituta eſſet ętati: fieret homo inſolẽtiſſimus: & humanitate omni carẽt. Nã fere iura omnia humanitatis: qbus inter nos cohęrem⁹ ex metu & cõſciẽtia fragilitatis oriunt̃. Deniq; imbecilliora & timidiora quęq; animalia congregant̃: ut quoniã uirib⁹ tueri ſe nequeũt: multitudine tueantur. Fortiora ꝟo ſolitudĩes appetũt quoniã robore uiribuſq; cõfidũt. Homo quoq; ſi eodẽ mõ habẽt ad ꝓpulſanda ꝑicula ſuppetẽs robur: nec ullius alterius auxilio indigeret: q̃ ſocietas eſſet? q̃ reuerentia int̃ ſe? quis ordo? quęue ratio? q̃ humanitas? Aut quid eſſet deteri⁹ homine? qd efferacius? qd ĩmani⁹? Sed quoniã imbecillis eſt nec ꝑ ſe põt ſine hoĩe uiuẽ: ſocietatem appetit: ut uita cõmunis & ornatior fiat & tutior. Vides igit̃ oẽm hoĩs rationẽ in eo maxĩe ſtare: ꝙ nud⁹ fragiliſq; naſcit̃: ꝙ morbis afficit̃: ꝙ ĩmatura morte mulctat̃. Quę ſi homini detrahãt̃: rationẽ quoq; ac ſapientiã detrahi neceſſe eſt. Sed nimis diu de rebus apertis diſputo: cũ ſit liq̃dum: nihil ſine prouidẽtia nec factum eſſe unq̃: nec fieri potuiſſe. De cui⁹ opibus uniuerſis ſi nũc libeat diſputare ꝑ ordinẽ infinita materia eſt. Sed ego de uno corꝑe hoĩs tãtũ inſtitui dicere, ut ĩ eo diuinę ꝓuidẽtię poteſtatẽ quãta fuerit: oſtendã: his dũtaxat in rebus: quę ſũt cõprehenſibiles & apertę. Nã illa quę ſũt animi: nec ſubiici oculis nec cõprehendi queũt. Nunc de ipſo uaſe hominis loquimur quod uidemus.

Capitulum. v. De differentia creationis animaliũ brutorum & hominis ſm corpus.

IN principio cum deus fingeret animalia: noluit ea in rotun
dam formę speciē conglobare atq3 colligere: ut & moueri
ad ambulandū: & flectere se in quālibet partē facile possent: sed
ex ipsa corporis sūma produxit caput. Itē produxit mēbra q̄daʒ
longius: quę uocanť pedes: ut alternis motibus solo fixa ꝑduce-
rent animal quo mens tulisset: aut quo petendi cibi necessitas ꝓuo
casset. Ex ipso autē uasculo corporis quatuor fecit extantia bina
posterius: quę sūt ī omnibus pedes. Item bina capiti & collo ꝓ-
xima: quę uarios animātibus usus ꝓbēt. In pecudibus enī ac feris
sunt posterioribus pedes similes. In homine autē manus: quę nō
ad ambulandū: sed ad faciendū temperādūq3 sūt natę. Est & ter
tium genus: in quo priora illa neq3 pedes; neq3 manus sūt, sed alę:
in quibus pennę per ordinē fixę uolādi exibēt usū. Ita una fictio
diuersas species & usus habet. Atq3 ut ipsam corporis crassitudi
nem firmiter cōprehenderet: maioribus & breuibus ossibus inui
cem colligatis: quasi carinā compegit: quā nos dicimus spinam.
Eamq3 noluit ex uno perpetuoq3 osse formare: ne gradiendi: fle-
ctendiq3 se facultatē animal nō habēt. Ex eius parte quasi media:
costas id est transuersa & plana ossa porrexit in diuersū: quibus
clementer curuatis: & in se uelut in circulū pene cōductis: interna
uiscera contegant; ut ea quę mollia & minus ualida fieri opꝰ erat:
illius solidę ętatis amplexu possent esse munita. In sūma ṽo con
structiōis eius quā similē nauis carinę diximus: caput collocauit:
in quo esset regimen totius animantis. Datumq3 illi hoc nomē est.
Vt quidē Varro ad Ciceronē scribit: ꝙ hinc capiant initium sen
sus ac nerui. Ea uero quę diximus de corpore uel ambulandi: uel
faciendi: uel uolādi causa esse producta: neq3 nimiū longius pro
pter celerem mobilitatē neq3 nimiū breuibus ꝓpter firmitatē: sed
& paucis & magnis ossibus constare uoluit. Aut enī bina sūt ut ī
homine, aut qua terna, ut in quadrupede: quę tamē nō fecit solida,
ne in gradiendo pigritia & grauitas retardaret: sed cauata & ad
uigorē corporis conseruandū medullis intrinsecus plena eaq3 rur
sus nō ęqualiter porrecta finiuit: sed sūmas eorū partes crassiori-
bus nodis cōglobauit: ut & substringi neruiꝭ facilꝰ & uerti tutiꝰ
possent, unde sūt uertibula noīata. Eos nodos firmitꝰ solidatos le
ui quodā operculo texit: quod dicitur cartilago scilicet ut sine atritu
& sine sensu doloris aliquo flecterenť: eosdem tamē nō in unum

modū informauit. Alios enī fecit simplices & in orbē rotondos in his duntaxat articulis : in ꝗbus moueri mēbra in omnes partes oportebat, ut in scapulis: quoniā manus utrūlibet agitari & cōtorqueri necessariū est. Alios autē latos & ęquales & in unā ptē rotūdos: & ī his utiq; locis ubi tm̄modo curuari mēbra ī omnes ptes oportebat: ut in genibus: & in cubitis: & in manibus ipsis. Nam sicut manus ex eo loco unde oriūť a corpore ubiq; uersus moueri speciosū simul & utile fuit: sic ꝓfecto si hꝰ idē etiā cubitis accideret: & supuacuus esset eiusmodi motus & turpis. Iam enī manus amissa dignitate quā nūc habet : mobilitate nimia ꝓmuscidis similis mirabiliter uidereť: essetq; homo plane anguimanꝰ. Quod genus in illa īmanissima belua mirabiliter effectū est. Deus enī q ꝓuidentiā & potestatē suā, multaꝝ rerū mirabili uarietate, uoluit ostendere: quoniā caput eiꝰ animalis nō tā lōge porrexerat: ut trā posset ore contingē: quod erat futurū horribile atq; tetrū: & quia os ipsū profusis dentibus sic armauerat: ut etiam si cōtingeret pascendi tamē facultatē dentes adimerent. Produxit inter eos a summa frōte molle ac flexibile membrū: quo prendere: quo tenē qđlibet posset: ut rationem uictus capiendi uel dentium prominens magnitudo: uel ceruicis breuitas non impediret.

Capitulum. vi. Contra Epicurū: qui ex athomis fortuito coucurrentibus compactū fabricatūq; hominē disputauit.

NOn possum hoc loco teneri: quo minus Epicuri stulticiam coarguā. Illius enī sūt omnia: quę delirat Lucretius. Qui ut ostenderet animalia non artificio aliquo diuinę mentis: sed ut solet, fortuito esse nata: dixit, in principio mūdi alias quasdā īnumerabiles animātes miranda specie & magnitudine fuisse natas: sed eas permanere nō potuisse ꝙ illas aut sumendi cibi facultas: aut coeundi generandiq; ratio defecisset. Videlicet, ut & athomis suis locū faceret, ꝑ infinitū & inane uolitātibꝰ, diuinā ꝓuidētiā uoluit excludere. Sed cū uideret in omnibus: quę spirant: mirabilē ꝓuidentię inesse rationē: quod malū uanitatis erat dicē fuisse animalia prodigiosa in quibus ratio cessasset. Quoniā igiť omnia quę uidemus cum ratione nata sunt : id enim ipsum nasci efficere nisi ratio non potest : manifestum est nihil omnino rationis expers

potuisse generari. Ante enī prouisū est in singulis qbusq; fingen
dis quatenus & ministerio mēbrorū ad necessaria uitę uterēt: &
quatenus adiugatis corpibus elata soboles: uniuersas generatim
cōseruaret animātes. Nā si peritus architectus cū magnū aliquod
ędificiū facere cōstituit: primo omniū cogitat quę sūma pfecti
ędificij futura sit: & ante emetiatur quē locū leue pōdus expectet,
ubi magni operis statura sit moles: quę colūnarū interualla: q aut
ubi aquarū cadētiū decursus & exitus & receptacula. Hoc inquā
prius pręuidet: ut quęcunq; sunt perfecto operi iam necessaria: cū
ipsis fundamentis pariter ordinaē. Cum deum quis q̄ putet in ma
chinandis animab⁹ nō ante prouidisse: quę ad uiuendū necessaria
essent: q̄ ipsam uitā daret? Quę utiq; cōstare nō possent: nisi pri⁹
effecta essent qbus constat. Videbat igiē Epicurus in corporib⁹
animaliū diuinę rationis solertiā: sed ut efficeret quod ante impru
denter assumpserat: adiecit aliud deliramētū superiori congruēs.
Dixit enī neq; oculos ad uidendū esse natos: neq; aures ad audien
dum: neq; pedes ad ambulādū: quoniā mēbra hęc prius nata sūt:
q̄ esset usus uidendi: & audiēdi: & ambulādi: sed horū omniu;
officia ex natis extitisse. Vereor ne huiusmodi portēta & ridicu
la refutare: nō minus ineptū esse uideaē. Sed libet ineptire: quoniā
cum inepto agimus: ne se ille nimis argutum putet. Quid ais Epi
cure? Non sūt ad uidendū oculi nati? Cur igitur uidēt? Postea in
quit usus eorū apparuit. Videndi ergo causa nati sunt: siquidem
nihil possunt aliud q̄ uidere. Itē mēbra cętera: cuius rei causa nata
sunt ipse usus ostendit. Qui utiq; nullo modo posset existere: ni
si essent membra omnia: tam ordinata tam prouidēter effecta, ut
usum possent habere. Quid si enī dicas aues non ad uolandū esse
natas: neq; feras ad sęuiendum: neq; pisces ad natandum neq; ho
mines ad sapiendum: cum appareat ei naturę officioq; seruire ani
mantes: ad quod est quęq; generata: Sed uidelicet qui sūmā ipsa;
ueritatis amisit: semper erret necesse est. Si enī non prouidētia sed
fortuitis athomorum concursionibus nascuntur omnia: cur nūq̄
fortuito accidit sic coire illa principia: ut efficerent animal eius
modi: quod naribus potius audiret: aut odoraret oculis: auribus
cerneret. Si enim primordia nullum genus positionis in expertu;
relinquunt, oportuit eiusmodi quotidie monstra generari in qui
bus & mēbro; ordo prępośterus: & usus longe diuersus existēt.

Cum uero uniuersa genera & uniuersa quoq; mēbra: leges suas & ordines & usus sibi attributos tueāť: manifestū est nihil fortuito esse factū: quoniā diuinę rationis dispositio ꝑpetua seruať. Ve⁊ alias refellem⁹ Epicurū nūc de ꝓuidētia ut coepimus disseram⁹.

## Capitulum. vii. De dei prouidentia circa uniuersalē bominis fabricam.

(D)Eus igiť solidamēta corporis: quę ossa dicunť: nodata & adiuncta inuicem neruis alligauit atq; constrinxit. Quibus mens si excurrere aut resistere uelit: tanq̄ retinaculis utereť & q̄dē nullo labore nulloq; conatu: sed minimo nutu toti⁹ coporis molem temperaret ac flecteret. Hęc autē uiscerib⁹ operuit: ut quēcūq; locū decebat: ut quę solida ossa conclusa regerenť. Itē uisceribus ipsis uenas admiscuit: quasi riuos ꝑ corp⁹ omne diuisos ꝑ quas discurrens bumor & sanguis: uniuersa mēbra succis uitalibus irrigaret: & ea uiscera formata in eū modū: q̄ unicuiq; generi ac loco apt⁹ fuerit: supięcta pelle cōtexit. Quā uel sola pulcbritudine decorauit: uel setis adoperuit, uel squamis muniuit: uel plumis insignibus adornauit. Illud uero cōmentū dei mirabile: quod una dispositio & unus babitus innumerabiles animantiū perferat uarietates. Nam in omnibus fere quę spirant: eadem series & ordo mēbrorum est. Primū enī caput & buic annexa ceruix. Item collo pectus adiūctū: & ex eo prominentes armi: adbęrens pectori uenť. Item uētri subnexa genitalia. Vltimo loco femora pedesq;. Nec solum membra suū tenorē: ac situm in omnibus seruāt: sed etiam partes mēbrorum. Nam in uno capite ipso certā sedem possidēt aures: certam oculi: nares item: os quoq; & in ore dentes & lingua. Quę omnia cum sint eadem in omnibus animantibus: tamen infinita & multiplex diuersitas figuratorum est: q̄ ea quę dixi: aut productiora: aut contractiora liniamentis uarię differentibus cōprebensa sunt. Quid illud: nonne diuinum quod in tanta uiuentium multitudine: unumquodq; animal in suo genere & specie pulcberrimum est? Vt si quid uicissim de altero in alterum transferatur: nibil impeditius ad utilitatem: nibil deformius ad aspectum uideri necesse sit. Vt si elipbāto ceruice⁊ prolixam tribuas aut camelo breuem: uel si serpentibus pedes: aut pilos addas in q̄bus porrecti ęqualiter: corporis longitudo nibil aliud exbibeat,

nisi ut maculis terga distincti & squamarũ leuitate suffulti, in lubricos tractus sinuosis flexibus laberent. In quadrupedibus autẽ idem opifex contextum spinę: aut sũmo capite deductũ: longi⁹ extra corpus eduxit: & accuminauit in caudã: ut obscoenę corpis partes: uel ꝑpter foeditatẽ tegerent: uel ꝑpter teneritudinẽ munirent, ut animalia quędam minuta, & nocentia, motus eius arcerẽt a corpore. Quod membrũ si detrahas imꝑfectũ fit animal ac debile. Vbi autẽ ratio & manus est: tamẽ nõ est id necessarium, q̃ indumentũ pilorũ. Adeo in suo quoq; genere aptissime cõgruunt. ut neq; nudo quadrupede: neq; homine tecto excogitari quicq̃ turpius possit. Cum tamen ipsa nuditas hominũ mire ad pulchritudinẽ ualeat, nõ tamẽ etiã capiti cõgruebat. Texit ergo illud pilo. Et quia in summo futurũ erat: quasi sũmũ ędificij culmẽ ornauit. Qui ornatus non est in orbem coactus: aut in figuram pilei teres factus: ne quibusdam partibus nudis esset informis: sed alibi infusus: alibi retractus: pro cuiuslibet loci decentia. Frons ergo uallata per circuitum: & a temporibus effusi ante aures capilli, & earũ summę partes in coronę modum cinctę: & occipitium omne cõtectum: speciem miri decoris ostentat. Iam barbe ratio incredibile est: quantum conferat ad dignoscendam corporum maturitatẽ uel ad differentiam sexus: uel ad decorem uirilitatis ac roboris: ut uideatur omnino non constatura fuisse totius operis ratio: si quicq̃ aliter esset effectum.

Capitulũ. viij. De forma hominis & omniũ membrorũ habitudine: sed specialiter de auribus & oculis.

NVnc rationem totius hominis ostendam: singulorũq; membrorum: quę in corpore aperta: aut operta sunt: utilitates & habitus explicabo. Cum igiť statuisset deus ex omnibus animalibus solum hominẽ facere cęlestẽ & cętera uniuersa terręna. Hũc ad cęli contemplationem rigidum erexit: bipedemq; constituit, scilicet ut eadem spectaret unde illi origo est. Illa uero depressit ad terram: ut quia nulla his immortalitatis expectatio est: toto corpore in humum proiecta: uentri pabuloq; seruirent. Hominis itaq; solius recta ratio: & sublimis status: & uultus deo patri cõmunis ac proximus: originẽ suam fictoremq; testať. Eius prope

eadem

diuina mens: quia nõ tm̃ animãtiũ que sunt in terra, sed etiam sui corporis, est sortita dominatũ: ĩ summo capite collocata tanq̃ in arce sublimis speculatur omnia: & contuet. Hanc eius aulam de⁹ non obductam porrectamq; formauit: ut in mutis animalibus: s; orbi & globo similem: q͡ orbis rotunditas perfectę rationis est ac figurę. Eo igitur mens: & ignis ille diuinus tanq̃ cęlo tegitur. Cuius cum summũ fastigiũ, naturali ueste, texisset, priorem ꝑtem quę dicitur facies, necessariis membroru; ministeriis: & instruxit pariter & ornauit. Ac primũ oculorum orbes, concauis foraminibus conclusit: a quo foratu frontem nominatam Varro existimauit: & eos neq; minus neq; amplius q̃ duos esse uoluit: q͡ ad speciem nullus est ꝑfectior numerus q̃ duorum: sicut & aures duas quarum duplicitas incredibile est quãtam pulchritudinẽ pręferat. q͡ tum pars utraq; similitudine ornata est: tum ut uenientes altrinsecus uoces facilius colligant̃. Nam & forma ipsa mirandum in modum ficta: q͡ earum foramina uoluit esse nuda & inobsepta: quod & minus decorũ & minus utile fuisset: quoniã simpliciu; cauernarum angustias pręteruolare uox posset & spergi: nisi perceptam per cauos sinus: & repercussu retentam foramina ipsa conueherent: illis similia uasculis: q̃bus impositis solent angustiora uasa compleri. Eas igitur aures quibus est inductum nomen a uocibus hauriendis. Vnde Virgilius. Vocemq; his auribus hausi quia uocem ipsam greci ἀκοὴν uocant ab auditu per immutationem litterę: aures uelut audes sũt nominatę. Noluit deus artifex mollibus pelliculis informare, quę pulchritudinẽ demerẽt; pendulas atq; flectentes: neq; duris ac solidis ossibus: ne ad usum inhabiles essent: ĩmobiles ac rigentes: sed q͡ esset horũ mediũ excogitauit: ut eas cartilago mollior alligaret: & haberẽ aptã simul & flexibilem firmitatẽ. In his, audiendi tm̃ officiũ constitutũ est: sicut in oculis uidendi. Quorũ precipue inexplicabilis est: ac mira subtilitas: quia eorum orbes gemmarum similitudinẽ pręferentes ab ea parte qua uidendũ fuit: membranis perlucentibus texit: ut imagines rerum contrapositarũ tanq̃ in speculo refulgentes: ad sensũ intimum penetrarent. Per eas igitur membranas sensus ille qui dicitur mens, ea quę sunt foris transpicit: ne forte existimes: aut imaginum incursione nos cernere: ut philosophi dixerunt: quoniam uidendi officium in eo debet esse quod uidet, non in eo quod

mens est pars animę prestantior a qua intelligentia procedit, unde ipse homo secundum mentem imago dei dicitur. hec omnia anima, animus, mens, ratio, spiritus & sensus ita coniuncta sunt ut una res sit pro efficientiis causarum diuersa nomina sortiuntur. anima est dum corpus uiuificat, animus dum uult, mens dum scit, ratio dum rectum iudicat, spiritus dum spirat, sensus dum sentit.

forte supergredi

uidetur:aut intentõe aeris cũ acie: aut effusione radiorũ,quoniã si ita esset:radiũ quẽ oculis aduertim⁹,uiderem⁹, donec intentus aer cũ acie.aut effusi radiĳ ad id qđ uidendũ esset puenirẽt.Cum autẽ uideam⁹ eo dẽ momento tẽporis,plerũq; uero aliud agẽtes: nihilomin⁹ tamẽ uniuersa quę cõtra sunt posita intueamur. Verius & manifesti⁹ est mentẽ esse: quę p oculos ea quę sunt opposita trãspiciat:q̃ p fenestras lucente uitro:aut speculari lapide obductas.Et idcirco mẽs & uoluntas ex oculis sępe dinoscit. Qđ qdem ut refelleret Lucretius:ineptissimo usus est argumento.Si enim mens,inquit,p oculos uidet:erutis & effossis oculis magis uideret,quoniã euulsę cũ postib⁹ fores:plus inferũt luminis:q̃ si fuerint obductę.Nimirũ ipsi,uel poti⁹ Epicuro qui eũ docuit:effossi oculi erãt,ne uiderẽt effusos orbes:& ruptas oculorũ fibras: & fluentẽ p uenas sanguinẽ,& crescentes & uulneribus carnes:& obductas ad ultimũ.Cicatrices,nihil posse lucis admittere: nisi forte oculos narib⁹ similes nasci uolebat:ut non tam oculis q̃ foraminib⁹ cernerem⁹:quo nihil ad speciem fedius:ad uisũ inutilius fieri potest.Quãtulũ enim uidere possemus:si mens ab intimis penetrabilib⁹ capitis,p exiguas cauernarũ rimulas attẽderet: ut si quis uellet transpicere p cicutã:non plus profecto cernat,q̃ cicutę ipsius capacitas cõprehendat.Itaq; ad uidẽdũ mẽbris potius in orbem cõglobatis opus fuit,ut uisus in latum spargeret:& quę in primori facie adhęrerẽt:ut libere possint omnia cõtueri. Ergo ineffabilis diuinę prouidẽtię uirtus fecit duos simillimos orbes:eosq; ita deuinxit:ut non totũ cõuerti: sed moueri tamen ac flecti cũ modo possent.Orbes autẽ ipsos humoris puri ac liquidi plenos esse uoluit: i quorũ media pte scintillę luminũ cõclusę tenerentur:quas pupillas nuncupamus:in qbus puris ac subtilib⁹ cernendi sensus ac ratio continetur.Per eos igitur orbes seipsam mens intendit ut uideat:miraq; ratione in unum miscetur: & cõiungitur amborũ luminum uisus.

## Capi.ix.Contra eos qui sensus falsos esse contendunt.

Libet hoc loco illorũ reprehẽdere uanitatẽ: qui dum uolũt ostẽdere sensus falsos esse:multa colligũt in quibus oculi fallant inter quę,illud etiã qđ furiosis & ebriis:omnia duplicia

uidētꝛ. Quasi uero et⁹ erroris obscura sit cā. Ideo eni fit ꝙ duo sūt oculi. Sꝫ quō id fiat accipe. Visus oculoꝝ intētōne animi cō stat. Itaqꝫ qm̄ mens (ut supra dictū est) oculis tanꝗ̄ fenestris utitꝛ: nō tantū hoc ebriis aut insanis accidit: sꝫ etiā sanis & sobriis. Nā si aliqd nimis ꝓpius admoueas duplex uidebitꝛ. Certū est eni in teruallū ac spaciū: quo acies oculoꝝ coit. Itē si retrorsum auoces animū: ꝗ̄si ad cogitādū: & intētionē mētis relaxes: cū acies ocu li utriusqꝫ deducitꝛ: tūc singuli uidere incipiūt sepatim. Si autem rursus itēderis: aciēqꝫ direxeris: coitꝛ unū qcqd duplex uidebatꝛ. Quid ergo miꝝ si mēs ueneno ac potētia uini dissoluta dirige re se nō pōt ad uidēdū: sicut nec pedes qdē ad ambulādū neruis stupescētibus debiles: aut si uis furoris in cerebrū sęuiēs cōcordi am disiūgit oculoꝝ? Quod adeo uerū est: ut luscis hominibus: si aut insani aut ebrij fiant: nullo mō possit accidere ut aliqd du plex uideāt. Quare si ratio apparet cur oculi falluntꝛ: manifestum est nō esse falsos sensus: q aut nō falluntꝛ: si sint puri & itegri: aut si falluntꝛ: mēs tamē nō fallitꝛ quę illorum nouit errorem.

¶ Capi. x. Ad oculoꝝ fabricā redit & oīnꝫ mēbroꝝ habitudinē sꝫ spēaliter quę usqꝫ ad uentrē p cutē apparēt.

SEd nos ad dei opa reuertamur. Ut igitur oculi municiores essent ab iniuria: eos ciliоꝝ tegmib⁹ oculuit: unde oculos dictos eē Varroni placet. Nā & ipsę palpebrę qb⁹ mobilitas in est: palpitatio uocabulū tribuit: pilis ī ordīe stātib⁹ uallatę septū oculis decētissimū ꝓbent. Quaꝝ mot⁹ assiduus incōprehēsibili celeritate cōcurrēs: & uidēdi tenorē nō ipedit: & reficit obtutum. Acies eni idest mēbrana illa plucēs: quā siccari & obarescere non oportet: nisi humore assiduo tersa pure niteat, obsolescit. Quid ipa supciliorū fastigia pilis breuib⁹ adornata? Nonne ꝗ̄si aggeri bus: & munimētū oculis ne qd supne incidat: & speciē simil' pręstant? Ex quoꝝ cōfinio nasus exoriēs: & ueluti ęquali porrectus iugo: utrāqꝫ aciē simul & discernit & munit. Inferi⁹ quoqꝫ gena rū nō indecēs tumor: in similitudinē colliū leniter exurgens: ab omni pte oculos efficit tutiores; puisumqꝫ est ab artifice sūmoꝝ ut si qs forte uehemētior ictus extiterit: eminētib⁹ repellatꝛ. Nasi uero ps superior usqꝫ ad mediū solida formata est. Inferior autē

cartaligine adheret mollita:ut ad usu; digito⁊ possit esse tracta
bilis. in hoc autē quāuis simplici mēbro tria sunt officia cōstitu
ta. Vnū ducēdi spirit⁹. Alterū capiēdi odoris. Terciū ut ꝑ eius
cauernas purgamēta cerebri defluāt. Quas ipse de⁹: ꝙ mirabili: ꝙ
diuina ratione molit⁹ est: ut tamē hiat⁹ ipse nasi, oris speciē non
deformaret: quod erat plane futu⁊ si simplex fotamē pateret. At
id uelut pariete ꝑ mediū ducto īterseпsit atq; diuisit: fecitq; ipsa
duplicitate pulcherrimū. Ex quo intelligim⁹ quātum dualis nu
mer⁹ una & simplici cōpage solidat⁹ ad rerum ualeat ꝑfectionē.
Nam cum sit corpus unum: tamen totum ex simplicib⁹ mēbris
cōstare nō poterat, nisi ut essent ꝑtes uel dextrę: uel sinistrę. Itaq;
ut pedes duo: & itē manus: nō tantū ad utilitatē aliquā: usumq;
uel gradiēdi uel faciēdi ualent: sed & habitū decorēq; admirabi
lem cōferūt: sic in capite quod toti⁹ diuini operis ꝙsi culmē est:
& auditus in duas aures: & uisus in duas acies: & odoratio ī du
as nares a summo artifice diuisa est: quia cerebrū in quo sentiēdi
ratio est, ꝙuis sit unū: tamē in duas ꝑtes mēbrana interueniēte di
scretum est: sed & cor quod sapientię domicilium videtur: licet
sit unum: duos tamen intrinsecus sinus habet: quibus fontes vi
ui sanguinis continētur: septo intercedente diuisi: ut sicut in ipso
mundo summa rerum, uel de simplici duplex: uľ de duplici sim
plex: & gubernat & continet totum: ita in corpore de duob⁹ uni
uersa cōpacta indissociabilem pretenderent unitatē. Oris quoq;
species, & rict⁹ ex transuerso patefactus: ꝙ utilis: ꝙ decēs sit enar
rari non potest: cuius usus in duobus constat officijs sumendi ui
ctus, & eloquendi. Lingua intus inclusa: quę uocem motibus su
is, in uerba discernit: & est interpres animi. Nec tamē sola potest
per se eloquendi munus implere: nisi acumen suum palato illise
rit: nisi adiuta uel offensione dentium: uel compressione labio⁊.
dentes tamen plus conferunt ad loquendum; Na; & infantes nō
ante incipiunt fari: ꝙ dentes habuerint: & senes amissis dentibus
ita balbutiūt: ut ad infantiā reuoluti denuo esse āudiantur. Sed
hęc ad hominem solum pertinent: aut ad aues in quibus acumi
nata & uibrata certis motibus lingua innumerabiles cantuū flexi
ones & sonorum uarios modos exprimit. Habet pręterea & ali
ud officium: quo in omnibus; sed tamen solu; in mutis utitur: q;
cōtritos & cōmolitos dētib⁹ cibos colligit: & cōglobatos ui sua

deprimit & trāſmittit ad uentrē. Itaq; Varro a ligando cibo pu
tat linguę nomen impoſitū. Beſtias etiā potu adiuuat: protenta
enim cauataq; hauriūt aquā: eāq; cōprehēſaʒ linguę ſinu: ne tardi
tate ac mora effluat: ad palatuʒ celeri mobilitate complodūt. Hęc
itaq; palati cōcauo, tāq̃ teſtudine tegit: eāq; dentiū ordine ſeptis, septam
de⁹ q̃ſi muro circūuallauit: dentes autē ipſos ne nudi, ac reſtricti,
magis horrori q̃ ornamēto eſſent, gingiuis mollib⁹: quę a gignē
dis dētib⁹ nominant: ac deinde labioꝝ tegminibus honeſtauit.
Quoꝝ duricies ſicut in molari lapide maior eſt & aſperior q̃ in
cęteris oſſibus: ut ad cōterēdos cibos pabulūq; ſufficerēt. Labra
ipſa quę q̃ſi antea coherebāt q̃ decēter intercidit: quorū ſuperius
ſb ipa medietate nariū lacuna q̃daʒ leui, q̃ſi ualle ſignauit: inferi⁹
honeſtatis gratia, foras molliter explicauit. Nam qd' attinet ad ſa
porē capiendū, fallit q̃ſquis hūc ſenſum palato ineſſe arbitratur.
Lingua eſt enim qua ſapores ſentiunt: nec tamē tota. Nam partes
eius quę ſunt ab utroq; latere teneriores: ſaporē ſubtiliſſimis ſen
ſibus trahūt. Et cū neq; ex cibo quicq̃: neq; ex pocione minuatur
tamē inenarrabili modo penetrat ad ſenſum ſapor, eadeʒ ratione:
qua nihil de quacunque materia odoris decepit: cętera q̃ decora
uix exprimi poteſt. Deductum clęmenter a genis mentum & ita
inferius concluſum: ut acumen eius extremum ſignare uideatur
leniter impreſſa diuiſio. Rigidum ac teres collum, ſcapulę uelut
mollibus iugis a ceruice dimiſſę: ualida & ſubſtricta neruis ad
fortitudinem brachia, inſignis toris extintum: lacertorum ingēs
robur, utilis ac decens flexura cubitorum. Quid dicam de mani
bus rationis ac ſapientię miniſtris? Quas ſolertiſſim⁹ artifex pla
no ac modice cōcauo ſinu fictas: ut ſiquid tenēdum ſit apte poſ
ſit incidere in digitos terminauit: in q̃bus difficile eſt expedire
utrū ne ſpecies an utilitas maior ſit. Naʒ & numerus pfectus ac
plenus: & ordo: ac gradus decentiſſimus: & articuloruʒ parium
curuatura flexibilis: & forma unguiū rotunda concauis tegmini
bus digitorū: faſtigia cōprehendēs atq; firmās ne mollitudo car
nis intenēdo cederet: magnū pręhet ornatū. Illud uero ad uſum
miris modis habile: q̄ unus a cęteris ſeparat⁹ cū ipſa manu orit.
& in diuerſuʒ maturius finditur: q̄ ſe uelut obuiū cęteris pręhēs
oēm tenendi faciēdiq; rōem: uel ſolus uel pręcipue poſſidet tanq̃
rector ōniū atq; moderator. Vnde etiā pollicis nomē accepit: q̄

ui & poteſtate int̃ ceteros polleat. Duos quidẽ articulos extantes habet,nõ ut alij trinos: ſed unus ad manus carnẽ nectit̃ pulchritu dinis gratia. Si enĩ fuiſſet tribꝰ articulis & ipſe diſcretus foeda & indecora ſpecies ademiſſet manibꝰ honeſtatẽ. Nã pectoris latitu do ſublimis: & expoſita oculis mirabilẽ prę ſe fert habitus ſui di gnitatẽ. Cuiꝰ hęc cauſa eſt ꝙ uidet̃ hominẽ ſolũ deus: ueluti ſupi nũ formaſſe. Nã fere nullũ animal iacere intergũ põt: mutas autẽ animãtes q̃ſi alt̃no lateri iacentes finxiſſe atq; ad terrã cõpreſſiſſe. Iccirco illis anguſtũ pectus & ab aſpectu remotũ: & ad terrã uer ſus abiectũ: hoĩs autẽ patẽs & rectũ,quia plenũ rationis a cęlo da tũ humile aut indecens eſſe nõ debuit. Papillę quoq; leuiter emi nentes: & fuſioribus: ac paruis orbibꝰ coronatę: non nihil addũt uenuſtatis,foeminis ad alendos foetus datę,maribꝰ ad ſolũ decꝰ: ne informe pectus & quaſi inutile uideret̃. Huic ſubdita eſt plani cies uentris: quã mediã fere umblicus nõ indecenti nota ſignat ad hoc factus: ut eũ foetus dũ ẽ in utero nutriat̃.

## Cap. xi. De uiſceribus & inteſtinis uſq; ad mẽbra genitalia.

SEquitur neceſſario ut de internis quoq; uiſceribus dicẽ inci piã: qbus nõ pulchritudo qa ſunt abdita: ſed utilitas incre dibilis attributa ẽ: quoniã opꝰ fuerat ut terrenũ hoc corpꝰ ſucco aliq̃ de cibis ac potibꝰ aleret̃,ſicut terra ipſa imbribus ac pruinis. Prouidẽtiſſimꝰ artifex in medio eiꝰ receptaculũ cibis fecit: qbus cõcoctis & liq̃factis: uitales succꝰ mẽbris oĩbꝰ diſptiret. Sed cũ hõ cõſtet ex corpe atq; aĩa: illud qđ ſupra dixi receptaculum ſoli corpi pſtat alimẽtũ: aĩę ꝟo aliã ſedẽ dedit. Fecit enĩ genꝰ quoddã uiſcerũ molle atq; rarũ: qđ pulmonẽ uocamꝰ in qđ ſpũs recipro ca uiciſſitudine cõmearet: eũq; nõ in uteri modũ finxit ne effũde ret̃ ſimul ſpũs aut inflaret̃ inſimul. Ideoq; plenũ qdẽ uiſcus effe cit ſed inflabile atq; aeris capax ut paulatĩ ſpiritum reciperet: dũ uitalis uentus per illam ſpargitur raritatẽ: & eundẽ rurſus paulatĩ reddẽt: dũ ſe ex illo explicat. Ipa enĩ uiciſſitudo flãdi & ſpirãdi reſpirandiq; tractus uitam ſuſtentat in corpore. Quoniam ergo duo ſunt in homine receptacula: unum aeris: quod alit animam: alterum ciborum: quod alit corpus: ut flecti ceruix ac moueri fa cile poſſit,duas eſſe per collum fiſtulas neceſſe eſt: cibalem ac

inflaret simul

ſpiritalem: quarũ superior ab ore ad uentrem ferat: inferior a naribus ad pulmonẽ: quarum ratio & natura diuerſa eſt. Ille enĩ qui ẽ ab ore tranſitus mollis effectus eſt: & qui ſemp clauſus cohęreat ſibi ſicut os ipſũ: quoniã potus & cibus dimota & patefacta gula: quia corporales ſunt ſpaciũ ſibi traſmeandi faciũt. Spiritus cõtra qui eſt incorporalis ac tenuis, qa ſpaciũ ſibi facere non poterat accepit uiam patentẽ: quę uocatur gurgulio. Is conſtat ex oſſibus flexuoſis ac mollibus quaſi ex anulis in ãcutę modũ, inuicẽ cõpactis & cohęrentibus; patetq̃ ſemp hic tranſitus. Nullaꝫ enĩ requiẽ meãdi habere ſpiritus poteſt: quia his qui ſemp cõmeat: demiſſa utiliter de cerebro mẽbri portione cui uua nomen eſt: uelut occurſu quodã refrenat̃: ne aut teneritudinem domicilij cum impetu ueniens attracta peſtilenti aura corrumpat: aut totã nocendi uiolẽtiã internis receptaculis perferat. Ideoq̃ etiã nares breuiter ſũt apertę: quę iccirco ſic nominãt̃: quia per eas uel odor uel ſpiritus nare nõ deſinit. Tamen hęc fiſtula ſpiritales non tm̃ ad nares: uerũ quoq̃ ad os iter patet in extremis palati regionibus: ubi ſe colles faucitũ ſpectantes uuã tollere incipiũt in tumorẽ: cuius rei cauſa & ratio non obſcura ẽ. Loquendi enĩ facultatẽ non haberemꝰ: ſed ſicut gulę iter ad os tm̃: ita gurgulio ad nares tm̃ pateret. Aperuit igit̃ uiã uoci diuina ſolertia ex illa fiſtula ſpiritali: ut poſſet lĩgua miniſterio ſuo fungi: & uocis ipſius inoffenſum tenorem: pulſibus ſuis in uerba concidere. Qui meatus ſi aliquo modo interceptus ſit: mutum faciat neceſſe eſt. Errat enĩ profecto quiſq̃s aliam cauſam putat: cur homines muti ſint. Non enĩ uulgo ut creditur uĩctam gerunt linguam: ſed hi uocalem illum ſpiritũ per nares quaſi mugientes pfundũt: q uoci tranſitus ad os: aut nullus omnino ẽ: aut non ſic patens: ut plenam uocem poſſit emittere. Quod plerũq̃ natura fit: aliquãdo etiã caſu fit: uel accidit: ut morbo aliquo hic aditus obſeptus, uocem non tranſmittat ad linguam: faciatq̃ de loquẽtibus mutos. Quod cum acciderit auditum quoq̃ obſtrui neceſſe eſt: ut quia uocem emittere non poteſt: ne admittere quidem poſſit. Loquendi ergo cauſa patefactus eſt hic meatus. Illud quoq̃ pręſtat: ut in lauacris celebrandis: quia nares calorem ferre non poſſunt: aer feruens ore ducatur. Item ſi forte ſpiramenta narium frigoris pituita pręcluſerit: per os auram trahere poſſumus: ne obſtructa meandi facultate ſpiritus ſtranguletur.

Cibi uero in aluũ recepti: & cum humore potus permixti: cũ iã calore percocti fuerint: eorum succus inenarrabili modo ꝑ mẽbra diffusus irrigat uniuersum corpus & uegetat. Intestinorũ quoq; multiplices spirę: ac longitudo in se cõuoluta: & uno tamen substricta uinculo q̃ mirificũ dei opus est. Nam ubi maceratos ex se cibos aluus emiserit: paulatĩ per illos internorũ anfractus extruduntur: ut quicq̃d ipsis inest succi, quo corpus alit̃, mẽbris oĩbus diuidat̃. Et tamẽ ne ubi forte oberrent ac resistant quod fieri poterat propter ipsoꝝ uoluminũ flexiones in se sępe redeũtes & fieri sine pernicie nõ poterat. Oppleuit ea intrinsecus crassiore succo: ut purgamenta illa uentris ad exitus suos facilius ꝑ lubricũ niterent̃. Illa quoq; ratio subtilissima est ꝙ uesica, cuius usuꝫ uolucres non habẽt, cũ sit ab intestinis sepata nec ullam habeat fistulã: q̃ ex illis urinã trahat: cõplet̃ tamẽ & humore distendit̃. Id quomõ fiat nõ est difficile peruidere. Intestinorũ enĩ partes quę ab aluo cibũ potũq; suscipiũt patẽtiores sunt: q̃ cęterę spirę & multo tenuiores. Hę uesicã circũplectũt̃ & continẽt. Ad quas partes cũ pot⁹ & cibus mixta peruenerint: fimũ quidem crassius fit: & transmeat: humor autẽ omnis per illã teneritudinẽ percolatur: eũq; uesica cuius equę tenuis subtilisq; membrana est: absorbet & colligit ut foras qua natura exitum patefecit: emittat.

Capitulũ. xii. De membris conceptionis & ipsius concept⁹ physica ratione.

DE utero quoq; & cõceptione quoniam de internis loquimur, dic necesse est: ne quid pretermisse uideamur. Quę q̃q̃ ĩ opto latent: sensus tamen atq; intelligentiam latere non possunt. Vena in maribus quę seminũ rationẽ cõtinet duplex ẽ, paulo interior q̃ illud humoris obscoeni receptaculũ. Sicut enĩ renes duo sũt: itẽq; testes: ita & uenę seminales duę in una tñ compage coherentes, quod uidemus in corporibus animalũ: cum interfecta patefiunt. Sed illa dexterior masculinũ continet semen: sinisterior foemininũ. Et ideo ĩ toto corpore pars dextera masculina est: sinistra uo foeminina. Ipsum semen quidem aiunt, ex omni corpe ad uenam genitalem confluere ibiq; concrescere. Sed hoc humana mẽs quomodo fiat nõ potest cõprehẽdẽ. Item in foeminis uterus in duas se diuidit partes: quę in diuersum diffusę ac reflexę: circũplicant̃

ſicut arietis cornua. Quę pars in dextrã retorquet: maſculina eſt: quę in ſiniſtrã foeminina. Cõceptũ igit̃ Varro & Ariſtoteles ſic fieri arbitrant̃. Aiunt nõ tm̃ marib⁹ ineſſe ſemẽ uerũ etiã foemĩs: & inde plerũq; matrib⁹ ſimiles ꝓcreari: ſed earũ ſemẽ ſanguine eſſe purgatũ. Quod ſi recte cũ uirili mixtũ ſit: utraq; concreata: & ſimul coagulata informari. Et primũ qdẽ cor hominis confingi q̃ in eo ſit & uita hominis & ſapientia. Deniq; totũ opus quadrageſimo die cõſummari. Ex abortiõibus hęc fortaſſe collecta ſunt. In auiũ tamẽ foetibus: primũ oculos fingi dubiũ nõ eſt: qd̃ in ouis ſępe depͤhendim⁹. Vnde fieri nõ poſſe arbitror qn fictio a capite ſumat exordiũ. Similitudines autẽ in corporib⁹ filiorũ ſic fieri putant. Cũ ſemĩa inter ſe ꝑmixta coaleſcũt: ſi uirile ſupauerit: patri ſimilẽ: prouehi ſiue marẽ ſeu foeminã: ſi muliebre ꝑualuerit ꝓgeniẽ cuiuſq; ſexus ad imaginẽ reſpondere maternam. Id autẽ pręualet e duobus quod fuerit uberius. Alteꝝ enĩ quodãmõ amplectit̃ ac cludit. Hinc plerũq; fieri ſolet: ut unius tm̃ liniamẽta prętendat. Si uero ęqua fuerit ex pari ſemine permixtio: figurãs quoq; miſceri: ut ſoboles illa cõmunis: aut neutrũ referre uideat̃: quia totũ ex altero nõ habet: aut utrũq;: qa partem de ſingulis mutuata eſt. Nam in corporibus animaliũ uidem⁹ aut confundi parentum colores: ac fieri tertiũ neutri generãtiũ ſimile: aut utriuſq; ſic exprimi: ut diſcoloribus mẽbris per omne corpus concors mixtura uarietur. Diſpares quoq; naturę hoc modo fieri putant̃: cũ forte in leuam uteri partem maſculinę ſtirpis ſemen inciderit: marem qdem gigni opinatio eſt: ſed qa ſit in foeminina parte conceptus: aliquid in ſe haberet foemineũ: ſupra quã dec⁹ uirile patiat̃: uel formã inſignẽ: uel nimiũ candorem: uel corporis lenitatẽ: uel artus delicatos: uel ſtaturam breuem: uľ uocẽ gracilem: uel animũ imbecillum: uel ex his plura. Item ſi partem in dextram ſemẽ foeminini ſexus influxerit fominã quidem procreari: ſed quoniam in maſculina parte concepta ſit: habere in ſe aliquid uĩilitatis: ulĩ q̃ ſexus ratio permittat: aut ualida membra: aut immoderatã longitudinem: aut fuſcum colorem: aut hyſpidam faciem: aut uultũ indecorem: aut uocem robuſtam: aut animũ audacem: aut ex his plura. Si uero maſculinum in dextram: foemininũ in ſiniſtram ꝑuenerit: utroſq; foetus recte prouenire: ut & foeminis per omnia naturę ſuę decus conſtet: & maribus tam mente q̃ corpore robur

uirile feruet. Illud uero ipsũ q̃ mirabile constitutũ dei: quod ad conseruationẽ generũ singulorũ duos sexus maris: ac foemię machinatus est: qbus inter se ꝑ uoluptates illecebras copulatis, successiua soboles pareret: ne omne genus uiuentiũ conditio mortalitatis extinguerẽt. Sed plus roboris maribus attributũ est, quo facilius ad patientiã iugi maritalis foeminę cogerent. Vir itaq; noĩat⁹ est φ maior in eo uis est q̃ in foemina: & hinc uirtus nomen accepit. Itẽ mulier ut Varro interpretat a mollicie ẽ dicta ĩmutata & detracta littera uelut molier. Cui suscepto foetu cũ partus appropinquare iã coepit: turgescẽtes iã mãmę dulcib⁹ succis distẽdunt: & ad nutrimẽta nascẽtis: fontibus lacteis foecũdũ pectus exuberat. Nec enĩ dicebat aliud q̃ ut sapiẽs animal a corde alimoniã ducẽt. Idq; ipsũ solertissime cõparatũ est: ut candẽs ac pinguis humor teneritudinẽ noui corporis irrigaret: donec ad capiẽdos fortiores cibos: & dentib⁹ instruat & uirib⁹ roboret. Sed redeam⁹ ad ꝓpositum: ut cętera quę supsunt breuiter explicem⁹.

Capitulum. xiii. Contra illos qui ꝑ uoluptatẽ mẽbris genitalibus abutunt: & subditorũ membrorũ forma.

POterã nũc ego ipsoꝝ quoq; genitaliũ mẽbrorũ mirificam rationẽ tibi exponẽ: nisi me pudor ab huiusmodi sermone reuocaret. Itaq; a nobis indumẽto uerecũdię: quę sũt pudenda uelentur. Quod ad hãc rẽ attinet queri: satis est homines impios ac prophanos sũmũ nefas admittere: qui diuinũ & admirabile dei opus ad ꝓpagandũ successionẽ inexcogitabili ratiõe prouisũ: & ad effect⁹: uel ad turpissimos quęstus: uel ad obscoenę libidinis pudenda opera cõuertũt: ut iã nihil aliud re sanctissima petant: q̃ inanẽ & sterilẽ uoluptatẽ. Quid reliquę corpis partes nõ carẽt ratione ac pulchritudine. Conglobata in nates caro q̃ sedẽdi officio apta: & eadẽ firmior q̃ ĩ cęteris mẽbris ne premẽte corporis mole ossibus cedẽt. Itẽ foeminũ deducta & latioribus thoris: ualida lõgitudo quo facilius onus corpis sustinẽt: quã paulatim deficiẽtem in Augustũ genua determinãt: quorũ decẽtes nodi flexurã ĩ pedibus ad gradiendum: sedendumq; aptissimam prębẽt. Item crura non ęquali modo ducta: ne indecẽs habitudo deformaret pedes: sed teretibus suris clęmenter extantibus sensimq; tenuatis

& firmata sunt & ornata. In plantis uero eadẽ q̃ dẽ: sed tamẽ lõge dispar q̃ in manibus ratio ẽ. Quę quoniã totius operis q̃si fũdamẽta sũt: mirificus eas artifex non rotunda specie ne homo stare non posset: aut aliis ad stãdũ pedibus indigẽt sicut quadrupedes: sed porrectiores: longioresq; formauit ut stabile corpus efficerẽt planicie sua: unde illis inditũ nomẽ ẽ: digiti ęque totidẽ quod ĩ manibus: speciẽ magisq; usũ maiorem pręferentes: ideoq; & iuncti & breues & gradati cõpositi. Quorũ q est maxim⁹ quoniã illuz sicut in manu discerni a cęteris opus nõ erat: ita in ordinẽ redact⁹ ẽ ut tamẽ ab aliis magnitudine ac modico intuallo distare uideaẽ. Hęc eorũ speciosa germanitas nõ leui adiumẽto nixũ pedum firmat. Concitari enĩ ad cursũ nõ possum⁹ nisi digitis in humũ p̃ssis: solo nitẽtibus impetũ saltũq; capiam⁹. Explicasse uideor oĩa quorũ ratio intelligi põt. Nũc ad ea uenio q̃ uel dubia uel obscura sunt.

Cap. xiiii. Q; de multis quę sũt in corpore ratio sciri nequit.

Multa esse cõstat in corpe quorũ uim rationẽq; p̃spicere nemo nisi q fecit põt. An aliqs enarrare se putat posse: qd utilitatis, qd effect⁹ habeat: tenuis mẽbrana illa plucẽs q̃ circũnectiẽ aluus ac tegiẽ. Quid renũ gemina similitudo? Quos ait Varro ita dictos: quasi riui ab his obscoeni humoris orianẽ, qd' est lõge secus: qa spinę altrisecus supini cohęrẽt: & sũt ab intestinis sepati Quid splen? Quid iecur? Quę uiscera q̃si ex cõturbato sanguĩe uidenẽ esse cõcreta. Quid fellis amarissim⁹ liquor? Quid glob⁹ cordis qui unus sanguinis fons est? Nisi forte illis credendũ putabimus, q effectũ iracũdię in felle cõstitutũ putãt: pauoris ĩ corde, lęticię in splene. Ipsius autẽ iecoris officium uolũt esse ut cibos ĩ aluo cõcoquat: amplexu & calefactu suo: quidã libidines rerũ uenerearũ in iecore cõtineri arbitrantur. Primũ ista p̃spicete acumẽ humani sensus non põt: qa horũ officia in operto latent: nec usus suũs patefacta demõstrãt. Nã si ita eẽt fortasse placidiora quęq; animalia uel nihil fellis omnino, uł minus haberẽt q̃ ferę: timidiora plus cordis: sõlatiora plus iecoris, lasciuiora plus splenis habuissent. Sicuti igitur nos sentimus: audire auribus: oculis cernere: naribus odorare: ita profecto sentiremus nos felle irasci: iecore cupere: splene gaudere. Cum autem unde affectus isti ueniant

perspicere

minime sentiam⁹, fieri potest,ut aliunde ueniant: & aliud uiscera illa q̃ suspicamur efficiát. Nec tamē cōuincē possum⁹, falsa illos qui hęc disputāt dicere. Sed oĩa quę ad mot⁹ animi, animęq; pertineant: tā obscurę altęq; rationis esse arbitror, ut supra hominem sit, ea liq̃do peruidere. Id tamē certū & indubitatū esse debet: res tot: tanta uiscerū genera: unū & idē habē officiū : ut animā contineant in corpore. Sed quid ꝑprie singulis neruis sit iniūctū: quis scire nisi artifex potest: cui soli opus suū notum est.

## Capitulum. xv. De obscura uocis ratione.

DE uoce autē quā rationē reddere possumus? Grāmatici q̃dē ac philosophi uocē esse diffiniūt: aerem spiritu uerberatū. Vnde uerba sūt nūcupata: quod perspicue falsū est. Nō enī uox extra os gignif sed intra. Et ideo uerisimilior est illa sententia: stipatū spiritū, cū obstantia faucium fuerit illisus: sonū uocis exprimere: ueluti cū in patentē cicutā labroq; subiectā dimittim⁹ spiritū: & is cicutę concauo repercussus: ac reuolutus a fundo: dū descendentē occursu suo reddit : ad exitū nitens sonū gignit: & in uocalem spiritū resiliēs per se uentus animaf. Quod quidem an uerū sit deus artifex uiderit. Videf enī non ab ore sed ab intimo pectore uox oriri. Deniq; & ore clauso ex naribus emittif sonus qualis potest. Pręterea ex maximo spiritu quo anhelam⁹ uox nō efficif: & leui & nō coartato spiritu quotiēs uolum⁹ efficif. Nō est igif cōprehensū quomō fiat: aut q̃d sit omnino. Nec me nūc in Achademię sententiā delabi putes : q̃a nō omnia sunt incōprehensibilia. Vt enī fatendū est multa nesciri: quę uoluit deus intelligentiā hominis excedē: sic tamē multa esse quę possint: & sensibus percipi: & ratione comꝑhendi. Sed erit nobis cōtra philosophos disputatio: Cōficiam⁹ igif spaciū quo nūc decurrimus.

## Cap. xvi. Vbi sit mentis sedes: & qua ratiōe corpi cōiungaf.

MEntis quoq; rationē incomꝑhensibilē esse quis nesciat: nisi qui omnino illam non habet : cum ipsa mens quo loco sit, aut cuiusmodi nesciatur. Varia ergo a philosophis de natura ei⁹ ac loco disputata sunt. Ac ego non dissimulabo : q̃d ipse sentiā,

non quia sic esse affirmem:quod est insipientis in re dubia facere: sed ut exposita rei difficultate,intelligas quanta sit diuinorũ operum magnitudo. Quidã sedem mẽtis in pectore esse uoluerunt. Quod si ita est:quãto tandẽ miraculo dignũ esse,rẽ in obscuro: ac tenebroso habitaculo sitã:ui tanta rationis atq; intelligentię luce uersari:tũ ꝙ ad eã sensus ex omni corporis parte conueniũt: ut in qualibet regiõe mẽbrorũ pręsens esse uideať. Alij sedẽ eius ĩ cerebro esse dixerũt. Et sane argumentis probabilibus usi sũt:oportuisse scilicet,ꝙ totius corpis regimẽ habẽt,potius in sũmo tanq̃ in arce corporis habitare:nec quicq̃ esse sublimius: q̃ id quod uniuersũ ratione modereť:sicut ipse mũdi domin⁹ & rector ĩ sũmo est. Deinde ꝙ sensus omnis: id est audiendi & uidẽdi: & odorãdi ministra mẽbra in capite sunt locata:quorũ omniũ uię non ad pectus:sed ad cerebrũ ferãt: alioqn necesse,nos,esset,tardius sentire:donec sentiendi facultas longo itinere ꝑ colluꝫ ad pectus usq; descendẽt. Hi uero:aut nõ multũ:aut fortasse nõ errant. Videtur enĩ mens : quę dominatũ corpis tenet,in sũmo capite constituta: tanq̃ in cęlo deus:sed cum in aliqua sit cogitatione cõmeare ad pectus & quasi ad secretum aliquod penetrale secedere: ut consiliũ tanq̃ ex thesauro recondito eliciat,ac proferat. Ideoq; cum intẽti ad cogitandũ sumus : & cũ mens occupata in altũ se abdiderit : neq; audire quę circũsonãt : neq; uidere quę obstant solemus. Id uero siue ita est:admirãdũ ꝓfecto est quomodo id fiat : cum ad pectus ex cerebro nullũ iter pateat: sin autẽ nõ: nec tamẽ nihilominus admirandũ est: ꝙ diuina nescio qua ratione fiat: ut ita esse uideatur. An potest aliqs non admirari ꝙ sensus ille uiuus,atq; cęlestis,qui mens uel animus nũcupať,tantę mobilitatis est: ut ne tum quidẽ cũ sopitus est,conquiescat:tantę celeritatis,ut unõ temporis pũcto,cęlũ omne collustret,si uelit:maria ꝑuolet : terras & urbes ꝑagret. Omnia deniq; quę libuerit q̃uis lõge lateq; submota sint, in conspectu sibi ipsi constituat. Et miratur aliqs,si diuina mens dei,per uniuersas mundi partes intenta discurrit : & omnia regit omnia moderatur:ubiq; pręsens: ubiq; diffusa: cum tanta sit uis ac potestas mentis humanę,inter mortale corpus inclusę : ut ne septis quidem grauis huius ac pigri corporis,cũ illigata est,coerceri nullo pacto possit: quo minus sibi liberam uagandi facultateꝫ, quietis impatiens largiatur. Siue igitur in capite mens habitat

ſiue in pectore: poteſt ne aliquis comprebēdere: quę uis rationis efficiat: ut ſenſus ille cōprebenſibilis: aut in medulla cerebri bęreat, aut in nullo ſanguine bipartito, qui incluſus eſt in corde, ac non ex eo ipſo colligat quāta ſit dei poteſtas: ꝙ anim⁹ ſeipſum nō uideat: aut qualis: aut ubi ſit: nec ſi uideat tamē pſpicere poſſit quo pacto rei corpali: res incorpalis adiuncta ſit: Siue etiā mētis loc⁹ nullus eſt: ſed p totū corp⁹ ſparſa diſcurrit: & quod etiā fieri pōt, & a Xenocrate Platonis diſcipulo, diſputatū ē. Siqdem ſenſus ī qlibet parte corpis pſto eſt: nec qd ſit mens nec qualis ītelligi pōt, cū ſit natura eius tā ſubtilis ac tenuis: ut ſolidis uiſcerib⁹ infuſa: uiuo & qſi ardenti ſenſu mēbris oībus miſceat. Illud autē caue: ne unq̄ ſimile ueri putaueris: quod Ariſtoxen⁹ dixit: mentē oīno nullā eſſe: ſed qſi armoniā in fidibus: ex conſtructione corpis & cōpagibus uiſcerū: uim ſentiendi exiſtere. Muſici enī intentionē, cōcentūq; neruoꝝ in integros modos: ſine ulla offenſiōe cōſonātiū armoniā uocāt. Volūt igit animū ſimili rōne conſtare in bominē: q̄ cōcors modulatio cōſtat in fidibus: ſcilicet ut ſingularū corpis partiū firma cōiunctio mēbrorūq; omniū conſentiens in unū: uigor, motū illū ſenſibilē faciat animūq; cōcinnet: ſicut ſūt nerui bene intenti ad conſpirantem ſonū. Et ſicuti in fidibus cū aliquid aut interceptū: aut relaxatum eſt: omnis canendi ratio turbatur & ſoluitur. ita in corpe cum pars aliqua mēbrorū duxerit uiciū: deſtrui uniuerſa: corruptiſq; omnibus atq; turbatis: occidē ſenſum: eamq; mortē uocari. Verū ille ſi quicq̄ mentis babuiſſet non armoniā de fidibus ad bominē tranſtuliſſet. Non enī canere ſua fides ſponte poſſunt: ut ſit ulla in bis comparatio ac ſimilitudo uiuentis. animus autē ſua ſpōte & cogitat & mouet. Quod ſi quid in nobis eſſet armonię ſimile, ictu moueret externo: ſicut nerui manib⁹: qui ſine tractu artificis pulſuq; digitorū: muti atq; inertes iacent. Sed nimirū pulſandus ille manu fuit: ut aliquando ſentiret: quia mens eius, ex membris male compacta torpebat.

### Cap. xvii. Q; anima ſit eterna: & quid ſit ſm philoſopborum uarias opiniones.

SVpereſt de anima dicere: q̄q̄ percipi ratio eius & natura nō poſſit. Nec ideo tamē īmortalē eſſe animā nō intelligim⁹:

quoniã quicquid uiget moueturꝙ ꝑ se semper:nec uideri aut tan gi potest:ęternũ sit necesse est. Quid autẽ sit anima:nondũ inter philosophos conuenit:nec unq̃ fortasse cõueniet. Et alii sanguinẽ esse dixerũt:alii ignem:alii uentũ unde anima uel animus nomen accepit: quod grece uentus. ἄνεμος. dicit̃: nec illorũ tamen q̃sq̃ dixisse aliqd uidet̃. Non enĩ si anima sanguine:aut ꝑ uulnus effu so:aut febriũ calore consumpto,uidet̃ extingui: continuo in ma teria sanguinis animę ratio ponenda est.ueluti si ueniant in q̃stio nem:lumen quo utimur quid sit. & respondeat̃:oleum esse: quo niam consũpto illo:lumen extinguit̃:cum sint utiq̃ diuersa: sed alteꝝ sit alterius alimẽtũ. Videt̃ ergo anima similis esse lumini: quę non ipsa sit sanguis: sed humore sanguinis alitur: ut lumen oleo. Qui autẽ ignẽ putauerũt:hoc usi sũt argumẽto:ꝙ pręsente anima corpus caleat:recedẽte frigescat. Sed ignis & sensu indiget & ui & tactu comburit. Anima uero & sensu aucta est: & uideri nõ potest:& nõ adurit. Vnde apparet animã nescio qd esse deo similẽ. At illi qui uentũ putant:hoc fallunt̃:ꝙ ex aere spirituꝫ du centes uiuere uidemur. Varro itaq̃ diffinit. Anima est aer conce ptus ore,deferuefactus in pulmone: temperatus in corde:diffusus in corpꝰ. Hęc apertissime falsa sũt.neq̃ enĩ tã obscurã nobis huiꝰ modi rerũ,dico esse rationẽ:ut ne hoc quidem intelligĩmus:quid ueruꝫ esse non possit. An si mihi quis dixerit ęneum esse cęlum aut uitreũ( ut Empedocles ait aerem) glaciatũ:statim ne assentiar quia celum ex qua materia sit ignorem? Sicut enim hoc nescio:ita illud scio. Anima ergo non est aer ore conceptus:quia multo ꝑius gignitur anima:q̃ concipi aer non possit. Non enim post partum insinuatur in corpus:ut quibusdaꝫ philosophis uidetur:sed post cõceptum,protinus cum foetum in utero necessitas diuina forma uit:qa adeo uiuit intra uiscera genitricis:ut & incremẽto augeat̃: & crebris pulsibus gestiat emicare. Deniq̃ abortum fieri necesse est : si fuerit animal intus extinctum. Cęterę diffinitiõis partes eo spectant : ut illis nouẽ mensibus quibus in utero fuimus:mortui fuisse uideamur. Nulla ergo ex his tribus uera sententia est. Nec tamen in tantũ falsos esse dicendum est:qui hęc senserũt:ut oĩno nihil dixerint. Nam & sanguine simul & calore & spiritu uiui mus. Sed cum constet anima in corpore his oĩbus adunatis,nõ ex presserũt,ꝑprie quid esset:quia tam non potest exprimi q̃ uideri.

Capitulum. xviii. Vtrum animus & anima sint idem.

SEquitur alia & ipsa inextricabilis questio: idē ne sit anima & animus: an uero aliud sit illud quo uiuimus: aliud autē quo sentimus, & sapimus. Nō desūt argumenta in utrāq; partem. Qui enī unū esse dicūt hāc rationē sequūtur: q neq; uiui sine sensu possit: nec sentiri sine uita: ideoq; esse nō posse diuersū, id quod nō potest separari: sed quicqd est: illud & uidendi officiū & sentiendi habē rationē: iccirco animū & animā indifferent appellāt duo Epicurei poete. Qui autē dicūt esse diuersa: sic argumētant, ex eo posse intelligi aliud esse mentē, aliud esse animā: qa incolumi anima, mens possit extingui: quod accidere soleat insanis. Itē q anima morte sopiat: animus somno, & quidē sic: ut nō tantum qd fiat: aut ubi sit ignoret: sed etiā rerū falsarū contemplatione fallat. Quod quomō ipsū fiat: non pōt peruideri: cur fiat; potest. Nam requiescere nullo pacto possumus: nisi mēs uisionū imaginibus occupata teneat. Latet autē mēs oppressa somno: tāq ignis obducto cinē sopitus: quē si paululū cōmoueris: rursus ardescit: & qsi euigilat. Auocat ergo simulacbris: donec mēbra sopore irrigata uegetent. Corp enī uigilāte sensu licet iaceat īmobile: tam non est quietū: qa flagrat in eo sensus & uibrat ut flāma: & artus omnes ad se astrictos tenet. Sed postq mens ad contēplādas imagines: ab intentione traducta est: tunc demum corpus omne resoluitur in quietem. Traducitur autem mens cogitatione ceca: cum cogentibus tenebris, secū tm̄modo esse coeperit: dum intenta est in ea de quibus cogitat: repente somnus obrepit: & in species proximas sensum ipsa cogitatio declinat. Sic ea que sibi ante oculos posuerat: uidere quoq; incipit: deinde, pcedit ulterius: & sibi auocamenta inuenit: ne saluberrimam quietem corporis interrumpat. Nam aut mens p diē ueris uisionib auotatur: ne obdormiat ita falsis: ne excitet. Nam si nullas imagines cernat: aut uigilare illaz necesse ē: aut ppetua morte sopiri. Dormiendi ergo causa, tributa est a deo, ratio somniandi: & quidez in cōmune uniuersis animātibus: sed illud homini precipue: q cū eā rationē deus, qetis causa daret: facultatē sibi reliquit docendi hominem futura p somniū. Nam & historie sepe testantur, extitisse somnia quoruz presens & admirabilis fuerit euentus, & responsa uatū nostrorū ex parte

somniꝫ constiterunt. Quare neq; semꝑ uera sunt neq; semꝑ falsa: Virgilio teste: qui duas partes uoluit esse somniorum. Sed quę falsa sunt dormiendi causa uidentur: quę uero immittunť a deo ut imminens bonũ: aut malũ: hac reuelatione discamus.

## Capitulum. xix. De origine animę & an sit.

Illud quoq; in quęstionẽ uenire potest: utrũ ne anima ex patre: an potius ex matre: an uero ex utroq; generetur. Sed ego id meo iure ab ancipiti uindico. Nihil enĩ ex his tribus uerũ est: qa neq; ex utroq;: neq; ex alterutro serunť animę. Corpus enim ex corporibus nasci potest: quoniã cõferť aliqd ex utroq;: de animis anima nõ potest: qa ex re tenui & incõprehẽsibili: nihil potest decidere. Itaq; serendarum animarũ ratio: uni ac soli deo subiacet. Deniq; cęlesti sumus omnes semine oriundi: omnib⁹ idẽ ille pať est, ut ait Lucretius. Nam de mortalibus non potest qcq̃: nisi mortale generari. Nec putari pater debet qui trãsfudisse: aut inspirasse animã de suo nullo modo sentit. nec si sentiat: quãdo tamen: aut quomodo id fiat: habeat animo cõprehensuꝫ. Ex quo apparet nõ a parentibus dari animas: sed ab uno eodẽq; omniũ deo patre: q legem rationẽq; nascendi tenet solus: siqdem solus efficit. Nam terręni parentis nihil est: nisi ut humorẽ corporis: in quo ẽ maťia nascendi cũ sensu uoluptatis emittat, uel recipiat: & circa hoc etiã opus humoris istius homo resistit: nec amplius qcq̃ potest. Ideo nasci sibi filios optant: quia non ipsi faciunt. Cętera iam dei sunt omnia: scilicet conceptus ipse, & corporis informatio: & inspiratio animę: & partus incolumis: & quęcũq; deinceps ad hominẽ conseruandum ualent. Illius munus est: ꝙ spiramus: ꝙ uiuimus: ꝙ uigemus. Nam pręterq̃ ꝙ ipsius beneficio incolumes sum⁹ corpore: & ꝙ uictum nobis, ex uariis rebus subministrat: sapientiam quoq; homini tribuit: quã terręn⁹ pater nullo modo dare potest. Ideoq; & de sapientibus stulti: & de stultis sapiẽtes sępe nascũť: quod quidã fato ac sideribus assignant. Sed nõ est nũc locus de fato differendi. Hoc dicere satis est: ꝙ etiam si astra efficientiã rerum continẽt: nihilominus omnia a deo fieri: qui astra ipsa & fecit & ordinauit. Inepti ergo: qui hanc potestatem deo detrahunt, & operi eius attribuũt. Hoc igiť dei munere cęlesti atq; pręclaro

an utamur: an nõ utamur: in nostra uoluit esse potestate. Hoc enĩ concesso: ipsum hominẽ uirtutis sacramentis religauit: quo uitã posset adipisci: dedit ei & constituit aduersarium nequissimum & fallacissimũ spiritũ: cum quo in hac terrestri uita: sine ulla securitatis requie dimicaret. Cur autem deus hũc uexatorem generi hominũ constituerit: breuiter exponam.

## Capitulum. xx. Cur deus dedit spiritum tentatorem.

ANte omnia diuersitatem uoluit esse: ideoq; uulgo nõ aperuit ueritatẽ: sʒ eã paucissimis reuelauit: ꝙ diuersitas omne arcanũ mũdi cõtinet. Hęc est enĩ: quę facit esse uirtutẽ: quę scilicʒ non mõ esse: sed ne apparere quidẽ: qa uirtus esse nõ poterit: nisi fuerit cõpar aliqs in quo superãdo uim suã: uel excerceat, uel ostẽdat. Nam ut uictoria constare sine certamine nõ potest: sic nec uirtus qdẽ ipa sine hoste. Itaq; quoniã uirtutẽ dedit homini: statuit illi e cõtrario inimicũ: ne uirtus ocio torpens: naturã suã perderet, cuius omnis ratio in ea est ut concussa & labefacta firmet: nec alit ad sũmũ fastigiũ possit ꝑuenire, nisi prudẽti manu semꝑ agitata: se ad salutẽ suã tenore dimicandi fundauerit. Noluit enĩ deus hominẽ ad ĩmortalẽ illã beatitudinẽ delicato itinere peruenire. Daturus ergo uirtutẽ: dedit hostẽ prius: qui animis hominũ, cupiditates & uicia ĩmitteret: q esset auctor errorũ: malorũq; oĩuʒ machinator: ut quoniã deus hominẽ ad uitã uocat: ille cõtra: ut rapiat. & traducat ad mortẽ. Hic est: qui aut inducit aut decipit eos: qui ueritati student, aut si dolo & studijs nõ quiuerit: uirilem gerit animã, qua sublimiũ uigorẽ labefactare conet: ĩfanda dictu & execrabilia moliẽs: uexat: & interficit. Et tamen ut ꝓsternit multos: sic a multis uictus, prostratusq; discedit. Magna est enĩ uis hominis: magna ratio: magnũ sacramentũ. A quo si quis nõ defecerit: nec fidẽ suã deuotionẽq; ꝑdiderit: hic beat9: hic deniq; ut breuit finiã: similis deo sit necesse est. Errat enĩ q̄sq̄s hominẽ carne metitur. Nam hoc corpusculũ quo induti sum9 hominis receptaculũ est. Nam ipse homo neq; tangi: neq; aspici: neq; cõprehendi põt: qa latet intra hoc quod uidet. Qui si delicatus ac tener in hac uita fuerit: q̄ ratio eius exposcit: si uirtute contempta desiderijs se carnis addixerit: cadet & ꝑmet in terrã. Si autẽ ut debet statũ suum:

quę rectũ recte sortitꝰ ẽ: & ꝓmpte cõstanterq́ȝ defenderit: si terrę quã calcare ac uincẽ debet, nõ seruierit: uitã merebiť sempiternã.

## Cap.xxi. Operis conclusio: & ueritatẽ supari nõ posse.

Haec ad te Demetriane ĩterim paucis & obscurius fortasse q̃ decuit: pro rerum ac tẽporis necessitate ꝑoraui: quibꝰ contẽtus esse debeas. Plura & meliora laturus: si nobis indulgẽtia cęlitus uenerit: tũc & ego te ad uerę philosophię doctrinã & planiꝰ & uerius cohortabor. Statui enĩ q̃ multa potero, litteris tradere: q̃ ad uitę beatę statũ spectent: & quidẽ cõtra philosophos: quoniã sunt ad perturbandã ueritatẽ perniciosi & graues. Incredibilis est enĩ uis eloquentię: & argumentandi differendiq́ȝ subtilitas: q̃uis facile deceperat: quos partim nostris armis: partim uero ex ipsoꝝ inter se concertatione sũptis reuincemus: ut appareat eos ĩduxisse potius errorẽ q̃ sustulisse. Fortasse mireris q́ȝ tantũ facinus audeã. Patiemur ne igiť extingui? Aut opprimi ueritatẽ? Ego ꝟo libẽtiꝰ uel sub hoc onere defecerim. Nã si Marcꝰ Tulliꝰ eloquẽtię ipsiꝰ unicũ exemplar, ab indoctis & ineloquẽtibꝰ: qa tamẽ ꝓ uero nitebanť: sępe supatus est. Cur desperemꝰ ueritatẽ ipsam cõtra fallacẽ captiosamq́ȝ facũdiã: sua ꝓpria ui & claritate ualiturã? Illi quidem sese patronos ueritatis profiteri solẽt. Sed qs potest eã rem defendere: quã nõ didicit? Aut illustrare apud alios: quę ipse nõ nouit? Magnũ uideor polliceri: sed cęlesti opus est munere: ut nobis facultas & tempꝰ ad ꝓposita prosequẽda tribuať. Quod si uita est optanda sapienti: profecto nullã aliam ob causam uiuẽ optauerĩ: q̃ ut aliqd efficiã: quod uita dignũ sit: & quod utilitatẽ legẽtibꝰ & si nõ ad eloquentiã: qa tenuis in nobis facundię riuus est: ad uiuendũ tamẽ afferat: quod est maxime necessariũ. Quo ꝑspecto: satis me uixisse arbitror: & officium hominis implesse: si labor meus aliquos homines ab erroribus liberatos: ad iter cęleste direxerit. Domino Iesu gratias.

Est locus in primo foelix oriente remotus
Qua patet ęterni maxima porta poli.
Nec tantũ ęstiuos hiemisq́ȝ propinquus ad ortus:
In quo sol uerno fundit ab axe diem.
Illic planicies tractus diffundit apertos.

Nec tumulus creſcit:nec caua uallis hiat.
Sed noſtros montes:quorum iuga celſa putantur:
Per bis ſex ulnas eminet ille locus.
Hic ſolis nemus eſt:& conſitus arbore multa
Lucus:perpetuę frondis honore uirens:
Cum phoetonteis flagraſſet ab ignibus axis:
Ille locus flammis inuiolatus erat.
Et cum diluuium merſiſſet fluctibus orbem.
Deucalioneas exuperauit aquas.
Non hunc exangues morbi:non ęgra ſenectus.
Nec mors crudelis:nec metus aſper adit.
Nec ſcelus infandum:nec opum ueſana cupido.
Aut metus:aut ardens cedit amore furor.
Luctus acerbus abeſt:& egeſtas obſita pannis.
Et curę inſomnes:& uiolenta fames.
Non ibi tempeſtas:nec uis furit horrida uenti.
Nec gelida terram rore pruina tegit.
Nulla ſuper campos tendit ſua uellera nubes.
Nec cadit ex alto turbidus humor aquę.
Sed fons in medio eſt:quem uiuum nomine dicunt
Perſpicuus lucens:dulcibus uber aquis.
Qui ſemel erumpens:per ſingula tempora menſum
Duodecies undis irrigat omne nemus.
Hic genus arboreum procero ſtipite ſurgens:
Non lapſura ſolo mitia poma gerit.
Hoc nemus:hos lucos:auis incolit unica phoenix
Vnica ſic uiuit:morte refecta ſua.
Paret:& obſequitur phoebi memoranda ſatelles.
Hoc natura parens munus habere dedit.
Lutea cum primum:ſurgens aurora rubeſcit.
Cum primum roſea ſidera luce fugat:
Ter quater illa pias immergit corpus in undas.
Ter quater e uiuo gurgite libat aquam.
Tollitur:ac ſummo conſedit in arboris altę
Vertice:quę totum deſpicit una nemus.
Et conuerſa nouos phoebi naſcentis ad ortus:
Expectat radios:& iubar exoriens.
Aſt ubi ſol pepulit fulgentis lumina portę:

Et primum emicuit luminis aura leuis:
Incipit illa sacri modulamina fundere cantus:
Et mira lucem uoce ciere nouam.
Quam nec iulęę uoces: nec tibea possit
Musica: cirrhęis assimilare modis:
Sed neq; olor moriens imitari posse putatur.
Nec cillenęę fila canora lirę.
Postq̃ phoebus ęquos in aperta refudit olympi:
Atq; orbem totum pertulit atq; means:
Illa ter alarum repetito uerbere plaudit:
Non errabilibus nocte dieq; sonis.
Atq; eadem celeres etiam discriminat horas:
Igniferumq; caput ter uenerata: silet.
Antistes nemorum: luce ueneraūda sacerdos:
Et sola arcanis conscia phoebe tuis.
Quę postq̃ uitę iam mille peregerit annos:
Ac se reddiderint tempora longa grauem:
Vt reparet lassum spatiis urgentibus ęuum.
Assueti nemoris dulce cubile fugit.
Cūq; renascendi studio: loca sancta reliquit:
Tunc petit hunc orbem: mors ubi regna tenet.
Dirigit in syriam celeres longęua uolatus.
Phoenicis nomen cui dedit ipsa uetus.
Secretosq; petit: deserta per auia lucos:
Hic ubi per saltus silua remota latet.
Tum legit aereo sublimem uertice palmam:
Quę gratum phoenix ex aue nomen habet.
Quam nec dente nocens animal pertumpere possit.
Lubricus aut serpens: aut auis ulla rapax.
Tum uentos claudit pendentibus ęolus antris.
Ne uiolent flabris aera purpureum.
Neu concreta noto nubes per inania celi:
Submoueat radios solis: & obsit aui.
Construit inde sibi: seu nidum: siue sepulchrum:
Nam perit: ut uiuat: se tamen ipsa creat.
Colligit hinc succos: & odores: diuite silua.
Quos legit assyrius: quos opulentus arabs.
Quos aut pigmęę gentes: aut india carpit.

Aut molli generat terra sabęa sinu.
Cinnama de hinc:auräq; procul spirantis amomi.
Congerit:& mixta balsama cum folio:
Non casię mitis:nec olentis uimen achanti:
Nec thuris lachrymę:guttaq; pinguis:abest.
His addit teneras nardi pubentis aristas.
Et sociat myrrhę pascua grata nimis.
Protinus instrato corpus mutabile nido.
Vitaliq; thoro membra quieta locat.
Oreq; dehinc succos membris:supraq; circüq;
Inijcit:exequijs immoritura suis.
Tunc inter uarios animam cõmendat odores:
Depositi tanti nec timet illa fidem.
Interea corpus genitali morte peremptum
Aestuat:flammas protulit ipse calor.
Aereoq; procul de lumine concipit ignem.
Flagrat:& ambustum soluitur in cinerem.
Hos uelut in massam cineres:in morte coactos.
Conflat:& effectum seminis instar habet.
Hinc animal primũ sine membris fertur oriri.
Sed fertur uermis lacteus esse color.
Creuerit immensum subito:cum tempore certo:
Seq; oui teretis colligit in speciem.
Inde reformatur qualis fuit ante figura.
Et phoenix ruptis pullulat exuuijs.
Ac uelut agrestes cum filo ad saxa tenentur
Mutari pennę papilione solent.
Non illi cibus est nostro concessus in orbe
Nec cuiq̃ impulmem pascere cura subest
Ambrosios libat cęlesti nectare rores.
Stelliferi teneri qui cecidere polo.
Hos legit:bis alitur medijs in odoribus ales.
Donec maturam proferat effigiem.
Ast ubi primęua coepit florere iuuenta:
Euolat:ad patrias iam reditura domos.
Ante tamen proprio quicquid de corpore restat:
Ossaq; uel cineres exuuiasq; suas:
Vnguine balsameo myrrhaq; & thure soluto

Condit & in formam conglobat ore pio:
Quam pedibus gestans contendit solis ad ortus.
Inq; ara residens promit in ęde sacra.
Mirandam sese pręstat: prębetq; uehenti.
Tantus ibi decor est: tantus abundat honor.
Principio color est: qualis sub sidere cęli
Mitia quē croceo punica grana legunt.
Qualis inest foliis: que fert agreste papauer
Cum pendens uestit sole rubente polus.
Hoc humeri pectusq; decens: uelamine fulgent.
Hoc caput: hoc ceruix: summaq; terga nitent.
Caudaq; porrigitur fuluo distincta metallo.
In cuius maculis purpura mixta rubet.
Clarum inter pennas insigne desuper: iris
Pingere ceu nubem desuper alta solet.
Albicat insignis mixto uiridante smaragdo:
Et puro cornu gemmea cuspis hiat.
Ingentes oculos credas geminosq; hiacynthos:
Quorum de medio lucida flamma micat:
Aequata toto capiti radiata corona
Phoebei referens uerticis alta decus.
Crura tegunt squamę flauo distincta metallo.
Ast ungues roseus pingit honore color.
Effigies inter pauonis mixta figuram
Cernitur, & mixtam phasidis inter auem.
Magniciem: terris arabum quę gignitur: ales
Vix ęquare potest: seu uera: seu sit auis.
Non tamen est tarda: ut uolucres: quę corpore magno
Incessus pigros per graue pondus habent.
Sed leuis: & uelox regali plena decore.
Talis in aspectu se prębet usq; hominum.
Conuenit ęgyptus tanti ad miracula uisus.
Et raram uolucrem turba salutat ouans.
Protinus insculpunt sacrato in marmore formam.
Et signant titulo: remq; diemq; nouo.
Contrahit in coetum sese genus omne uolātum.
Nec prędę memor est ulla: nec ulla metus.
Alitium stipata choro uolat illa per altum.

Turbaq; persequitur munere leta pio.
Sed postq̃ puri peruenit ad etheris auras.
Mox redit ista: suis conditor illa locis. *conditur*
Hęc fortunatę sortis: natisq; uolucris:
Cui de se nasci prestitit ipse deus:
Foemina sit: uel masculus hęc: seu forteq; neutrum.
Foelix quę ueneris foedera nulla colit.
Mors illi uenus est. sola est in morte uoluptas.
Vt possit nasci: hęc appetit ante mori.
Ipsa sibi proles: suus est pater: & suus heres.
Nutrix ipsa sui: semper alumna sibi.
Ipsa quidem: sed non eadem quia est ipsa: nec ipsa est.
Aeternam uitam mortis adepta bono.

Ouidius methamorphoseos.

DEc tamen ex aliis generis primordia ducit.
Vna est: quę reparet: seq; ipsa reseminet ales
Assyrii phoenica uocant: non fruge: nec herbis:
Sed lachrymis thuris: & succo uiuit amomi.
Hęc ubi quinq; suę compleuit secula uitę:
Illicis in ramis: tremuleq; cacumine palmę:
Vnguibus ac puro nidum sibi construit ore.
Quo simulac casias: & nardi leuis aristas:
Quassaq; cum fulua substrauit cynama myrrha
Se super imponit: finitq; in odoribus euum.
Inde ferunt totidem: quę uiuere debeat annos
Corpore de primo uolucrem phoenica renasci.

Dantes.

POssi per li gran saui se confessa.
Chella phoenice muore, e poi renasce
Che al cinq; centeno ãno se apressa.
Herbę, ne biado in sua uita non pasce.
Ma sol de incenso: lacbrymę: & amomo.
E nardo, e myrrha, son le ultime phasce.
SAlue festa dies toto uenerabilis euo.
Qua deus infernum uicit: & astra tenet.
Tempora florigero rutilant distincta sereno:
Et maiore poli lumine porta patet.
Altius ignifomum solem cęli orbita ducit.

Qui uagus oceanas exit: & intrat aquas:
Armatus radijs elementa liquentia lustrans
Hac in nocte breui tendit in orbe diem.
Splendida sincero producunt ethera uultu:
Leticiamq; suam sidera clara probant.
Terra ferax uario fundit munuscula cultu.
Cum bene uernarit: reddit & annus opes.
Mollia purpureum pingunt uiolaria campum.
Prata uirent herbis: & micat herba comis.
Paulatim subeunt stellantia lumina florum.
Floribus arrident gramina cuncta suis.
Semine deposito late seges exilit aruis:
Spondens agricole uincere posse famem:
Caudice desecto lachrymat sua gaudia palmes:
Vnde merum tribuat: dat modo uitis aquam:
Cortice de matris tenera lanugine surgens
Preparat ad partum turgida gemma sinum.
Subq; hiemis tempus foliorum crine refuso:
Iam raparat uiridentis frondea tecta nemus.
Mixta salix: abies: corylus: siler: ulmus: acer: nux.
Plaudit queq; suis arbor amoenia comis.
Constructura fauos apis hinc aluearia linquens
Floribus instrepitans poplite mella rapit.
Ad cantus reuocatur auis: que carmine clauso:
Pigrior hiberno frigore muta fuit.
Hinc phylomena suis attemperat organa cannis.
Fitq; repercusso dulcior aura melo.
Ecce renascentis testatur gratia mundi:
Omnia cum domino dona redisse suo.
Nanq; triumphanti post tristia tartara christo
Vndiq; fronde nemus: gramina flore fauent.
Legibus inferni oppressis: super astra meantem
Laudant rite deum: lux: polus: arua: fretum.
Qui crucifixus erat: deus ecce per omnia regnat.
Dantq; creatori cuncta creata precem.
Mobilitas anni: mensum: lux alma dierum:
Horarum splendor: stridula cuncta fauent.

Hinc tibi silua comis: plaudit quoq; campus aristis.
Hinc grates tacito palmite uitis agit.
Hinc tibi nūc auium resonant uirgulta susurro
Has inter nimio passer amore canit.
Christe salus rerum: bone conditor: atq; redemptor:
Vnica progenies ex deitate patris:
Irrecitabiliter manans de corde parentis:
Verbum subsistens: & patris ore potens.
Aequalis: concors: sociūs cum patre coęuus:
Quo sumpsit mundus principe: principium:
Aethera suspendis: sola cōgeris: ęquora fundis:
Quęq; locis habitant: quę moderata uigent.
Qui genus humanū cernens mersisse profundo:
Vtq; hominem eriperes: es quoq; factus homo:
Nec nostro tantum uoluisti e corpore nasci.
Sed caro quę nasci pertulit atq; mori.
Funeris exequias pateris nouus auctor & orbis.
Intra mortis iter dando salutis opem.
Tristia cessarunt infernę uincula legis.
Expauitq; chaos luminis ore premi.
Depereunt tenebrę christi fulgore fugarę.
Aeternę noctis pallia crassa cadunt.
Sollicitam: sed redde fidem: precor alma potestas.
Tertia lux rediit: surge sepulte meus.
Non decet ut uili tumulo tua membra tegantur.
Non precium mundi uilia saxa premant.
Indignum est cuius claudunt cuncta pugillo:
Vt tegat inclusum rupe uetante lapis.
Lintea tolle precor: sudaria linque sepulchro.
Tu satis es nobis: & sine te nihil est.
Solue cathenatas inferni carceris umbras.
Et reuoca sursum quicquid ad ima ruit.
Redde tuam faciem: uideant ut sęcula lumen.
Redde diem: qui nos te moriente fugit.
Sed plane implesti remeans pie uictor olimpi.
Tartara pressa iacent: nec sua iura tenent.
Inferus insaturabiliter caua guttura pandens

Qui raperet semper: sit tua prȩda deus.
Eripis innumerum populum de carcere mortis:
Et sequitur liber quo suus auctor abis.
Euomit absorptam pauide fera belua plebem.
Et de fauce lupi subtrahit agnus oues.
Hinc tumulum repetens post tartara carne resumpta:
Belliger ad cȩlos ampla trophȩa refers.
Quos habuit penale chaos: iam reddidit iste:
Et quos mors peteret: hos noua uita tenet.
Rex sacer ecce tui radiat pars magna trophȩi:
Cum puras animas sacra lauacra beant.
Candidus egreditur nitidis exercitus undis.
Atq; uetus uicium purgat in amne nouo.
Fulgentes animas uestis quoq; candida signat.
Et grege de niueo gaudia pastor habet.
Additur hac foelix concors mercede sacerdos:
Qui dare uult domino dupla talenta suo.
Ad meliora trahens gentili errore uagantes:
Bestia ne raperet munit ouile dei
Quos prius eua nocens infecerat: hos modo reddit.
Ecclesiȩ pastor ubere lacte sinu.

¶ Impressum est hoc opus Venetiis impendio ꝓuidorũ uirorũ Iohis de Colonia: Iohisq; Mãthen de Gheretzem sociorum Anno salutis dominicȩ. M. CCCC. LXXVIII. xxvij. Augusti. Laus Deo.

Arguit hic hominũ sectas Lactantius omnes
Septeno falsas codice uera docens.
Siue deum tangat: turbato lumine cernens
Ira furor: gemino pernotat inde libro.
Et uolucrum uersu phoenix comprehenditur una:
Quȩ nostro nunq̃ pascitur alma solo.
Hincq; redemptoris nostri non carmina desunt:
Quȩ positum e tumulo dulce canendo uocant.
Presserat hunc primo mundi caput inclyta Roma.
Post regina premit quippe colenda maris.

## Nepbytbomon Lactantij Firmiani incipit.

NAm si iusticia est ueri dei cultus : quid enim tam iustum ad ęquitatem : tam pium ad honorē : tam necessarium ad salutem : q̄ deum cognoscere ut parentem : uenerari ut dominum : eiusq; legi aut pręceptis obtemperare? Nescierunt ergo iusticiā philosophi : quia nec ipsum deum agnouerunt : & ideo refelli potuerunt a Carneade : cui⁹ hęc fuit disputatio nullum esse ius naturale. Itaq; omnes animantes : ipsa ducente natura, commoda sua defendere : et ideo iusticia, si alienis utilitatibus cōsulet : suas negliget, stulticiam esse dicendam. Q; si omnes populi penes quos sit impecium : ipsique Romani : qui orbem totum possedere : iusticiam sequi uelint, ac suum cuiq; restituere : quod ui & armis occupauerunt, ad casas & egestatem reuertentur. Q d' si fecerint : iustos dicemus equidem : sed tamē stultos iudicare necesse est : qui ut aliis prosint : sibi nocere contendant. Deinde si reperiat aliquis hominem : qui aut aurum pro auricalco : aut argētū pro plumbo uendat per errorem : atq; id emere necessitas cogit : utrum dissimulabit, & emet paruo : an potius iudicabitur? iustus utiq; dicet : quia nō fefellit : sed idē stultus : qui alteri fecerit lucruz : sibi dānum : sed facile de damno est. Quid si uita eius in periculum ueniet : ut eū aliquando necesse sit aut occidere : aut mori : qd faciet? Potest hoc euenire : ut naufragio facto inueniat aliquem imbecillem tabulę inhęrentem : aut uicto exercitu fugiēs reperiet aliquem uulneratum equo insidentem : utrum ne aut illum tabula : aut hunc equo deturbabit : ut ipse possit euadere? Si uolet iustus esse nō faciet : sed idē stult⁹ iudicabit : q dū alteri⁹ uitę parcit : suaz perdet. Si faciet q dē : sapiens uidebit : quia sibi cōsulet : sed & idē malus : q nocebit. Acuta ista sane : sed respondere ad ea facile possumus. Imitatio enī nominū facit : ut sic eē uidtaſ. Nā & iusticia imaginē habet stulticię : non tñ est stulticia. Et malicia imaginē sapientię : non tamen sapientia est. Sed sicut malicia ista in conseruādis utilitatibus suis intelligens redargui uidetur : quia non sapiētia : sed calliditas & astutia est : ita & iusticia non debet stulticia : sed innocentia nominari : quia necesse est iustum esse sapientem : & eum qui sit stultus : iniustum. Nam neq; ratio : neq; natura ipsa

petmittit:ut is qui iustus est:sapiens nõ sit:quoniam iustus nihil utiq; facit:nisi quod rectum & bonum est:prauum & malũ sem per fugit. Quis autem discernere bonũ & malum:prauum & re- ctum poterit:nisi qui sapiens fuerit? Stult9 autem malefacit: quia bonum & malum quid sit ignorat:ideo peccat : quia non potest praua & tecta discernere. Igitur neque stulto iusticiam: neque in iusto sapientiam conuenire. Ergo stultus non est :·qui nec tabulã naufragum:nec equo saucium deiecerit:quia se abstinuit a nocen do:quod est peccatum:peccatum autem uitare sapientis est. Sed ut stultus prima facie uideatur:illa res efficit, qui extingui animaz cum corpore existimant·iccirco omne commodum ad hanc uitã referunt. Si enim post mortem nihil est:utiq; stulte facit:qui alte- rius animę parcit cũ dispendio suę:aut qui alterius lucro magis q̃ suo consuleret:si mors animam delet. Danda est opera: quo iu stius cõmodiusq; uiuamus. Si autem uita post moetem superest ęterna & beata:hanc utiq; corporalem cum omnibus terrę bonis iustus ac sapiens contemnet : quia sciet, quale a deo sit pręmium recępturus. Teneamus igitur innocentiam: teneamus iusticiam : subeamus imaginem stulticię:ut ueram sapientiam tenere possi- mus. Et si hominibus uidetur ineptum, ac stultũ torqueri: & mo ri uellet:q̃ liberã discet abire sine noxa. Nos tamen omni uietute omniq; patientia, fidem deo exhibere nitamur. Nõ mors terreat nec dolor flagrat:quominus uigor animi:et constantia inconcus sa seruetur. Stultos notent:dummodo ipsi stultissimi sint:& cę ci:& bebetes:& pecudibus ęquales:qui non intelligunt esse mor tiferum:relicto deo uiuo prosternere se:atq; adorare terręna:qui nesciunt ex illis ęternam poenam manere:qui figmenta insensibi lia fuerint uenerati:& eos qui nec tormenta:nec mortem pro cul tu:& honore ueri dei recusauerint:uitam perpetuam consecutu- ros. Hęc est fidelissima:hęc est uera sapiẽtia:hęc perfecta iusticia. Nihil ad nos attinet:quid iudicent stulti : quid homunculi senti ant. Nos iudiciũ dei expectare debemus :ut quos postmodum : qui de nobis iudicauerunt:iudicemus. Dixi de iusticia:quid eẽt. Sequitur ut ostendam quid sit uerum sacrificium dei:quis iustis simus ritus colendi:ne quis arbitretur:aut uictimas: aut odores: aut dona p̃sentia desiderari a deo:a quo si fames:si sitis:si algor: si omnium rerum terręnarum cupiditas abest :non ergo utiĩ his

omnibus:quę templis:aliisqꝫ fictilibus inferuntur: sed sicut corporalibus corporale:sicutiqꝫ incorporalibus incorporale sacrificium necessarium est. Illis quę in usum tribuit homini deus:ipse non indiget. Est omnis terra ipsius sub potestate:non indiget templo:cuius domicilium mundus est:non indiget simulachro:qui est & oculis & mente incomprehensibilis:nō indiget terrenis luminibus:qui solem cum cęteris astris in usum hominibus potuit accendere. Quid igitur ab homine desiderat deus:nisi cultū mentis:qui est primus & sanctus! Nam illa quę aut digitis fiunt:aut extra hominem sunt:hoc sacrificium uerum non est:nec quod ex arca:sed quod ex corde profertur:non quod manu:sed quod mente libatur. Hęc acceptabilis uictima est:quā de seipso animus immolat. Nam quid hostię!quid thura!quid uestes!quid aurum! quid argentum!quid preciosi lapides conferunt:si colentis pura mētis non est! Sola ergo iusticia est:quam deus expetit. In hac sacrificiū in hac dei cultus est:de quo nunc mihi differendū est:docendūqꝫ in quibus operibus iusticia necesse sit contineri.

mens

[d]Vas esse humanę uitę uias:nec philosophis ignotum fuit:nec poetis sed eas utiqꝫ diuerso modo induxerunt philosophi. Alteram industrię alteram inertię esse uoluere:sed hoc minus recte:quum eas ad solius uitę cōmoda retulerunt melius poetę:qui alteram iustorum:alteram impiorum esse dixerūt. Sed in eo peccant:qui eas non in hac uita:sed apud inferos esse aiūt. Nos utiqꝫ rectius:qui alteram uitę:alteram mortis:et hic tamē has uias esse diximus. Sed illa exterior:qua iusti sunt gradientes:non in elysium ferre:sed in cęlum. Immortales enim fiunt. Sinisterior ad tartarum:ęternis enim cruciatibus abducuntur iusti. Veneranda est a nobis iusticię uia:quę ducit ad uitam. Primum autem iusticię officium est deum cognoscere ut parentem:eumque metuere ut dominum:diligere ut patrem. Is est enim:qui nos genuit:qui uitali spiritu animauit:qui alit:qui saluos facit. Habet in nos non modo ut pater:uerum etiam ut dominus licentiam uerberandi:& uitę ac necis potestatem:unde illi ab homine duplex honos.i. amor cum timore debetur. Secundum iusticię officium est hominem agnoscere:uelut fratrem. Si enim idem deus fecit:& uniuersos ad iusticiam:& ad uitam ęternam pari cōditione generauit. Fraterna utiqꝫ necessitudine cohęremus:quam qui non agnoscit

dexterior

iniustus est. Sed origo huius mali: q̄ societas inter se hominum: quo necessitudinis uinculum dissoluitur: est ꝙ ab ignorantia ueri dei nascatur. Qui enim fontem illum benignitatis ignorat: bonus esse nullo modo potest. Inde est ꝙ ex eo tempore: quo multi dii consecrari ab hominib⁹ coliq̄ȝ coeperunt: fugata est (sicut poetę aiunt) iusticia: sic direptum est omne foedus: direpta societas iuris humani: cum sibi quisq̄ȝ consulere: ius in uiribus computare: nocere inuicem: fraudibus aggredi: dolis circūscribere: commoda, aliorum incommodis adaugere: non cognatis: non liberis nec parentibus parcere: ad necem hominum pocula temperare: obsidere cum ferro uias: mari cōnfestare: libidini autem, quo furore duxerit, fręna lassare: nihil denique sancti habere: quod cupiditas ī fanda nō uiolaret. Quum hęc fierent: tum leges sibi homines cōdiderunt pro utilitate communi: ut se interim tutos ab iniuriis facerent. Sed metus legum non scelera comprimebat: sed licentiam submouebat. Poterant enim leges delicta punire: conscientiam munire non poterant. Itaq̄ȝ quę ante palam fiebant: clam fieri coeperunt. Circūscribi etiam iura siquidem ipsi pręsides legum pręmijs muneribusq̄ȝ corrupti: uel in remuneratione malorum: uel ꝑnicie iustorum sententias uendicabant. His accedebant dissensiones & bella: & mutuę depredationes: & oppressis legibus sęuiendi potestas licenter assumpta. In hoc statu cu; essent humanę res: misertus est nostri deus. Reuelauit se nobis: & ostēdit: ut in ipo religionem: fidem, castitatem: misericordiam disceremus: legēq̄ȝ diuinam: quę humana cum cęlestibus copulat: tradente ipso dn̄o sumeremus: qua lege uniuersi: quibus irretiti sumus: errores cum uanis & impius superstitionibus tollerentur. Quid enim homini debeamus: eadem illa lex pręscribit: quę docet: quicq̄d homini pręstiteris: deo pręstare. Sed radix iusticię: & omne fundamētum ęquitatis ē illud. Vnde ut ne facias ulli: quod pati nolis: sed alterius animum de tuo metieris: si acerbum est iniuriam ferre: et qui eam fecerit uidetur iniustus. Transfer in alterius personā qđ in te sentis: & in tuam quod de altero iudicas: & intelligis tam te iniuste facere: si alteri noceas: q̄ alterum: si tibi. Hęc si mēte uoluemus: innocentiam tenebimus: in qua iusticia uelut in ꝑmo gradu consistit. Primus est enim non nocere proximo: sed officere: prodesse. Et sicut in rudibus agris, prius q̄ serere incipias: euulsis

sentibus: & omnium stirpium radicibus amputatis, arua purgā da: sic de nostris animis prius uicia detrabenda: & tūc demū uirtutes inserendę: de quib⁹ seminatę per uerbū dei fruges īmortalitatis oriātur. Tres affect⁹ uel (ut ita dicā) tres furię sunt: q̄ in animis hominū tantas perturbationes ciunt: & īterdū cogunt ita delinquere: ut nec famę: nec periculi sui respectū: tutū habere permittant: ira q̄ uindictam cupit: & auaritia q̄ desiderat opes: libido: q̄ appetit uoluptates. His uiciis resistēdum est: hę stirpes eruendę: ut uirtutes seri possint. Hos affect⁹ stoici amputādos: peripatetici tēperādos putāt. Neutri eo℞ recte: q2 neq3 detrahi possunt. Si quidē natura insiti: habēt certam magnāq3 rationem: neq3 bonum quoniam si mala sunt: carendum est: etiā tēperād⁹ mediocribus: si bonū integris adutendū est. Nos uero neq3 detrabendos: neq3 minuendos eē dicimus. Nō enī per se mala sunt: q̄ deus homini rationabiliter cōseruat: sed quum sint utiq3 natura bona: quoniā ad tuendam uitam sunt attributa: male utendo fiant mala: sicut si fortissime pro patria dimices: bonum est: si cōtra patriā malū. Sic et affect⁹ si ad usus bonos babeas: uirtutes erūt: si ad malos: uicia dicentur. Ira igit̄ ad cohertionem peccato℞. i. ad regendā subiectō℞ disciplinā, data est a deo: ut metus licentiam comprimat: & cōpescat audaciam. Et qui terminos eius ignorat: irascit̄ paribus aut fortioribus. Inde ad īmania facinora prosilit̄: inde ad cędes: inde ad bella cōsurgitur. Cupiditas ad desideranda: & conquirēda uitę necessaria tributa est. Sed qui nesciunt fines eius: insatiabiliter opes congerere nituntur. Hinc uenena: hinc circūscriptōnes: hinc falsa testimonia: hinc omniū fraudum genera erūpēt. Libidinis aūt affectus, ad procreandos filios insitus & natus est: sed q̄ limites ei⁹ animo non tenent: utuntur eo ad solam uoluptatem Inde illicitę iam opes: inde adulteria & stupra: inde omnes corruptelę oriunt̄. Redigendi ergo sunt isti affect⁹ intra fines suos: & in uiam rectā redigendi: in qua & si sunt uebemētes: culpam tamen babere non possunt.

[C]Ohibenda est ira: quum patimur iniuriam: & ut malum cōprimat̄: q̄d ex certamine īpēdet: et duas maximas uirtutes: innocentiam: patientiam teneamus. Si natura frangitur: quū babemus quod satis est. Quis enim furor est in bis congerendis libo rare: quę aut latrocinio: aut furore: aut proscriptione: aut morte

z

ad alios accerſit puenire. Libido externa legitimũ to᷑ nõ euagef: ſed creandis liberis ſeruiat. Appetentia enim nimia uoluptatis & periculum parit: et inſaniam generat. Et (quod eſt maxime cauendum) mortẽ accurrit ęternam. Nihil eſt enim tam inuiſum deo: q̃ mens inceſta & animus impurus. Nec hac ſola uoluptate abſtinendum ſibi putet: quę capitur ex foeminei corporis copulatiõe, ſed & cęteris uoluptatibus ſenſuum reliquorum: quia et ipſę ſũt uicioſę: & eiuſdem uirtutis eſt eas contemnere. Oculorum uoluptas percipit̃ ex rerum pulchritudine. Aurium de uocibus canoris: & ſuaſionibus. Narium de odore iocundo. Saporis de cibis dulcioribus: quibus his omnibus uirtus repugnare fortiter debet ne his illecebris irretitus animus a cęleſtib⁹ ad terręna: ab ęternis ad temporalia: a uita immortali ad perpetuam poenam deprimatur. In ſaporis & odoris uoluptate hoc periculum eſt: quod trahere ad luxuriam poterit. Qui enim fuerit his deditus: aut nõ habebit ullam rem familiarem: aut ſi habuerit: aſſumet: & aget poſtmodum uitam deteſtabilem. Qui autem rapitur auditu: ut taceã de cantibus: qui ſenſus ita ſępe deliniunt: ut etiam ſtatus mentis furore perturbentur: compoſitis cęteris orationib⁹: numeroſiſq; carminibus: aut argutis diſputationibus ad impios cultus facile traduntur. Inde eſt ꝙ ſcriptis cęleſtibus: quia uidentur incompta non facile creduntur: quia aut ipſi ſunt diſerti: aut diſerta legere uolunt: non quęrunt uera: ſed dubia: immo illis hęc uidentur uerissima eſſe: quę auribus blandiuntur: ita reſpuunt ueritatem: dũ ſermonis uarietate capiuntur. Voluptas uero: quę ſpectat ad uiſum multiformis eſt. Nam quę percipitur ex rerum precioſaru; pulchritudine, auariciam concitat: quę aliena eſſe debet a ſapiente atq; iuſto. Quę autem capitur de ſpecie mulierum: in alteram capit uoluptatem: de qua iam ſuperius locuti ſumus.

SV pereſt de ſpectaculis dicere: quę quoniam potentia ſunt ad corrumpendos animos: uitanda ſapientibus: & contẽnenda ſunt taliter: ꝙ ad celebrandos deorum honores ĩuenta memorantur. Nam muneru; additiones Saturno factę ſunt. Scoena Liberi patris eſt. Ludi uero circenſes Neptuno dicati putantur: ut iam qui ſpectat: uel intereſt, relicto dei cultu: ad ꝓfanos ritus trãſiſſe uideatur. Sed ego de re malo dicere: q̃ de origine. Quid tam horribile: tam tetrum: q̃ hominis trucidatio? Ideo ſęueriſſimis

legibus uita nostra mulctatur. Ideo bella execrabilia sunt īuenta: tamen consuetudo quatenus homicidium sine bello: ac sine legibus faciant: & hoc ut scelus indicat. Q2 si īteresse homicidio sceleris conscientia est: et eodem facinore spectator obstrictus ē: cui & admissor. ergo & ꝑis gladiatoꝝ scelerib9 non minus cruore ꝑfunditur: qui spectat q̄ ille qui facit: nec potest esse inmunis a sāguine: qui uoluit effundi: aut uideri non interfecisse: q interfectori & fauet: & prēmium postulauit. Quid scoena: num sanctior? in qua comoedia de stupris & amoribus. Tragoedia de incestis & parricidiis fabulatur. Istrionici etiā impudici gestus: quibus infāmes foeminas imitantur, libidines: quas saltando exprimunt docent: non minus corruptelarum disciplinarum est: in quo fiūt per imaginem: quę nō sunt: ut fiant sine pudore q̄ uera sunt. Spectant hęc adolescētes: quorum lubrica ętas: quę frēnari ac regi debet: ad uicia & peccata his imaginibus eruditur. Circus non innocentior ęstimatur: sed maior hic furor est: siquidem mentes spectantium tanta feruntur insania: ut non modo in conuicia: sed etiam in rixas: necnon & in prēlia: & contentiones sępe consurgāt. Fugiēda igitur omnia spectacula: ut tranquillum mentis statum tenere possimus. Renunciandum noxiis uoluptatibus: ne deliniti suauitate pestifera in mortis laqueos incidamus. Placet sola uirtus: cuius merces īmortalis est: quum uicerit uoluptatem. Suppositis autem affectibus: & perdomitis uoluptatibus: facilis in cōprimendis ceteris labor est ei: qui sit dei ueritatisq; sectaturus: non maledicit unq̄: qui spectabit a deo benedictionem. Hinc iurabit, ne deum ludibrio habeat: sed ne iurabit quidem: ne quando uel necessitate: uel consuetudine in periurium cadat. Nihil subdole: nihil dissimulāter loquatur: neq; abnegabit quod spoponderat: neq; ꝑmittet: quod facere non posset: non inuidebit cuiq̄ qui de suo contentus: nec detrahet: aut male alteri uolet: in quē forsitan beneficia dei ꝓniora sunt: non furabitur: nec omnino quicq̄ cōcupiscet alienum: non dabit in usura pecuniam. Hoc est enim de alienis malis lucra captare: nec tamen negabit: si quem necessitas cogit mutuari. Nō erit asper in filium: nec in seruum, meminerit ꝙ ipse patrem habeat: ac dominum. Ita cum his aget: quēadmodum secum agi uellet. Munera superabundantia non recipiet a tenuioribus: nec enim iustum est augeri patrimonia locupletum ꝑ

damna miserorum. Vetus preceptum est non occidere: quod sic accipi debet: non tanq̄ iubeamur ab homicidio tantum (qd' etiam legibus publicis uindicetur) manus abstinere: nec iussione īterposita: nec uerbo licebit periculum inferre: nec infantem necare: aut exponere: nec seipsum uoluntaria morte damnare. Item nō adulterare: sed hoc p̄cepto non solum corrumpere alienum matrimonium prohibetur: quod etiam communi gentium iure damnat: uerum etiam prostitutis corporibus abstinere. Supra leges lex. n. dei est: ea quoq; que pro licitis habentur uetat: ut iusticiam consumet. Eiusdem legis est falsum testimonium non dicere: quod & ipsū latius patet: si falsū testimoniū mendacio nocet ei: coñ quē dicit: & fallit eū: apud quē dr̄. Nunq̄ igit mētiendū est: quia mēdaciū semp aut fallit: aut nocet. Nō est uir iustus: q: nō sine noxa uicioso sermone mentitur. Hic uero nec adulari licet: perniciosa est enim ac deceptrix adulatio: sed ubiq; custodiat ueritatem: que licet ad presens sit insuauis: tamen quum fructus eius atq; utilitas apparuerit: non odium pariet (ut ait poeta) sed gratiam.

DIxi de his que uetantur: dicam nunc breuiter que iubentur. Innocentia ꝓxima est misericordie. Illa enim malum non facit: et hec bonum operatur. Illa inchoat iusticiam: hec complet. Nam quum imbecillior sit hominum natura: q̄ ceterarū animantium: quas deus & instructas ad inferendum: & munitas ad uim repellendam figurat: affectū nobis misericordie dedit: ut omne presidium uite nostre in mutuis auxiliis poneremus. Si enim facti ab uno deo: & orti ab uno homine consanguinitatis iure sociamur. Omnem igitur hominem diligere debemus. Itaq; non tantum inferre iniuriam non oportet: sed ne illatam quidem uindicare: ut sit in nobis perfecta innocentia. Ideo iubet nos deus etiā pro inimicis p̄cem facere semper. Ergo animal commune atq; cōsors esse debemus: ut nos inuicem prestandis recipiendisq; auxiliis muniamus. In mltis enim casibus, & incommodis fragilitas nostra subiecta est. Speres tibi accidere: quod alteri accidit. Ita demum excitaberis ad opem ferendam: si sumpseris eius animum: qui opem tamen in malis constitutus implorat. Si quis uictu īdiget: impartiamur. Si quis a potentiori iniuriā sustinet: eruamus. Pateat domicilium nostrū: uel peregrinis: uel indigentib' tecto. Pupillis defensio: uiduis tutela nostra non desit. Redimere ab

hoste captiuos magnũ numine opus est. Aegros pauperes uisitare:atq; fouere inopes:aut pauperes(si obierit)nõ patiamur isepultos iacere. Hęc sint opera: hęc officia misericordię: q̃ si qs psecerit:uer͡ ⁊ acceptũ sacrificiũ deo imolabit. Hęc lętabilior uictima ẽ apud deũ:q nõ pecudũ sãguine:s; hoĩs pietate placaᷣ: quẽ deũ (q: iust⁹ ẽ)suã & ipm lege sua & cõditiõe psequᷣ:miseretᷣ ei:quem uiderit misericordẽ. Inexorabilis ẽ ei:quẽ peccãtib⁹ cernit imitẽ. Ergo ut hęc oĩa:q̃ deo placẽt:facẽ possim⁹:cõtẽnenda ẽ pecunia: & ad cęlestes trãsferẽda thesauros:ubi fur nõ effodiat:nec rubigo cõsumet:nec tyrãn⁹ eripiat. Sed nobis ad ęternã opulentiam deo custode seruetur.

Fides quoq; magna iusticię pars ẽ:q̃ maxĩe a nobis: q nomẽ fidei gerim⁹ cõseruãda ẽ,pcipue ĩ religionẽ: q: de⁹ por ẽ & potẽtior q̃ hõ. Et si est gloriosus pamicis: p parẽtibus: p liberis .i. p homire suscipere mortẽ: & q h fecerit:diuturnã memoria; laudẽq; cõsequiᷣ:q̃to magis p deo:q potest ęternã uitã pro temporali morte pstare! Itaq; quũ iciderit eiusmodi necessitas:ut di scedẽ a deo:atq; ad rit⁹ gẽtiũ trãsire cogamur:null⁹ nos met⁹:nullus terror iflectat:quomin⁹ traditam a deo:bis fidẽ custodiam⁹. De us sit añ oculos:sit ĩ corde:cui⁹ iterno auxilio,dolor uiscer͡ ⁊:et adhibita corpori tormẽta supenᷣ. Nihil tũc aliqd q̃ uitę imortal' pmia cogitem⁹. Ita facile & dissipãdi:aut utẽdi art⁹ fuerit: tolerabim⁹ q̃ i nos tyrãnicę dñatiõis amẽtia molieᷣ. Postremo ipsam mortẽ nõ iuiti,aut timidi:s; libẽt & interriti sbire,nitamur:ut sciam⁹ q̃li apud deũ gloria sum⁹ futuri:triũphato sęculo ad pmissa uenientes. Quib⁹bonis,quãta beatitudine,breuia hęc poenarum mala & hui⁹ uitę dãna pẽsem⁹. Q, si facultas hui⁹glorię deerit: habebit fides etiã i pace mercedẽ. Teneaᷣ ẽ in oĩb⁹ uitę officiis:te neaᷣ i matrimonio. Nõ n. satis ẽ:si aut alieno toro: aut lupanari abstineas. Qui h; cõiugẽ:nihil q̃rat extrĩsecus:s; cõtẽt⁹ ea sola castiget. Inuiolati cubilis sacramẽta custodiat. Adultẽ enĩ deo & p fcestus:q abiecto iugo uel in liberã:uel seruã,peregrina uoluptate luxuriat. S; sic foemina castitate uĩcul' obligata ẽ: & ne aliud cõcupiscat:ita uir eadẽ lege teneaᷣ:quo de⁹ ex uiro uxorẽ uni⁹ corporis cõpage solidauit. Iõ pcepit nõ dimitti uxorẽ:nisi crimĩe adulterii deuictã:et nũq̃ cõiugal' foederis uĩculũ:nisi ruperit resoluaᷣ. Illd qq; ad ↄsũmã dã pudicitiã iũgiᷣ:ut ñ mõ peccatũ absit: uer͡ ⁊

etiam cogitatio. Pollui enim mētem: quāuis inani cupiditate manifestum est. Itaq; iustū hominem: qui scit se nec facere oportere: nec uelle. Purganda est igitur conscientia: quam deus peruidet: q falli non potest. Euacuetur omni labe pectus: ut templum dei esse possit: quod non auri: nec eboris nitor: sed fidei & castitatis fulgor illustrat. Sed enim hęc omnia difficilia sunt homini: nec patitur conditio fragilitatis naturę quęq̄ sīn macula. Vltimū ergo remediū illud est: ut confugiamus ad poenitentiā: quę non minimum locum inter uirtutes habet: quia sui correptio est: ut quum forte aut re aut uerbo lapsi fuerimus: statim resipiscamus: ac nos deliquisse fateamur: oremusq; a deo ueniam: quam pro sua misericordia non negabit: nisi perseuerabimus in errore. Magnum ē poenitencię auxilium: magnum solatium. Illa est uulnerum peccatorumq; sanatio: illa spes: illa portus salutis: quam qui tollit: uiam uitę sibi amputat: quia nemo esse tam iustus potest: ut nunq̄ sit ei poenitentia necessaria. Nos uero & si nullum sit peccatum: confiteri non debemus: & pro debitis nostris idētidem deprecari: gratias agere etiam in malis: hoc enim semper obsequium domino deferamus.

HVmilitas enī chara & amabilis deo ē: q cū magis suscipiat peccatorē cōfitētē: quē ī regnis cęlestib⁹ faciet ꝓ humilitate sblimari. Hęc sūt: q̄ debet cultor dei exhibē. Hę sunt uictimę: hꝫ sacrificiū placabile. Hic uer⁹ ē cultus: quū hō mētis suę pignora ī arā dei cōfert: sūma illa maiestas hꝫ cultore lętaī. Hunc ut filiū suscipit sibi: ꝙ domū īmortalitatis īpartiē: de q̄ nūc mihi disserendū ē: & arguēda ē ꝑsuasio eoꝝ: q extīgui animos cū corporibus putauerunt: q ꝙ nec dū sciebāt: nec arcanum mūdi perspicere poterant: ne hominis qdem animęq; rōnem cōprehenderint. Quō enī possent sapiētiā ꝓuidere: q scientiā nullo mō habent? Negantes ergo nullam ꝓuidētiā, utiq; deū: q fons & caput eorum est: negauerunt: sequebatur: ut ea quę sunt: aut semꝑ fuisse dicerent: aut sua spōte eē nata: aut minutorū seminū cōglobatōe cōcreta semꝑ fuisse dici pōt: ꝙ testes ui subiacent: quia ipm enī esse sine aliquo initio nō pōt sua sponte: aut in his nasci pōt: quia nulla ē sine rōe natura. Semina enī ꝑncipalia qūo esse potuerūt: quum & semina exordiis orianē: & uicissim res ex seminib⁹? Nullū igiē semen ē: quod originē nō habet. Sic factū ē: ut quū putatēt mundū nulla

prouidẽtia factũ:ne hominẽ qdẽ putarent aliqua rõne generari. Q, si nulla eẽt in fingẽdo homine rõ uersata:ĩmortalẽ igiẽ aĩam eẽ posse. Alii uero ex aduerso & deũ esse unu3:& ab eo mũdũ factum:& hominẽ eũ factũ:& aĩas eẽ ĩmortales existimauere. Sed quum ea senserũt huiusmodi:nõ tanti diuini operis atq3 consilii nec causas nec rões nec exitus pspexerũt:ut oẽ ueritatis arcanũ cõsũmarẽt:atq3 ueluti fine cõcluderẽt. Sed q̃ illi facere nõ potuerũt q2 ueritatẽ perpetuo nõ tenebãt:nobis faciendum est: q eã cognouimus:deo annunciante. Cõsiderem⁹ igiẽ q̃ rõ fuerit huius tanti, tanq̃ ĩmensi operis fabricãdi. Fecit deus mundũ:sicut Plato existimauit:sed cur fecit nõ ostẽdit:q2 bon⁹, inqt:& ĩuidens nulli fecit,q̃ bona sũt. At quũ uidem⁹ in rer̃ natura & bona eẽ & mala, Põt ergo existere puersus aliqs qualis fuerit Atheus ille & Theodorus:& Platoni respõdere:ĩmo q2 malus ẽ:fecit quę mala sunt. Qũo illũ redarguet:si quę bona sunt,defecit! Vnde igiẽ in mala eruperũt:quę plerũq3 etiã bonis pualent:in materia,inquit,cõtinebant. Si mala:igiẽ & mala ut aut nihil fecerit de⁹:aut si bona tãtũ fecit:ęterniora sunt mala:q̃ facta nõ sũt:q̃ bona:q̃ habuerũt exordiũ. Finẽ igiẽ habebũt quę aliqñ coeperunt: & permanebũt quę semp fuerũt. Mala igiẽ poriora sunt. Si aũt potiora esse non possunt:ne ęterniora qdẽ possunt. Ergo aut utraq3 semp fuerũt:aut deus ociosus:aut utraq3 ex uno fõte fluxerũt. Est enĩ cõueniẽs:ut deus oĩa fecerit poti⁹: q nihil ergo secũdũ sñiam Platonis:ideo de⁹ & bonus ẽ:q2 bona fecit:& malus:q2 mala. Q, si fieri nõ põt apparet nõ iõ factũ esse a deo mundũ:quia mũdus bon⁹ est:quoniam enĩ cõplexus & bona & mala:nec fecit ppter se quicquã:sed ppter aliud. Domus enĩ ędificaẽ nõ ad hoc solũ:ut sit domus:s3 ut suscipiat & tueaẽ habitantẽ. Itẽ nauis fabricaẽ non ad hoc ut nauis uideaẽ:sed ut in ea possint homines nauigare. Vasa autem fiunt:nõ ut uasa sint solũ:sed ut capiant q̃ sunt usui necessaria. Sic & mũdũ deus ad usũ aliquem fecerit,necesse est. Stoici aũt,causa hominũ factũ eẽ:& recte. Homines enĩ feruntẽ his omnib⁹ bonis quę mũdus in se continet:sed ipsi hoĩes cur facti sunt:aut qd in illis habeat illa fabricatrix puidentia nõ explicat. Inmortales eẽ aĩas:idẽ Plato affirmat:sed cur aut qñ:aut quomodo:aut p quẽ ĩmortalitatem assequantur:aut quid nõ tantũ illud mysteriũ cur ii:q sũt ĩmortales futuri:ꝑus mortales nascanẽ. Deinde decu...

temporis uitę ſpatio:atq; abiectis fragilium corporum exuuiis
ad ęternam illam beatitudinem tranſferantur: non comprebēdit.
denią; nec iudicium dei:nec diſcrimen iuſti & iniuſti explicauit:
ſed animas q̄ ſe ſceleribus immerſerint:bactenus cōdemnare pu
tauit:ut in pecudibus renaſcantur:& ita peccatorum ſuorum luē
poenas:donec rurſus ad figuras bominū reuertātur .Et boc fieri
ſemper nec circa finem tranſmeandi,ludum mibi neſcio quem in
ducit ſomnio ſimilem:cui nec ratio ulla:nec dei gubernatio : nec
conſilium aliquod ineſſe uidetur.

DIcam nunc quę ſit illa ſententia:quam nec ii quidem:qui ue
ra dixerunt:collatis in unum cauſis atq; factionibus conne
ctere potuerunt. Factus a deo mundus:ut bomines naſcerentur.
Naſcuntur autem bomines:ut deum parentem agnoſcant: ut co
lant in quo iuſticia eſt.Colunt ut mercedem immortalitatis acci
piant . Accipiunt immortalitatem:ut īęternum deo ſeruiant. Vi
des ne quēadmodum ſibi connexa ſint:& prima cum mediis:&
media cum extremis? Inſpiciantur ſingula:& uidemus utrum ne
illis ratio quoque ſubſiſtat. Fecit ergo deus mūdum propter bo
minem. Hoc qui non uidet nō multum diſtat a pecude . Quis cę
lum ſuſcipit:niſi bomo?quis ſolem?quis aſtra?quis opera dei mi
ratur niſi bomo?quis colit terram?quis ex ea fructum capit?quis
nauigat mare?quis piſces?quis uolatilia?quis quadrupedes babet
in poteſtate niſi bomo? Cuncta igitur propter bominem deus fe
cit:quia uſui bominum cuncta ceſſere. Recto ergo uiderunt pbi
loſopbi:ſed illud quod ſequitur non uiderunt: ꝙ ipſum bomi
nem propter ſe fecerit . Erat enim conſequens & neceſſarium:&
pium:& quum bominis circa tantam operam molitus ſit:quum
tantum illi bonoris:tantum illi poteſtatis:ut dominetur mūdo:
& bomo agnoſceret dn̄m tantorum bn̄ficiorum auctorem fecit
et mūdū propter ipſum:& ei cultū et bonorem debitū redderet.
Hęc Plato aberrauit:bic perdidit q̄ primum arripuerit ueritatem:
quum de cultu eius dei:quem conditorem rex ac parētē fatebat̄:
obticuit:nec intellexit bominē deo poteſtatis uinculis eē religatū,
unde ipſa religio notat̄. Et boc eſt ſolū: ppter qd' immortales aīę
fiant. Senſit tamen ęternas eē:ſed nō p gradus ad eam ſententiam
deſcendit. Amputatis enī mediis incidit totꝰ ī ueritatē :quaſi p
abruptum aliqd' pręcipitium:nec ulteriꝰ progreſſus ē:quoniam

casu ad eam:non ratione puenerat. Colendus est igiẗ deus:ut p re
ligionē quę eadē iusticia est:accipiat homo a deo imortalitatem:
nec est ullū aliud p̄mium pię mētis:q̄ si est inuisibilis:nō pōt ab
inuisibili deo:nisi inuisibili mercede donari. Plurimis uero ar-
gumentis colligi potest ęternas esse animas. Plato ait quod p se
ipsum semper mouetur:neq3 principium motus:neque finem nō
habere. Animum autem hominis per se semper moueri:quia sit
ad cogitandum mobilis:ad inueniendum solers:ad percipiendū
facilis:ad discendū capax:& qui pręterita teneat:pręsentia com-
prehendat:futura prospiciat:multarumq3 rerum & artiū sciētia3
cōplectaẗ. Immortalē esse siquidem nihil habeat in se de terręni
ponderis labe concretum. Prӕterea ex uirtute:aut uoluptate intel
ligiẗ ęternitas animę:uoluptas oīs cōis animalibus. Virtus soli⁹
est hominis. Illa uiciosa est:hęc honesta. Illa secūdu3 naturā:hęc
aduersa naturę. Nisi aīa imortalis est:uirtus enī p fide:pro iusti
cia:nec egestatē timet:nec exiliū metuit:nec carcerē perhorrescit:
nec dolorē reformidat:nec mortē recusat. Quę quia natura corī
ria sunt:aut stulticia est uirt⁹:si & cōmoda īpedit & uitę nocet,
Aut si stulticia nō ē:ergo aīa imortalis ē:& iō p̄sentia bona contē
nit:alia:quia sunt alia potiora:q̄ post dissolutionē sui corporis
assequaẗ. Illud aūt maximū argumētū imortalitatis:quo deum
solus hō agnoscit. In mutis nulla suspitio religionis:q̄ terręna p
spiciūt. Hō iō rectus cęlum aspicit:ut deū q̄rat. An pōt ergo esse
mortalis q imortalē desiderat! Nō pōt esse solubilis:q cū deo &
uultu & mente cōmunis est. Deiq3 cęlesti elemento:qd' est ignis:
hō solus utitur. Si enī lux per ignē:uita per lucem:apparet eum q
usum ignis habet:non esse mortalē:quoniam id illi proximum:
id familiare est:sine quo nō pōt nec lux:nec uita constare. Sed qd
argumētis colligim⁹ ęternas esse aīas:quum habemus testimonia
diuina! Id enim sacrę litterę:ac uoces prophetarum docent. Qd'
si cui parū uideaẗ:legat carmina sybillaru3. Apollinis quoq3 Mi-
lesii respōsa cōsideret:ut itelligat delirasse Democritū et Epicurꝫ
et Dicearcū:q soli omniū mortaliū:qd' est euidēs negauerūt. Cō
firmata imortalitate superest dicere a quo ei tribuatur:quum cęte
ra et cōstituta diuinit⁹ tempoea cōpleri coeperint:iteritū & cōsū
mationē rerꝫ fieri necesse est:ut innouetur a deo mūdus. Id uero
tēpore in proximo est:quātū de numero ānorꝫ:deq3 signis:q̄ p

dicta sũt a philosophis colligi põt. Sꝫ quum sint ĩnumerabilia q̃ de fine sęculi & cõsũmatiõe tempoꝶ dicta sũt: ea ipa q̃ dicuntur nuda ponẽda sunt: qm̃ (ut testimoniis utamur) ĩmensuꝫ est: si qs illa desiderat: aut nobis minus credit: adeat ad sacrariũ cęlestiũ litteraꝶ: quaꝶ fide instructior errasse philosophos sentiat: q aut ęternũ esse hunc mundũ: aut infinita eẽ annoꝶ millia putauerũt. ex quo fuerit instructus. Nondum enĩ sex millia cõpleta sũt: quo numero cõsũmato: tũ demũ malũ omne tolleť: ut regnet sola iustitia: quod quatenus euenturum sit: paucis explicabo.

Haec autẽ ꝓphetis sed a uatibꝰ futura dicunť: quũ cęperit mũdo finis ultimꝰ ꝓpiquãre, malicia ĩualescet: oĩa uiciorum & fraudũ genera crebrescẽt. Iusticia ĩteribit: fides: pax: mĩa: pudor: ueritas nõ erit. Vis & audacia ꝑualebit. Nemo qcq̃ hꝫ: nisi male partũ: manuq; defẽsuꝫ. Si q erũt boni: p̃dę ac ludibrio habebunť. Nemo pietatẽ parentibus exhibebit. Nemo infantis aut senis miserebiť: auaritia: libido: uniuersa corrũpent. Erũt cędes & sãguinis effusiones. Erũt bella nõ mõ externa & finitima: ueꝶ etiã intestina. Ciuitates ĩter se belligerabũt. Oĩs sexus & oĩs ętas arma tractabũt. Nõ ĩperii dignitas cõseruabiť. Nõ milicię disciplina: sed more latrocinii depdatio & uastatio fiet. Regnũ multiplicabiť, & decem uiri occupabũt orbẽ: & pãtieť: & uorabũt: & existet lõge potẽtior ac neqor. Qui triꝰ deletis Asiã possidebit: cęteris ĩ ptãte sua redactis: et afflictis: uorabit oẽm terrã: leges nouas statuet: ueteres abrogabit. Rempubli. suã faciet: nomẽ ĩperii sedemq; mutabit. Tũc erit tpus ĩfandũ & execrabile: q̃ nemini libeat uiuẽ. Deniq; in eũ statũ res cadet: ut oẽs uiuos lamẽtatio: mortuos gratulatio sequať. Ciuitates & oppida ĩteribũt mõ ferro et igni: mõ terręmotibꝰ crebris: mõ aquaꝶ ĩundatiõe: mõ pestilẽtia & fame. Terra nihil feret aut frigotibꝰ nimiis: aut caloribus sterilis. Aqua oĩs partim mutabiť in cruorẽ, partim in amaritudine uiciabiť: ut nihil sit nec ad cibos utile: nec ad potũ salubre. His malis accidẽt ꝓdigia hominibꝰ ad timorẽ. Cometę crebro apparebũt. Sol perpetuo squalore fuscabiť. Lunã color sãguĩs obũbrabit: nec amissę lucis dãna reparabit. Stellę oẽs decidẽt: nec tẽporibꝰ sua rõ cõstabit: hyeme ac ęstate cõfusis. Tũc & ãnus & mensis & dies breuiabiť: & hãc eẽ mũdi senectutẽ & defectionẽ Trismegystus elocutus est: quę quum uenerit, adesse tempus sciẽdũ ẽ: quo deus ad

commutandum sęculum reuertatur. Inter autem hęc mala surget rex impius non modo generi hominum: sed etiam deo inimic⁹. Hic reliquias illius prioris tyranni conteret: cruciabit: uexabit: interimet. Tunc etiam lachrymę: luges: & gemitus prępotes: & ad eum cassę preces: nulla requies ad formidinem: & somnus ad getem. Dies cladem: nox metus augebit semper. Sic orbis terrarum pene ad solitudinem hominum redigetur. Tunc impius iustos homines: ac diuites deo duobus & quadraginta mensibus persequetur: & se coli iubebit ut deus. Se enim dicet esse deum: quū sit antichristus: qui ut erit aduersarius: & ut ei possit, accipiet potestatē mirabilia faciendi: ut ignis descendat de cęlo: ut sol resistat a cursu: ut imago quam posuerit loquatur. Quibus prodigiis alliciet multos: ut adorent eum: signumq̧ eius in manu aut fronte suscipiant. Et qui nō adorauerit signumq̧ susceperit: exquisitis cruciatibus morietur. Ita fere duas partes exterminabit. Tertia in desertas solitudines fugiet. Sed ille uetere uia implicabili furens adducet exercitum: & obsidebit montem: quo iusti cōfugerint. Qui quum se uiderint circū fossos: implorabunt auxilium dei uoce magna: & exaudiet eos deus: & mittet eis liberatorem. Tūc cęlum in tempesta nocte patefiet: & descendet Christus in uirtute magna: & antecedet eum claritas ignea: & uirtus inęstimabilis angelorum: & extinguetur omnis illa multitudo impiorum: & torrentes sanguinis current: & ipse ductor effugiet: atq̧ exercitu sępe reparato quartum prelium faciet: quo raptus cum ceteris tyrannis tradetur exustioni. Sed & ipse demonum princeps auctor & machinator malorum cathenis igneis alligatus custodię dabitur: ut pacem mundus accipiat: ut uexata sęculis terra requiescat. Pace igit̄ parta: cōpressoq̧ oī malo: rex ille iust⁹ et uictor iudiciū magnū de uiuis & mortuis faciet sup terrā: & uiuentibus qdem iustis tradet in seruitutē gētes uniuersas. Mortuos aūt ad ęternā uitam suscitabit: & ī terra cū his ipse regnabit: & cōdet sanctā ciuitatē. Et erit regnū iustoꝝ mille ānis. Per idē tp̄s stellę candidiores erūt: & claritas solis augebit̄: & luna nō patiet̄ diminutiōem. Tūc descēdet a deo pluuia bn̄dictionis matutina & uespertina: & oēm frugē t̄ra sin̄ labore hominū pcreabit. Stillabūt mella de rupib⁹: lactis et uini fōtes exuberabūt. Bestię deposita feritate māsuescēt. Lupus īter pecudes errabit īnoxi⁹. Vitul⁹ cū leone pascet̄

Columba cum accipitre congregabiť. Serpens uirus non habebit.
Nullum animal uiuet ex sanguine. Omnibus enĩ deus copiosuꝫ
atqꝫ innocentem uictum dabit. Peractis uero mille annis: ac reso
luto dęmonũ ꝑncipe: rebellabit gentes aduersus iustos: & ueniet
innumerabilis multitudo ad expugnãdã delẽdamqꝫ sanctorum
gentẽ. Cõcutiet enĩ a fũdamẽtis suis terrã: & corruẽt ciuitates: &
pluet sup ĩpios ignẽ cũ sulfure & grãdine: & ardebũt: & se ĩuicẽ
trucidabũt. Iusti uero paulisper sb terra latebũt: donec perditio
fiat gẽtiũ: & exibũt post diẽ tertiũ: & uidebũt campos cadaueri
bus opertos. Tũc fiẽt terręmot⁹: & scĩdẽt se mõtes: & sbsidẽt in
altitudine uallis ꝓfundę: & cõgerenť in ea corpora mortuoꝝ: &
uocabiť nomẽ ei⁹ polyandꝝ. Post hęc renouabit mundũ: & trãs
formabit iustos in figurã angeloꝝ: ut ĩmortalitatis ueste donati
seruiãt deo in sempiternũ. Tũc enĩ ĩpii resurgẽt nõ ad uitã: sꝫ ad
poenã: eisqꝫ secũda resurrectio facta deũ excitabit: ut ad ꝑpetua
tormẽta damnet: ęternis ignibus traditi merita ꝓ sceleribus suis
soluãt. Hęc oĩa uera: omniũ cõsona administratõe ꝑdicta: quom
eadẽ Trismegystus: eadẽ Idaspes: eadẽ Sibyllę cõcinerũt: dubita
ri nõ põt. Curę spes oẽs uitę ac salutis in sola religiõe dei sit posi
ta. Itaqꝫ nisi bõ susceperit: quẽ deus ad liberationẽ misit: q mis
sus ẽ: nisi sũmũ deũ ꝑ eũ cognouerit mãdata ei⁹: legẽqꝫ seruaue
rit: in eas ĩcidet poenas: de qb⁹ locuti sum⁹. Proinde fragilia con
temnenda sunt: ut solida cõsequamur. Spernẽda terręna: ut cęle
stib⁹ honoremur. Tẽporalia fugiẽda: ut ad ęterna ueniam⁹. Eru
diat se quisqꝫ ad iustitiã: firmet ad cõtinẽtiã: pręparet ad agonẽ:
instruat ad uirtutẽ: ut si forte aduersarius indixerit bellum: nul
la ui: nullo terrore: nullis cruciatibus a recto & bono diuellatur.
Non se substernat insensibilibus figmentis: sed uerum & solum
deum rectus cognoscat. Abiiciat uoluptates: quarum illecebris
anima sublimis deprimitur ad terram. Teneat innocentiam. Pro
sit quamplurimis. Incorruptibiles sibi thesauros bonis operib⁹
acquirat: ut possit deo iudice pro uirtutis suę meritis uel coronã
fidei uel pręmium immortalitatis adipisci. τετωσ

Lactantii Firmiani in Ephythomon tractatus finit.

LACTA
FIRMIA
OPERA